T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

KERİM TİNÇURİN'İN HİKÂYELERİ ÜZERİNE TATARCA DİL İNCELEMESİ (İNCELEME-METİN-DİZİN)

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

Kübra ŞEKER

Tez Danışmanı
Dr. Öğretim Üyesi
Ahmet Turan TÜRK

Çanakkale – 2019

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "Kerim Tinçurin'in Hikâyeleri Üzerine Tatarca Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Dizin)" adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını, özgünlüğünü ve bir başka mecraya sunulmadığını, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu ve yararlandığım kaynak ve verilerde hiçbir çarpıtma yapmadığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

29/07/2019

Kübra ŞEKER

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Kübra ŞEKER'e ait Kerim Tinçurin'in Hikâyeleri Üzerine Tatarca Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Dizin) adlı çalışma, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği/~~oyçokluğu~~ ile kabul edilmiştir.

Üyeler	**İmza**
Prof. Dr. Mustafa ÖNER	
Doç. Dr. Hüseyin DURGUT	
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Turan TÜRK (Danışman)	

Tez No : 10295994
Tez Savunma Tarihi : 26.08.2019

O N A Y

Prof. Dr. Şerif KORKMAZ
Enstitü Müdürü

19./09./2019

ÖZET

XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde kurulan Altın Ordu Devleti zamanında ünlenen Tatar kavmi, 1552 yılında Kazan'ın işgal edilmesiyle birlikte Rusların siyasî, iktisadî ve dinî yönden çeşitli yaptırımlarına maruz kalmış, fakat bütün bu yaptırımlara rağmen dillerini ve kültürlerini korumayı başarmıştır. Bu kavmin konuştuğu Tatar Türkçesi, Altın Ordu Devleti döneminde imparatorluk dili hâline gelen tarihî Kıpçak Türkçesinin en önemli temsilcilerinden biridir. Tatar Türkçesi üzerine dil incelemesi yaptığımız bu çalışmada metin olarak Tatar tiyatrosunun önemli isimlerinden biri olan Kerim Tinçurin'in *Kerim Tinçurin Dramalar, Ḳomědiyeler, Ḫikeyeler (2007)* isimli kitapta yer alan *İskender, Ḫekimcan Ağay, Ḳara Könnerde, Yöz Měñ, Yübiley, Daçalar Möbarek Bulsın!* ve *Aḳ Çirbik* isimli hikâyeleri seçilmiş, böylece tiyatroları ile tanınan Kerim Tinçurin'in bilinmeyen bir yönü olan hikâyeciliğini ön plana çıkarmak amaçlanmıştır. Çalışmamız *İnceleme, Metin* ve *Dizin* olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın girişinde *Tatar Türkleri, Tatar Türkçesi, Kerim Tinçurin'in Hayatı* ve *Eserleri* hakkında bilgi verildikten sonra, *Dil İncelemesi* yapılmıştır. *Dil İncelemesi, Ses Bilgisi* ve *Biçim Bilgisi* olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir. *Metin* bölümü *Transkripsiyon* ve *Türkiye Türkçesine Aktarma* biçiminde iki başlık altında ele alınmış, Türkiye Türkçesine aktarma sırasında mümkün olduğunca Tatar Türkçesinin özellikleri korunmaya çalışılmıştır. *Dizin* bölümü ise *Söz Dizini* ve *Özel İsim Dizini* olmak üzere iki başlık altında değerlendirilmiştir. *Söz Dizini* ve *Özel İsim Dizini*nde geçen sözlerin sıklıkları madde başının altında köşeli parantez içerisinde verilmiştir. Çalışmanın sonunda ise tüm bu çalışmaların neticesinde ulaştığımız çıkarımlar paylaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kerim Tinçurin, Tatar Türkçesi, Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi, Dil İncelemesi, Dizin.

ABSTRACT

The Tatar tribe, which became famous in the time of the Golden Horde State established in the first quarter of the 13th century, were subjected to various political, economic and religious sanctions of the Russians with the occupation of Kazan in 1552, but despite all these influence, they succeeded in preserving their language and culture. Kazan Tatar Turkic language is one of the most important representatives of the historical Kipchak Turkish, which became the imperial language during the Golden Horde. In this study, which study of language was done on Tatar Turkish, stories named *İskender, Ḫekimcan Ağay, Ḳara Könnerde, Yöz Měñ, Yübiley, Daçalar Möbarek Bulsın!* and *Aḳ Çirbik* take part in the *Kerim Tinçurin Dramalar, Ḳomědiyeler, Ḫikeyeler (2007)* named book have been selected as the material of the thesis and Kerim Tinçurin's narrative which is an unknow way, has been wanted to exposed, who is one of the important names of Tatar theater. Thus, it was aimed to bring to the forefront the unknown story of *Kerim Tinçurin* known for his theaters. Our study consists of three sections: *Study of Language*, *Text* and *Index*. At the beginning of the study, the information was given about *Tatar people*, *Tatar Turkish*, *Kerim Tinçurin's Life* and *Works*, after that *Study of Language* was conducted. *Study of Language* has been examined under two titles: *Phonetics* and *Morphology*. *Text* section discussed under two headings as *Transcription* and *Translation to Turkish* and during *Translation to Turkish*, features of Tatar have been tried to protect as much as possible. The *Index* section is evaluated under two headings: *Word Index* and *Proper Name Index.* The frequency of the words in the *Word Index* and *Proper Name Index* is given in brackets under the lexical entry. At the end of the study, the conclusions we have reached as a result of all these studies were shared.

Key Words: Kerim Tinçurin, Tatar, Phonetics, Morphology, Study of Language, Index.

ÖN SÖZ

Karadeniz'in kuzey sahillerinden başlayarak İdil nehri ile Urallar arasında devam eden geniş düzlüklerin bulunduğu alanda farklı zamanlarda birçok Türk devleti kurulmuştur. Bu Türk devletlerinin içerisinde özellikle XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde kurulan Altın Ordu Devleti zamanında duyulmaya başlanan Tatar isminde bir Türk kavmi meydana gelmiştir. Bu kavim, 1552 yılında Kazan'ın işgal edilmesiyle birlikte Rusların siyasî, iktisadî ve dinî yönden çeşitli baskılarına maruz kalmıştır. Rusların Türk topraklarında hâkimiyet kurma istekleri doğrultusunda çeşitli politikalar uyguladığı Tatar kavmi, bütün bu yaptırıcı politikalara rağmen dillerini ve kültürlerini korumayı başarmıştır. Bu kavmin konuştuğu dil ise Altın Ordu Devleti döneminde imparatorluk dili hâline gelen tarihî Kıpçak Türkçesinin en önemli temsilcilerinden biri olan Tatar Türkçesidir.

Bilindiği üzere 90'lı yıllar Türk dünyası için yeni bir başlangıç olmuştur. Sovyet Rusyasının dağılması neticesinde Türk boyları arasındaki kopukluk büyük oranda sona ermiştir. Bunun doğurduğu bir sonuç olarak bu tarihten itibaren Türk dünyasının kapıları açılmaya başlamış ve Türk dünyası ile bu dünyadaki halkların yazı dilleri üzerine yapılan akademik çalışmalar artmaya başlamıştır.

Bu çalışmalara katkı sağlamak amacıyla Tatar tiyatrosunda tanınmış yazar, ünlü oyuncu ve rejisör olmasının yanı sıra aynı zamanda başarılı bir hikâye yazarı da olan Kerim Tinçurin'e ait *İskender, Ḫekimcan Aġay, Ḳara Könnerde, Yöz Měñ, Yübiley, Daçalar Möbarek Bulsın!* ve *Aḳ Çirbik* isimli hikâyelerin gramer ve söz varlığı bakımından incelenmesi tarafımızca uygun görülmüştür. Kerim Tinçurin'in bilinmeyen bir yönünü ele alan bu çalışmamızda, Kerim Tinçurin denildiği zaman onun sadece tiyatrolarından değil, en az tiyatroları kadar önemli olan hikâyelerinden de söz edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda yaptığımız araştırmalar neticesinde, Kerim Tinçurin'in hikâyelerinin üzerine yapılmış herhangi bir çalışmanın bulunmaması çalışma konumuzun belirlenmesinde önemli bir etken olmuştur.

15 Eylül 1887 yılında şimdiki *Pěnza*'nın *Bělnıy Děmyan* bölgesinde *Akkul* (*Tarakan*) ismindeki Tatar köyünde dünyaya gelen Kerim Tinçurin'in edebiyat ve sanata eğilimi medrese yıllarında başlamıştır. Şiir ve düz yazı alanında eserler veren Kerim Tinçurin, 1911 yılında Ġabdulla Ḳariyĕv'in kendisini tiyatro topluluğuna oyuncu olarak çağırması üzerine

bu tarihten itibaren bütün ömrünü ve sanatsal yeteneğini Tatar tiyatrosunu geliştirmeye adamıştır.

Tatar tiyatrosunun en önemli isimlerinden biri olan Kerim Tinçurin'in eserlerinin bu derece başarı olmasının ve sevilmesinin sebebi kuşkusuz karakterlerini halkın içinden seçmesidir. Kerim Tinçurin, popüler olmak için çabalamamış, halkın önünde yapmacık bir imaja bürünmemiştir. Ağlarken içten ağlamış, gülerken samimi bir şekilde gülmüştür. Şüphesiz ki hikâyelerinin başarısı da yine buradan gelmektedir. Hikâyelerinde Tatar halkının yaşamı, dönemin müzik anlayışı, modası ve eğlence tarzı, Birinci Dünya Savaşı'nın dokunduğu hayatlar kimi zaman dramatik kimi zaman satirik bir şekilde okuyucuya sunulmuştur.

Kerim Tinçurin'in Ferit Beşirov tarafından yayına hazırlanan *Kerim Tinçurin Dramalar, Ķomědiyeler, Ḩikeyeler (2007)* isimli kitapta yer alan *İskender, Ḩekimcan Ağay, Ķara Könnerde, Yöz Měñ, Yübiley, Daçalar Möbarek Bulsın!* ve *Aķ Çirbik* isimli hikâyelerinin üzerine yaptığımız bu çalışma, edebî içerikten ziyade dil incelemesi boyutunda ele alınmıştır.

Çalışmamız *İnceleme, Metin* ve *Dizin* olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızın girişi *Tatar Türkleri, Tatar Türkçesi, Kerim Tinçurin'in Hayatı, Eserleri, Metin Hakkında* başlıkları ve bu başlıklara ait alt başlıklardan oluşmaktadır. İnceleme bölümü *Dil İncelemesi* başlığı altında *Ses Bilgisi* ve *Biçim Bilgisi* olmak üzere iki alt başlığa ayrılmıştır. Bu bölümlerde yer alan dil bilgisi konuları ayrıntılı bir biçimde incelenmeye çalışılmış, ilgili konulara ait olarak verilen örnek söz veya cümleler, transkripsiyonu yapılmış metin üzerindeki satır numaraları ile birlikte verilmiştir. Dil incelemesi yapılırken metnimizde bulunmayan yapılara yer verilmemiştir. Bu durum tekrara düşmemek amacıyla çalışma içerisinde ayrıca belirtilmemiştir.

Metin bölümü *Transkripsiyon* ve *Türkiye Türkçesine Aktarma* biçiminde iki başlıktan oluşmaktadır. Aktarmalar yapılırken Tatar Türkçesinin dil özellikleri mümkün olduğunca korunmaya çalışılmıştır. *Dizin* bölümü *Söz Dizini ve Özel İsim Dizini* olarak iki başlık altında hazırlanmıştır. *Söz Dizini* ve *Özel İsim Dizini* bölümlerinde geçen sözlerin sıklıkları madde başının altında köşeli parantez içerisinde verilmiştir. Sözlüklerde tanıklanamayan sözler ise metinden hareketle anlamlandırılmaya çalışılmış ve bu durum sözün yanına (?) koyulmak suretiyle belirtilmiştir. Çalışmanın sonunda ise yaptığımız bu çalışmaların neticesinde ulaştığımız sonuçlar değerlendirilmiştir.

Türk dünyasını tanımama, sevmeme ve bu alanda çalışmama vesile olan, beni Tatarlar ve onların dili ile tanıştırarak içimde önce merak daha sonra sevgi uyandıran, çalışmanın belirlenme sürecinden son aşamasına kadar bilgi ve tecrübeleri ile beni aydınlatan, üzerimdeki emeğini asla yadsıyamayacağım değerli hocam, danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Turan TÜRK'e sonsuz teşekkür ederim.

Yüksek lisans ders aşaması boyunca ders aldığım hocalarıma, çalışmanın hazırlanması sırasında kaynaklarını esirgemeyen Dr. Erkan KARAGÖZ'e, tezimi okuma zahmetinde bulunarak şahsi görüşlerini paylaşan ve gerekli düzeltmeleri yapmamda yardımcı olan Dr. Bahar ERİŞ KARAOĞLAN'a, çalışma sırasında karşılaştığım bazı sorunların çözümünde görüşlerine başvurduğum Doç. Dr. Hüseyin DURGUT ve Dr. Gülçin OKTAY'a, sorularımı yanıtsız bırakmayarak yardımcı olmaya çalışan Elfiya GIYNETOVA'ya da ayrıca teşekkür ederim.

Son olarak eğitim hayatımın başından geldiğim bu noktaya kadar maddi ve manevî desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen, aramızdaki mesafeye rağmen varlıklarını her zaman yanımda hissettiğim sevgili babama ve anneme ödenmez emekleri için daima minnettar olacağımı belirtmek isterim.

Kübra ŞEKER – Çanakkale, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET i
ABSTRACT ii
ÖN SÖZ iii
İÇİNDEKİLER vi
KISALTMALAR VE İŞARETLER xiii
TABLOLAR xv
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
DİL İNCELEMESİ

1.1. Ses Bilgisi 30
1.1.1. Ünlüler 30
1.1.2. Ünsüzler 32
1.1.2.1. Dudak Ünsüzleri 33
1.1.2.2. Diş-Dudak Ünsüzleri 34
1.1.2.3. Diş Ünsüzleri 34
1.1.2.4. Diş-Damak Ünsüzleri 35
1.1.2.5. Ön Damak Ünsüzleri 35
1.1.2.6. Arka Damak Ünsüzleri 36
1.1.2.7. Gırtlak Ünsüzü 37
1.1.2.8. Son Devir Alıntılarıyla Gelen Ünsüzler 37
1.1.3. Ses Olayları 37
1.1.3.1. Tarih İçindeki (Diakronik) Ses Olayları 37
1.1.3.1.1. Ünlülerde Düzenli Ses Olayları 37
1.1.3.1.2. Ünlülerde Düzensiz Ses Olayları 39
1.1.3.1.3. Ünsüzlerde Düzenli Ses Olayları 40
1.1.3.1.4. Ünsüzlerde Düzensiz Ses Olayları 41
1.1.3.2. Gramerlik Ses Olayları 44
1.1.3.2.1. Yardımcı Ses 44
1.1.3.2.2. Ses Uyumları 45
1.1.3.2.2.1. Ünlü Uyumu 45
1.1.3.2.2.1.1. Damak (incelik-kalınlık) Uyumu 45
1.1.3.2.2.1.2. Dudak (düzlük-yuvarlaklık) Uyumu 45
1.1.3.2.2.2. Ünsüz Uyumu 46

1.1.3.2.3. Ünlü Düşmesi 46
1.1.3.2.4. Ünlü Daralması 46
1.1.3.2.5. Benzeşme 46
1.1.3.2.5.1. İlerileyici Benzeşme 46
1.1.3.2.5.2. Gerileyici Benzeşme 47
1.1.3.2.6. Birleşme 47
1.1.3.2.7. Hece Düşmesi 47
1.1.3.2.8. Sedalılaşma 48
1.2. Biçim Bilgisi 48
1.2.1. İsim 48
***1.2.1.1. Çokluk Çekimi* 48**
***1.2.1.2. İyelik Çekimi* 49**
1.2.1.2.1. I. Teklik Kişi İyelik Eki 50
1.2.1.2.2. II. Teklik Kişi İyelik Eki 50
1.2.1.2.3. III. Teklik Kişi İyelik Eki 50
1.2.1.2.4. I. Çokluk Kişi İyelik Eki 51
1.2.1.2.5. II. Çokluk Kişi İyelik Eki 51
1.2.1.2.6. III. Çokluk Kişi İyelik Eki 51
***1.2.1.3. Aitlik Çekimi* 52**
***1.2.1.4. Hâl Çekimi* 52**
1.2.1.4.1. Ekli Hâl Çekimi 52
1.2.1.4.1.1. Yalın Hâl (Nominatif Hâli) 53
1.2.1.4.1.2. İlgi Hâli (Genitif Hâli) 55
1.2.1.4.1.3. Yapma Hâli (Akkuzatif Hâli) 55
1.2.1.4.1.4. Yaklaşma Hâli (Datif Hâli) 56
1.2.1.4.1.5. Bulunma Hâli (Lokatif Hâli) 58
1.2.1.4.1.6. Uzaklaşma Hâli (Ablatif Hâli) 58
1.2.1.4.1.7. Eşitlik Hâli (Ekvatif Hâli) 59
1.2.1.4.2. Edatlı Hâl Çekimi 60
1.2.1.4.2.1. Araç Hâli (İnstrumental Hâli) 61
1.2.1.4.2.2. Yön Gösterme Hâli (Direktif Hâli) 61
1.2.1.4.2.3. Sebep Hâli 63
1.2.1.4.2.4. Karşılaştırma Hâli (Comparatif Hâli) 63
1.2.1.4.2.5. Benzerlik Hâli (Similatif Hâli) 64

1.2.1.4.2.6. Sınırlandırma Hâli (Limitatif Hâli) **66**
1.2.1.5. İsimde Soru **67**
1.2.1.6. İsim Bildirmesi **67**
1.2.1.6.1. Geniş-Şimdiki Zaman **68**
1.2.1.6.2. Görülen Geçmiş Zaman **72**
1.2.1.6.3. Öğrenilen Geçmiş Zaman **73**
1.2.1.6.4. Şart **74**
1.2.2. Sıfat **75**
1.2.2.1. Niteleme Sıfatları **75**
1.2.2.2. Belirtme Sıfatları **78**
1.2.2.2.1. İşaret Sıfatları **78**
1.2.2.2.2. Belirsizlik Sıfatları **79**
1.2.2.2.3. Soru Sıfatları **81**
1.2.2.2.4. Sayı Sıfatları **81**
1.2.2.2.4.1. Asıl Sayı Sıfatları **81**
1.2.2.2.4.2. Üleştirme Sayı Sıfatları **82**
1.2.2.2.4.3. Sıra Sayı Sıfatları **82**
1.2.2.2.4.4. Topluluk Sayı Sıfatları **83**
1.2.2.2.4.5. Yaklaşıklık Sayı Sıfatları **83**
1.2.3. Zamir **84**
1.2.3.1. Şahıs Zamirleri **84**
1.2.3.1.1. Şahıs Zamirlerinin İsim Hâl Ekleri ile Kullanımı **86**
1.2.3.1.2. Şahıs Zamirlerinin Edatlara Bağlanması **91**
1.2.3.2. Dönüşlülük Zamiri **91**
1.2.3.3. İşaret Zamirleri **92**
1.2.3.4. Belirsizlik Zamirleri **96**
1.2.3.5. Soru Zamirleri **98**
1.2.4. Zarf **99**
1.2.4.1. Yer Zarfları **99**
1.2.4.2. Zaman Zarfları **100**
1.2.4.3. Hâl Zarfları **102**
1.2.4.4. Miktar Zarfları **103**
1.2.4.5. Soru Zarfları **105**
1.2.5. Fiil **105**

1.2.5.1. Şahıs Ekleri **106**
1.2.5.1.1. I. Tip (Zamir Kökenli) Şahıs Ekleri **106**
1.2.5.1.2. II. Tip (İyelik Kökenli) Şahıs Ekleri **106**
1.2.5.1.3. III. Tip (Emir Çekimi) Şahıs Ekleri **107**
1.2.5.2. Şekil ve Zaman **107**
1.2.5.2.1. Basit Çekimler **107**
1.2.5.2.1.1. Bildirme Kipleri **107**
1.2.5.2.1.1.1. Geçmiş Zaman **107**
1.2.5.2.1.1.1.1. Görülen Geçmiş Zaman **107**
1.2.5.2.1.1.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman **111**
1.2.5.2.1.1.1.3. -GAn bar/yuḳ Ekli Geçmiş Zaman **114**
1.2.5.2.1.1.2. Geniş Zaman **115**
1.2.5.2.1.1.2.1. Şimdiki Zaman İfadeli Geniş Zaman **115**
1.2.5.2.1.1.2.2. Gelecek Zaman İfadeli Geniş Zaman **119**
1.2.5.2.1.1.3. Gelecek Zaman **120**
1.2.5.2.1.1.3.1. Belirsiz Gelecek Zaman **120**
1.2.5.2.1.1.3.2. Kesin Gelecek Zaman **123**
1.2.5.2.1.2. Tasarlama Kipleri **124**
1.2.5.2.1.2.1. Emir Kipi **124**
1.2.5.2.1.2.2. Şart Kipi **127**
1.2.5.2.1.2.3. İstek Kipi **130**
1.2.5.2.1.2.3.1. -ası/-esĕ + II. tip (iyelik kökenli) şahıs ekleri + kil- ... **131**
1.2.5.2.1.2.3.2. -maḳçı/-mekçĕ + bul- + şahıs ekleri **133**
1.2.5.2.1.2.3.3. -rGA bul + I. tip (zamir kökenli) şahıs ekleri **134**
1.2.5.2.1.2.4. Gereklilik Kipi **135**
1.2.5.2.1.2.4.1. Zamir + Yaklaşma Hâli + Fiil + –rGA kirek **135**
1.2.5.2.1.2.4.2. -rGA tiyĕş + I. Tip (Zamir Kökenli) Şahıs Ekleri **137**
1.2.5.2.2. Birleşik Çekimler **138**
1.2.5.2.2.1. Hikâye Birleşik Çekimi **138**
1.2.5.2.2.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi **138**
1.2.5.2.2.1.2. Geniş Zamanın Hikâyesi **141**
1.2.5.2.2.1.3. Gelecek Zamanın Hikâyesi **144**
1.2.5.2.2.1.4. Şart Kipinin Hikâyesi **146**
1.2.5.2.2.1.5. İstek Kipinin Hikâyesi **147**

1.2.5.2.2.1.6. Gereklilik Kipinin Hikâyesi 148
1.2.5.2.2.2. Rivayet Birleşik Çekimi 149
1.2.5.2.2.2.1. Görülen Geçmiş Zamanın Rivayeti 150
1.2.5.2.2.2.2. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Rivayeti 150
1.2.5.2.2.2.3. Geniş Zamanın Rivayeti 150
1.2.5.2.2.2.4. Gelecek Zamanın Rivayeti 151
1.2.5.2.2.3. Şart Birleşik Çekimi 151
1.2.5.2.2.3.1. bulsa şekli 151
1.2.5.2.2.3.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şartı 151
1.2.5.2.2.3.1.2. Gelecek Zamanın Şartı 152
1.2.5.2.2.3.2. iken şekli 152
1.2.5.2.2.3.2.1. Geniş Zamanın Şartı 152
1.2.5.2.2.3. Tasvir Fiilleri 152
***1.2.5.3. Fiilde Soru* 156**
1.2.5.3.1. Görülen Geçmiş Zaman Soru Çekimi 157
1.2.5.3.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman Soru Çekimi 158
1.2.5.3.3. Geniş Zaman Soru Çekimi 158
1.2.5.3.4. Belirsiz Gelecek Zaman Soru Çekimi 159
1.2.5.3.5. İstek Kipi Soru Çekimi 160
***1.2.5.4. Fiilimsiler* 160**
1.2.5.4.1. İsim-Fiil (İnfinitif) 160
1.2.5.4.1.1. -v 160
1.2.5.4.1.2. -rGA; -ArGA 161
1.2.5.4.2. Sıfat-Fiil (Partisip) 161
1.2.5.4.2.1. Geçmiş Zaman Sıfat-Fiil Ekleri 162
1.2.5.4.2.1.1. -GAn 162
1.2.5.4.2.1.2. -ġanlıḳ/-genlĕk 162
1.2.5.4.2.2. Geniş Zaman 163
1.2.5.4.2.2.1. -vçı/-vçĕ 163
1.2.5.4.2.2.2. -A / -y torġan 163
1.2.5.4.2.3. Gelecek Zaman 164
1.2.5.4.2.3.1. -AçAK 164
1.2.5.4.2.3.2. -ası/-esĕ 164
1.2.5.4.2.3.3. -r, -Ar 165

1.2.5.4.2.3.4. -rlıḳ/-rlĕk;-arlıḳ/-erlĕk 165
1.2.5.4.2.3.5. -mAs 166
1.2.5.4.2.3.6. -maslıḳ/-mesleḳ 166
1.2.5.4.3. Zarf-Fiil (Gerundium) 167
1.2.5.4.3.1. Basit Zarf-Fiiller 167
1.2.5.4.3.1.1. -A, -y 167
1.2.5.4.3.1.2. -p 168
1.2.5.4.3.2. Birleşik Zarf-Fiiller 168
1.2.5.4.3.2.1. -brAK 168
1.2.5.4.3.2.2. -GAç 169
1.2.5.4.3.2.3. -ġançı/-gençĕ, -ḳançı/-kençĕ 169
1.2.5.4.3.2.4. -GAndA 170
1.2.5.4.3.2.5. -GAndAy 170
1.2.5.4.3.2.6. -rdAy/-ArdAy 171
1.2.5.4.3.2.7. -mIy 171
1.2.5.4.3.2.8. -mIyçA 172
1.2.5.4.3.2.9. -mAyInçA 172
1.2.5.4.3.2.10. -GAnGA 173
1.2.5.4.3.2.11. -rGA/ArGA 173
1.2.5.4.3.2.12. -mAsKA 174
1.2.5.4.3.3. Değişik Yapıdaki Zarf Fiiller 174
1.2.5.4.3.3.1. -Ar…-mAs 174
1.2.6. Edat 174
1.2.6.1. Ünlem Edatları 175
1.2.6.1.1. Ünlemler 175
1.2.6.1.2. Soru Edatları 177
1.2.6.1.3. Cevap Edatları 178
1.2.6.1.4. Gösterme Edatları 178
1.2.6.1.5. Ses Yansımalı Ünlem Edatları 179
1.2.6.2. Bağlama Edatları 179
1.2.6.2.1. Sıralama Edatları 180
1.2.6.2.2. Açıklayıcı Bağlama Edatları 180
1.2.6.2.2.1. Denkleştirme-Karşılaştırma Edatları 181
1.2.6.2.2.2. Cümle Başı Edatları 182

1.2.6.2.3. Sona Gelen Edatlar 185
1.2.6.3. Son Çekim Edatları 189
1.2.6.3.1. Yalın Hâl ve İlgi Hâli ile Bağlanan Edatlar 190
1.2.6.3.2. Yönelme Hâli ile Bağlanan Edatlar 195
1.2.6.3.3. Ayrılma Hâli ile Bağlanan Edatlar 197

İKİNCİ BÖLÜM

METİN

2.1. Transkripsiyon 201
2.1.1. İskender 201
2.1.2. Ḫekimcan Ağay 215
2.1.3. Ḳara Könnerde 218
2.1.4. Yöz Mĕñ 233
2.1.5. "Yübiley" 238
2.1.6. Daçalar Möbarek Bulsın! 243
2.1.7. Aḳ Çirbik 252
2.2. Türkiye Türkçesine Aktarma 269
2.2.1. İskender 269
2.2.2. Ḫekimcan Ağa 283
2.2.3. Kötü Günlerde 287
2.2.4. Yüz Bin (975) 301
2.2.5. "Jübile" (1140) 307
2.2.6. Yazlıklar Hayırlı Olsun! 312
2.2.7. Beyaz Ayakkabı 321

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİZİN

3.1. SÖZ DİZİNİ 340
3.2. ÖZEL İSİM DİZİNİ 609
SONUÇ 621
KAYNAKÇA 624
ÖZ GEÇMİŞ 631

KISALTMALAR VE İŞARETLER

Eser Kısaltmaları

CC **:**Codex Cumanicus (Argunşah ve Güner, 2015)

DLT **:**Dîvânu Lugâti't-Türk Giriş - Metin - Çeviri - Notlar - Dizin (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014).

DTS **:**Drevnetyurkskiy slovar' (Nadelyev; Nasilov; Tenişev; Şçerbak, 1969).

EDPT **:**An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish (Clauson, 1972)

KTLG-F **:**Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I, Fiil (Ercilasun, 2006)

Yabancı Diller ve Türk Yazı Dilleri Kısaltmaları

Ar. Arapça

Bşk. Başkurt Türkçesi

Etü. Eski Türkçe

Far. Farsça

GT. Genel Türkçe

Moğ. Moğolca

Otü. Orta Türkçe

Rus. Rusça

Soğd. Soğdca

Tat. Tatar Türkçesi

TTü. Türkiye Türkçesi

Diğer Kısaltmalar ve İşaretler

~ Denklik gösterir.

> Bir biçimden başka bir biçime gidişi gösterir.

< Bir biçimin başka bir biçimden gelişini gösterir.

>> Aradaki ses değişiminin belirtilmediğini gösterir.

+ İsim çekim eklerinin önünde kullanılır, *msl*. +lAr.

- Fiil çekim eklerinin önünde kullanılır, *msl*. -GAn.

// Seslerin gösterilmesinde kullanılır, *msl*. /s/

/ Bir biçim birimin farklı sesçil biçimlerini ayırır *msl*. -dı/-dě.

Ø Sıfır biçim birimi gösterir.

bk. bakınız

vb. ve benzerleri

vd. ve diğerleri

TABLOLAR

Tablo 1.1.1.1. Ünlüler 30

Tablo 1.1.2.1. Ünsüzler 33

Tablo 1.2.1.2.1. İyelik Çekimi 49

Tablo 1.2.1.4.1.1. Ekli Hâl Çekimi 52

Tablo 1.2.1.4.2.1. Edatlı Hâl Çekimi 60

Tablo 1.2.1.6.1.1. Eksiz Bildirme Olumlu Çekim 68

Tablo 1.2.1.6.1.2. Eksiz Bildirme Olumsuz Çekim 69

Tablo 1.2.1.6.1.3. Ekli Bildirme Olumlu Çekim 70

Tablo 1.2.1.6.2.1. Görülen Geçmiş Zaman Olumlu Çekim 71

Tablo 1.2.1.6.2.2. Görülen Geçmiş Zaman Olumsuz Çekim 72

Tablo 1.2.1.6.3.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Olumlu Çekim 73

Tablo 1.2.1.6.4.1. Şart Bildirmesi 74

Tablo 1.2.3.1.1. Şahıs Zamirleri 84

Tablo 1.2.3.1.1.1. Şahıs Zamirlerinin İsim Hâl Ekleri ile Kullanımı 85

Tablo 1.2.3.1.1.2. Şahıs Zamirlerinin Aitlik Eki Almış Şekilleri 89

Tablo 1.2.3.2.1. Dönüşlülük Zamiri 91

Tablo 1.2.3.3.1. İşaret Zamirleri 92

Tablo 1.2.5.1.1.1. I. Tip Şahıs Ekleri 106

Tablo 1.2.5.1.2.1. II. Tip Şahıs Ekleri 106

Tablo 1.2.5.1.3.1. III. Tip Şahıs Ekleri 106

Tablo 1.2.5.2.1.1.1.1.1. Görülen Geçmiş Zaman Olumlu Çekim 107

Tablo 1.2.5.2.1.1.1.1.2. Görülen Geçmiş Zaman Olumsuz Çekim 110

Tablo 1.2.5.2.1.1.1.2.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Olumlu Çekim 111

Tablo 1.2.5.2.1.1.1.2.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman Olumsuz Çekim 112

Tablo 1.2.5.2.1.1.1.3.1. -GAn'lı Geçmiş Zaman Olumlu Çekim 113

Tablo 1.2.5.2.1.1.1.3.2. -GAn'lı Geçmiş Zaman Olumsuz Çekim 114

Tablo 1.2.5.2.1.1.2.1.1. Şimdiki Zaman İfadeli Geniş Zaman Olumlu Çekim 115

Tablo 1.2.5.2.1.1.2.1.2. Şimdiki Zaman İfadeli Geniş Zaman Olumsuz Çekim 116

Tablo 1.2.5.2.1.1.3.1.1. Belirsiz Gelecek Zaman Olumlu Çekim 119

Tablo 1.2.5.2.1.1.3.1.2. Belirsiz Gelecek Zaman Olumsuz Çekim 121

Tablo 1.2.5.2.1.1.3.2.1. Kesin Gelecek Zaman Olumlu Çekim 122

Tablo 1.2.5.2.1.2.1.1. Emir Kipi Olumlu Çekim 123

Tablo 1.2.5.2.1.2.1.2. Emir Kipi Olumsuz Çekim 125

Tablo 1.2.5.2.1.2.2.1. Şart Kipi Olumlu Çekim 127

Tablo 1.2.5.2.1.2.2.2. Şart Kipi Olumsuz Çekim 129

Tablo 1.2.5.2.1.2.3.1.1. -ası/-esĕ + II. tip şahıs ekleri + kil- Yapısı Olumlu Çekim 130

Tablo 1.2.5.2.1.2.3.1.2. -ası/-esĕ + II. tip şahıs ekleri + kil- Yapısı Olumsuz Çekim 132

Tablo 1.2.5.2.1.2.3.2.1. -maḳçı/-mekçĕ + bul- + Şahıs Ekleri Yapısı Olumlu Çekim 133

Tablo 1.2.5.2.1.2.3.3.1. -rGA bul + I. Tip Şahıs Ekleri Yapısı Olumlu Çekim 134

Tablo 1.2.5.2.1.2.4.1.1. Zamir + yaklaşma hâli + -rGA kirek Yapısı Olumlu Çekim 135

Tablo 1.2.5.2.1.2.4.2.1. -rGA tiyĕş + I. Tip Şahıs Ekleri Yapısı Olumlu Çekim 136

Tablo 1.2.5.2.2.1.1. Hikâye Birleşik Çekimi 138

Tablo 1.2.5.2.2.1.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi Olumlu Çekim 138

Tablo 1.2.5.2.2.1.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi Olumsuz Çekim 140

Tablo 1.2.5.2.2.1.2.1. Geniş Zamanın Hikâyesi Olumlu Çekim 140

Tablo 1.2.5.2.2.1.2.2. Geniş Zamanın Hikâyesi Olumsuz Çekim 142

Tablo 1.2.5.2.2.1.3.1. -Ar, -r + idĕ + II. Tip Şahıs Ekleri Yapısı Olumlu Çekim 143

Tablo 1.2.5.2.2.1.3.2. -Ar, -r + idĕ + II. Tip Şahıs Ekleri Yapısı Olumsuz Çekim 144

Tablo 1.2.5.2.2.1.3.3. -AçAK + idĕ + II. Tip Şahıs Ekleri Yapısı Olumlu Çekim 145

Tablo 1.2.5.2.2.1.4.1. Şart Kipinin Hikâyesi Olumlu Çekim 146

Tablo 1.2.5.2.2.1.5.1. -maḳçı/-mekçĕ + i-dĕ + II. Tip Şahıs Ekleri Yapısı Olumlu Çekim 147

Tablo 1.2.5.2.2.1.6.1. -rGA tiyĕş + i-dĕ + II. Tip Şahıs Ekleri Yapısı Olumlu Çekim 148

Tablo 1.2.5.2.2.1.6.2. -rGA + i-dĕ + II. Tip Şahıs Ekleri Yapısı Olumlu Çekim 149

GİRİŞ

Tatar İsmi Hakkında

Türk ve Moğol kabileleri tarafından ortak olarak kullanılan ve uzun, karmaşık bir tarihe sahip olan *Tatar* sözünün nereden geldiği ile ilgili bir çok çalışma yapılmış, fakat hâlâ konu hakkında fikir birliğine varılamamıştır.

Yazılı belgelerde ilk olarak Orhon Yazıtları'nda karşımıza çıkan *Tatar* sözü, Kül Tigin Yazıtı'nın doğu yüzünde "Otuz Tatar", Bilge Kağan Yazıtı'nın doğu yüzünde ise hem "Otuz Tatar" hem de "Tokuz Tatar" şeklinde bulunur (Tekin, 2014: 20-63). Birçok araştırmacı yazıtlardaki bu etnik isimleri Moğol boylarının isimleri olarak kabul eder (Tekin ve Ölmez, 2015: 108). Ögel, Otuz-Tatarların büyük ihtimalle bugünkü Moğolistan'daki Moğallar olduğunu, Dokuz-Tatarların ise muhtemel Türk olduğunu ifade eder (1993: 51).

Türkçenin bilinen en eski sözlüğü olan DLT'de "bir Türk boyu" olarak geçen Tatar sözü (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 861), Dede Korkut Hikâyelerinde boy ismi olarak geçer (Ergin, 2011: 168).

Etnik yönden birbirleri ile ilgisi bulunmayan değişik halklara Tatar denildiğini söyleyen Zekiyev, Tatarlar ve bazı Rus tarihçileri tarafından tüm Tatarların aynı kefeye koyularak bugünkü Bulgar-Tatarlarının Moğol-Tatar, Orda Tatarları ve "tartar"ların doğrudan torunları olarak gösterildiğini ifade eder (2017: 215-216).

Çin kaynaklarında ilk defa M.Ö. V. asırda "ta-ta" veya "da-da" şeklinde geçen *Tatar* sözü, halk ismi olarak Avrupa'da XIII. asır başında Moğol-Tatar hareketine bağlı olarak yazılır. Fransız kralının onlardan korkarak Tatar sözünü, Grek mitolojisindeki ölülerin yer altı hükümdarlığını ve cehennemi ifade eden "tartar" sözüne bağlaması üzerine Batı Avrupa XX. asra kadar "Tatar" kavim ismini "tartar" diye bozarak kullanır (Zekiyev, 2001: 15-16). Tatar etnoniminin bu şekle bürünmesi sebebiyle Batı Avrupalı bilim adamlarının, Avrupa'da hazırlanan ilk haritalara Moğol hakimiyetinde bulunan bölgelerin sınırları içerisine *Tartariya* denilen bir bölge oluşturduğunu ifade eden Zekiyev'e göre, *tartar*ların Bulgar-Tatarlarla hiçbir ilgisi yoktur (2017: 218).

Kingan Dağlarının kuzey-doğu yamaçları civarında Kongratların, Çılok ırmağı çevresinde Celairlerin, yukarı Amur çevresinde ise Tatarların göçebe bir hayat yaşadığını belirten Rásonyi, bunlardan bazılarının batıya dağıldığını ve Moğollara, azınlıkta olan

Moğol tabakasına bağlı Türklere ve onlara benzeyen etnik gruba Tatar isminin geçtiğini ifade eder. Rásonyi'ye göre; Tatar isminin Tunguz veya Moğol oymak ittifakına dahil bir Türk baş oymağına ait olması muhtemeldir (Rásonyi, 1971: 175).

Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terâkime'sinde Nuh peygamberin soyundan gelen Alınca Han'ın Tatar ve Moğol isminde ikiz oğullarının olduğunu ve Tatarların soyunun işte bu Tatar'dan türediği belirtilir (Abul-Gazi, 1906'dan aktaran Zekiyev, 2017: 239).

Özdemir, oldukça kalabalık bir nüfusa sahip olan Tatar boyunun XII. yüzyılda büyük bir önem kazanması üzerine birçok Moğol kabilesinin hatta boy temsilcilerinin yabancılarla olan ilişkilerinde sadece dar bir çevrede bilinen kendi kabile ve boy isimlerini kullanmayarak, kendilerine meşhur Tatar adını verdiğini söyler ve Reşidüddin et-Tabib'in Cami't-tevarih isimli eserinden şunları aktarır:

> Bunlar (yani Tatarlar), ululuk ve hürmete nail ve gayetle yücelik ve yüksekliğe sahip bulundukları cihetle diğer Türk sınıfları, başka boylara mensup olup ayrı ayrı adları olduğu halde, kendilerini onların adıyla şöhretlendirdiler ve hepsine Tatar dendi. Bu muhtelif sınıflar, kendilerini onlardan saymak ve onların adıyla şöhret bulmakla rütbe ve mansıba erişeceklerini anlamışlardı. Nitekim bu zamanda da Cengiz Han ve uruğu Moğol olmakla diğer Türk kavimleri; Calayır, Tatar, Oyrat, Onkut, Kereyit, Nayman, Tangkut vesaire gibi her birinin muayyen bir adı ve hususi lakabı olduğu halde hepsi de tefahür yüzünden kendilerine Moğol diyorlar (2002: 744).

Temir, "Tatar" adının Kazanlılara Ruslar tarafından verildiğini ve "Tatar" isminin Tatar-Moğol kökenli olan bu halk tarafından tarihî olarak kullanılmadığını belirtir. Temir'e göre; Ruslar, XIII. yüzyıldan sonra doğudan gelen her şeye Tatar ismini verir ve Moğol İmparatorluğundan sonra kurulan Altın Ordu, Astrahan, Kırım gibi Türk Hanlıklarını "Tatar Devleti", bu hanlıkların halkını ise "Tatar" olarak kabul eder (1976: 1262).

Temir'in görüşünü destekler nitelikte olan Maraş, "Tatar" adının Ruslar tarafından Altın Orda Devleti'nin yönetim kesiminin çoğunu oluşturan Moğollara mal edilerek bölgede yaşayan bütün Türkler için kullanıldığı belirtir (2002: 26).

Bulgar Tatarlar ile Moğol-Tatarlar arasında etnik bir bağın olmadığını belirten Zekiyev'e göre, bugünkü İdil-Ural boyu Tatarlarının ataları eski Tatarlar, Moğol-Tatarlar, tartarlar veya Orda Tatarları değil, Altın Orda sakinlerinin bir kısmını oluşturan, XIX. yüzyıldan sonlarında ise ortak Tatar etnik ismini alan Bulgarlardır (2017: 218-220).

Özkan, bugün Tatar ismini taşıyan Türk topluluklarını beş grupta toplar:

I. İdil - Ural Tatarları:

1. Kazan Tatarları:

a. Tipterler

b. Perm Tatarları

c. Nukrat Tatarları

d. Besermenler

2. Mişerler

3. Kreşinler

4. Kasım Tatarları

İdil - Ural bölgesi dışında Tatar ismiyle anılan Türk toplulukları:

II. Astrahan Tatarları:

1. Yurt Tatarları

2. Nogaylar

3. Karagaşlar

III. Sibirya Tatarları:

1. Baraba Tatarları

2. Tomsk Tatarları

3. Tobol Tatarları

4. Tümen Tatarları

5. İşim Tatarları

6. Yalutorovski Tatarları

7. Tara Tatarları

IV. Kırım Tatarları:

1. Nogaylar (Çöl Tatarları)

2. Tatlar (Yalı boyu Tatarları)

3. Üskütler

4. Dobruca Tatarları

V. Litvanya ve Polonya Tatarları (2007: 209-211).

Tatar sözünün kökeni gibi etimolojisi ile ilgili de birçok görüş bulunmaktadır. Biz burada Öner 2007'deki şu bölümü vermeyi uygun görüyoruz:

> Ebul-Gazi Bahadır Han, tatar adının önceleri bir han adı olduğunu sonra kavim adı haline geldiğini söylemişken, N. M. Karamzin gibi bazı tarihçiler, Yakutların tatar adlı ongununa dikkat çekmişlerdir. Orta Çağda, Avrupa'da Latince tatar "cehennem, yer altı hükümdarlığı" sözünün anolojisiyle, hasımları olan Altın Ordu devleti bu şekilde adlandırılmış ve Avrupada XIII. asırdan itibaren, eski barbar sözüyle neredeyse eş bir anlam kazanmış ve onun yerini almıştır. İran ve Osmanlılardaki posta tatarı "ulak" adının, Tatar kavim adı için kaynak olabileceğini söyleyen Baskakov ilişkiyi görmüş fakat tarihî gelişme söylediğinin tam aksi yönde olmuştur. Yani tatar ancak bir kavim adı olduktan sonra "ulak" anlamında kullanılabilirdi. Ayrıca tav + tor > tavtar > tatar "dağlı kişiler" gibi zorlama etimolojiler de yapılmıştır; fonetik imkansızlığının yanı sıra, "dağlı" anlamındaki adın, Avrasya düzlüğünde yaşayan ve dağları az görmüş bir kavme ad olması da zordur (Öner, 2007: 682).

Yine Öner'e göre; bugün en çok kabul gören ve kelime tarihçiliğine de uygun gözüken etimoloji, Zekiyev'in *tat-eri ~ tat-er* "yabancı kişi" şeklinde yapmış olduğu etimolojidir (2007: 682).

Tatar Türklerinin Tarihi Hakkında

Literatürde hâlâ tartışılmakta olan Kazan Tatarlarının kökenleri ile ilgili farklı görüşler ortaya atılmaktadır. Bu konunun temelde iki tez etrafında olduğunu, diğer tezlerin ise bu tezlerin türevi veya birleşiminden oluştuğunu belirten Rorlich'e göre; bu iki tez Kıpçak ve Bulgar tezleridir. Kıpçak tezini savunanlara göre, Kazan Tatarları doğrudan doğruya Altın Ordu Tatarlarının torunlarıdır. Bulgar tezini savunanlara göre ise; Kazan Tatarları, sürekli maruz kaldıkları Arap seferlerinden dolayı Azov bozkırlarını terk etmek zorunda kalan ve VIII. yüzyılın birinci yarısında Orta İdil ve Kama bölgelerine yerleşen Bulgarlardır (2000: 33-35).

Kurat, bu iki teze ek olarak Tatarların kökenlerinden bahsederken Kıpçak ve Bulgar tezlerine İdil-Kama boylarındaki Hun kalıntılarını ve Sabirleri da ekler (1972: 152). Bu düşünceleri destekleyen Gömeç; Avar, Peçenek ve Uz (Oğuz) gruplarının da Tatarların oluşumunda etkileri bulunduğunu belirtir (2006: 348). Türk'ün belirttiği üzere, bu tezler içerisinde en fazla kabul gören Bulgar-Tatar tezidir (2014: 5).

Kazan'ın kuzeyindeki Fin asıllı Komi, Ud ve Viyatka bölgesinden güneyde Astrahan'a ve Hazar denizine kadar, batıdaki Sura nehrinden doğuda Ural dağlarına kadar uzanan "İdil-Ural" bölgesi çok eski tarihten beri çeşitli isimler altında Türk boylarının yaşadığı bir ülke olarak bilinmektedir (Temir, 1976: 1251-1252). İskitler, Sarmatlar, Hunlar, Avarlar, Hazarlar, Peçenekler, Uzlar, Kumanlar ve Bulgarlar gibi Türk topluluklarının yaşadığı ve egemen olduğu bu bölgede uzun bir tarihten sonra, XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde oluşan Altın Ordu devleti zamanında Tatar ismiyle ünlenen Türk kavmi meydana gelmiştir (Öner, 2007: 681).

Batı Hunları M.S. IV. yüzyılda İdil Ural'ı kendilerine merkez edinmiş ve Atillâ'nın idaresi altında buradan batıya doğru hareket etmişlerdir. 453 yılında Atillâ'nın ölümüyle birlikte Hunlar, Avrupa'dan batıya doğru çekilmiş ve burada diğer bazı Türk boyları ile V. yüzyılda Karadeniz ve Kafkasya'nın kuzeyinde "Bulgar" ismi altında yeni bir siyasi birlik kurmuşlardır (Temir, 1976: 1251-1252). V. yüzyılın sonlarında Avar, Sabir ve Hazarların sıkıştırmasıyla birlikte bu birlik üçe bölünmüştür. Bir bölümü batıya giderek Tuna Bulgarları adını almış, bir bölümü Kafkaslara giderek başka kavimler ile karışmış, bir bölümü ise İdil boyunca çıkarak Kama bölgesini işgal etmiştir (Kurat, 1992b: 183). Özkan 1994'ten aktaran Türk, bugünkü Kazan Tatarlarının etnik oluşumundaki ilk tabakayı, Avarlarla birleşerek Orta İdil ve Kama Nehri civarına gelen Bulgarların oluşturduğunu ifade etmiştir (2014: 6).

Bulgarların bölünmesiyle birlikte İdil'in aşağı bölümü Hazarlara kalmıştır. XI. yüzyılda İdil'in aşağı bölümüne gelen Kıpçak-Kuman Türkleri, Hazarlarla karışarak kuzeye ilerlemiş ve İdil-Kama Bulgarlarının büyük bir kısmını kendi bünyelerinin içerisinde eritmişlerdir. XII. yüzyılda ise Türk-Moğol zaferleri devrinde Cengiz'in torunu olan Batu'nun ordusu ile pek çok Türk bu bölgeye gelmiştir (Temir, 1976: 1251-1252).

Bulgarların 1224'te, Kafkas-Don seferinden Aral civarına dönen Moğol-Türk ordusuna hücum ederek onları yenmesi üzerine, intikam almak isteyen Batu Han'ın batı seferinin ilk hedefi Bulgarlar olmuştur. 1236'da Moğol-Tatar ordusu Bulgarların üzerine saldırarak Bulgar şehrini tahrip etmiştir (Kurat, 1992b: 186). Kurat'ın belirttiği üzere bu tahribat, Orta İdil sahasındaki Bulgar unsurunu ortadan kaldırmamıştır. Burada yok olan şey sadece Bulgar Devleti'dir (1972: 121). Bu olaydan sonra İdil Bulgar Devleti'nin tarihi, Altın Ordu ile Kazan Hanlığı'nın tarihiyle iç içe geçmiştir (Tagirov, 2007: 59).

1241 yılında Batu Han tarafından kurulan ve XIII.-XIV. yüzyıllarda siyasî, iktisadî ve kültürel bakımdan sadece Doğu Avrupa'nın değil, Türk dünyasının da en önemli

devletlerinden biri hâline gelen Altın Ordu Devleti'ndeki halkın büyük bir çoğunluğu Türk'tür. Üst tabakada mevcut olan Moğol unsur ise, kısa bir sürede tamamen Türkleşmiştir (Kurat, 1992a: 404).

Altın Ordu, yaşanan çeşitli olaylar ve Timur'un arka arkaya yaptığı saldırılar neticesinde eski gücünü kaybetmiştir. Son büyük han olan Toktamış Han'dan sonra hanlar arasında şiddetli mücadeleler yaşanmıştır. 1480 yılında Saray Hanı Seyyit Ahmet'in III. İvan'ı baş eğmeye zorlayarak Rusya üzerinde tekrar hâkimiyet kurma çabaları ise neticesiz kalmıştır. 1502'de tamamen tarihe karışan Altın Ordu'nun yerine Kırım, Kazan, Sibir, Astırhan ve Nogay hanlıkları kurulmuştur (Kurat, 1992a: 407).

Kazan Hanlığı'nın köklerinin nereden geldiği ile ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Alişev'den edindiğimiz bilgilere göre; tarihçilerin bir kısmı Kazan Hanlığının başlangıcını Altın Ordu'ya dayandırmıştır. Sebebi ise Kırım, Astrahan ve Kazan hanlıklarının Altın Ordu'nun parçalanmasıyla ortaya çıkmasıdır. Bu görüşe katılanlar arasında Ravil Fahrutdinov da vardır. Bir diğer kısım, Kazan Hanlığı'nın köklerini İdil-Bulgar Devleti'ne dayandırmıştır. N. G. Çerbışevskiy, Şehabeddîn Mercani, B. D. Grekov, A. Y. Yakubovskiy, V. Y. Yegorov ve G. A. Fedorov-Davıdov bu görüşe katılanlardandır. Alişev'in kendisi de bu ikinci görüşün taraftarıdır (Alişev, 2007: 117-118).

İdil Bulgar Devleti gibi etnik olarak çeşitli bir nüfusa sahip olan Kazan Hanlığı'nın Kıpçaklaşma süreci tam olarak bilinemese de Orta İdil'de bir hanlık merkezinin kurulması ve Kıpçakça konuşan Tatar seçkinleri ile askerlerinin buraya gelmesi gibi etkenler Kıpçaklaşmayı arttırmış, bir araya gelen farklı bileşenler Kazan Tatarlarını meydana getirmiştir (Golden, 2017: 330-331).

Güneyinde Astırhan Hanlığı, doğu ve güney doğusunda Nogay Hanlığı, batısında Moskova Knezliği güneybatısında Kırım Hanlığı, kuzeyinde Fin kavimleri ve Sibirya Hanlığı bulunan Kazan Hanlığı, 1437 yılında eski Altın Ordu hükümdarlarından Uluğ Muhammed Han tarafından oldukça stratejik bir bölgede kurulmuştur (Memiş ve Köstüklü, 2008: 24-25).

Parçalanan Altın Ordu Devleti'ni yeniden kuvvetli bir merkez etrafında birleştirmek isteyen Uluğ Muhammed, ilk adım olarak Moskova'ya karşı büyük bir zafer kazanmıştır. Bu zafer neticesinde eskiden Altın Ordu'ya bağlı olan Moskova, Kazan'a karşı da aynı yükümlülükler altına girmiş ve Uluğ Muhammed'in oğlu Kasım'ın idaresinde Kasım Hanlığı kurulmuştur (Temir, 1992: 409; Memiş ve Köstüklü, 2008: 25).

Uluğ Muhammed'in 1445'te aniden ölmesi üzerine ondan sonra gelen hanlar, mücadeleci ve savaşçı ruhu yeterince kavrayamamış, devlet iç mücadelelerin ve taht kavgalarının da etkisiyle iyice zayıflamıştır. Moskova karşısında da zayıflamaya başlayan Kazan Hanlığı'nda sürekli yapılan han değişiklikleri, yerli aristokrasi sınıfının iki gruba ayrılmak suretiyle devlet işlerine karışması ve Kazan'daki iç kavgalara Rusların müdahele etmeye başlamasıyla gittikçe gücünü kaybeden Kazan Hanlığı, 1552 yılında IV. İvan tarafından yıkılmıştır (Temir, 1992: 410).

İdil-Ural bölgesinde farklı zamanlarda kurulan devletler ile daima bir mücadele içinde olan Ruslar; doğuya sızma ve yayılma girişimlerini, X. yüzyılda Bulgar ve Hazar döneminde başlatmış, Altın-Ordu ve Kazan Hanlığı ile devam ettirmiştir. Türkistan yönüne doğru işgallerde bulunmak isteyen Ruslar'ın önünde bir set durumunda olan Kazan Hanlığı'nın yıkılması, Rusların önünü açmış ve İdil nehri Rusların eline geçmiştir. Arkasından da Türk illeri tek tek Rus tehditi altına girmiştir (Temir, 1976: 1251-1252; Memiş ve Köstüklü, 2008: 28).

Kazan Hanlığı'nın yıkılmasından sonraki iki yüzyılda Rusların siyasî, iktisadî ve dinî sömürülerinin kurbanı olan Müslüman Tatarlar, yurtlarını terk etmişlerdir. Bir kısmı daha doğuya bugünkü Başkurdistan'a, Urallara ve ötesine göç etmek zorunda kalmış, bir kısmı ise güneyde aşağı İdil bölgesine göç etmiştir. 1774'teki Pugaçev isyanından sonra durumları biraz olsun düzelmeye ve Rus hükümeti Tatarlara bir takım dinî ve iktisadî tavizler vermeye başlasa da ticaret sebebiyle yapılan Rus-Tatar işbirliği ancak yarım yüzyıl sürmüş ve 1860'larda Tatarlar tekrar Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma politikalarına maruz kalmıştır. Tatarların bir kısmı, Rus hükümetinin bu keyfi hareketlerine ufak çaptaki isyanlarla cevap verirken bir kısmı başka bölgelere ve Türkiye'ye göç etmiştir (Devlet, 2002: 85).

Rusya'nın Japonlara mağlup olması neticesinde 1905 yılında yaşanan Rus İhtilali ile bütün Rusya'da az-çok değişme ve yenilenme belirtileri ortaya çıkmıştır. Bu ihtilal, o dönemde Rusya'da yaşayan Kazan Türklerinin hayatında da birtakım izler bırakmıştır. İhtilal'in en önemli neticelerinden biri ise yayımlanan Türkçe gazete ve dergiler olmuştur (Battal Taymas, 1988: 168). Başlıca Kazan, Ufa, Orenburg, Astırahan, Troisk ve Uralsk gibi merkezlerde yayınlanan bu dergi ve gazeteler ile Tatarlar, Rusya Müslümanlarının şahsî ve siyasî özgürlüğü için yapılan mücadelelerde baş rolde bulunmuşlardır (Devlet, 2002: 86).

1917 yılında Kazan'da aynı zamanda 3 kongre toplanarak "İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk Tatarları'nın Millî-Medenî Muhtariyeti"ni ilan etmiş ve yedi kişilik bir

"Muhtariyet heyeti" seçilmiştir. Bu heyetin çalışma yeri ise Ufa şehri olarak belirlenmiştir (Battal Taymas, 1988: 191). Bu heyet, 29 Kasım 1917'de İdil-Ural Devleti projesini ilan etmiştir. Ancak Bolşeviklerin Millet Meclisi'ni dağıtmaları ile 23 Mart 1918'de Bolşevikler tarafından Sovyet Sosyalist Tatar-Başkurt Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilan edilmiştir. Tatar-Başkurt Cumhuriyeti'nin kurulması bölgedeki iç savaş nedeniyle gecikmiş ve Bolşevikler iç savaşı kendi lehlerine bitirince bu plandan vazgeçerek, 23 Mart 1919'da Başkurt ve 27 Mayıs 1920'de de Tatar Muhtar Cumhuriyetlerini ilan etmişlerdir. Muhtar Cumhuriyetlerin kurulmasıyla İdil-Ural ufak idarî bölgelere parçalanmış ve bölgede Türk birliği sağlanamamıştır. 30 Ağustos 1990'da bağımsızlığını ilan eden Tataristan parlamentosu, 26 Aralık 1991'de ise Bağımsız Devletler Topluluğu'na kurucu olarak katıldığını bildirmiştir. Fakat Moskova, her iki kararı da kabul etmemiştir.

Resmî yöneticilerin bağımsızlık kararında ciddî adımlar atamayacağı anlaşılınca Tatar Millî Kurultayı toplanmış ve "Millî Meclis" kurulmuştur. Bu meclisin l Şubat 1992'de Tataristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi üzerine, Tataristan Yüksek Sovyeti ülkenin bağımsızlığı konusunda referandum kararı almıştır. 21 Mart 1992'de yapılan referanduma %80 üzerinde katılım olmuş ve seçmenlerin %61,5'i bağımsızlık yönünde oy vermiştir. Ancak Rusya'nın Tataristan üzerindeki baskıları bir türlü dinmemiştir. Son olarak, Moskova tarafından Tataristan Cumhuriyeti'nin anayasasının Rusya Federasyonu anayasası ile uyumlu hâle getirmesi talep edilmiştir. Bu talebin Tatar parlamentosu tarafından kabul edilmesi üzerine egemenlik haklarından vazgeçmiş bulunan Tataristan (Devlet, 2002: 86-93), hâlâ özerk statüde bulunmaktadır.

Tatar Türkçesi Hakkında

Kerimoğlu, Hakov 1993'de Tatar edebî dilinin tarihî dönemleri için verilen tablodan yola çıkarak Tatar Türkçesinin kökenlerinin çoğunlukla Bulgar Devleti ve Kazan Hanlığı'nda arandığını belirtmiştir. Kerimoğlu'nun Hakov'dan aktardığı tablo şu şekildedir:

> 1. İdil boyu Türkçesi ve eski Tatar edebî dilinin ortaya çıkma ve gelişmeye başlama dönemi: Bulgar Devleti edebî dili (X-XIII. asır ortaları)
>
> 2. Eski Tatar edebî dilinin gelişme dönemi: Altın Ordu Devleti edebî dili (XIII. asrın ikinci-XV. Asrın ilk yarısı)
>
> 3. Eski Tatar edebî dilinin şekillenme dönemi: Kazan Hanlığı dönemi edebî dili (XV. Asrın ikinci yarısı-XVI. asrın ortası)
>
> 4. Tatar millî edebî dilinin gelişiminde hazırlık dönemi (XVI. asrın ikinci yarısı ve XVII-XVIII. asırlar)

5. Tatar millî edebî dilinin teşekkül ve gelişme dönemi (XVIII. asrın sonundan XX. asır başına kadar)

6. XX. asır edebî dili (20'li yıllardan bugüne kadar) (2014: 39).

Hakov'un bu tablosundan sonra Tatar Türkçesinin dilciler tarafından kavmî ve tarihî olarak nasıl değerlendirildiği hakkında bilgi edinmek amacıyla ilk olarak Arat 1987'de yer verilen lehçe tasniflerini incelemeyi uygun buluyoruz.

J. Ch. Adelung, *Mithridates* (1806) isimli çalışmasında Türk lehçelerini gramer ve lügat özelliklerini göz önünde bulundurarak bir tasnife tâbî tutmuştur. Daha sonra bu çalışma yeğeni F. Adelung tarafından ele alınarak *Uebersichht aller bekannten Sprachen und ihrer Dialecte* isminde yayımlanmıştır. Ancak bu çalışmada da birçok nokta eksik kalmış ve lehçe gruplarındaki eksiklikler tamamlanamamıştır. Lehçelerin dil özelliklerinden ziyade kavim isimlerine göre sıralandığı bu çalışmada, Kazan Tatar Türkçesi Şimal Tatarları-Asıl Tatarlar alt başlığında değerlendirilmiştir (Arat, 1987: 72-75).

H. J. von Klaproth, *Asia Polyglotta* (1823) isimli çalışmasında 14 Türk kavminden bahsetmiş fakat esere ilave edilmiş atlasta 23 Türk lehçesine ait lügat malzemesi vermiştir. Lehçelerden bahsedilirken gramer şekillerine yer verilmeyen, yalnız lügat araştırmaları ile yetinilen bu çalışmada, Tatar Türkçesine 2. Türk lehçesi olarak Kazan ismiyle yer verilmiştir (Arat, 1987: 76).

Adriano Balbi'nin *Atlas ethnographique de globe* (1826) isimli çalışmasında, Kıpçak başlığı altında Tatar Türkçesi gösterilmemiştir (Arat, 1987: 77).

Wilhelm Fredrik Palmblad, *Geographische und statistische Ephemeniden* (1827) isimli çalışması, Adelung'ın tasnifinde bulunan hataları taşımaktadır. Uygur, Azeri ve Kazan lehçelerinin unutulduğu bu çalışmada, Tatar Türkçesine yer verilmemiştir (Arat, 1987: 79-80).

Joseph von Hammer, *Bibliotheca italiana* (1825) ve *Wiener Jahrbücher der Literatur* (1827) isimli çalışmalarında, Tatar Türkçesini Kıpçak başlığı altında Kazan ismiyle göstermiştir (Arat, 1987: 81).

Berezin, *Recherches sur les dialectes musulmans. I. Systeme des dialectes turcs* (Kazan, 1848) isimli çalışmasında, Tatar Türkçesine Çağatay veya Şark Grubu başlığı altında Kazan (yazı dili) olarak yer vermiştir (Arat, 1987: 83).

Wilhelm Radloff, *Phonetik der nördlichen Türksprachen* (Leipzig, 1882-1883) isimli çalışmasının *Classification der Türkdialecte nach den phonetischen Erscheinungen* başlıklı bölümünde Türk lehçelerini esas olarak ses özelliklerine göre ele almış ve bunları önce gruplara, sonra bu gruplara dahil lehçelere göre sıralamıştır. Çalışmada, Tatar Türkçesine Volga veya şarkî Rusya lehçeleri başlığı altında Kazan lehçesi olarak yer verilmiştir (Arat, 1987: 84-94).

Hermann Vâmbéry, *das Türkenvolk in seninen etnologischen und ethnographischen Beziehungen* (Leipzig, 1885) isimli çalışmasında, Türk kavimlerini oluşumlarını dikkate alarak lehçelerden ziyade, coğrafi durumları ile tarihi gelişimlerini göz önünde tutmuş ve beş grup içinde toplamıştır. Çalışmada, Tatar Türkçesi Volga Türkleri başlığı altında Kazan (Kazan, Astırhan, Kundur) olarak göstermiştir (Arat, 1987: 97-98).

Nikolay Federoviç Katanov, *Etnografiçeskiy obzor turetsko-tatarskih plemen* (1894) isimli çalışmasında, Türk lehçelerini dil özelliklerinin üzerinde durmayarak dört grupta toplamış ve Tatar Türkçesine Canlı Şiveler başlığı altında 17. sırada Kazan olarak yer vermiştir (Arat, 1987: 99-101).

N. A. Aristov, *Zametki ob etniçeskom sostave türkskih plemen* (1896) isimli çalışmasında, Tatar Türkçesine yer vermemiştir. (Arat, 1987: 101- 102).

Leon Cahun, *Introduction a l'histoire de l'Asie* (1896) isimli çalışmasında, Tatar Türkçesine yer vermemiştir (Arat, 1987: 102-103).

Fedor Yevgeneviç Korş, *Klassifikatsiya turetskih plemen po yazıkam* (Moskva, 1910) isimli çalışmasında, Tatar Türkçesini Şimal Grubu içerisine almıştır (Arat, 1987: 103-105).

G. J. Ramstedt, *Tietosanakirja IX (1917)* ve *İso Tietosanakirja XIV-IX (1938)* isimli çalışmalarında, Türk lehçelerini beş ayrı grupta ele aldığı çalışmasında Tatar Türkçesine yer vermemiştir (Arat, 1987: 105-106).

Julius Nemeth, *Türkische Grammatik* (Berlin-Leizpig, 1917) isimli çalışmasında, tek bir aileyi teşkil ettiğini belirttiği Türk lehçelerini, S - Grubu ve Y - Grubu olarak ikiye ayırmıştır. Bu çalışmada doğrudan Tatar Türkçesine değinilmemiştir (Arat, 1987: 107).

A. Samoyloviç, *Nekotorıe dopolneniya k klassifikatsii turetskih yazıkov* (Petrograd, 1922) isimli çalışmasında, Radloff'un tasnifini esas, Korş'un tasnifini ise yardımcı olarak almış ve bazı ilaveler ile yeni bir tasnif ortaya koymuştur. z~r, d>y, tek heceli sözler ve

birden fazla heceli sözlerin sonunda -g, eklerin başındaki g- ve ol- ~ bol- hususiyetlerine göre Türk lehçelerinin altı grupta toplandığı bu çalışmada, Tatar Türkçesi TAV Grubu (Kıpçak, Şimâl-i Garbî) başlığı altında verilmiştir (Arat, 1987: 107-109).

Vasiliy Alekseviç Bogoroditskiy, Türk lehçelerine ilişkin fikirlerini en olgun biçimi ile sunduğu *Vvedenie v tatarskoe yazıkoznanie v svyazi s drugimi türkskimi yazıkami* (Kazan, 1934) isimli çalışmasında, Türk lehçelerini yedi grupta toplamış ve Tatar Türkçesini 4. bölümde Volga-Ural Şiveleri altında yer vermiştir (Arat, 1987: 112-114).

Lajos Ligeti, Bârczi Geza'nın, *Magyar szöfeytö szötâr* (1941) isimli çalışmasında Türk lehçelerini altı grupta toplamış ve Tatar Türkçesini Kıpçak Dilleri başlığı altında Kazan olarak göstermiştir (Arat, 1987: 115-116).

Martii Räsänen, *Materialien zur Lautgeschichte der Türkischen Sprachen* (Helsinki, 1949) isimli çalışmasında, Ramstedt'in tasnifini, Radloff ve Samoyloviç'in tasnifleri ile tamamlamaya çalışmıştır. Ses olayları dikkate alınarak yapılan bu tasnifte, lehçeler yedi grupta toplanmıştır. Çalışmada, Tatar Türkçesine Şimâl-i Garbî Grubu başlığı altında Volga Türkleri (Tatar, Mişer) olarak yer verilmiştir (Arat, 1987: 117-119).

N. A. Baskakov, *K voprosa o klassifakatsii türkskih yazıkov* (1952) isimli çalışmasında, Tatar Türkçesini Kıpçak Grubu içinde Kıpçak-Bulgar başlığı altında değerlendirmiştir (Arat, 1987: 121-135).

Kendi tasnifine kadar yapılmış denemeleri inceleyen Arat, bu tasniflerin büyük bir kısmının lehçe tasnifi olmaktan ziyade, Türk kavimlerinin coğrafî esaslara göre sınıflandırılması olduğunu belirtmiştir. Türk lehçelerini ses olaylarına göre *ufki* ve *amudî* olarak değerlendiren Arat, Tatar Türkçesini Türk Şive Grupları başlığı altındaki tav Grubu (Şimal)'nda değerlendirmiştir (Arat, 1987: 135-149).

Schönig, *The Internal Division of Modern Turkic and Its Historical Implications* (1999) isimli çalışmasında, Merkezî Türkçe (Central Turkic)'yi üç ana gruba ayırarak Tatar Türkçesini Kıpçakça Grubu içinde Batı-Merkez Kıpçakcasının alt başlığı olan Volga-Ural-Kafkas Kıpçakçası başlığı altında değerlendirmiştir (2013: 223).

S. E. Malov, Türk dillerini tarihî olarak dört gruba ayırmış ve Tatar Türkçesini Yeni grubunda Kazan Tatarcası şeklinde değerlendirmiştir (Tavkul, 2003).

J. Benzing ve K. H. Menges, Türk lehçelerini 5 ana gruba ayırdıktan sonra Tatar Türkçesini, Batı Türkçesi (Kıpçak-Kuman dilleri) başlığı altında Ural grubunun alt başlığı olarak Kazan Tatarcası şeklinde değerlendirmiştir (Tavkul, 2013).

Öner 2013'de Kıpçak Grubu üst başlığı altında, İdil-Ural Bölgesi lehçesi olarak değerlendirilen ve Türk 2014'de de belirtildiği üzere çoğu araştırmacı tarafından kavmî-tarihî olarak Kıpçak Türkçesi, coğrafi olarak Kuzey Türkçesi içerisinde değerlendirilen Tatar Türkçesi, tarihî Kıpçak Türkçesinin bugünkü devamcılarındandır (Öner, 2013: XXIII; Türk, 2014: 14).

Gelişmiş bir yazılı edebiyata sahip olan Tatar Türkçesi, özellikle XVI. yüzyılın ortalarında başlayan ve yeni dönemlere kadar devam eden göçler neticesinde geniş bir alana yayılmış üç ayrı diyalekte sahiptir:

1. Orta Diyalekt: Tatar Türkçesinin bugünkü edebi dilini oluşturan merkez ağzıdır. Bu ağzın temsilcileri Kazan Türkleridir. Bunlar çoğunlukla Tataristan, Başkurdistan ve Ural dağlarının batısındaki bölgelerde yaşarlar.

2. Batı (Mişer) Diyalekti: Sĕrgaç, Çistay, Çüprelĕ, Melekes, Hvalin, Temnikov, Lembre, Kuznets, Mordva-Karatay, Baybıkaş, Şarlık ağızları.

3. Doğu (Sibirya) Diyalekti: Batı Sibirya'daki Tümen, Omsk ve Novosibirsk'de konuşulan Tobol-İrtiş, Baraba ve Tomsk ağızları (Poppe, 1963: 3; Öner, 2007: 683; Alkaya, 2008: 37-39; Alkaya, 2014: 45).

Öner'in belirttiği üzere, Tatar yazı dilinin Orta diyalekt özelliklerine dayandırılarak standart gramer ve sözlüğün oluşturulması, Sovyet Tataristan Cumhuriyeti kurulduktan sonraki dönemde gerçeklebilmiştir (Öner, 2007: 684).

Kerim Tinçurin'in Hayatı ve Eserleri Hakkında

Hayatı

Tatar tiyatrosunda tanınmış yazar, ünlü oyuncu ve rejisör olan Kerim Ġalioğlu Tinçurin, 15 Eylül 1887 yılında şimdiki *Pĕnza*'nın *Bĕlnıy Dĕmyan* bölgesinde *Akkul* (*Tarakan*) ismindeki Tatar köyünde köylü bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. (Beşirov, 2007: 5; Kazan Utları, 2007: 116; Dautov ve Rahmani, 2009: 432).

Resim I

Geniş ve geçimini zor sağlayan bir ailenin çocuğu olan Kerim Tinçurin, ilk eğitimini komşu köydeki medresede aldıktan sonra eğitimine istediği gibi devam edebilmek için 1900 yılında kalbinin derinliklerinde gizli gizli yanan bir çıra olan Kazan'a gitmiştir. 13 yaşındaki bu delikanlı, çeşitli işlerde çalışarak maddi durumunu biraz düzeltince Kazan'ın meşhur medreselerinden olan "Möḫemmediye" medresesine girmiştir (Beşirov, 2007: 5; Dautov ve Rahmani, 2009: 432).

Medrese yılları (1900-1906) Kerim Tinçurin'in edebiyata ve sanata yönelmesinde, dünyaya bakışının değişmesinde büyük bir rol oynamıştır. Medresedeki bilimler ile yetinmeyerek kendi kendine başka bilimler ile de uğraşan Kerim Tinçurin, Rus okullarında eğitim gören Tatar öğrencileri ile yakından görüşmüş, Rus tiyatrosunsa sahnelenen piyesleri seyretmiştir. 1905 yılında ihtilal güçlenmeye başlayınca ihtilalci hareketlere katılarak demokratik Tatar gençleri ve medrese öğrencileri arasında siyasî propagandalar yapmıştır. 1906 yılında ise medreselerde reform isteyerek ayaklanan bir grup medrese öğrencisi ile birlikte Kerim Tinçurin de "Möḫemmediye" medresesinden atılmıştır (Dautov ve Rahmani, 2009: 432).

Resim II

Kerim Tinçurin ile Möḫemmediye Medresesi öğrencileri

1910 yılına kadar öğretmenlik ve orman bekçiliği gibi çeşitli işlerde çalışan Kerim Tinçurin (Dautov ve Rahmani, 2009: 432), halkta toplumsal, siyasî ve millî özgürlük arzusunun uyandığı bu dönemde ilk ürünlerini vermeye başlamıştır (Ehmedullin, 1994: 354). Edebiyata ilgi duyan Kerim Tinçurin, yazdığı şiirlerin yanı sıra kendisini düz yazıda da

tecrübe etmiş, ilk ürünleri bu devrin matbuat sayfalarında (“Beyenĕlhak”, “İl”, “Añ”) basılmıştır (Beşirov, 2007: 6). Tatar sahne sanatının meydana gelerek güçlendiği bu dönemde, hayatın başka alanları gibi sahne de fikir mücadelesi verilen bir meydana dönüşmüştür. Bazı fedakâr aydınlar, halka hizmet etmek amacıyla tiyatro topluluklarında birleşerek kötü güçlere karşı mücadele ilân etmişlerdir. Kerim Tinçurin de bu harekete katılanlar arasındadır (Ehmedullin, 1994: 354).

1911 yılında “Seyyar” tiyatrosunun şefi ve rejisörü Ġabdulla Ķariyĕv’in Tinçurin’i kendi tiyatro topluluğuna oyuncu olarak çağırması üzerine bütün ömrünü ve sanatsal yeteneğini Tatar tiyatrosunu geliştirmeye adamıştır.

Resim III

“Seyyar”da verilen piyeslere uzun süre katılan Kerim Tinçurin, Ġ. Ķamal’ın “Banķrot”unda Camalıy; F. Şillĕr’in “Mekĕr ve Möḫebbet”inde Vurm; F. Emirḫan’ın “Yeşler”inde Ġaziz, “Tigĕzsĕzler”inde Söleyman; A. Ostrovskiy’nin “Yeşĕnlĕ Yañġır”ında Ķudryaş, “Gönahsız Ġayıplĕler”inde Nĕznamov; N. Ġoġol’un “Rĕvizor”unda Hlĕstaķov gibi önemli rollerde oynamış, 1915 yılından itibaren de tiyatro topluluğunda rejisörlük yapmıştır (Dautov ve Rahmani, 2009: 432). Tinçurin, bu dönemde tiyatro faaliyetlerinin dışında “Ĕş”[1] isimli Sovyet yanlısı ilk Tatar gazetesini çıkaranların arasına katılarak Ġ. Ķamal ile birlikte çalışmıştır (Ehmedullin, 1994: 355).

1917 yılındaki Şubat devriminden sonra, Kĕrĕnskiy hükümetinin çeşitli sebepler ile hizmetten azat edilmesi ve seferberlik fermanı üzerine Kerim Tinçurin, I. Dünya Savaşı’na gitme korkusu duymuştur. O zamanlar Moskova’ya söyleve giden “Seyyar” tiyatro topluluğunun şefi Ġ. Kariyĕv, yetenekli oyuncuyu kurtarmak için Moskava’da yaşayan Ayaz İshakıy’dan yardım istemiş, İshakıy da yardım eli uzatarak Tinçurin’i Moskova’da kendi redaktörlüğünde çıkan “İl” gazetesinde editör olarak işe almıştır. Böylece Kerim Tinçurin “Seyyar”dan geçici olarak ayrılıp, yaklaşık dört ay “İl” gazetesinde editör olarak çalışmış,

[1] Bugünkü “Vatanım Tataristan” gazetesi.

gazete sayfalarında türlü konulardaki makaleleriyle büyük çıkışlar yapmıştır (Dautov ve Rahmani, 2009: 433).

1918 yılının sonbaharında Kazan Çeklerden temizlenince "Seyyar" tiyatro topluluğunun yöneticisi olan Kerim Tinçurin, iç savaş döneminde ilk önce Kızıl Ordu'nun siyasî idaresi denetimindeki On Üçüncü Tiyatro topluluğunun Tatar askerî bölüğü yöneticisi ve baş rejisörü, daha sonra 1920 yılında İdil'in karşı yaka askerî bölgesinin siyasî idaresi tarafından Samara şehrinde açılan Birinci Tatar Tiyatro Stüdyosu'nun öğretmeni ve baş rejisörü görevlerini yerine getirmiştir (Ehmedullin, 1994: 355; Beşirov, 2007: 8; Kazan Utları 2007:116; Dautov ve Rahmani, 2009: 433). Bu yıllarda, çağdaş yankılı ve dönemin sorunlarına ilişkin sosyal içerikli piyeslerini, özellikle G. Ḳoleḫmetĕv'in şimdiye kadar hiçbir yerde oynanmayan "İkĕ Fikĕr", G. Niyazbayĕv'in "Bĕrĕnçĕ Tañ", Ş. Osmanov'un "Bĕrĕnçĕ Adım" dramalarını sahneleştirmiştir (Dautov ve Rahmani, 2009: 433).

1921 yılında Orenburg'ta Tatar İşçi Tiyatrosu'nda yöneticilik yapan Tinçurin (Beşirov, 2007: 8; Kazan Utları 2007: 116; Dautov ve Rahmani, 2009: 433), bir zaman sonra Taşkent'te Özbekistan Kültür Komiserliği denetimindeki Bilim Burada Tiyatro Sanatı Bölümü'nde müdür olarak çalışmıştır. 1922 yılının yazında Kazan'a dönünce Tataristan hükümeti Kerim Tinçurin'e tanınmış oyuncuları toplayarak Devlet tiyatro topluluğu kurma vazifesini vermiş ve kendisini bu topluluğun baş rejisörü olarak bildirmiştir. Tinçurin, derhal otuz beş kişiden oluşan bir grup toplayarak Kızıl Ekim ismindeki Tatar Devlet Tiyatrosu'nun temelini atmıştır. Bu tiyatro daha sonra Ġ. Ḳamal ismindeki Tatar Devlet Akademi Tiyatrosu olarak adlandırılmıştır (Dautov ve Rahmani, 2009: 433).

Tiyatro ve edebiyat alanında kazandığı büyük başarıları hükümet tarafından da bilinen Tinçurin'e, 1926 yılında Tatar Profesyonel Tiyatrosu'nda yirmi yılının dolmasından dolayı "Tataristan'ın Saygıdeğer Oyuncusu" ismi verilmiştir (Beşirov, 2007: 8; Dautov ve Rahmani, 2009: 434). 1928-1929 yıllarında bir grup Akademi Tiyatrosu oyuncusuyla Asterhan Tatar Tiyatrosu'nda çalışarak tiyatronun baş rejisörü olmuştur. Kendisinin yeni yazdığı "İl" dramasını da ilk burada sahnelemiştir (Beşirov, 2007: 8).

1929 yılında yeniden Tatar Devlet Akademi Tiyatrosu'na çağırılarak orada 1934 yılına kadar sanat bölümü müdürü ve rejisörler kurulunun üyesi vazifelerini yerine getirmiştir. 23 Şubat 1934 yılında F. Seyfi Ḳazanlı'nın "Doşmannar" draması yönünde R. İşmorat ile birlikte sahnelenen piyes Kerim Tinçurin'in yirmi yıllık rejisörlük işine son hazırlamıştır (Dautov ve Rahmani, 2009: 434). 1934 yılında Yazarlar Birliği üyeliğine kabul

edilmiş, 1936 yılında ise Devlet Tiyatro ve Edebiyat-Sanat Toplumu tarafından sanat faaliyetinde yirmi beş yılının dolması sebebiyle Kerim Tinçurin için tören düzenlenmiştir (Kazan Utları, 2007: 117; Dautov ve Rahmani, 2009: 434).

17 Eylül 1937 yılının gecesinde tutuklanan ve Kazan'daki Pleten cezaevine götürülen yazar hakkında, "özel araştırmalar" sonucunda yedi maddeden oluşan suçlama aktı ilân edilmiştir. Bu suçlar arasında burjuva milliyetçiler kurumunda üye olarak bulunma, yabancı bir ülkede yaşayan ve "Sovyetler Birliği'nin düşmanı" olan Ayaz İshakıy ile bağlantısı bulunma, Japonya adına casusluk yapma gibi suçlar bulunmaktadır. Cezaevinde işkence ve alaya maruz kalarak tamamen sağlığını kaybeden Kerim Tinçurin, bu asılsız suçların hiçbirini kabul etmemiş, buna rağmen 14 Aralık 1938'de toplanan üç kişilik Özel Danışma (OSO) tarafından ölüm cezasına çarptırılmıştır. Bu karar neticesinde 15 Aralık gecesi bir saat elli dakikada yazarın 51 yıllık ömrü son bulmuştur.

Resim IV

Ünlü yazarın sadece bedenini yok etmekle kalmayan Sovyet rejimi, onun itibarlı ismini de halkın hafızasından çıkarıp atmak amacıyla kitaplarını dükkân raflarından ve kütüphane stoklarından toplattırarak yaktırmıştır. Stalin yönetiminin başa geçmesi ile devlette peyda olan özgür ve demokratik düzen neticesinde haksız yere cezalandırılan pek çok edebiyat ve sanat ehilleri gibi Tinçurin'in de itibarlı ismi ve edebî mirası halka tekrar icra edilmiş, piyesleri yeniden tiyatro sahnelerinde oynanmaya başlanmış, basımevlerinde cilt cilt kitapları ve derlemeleri çıkmıştır. XX. yüzyılın 60. yıllarından başlayarak Tatar Devlet Akademi Tiyatrosu hemen her sezonu Tinçurin'in meşhur "Zeñger Şel" piyesi ile açmış, 1989 yılında ise Tatar Devlet Drama ve Komedya Tiyatrosu'na "Kerim Tinçurin" ismi verilmiştir (Kurban, 1998: 175; Dautov ve Rahmani, 2009: 435).

Eserleri

Edebiyata ve sanata yönelişi medrese yıllarına rastlayan, düz yazı ve şiir alanında da eserler veren ancak daha çok tiyatroya ilgi duyan Kerim Tinçurin'in, yazın hayatının önemli bir bölümünü tiyatro eserleri oluşturmaktadır. İnsan ruhunun özgürlüğünü savunan, felsefi-romantik "Zar" ismindeki şiirli trajedisi (1922), "Ķazan Sölgĕsĕ" (1923), "Süngen

Yoldızlar" (1923), "Amĕriķan" (1924), "Neni Abıy" (1925), "Cilkensĕzler" (1926) gibi ünlü drama ve komedileri dönemin günlük matbuattında yayımlanan eserleridir (Dautov ve Rahmani, 2009: 433-434). Aynı zamanda başarılı bir hikâye ustası da olan yazar, çeşitli dergi ve gazetelerde makaleler de yayımlamıştır.

Eserlerinde halkın düşünce ve dileklerini doğru bir şekilde yansıtmaya çalışan Tinçurin'in (Kurban, 1998: 175) eserlerini Hanzafarov, 1910-1917 yılları arasında verdiği eserler ile 1918-1937 yılları arasında verdiği eserler olmak üzere ikiye ayırmıştır:

1910-1917 yılları arasında verdiği eserler: "Bĕrĕnçĕ Çeçekler" (1913), "Nazlı Kiyev" (1916), "Sonġı Selam" (1917) gibi piyesleri.

1918-1937 yılları araında verdiği eserler: "Saķla Şartlamasın" (1918), "Tutıy Ķoş" (1918), "Ķazan Sölgĕsĕ" (1923), "Zar" (1922), "Süngen Yoldızlar" (1923), "Amĕriķan" (1924), "Zeñger Şel" (1923), "Cilkensĕzler" (1926), "Ḫikmetlĕ Doķlad" (1928), "Ķandır Buvı" (1931), "Alar Öçev İdĕ" (1935), piyesleri ile "Mercenner" (1935-1937) isimli hikâyeler dizisi (1989: 453).

Tiyatro Eserleri

Asıl ününü tiyatro eserleriyle kazanan Kerim Tinçurin, ilk sahne eseri olan "Mönazare" isimli komedisini 1906 yılında, medresede okuduğu yıllarda yazmıştır (Beşirov, 2007: 6; Dautov ve Rahmani, 2009: 432). 1911 yılından başlayarak hemen her yıl birer ikişer piyes yazmış ve eserleri sahnelerde en çok oynanan drama yazarlarından biri olmuştur. "Seyyar" tiyatro topluluğunun rejisörü olmasıyla bu alanda da başarı kazanan Kerim Tinçurin, sahne sanatının yanı sıra topluluğun repertuarını eserleriyle zenginleştirmeye çalışmış ve bu dönemde birbiri ardınca "Ḫelel Kesĕp" (1910), "Şomlı Adım" (1912), "Bĕrĕnçĕ Çeçekler" (1913), "Nazlı Kiyev" (1916), "Aç Ġaşıyķ" (1916), "Cilķuvarlar" (1916), "Sonġı Selam" (1917) gibi eserlerini meydana getirmiştir (Tataristan: İsteläklĕ hem Onıtılmas Datalar Ķalĕndarĕ, 2006; Beşirov, 2007: 6).

Resim V

Seyyar tiyatro topluluğunun meşhur oyuncuları: G. Kariyĕv, K. Tinçurin, Z. Soltanov, G. Manġuşĕv. (1916)

Halka hizmet etme ve halkın mutluluğu için mücadelede bulunma fikri Tinçurin'in eserlerinin merkezini oluşturmuştur. Eserlerinde Tatar halkının hayal, düşünce, istek ve arzularını yansıtmaya çalışmıştır. Bu dönemdeki sahne eserleri arasında "Bĕrĕnçĕ Çeçekler" ayrı bir öneme sahiptir. Yazar, bu eserinde 1905 ihtilalinin dalgaları ile uyanıp halkın menfaati için mücadele meydanına gelen Tatar aydınının acı kaderini anlatmıştır (Beşirov, 2007: 7). Ḫemit, çoğu insanı bezdiren işsizlik ve halka bir faydası dokunmama durumundan kurtulma arzusu duyan, üniversiteye giderek doktor olmak isteyen, bütün yeteneğini ve gücünü buna adayan bir gençtir. Bu hayallerini gerçekleştirme yolunda büyük sosyal karşıtlıklara uğramış, nihayetinde tüberkülozdan hayatını kaybetmiştir (Hanzafarov, 1989: 453).

"Sonġı Selam" dramasındaki Vaḫit, yetenekli, yakışıklı ve orta derecede bilgili bir tüccardır. Evli ve çocuk sahibi olan Vaḫit, aynı zamanda güzel Rus kızı Olga'ya da aşıktır. Yazar, 1917'de büyük dalgalanmaların başladığı bir dönemde yazdığı "Sonġı Selam" dramasındaki Vaḫit ile hayatın içten dağıldığını ve sosyal sınıf tabakalarının döneme has durumlarını açık bir şekilde seyirciye sunmuştur (Hanzafarov, 1989: 454).

Kerim Tinçurin, 1918'de yazdığı "Saḳla Şartlamasın" isimli komedisinde hırsızların "maceralı" işlerini ve "avlama gayretlerini" tasvir etmiştir. Ahlaksızlaşan bey oğulları Şerifcan, Sadrıy ve Seleḫĕtdin'e para lazımdır. Para ise Şerifcan'ın babası Şakircan Bey'dedir. Dostları ile anlaşarak oğlu babasını soymuş, babasının ruhunu almak için yapay bomba kullanmıştır. Bu şekildeki komik olaylar ile aslında Tatar beylerinin ahlakı, işçi sınıfının hayatı, iftiracı provakatörlerin ve rüşvetçilerin yaşayışları, polislerin ve demiryolu bekçilerinin "hizmeti" yansıtılmaya çalışılmıştır (Rabota).

Tatar gençleri arasında çeşitli tiplerin bulunduğunu gösteren Kerim Tinçurin'in "Nazlı Kiyev" isimli eseri de oldukça önemlidir. Türkistan'dan Kazan'a evlenmek için gelen Reşit, halka hizmet etme konusunda caka satan ancak gönlünde sadece Kazan'ın zengin ve okumuş güzel bir kızıyla evlenme isteği olan bir bey çocuğudur. Fakat bu yolda sürekli başarısızlığa uğramış, devlet çalışanları onun bu durumdan ustaca faydalanarak bütün parasını almış, bey oğlu ise en sonunda kendisinin kaba ve terbiyesiz hizmetçisi ile evlenerek alay konusu olmuştur. Kerim Tinçurin bu eseriyle sadece drama yazarı değil, usta bir komedi yazarı olduğunu da ispat etmiştir (Beşirov, 2007: 7).

Tinçurin'in özellikle 20'li yıllarda yazdığı ibret verici eserleri, gelecekte millî tiyatronun özelliklerini belirleyecek yeniliklerle kuşatılmıştır. Bu dönemde sahneye

koyulan; “Zeñger Şel” (1923), “Süngen Yoldızlar” (1923), “Amĕrikan” (1923), “Cilkensĕzler” (1926) gibi eserleri yazarın ustalığını daha da arttırmıştır (Beşirov, 2007: 8).

1924 yılında kitap olarak basılan ve devrim temalı, felsefi içerikli, romantik tabiatlı olan “Zar” trajedisi, Kerim Tinçurin’in eserleri arasında önemli bir yere sahiptir. Yazar bu felsefi trajedisinde, özgürlük için kendisini kurban eden romantik kahraman Ġazazil üzerinden “insanoğlunun” özgürlük için verdiği mücadeleyi anlatmıştır (Hanzafarov 1989: 461). Yazar, eski dinî menkıbelerden alınan konular temelinde yazılan Zar trajedisinde bir yandan “hakimlik, kötülük, hile, alçaklık, sermaye, militarizm” gibi konuları diğer yandan ise “hizmet, hürriyet, mazlumların hakkı için mücadele” gibi konuları eserindeki farklı kişiler ile somutlaştırmıştır (Mehmutov, 1965: 78-79).

“Ķazan Sölgĕsĕ” isimli komedisinde dönemin fikir ve güzellik anlayışıyla ilgili bilgi veren yazar, hicvini eski dogmalara yöneltmiştir. Saliḩ ve İlyas isimli medrese öğrencileri ile öğrencilik hayatını ortaya koyan yazar, aynı zamanda insanoğlunun doğal hislerini ve özgürlüğünü de yansıtmıştır (Hanzafarov, 1989: 461).

Drama eserleriyle kendisini yetenekli bir yazar olarak tanıtan Kerim Tinçurin, aynı zamanda önemli bir komedi yazarıdır (Beşirov, 2007: 11). Devrime kadar uzun bir süre komedilerinde edebî eser tarzında açıkça beliren satirik yönelişi devam ettirip geliştirmiş, asıl dikkatini tematik yönden 20’li yıllardaki karşılıklı sosyal hayat görünüşlerine yöneltmiştir. Eserlerinde eski ve yeni savaşı sürecinde meydana çıkan çeşitli sosyal tabakadaki kişilerin, rüşvetçilerin, hile ile çalışanların, çalışmayan sadece rahat hayat isteyen genç burjuva temsilcilerinin, malını mülkünü kaybeden zenginlerin, esnafın, işsiz kalan avukatların, memleketini terketmeye mecbur edilen subayların, din ve siyaset ehillerinin şahsî kaderlerini, kimi zaman gülünç kimi zaman dertli olan yaşam şekillerini işlemiştir. Bu dönem eserlerinden olan “Amĕrikan” ve “Cilkensĕzler” isimli satirik komedileri ve Shakespearece trajik yankılı “Süngen Yoldızlar” draması sanatça olgun işlenişleri ve tarzlarının yeniliği ile diğerlerinden ayrılmaktadır (Dautov ve Rahmani, 2009: 434).

Selimcanov’un “Tatar’ı yaşatan güç” olarak tanımladığı “Zeñger Şel”, bir sezonda yüzden fazla oynanmış (Kaybitskaya, 2003), Orenburg ve Asterhan gibi tiyatrolardan piyesi seyretmek için gelen seyirciler oyuncuların konuşmalarını yazarak bu eseri sahnelerine taşımıştır. 1956 yılında Kerim Tinçurin’in aklanması ile eser, Ş. Sarımsakov rejisörlüğünde yeniden sahneye koyulmuştur (Selimcanov, 2003). Yetim bir kız olan Meysere kendi mutluluğu ve özgürlüğü için cesur adımlar atan biridir. Onun bu hayattaki direği cesur

madenci sevgilisi Bulat'tır. Özgürlük için mücadele ve karşıtlıkları omzuna alan sevgi merasiminin Meysere ve Bulat üzerinden anlatıldığı bu eserde, kendi talihleri için mücadele meydanına çıkan kaçakların işlenmesi eseri çekici bir sanat örneğine dönüştürmüştür. Melodramik durumlar ile toplumsal meselelerin birlikte verilmesi esere kendine özgü bir renk, güç ve coşku vermiş, şeyh ve onun dört karısı ile hizmetçisi arasında geçen dramatik olaylar ise eseri daha ilgi çekici ve etkili kılmıştır (Beşirov, 2007: 11).

Resim VI

"Zeñger Şel" piyesinden.

Olayların Birinci Dünya Savaşı zamanında geçtiği "Süngen Yoldızlar"da, bu büyük savaşa oldukça yabancı olan halkın duyduğu üzüntü ve hasret ortaya koyulmuş, eser birbirini ilahi bir sevgi ile seven İsmeğıyl ile Server ve Server'e aşık olan Nadir etrafında işlenmiştir. Yetim büyüyen bir delikanlı olan İsmeğıyl ömrü hizmetçilik ile geçen biridir. O zamanlarda aşıkların kavuşmasına en büyük engel anne baba olarak düşünülse de Server ile İsmeğıyl için böyle bir durum söz konusu değildir. Onların en büyük engeli savaş haberi olmuştur. Savaş haberine kendisi savaşa gitmeyeceği için sevinen Molla oğlu Nadir, İsmeğıyl'in savaşa gitmesi ile ümitlenmiş, fakat ümitlenmesi ona sadece acıyan Server'den dolayı boşa çıkmıştır. Server'in ona acıması Nadir'e daha büyük bir acı vermiş, mal mülk sahibi olan Molla oğlu Nadir koruyanı olmayan bir kızın iradesini kırabilecek güçte olmasına rağmen bu yola başvurmamıştır. Server'in ilahi bir sevgi ile sevdiği İsmeğıyl ise savaşta hayatını kaybetmiştir (Beşirov, 2007: 9-11).

"Amerikan" komedisinde tarih çemberi kuran bir grup okul öğrencisinin kıymetli tarih dökümanlarını ele geçirerek yeniden halka sunma niyeti ile oynadığı oyun işlenmiştir. Bu öğrencilerin Amerika'dan bir "Tatar profesörü"nün geldiği haberini yayması üzerine toplanan şehirdeki "muteber ve okumuş millet hadimleri" alim rolünü oynayan okul öğrencilerinin önünde tamamen çözülüp açılmış (Beşirov, 2007: 11-12), herbiri profesör ile tanışıp yakınlaşarak kendisine bir çıkar sağlamaya çalışmıştır. Kimisi kızını gelin olarak verip Amerika'ya yerleşmeyi kimisi profesörün damadı olup Amerika'dan getireceği mallarla ticaretini genişletmeyi düşünmüş, bu önemli misafire daha yakın olmak için kendi aralarında yarışmıştır (Rabota). Para kesesine tapınan bu kişiler, vatan-millet şeklindeki

değerli düşünceleri fırsat bulduklarında zenginlik, şöhret gibi kişisel çıkarları için değiş tokuş etmeye hazırlardır (Beşirov, 2007: 12).

Eserlerinin konusunu duyduğu ve gördüğü olaylardan yola çıkarak belirleyen, kişilerini kendisinin gördüğü, yaşamı boyunca karşılaştığı kişilerden oluşturan Kerim Tinçurin, "Cilkensĕzler" komedisinde zamanında dünyanın dayanağı olan şimdi ise tarih arabasından düşen eski dünya vekillerinin hezimetini acı bir tebessüm ile tasvir etmiş ve adaletli kişilere olan büyük sevgisini bildirmiştir (İlskaya, 2003; Beşirov, 2007: 12).

20'li yılların ortalarında Kerim Tinçurin'in edebî eserlerinde esas yeri müzikal dramalar dönemi almış ve yazar bu türde diğer türlerden daha büyük başarılara erişmiştir. "Zeñger Şel" (1926), "İl" (1927), "Ķandır Buvı" (1931) bu dönemin Tatar tiyatrosunun esas repertuvarına dönüşen, daha sonraları da defalarca oynanarak nesiller boyu seyircinin derin sevgisini kazanan melodramalardır (Kazan Utları, 2007: 116; Dautov ve Rahmani, 2009: 434).

"Yosıf Bĕlen Zöleyḫa" Tinçurin'in "göç" temasını işlediği komedilerindendir. İhtilal dönemini içine alan bu eserde önemli ve güncel olaylar işlenmiştir. İhtiyarlayınca genç bir delikanlıyla evlenen zengin bir hanımefendi ve onun parasına sahip olmak isteyerek yurda gelen beceriksiz ve kabiliyetsiz erkek hakkında olan bu eser, o yıllarda Kazan'da yaşanan gerçek olayların üzerine inşa edilmesi bakımından önemlidir. Seferġali, işsiz ve işe yaramaz aydın bir delikanlıdır. Kimi zaman aç kimi zaman tok bir şekilde yaşamına devam eden bu kişi ihtilalin dalgalarından uzak duran, toplumsal hayata yabancı, kişisel istekleri yönünde yaşayan, dar görüşlü birisidir. Yazar bu kişi üzerinden gerçek delikanlılar ülkenin özgürlüğü için mücadele ederken gölgede ilham bekleyerek yatan Seferġalileri acımasız hiciv ateşine tutmuştur (Rabota).

Kerim Tinçurin'in duygusal karşıtlıklar üzerine kurduğu "İl" isimli eserinde, sosyal tabaka çatışmaları ve köy halkının dramı ön plandadır. Halkın içinde bulunduğu ağır yaşam şartlarına rağmen yazarın inançlı ruhu ve fıkra üslubu esere sıcaklık vermiştir (Hanzafarov, 1989: 466).

"Ḫikmetlĕ Doķlad" isimli eserde, olaylar Mortaza üzerinden anlatılmıştır. "Ķızıl Sandal" topluluğu yönetiminin başkanı olan Mortaza, dönem bürokratlarının ve küçük bujuvaların vekilidir. Topluluk reisi olan Mortaza'ya bu iş "yönetimde en üstte" bulunma fırsatı vermiştir. Konferans için hazırlanan bildiriyi kaybeden Mortaza, yeniden yazmak için

gece gündüz uğraşsa da bildirinin bir sayfasını dahi yazamamış, üzerine konferans günü uyuyakalınca başkanlıktan alınmıştır (Hanzafarov, 1989: 467).

Kerim Tinçurin'in piyeslerine has müzikallik "Ķandır Buvı" eserinin de lirik ve romantik yankısını güçlendirmiştir. Akbirdin yirmi beşinci "Ķızıl Yoldız" üretme çiftliğinin başkanı, şevkli bir yüreğe sahip koministtir. Köy halkının başlarda onun hakkında türlü türlü şeyler söylemesine rağmen ona olan inançları tamdır. Akbirdin köyü yenileştirmek, Ķandır suyunu arttırmak, değirmen ve elektrik istasyonu kurmak gibi büyük işlere girişmiş, eski düşünceleri değiştirmek için mücadele etmiştir. Piyesin dramatik çekişmesi eskiliğe karşı çok yönlü mücadele şeklinde her şahsın ve üretme çiftliği topluluğunun yaşayışına girmiş, onların davranışlara şekil vermiştir (Hanzafarov, 1989: 467).

Beş perdeden oluşan "Alar Öçev İdĕ" isimli eserde sosyalist toplum insanının değişimi, ruhi dünyası ile ahlakındaki yenilikler işlenmiştir. Aynı zamanda sevgi, aile ve kadınların toplumdaki yeri gibi konuların da işlendiği eserde Ravil ve Gölşat üzerinden dönemin insan ilişkileri ortaya koyularak yeni ahlak kuralları analiz edilmiştir (Hanzafarov, 1989: 468).

Kerim Tinçurin, bu eserlerinin yanı sıra 30'lu yıllarda zamanın hakikatini "Sovyetler Birliğine göre" yansıtan "Ķorıç Orçıķ" (1930) ve "Udarniklar Beyremĕ" (1933) gibi piyesler de yazmıştır (Kazan Utları, 2007: 117; Dautov ve Rahmani, 2009: 434).

Hikâyeleri

Yetenekli bir drama yazarı, rejisör ve oyuncu olmasının yanı sıra kendine has hikâye ustası da olan Kerim Tinçurin'in mizahi ve satirik özellikteki kısa hikâyeleri (Dautov ve Rahmani, 2009: 434), 1914-1917 yıllarında "Añ" dergisi ve "Ķoyaş" gazetesinde basılmıştır (Beşirov, 2007: 14). Bu dönemde basılan "Aķ Çirbik" isimli hikâyesi yazarın edebi ilk eseridir (Bayçura, 2003).

"Ḫekimcan Aġay" (1916) ve "İskender" (1917) isimli hikâyelerinde Birinci Dünya Savaşı'nın facialarını bağlı olarak insanların kaderini değiştiren olayları baştan sona tasvir eden Kerim Tinçurin, asıl olarak satirik hikâye ustadır. Kendine has üslubu, tasvirleri ve konu seçimi ile Tatar nesrinde de önemli bir isim olan Kerim Tinçurin'in "Yübiley" (1915), "Yöz Mĕñ" (1915), "Aķ Çirbik" (1915) hikâyeleri Tatar Edebiyatı'nda yazılan satirik hikâyelerin en başarılarındandır. Dönemin şehir hayatının, Tatar burjuvalarının boş

isteklerinin ve amellerinin gözler önüne koyulduğu bu eserlerdeki Fars usulleri ve anekdot anlatımları eserlere özel bir yankı vermiştir (Beşirov, 2007: 14-15; İlzilya, 2016: 8).

1935-1937 yıllarında ise yazar, kendi biyografisine bağlı olarak yazdığı, XIX. yüzyılın sonlarından XX. yüzyılda ülkedeki iç savaşa kadar olan yaşamın hakikatlerini yansıtan, sekiz hikâye ve bir uzun hikâyeden oluşan "Mercenner" isimli eserini meydana getirmiştir (Dautov ve Rahmani, 2009: 434). Türlü içerikteki kısa hikâyelerin "Söleyman şekĕrt"in etrafında birleştiği bu eserde, "Söleyman şekĕrt" ile halkın mutluluğu için mücadele eden Tatar aydını resmedilmiştir (İlzilya, 2016: 8). Bu hikâyeler ve uzun hikâye (*povest*) 1960-1976 yıllarında bir araya toplanarak Tatarstan Kitap Neşriyatı tarafından derleme olarak basılmıştır (Dautov ve Rahmani, 2009: 434).

Makaleleri

Kerim Tinçurin'in tiyatro ve hikâyelerinin yanı sıra günlük matbuatta edebî eleştiri ve tiyatro ile ilgili yazdığı pratik-teorik makaleleri de bulunmaktadır. Bu makalelerden ulaşabildiklerimiz şunlardır: "Tatar Tĕatrı Nindiy Yul Bĕlen Barırġa Tiyĕş?", "Ḫezĕrgĕ Tĕatrnıñ RevĕşĕnFormasın Üzgertĕrge Kirek" (Dautov ve Rahmani, 2009: 433).

Kerim Tinçurin 'Dramalar, Ḳomĕdiyeler, Ḫikeyeler' (2007) Hakkında

Çalışmamızın temelini teşkil eden *İskender, Ḫekimcan Ağay, Ḳara Könnerde, Yöz Mĕñ, Yübiley, Daçalar Möbarek Bulsın!* ve *Aḳ Çirbik* isimli hikâyeler *Kerim Tinçurin Dramalar, Ḳomĕdiyeler, Ḫikeyeler (2007)* isimli kitaptan alınmıştır. Yayına hazırlayanı Ferit Beşirov olan bu kitap, 2007 yılında Tatarstan Kitap Neşriyatı tarafından basılmıştır.

349 sayfadan oluşan kitabın 5-16. sayfalarında Ferit Beşirov tarafından kaleme alınan "*Ul Ḳabızġan Utlar Meñgĕ Yanar*" başlıklı bölümde yazar hakkında bilgilere yer verilmiştir. Bu bölümden sonra "*Dramalar hem Ḳomĕdiyeler*" ve "*Ḫikeyeler*" olmak üzere iki bölüm şeklinde düzenlenen kitapta bizim çalışmamızı teşkil eden kısım "*Ḫikeyeler*" bölümüdür.

Aşağıda çalışmamızda dil incelemesini yaptığımız hikâyelerin özetlerine yer verilmiştir.

İskender (İskender)

Kerim Tinçurin'in Birinci Dünya Savaşı'na bağlı olarak işlediği bu hikâye, savaşın parçaladığı hayatları gözler önüne koyan, savaşın birbirini seven iki genç ve baba ile oğulu birbirinden nasıl kopardığını güçlü tasvirlerle aktaran dramatik bir hikâyedir.

İskender, harp okulunu bitirerek Moskova'dan baba evine yeni dönmüş bir delikanlıdır. Bu delikanlının okulunu bitirerek Moskova'dan dönmek için acele etmesinin yegane sebebi ise Gölfervaz'dır. İskender ile Gölfervaz, hayatlarını birleştirme yolunda adımlar atmaya hazırlanırken kader onları hiç ummadıkları bir anda birbirinden ayırır. Aniden gelen bir telgraf ile İskender'in askere çağırılması üzerine yüreğine adeta kor düşen Gölfervaz, İskender'in gitmesine karşı çıkar. Fakat askerî disiplin ile yetişmiş bir delikanlı olan İskender'in, Gölfervaz'ın annesinin de dediği gibi artık vatanı kurtarmaktan başka bir görevi daha vardır; ailesini gururlandırmak. Bu amaç uğruna sevdikleri ile vedalaşan İskender, alayına teslim olur. Ancak olaylar beklenildiği şekilde gerçekleşmez, İskender bir gece ailesini gururlandırma düşüncesiyle düşmanın üzerine doğru yürürken düşmanın şarapneli İskender'in yaşamına son verir.

Ḫekimcan Aġay (Hekimcan Ağa)

Kerim Tinçurin'in dramatik hikâyelerinden olan Ḫekimcan Aġay, Birinci Dünya Savaşı'na çağırılan ve birbirinden habersiz bir şekilde aynı cephede karşılaşan bir baba ile oğulun hikâyesidir. Baba ile oğulun aynı cephede karşılaşması, bir babanın oğlunun cansız bedeni karşısında hiçbir şey yapamayarak mücadeleye devam etmek zorunda kalması, hem babanın hem de oğulun bu cephede can vermesi gibi oldukça dramatik olayların işlendiği bu hikâye, Kerim Tinçurin'in tasvirleri ve üslubuyla daha derin bir hâl alarak okuyucuda büyük bir etki yaratır.

Yirmi bir yaşında asker olan ve bu yükü ömür boyu omuzlarında taşımak zorunda kalan Ḫekimcan Ağa; çalışkan, güçlü ve sağlıklı olmasına rağmen çocuklarına miras bırakacak bir şeyinin olmamasından dolayı talihinden dert yanan bir babadır. Geçirdiği zor günlerin ardından tam rahata kavuşacağım dediği an, seferberlik ilânı ile yeniden askere çağırılır. Ailesini ve yurdunu arkasında bırakarak giden Ḫekimcan Ağa'yı savaşın yükünden daha çok yoracak bir yük vardır ki o da savaşın başlamasından bir yıl sonra oğlu Şakircan ile aynı cephede karşılaşması olacaktır. Şakircan'a babası ile aynı cephede olmak fazlasıyla yarar sağlar ancak aynı durum Ḫekimcan Ağa için geçerli değildir. Ḫekimcan Ağa, her karşılaştıklarında oğluna verdiği öğütler ile onu biraz olsun koruyabileceğini düşünür, ancak kader dediğimiz şey tam burada devreye girecektir.

Savaş meydanında oğlunu koruyamayan Ḫekimcan Ağa, bir gün mermi yağmurları altında oğlunun cansız bedeninin üzerine düşer. Ne yapacağını bilemeyerek bir süre debelendikten sonra onu kaldırmak, tekrar canlandırmak ister fakat bu mümkün değildir. Uzun bir süre bu şekilde debelenip duran Ḫekimcan Ağa, borazan sesi kendisine gelerek ileri doğru hücum etmeye başlar. Ancak çok geçmeden düşmanın süngüsü Ḫekimcan Ağa'nın da yüreğine saplanarak onun da yaşamına son verir.

Ḳara Könnerde (Kötü Günlerde)

Ḳara Könnerde isimli hikâye, sürekli uğraşıp çalışmasına rağmen geçimini zor sağlayan, yaşadığı sakatlıktan dolayı artık çalışamayacak duruma gelerek büyük oğlunu şehre "adam" olması için götüren bir baba ile babası tarafından bir dükkâna çırak olmak için şehre getirilen, burada yaşadığı çeşitli zorlukların ardından tam mutlu olacağını düşündüğü sırada başka zorluklar yaşayan ve hak etmediği bir şekilde yaşamı sonlanan bir çocuğun hikâyesidir. Kerim Tinçurin'in dramatik hikâyelerinden olan Ḳara Könnerde hikâyesi, toplumdaki gelir adaletsizliğini, bu adaletsizliğin yol açtığı çeşitli sıkıntıları ve kişinin yaşamını evliliğe varana kadar her yönden etkilediğini, sadece kendi istekleri için yaşayan burjuva sınıfının yoksul halkı araç olarak kullandığını gözler önüne koymaktadır.

Ḫeyrulla Ağabey, yaz aylarında köyde, kış aylarında maden ocağında çalışan fakat ne kadar uğraşsa da elinden hiçbir iş gelmediği hâlde bolluk ve keyif içinde yaşayan insanlara rağmen yiyecek yemeği, giyecek kıyafeti olmayan, yoksulluk içinde yaşayan biridir. Bir yıl önce maden ocağında sakatlanan ayağının iş yapamaz duruma gelmesiyle durumu iyice kötüleşir. Payına düşen küçük bir yeri de Miftaḫ Bey'e satan Ḫeyrulla Ağabey, kış günleri dışarıda çalışıp yaz günleri Miftaḫ Bey'in ekinini ekerek bir adım bile ilerleyemez. Beş çocuk babası olan Ḫeyrulla Ağabey, bir gün İmam'ı çağırarak ondan büyük oğlu Möḫemmetḫan için bir iş bulmasını ister. İmam'ın Möḫemmetḫan'ı şehirdeki Zeynulla Hacı'nın dükkanına vermeyi uygun görmesi üzerine Ḫeyrulla Ağabey, bir sabah erkenden oğlunu alarak şehre "adam" olması için götürür.

Ḫeyrulla Ağabey'in yalvarmaları ve İmam'ın gönderdiği yazı üzerine Möḫemmetḫan'ı beş yıl karşılıksız çalışması şartıyla işe alan Zeynulla Hacı, on iki yaşındaki Möḫemmetḫan'ı molla hanımlarının hizmetine verir. Kendisi gibi Hacı'nın kulları olan insanlara hizmet eden Möḫemmetḫan, burada Hacı'dan başlayarak Hacı'nın yanında çalışan hizmetçi kıza kadar herkesten eziyet görür. Bu şekilde devam eden yıllardan sonra dördüncü yılında bir çırağın sakatlanması üzerine onun yerine geçen Möḫemmetḫan, beşinci yılında

sokak tüccarlarına kurşun yüzük, sabun, pudra, çakı gibi eşyalar satmaya başlamış, altıncı yılında ise Zeynulla Hacı'dan ilk parasını alarak kahya olmuştur.

Kerim Tinçurin, hikâyesinde Zeynulla Hacı'yı şu şekilde tanımlamaktadır:

> "Namazını panayır zamanlarında kasvetli işlerde kazaya bırakan "dindar" kişiydi. Ayakkabı-mayakkabı, palto malto gibi sahabelerden sonra çıkan, ilginç fakat hiçbir faydası olmayan şeylerden korunup şalvarını kısa bırakan sufi tüccardı. Harama inanmayan, birayı yirmi dörder şişe yapıp baş kaldırarak, işçilerine ve hizmetçilerine bilinçlerini yitirene kadar işkence etse de ata besmelesiz çubuk vurmayan "yumuşak gönüllü" dindar bir köleydi. Tezgâhtarların maaşlarını, yedikleri yemekleri kısıp, açlıktan zayıf düşünce işe giren sopa gibi yiğitlerine "işi öğretme" hilesi ile beşer altışar yıl karşılıksız hizmet ettirip, eziyet çeke çeke babasından miras kalan yedi bin ruble sermayesinin hepsini "kendisinin gayreti" ile dokuz yüz bine yaklaştıran usta karaborsacı, yetenekli bir sömürücü idi."

Bu tanımlama hikâyenin vermek istediği mesaj ile ilgili yaptığımız "burjuva sınıfının kendi istek ve arzuları için yaşadığı" yorumuna delil sağlar niteliktedir.

Böyle bir kişinin kendisine kahya ismini takmasıyla birlikte emri altında çalışan işçilere zamanında kendisine davranıldığı şekilde davranmaya başlayan Möḫemmetḫan, boş kaldığı zamanlarda Feḫĕrnisa ile evlilik hayalleri kurmaya başlar. Möḫemmetḫan'ın bu hayalini Hacı'ya anlatması üzerine Hacı, Möḫemmetḫan'ın Feḫĕrnisa ile evlenmesine karşı çıkar ve kendisinden izinsiz evlenmesi durumunda yanında artık bir yeri olmayacağını belirtir. Möḫemmetḫan'ı kendisi evlendirmek isteyen Hacı, onu hizmetçisi Fatıyma ile evlendirmeyi uygun görür. Hacı'nın bu kararı karşısında bir iki hafta mücadele eden Möḫemmetḫan, sonunda Hacı'ya yenilerek Fatıyma ile evlenmeye razı olur.

Fatıyma ile evlenerek bütün huzuru kaçan Möḫemmetḫan'ın çoluk çoçuğa karışmasıyla birlikte maddi sıkıntıları da başlar. Hayatı gün geçtikçe kötüleşmeye başlayan Möḫemmetḫan'ın sağlığının da bozulmasıyla dükkâna gidemez duruma gelmesi üzerine Zeynulla Hacı, Möḫemmetḫan'ın dükkânla olan ilişiğini keser.

Hikâye, bütün hayatını Hacı'nın mutluluğu için bir hiç uğruna harcayan, sağlığını kaybedince işine son verilen Möḫemmetḫan'ın, Hacı'nın artık hastalandığı için sokağa atılarak eti uğruna pazarlık edilen atından hiçbir farkı olmadığını anlaması ile sonlanır.

Yöz Mĕñ (Yüz Bin)

Kerim Tinçurin'in satirik hikâyelerinden olan Yöz Mĕñ isimli hikâyede, zengin yoksul halk teması trajikomik bir şekilde işlenmiştir. Hikâyede, kendisinden bile daha yoksul

bir aileden gelen Ḫekimcan Ağabey'in bir gün mutlaka zengin olacağına inanması ve zengin olma yolunda aklını kaybetmesi anlatılmaktadır.

Kimsenin çalışarak zengin olduğuna inanmayan Ḫekimcan Ağabey, etrafındaki zenginlere mal mülkün ailelerinden kaldığını düşünerek zengin olmak için hiçbir çaba sarfetmez ancak yine de bir gün mutlaka bir "Bey" olacağına inanır. Zengin olmaktan başka bir şey düşünemez duruma gelerek etrafındakilerin hatta karısının dahi eleştirilerine maruz kalan Ḫekimcan Ağabey, bunların hiçbirine önem vermez. Petersburg'da askerlerin ailelerine yardım için bir şans oyunu oynanacağını öğrenen Ḫekimcan Ağabey, çalıntı parayla bilet alırsa isteğinin gerçekleşeceği inancıyla köprü önünde oturan bir dilencinin çanağından para çalarak şans oyunu için biletini alır. Şans oyununun oynanacağı güne kadar doğru düzgün uyku uyuyamayan Ḫekimcan Ağabey, rüyalarında yüz binin kendisine çıktığını görmeye başlar. Yüz bini kazanacağına şüphesi olmayan Ḫekimcan Ağabey, zengin olunca yapacaklarını düşünmekten dükkândaki işlerini bile yapamaz duruma gelir. Nihayet şans oyununun oynanacağı gün geldiğinde bileti ile çıkan rakamları karşılaştırarak kendisine hiçbir şey çıkmadığını görmesine rağmen, bu rakamlara inanmayan ve yüz bini kendisinin kazandığını iddia eden Ḫekimcan Ağabey, zengin olma uğruna aklını kaybeder.

Yübiley (Jübile)

Kerim Tinçurin'in satirik hikâyelerinden olan Yübiley isimli hikâyede halkın eğitim düzeyi okuyucuya sunulmaktadır.

Çocukluk çağından beri başı beladan kurtulmayan biri olan Ḳamerětdin'in davranışlarının anne ve babasını korkutmaya başlaması üzerine Ḳamerětdin'in babası Siracettin, oğlunu bir dükkâna çırak olarak verir. Burada da aynı davranışlarına devam eden Ḳamerětdin, dükkândan kovulunca babası tarafından bu kez bir Yahudi'nin yanına çırak olarak verilir. Ancak Ḳamerětdin'in davranışlarında bir değişiklik olmamasına rağmen buradakiler onun yaptıklarına sadece gülüp geçer. Yahudi'nin yanında iyi bir şekilde hizmet eden Ḳamerětdin, burada Rusça okuma yazmayı dahi öğrenir, önceden yaptığı davranışlara devam etmez. Kendisinin buranın en gerekli kişisi olduğunu düşünen ve kendisi olmasa şirketin batacağına inanan Ḳamerětdin, şirketin baş müdürünün kendisine jübile yapması üzerine ihtiyar bir Rus dahi jübile yapıyorsa kendisinin de yapması gerektiğini düşünerek işe koyulur. Bir tanıdığına davetiyeler bastırarak bu davetiyeleri şehrin zenginlerine, beylerine ve gazete yazarlarına dağıttırır. Jübile sayesinde bütün gazetelerin kendisinden bahsedeceğine, bu şekilde Tatar dünyasını çınlatacağına, hatta Petersburg'a milletvekili

olarak gönderileceğine inanan Ḳamerĕtdin, büyük bir heyecan içinde jübile gününü bekler. Jübile günü geldiğinde bu düşüncelerinin hiçbirinin gerçekleşmemesi bir yana, jübileye kendi yakın arkadaşları dışında bir kişinin dahi gelmemesi Ḳamerĕtdin'i hayal kırıklığına uğratır. Ancak bunun suçunu kendisinde aramayan Ḳamerĕtdin, bütün sorumluluğu davetiyeleri düzgün dağıtamadığını düşündüğü postacı Safa'ya yükler. Jübilesine katılan ve jübilenin ne anlama geldiğini dahi bilmeyen arkadaşlarına jübileyi anlatmak zorunda kalan Ḳamerĕtdin, bir dahaki sefere davetiyeleri kendisi dağıtmaya karar verir.

Daçalar Möbarek Bulsın! (Yazlıklar Mübarek Olsun!)

Kerim Tinçurin'in satirik hikâyelerinden olan "Daçalar Möbarek Bulsın!" isimli hikâye, Birinci Dünya Savaşı'nın şehir yaşamını ve insanların sosyal hayatını ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. Hikâyede yıllardır yazlığa gitmek isteyen ancak maddi durumu el vermediği için bu isteğini bir türlü gerçekleştiremeyen bir ailenin, maddi durumlarını düzeltmeleri üzerine nihayet yazlığa gitmeleri ancak burada umdukları gibi rahat edememeleri anlatılmaktadır.

Fetḫĕraḫman Ağabey, şehre yerleştiği günden itibaren aç ve yersiz kalma korkusuyla şehir hayatının gerektirdiği yaptırımları yerine getiremez. Ancak maddi durumunun düzelmeye başlamasıyla şehirli bir kız olmasına rağmen ne şehir hayatını ne de köy hayatını tam olarak bilmeyen eşi Selime Yenge ile şehir yaşamına ayak uydurarak yıllardır planladıkları yazlığa gitme işini gerçekleştirir. Eşe dosta danışarak bir yazlık kiralayan Fetḫĕraḫman Ağabey, eşi ile birlikte evdeki eşyaları toplayarak yaz mevsimini geçirecekleri yazlıklarına gider, ancak bekledikleri gibi rahat edemezler. Ne Selime Yenge'nin yazlığı bütün gün uğraşarak temizlemesine değer ne de Fetḫĕraḫman Ağabey'in yazlığa taşıdığı yiyecek içeceklerin onlara bir faydası dokunur. Tam rahat edeceklerini düşündükleri sırada yazlığa gelen misafirlerin ardı arkasının kesilmemesi, ne dinlenecek fırsat ne de yiyecek bir yemek bulamayan Fetḫĕraḫman Ağabey'i bir sonraki yaz mevsiminde yazlığa gitmeye tövbe ettirir.

Aḳ Çirbik (Beyaz Ayakkabı)

Kerim Tinçurin'in dönemin sosyal hayatını yansıtan bir diğer hikâyesi "Aḳ Çirbik", satirik bir hikâyedir. Hikâyede Minhacĕtdin ve Miñsılu üzerinden karı koca ilişkileri, dönemin giyim kuşam tarzı, eğlence hayatı ve müzik zevki gibi hayatın içindeki unsurlar güçlü tasvirler ile okuyucuya sunulur.

Şemsĕtdinovlar tarafından eşi ile birlikte loto gecesine davet edilen Minhacĕtdin'in tek düşündüğü loto gecesinde kazanacağı para iken eşi Miñsılu'nun derdi kendisine yeni bir elbise ve ayakkabı aldırmaktır. Miñsılu'nun istedikleri alınmadan loto gecesine gitmeyi kabul etmemesi üzerine olaylar gelişir. Minhacĕtdin karısının bu isteklerine ne kadar karşı çıksa da karısının istedikleri alınmazsa loto gecesine gelmeyeceğini söylemesi üzerine istediklerini almayı kabul eder. Böylece çarşıya giden Miñsılu ve Minhacĕtdin, Miñsılu'ya uygun bir ayakkabı ve elbise bulmaya çalışır. Aradıklarını zar zor bulan çift, yaşadıkları çeşitli sorunlar neticesinde nihayet loto gecesine gider. Ancak gece, ne aksilik çıkmaması için karısının isteklerine ses çıkarmayan Minhacĕtdin'in ne de kılık kıyafetine o derece önem göstererek buraya gelen Miñsılu'nun beklediği gibi geçer. Miñsılu, bin bir heves ile loto gecesinde kadınlara gösteriş yapmak için aldığı yeni ayakkabıların ayağına verdiği rahatsızlıktan dolayı, Minhacĕtdin ise lotodan hiçbir şey kazanamamasından dolayı geceden mutsuz bir şekilde ayrılır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİL İNCELEMESİ

1.1. Ses Bilgisi

1.1.1. Ünlüler

Oluşumları sırasında herhangi bir engele takılmadan çıkan seslere ünlü ismi verilir (Eker, 2011: 247). Soluk verme hâlinde ağız burun organından geçerken hiçbir gürültü çıkarmayacak biçimde çıkan sesler olarak adlandırılan ünlülerin hepsi sedalıdır (Deny, 1921: 21).

Tat.'da ünlü sesler (*suzıḳ avazlar*), /a/, /e/, /ĕ/, /ı/, /i/, /u/, /ü/, /o/, /ö/ olmak üzere toplam 9 tanedir. Bu ünlüleri şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

	Düz			**Yuvarlak**	
	Geniş	**Dar**	**Yarı Dar**	**Yarı Dar**	**Dar**
Kalın	a	ı		o	u
İnce	e	i	ĕ	ö	ü

Tablo 1.1.1.1. Ünlüler

Tatar Türkçesindeki Ünlülerin Genel Özellikleri

/a/ sesi arka damakta, geniş-düz olarak ve açık telâffuz edilir. Bu ünlü Tat.'da bilhassa birinci ve ikinci hecelerde, arka damak ve dudak sonor ünsüzlerinin (/b/, /ġ/, /ŋ/, /ḳ/, /m/, /n/, /ñ/, /p/, /v̇/) yanında yuvarlak telâffuz edilir (Safiullina ve Zekiyev, 2002: 192; Öner, 2007: 687). Tat.'da arka damakta telâffuz edilen /å/, yani dudaklanan /a/ karakteristiktir (Serebrennikov ve Gadjieva, 2018: 24) fakat yazı dilinde gösterilmez.

abruy "itibar" (230), *aġay* "ağabey" (725), *yaña* "yeni" (39), *narat* "çam ağacı" (119).

/a/ sesinin çok heceli sözlerin son hecelerinde, diş-damak ünsüzlerinden sonra telâffuzu TTü.'deki gibi düzdür.

aḳçaġa "paraya" (1049), *baḳçada* "bahçede" (1402), *taba* "…-e doğru" (10).

/e/ sesi ön damakta, geniş-düz ve açık olarak telâffuz edilir.

etkey "baba" (566), *eyběr* "eşya" (1632), *erçě* - "soymak" (1896).

/ě/ sesi ön damakta, düz ve yarı dar telâffuz edilen kısa bir ünlüdür. Dilbilimde *kapalı e* olarak bilinen bu ses Tat. ünlü sisteminde *ı* ünlüsünün ince sıradaki dengidir. Bu sesi, Tat.'ın tarihî fonolojisindeki gelişme yönünden ötürü "açık i" şeklinde adlandırmak daha uygundur (Öner, 2007: 688).

ěgěl "sosis" (1569), *ělěk* "önce" (89), *ělěn* - "asılmak, tutturulmak" (1748), *něçker* – "incelmek" (425).

/ı/ sesi arka damakta, dar-düz, orta açıklıkta, diğer ünlülere nispeten daha kısa telâffuz edilir.

ındır "harman" (490), *ışḳı* - "temizlemek" (1561), *ırjay* - "sırıtmak" (1606), *nıḳ* "güçlü" (54), *ġına* "sadece, tek, yalnızca" (08).

/i/ sesi ön damakta, dar-düz ve kapalı olarak telâffuz edilir. Tat.'da bu ünlünün iki şekli belirlenmiştir:

1. En çok görüldüğü şekli, Türkçe sözlerin ilk hecesindeki normal, kısa ünlü hâli:

il "devlet" (609), *iměş* "acaba" (1031), *imgen* - "sakatlanmak" (556), *nik* "niçin, neden" (686), *çirbik* "kadın ayakkabısı" (846).

2. Vurgulu açık hecelerde rastlanan yarı ünlü *y* alafonu ile uzamış hâli (Öner, 2013: 4):

ġadiy "gündelik" (109), *nindiy* "ne" (1604), *Törkiy* "Türk" (622).

/o/ sesi arka damakta yavarlak-yarı dar ve yarı açık olarak telâffuz edilir. Bu ses TTü.'deki o sesi gibi tam yuvarlak değildir, çok daha dar telâffuz edilir.

oḫşaşlı "benzer" (146), *olı* "ulu" (1059), *oçır* - "uçurmak" (291), *dorfa* "kaba" (700), *şomırt* "kuşkirazı" (46).

/ö/ sesi ön damakta, yuvarlak-yarı dar ve yarı açık olarak telâffuz edilir.

öçěn "için" (07), *örěl* - "şişirilmek" (1722), *röḫsetsěz* "izinsiz" (884) *bötěn* "tam" (126), *sölěk* "sülük" (924).

/u/ sesi arka damakta, dar-yuvarlak ve kapalı telâffuz edilir. /u/ sesi Tat.'da daha çok ilk hecede görülür, sonraki hecelerde ancak hareket isminde görülebilir.

şular “şunlar” (702), *duñġız* “domuz” (749), *çuḳraḳlan* - “sağır olmak” (1529), *ḳaytuv* “geri dönme” (701), *ḳazuv* “kazma” (983), *şaḳḳatıruv* “şaşırtma” (1803).

/ü/ sesi ön damakta, dar-yuvarlak ve kapalı olarak telâffuz edilir. Tat.’da daha çok ilk hecede görülen bu ses, sonraki hecelerde ancak hareket isminde görülebilir.

ül - “ölmek” (972), *üpke* “öfke” (268), *şöġıllen* - “meşgul olmak” (78), *sĕbĕrüv* “süpürme” (826), *öyretüv* “öğretme” 852, *yörüv* “gitme” (1181).

1.1.2. Ünsüzler

Oluşumları sırasında bir engele takılarak sürtünme ya da çarpma sonucu çıkan seslere ünsüz ismi verilir (Eker, 2011: 262). Ünsüzlerin bir kısmı sedalı, bir kısmı ise sedasızdır (Deny, 1921: 21).

Tatar Türkçesindeki Ünsüzlerin Genel Özellikleri

Tat.’da ünsüz sesler (*tartıḳ avazlar*), Rusça alıntı sözlerde kullanılan ünsüzleri de eklediğimizde şu şekildedir: /b/, /c/, /ç/, /d/, /f/, /g/, /ġ/, /h/, /ẖ/, /j/, /k/, /ḳ/, /l/, /m/, /n/, /ñ/, /p/, /r/, /s/, /ş/, /şç/, /t/, /ts/, /v/, /v̇/, /y/, /ya/, /yı/, /yu/, /z/.[2]

/я/ “ya~ye”, /ю/ “yu~yü” ve sadece söz başında kullanılan /e/ “yı ~yĕ” diftonglarının tek bir foneme denk gelmemesinden dolayı ünsüzlere ilişkin değerlendirmemizde bu şekillere değil, bu diftonglarda ünsüz olarak bulunan /y/ sesine yer verilmiştir.

Tat.’daki ünsüzleri şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

Dudak ünsüzleri: /p/, /b/, /m/, /v̇/

Diş-dudak ünsüzleri: /v/, /f/

Diş ünsüzleri: /d/, /t/, /n/, /z/, /s/

Diş-damak ünsüzleri: /c/, /ç/, /j/, /ş/

Ön damak ünsüzleri: /l/, /r/, /y/, /g/, /k/

Arka damak ünsüzleri: /ġ/, /ḳ/, /ẖ/, /ñ/

Gırtlak ünsüzü: /h/

Son devir alıntılarıyla gelen ünsüzler: ts, şç

[2] Ünsüzlerin sınıflandırılmasında Öner 2013 esas alınmıştır.

Dudak	Diş-Dudak	Diş	Diş-Damak	Ön-Damak	Arka-Damak	Gırtlak	Son Devir Alıntıları
p, b, m, v̇	v, f	d, t, n, z, s	c, ç, j, ş	l, r, y, g, k	ġ, ķ, ḫ, ñ	h	ts, şç

Tablo 1.1.2.1. Ünsüzler

1.1.2.1. Dudak Ünsüzleri

/b/ sesi sedalı ve patlayıcı ünsüzdür. Bu ses söz sonunda bulunmaz.

bala "çocuk" (1142), *balavız* "bal mumu" (1921), *batķaķlıķ* "bataklık" (382), *yabıl* - "kapanmak" (1583), *tüben* "alt, aşağı" (1100), *sibĕl* - "serpilmek, yayılmak" (199).

/p/ sesi sedasız ve patlayıcı ünsüzdür. /p/ sesi söz başında daha çok alıntı sözlerde görülür. Tarihî olarak /b-/ > /p-/ değişmesi geçiren Türkçe sözler de vardır (Öner, 2007: 689).

pak "pak, temiz" (132), *paradnıy* "ön kapı" (152), *pĕçen* "ot, saman" (1592), *pĕşĕr* - "pişirmek" (1622), *pıçraķ* "ıslanmış, sulanmış" (639), *töplĕ* "akıllı, akla uygun" (979), *küpten* "çoktan, çoktandır" (04).

/m/ sesi sedalı ve geniş geçitli ünsüzdür. Söz başı, söz içi ve söz sonunda kullanılır.

mondıy "bunun gibi, bu şekilde" (872), *moñlan* - "hüzünlenmek" (253), *muyınsız* "boyunsuz" (1690), *cimĕş* "meyve" (1723), *beylenĕşmiy* "sataşmıyor" (1144), *hem* "ve" (33).

/v̇/ sesi sedalı ve geniş geçitli ünsüzdür. TTü.'deki *v* sesi gibi diş-dudak arasında değil, iki dudak arasında telâffuz edilir. Tat.'da sadece Rusça alıntılarda görülen tek dudak /v/'si dışında bütün /v/ sesleri çift dudak /v̇/'sidir (Öner, 2007: 689). Yazıda diş dudak /v/'si ile aynı yazılır.

v̇aķıtlı "vakitlice, gecikmeden" (398), *v̇at* - "parçalamak, kırmak" (1631), *yav̇lıķ* "baş örtüsü" (1401), *yav̇ız* "acımasız" (438), *av̇ırt* - "acı çekmek, acımak" (1105).

1.1.2.2. Diş-Dudak Ünsüzleri

/v/ sesi sedalı ve sızıcı ünsüzdür. Sadece Rusçadan alınma sözlerde bulunur. Ttü.'deki /v/ sesiyle aynıdır (Öner, 2007: 689).

vĕrşoḳ "inç" (1927), *vırajĕniyĕ* "ifade" (1867), *vintovka* "tüfek" (478), *vizit* "resmî ziyaret" (113), *voyejĕr* "gezgin" (1039), *vĕksĕl* "senet" (922).

/f/ sesi sedasız ve sızıcı ünsüzdür. v ünsüzünün sedasız dengidir. Söz başı, söz içi ve söz sonunda kullanılır.

feḳiyr "fakir" (899), *firḳa* "bölük, grup" (390), *ferĕşte* "melek" (1026), *faş it-* "açığa çıkarmak" (457), *defter* "defter" (800), *dorfa* "kaba" (700), *şkaf* "dolap" (1521).

1.1.2.3. Diş Ünsüzleri

/d/ sesi sedalı, patlayıcı ve sızıcı ünsüzdür. TTü.'deki gibi olan /d/ ünsüzü söz sonunda bulunmaz.

daça "yazlık" (1315), *deş* - "konuşmak" (346), *dımlan* - "nemlenmek, ıslanmak" (1870), *dertlĕ* "şevkli, arzulu" (450), *ḳadal* - "batırılmak" (526), *ḳoda* "dünür" (1577), *sedaḳa* "sadaka" (797).

/t/ sesi sedasız, patlayıcı ve sızıcı ünsüzdür. TTü.'deki gibidir.

tamaḳ "damak" (182), *tamız* - "damlatmak" (1652), *tañ* "tan" (217), *diste* "deste" (1950), *çaḳırt* - "çağırtmak" (913), *çitĕk* "çizme" (1777).

/n/ sesi sedalı ve geniş geçitli, genizsi ünsüzdür. /n/ sesi söz başında daha çok alıntı sözlerde bulunur (Öner, 2013: 7).

nĕçke "narin" (50), *nĕçker* - "incelmek" (425), *narasıy* "çocuk" (51), *nĕdoimḳa* "ödenmeyen vergi" (609), *çitĕn* "çetin" (75), *şundıy* "şöyle" (33).

/z/ sesi sedalı ve sızıcı ünsüzdür. Ttü.'deki gibidir.

zal "salon" (1869), *zarlan* - "şikâyet etmek" (930), *zurayt* - "büyütmek" (1479), *mözakere* "müzakere" (1717), *nizagsız* "kavgasız" (1945), *nazlı* "nazlı" (10).

/s/ sesi sedasız ve sızıcı ünsüzdür. Ttü.'deki gibidir.

savıt "kap" (66), *sataş* - "uykuda sayıklamak" (1099), *sıman* "gibi, benzer" (67), *söykĕmlĕ* "sevimli, çekici" (180), *yüyĕş* "ıslak" (820), *yomşar* - "yumuşamak" (1570), *huşsız* "bilinçsiz" (370).

1.1.2.4. Diş-Damak Ünsüzleri

/c/ sesi sedalı ve patlayıcı ünsüzdür. Türkçe olan sözlerde bu ünsüz TTü.'dekinden daha sürtünmeli ve sızıcılaşmış şekildedir. Söz içi ve söz sonundaki kullanımı nadirdir (Öner, 2013: 9).

cey "yaz" (601), *cěněs* "kabile" (311), *cılıt* - "sıcaklık vermek" (1879), *cilke* "arka, sırt" (634), *höcüm* "hücum" (390), *ẖuca* "sahip" (990), *icěkle* "hecelemek" (1664).

/ç/ sesi sedasız ve patlayıcı ünsüzdür. /c/ sesi gibi /ç/ sesi de Türkçe olan sözlerde TTü.'dekinden daha sürtünmeli ve sızıcılaşmış şekildedir.

çal "kır renkli" (73), *çeçek* "çiçek" (193), *çılbır* "zincir, pranga" (399), *çigěn* - "geri çekilmek" (881), *töçě* "tatlı" (1628), *köçke* "zar zor" (297), *uç* "avuç içi" (1878).

/j/ sesi sedalı ve sızıcı ünsüzdür. Ttü.'deki gibidir.

jurnal "dergi" (1830), *ırjıḳ* "büyük, güçlü kişi" (447), *ırjay* - "sırıtmak" (1606).

/ş/ sesi sedasız ve sızıcı ünsüzdür. Ttü.'deki gibidir.

şerif "değerli, muhterem" (378), *şikěllě* "gibi" (03), *şavlat* - "çınlatmak" (711), *şebey* - "havalanmak" (1355), *çarşav* "perde" (640), *poşın* - "usanmak" (1936), *ḳuştan* "ikiyüzlü" (552).

1.1.2.5. Ön Damak Ünsüzleri

/l/ sesi sedalı ve akıcı ünsüzdür. Bu ses söz başında alıntı sözlerde veya yansıma sözlerde görülebilir (Öner, 2013: 9).

lazarět "revir" (557), *lekin* "ama" (20), *lomovoy* "arabacı, taşıyıcı" (1335), *lěpěr lěpěr* "ağaç yapraklarının rüzgârda çırpınırken çıkardığı ses" (1680).

/r/ sesi sedalı ve titrek ünsüzdür. Bu ses söz başında, sadece alıntı sözlerde bulunur (Öner, 2013: 9).

rasẖod "harcama" (1382), *razı it-* "kabul etmek" (132), *rěvmatizm* "romatizma" (908), *rizıḳ* "rızık, azık" (1470), *ẖezěrgě* "şimdiki" (127), *şekěrt* "medrese öğrencisi" (1237), *çıbırḳı* "hayvan dürtmek için kullanılan çubuk" (665).

/y/ sesi sedalı ve akıcı ünsüzdür. Tellâffuz bakımından /i/ ünlüsüyle benzerliğine dayanarak yarı ünlü olarak değerlendirilebilir (Öner, 2007: 690).

yoldız “yıldız” (1940), *yomış* “iş, vazife” (756), *yılaş* - “ağlaşmak” (531), *yodrıḳ* “yumruk” (943), *çiye* “vişne” (53), *ayıruça* “özellikle” (106), *uy* “düşünce” (1729), *eyt* - “söylemek” (1673).

/g/ sesi sedalı ve patlayıcı ünsüzdür. Ttü.’ye göre ön damağın biraz daha gerisinde telaffuz edilir (Öner, 2013: 9).

gevde “gövde” (1866), *gĕnĕral* “general” (354), *güye* “sanki” (1594), *üzgerĕş* “değişim, yenilik” (162), *tügerek* “çember, daire” (1689).

/k/ sesi sedasız ve patlayıcı ünsüzdür. TTü.’ye göre ön damağın biraz daha gerisinde telaffuz edilir (Öner, 2013: 9).

kekrĕ “eğri, yamuk” (861), *keġaz* “kâğıt” (1896), *kĕrfĕk* “kirpik” (807), *kesĕp* “ticaret, iş” (552), *kip* - “kurumak” (15), *çitĕk* “ayakkabı, çizme” (1777), *mömkin* “mümkün” (403), *tüşek* “döşek” (1771), *ĕlĕk* “önce” (89).

1.1.2.6. Arka Damak Ünsüzleri

/ġ/ sesi sedalı ve patlayıcı ünsüzdür. Ttü.’ye göre arka damağın biraz daha gerisinde telâffuz edilir. Söz başında ancak alıntı ve yansıma sözlerde, daha sızıcılaşmış hâlde bulunur (Öner, 2013: 9-10).

ġaḳıl “akıl” (1021), *ġalemet* “alamet” (269), *ġaşıyḳ* “âşık” (05), *ġazapla* - “zulüm etmek” (1899), *oluġ* “ulu” (88), *yaġın* - “boyanmak, süslenmek” (1819), *aġaç* “ağaç” (527).

/ḳ/ sesi sedasız ve patlayıcı ünsüzdür. Ttü.’ye göre arka damağın biraz daha gerisinde telâffuz edilir (Öner, 2007: 690).

ḳamır “hamur” (512), *ḳama* - “etrafını kuşatmak” (923), *ḳoda* “dünür” (1577), *ḳotıl* - “kurtulmak, savuşturmak” (1519), *ḳotlan* - “hoş olmak” (1414), *aḳrın* “yavaş, ağır” (931), *uḳ* “pek, çok” (557), *orçıḳ* “ağırşak, iğ” (671).

/ẖ/ sesi sedasız ve sızıcı ünsüzdür. ẖ sesi alıntı sözler ile dile yerleşmiş ve ḳ sesinin sürtünmelileşmesi sonucu Türkçe sözlerde de kullanılır duruma gelmiştir (Öner, 2007: 691).

ẖadim “hizmet eden kişi” (1206), *ẖafalan* - “endişelenmek, telaşlanmak” (1287), *ẖeter* “kötü” (2005), *ẖeyĕrçĕ* “çok fakir kişi” (1646), *yaẖşı* “iyi, güzel” (37), *oẖşaşlı* “benzer, denk” (146), *iẖtimal* “olası, muhtemel” (110).

/ñ/ sesi sedalı ve genizsi ünsüzdür. Ttü.'nün ağızlarında hâlâ bulunan arka damak genizlisi ile aynıdır (Öner 2007: 691).

yaña "yeni" (39), *ḳarañġı* "karanlık" (381), *ḳıñġırav* "çan, zil, büyük çıngırak" (1088), *iñbaş* "omuz" (41), *küñĕl* "gönül, ruh dünyası" (396), *soñ* "son, sonuç" (1200).

1.1.2.7. Gırtlak Ünsüzü

/h/ sesi sedasız ve kapanmalı gırtlak ünsüzüdür. Daha çok alıntı sözlerde görülür.

haman "daima, hep" (142), *heybet* "heybetli, gösterişli" (1322), *himmet* "yardım, iyilik severlik" (618), *hiç* "hiç" (1967), *şahit* "önemli bir işe katılmadan kenarda gözetleyen" (1297), *mahir* "mahir, yetenekli, usta" (854), *ah* "pişmanlık, endişe anlatan ünlem" (1746).

1.1.2.8. Son Devir Alıntılarıyla Gelen Ünsüzler

Bazı Rusça sözler, Sovyet devri boyunca orijinal imlâlarıyla yazılmaları şart koşulduğu için Tat.'ın kendi ses yapısına mahsus benimsenme şartlarına ulaşamamıştır (Öner, 2013: 11). Rusça sözlerde görülen /ts/ ve /şç/ seslerinin Tat.'da korunduğu görülmektedir.

tsifr "rakam" (1968), *obşçĕstvo* "şirket" (1172).

1.1.3. Ses Olayları

Dil biliminde, belirli şartlara bağlı olarak dilin tamamına yayılmış olaylara *düzenli ses olayları*, belirli bir şarta bağlı olmayıp sınırlı bir yaygınlığı olan olaylara ise *düzensiz ses olayları* denir (Öner, 2007: 692).

Yazı dilinin ses yapısından ayrıldığı noktalarda şekillenen ve bugün artık gelişim sürecini tamamlamış ses olayları *Tarih İçindeki (Diakronik) Ses Olayları* ismi altında; gramer içinde, yapım veya çekim esnasında yani dilin kullanımı sırasında ortaya çıkan ses olayları ise *Dil İçinde (Senkronik) Ses Olayları* ismi altında incelenmiştir.

1.1.3.1. Tarih İçindeki (Diakronik) Ses Olayları

Çalışmamızın bu bölümünde düzenli ve düzensiz ses olayları değerlendirilirken Eski Türkçe verilerinin tanıklanmasında EDPT'den yararlanılmıştır. Burada bulamadığımız veya farklı şekillerde bulunan sözler için DTS'den yararlanılmıştır.

1.1.3.1.1. Ünlülerde Düzenli Ses Olayları

e > i: /e/ sesi söz başında, söz içinde ve söz sonunda /i/ sesine dönüşmüştür. Bu ses olayı Tat. için karakteristiktir (Öner, 2013: 12).

Etü. *ellig* (EDPT 141) > Tat. *illĕ* “elli” (797), Etü. *emgen-* (EDPT 160) > Tat. *imgen-* “sakatlanmak, incinmek” (556), Etü. *ne* (EDPT 744) > Tat. *ni* “ne” (455), Etü. *sekkiz* (EDPT 823) > Tat. *sigĕz* “sekiz” (1849), Etü. *bezel-* (EDPT 391) > Tat. *bizel-* “bezenmek, süslenmek” (98).

i > ĕ: /i/ sesi söz başında, içinde ve sonunda /ĕ/ sesine dönüşmüştür. Bu ses olayı Tat. için karakteristiktir (Öner, 2013: 12).

Etü. *bir* (EDPT 353) > Tat. *bĕr* “bir” (05), Etü. *silkin-* (EDPT 827) > Tat. *sĕlkĕn-* “titremek, silkinmek” (220), Etü. *tilek* (EDPT 498) > Tat. *tĕlek* “dilek, istek” (881), Etü. *tişle-* (EDPT 564) > Tat. *tĕşle-* “dişlemek, ısırmak” (520), Etü. *bilek* (EDPT 338) > Tat. *bĕlek* (55).

o > u: /o/ sesi söz başında ve içinde /u/ sesine dönüşmüştür. Bu ses olayı Tat. için karakteristiktir (Öner, 2013: 12).

Etü. *bol-* (EDPT 331) > Tat. *bul-* “olmak” (1021), Etü. *otun* (EDPT 60) > Tat. *utın* “odun” (821), Etü. *osallıḳ* (EDPT 248) > Tat. *usallıḳ* “merhametsizlik, kötülük, yaramazlık” (395), Etü. *ḳonaḳ/ḳonuḳ (ḳonoḳ)* (EDPT 637) > Tat. *ḳunaḳ* “misafir, konuk” (160), Etü. *boġ-* (EDPT 311) > Tat. *buv-* “boğmak” (697).

ö > ü: /ö/ sesi söz başında ve içinde /ü/ sesine dönüşmüştür. Bu ses olayı Tat. için karakteristiktir (Öner, 2013: 12).

Etü. *öl-* (EDPT 125) > Tat. *ül-* “ölmek, vefat etmek” (972), Etü. *ögütle-* (EDPT 104) > Tat. *ügĕtle-* “öğüt vermek, öğütlemek” (1663), Etü. *kör-* (EDPT 736) > Tat. *kür-* “görmek” (523), Etü. *töşek* (EDPT 563) > Tat. *tüşek* “döşek, yatak” (1771), Etü. *kön* (EDPT 725) > Tat. *kün* “deri, gön” (710).

u > o: /u/ sesi söz başında ve içinde /o/ sesine dönüşmüştür. Bu ses olayı Tat. için karakteristiktir (Öner, 2013: 12).

Etü. *uxşat-* (EDPT 97) > Tat. *oḫşat-* “benzetmek” (1655), Etü. *unıt-* (EDTP 179) > Tat. *onıt-* “unutmak” (1068), Etü. *uyat* (EDPT 268) > Tat. *oyat* “ayıp” (1329), Etü. *ḳursaḳ* (EDPT 663) > Tat. *ḳorsaḳ* “kursak, mide” (859), Etü. *burçaḳ* (EDPT 357) > Tat. *borçaḳ* “bezelye” (546).

ü > ö: /ü/ sesi söz başında ve içinde /ö/ sesine dönüşmüştür. Bu ses olayı Tat. için karakteristiktir (Öner, 2013: 12).

Etü. *ürül-* (EDPT 230) > Tat. *öreĺ-* "hava doldurulmak, şişirilmek" (1722), Etü. ölüg (EDPT 142) > Tat. üleĸ "ölü, ölmüş" (84), Etü. *üç* (EDPT 18) > Tat. *öç* "üç" (311), Etü. *sürt-* (EDPT 846) > Tat. *sört-* "silmek" (1389), Etü. *kül-* (EDPT 715) > Tat. *köl-* "gülmek" (1398).

Ø > -ı- / -ĕ-: Söz sonunda var olan /nç/, /rk/ ve /lk/ ünsüz çiftlerinin arasına **/ı/** veya /ĕ/ ünlüsü girer. Belirlenen örneklerde sona gelen çift ünsüzlerin ilkinin her zaman /r/, /l/, /n/ gibi sesler olması bu türemenin düzenli olabileceğini düşündürmektedir (Öner, 2007: 693).

Etü. *ķırķ* (EDPT 651) > Tat. *ķırıķ* "kırk" (600), Etü. *ķorkınç ~ ķorķunç* (EDPT 654) > Tat. *ķurķınıç* "korkunç" (473), Etü. *ilk* (EDPT 140) > Tat. *ĕleĸ* "önce, ilk" (89).

1.1.3.1.2. Ünlülerde Düzensiz Ses Olayları

a > e: Arka damak ünlüsü /a/ sesi söz başı ve içinde ön damağa geçerek /e/ sesine dönüşmüştür.

Etü. *aba* (EDPT 5) > Tat. *ebi* "ihtiyar kadın" (1996), Etü. *ayıt-* (EDPT 268) > Tat. *eyt-* "söylemek" (1673), Etü. *az* (EDPT 277) > Tat. *ez* "az" (590), Etü. *saçıl-* (EDPT 797) > Tat. *çeçĕl* - "saçılmak" (519), Etü. *bağ* (EDPT 311) > Tat. *beylev* "bağ" (1606).

Bu sözün incelediğimiz metinde ikili kullanımı bulunmaktadır.

az 13 ~ ez 1[3]

u > Ø: Bazı sözlerde söz başındaki /u/ sesi düşer.

Etü. *uvaķ* (EDPT 8) > Tat. *vaķ* "ufak" (1375), Etü. *uḏı-* (EDPT 46) > Tat. *yoķla-* "uyumak" (22).

Ø > a: Bazı sözlerde söz sonunda ve kapalı hecede /a/ sesi türemiştir.

Etü. *sor-* (EDPT 843) > Tat. *sora-* "istemek" (378), Etü. *yor-* (EDPT 955) > Tat. *yura-* "tabir etmek, yormak, yorumlamak" (1019).

Ø > u: Alıntı sözlerde ve titrek ünsüz önünde /u/ sesi türemiştir.

Rus > Tat. *Urıs* "Rus, Rusya halkı" (1162), *Rusça* > Tat. *Urısça* "Rusça" (764).

Ø > ö: Bazı alıntı sözlerde söz başında /ö/ sesi türemiştir.

[3] İkili kullanımın söz konusu olduğu örneklerde söz yanındaki rakam, sözün metnimizdeki sıklığını göstermektedir.

stol > Tat. *östel* “sofra” (81).

e > ü: Düz /e/ sesi söz içinde yuvarlaklaşarak /ü/‘ye dönüşmüştür.

Etü. *tegül* (EDPT 480) > Tat. *tügĕl* “değil” (29).

>> i > ĕ: Arka damak ve dar /ı/ sesi söz başı ve sonunda ön damağa geçerek önce /i/, daha sonra genişleyerek yarı geniş olan /ĕ/ sesine dönüşmüştür.

Etü. *şış-* (EDPT 857) > Tat. *şĕş* “şişmek” (841), Etü. *ısıġ* (EDPT 245) > Tat. *ĕssĕ* “sıcak” (282).

i > e: Dar /i/ sesi söz içinde ve sonunda genişleyerek geniş /e/ sesine dönüşmüştür.

Otü. *çine-* (CC 402) > Tat. *çeyne-* “çiğnemek” (688).

u > ı: Arka damak /u/ sesi söz içinde düz /ı/ sesine dönüşmüştür.

bu yıl > Tat. *bıyıl* “bu yıl” (543).

u > ü: Arka damak /u/ sesi söz içinde ön damak /ü/ sesine dönüşmüştür.

Etü. *bu kün* > Tat. *bügĕn* “bugün” (35).

ü > ĕ: Yuvarlak /ü/ sesi söz başında ve içinde düz /ĕ/ sesine dönüşmüştür.

Etü. *bu kün* > Tat. *bügĕn* “bugün” (35), Etü. *tegül* (EDPT 480) > Tat. *tügĕl* “değil” (29), Etü. *üçün* (EDPT 28) > Tat. *öçĕn* “için” (07), Etü. *ülüg* (EDPT 142) > Tat. *ölĕş* “kısım, bölüm, parça” (575), Etü. *ölüg* (EDPT 142) > Tat. *ülĕk* “ölü, ölmüş” (84).

aḏ- > av- > u-: Söz başında yan yana bulanan /aḏ-/ sesleri önce /av-/ ve sonra da /u/ sesine dönüşmüştür.

Etü. *aḏut* (EDPT 44) > Tat. *uç* “avuç” (1878).

e > ö: Söz başındaki ve içindeki /e/ sesi geniş yuvarlak /ö/ sesine dönüşmüştür.

Etü. *erük* (EDPT 222) > Tat. *örĕk* “erik” (1607), Etü. *sev-* (784) > Tat. *söy-* “sevmek, hoşlanmak” (980).

1.1.3.1.3. Ünsüzlerde Düzenli Ses Olayları

-ġ- > -v-: Arka damak ünsüzü olan /ġ/ iki ünlü arasında dudaksıl ve yarı ünlü olan /v/ sesine dönüşür.

Etü. *ağır* (EDPT 88) > Tat. *avır* "ağır" (558), Etü. *boğım* (EDPT 315) > Tat. *buvın* "eklem yeri, boğum" (57), Etü. *ağız* (EDPT 98) > Tat. *avız* "ağız" (1143).

-ġ > -v: Arka damak ünsüzü olan /ġ/ söz sonunda dudaksıl ve yarı ünlü olan /v/ sesine dönüşür.

Etü. *baġ* (EDPT 310) > Tat. *bav* "bağ, ip" (42), Etü. *saġ* (EDPT 803) > Tat. *sav* "sağ" (805), Etü. *aġ-* (EDPT 76) > Tat. *av-* "yıkılmak, yan yatma" (527), Etü. *tuġ-* (EDPT 465) > Tat. *tuv-* "doğmak, dünyaya gelmek" (476).

-g- > -y-: Ön damak ünsüzü olan /g/ söz içinde yarı ünlü /y/ sesine dönüşür.

Etü. *ögret-* (EDPT 114) > Tat. *öyret-* "öğretmek, bilgi vermek" (493), Etü. *tügme* (EDPT 482) > Tat. *töyme* "düğme" (241), Etü. *bağla-* (EDPT 314) > Tat. *beyle-* "bağlamak, düğümlemek" (1339).

-g > -y: Ön damak ünsüzü olan /g/ söz sonunda yarı ünlü /y/ sesine dönüşür.

Etü. *teg-* (EDPT 476) > Tat. *tiy-* "değmek" (609), Etü. *eg-* (EDPT 99) > Tat. *iy-* "eğmek" (56), Etü. *sığ-* (EDPT 804) > Tat. *sıy-* "sığmak" (1392).

1.1.3.1.4. Ünsüzlerde Düzensiz Ses Olayları

b- > p-: Sedalı /b/ ünsüzü söz başında sedasız /p/ sesine dönmüştür.

Etü. *bus-* (EDPT 371) > Tat. *pos-* "saklanmak, gizlenmek" (1942).

b- > m-: /b/ sesi söz başında /m/ sesine dönüşmüştür.

Etü. *bin-* (EDPT 348) > Tat. *mĕn-* "binmek" (472), Etü. *beñgü* (EDPT 350) > Tat. *meñgĕ* "ebedi, daima" (214), Etü. *bıyık* (EDPT 385) > Tat. *mıyık* "bıyık" (49), Etü. *ben* (EDPT 346) > Tat. *min* "ben" (177).

-p- > -b-: Sedasız /p/ sesi iç seste sedalılaşarak /b/ sesine dönüşmüştür.

Etü. *tapıl-* (EDPT 439) > Tat. *tabıl-* "bulunmak, ele geçmek" (1539), Etü. *köpür-* (EDPT 691) > Tat. *kübĕn* - "köpürmek" (573), Etü. *töpü* (EDPT 436) > Tat. *tübe* "üst kısım, tepe" (428).

-b ~ -v > -y: /b/ sesi son seste önce dudak yarı ünlüsü /v/'ye sonra da damak yarı ünlüsü /y/ sesine dönüşmüştür.

Etü. *eb* (DTS 162) ~ Etü. *ev* (EDPT 3) > Tat. *öy* "ev" (907), Etü. *seb-* (DTS 493) ~ Etü. *sev-* (EDPT 784) > Tat. *söy-* "sevmek, hoşlanmak" (980).

-ç- > -c-: Sedasız /ç/ ünsüzü söz içinde sedalılaşarak /c/ sesine dönüşmüştür.

Etü. *keçi* (EDPT 695) > Tat. *kece* "keçi" (866).

-d̲- > -y-: /d̲/ ünsüzü söz içinde yarı ünlü /y/ sesine dönüşmüştür.

Etü. *ad̲aḳ* (EDPT 45) > Tat. *ayaḳ* "ayak" (47), Etü. *ḳad̲ġur-* (599) > Tat. *ḳaygır-* "endişelenmek, kaygılanmak" (999), Etü. ad̲ır- (66) > Tat. ayır- "ayırmak" (1977).

Ø > -ġ-: İç seste ve genizsi ses yanında /ġ/ sesi türemiştir.

Etü. *yañra-* (EDPT 952) > Tat. *yañġıra-* "yankılanmak, çınlamak" (365), Etü. *ḳıñraḳ* (EDPT 639) > Tat. *ḳıñġırav* "zil, çan" (1088).

-ġ- > -y-: Arka damak ünsüzü /ġ/ iç seste ön damak yarı ünlüsü /y/ sesine dönüşmüştür.

Etü. *baġla-* (EDPT 314) > Tat. *beyle-* "bağlamak, düğümlemek" (1339).

-ġ- > *-v- > u-: Arka damak ünsüzü /ġ/ önce yarı ünlü /v/ sesine daha sonra dar ünlü /u/ sesine dönüşmüştür.

Etü. *oġul* (EDPT 83) > Tat. *ul* "oğul" (77).

-g- > Ø: Ön damak ünsüzü /g/ söz içinde erimiştir.

Etü. *igne* (EDPT 110) > Tat. *ine* "sivri nesne, iğne" (983).

h- > Ø: Söz başındaki /h/ sesi erimiştir.

haydi > Tat. *eyde* "haydi" (1409).

k- > g-: Sedasız /k/ sesi söz başında sedalılaşarak /g/ sesine dönüşmüştür.

Etü. *kevde ~ kövdöñ* (EDPT 688) > Tat. *gevde* "gövde, vücut" (1866).

-ḳ > -ġ ~ Ø: Sedasız /ḳ/ ünsüzü söz sonunda ya sedalılaşarak /ġ/'ye dönüşmüş ya da erimiştir.

Etü. *uluḳ* (DTS 136) ~ *uluġ* (EDPT 136) > Tat. *olı* "ulu" (1059).

Bu sözün incelediğimiz metinde ikili kullanımı bulunmaktadır.

olı 2 ~ oluġ 1.

-l- > Ø: Bazı sözlerde söz içindeki /l/ ünsüzü erimiştir.

Etü *oltur-* (EDPT 133) > Tat. *utır-* “oturmak” (663), Etü. *keltür-* (EDPT 716) > Tat. *kitĕr-* “getirmek” (210).

-p- > -f-: /p/ ünlüsü söz içinde /f/ sesine dönüşmüştür.

Etü. *yapurġak* (EDPT 879) > Tat. *yafraḳ* “yaprak” (1946), Otü. *ipek* (CC 217) > Tat. *yĕfek* “ipek, ipekli” (1452).

s- > ç-: Sedasız sürtünmeli diş ünsüzü /s/ sesi sedasız patlamalı diş eti ünsüzü /ç/ sesine dönüşmüştür.

Etü. *saç* (EDPT 794) > Tat. *çeç* “saç” (208).

-st > -s Ø: Söz sonunda çift sızıcı ünsüzden biri düşer. Türkçe sözlerde her iki kullanım da söz konusudur.

Far. *durust* > Tat. *dörĕs* “gerçek, doğru” (636), Etü. *ast* (EDPT 242) > Tat. *as ~ ast* “alt, aşağı” (959), Etü. *üst* (EDPT 242) > Tat. *ös ~öst* “üst, yukarı” (52).

t- > d-: Sedasız /t/ sesi söz başında sedalılaşarak /d/ sesine dönüşmüştür.

Etü. *tĕş-* (EDPT 559) > Tat. *deş-* “konuşmak, söz söylemek” (346), Etü. *toñuz* (EDPT 527) > Tat. *duñġız* “domuz” (749).

Ø- > y-: Düz-dar ünlü önünde ön seste yarı ünlü /y/ türemesi olmuştur.

Etü. *ıraḳ* (EDPT 214) > Tat. *yıraḳ* “uzak, ırak” (119), Otü. *ipek* (CC 217) > Tat. *yĕfek* “ipek, ipekli” (1452).

y- > c-: /y/ sesi patlayıcılaşarak söz başında /c/ sesine dönüşmüştür.

Etü. *yigit* (EDPT 911) > Tat. *cĕgĕt* “delikanlı, genç erkek” (1896), Etü. *yĕl* (EDPT 916) > Tat. *cil* “yel, rüzgar” (208), Etü. *yenge* (EDPT 950) > Tat. *ciñgi* “yenge, ağabeyin hanımı” (1317), Etü. *yĕñ* (EDPT 940) > Tat. *ciñ* “kolun yeni” (512), Etü. *yĕmiş* (EDPT 938) > Tat. *cimĕş* “meyve” (1723) “delikanlı, genç erkek” (1896).

Bu sözün incelediğimiz metinde ikili kullanımı bulunmaktadır.

cĕgĕt 1 ~ yĕgĕt 25.

-z > -s: -maz/-mez ekinin son sesi olan /z/ sedasızlaşarak /s/ sesine dönüşmüştür.

barmaz > *barmas* “gitmez” (1678), *kĕrmez* > *kĕrmes* “başlamaz” (30), *onıtmaz* > *onıtmas* “unutmaz” (1726), *bĕtmez* > *bĕtmes* “bitmez (439).

-ñ- > -y-: İç seste genizsi ünsüz /ñ/ sesi ön damak yarı ünlüsü /y/ sesine dönüşmüştür.

Etü. *süñük* (EDPT 838) > Tat. *söyek* "kemik" (643).

-ñ- > -g-: Sedalı arka damak genizsi /ñ/ sesinin patlayıcılaşması, metinimizde çokluk II. şahıs iyelik ve çokluk II. şahıs emir eki gibi eklerde görülen bir değişmedir. Tekin 2003'ten akaran Türk, Tekin'in ses değişmeleri arasında gösterdiği ve Etü.'de nöbetleşe kullanılan /g/ sesinin Tat.'da genelleştiğini ifade etmiştir. (2014: 65).

ütĕrmeñĕz > *ütĕrmegĕz* "kıymayınız" (2000), *ḫuş kilděñĕz* > *ḫuş kildĕgĕz* "hoş geldiniz" (1387), *ütěñĕz* > *ütĕgĕz* "geçiniz" (1409).

1.1.3.2. Gramerlik Ses Olayları

Sözlerin yapım ve çekimi esnasında ortaya çıkan ses olaylarını bu başlık altında inceleyeceğiz.

1.1.3.2.1. Yardımcı Ses

Birbirleri ile doğrudan doğruya birleşemeyen kök ve ekler arasında vasıtalık eden bağlayıcı sese *yardımcı ses* ismi verilir (Ergin, 2007: 144). Ttü.'nün ses özelliklerinden dolayı ünlüyle biten bir kelimeye ünlü ile başlayan bir ekin, ünsüzle biten bir kelimeye de ünsüzle başlayan bir ekin gelmesi mümkün değildir. Bu fonetik zorunluluktan kaynaklı olarak "iç ses türemesi" ortaya çıkmıştır (Ercilasun, 2007:347). Yardımcı ses dediğimiz bu sesler, ünsüz-ünsüz bağını kuran yardımcı ünlüler ile ünlü-ünlü bağını kuran yardımcı ünsüzden oluşmaktadır (Öner, 2013: 21).

Tat.'da TTü.'de olduğu gibi yardımcı ünsüz yarı ünlü /y/ sesi, yardımcı ünlü ise dar ünlü /ı/, /ĕ/'dir.

/y/ sesi:

di-y-er "der" (969), *bayı-y-açaḳsıñ* "zengin olacaksın" (1016), *di-y-ĕp* "diyerek" (1411).

/ı/, /ĕ/ sesi:

açuvlan-ı-p "hiddetlenip" (1528), *ḳadal-ı-p* "yok olup" (1451), *yalġızsın-ı-p* "yalnızlaşıp" (255), *ĕzlet-ĕ-p* "aratıp" (821), *üz-ĕ-m* "kendim" (793).

1.1.3.2.2. Ses Uyumları

Eklemeli dillerden olan Türkçenin bir özelliği olan ses uyumu, eklerin köklere bağlanması anındaki seslik bir olaydır (Öner, 2013: 22).

1.1.3.2.2.1. Ünlü Uyumu

Türkçede damak (incelik-kalınlık) ve dudak (düzlük-yuvarlaklık) olmak üzere iki türlü ünlü uyumu bulunmaktadır.

1.1.3.2.2.1.1. Damak (incelik-kalınlık) Uyumu

Damak uyumu arka ünlülerden olan /a/, /ı/, /o/, /u/ ünlülerinden sonra /a/, /ı/, /o/, /u/ arka ünlülerinin, ön ünlülerden olan /e/, /ĕ/, /i/, /ö/, /ü/ ünlülerinden sonra /e/, /ĕ/, /i/, /ö/, /ü/ ön ünlülerinin gelmesidir. Türk dilinde tarih boyunca sağlam bir şekilde var olan bu uyum, Tat.'da da devam etmektedir (Öner, 2007: 694).

mulla-lar-nı "hocaları" (85), *yalvar-uv-lar* "yalvarmalar" 302, *eşne-ler-ĕ-bĕz-den* "dostlarımızdan" (625), *siz-me-dĕ* "hissetmedi" (514).

Damak uyumu Tat.'a Rusçadan giren alıntı sözlerde ön damak ünlülerde bozulurken arka damak ünlülerde bu durum söz konusu değildir (Öner, 2007: 694).

ştiblĕt-lar-ı "botları" (1816), *adrĕs-lar-ı-n* "adreslerini" (1185), *ḳarĕta-nıñ* "at arabasının" (92), *kassa-dan* "kasadan" (802), *tucurḳa-sı-n* "ceketini" (1812), *stakan-nar-nı* "bardakları" (1882).

1.1.3.2.2.1.2. Dudak (düzlük-yuvarlaklık) Uyumu

Dudak uyumu düz ünlülerden olan /a/, /e/, /ı/, /i/ ünlülerinden sonra /a/, /e/, /ı/, /i/, düz ünlülerinin, /o/, /ö/, /u/, /ü/ yuvarlak ünlülerinden sonra ya /u/, /ü/ dar yuvarlak ünlülerinin ya da /a/, /e/ düz geniş ünlülerinin gelmesidir.

Köklerden sonra gelen eklerin düzlük ve yuvarlaklık yönünden uyumuna dudak uyumu denir. Türkçede tarih boyunca damak uyumu kadar sağlam olmayan bu uyum, Tat.'da yoktur (Öner, 2013: 23).

yötkĕrĕp "öksürüp" (1654), *oçıraçaḳ* "uçuracak" (291), *açuvdan* "öfkeden" (940), *ütĕndĕler* "rica ettiler" (1366).

1.1.3.2.2.2. Ünsüz Uyumu

Tat.'da ünsüzler arasındaki uyum bir seda uyumudur. Ünsüzle biten asıl şekillere ünsüzle başlayan bağlı şekillerin eklenmesi sırasında şöyle bir uyum oluşur (Öner, 2007: 694):

1. Kök sonunda sedalı + ek başında sedalı: *ḳulında* "elinde" (478), *magazinnarnıñ* "mağazaların" (1785), *tuġannarınnan* "kardeşlerinden" (477), *aġaynıñ* "ağabeyin" (797), *ḫeberlerĕn* "malumatlarını" (245).

2. Kök sonunda sedasız + ek başında sedasız: *yıraḳtan* "uzaktan" (710), *suġıştan* "savaştan" (480), *şuḳlıḳta* "yaramazlıkta" (1151), *aptıraşta* "şaşkınlıkta" (310), *tüşekke* "döşeğe" (1754).

1.1.3.2.3. Ünlü Düşmesi

/-ı-/, /-ĕ-/ > Ø: İç seste vurgusuz açık hecedeki dar ünlü düşer.

arı-mıy > *armıy* "yorulmadan" (1253), *yörĕt-ĕp* > *yörtĕp* "gezdirip" (781).

1.1.3.2.4. Ünlü Daralması

Tat.'da yarı ünlü /y/ sesi önünde geniş ünlüler (/a/, /e/) dar ünlüye (/ı/, /i/) dönmektedir.

alma-y > *almıy* "almaya" (1744), *yoḳla-y-sıñ* > *yoḳlıysıñ* "uyuyorsun" (1773), *ügĕtle-y* > *ügĕtliy* "öğütlüyor, öğüt veriyor" (493), *ĕlektĕrme-y-çe* > *ĕlektĕrmiyçe* "takmaksızın" (1814), *erne-y* > *erniy* "sızlıyor" (544).

1.1.3.2.5. Benzeşme

Bir dil biriminde bulunan seslerin çıkış yeri veya çıkış biçimi yönüyle birbirine yaklaşması olan benzeşme, ilerileyici ve gerileyici olmak üzere iki şekildedir (Karaağaç, 2013: 121):

1.1.3.2.5.1. İlerileyici Benzeşme

Söz içinde sonra gelen sesin, önceki sese, çıkış biçimi yönünden kısmen veya tamamen benzeşmesidir (Karaağaç, 2013: 121). /m/ ve /n/ sesleriyle biten bir söz /l/ ve /d/ ile başlayan bir ek aldığında, /l/ ve /d/ sesi /n/ sesine dönüşür.

(m, n +) l > n: *magazin-lar-nıñ* > *magazinnarnıñ* “mağazaların” (1785), *doşman-lar-ġa* > *doşmannarġa* “düşmanlara” (1330), *ülen-ler* > *ülenner* “otlar” (283), *urın-lar-da* > *urınnarda* “yerlerde” (546).

(m, n +) d > n: *köněn-den* > *köněnnen* “gününden” (1619), *arasın-dan* > *arasınnan* “arasından” (201), *babaların-dan* > *babalarınnan* “babalarından” (989), *yoḳısın-dan* > *yoḳısınnan* “uykusundan” (16).

1.1.3.2.5.2. Gerileyici Benzeşme

Söz içinde önce gelen sesin, sonraki sese, çıkış biçimi yönünden kısmen veya tamamen benzeşmesidir (Karaağaç, 2013: 121).

saç (EDPT 794) > Tat. *çeç* “saç” (208).

1.1.3.2.6. Birleşme

Seslerin yan yana gelerek mânâlı veya vazifeli ve kendilerinden daha büyük gramer birliklerini meydana getirmesi olayına birleşme denir (Ergin, 2007: 49).

tuḳta elĕ > *tuḳtalĕ* “dur hele, bak sen” (1413).

1.1.3.2.7. Hece Düşmesi

Bir gramer birliğinde arka arkaya gelen ve ses bakımından birbirine benzeyen iki heceden biri bazen eriyerek düşer ve böylece o iki hece bir hece hâline gelir. Bu ses olayına hece düşmesi denir (Ergin, 2007: 52).

GT.’de eklerin köklerle birleşmeleri yönündeki ilişkileri sırasında ortaya çıkan ve ünlü çatışmasından türeyen /y/ sesinin birleşmeden sonra yardımcı ses olmaktan çıkarak kendisinden sonraki eklerin yapısına katılmasını değerlendiren Öztekten, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde de oldukça fazla görülen bu durumun Ttü.’den farkı olarak eski ve yeni şekillerin bir arada kullanılmaması olduğunu belirtir (bk. Öztekten, 2008: 1-5).

Tat.’da geniş ünlü ile biten bir söze zarf-fiil, şimdiki zaman ve geniş zaman eki olan /a/, /e/’nin gelmesiyle iki eşit ses yardımcı ses ile birbirine bağlanmış, zamanla bu yardımcı ses asıl ekin görevini üstlenerek asıl ekin eriyip hecenin düşmesine yol açmıştır (Türk, 2014: 70).

sizme-y-e > *sizmiy* “hissetmiyor, anlamıyor” (1597).

1.1.3.2.8. Sedalılaşma

İki ses arasında kalan sedasız ünsüzün seda bakımından yanındaki iki sese benzemesi olayına sedalılaşma denir. /ķ/ ve /k/ ünsüzleri sedalılaşarak yerini sedalı /g/ ve /ġ/ ünsüzlerine, /p/ ünsüzü ise yerini sedalı /b/ ünsüzüne bırakır (Ergin, 2007: 63). Ttü.'de ikinci hecede görülen sedalılaşma Tat.'da kelimenin her hecesinde görülebilmektedir.

ķ, k Ünsüzlerinde Sedalılaşma

-ķ- > -ġ-: *ķolaķ-ına* > *ķolağına* "kulağına" (219), *taraķ-ı* > *taraġı* "tarağı" (1815), *yaķınlıķ-ı* > *yaķınlığı* "yakınlığı" (383), *ġaķılsızlıķ-ınnan* > *ġaķılsızlığınnan* "akılsızlığından" (1184), *mıltıķ-ın* > *mıltığın* "tüfeğini" (520), *tupaslıķ-ı* > *tupaslığı* "kabalığı" (1866).

-k- > -g-: *ersĕzlĕk-ĕ* > *ersĕzlĕgĕ* "arsızlığı" (1170), *işĕk-ĕ* > *işĕgĕ* "kapısı" (571), *isĕrĕklĕk-ĕ* > *isĕrĕklĕgĕ* "sarhoşluğu" (528), *citĕzlĕk-ĕne* > *citĕzlĕgĕne* "çevikliğine" (48), *çeynĕk-ĕnnen* > *çeynĕgĕnnen* "çaydanlığından" (103), *yörek-ĕmde* > *yöregĕmde* "yüreğimde, kalbimde" (214).

p Ünsüzünde Sedalılaşma

-p- > -b-: *üp-ĕp* > *übĕp* "öpüp" (340), *sap-ına* > *sabına* "sapına" (369), *kesep-ĕne* > *kesĕbĕne* "işine" (552), yap-ıp > yabıp "kapatarak" (1518).

1.2. Biçim Bilgisi

1.2.1. İsim

İsimler (*isĕm*) canlı ve cansız bütün varlıkları karşılayan sözlerdir. İsimler dilde ya kök veya gövde olarak ya da çekimli şekilleri ile kullanılırlar. İsimlerin çekim ekleri; çokluk eki, iyelik ekleri, hâl ekleri ve soru ekidir (Ergin, 2007: 218-220).

Bu bölüm, isim çekimini (*isĕmnĕñ gramatik kategoriyelerĕ*) meydana getiren *Çokluk Çekimi, İyelik Çekimi, Aitlik Çekimi, Hâl Çekimi, İsimde Soru* ve *İsim Bildirmesi* başlıkları altında incelenmiştir.

1.2.1.1. Çokluk Çekimi

Çokluk eki, isimlerin çokluk şekillerini yapan bir ektir. İsmin karşıladığı nesnenin sayısının birden çok olduğunu ifade eder (Ergin, 2007: 220). Çokluk ekinin etkisi yalnızca eklendiği ismin sınırları içerisinde kalır, kapsam alanına yalnızca isimlerin teklik biçimleri

girer. Yani isimler ile cümlenin başka bir ögesi arasında ilişki kuramaz (Korkmaz, 2017: 275).

Ttü.'de çokluk eki eskiden beri *-lAr*'dır (Ergin, 2007: 220). Tat.'da ise çokluk çekimi (*küplĕk kategoriyesĕ*), *+lAr* ve *+nAr* ekleriyle yapılır. /m/ ve /n/ seslerinden sonra *+nAr* eki, diğer seslerden sonra *+lAr* eki kullanılır (Safiullina ve Zekiyev, 2006: 281; Hisamova, 2006: 67).

+lAr şekli:

ekiyetler "masallar" (435), *utlar* "ateşler" (291), *ḳaraḳlar* "hırsızlar" (1125), *mezekler* "fıkralar" (1873), *irler* "erkekler" (1864), *tabalar* "tavalar" (1380), *tallar* "dallar" (441), *çınayaḳlar* "fincanlar" (1429), *erem-tamaḳlar* "haram yiyenler" (754), *diyüvler* "canavarlar, devler" (448).

+nAr şekli:

kĕmner "kimler" (1494), *mĕñner* "binler" (451), *ḳaharmannarnı* "kahramanları, yiğitleri" (480), *şaytannar* "şeytanlar" (572), *tılsımnar* "tılsımlar" (1111), *çapannarġa* "kıyafetlere" (1470), *bolınnardan* "çayırlardan" (122), *buvınnarı* "kemikleri" (508).

1.2.1.2. İyelik Çekimi

İyelik ekleri, ismin karşıladığı nesnenin bir şahsa veya bir nesneye ait olduğunu bildiren eklerdir. Bu ekler, bir nesnenin başka bir nesnenin malı olduğunu, başka bir nesneye bağlı olduğunu veya başka bir nesnenin parçası olduğunu ifade etmek için ismin sonuna getirilir (Ergin, 2007: 222). Dolayısıyla iyelik ekleri; getirildikleri isimlerin dışında olup o isimlere bağlı olan, o isimlerin malı sayılan nesneleri şahıs olarak gösteren eklerdir (Korkmaz, 2017: 276).

İyelik eklerinin üç teklik ve üç çokluk biçimleriyle şahıslara bağlı altı türü vardır (Korkmaz, 2017: 277). Bu durum Tat. için de geçerlidir. Her şahsın teklik ve çokluk biçimleri farklı eklerle çekimlenmektedir (Safiullina ve Zekiyev, 2006: 283; Harisova, 2010: 20).

Tat.'daki iyelik çekimini (*tartım kategoriyesĕ*), şu şekilde göstermek mümkündür:

İyelik Ekleri	
I. Teklik Kişi	*+m*

II. Teklik Kişi	*+ñ*
III. Teklik Kişi	*+ı/+ĕ; +sı/+sĕ*
I. Çokluk Kişi	*+bız/+bĕz*
II. Çokluk Kişi	*+ġız/+gĕz*
III. Çokluk Kişi	*+ları/+lerĕ; +ı/+ĕ; +sı/+sĕ*[4]

Tablo 1.2.1.2.1. İyelik Çekimi

1.2.1.2.1. I. Teklik Kişi İyelik Eki

Tat.'da bu çekimin eki *+m*'dir. Ünsüzle biten bir söze getirildiğinde araya yardımcı ünlü girer.

ayaḳım "ayağım" (728), *babaḳayım* "dedeciğim"(669), *tavıḳım* "tavuğum" (686), *itĕmnĕ* "etimi" (967), ikmekĕmnĕ "yemeğimi, rızkımı" (968), *külmegĕm* "elbisemi" (1695).

1.2.1.2.2. II. Teklik Kişi İyelik Eki

Tat.'da bu çekimin eki *+ñ*'dir. Ünsüzle biten bir söze getirildiğinde araya yardımcı ünlü girer.

enkeñe "anacığına" (517), *akçañ* "paran" (921), *daçañ* "yazlığın" (1433), ciñgeñ "yengen" (1232), *yardemçĕñ* "yardımcın" (339).

1.2.1.2.3. III. Teklik Kişi İyelik Eki

Tat.'da bu çekim *+ı/+ĕ*; *+sı/+sĕ* ekleri ile yapılır. Ünsüzle biten sözlere *+ı/+ĕ*, ünlü ile biten sözlere *+sı/+sĕ* şeklinde gelmektedir.

+ı/+ĕ şekli:

[4] Öner 2011b'de belirtildiği üzere, iyelik ekinin kalıplaşması ile doğan *biri, bazısı, başkası, hepisi, kimi* gibi belirsizlik zamirlerindeki mevcut iyelik eki daima III. çokluktadır. Yani bu örneklerdeki *+ı/+i, +sı/+si* ekleri çokluk III. şahıs iyelik ekidir. Biz de Öner 2011b'yi esas alarak Tat.'da III. çokluk şahıs iyelik ekinin *+ları/+lerĕ; +ı/+ĕ; +sı/+sĕ* şekillerinin bulunduğunu düşünüyoruz (2011b: 277).

ersĕzlĕgĕ “arsızlığı” (1170), *ömĕtĕ* “ümidi” (905), *irĕ* “kocası” (1320), *tamaḳı* “midesi” (576), *tırışlıġı* “gayreti” (853), *mañġayı* “alnı” (1927), *ḳaloşı* “ayakkabısı” (1589), *paşportı* “kimliği” (791), *aşlıḳı* “ekini” (547).

+sı/+sĕ şekli:

arbası “at arabası” (1340), *iñsesĕn* “ensesini” (649), *ükçesĕn* “topuğunu” (156), *sĕmyası* “ailesi” (1481), *ḳoftoçḳasınıñ* “bluzunun” (205), *yoḳısın* “uykusunu” (22), *ḫucası* “ev sahibi” (1484).

1.2.1.2.4. I. Çokluk Kişi İyelik Eki

Tat.’da bu çekim *+bız/+bĕz* ile yapılır. Ünsüzle biten bir söze getirildiğinde araya yardımcı ünlü girer.

ikĕbĕz “ikimiz” (950), *kartabız* “iskambil kağıdımız” (1931), *daçabızġa* “yazlığımıza” (1322).

1.2.1.2.5. II. Çokluk Kişi İyelik Eki

Tat.’da bu çekim *+ġız/+gĕz* ile yapılır. Ünsüzle biten bir söze getirildiğinde araya yardımcı ünlü girer.

daçaġız “yazlığınız” (1468), *aldıġızda* “önünüzde” (618).

1.2.1.2.6. III. Çokluk Kişi İyelik Eki

Tat.’da III. çokluk kişi iyelik eki *+ları/+lerĕ; +ı/+ĕ; +sı/+sĕ* ile yapılır.

+ları/+lerĕ şekli:

nerselerñĕñ avırlıḳları “eşyaların ağırlıkları” (1342), *ikĕsĕñĕñ ġaḳılların* “ikisinin akıllarını” (897), *alarnıñ yılavlarına* “onların ağlamalarına” (865), *magazinnarnıñ terezelerĕ* “mağazaların pencereleri (1785).

+ı/+ĕ; +sı/+sĕ şekilleri:

Möḫemmetḫan bĕlen Fatıymanıñ ara-sı “Muhammethan ile Fatıyma’nın arası” (902), *salamtorḫannarnıñ bĕr-sĕ* “kendini beğenmişlerden biri” (988), *magazinnarnıñ beġzĕ-sĕ* “mağazaların bazısı” (1786), *iğĕnnerñĕñ ret-ĕ* “ekinlerin faydası” (770), *ḳayınnarnıñ art-ı-na* “kayınların arkasına” (242).

1.2.1.3. Aitlik Çekimi

Aitlik eki, "içinde bulunma, aitlik bildirme" gibi bir işleve sahiptir (Korkmaz, 2017: 280).

Bu ek Tat.'da *+ḳı/+kĕ; +ġı/+gĕ* şeklindedir. *+ḳı/+kĕ* ekinin ilgi hâli eki alarak kalıplaşan *+nıḳı/+nĕkĕ* şekli, esas olarak *+nıñ/+nĕñ* ilgi hâli eki ile *+ḳı/+kĕ* aitlik ekinin birleşmesi ile oluşmuştur. Ekleşme sırasında damak ünsüzündeki aykırılaşma ile ilgi hâli ekinin son ünsüzü düşmüş ve *+nıñ+ḳı/+nĕñ+kĕ* > *+nıḳı/+nĕkĕ* şeklinde kalıplaşmıştır (Öner, 2013: 116).

+ḳı/+kĕ; +ġı/+gĕ şekilleri:

bülmedegĕ "odadaki" (1601), *keġazdegĕ* "kağıttaki" (1617), *barmaḳlarındaġı* "parmağındaki" (1866), *aldındaġı* "önündeki" (1886), *ḳışḳı* "kışa ait", kışın olan" (578).

+nıḳı/+nĕkĕ şekli:

şunıḳı "şununki" (1033), *bĕzneĕkĕ* "bizimki" (1930).

+nıḳı/+nĕkĕ şekli I. teklik ve II. teklik zamirlerine *minĕkĕ* "benimki" (1120), *sinĕkĕ* "seninki" (264) şeklinde gelmektedir.

1.2.1.4. Hâl Çekimi

İsimlerin, söz öbekleri ve cümleler içinde isim, edat ve fiiller ile olan çeşitli ilişkileri sırasında içinde bulunduğu duruma ismin hâlleri denir (Ergin, 2007: 226; Karaağaç, 2013: 329; Korkmaz, 2017: 282). Tat.'da bu çekim *kilĕş kategoriyesĕ* olarak isimlendirilmektedir.

İsimlerin söz öbekleri ve cümleler içinde diğer söz, niteleyici ve ögeler ile ilişki kurmasını sağlayan ekleri Karaağaç 2013'ü esas alarak *ekli hâl çekimi* ve *edatlı hâl çekimi* olmak üzere ikiye ayıracağız.

1.2.1.4.1. Ekli Hâl Çekimi

Ekli hâl çekimi (*kuşımçalı kilĕş kategoriyesĕ*); eksiz yapılan yalın hâl (*baş*) ile ekli yapılan ilgi (*iyelĕk*), yapma (*töşĕm*), yaklaşma (*yüneleş*), bulunma (*urın-vaḳıt*), uzaklaşma (*çıġış*) ve eşitlik (*tiñdeşlĕk*) hâl çekimlerinden oluşmaktadır. Tat.'daki ekli hâl çekimi şu şekildedir:

Hâl Çekimi	Ekler

Yalın Hâl *(Nominatif Hâli)*	-
İlgi Hâli *(Genitif Hâli)*	+nıñ/+nĕñ Teklik I. kişi zamirinden sonra +ĕm / Teklik II. kişi zamirinden sonra +ĕñ
Yapma Hâli *(Akkuzatif Hâli)*	+nı/+nĕ Teklik I. ve II. kişi zamirlerinden sonra +ĕ / III. kişi iyelik ekinden sonra +n
Yaklaşma Hâli *(Datif Hâli)*	+GA; +KA I. ve II. kişi iyelik ekinden sonra +A / III. kişi iyelik ekinden sonra +Na
Bulunma Hâli *(Lokatif Hâli)*	+DA
Uzaklaşma Hâli *(Ablatif Hâli)*	+DAn; +nAn
Eşitlik Hâli *(Ekvatif Hâli)*	+çA

Tablo 1.2.1.4.1.1. Ekli Hâl Çekimi

1.2.1.4.1.1. Yalın Hâl (Nominatif Hâli)

Ttü. üzerine yapılmış çalışmalarda yalın hâl ve sıfır morfem birbirine karıştırılmış hâldedir.

Hâl çekiminin cümle içerisinde isim ile yüklem arasındaki ilişkiyi karşılayan ve yalnızca isimler ile ilgili bir kategori olduğunu belirten Kerimoğlu; sadece özne olan sözlerin yalın hâlde bulunabileceğini, öznelerin ise çoğul eki ve iyelik eki alabileceklerini söylemiştir (2019: 60).

Zekiyev vd., yalın hâlin cümlede özne, nesne ve seslenme olarak; isim cümlesinde yüklem olarak; söz öbeklerinde belirtisiz isim tamlamasında tamlayan olarak yer alabileceğini, aynı zamanda birleşik fiillerde de bulunabileceğini belirtmiştir (2002: 50-52).

Hisamova, yalın hâlin cümlede özne, nesne ve seslenme olarak; isim cümlesinde yüklem olarak; söz öbeklerinde belirtisiz isim tamlamasında tamlayan olarak ve edat öbeklerinde isim olarak bulunabileceğini ifade etmiştir (2006: 79-83).

Öner, birçok dilbilgisi yazarının sıfır morfemi yalın hâl diye adlandırmasıyla büyük karışıklıklar çıktığını dolayısıyla yalın hâl ve sıfır morfemin ayrı değerlendirilmesi

gerektiğini belirtmiş, yalın hâl için ortaya konan çekimlerin sıfır morfemi kapsadığını ve yalın hâlin yalnızca bir isim hâli olduğunu eklemiştir (2013: 160-162).

Türkologlara göre Türkçede yalın hâlin hiçbir zaman özel bir eki olmamıştır. Yalın hâl ya sözün eksiz kökü ya da türetme ekli gövdesi olarak ortaya çıkmıştır (Serebrennikov ve Gadjieva, 2018: 78). İsim kökünün yalın hâl olarak kabul edilmesinin yanı sıra (Demir ve Yılmaz, 2006 : 184), isimlerin anlam ilişkisi bakımından başka bir unsura bağlı olmayan çokluk ve iyelik şekilleri de yalın hâlidir (Ergin, 2007: 227; Karaağaç, 2013: 332).

Tat.'da da yalın hâl (*baş kilĕş*) cümle içerisinde teklik, çokluk ve iyelik ekli biçimlerde bulunabilir (Türk, 2014: 85).

Teklik örnekler:

İskender, Meryembike *bĕlen kürĕşĕp, Gölfervazğa da ķulın suzdı.* "İskender, Meryembike ile vedalaşıp Gölfervaz'a da elini uzattı." (249).

Minhacĕtdin *öyĕne atlap ķına ķaytmıy idĕ, oçıp ķayta idĕ.* "**Minhacĕtdin** evine yürüyerek dönmüyor, uçarak dönüyordu." (1590).

Çokluk ekli örnekler:

Cehennem ķarañğılığında dehşetlĕ ***pulyalar*** *ķolaķ töbĕnnen zeherlĕ* ***yılannar*** *şikĕllĕ sızğırıp ütkende, yöreklernĕ irĕksĕz elle nindiy bĕr köç çolğap alğanday bula idĕ.* "Cehennem karanlığında korkunç **mermiler** kulak dibinden zehirli **yılanlar** gibi tıslayarak geçince yüreklerini nasılsa bir güç kuşatmış gibi oluyordu." (391).

Ḫatınnar *üzara cıyılıp bĕr-bĕrsĕnĕñ külmeklerĕn tikşĕrĕşkeç, bĕzneñ felen, bĕzneñ tögen, dip irlerĕn maķtaştılar.* "**Kadınlar** kendi aralarında toplanarak, birbirlerinin elbiselerini incelerken, "Bizimki falan, bizimki filan…" diyerek kocalarını övdüler." (1909).

İyelik ekli örnekler:

Biş-altı törlĕ ***kartabız*** *bar, öç törlĕ loto aldı.* "Beş altı çeşit **iskambil kağıdımız** var, üç çeşit loto aldı." (1930).

Miñlĕbay ağaynıñ ***arbası*** *niķader zur bulsa da, beğzĕ, bĕr nerselernĕ, meselen, közgĕ, telinke hem çınayaķ kĕbi vatıla torğan nerselernĕ Fetḫĕraḫman abzıyğa pristanğa ķader yök artınnan küterĕp barırğa turı kildĕ...* "Miñlĕbay Ağa'nın **arabası** ne kadar büyük olsa da bazı eşyaları örneğin; ayna, tabak çanak ve fincan gibi kırılacak eşyaları Fetḫĕraḫman Ağabey'e iskeleye kadar yük arkasından taşıyarak gitmek doğru geldi…" (1340).

1.2.1.4.1.2. İlgi Hâli (Genitif Hâli)

İlgi hâli, ismin kendisinden sonra gelen isimle bir ilgisi olduğunu gösterir. Bu hâl çoğu zaman ekli bulunurken bazen eksiz de görülebilir (Ergin, 2007: 228). İlgi hâli diğer isim çekim eklerinden farklı olarak ismi fiile bağlayan bir ek değildir, ilişki kurduğu isimle yalın durumda bir kavramı karşılamaktadır (Korkmaz, 2017: 283).

Tat.'da ilgi hâli (*iyelĕk kilĕşĕ*), Ttü.'de olduğu gibi eksiz ve ekli olmak üzere iki şekilde görülmektedir. Ekli çekimde *+nıñ/+nĕñ* ile çekimlenir ve teklik I. kişi zamirinden sonra *+ĕm*, teklik II. kişi zamirinden sonra *+ĕñ* şeklinde karşımıza çıkar (Zekiyev vd., 2002: 52; Türk, 2014: 87).

Ekli ilgi hâli çekimi veya belirtili isim tamlaması:

turġaynıñ *mönecetĕ* "tarla serçesinin münacatı" (10), *bay* ***ulınıñ*** *keyĕfĕ* "bey oğlunun keyfi" (863), ***ḳızlarınıñ*** *balaları* "kızlarının çocukları" (1422), ***nerselernĕñ*** *hiçbĕrsĕ* "eşyaların hiçbiri" (1537), ***çirbiklernĕñ*** *hiçbĕrsĕ* "ayakkabıların hiçbiri" (1796), ***irĕnĕñ*** *avır ḳaloşları* "kocasının ağır galoşları" (1842), ***sinĕñ*** *daçañ* "senin yazlığın" (1433), ***minĕm*** *tavıġım* "benim tavuğum" (686), ***minĕm*** *itĕmnĕ* "benim etimi" (967).

Eksiz ilgi hâli çekimi veya belirtisiz isim tamlaması:

mayØ isĕ "tereyağı kokusu" (1598) *samovarØ tötĕnĕ* "semaver dumanı" (1598), *kibĕtçĕlĕkØ edebĕ* "esnafçılık edebi" (1585), *kibĕtØ işĕklerĕndegĕ yozaḳlarnı* "dükkân kapılarındaki kilitleri" (1584).

1.2.1.4.1.3. Yapma Hâli (Akkuzatif Hâli)

Yapma hâli geçişli fiil bulunan bir cümlede fiilin etkisi altında kalan ismin içinde bulunduğu hâldir. Yani isimden fiile değil, fiilden isme doğru bir etkileşim söz konusudur (Korkmaz, 2017: 290). Yapma hâli ekini alan isim cümlede nesne görevindedir. Ekli yapma hâli belirtili nesne, eksiz yapma hâli ise belirtisiz nesne olarak karşımıza çıkar (Korkmaz, 2017: 290; Karaağaç, 2013: 336).

Yapma hâli (*töşĕm kilĕşĕ*), Tat.'da Ttü.'de olduğu gibi ya eksiz ya da *+nı/+nĕ* ekleri getirilerek yapılır. Ekli çekimlerde teklik I. ve II. kişi zamirlerinden sonra *+ĕ*, III. kişi iyelik ekinden sonra *+n* eki getirilir (Zekiyev vd., 2002: 54; Türk, 2014: 88).

Ekli yapma hâli çekimi veya belirtili nesne:

*İltifatsız ġına kěsesěnnen putalı keġazně çıġarıp, ķulında běraz eylenděrgelep, mıyıķ astınnan ġına yılmayıp, **anı** kirě kěsesěne ķuydı.* "Önemsizce cebinden altın süslemeli kağıdı çıkararak, elinde biraz döndürüp, bıyık altından gülümseyerek **onu** geri cebine koydu." (1634).

*Bişěnçě yılnı uram sevdegerlerěne ķurġaşın **yözěk, sabın, kěrşen, pekě şikěllě nerselerně** de sata başladı.* "Beşinci yılında sokak tüccarlarına **kurşun yüzük, sabun, pudra, çakı gibi şeyleri** satmaya başladı." (836).

*Bu yök zur idě, bu yök avır idě, bu yök ķurķınıç idě, bu yök **bötěn dönyanı, barlıķ yöreklerně** tětretken zur suġış yögě idě.* "Bu yük büyüktü, bu yük ağırdı, bu yük korkunçtu, bu yük **bütün dünyayı, bütün yürekleri** titreten büyük savaş yüküydü." (473).

*Çönki ul **firmanıñ adrěsların ebcedně** küñělden bělgen şikěllě běle idě.* "Çünkü o, **firmanın adreslerini, ebced hesabını** ezberden bildiği gibi biliyordu." (1185).

Eksiz yapma hâli veya belirtisiz nesne:

*Ḫeyrulla aġay ḫezretně ozatıp kěrěp, östel ěçěne yeşěrěp ķuyġan ķoymaķlarnı çıġarıp, **yartışar ķoymaķØ** turı kitěrěp, balalarına bülěp birdě...* "Ḫeyrulla Ağabey, İmam'ı uğurlayarak gelip, masanın içine gizleyerek yerleştirdiği akıtmaları çıkarıp, **yarımşar akıtma** ayarlayarak, çocuklarına bölüp verdi…" (644).

*"Yumart" ḫaci, ěşlegen gönahların ķaplar öçěn, **öç yöz sum pridanØ** da birdě.* "'Cömert' Hacı, işlediği günahlarını kapatmak için **üç yüz ruble çeyiz** dahi verdi." (900).

1.2.1.4.1.4. Yaklaşma Hâli (Datif Hâli)

İsmin yaklaşma ifade eden fiillere bağlanmak için çekimlenmiş şeklidir. Bu hâl daima ekli şekilde bulunur (Ergin, 2007: 228). İsmi fiile veya söz öbeklerine bağlayan yaklaşma hâli (*yünelěş kilěşě*) (Hisamova, 2006: 85), Tat.'da *+GA*; *+KA*; I. ve II. kişi iyelik ekinden sonra *+A*, III. kişi iyelik ekinden sonra *+nA* eki ile çekimlenir (Zekiyev vd., 2002: 53).

+GA/+KA şekli:

***Ķurķaķlarġa** dönyada ḫurlıķ, aḫirette temuġ, uğlım!.. **Allaġa** tapşıram, yardemçěñ Alla bulsın!.. - dip, ulınıñ mañġayınnan öç mertebe üběp, artıķ běr süz de eytmiyçe, kiterge ḫezěrleněp torġan **ěkipajġa** taba kittě.* "**Korkaklara** dünyada kötülük, ahirette cehennem,

oğlum! **Allah'a** yalvarıyorum, yardımcın Allah olsun, diyerek oğlunun alnından üç sefer öpüp, daha fazla bir söz söylemeyerek gitmeye hazırlanan **mürettebata** doğru gitti." (339).

*Alarnıñ hemmesĕ de yılaşalar idĕ, alarnıñ hemmesĕ de ķaltıraġan ķulların **kükke** küterĕp doġa ķılalar idĕ.* "Onların her biri ağlıyordu, her biri de titreyen ellerini **göğe** kaldırarak dua ediyordu." (531).

*İskenderněñ **suġışķa** kitüvĕ iske töşkende, Gölfervaznıñ başı eyleněp, **töpsĕz bazġa**, **cehennemge** töşkendey bulıp kürĕne idĕ.* "İskender'in savaşa gitmesi aklına gelince Gölfervaz'ın başı dönerek **dipsiz yeraltı zindanına, cehenneme** düşmüş gibi görünüyordu." (373).

+A şekli:

*Ulım, Şakircanım!.. **Anaña, enkeñe** ni dip eytĕrmĕn, balam?.. Şakircan, Şakircan…* "Oğlum, Şakircan'ım! **Anana, anacığına** ne deyip ne söylerim, yavrum? Şakircan, Şakircan…" (517).

***Nikaḫlı ḫatınıña** kĕşĕnĕkĕ töslĕ bĕr kiyĕm de alıp birmiyseñ, e söyerke bĕlen altınlı keġazlerge ḫatlar yazışasıñ iken!.. - dip ut yaġıp ķıçķırışa da başladı.* "**Nikahlı karına** insanlarınki gibi bir kıyafet dahi almıyorsun, fakat oynaşınla altınlı kağıtlara mektuplar yazıyorsunuz meğer, diye ateş saçarak tartışmaya başladı." (1647).

+nA şekli:

*İskender, ķul astındaġı firķa bĕlen höcümge ḫezĕrlengen doşmannıñ safın uzıp, anıñ **artına** töşüv uyı bĕlen urman çitĕne çıķtı.* "İskender, elinin altındaki bölük ile hücuma hazırlanan düşmanın safını geçip onun **ardına** düşme düşüncesi ile ormanın kenarına çıktı." (390).

*Monnan bĕr gĕne minut alda anı östĕnde yörtken köçlĕ atnıñ kinet yuķ buluvı İskenderge avır teĕsiyr itĕp, anıñ **başına** "ülĕm hem Gölfervaz" digen bĕr fikĕr kilĕp, añar ķarañġı tön tağın da ķarañġıraķ bulıp kürĕndĕ.* "Bundan sadece bir dakika önce onu üstünde gezdiren güçlü atının aniden yok olması İskender'e oldukça tesir edip, onun **aklına** "ölüm ve Gölfervaz" şeklindeki bir fikir gelince ona karanlık gece tekrar daha da karanlık olarak göründü." (406).

*Emma Ḫekimcan abzıynıñ **törlĕ tılsımnar bĕlen tılsımlanġan bilĕtına** yöz mĕñ tügĕl, ikĕ yöz sum da çıḳmadı.* “Fakat Ḫekimcan Ağabey’in **çeşitli tılsımlar ile efsunlanan biletine** yüz bin değil, iki yüz ruble bile çıkmadı.” (1110).

1.2.1.4.1.5. Bulunma Hâli (Lokatif Hâli)

İsmin bulunma ifade eden fiillere bağlanmak için çekimlenmiş şeklidir. Daima ekli şekilde bulunur (Ergin, 2007: 228). Genellikle fiildeki oluş ve kılışın yerini bildirir (Korkmaz, 2017: 299).

Ttü.’de olduğu gibi Tat.’da da *+DA* eki ile çekimlenen bulunma hâli (*urın-vaḳıt kilĕşĕ*), III. şahıs çekimli isimlere *+nDA* şeklinde gelmektedir (Hangildin, 1959: 89-90; Zekiyev vd., 2002: 55; Hisamova, 2006: 90).

*Ul üzĕn **Meskevde** de, **Pitĕrda** da bulġan şikĕllĕ ḫis ḳılıp, yöregĕ tınıçsızlanıp, miyĕ añlaşılmaġan bĕr bolġançıḳlıḳta ḳalġanday buldı.* “O kendisinin **Moskova’da** da, **Petersburg’da** da olabileceğini hissedip gönlü huzursuzlanarak aklı karışmış bir bulanıklıkta kalmış gibi oldu.” (19).

*Bu yeş kilĕn sandıġına oḫşaşlı, kĕçkĕne **bülme urtasındaġı zur östel artında** utırışḳan bĕr törkĕm ḫalıḳ nersedĕr kötĕp toralar idĕ.* “Bu yeni gelin sandığına benzeyen küçük **odanın ortasındaki büyük masanın arkasında** oturan bir grup ahali herhangi bir şey bekleyip duruyordu.” (1222).

***Bülmeneñ idennerĕnde, tereze töplerĕnde, östel artında** - ḫasil bötĕn cirge, **miç başında** tüşemge taraḳannar sırışḳan şikĕllĕ, ḫatın-ḳız sırışḳan idĕ.* “**Odanın taş döşemelerinde, pencere diplerinde, masanın arkasında** görülen her yere, **fırının başında** tavana yapışan hamam böcekleri gibi kadınlar yapışmıştı. (1490).

*Selime ciñgi **seġat sigĕzde** ük torıp, **miç, samovar hem tabalar tiresĕnde** eylene başladı.* “Selime Yenge, ta **saat sekizde** kalkıp **fırın, semaver ve tavaların etrafında** dolaşmaya başladı.” (1379).

1.2.1.4.1.6. Uzaklaşma Hâli (Ablatif Hâli)

Fiildeki oluş ve kılışın kendisinden uzaklaştığını göstermek için kullanılan isim hâlidir. Fiilin hareketi uzaklaşma durumundaki isimden dışarıya doğrudur (Korkmaz, 2017: 309). Uzaklaşma hâli (*çıġış kilĕşĕ*), Tat’da *+DAn* ile çekimlenirken /m/ ve /n/ seslerinden sonra *+nAn* biçiminde karşımıza çıkar (Zekiyev vd., 2002: 54; Hisamova, 2006: 88).

*Haman bĕr cirde utıra-utıra uñ ayağı oyıp, köçke **ķapķadan** çıķtı.* "Daima bir yerde otura otura sağ ayağını ovarak zar zor **dış kapıdan** çıktı." (1974).

*İskender kiçe **Meskevden** ġaskeriy mektepnĕ bĕtĕrĕp öyĕne ķayttı - mirzanıñ **zur ĕşlerĕnnen** bĕrsĕ bĕttĕ.* "İskender dün **Moskova'dan** askerî mektebi bitirerek evine döndü, mirzanın **mühim işlerinden** birisi bitti." (93).

*Ul şul **toķmaçtan** başķa aşlarnıñ barlıġın işĕtĕp kĕne bĕlse de, Miñsılu **toķmaçtan** başķanı pĕşĕre bĕlmiy idĕ, çönki enkesĕ anı toķmaç pĕşĕrüvge ğĕne öyretken idĕ.* "O, bu **erişteden** başka yemeklerin varlığını işiterek öğrense de Miñsılu **erişteden** başka bir şey pişirmeyi bilmiyordu, çünkü anacığı ona sadece erişte pişirmeyi öğretmişti." (1621).

*Gölfervaznıñ ütkĕn, şomırt şikĕllĕ ķara küzlerĕnĕñ tiren, söykĕmlĕ ķaraşınnan ḫasil bulġan, añlaşılmaġan bĕr lezzet İskenderně çolġap alıp, anıñ yöregĕ şul añlaşılmaġan **lezzetten** ķısıla başladı.* "Gölfervaz'ın keskin, kuşkirazı gibi siyah gözlerinin derin ve sevimli ifadesinden peyda olan, anlaşılmayan bir tat İskender'i kuşattı, onun kalbi bu anlaşılmayan **tattan** sıkışmaya başladı." (179).

*Köngığışķa taba, baķçanıñ iñ matur cirĕne ķarap torġan, tire-yağı törlĕ göller bĕlen bizelgen bu tĕrrasa İskenderněñ **söyĕklĕ urınnarınnan** bĕrsĕ idĕ.* "Doğuya doğru, bahçenin en güzel yerine bakan, etrafı çeşitli güller ile süslenen bu teras, İskender'in **sevdiği yerlerden** biriydi." (97).

*Ul, daçaġa küçĕnĕp bĕtmes borın, köz ķaytuvnıñ **meşeķatĕnnen** ķurķa başlasa da, lekin ozın cey buyı reḫetleněp toruv ḫıyalları bu borçıluvnı onıttırdı.* "O, yazlığa gitmeden önce sonbaharın gelmesinin **meşakkatinden** korkmaya başlasa da uzun yaz mevsimi boyunca rahatlama hayalleri bu üzüntüsünü unutturdu." (1345).

1.2.1.4.1.7. Eşitlik Hâli (Ekvatif Hâli)

Eşitlik hâli, eklendiği isim ile fiil veya cümlenin başka bir ögesi arasında karşılaştırmaya dayalı eşitlik ilişkisi kurma hâlidir (Korkmaz, 2017: 328). İsmin eşitlik, benzerlik ve gibilik ifade etmek için çekimlenmiş hâlidir (Ergin, 2007: 228).

Tat. üzerine yazılan gramerlerde isim çekimi içerisinde yer almayan bu hâl (*tiñdeşlĕk kilĕşĕ*), *+çA* eki ile çekimlenerek doğrudan doğruya ismin eşitlik çekimini yapmaktadır (Öner, 2013: 137).

Ul bügĕn Gölfervaz bĕlen ķayda ve niçĕk kürĕşüv ḫaķında uylap, añar üzĕn çın ofitsĕr itĕp teķdiym ķılıp, Gölfervaz anası Meryembike tarafınnan da üzĕnĕñ yaḫşı ķarşı alınaçaġına temam ışanıp, kileçektegĕ mertebelernĕñ şatlığı anıñ ĕçĕne sıyışa almıyça, urınınnan ***yĕgĕtlerçe*** *sikĕrĕp torıp kiyĕne başladı.* "O, bugün Gölfervaz ile nerede ve nasıl görüşeceği hakkında düşünüp, kendisini gerçek subay olarak takdim edince Gölfervaz'ın annesi Meryembike tarafından da kendisinin iyi bir karşılık göreceğine tamamen inanarak, gelecekteki rütbelerinin sevinci içine sığmayınca, yerinden **yiğitler gibi** sıçrayarak giyinmeye başladı." (35).

İskender, ***ġaskeriylerçe*** *ikĕ ükçesĕn şap itĕp yeneşe basıp, sının kilĕşlĕ bögĕp, teġziym bĕlen Meryembikeneñ ķulın üptĕ.* "İskender, **askerler gibi** iki topuğunu vurarak, yan yana basıp, vücudunu güzelce eğerek saygı ile Meryembike'nin elini öptü." (156).

1.2.1.4.2. Edatlı Hâl Çekimi

Bir isimle birlikte kullanılarak, isme çeşitli özellikler yükleyen, kendisinden sonra gelen fiil veya ismi bu özellikler ile nitelendiren çekimlik eklerdir (Karaağaç, 2013: 434). Edatlar birlikte kullanıldıkları sözlerin, söz öbeklerinin ve cümlelerin ifade edilişlerine yardım ederler. Bundan dolayı isim ve fiiller asıl sözler, edatlar ise asıl sözleri destekleyen yardımcı sözlerdir (Ergin, 2007: 348).

Tat.'daki edatlı hâl çekimini (*beylĕklĕ kilĕş kategoriyesĕ*) şu şekilde göstermek mümkündür:

Edatlı Hâl Çekimi	**Ekler**
Araç Hâli (İnstrumental Hâli)	*bĕlen, bĕrlen, ķatış*
Yön Gösterme Hâli (Direktif Hâli)	*taba, ķarşı, ķarap*
Sebep Hâli	*öçĕn*
Karşılaştırma Hâli	*çaķlı, ķader, işĕ, tevmelĕgĕ*
Benzerlik Hâli	*+çA; +Day, +dIy*[5] *kĕbĕk, sıman, sımaķ, işĕ, şikĕllĕ, töslĕ*

[5] Hem ek hem de edatlar ile yapılabilen benzerlik hâlinin "Edatlı Hâl Çekimi" başlığı altında incelenmesi uygun görülmüştür.

Sınırlandırma Hâli	*çaḳlı, ḳader, tiklĕ*

Tablo 1.2.1.4.2.1. Edatlı Hâl Çekimi

1.2.1.4.2.1. Araç Hâli (İnstrumental Hâli)

İsmin nitelediği varlık veya nesnenin fiildeki oluş ve kılışta araç olarak kullanıldığını veya birliktelik ifade ettiğini belirtmek için ismin girdiği hâldir (Korkmaz, 2017: 322).

Araç hâli (*instrumental kilĕşĕ*), Tat.'da *bĕlen, bĕrlen* ve *ḳatış* edatları ile yapılmaktadır (Hisamova, 2006: 94). Metnimizde araç hâli çekiminin *bĕlen* ve *ḳatış* edatları ile yapılmış örnekleri bulunmaktadır.

bĕlen şekli:

*Möḫemmetḫan şul kĕşĕnĕñ fatiḥasın **aluv bĕlen** üzĕn beḫĕtlĕ sanadı, çönki ḫezĕr indĕ ul üzĕ bĕrniçe kĕşĕge baş bulıp, Zeynulla ḫaci faydası öçĕn utḳa kĕrĕrge torġan tırış yalçı idĕ.* "Möḫemmetḫan, bu kişinin hayır duasını **almakla** kendisini şanslı saydı, çünkü artık o, kendisi birkaç kişiye önderlik yaparak Zeynulla Hacı'nın yararı için ateşe giren çalışkan bir ırgat idi." (855).

*Pitĕrda ġaskerlerneñ ġaileleręne yardem öçĕn zur beḫĕt sınaş uyını buluv ḫeberĕn Ḫekimcan abzıy başta **salḳın ḳan bĕlen** gĕne ḳarşı alġan idĕ.* "Petersburg'da askerlerin ailelerine yardım için büyük şansını deneme oyunu oynanacağı haberini Ḫekimcan Ağabey ilkin **soğukkanlılıkla** karşılamıştı." (1038).

*Möḫemmetḫan yort ĕçĕnde abıstaylar ḫĕzmetĕne ḳuyılıp, kibĕtke **yomış bĕlen** gĕne töşe idĕ.* "Möḫemmetḫan, il içinde molla hanımlarının hizmetine verilerek dükkâna sadece **vazife ile** iniyordu." (810).

ḳatış şekli:

*Oh... hu... seġat tuġız da bulġan indĕ! - dip, ġadettegĕçe yoḳlarġa vaḳıt citkenge, çişĕnĕp, **munçala ḳatış** tavıḳ yonınnan ĕşlengen tüşekke mĕnĕp yattı.* "Ohoo… Saat dokuz olmuş artık, diyerek her zamanki gibi uyku vakti yaklaşınca soyunup, **sünger karışık** tavuk tüyünden yapılan döşeğe girip yattı." (1753).

1.2.1.4.2.2. Yön Gösterme Hâli (Direktif Hâli)

Söz öbeklerinde ve cümlede fiilin belli bir yönde yapıldığını göstermek için ismin girdiği hâldir. İsmi eyleme bağlayan eklerdir (Karaağaç, 2013: 347).

Yön gösterme hâli (*yün kilĕşĕ*), Tat.'da *taba, ḳarşı* ve *ḳarap* edatları ile yapılmaktadır. Metnimizde yön gösterme hâli çekiminin *taba,* ve *ḳarşı* edatları ile yapılmış örnekleri bulunmaktadır.

taba şekli:

Şulay itĕp, uramnı küterĕp satuvlaşḳannıñ soñında biş tiyĕnge kilĕşĕp, "barabız"nıñ kiñ ḳapçıḳḳa salam tutırġan tüşegĕne utırıp, ***artḳa taba*** *ḳarap kittĕler.* "Böylece sokağı baştan sona geçerek pazarlık ettikten sonra beş kuruşa anlaşıp, "arabacı"nın geniş torbaya saman yerleştirdiği döşeğine oturup, **arkaya doğru** bakarak gittiler." (1858).

Fetḫĕraḫman abzıy, küzlerĕn aḳaytıp, hiçbĕr süzsĕz-nisĕz aşıġıp ***öyge taba*** *kittĕ.* "Fetḫĕraḫman Ağabey, acıdan gözleri dönerek, hiçbir şey söylemeden aceleyle **eve doğru** gitti." (1488).

Ḫalıḳnıñ hemmesĕ de, şul köymege utırır öçĕn, ***aña taba*** *aşıġıp yözĕp baralar iken, diy.* "Halkın her biri bu sandala oturmak için **ona doğru** aceleyle yüzerek gidiyorlarmış." (1071).

ḳarşı şekli:

Ul ḫezĕr de bu bülmede hiçbĕr törlĕ üzgerĕş kürmedĕ, ul aḳ çĕḫol bĕlen öslerĕ yabılġan yomşaḳ ḳrĕsloġa - ***Meryembikege ḳarşı*** *utırıp, anıñ urınlı-urınsız barlıḳ söallerĕne bik iltifat bĕlen cavap birĕrge tırışıp, yöregĕndegĕ ḳavşav, uñaysızlıḳnı niḳader basarġa tırışsa da buldıra almadı.* "O, şimdi de bu odada hiçbir türlü yenilik görmedi, beyaz kılıf ile üstleri kaplanan yumuşak koltuğa **Meryembike'ye doğru** oturarak, onun yerli yersiz gelen bütün sorularına pek saygı ile cevap vermeye çalışırken yüreğindeki titreme ve çekinme duygusuna ne kadar engel olmaya çalışsa da yapamadı." (161).

İskenderneñ ḳaytır vaḳıtı cite başlaġaç, ul, bĕrniçe comġa ĕlĕk stantsiyage ***ulına ḳarşı*** *baraçaḳ ĕkipajnı herkön üz küzĕnnen ütkerĕp, kuçĕrı Miñlĕġalige törlĕ emĕrler birĕp, yerminkege barırġa ḫezĕrlengen baylar şikĕllĕ üzĕnnen-üzĕ ḳuvanıp, şatlanıp, ḳarĕtanıñ tiresĕnde könozın eylene idĕ.* "İskender'in dönme vakti yaklaşmaya başlayınca o, birkaç cuma önce istasyona giderek, **oğluna doğru** yola çıkacak mürettebatı her gün kendi gözünden geçirip, at arabacısı Miñlĕġali'ye türlü emirler verip, fuara gitmeye hazırlanmış zenginler gibi kendisiyle gurur duyarak sevinç içinde arabanın yanında gün boyunca dolaşıyordu." (89).

1.2.1.4.2.3. Sebep Hâli

Söz öbeklerinde ve cümlelerde fiilin ne sebeple gerçekleştiğini göstermek için ismin girdiği hâldir (Karaağaç, 2013: 348).

Tat.'da sebep hâli (*sebep kilĕşĕ*), *öçĕn* edatı ile yapılmaktadır (Hisamova, 2006: 94).

Ul bolay teġziymlep Meryembikeněñ ķulın übüvĕn ***ġadetke buysınır öçĕn*** *gĕne ĕşlemedĕ.* "O, bu şekilde saygı göstererek Meryembike'nin elini öpmeyi sadece **geleneğe boyun eğmek için** yapmadı." (157).

Zirattan ķaytıp ķapķadan kĕrgende, stantsiyage anı ***ozatır öçĕn*** *atlar ḫezĕrlengenner idĕ indĕ.* "Mezarlıktan geri dönüp, dış kapıdan girdiğinde onu istasyona **uğurlamak için** atlar hazırlanmıştı artık." (316).

Çönki ul çın beḫĕt tügĕl idĕ, bolay ġına, balçıķtan evelep, ***yuvatır öçĕn*** *gĕne birĕlgen bĕr oyıştırma ġına idĕ.* "Çünkü o, gerçek talih değildi; öylesine, çamurdan yuvarlanıp sadece **teselli için** verilen bir düzenlemeydi." (466).

Mĕne min şul kĕşĕněñ reḫetĕ, anıñ ***bayuvı öçĕn*** *unbiş yıl ḫĕzmet ittĕm, anıñ* ***bayuvı öçĕn*** *bötĕn savlığımnı birdĕm...* "İşte ben bu kişinin rahatı, onun **zengin olması için** on beş yıl hizmet ettim, onun **zengin olması için** bütün sağlığımı verdim…" (934).

1.2.1.4.2.4. Karşılaştırma Hâli (Comparatif Hâli)

Söz öbeklerinde ve cümlelerde ismin başka bir isim ile fiilin gerçekleşme biçiminin de başka fiiller ile karşılaştırıldığını göstermek için ismin girdiği hâldir (Karaağaç, 2013: 350).

Karşılaştırma hâli (*çağıştırma kilĕşĕ*), Tat.'da *çaķlı, ķader, işĕ* ve *tevmelĕgĕ* gibi edatlarla yapılmaktadır. Metnimizde karşılaştırma hâli çekiminin *ķader* edatı ile yapılmış örnekleri bulunmaktadır.

Başķa yıllarda bu vaķıtta kĕşĕ buyı bula torġan arış bıyıl tıçķan ĕzlep yörgen ĕtnĕ de küme almıy, salam diseñ - salamı yuķ, başaķ diseñ - başağı ***turġay borını ķader*** *gĕne.* "Diğer yıllarda bu zamanlar insan boyunda olan çavdar bu yıl fare arayarak gezinen köpeği dahi gömemiyordu, saman desen samanı yok, başak desen başağı sadece **tarla serçesinin burnu kadardı**." (544).

Ul üzěněñ yěgěrmě yıllıķ prikazçiklıķ ġoměrěnde kibět yabıluvın bu ***ķader*** *tüzěmsězlěk bělen kötkeně yuķ idě.* "Onun yirmi yıllık kâhyalık ömründe dükkânın kapanmasını bu **kadar** sabırsızlık ile beklemişliği yoktu." (1581).

1.2.1.4.2.5. Benzerlik Hâli (Similatif Hâli)

Söz öbeklerinde ve cümlelerde ismin başka bir isim ile fiilin gerçekleşme biçiminin de başka fiiller ile benzediğini göstermek için ismin girdiği hâldir (Karaağaç, 2013: 351).

Metnimizde benzerlik hâlinin (*oḫşaşlıķ kiläşě*), *+çA* eki ve ekleşmiş *+Day* edatının yanı sıra *sıman, şikěllě* ve *töslě* edatları ile yapılmış örnekleri bulunmaktadır.

+çA şekli:

Ķunaķlar basķıçtan töşkende, běrsě ikěnçěsěněñ ḫatının ķultıķlap töşěp, ěşně ***Yěvropaça*** *yörttěler.* "Misafirler merdivenden inerken birisi diğerinin karısını kucaklayarak indi, işlerini **Avrupalılar gibi** yürüttüler." (1971).

+DAy şekli:

Ul tup timěrlerě bělen tětělgen meyět östěnde cereḫetlengen ***kiyěktey*** *ulap tegeri başladı.* "O, top demirleri ile parçalanan ölünün üstünde yaralanmış **yırtıcı hayvan gibi** uluyarak dönmeye başladı." (509).

Yöregě kükregěnnen bötěnley çığıp, havada ***oçķanday*** *bulıp, anı sěrlě běr ķabzıyet aldı.* "Kalbi göğsünden tamamıyla çıkarak, havada **uçar gibi** olunca onu esrarlı bir korku aldı." (148).

Bu süzlerden soñ İskender üzěn elle nindiy běr köçněñ iḫtıyarında ***ķalġanday*** *ḫis ķıla başladı.* "Bu sözlerden sonra İskender kendisini nasılsa bir gücün iradesinde **kalmış gibi** hissetmeye başladı." (362).

sıman şekli:

İskender ***talġan sıman,*** *ķulındağı çıbığı bělen itěk baltırına aķrın ġına suġa-suġa těrrasa basķıçınnan měngende, Meryembike añar oçrap, çeyně ķayda ḫezěrlettěrüv meselesě bělen aña möreceġat ittě.* "İskender **bitap düşmüş gibi** elindeki çubuğu ile çizmesinin koncuna yavaşça vura vura teras merdiveninden yukarı çıktığında, Meryembike ona tesadüf edip çayı nerede hazırlatacağı meselesini ona danıştı." (234).

Sarı yurġa urman çitĕnde başın uynata-uynata urta barış bĕlen, ***baraban suķķan sıman*** *toyaķ tavışları çıġarıp, onıtılġan İskenderně öyĕne alıp ķayta idĕ.* "Sarı yurga orman kenarında başını oynata oynata orta bir seyir ile, **davul vuruyor gibi** toynak sesleri çıkararak kendini kaybeden İskender'i evine geri götürüyordu." (270).

Şunnan soñ elle nindiy bik **zur dvorĕts sıman** nerse buldı, diy. "Ondan sonra nasılsa **büyük saray gibi** bir şey görmüş." (1080).

şikĕllĕ şekli:

Elle niçe buvınnan kilgen, Şahmar mirzanıñ ***üzĕ şikĕllĕ*** *ķart, mehabet baķçasında küpten tormış başlanġan idĕ indĕ.* "Herhangi bir nesilden gelen ve Şahmar Mirza'nın **kendisi gibi** ihtiyar olan görkemli bahçesinde uzun zamandan beri hayat başlamıştı artık." (3).

Ķompot suvında bürtken ***örĕk şikĕllĕ*** *şatlıķ bĕlen bürtĕlgen Minhacĕtdinniñ yöregĕne ḫatınınıñ bolay ķarşı aluvı oşamadı.* "Komposto suyunda kaynayan **erik gibi** mutluluk ile kabaran Minhacĕtdin'in yüreğine karısının bu karşılaması iyi gelmedi." (1607).

Miñsılu, şalķan mayı bĕlen maylanġan, ***iskĕ pumala şikĕllĕ*** *çeçĕn ikĕ tolım itĕp, yeşĕl tasma bĕlen urap, östĕne soñġı moda ĕncĕlĕ ķalfaķnı da ķuydı.* "Miñsılu, şalgam bitkisinin yağı ile yağlanan, **eski paspas gibi** olan saçını iki örgü yaparak, yeşil kurdele ile sarıp üstüne son moda incili kadife şapkayı koydu." (1834).

töslĕ şekli:

Şuşı avır minutta anıñ ḫelĕn aķ ķaşķa ***añlar töslĕ*** *toyıldı, çınlap ta, alar bĕr-bĕrsĕn añlaştılar buġay.* "İşte bu zor dakikalarda onun hâlini ak kaşka **anlamış gibi** hissetti, gerçekten de, onlar birbirini anladılar aynı zamanda." (947).

Ḫetta ul bulmasa, obşçĕstvoniñ bötĕn ĕşlerĕ tar-mar kilĕp, bötĕnley ĕşler ***tuķtalaçaķ töslĕ idĕ.*** "Hatta o olmasa şirketin bütün işleri darmadağın olacak, işler tamamen **duracak gibiydi.**" (1183).

"Şulķader rasḫodlar totıp yübiley yasap gezitlerge de kĕrmegeç, ul nerse gĕne bula indĕ?" - dip, niķader ķatı uylasa da, anıñ ***ķavın töslĕ*** *ozınça başı bu añlaşılmaġan meġneneñ oçına çıġa almıy idĕ.* "'Bu kadar masraf ederek jübile yapıp gazetelere dahi çıkmamak nasıl oluyor artık?"' diyerek ne kadar acımasız düşünse de onun **kavun gibi** uzunca başı bu anlaşılmayan durumun sonuna varamıyordu." (1214).

1.2.1.4.2.6. Sınırlandırma Hâli (Limitatif Hâli)

Söz öbeklerinde ve cümlelerde fiilin gerçekleşmesinin sınırlı olduğunu göstermek için ismin girdiği hâldir (Karaağaç, 2013: 353).

Sınırlandırma hâli (*çiklendĕrüv kilĕşĕ*), Tat.'da *çaḳlı, ḳader* ve *tiklĕ* edatları ile yapılmaktadır (Öner, 2007: 710). Metnimizde sınırlandırma hâli çekiminin *çaḳlı* ve *ḳader* edatları ile yapılmış örnekleri bulunmaktadır.

çaḳlı şekli:

Buġazına çaḳlı *tığılıp, küzlerĕnnen ḳanlı yeşler ağızsa da: "Buldıra almıym, kütere almıym", - dip eytĕrge cöret itmiy idĕ, hem ul süzně eytĕrge anıñ ḫaḳı da yuḳ idĕ.* "**Boğazına kadar** tıkanıp gözlerinden kanlı gözyaşları akıtsa da, "Yapamıyorum, taşıyamıyorum…" demeye hem cüret edemiyor hem de o sözü söylemeye onun hakkı yoktu." (817).

ḳader şekli:

Ḫekimcan aġay anı küterĕrge, ***nihayesĕne ḳader*** *alıp barırġa mecbür idĕ, çönki ul soldat idĕ...* "Ḫekimcan Ağa onu taşımaya, **sonuna kadar** taşımaya mecburdu, çünkü o askerdi…" (474).

Tĕtĕlgen baş söyegĕněñ kiseklerĕ, ḳanġa aralaşıp sıyıḳ ḳamır ḫeleně kilgen miyler anıñ saḳalına, mıyıḳlarına, tırnaḳlarına, nihayet, ***ciñ oçlarına ḳader*** *sılandılar.* "Parçalanan kafatasının parçaları ve kana karışıp sıvı hâline gelen beyin onun sakalına, bıyıklarına, tırnaklarına, nihayet **dirseklerinin uçlarına** kadar bulaştı." (511).

Bu ḳarçıḳ üzĕněñ "bĕlĕmĕ" arḳasında şöhretĕn ***Yaña bistege ḳader*** *taratḳan ataḳlı ḳarçıḳ idĕ.* "Bu ihtiyar, kendisinin "bilimi" vesilesiyle şöhretini **Yeni Şehir'e kadar** yayan tanınmış bir ihtiyardı." (1991).

Bunların yanı sıra metnimizde sınırlandırma hâlinin dan/den edatı ile yapılmış örneğine de rastlanmıştır (bk. Öner, 2008: 61-65):

Ul ayaḳ astındaġı ***tĕzden*** *bozlı suġa da ḳaramadı, ḳan ĕçĕnde avnap yatḳan ipteşlerĕn de küre almadı, haman alġa, alġa bardı.* "O, ayağının altında **dizine kadar** olan buzlu suyu da dikkate alamadı, kan içinde debelenerek yatan dostlarını da göremedi, daima ileri, ileri doğru gitti" (501).

1.2.1.5. İsimde Soru

Soru eki, ismin soru şeklini yapan, ismi fiile bağlayan bir ektir. Bu ek edat kökenli olup sonradan ekleşmiştir (Ergin, 2007: 243).

Tat.'da *+mı/+mĕ* eki ve *miken* (+mĕ+iken) edatı ile yapılan soru çekiminin (*sorav*) (Öner, 2007: 710), *+mını/+mĕni* şeklinde genişlemiş şekilleri de bulunmaktadır (Türk, 2014: 113).

*Ķara anı, üz ḫatınıñnan **ķolaķ ķaķmaķçı bulasıñmı** elle?! - dip üzĕ hemmesĕnnen artık ķıçķırıp köldĕ.* "Bana bak, kendi karını **elden çıkarmak mı istiyorsun** yoksa, deyip kendisi hepsinden çok haykırarak güldü." (1876).

*Ḫatın, sin bĕrnerse de bĕlmiysĕñ, dus-iş bulsın, dus-iş bulsa, barısı da bula ul, mĕne Fetḫi dus daçaġa çıķmasa, sĕznĕ monda **çıġarıp yörĕr idĕmmĕ** min?* "Hatun, sen hiçbir şey bilmiyorsun, eş dost olsun eş dost olursa, hepsi oluyor, işte Fetḫi dost yazlığa gelmese sizi buraya **çıkarır mıydım** ben?" (1458).

*Mĕne kürĕrbĕz, **kirĕsĕnçe bulır miken**, kürĕrbĕz...* "Elbet görürüz, **tam tersi olur mu ki**, görürüz…" (1096).

*Sin şul marcañ tiresĕnde **taġın eylene başladıñmını**?* "Sen şu Rus kızının etrafında **yine mi dolaşmaya başladın?**" (1699).

*Ul siña şulay altınlap **ḫatlar yazamını**?* "O sana böyle altından **mektuplar mı yazıyor**?" (1645).

***Sin de bĕttĕñmĕni**, ḫayvan?* "**Sen de mi bittin**, hayvan?" (950).

1.2.1.6. İsim Bildirmesi

İsimlerin sonuna gelerek isimlerin fiilleşmesini sağladığı için ana yardımcı fiil dediğimiz *i-* fiili tek başına kök olarak bir anlam ifade etmez. Yanına bir isim geldiği zaman açık bir anlam kazanır ve bir vazife görür (Ergin, 2007: 314).

İsimlerin fiilleşmesi GT.'de olduğu gibi Tat.'da da ana yardımcı eylemler ve onların kaynaklık ettiği yapılarla gerçekleştirilmektedir. Tat.'da isim bildirmesi, *i-* ve *bul-* ana yardımcı fiilleri ile yapılmaktadır (Türk, 2014: 113).

Zekiyev vd. ve Hisamova'nın çalışmalarına bakıldığında isim bildirmesi sadece geniş-şimdiki zaman bildirmesi olarak *ḫeberlĕk ķategoriyesĕ* başlığı altında incelenmiş, bu

çalışmalarda diğer isim bildirmelerine yer verilmemiştir (Zekiyev vd. 2002: 57-58; Hisamova 2006: 72-73).

Biz çalışmamızda isim bildirmesini Öner 2007'yi esas alarak *Geniş-Şimdiki Zaman, Görülen Geçmiş Zaman, Öğrenilen Geçmiş Zaman* ve *Şart* başlıkları altında inceleyeceğiz.

1.2.1.6.1. Geniş-Şimdiki Zaman

Tat.'da şimdiki-geniş zaman (*ḫezĕrgĕ zaman*) bildirmesi iki şekilde yapılmaktadır. Birincisi Türk 2014'de belirtildiği gibi Öner'in Kırım-Tatar Türkçesinde tespit ettiği isim cümlesinde geniş zaman bildirmesinin sıfır morfemidir. Kazan-Tatar Türkçesinde de aynı durum söz konusudur (Öner, 2011a: 234; Türk, 2014: 114). İkincisi ise ana yardımcı fiil olan *i-* fiili tamamen ekleşerek bugün erimiş hâlde bulunduğu için, şahıs ekleri veya şimdiki-geniş zaman bildiren ekler ile yapılmaktadır (Öner, 2007: 711).

Geniş-şimdiki zamanın eklerinden I. ve II. şahıs ekleri, şahıs zamirlerinden; III. şahıs eki ise *tor-* fiilinden gelmiştir (Zekiyev vd., 2002: 58).

a. Eksiz Bildirme / Sıfır Morfem

Sıfır morfemli geniş-şimdiki zaman isim bildirmesi çekimini aşağıdaki gibi gösterebiliriz:

	Teklik	**Çokluk**
I	*Min İSİM + Ø*	*Bĕz İSİM + Ø*
II	*Sin İSİM + Ø*	*Sĕz İSİM + Ø*
III	*Ul İSİM + Ø*	*Alar İSİM + Ø*

Tablo 1.2.1.6.1.1. Eksiz Bildirme Olumlu Çekim

Teklik I. Şahıs

İskender, min ***sinĕkĕØ****, İskenderĕm, söyĕklĕ İskenderĕm*. "İskender, ben **seninim**, İskender'im, sevgili İskender'im..." (264).

Teklik II. Şahıs

Sin ***ġayĕplĕØ****, sin. Barısı da sinnen, - didĕ.* "Sen **suçlusun**, sen. Hepsi senin yüzünden, dedi." (1543).

Teklik III. Şahıs

*Şundıy uḳ lampada yana torġan **kĕrosin isĕØ**, - dip, beylevdegĕ ĕt şikĕllĕ ırjayıp aldı.* "Bu lambadaki yanan **gaz yağı kokusuØ**, diyerek bağdaki it gibi bağırdı." (1606).

*Min ciberdĕ diseñ, faraz ḳıldıḳ, ulıñnı alıp ḳalsa kirek, ḫaci efendĕ indĕ, faraz ḳıldıḳ, şeherde **bĕrĕnçĕ teḳva hem çın mösĕlman kĕşĕØ.*** "Benim gönderdiğimi söylersen farz edelim, oğlunu alması gerek, Hacı Efendi artık, farz edelim, **şehirde ilk dindar ve gerçek Müslüman insanØ.**" (625).

Çokluk I. Şahıs

*Ḳamerĕtdin dus, bĕz bit **ĕş kĕşĕsĕØ**, üzeñ de bĕleseñ, ḫezĕr bĕzneñ ĕşneñ ḳızuv çağı, miña ḳaytırġa röḫset it indĕ.* "Ḳamerĕtdin dost, biz tabi ki **iş adamıyız**, sen de biliyorsun, şimdi bizim işin canlı zamanı, bana dönmek için izin ver artık." (1231).

*Alay iken, Ḳamerĕtdin dus, ġayĕpleme indĕ, bĕz **nadan kĕşĕØ**, hemme nerseně de ḳaydan bĕlĕp bĕtĕreseñ anı.* "Öyleymiş Ḳamerĕtdin dost, eksik görme artık, biz **cahil insanlarız**, her şeyi de nereden biliyorsun?" (1281).

Çokluk II. Şahıs

*'Mĕne küresĕzmĕ, bĕzge ḫĕzmetke niçĕk kĕreler, bĕrĕgĕz ülse, **anıñ urınına yözĕgĕz barØ'**, - digen zeherlĕ süzlerně yĕgĕtlerge añlattı.* "– İşte görüyor musunuz bize çalışmaya nasıl geliyorlar, biriniz ölse **onun yerine yüzünüz varØ**, şeklindeki zehirli sözlerini delikanlılara söyledi." (782).

Çokluk III. Şahıs

*Bıyıl **iġĕnner de naçarØ...*** "Bu yıl **ekinler de kötüØ…**" (633).

*Ene üzeñ de eyteseñ bit elĕ, **iġĕnnerněñ retĕ yuḳØ,** diye.* "Elbette kendin de söylüyorsun işte **ekinlerin faydası yokØ** diye." (770).

Sıfır morfemli geniş-şimdiki zaman isim bildirmesinin olumsuz çekimi *tügĕl* edatı ile yapılmaktadır.

	Teklik	**Çokluk**
I	*Min İSİM + tügĕl Ø*	*Bĕz İSİM + tügĕl Ø*
II	*Sin İSİM + tügĕl Ø*	*Sĕz İSİM + tügĕl Ø*
III	*Ul İSİM + tügĕl Ø*	*Alar İSİM + tügĕl Ø*

Tablo 1.2.1.6.1.2. Eksiz Bildirme Olumsuz Çekim

Teklik II. Şahıs

Měne sin běr atnadan birlĕ kibĕtke çıḳmaġansıñ, bĕz, ĕnĕm, ḫĕzmet itmegen kĕşĕnĕ üzĕbĕzde tota almıybız, bügĕnnen soñ sin ***bĕzneñ kĕşĕ tügĕlØ****, bĕzden siña fatiḫa.* "İşte sen bir haftadan beri dükkâna çıkmıyorsun, biz kardeşim, çalışmayan kişiyi içimizde tutmuyoruz, bugünden sonra sen **bizim çalışanımız değilsin**, bizden sana hayır duası." (919).

Teklik III. Şahıs

Bĕzneĕ muzıḳaġa alay ***heveslĕ tügĕlØ****, başḳa uyınnarnı bik yarata.* "Bizimki müziğe o kadar **hevesli değilØ**, başka oyunları pek seviyor." (1930).

Töşte altın akça ***ḫeyĕrlĕ tügĕlØ****, diyler.* "'Rüyada altın para **iyi değilØ**.' diyorlar." (1095).

Çaḳırsa ni, külmegĕm de ***ḫezĕr tügĕlØ****, çirbigĕm de ayaġımnı ḳısa, - didĕ.* "Çağırsa ne olacak, elbisem dahi **hazır değilØ**, çirbiğim de ayağımı sıkıyor, dedi." (1695).

Çokluk III. Şahıs

Cünsĕz urıs malayı bĕznĕ aldaġan, ḳara anı, ḳara anı, çirbigĕmneñ ükçelerĕ ***tigĕz tügĕlØ...*** "Tüysüz Rus çırağı bizi kandırmış, bana bak, bana bak, ayakkabımın ökçeleri **düz değilØ…**" (1821).

b. Ekli Bildirme

Geniş-şimdiki zaman isim bildirmesi çekimini aşağıdaki gibi gösterebiliriz:

	Teklik	**Çokluk**
I	*Min İSİM +mın/+mĕn*	*Bĕz İSİM +bız/+bĕz*
II	*Sin İSİM +sın/+sĕn*	*Sĕz İSİM +sız/+sĕz*
III	*Ul İSİM +dır/+dĕr* *Ul İSİM + ul* *Ul İSİM + bulır*	*Alar İSİM +dır/+dĕr*

Tablo 1.2.1.6.1.3. Ekli Bildirme Olumlu Çekim

Teklik III. Şahıs

*Bělem, bělem, söyerkeñ **ḫatıdır** elě.* "Biliyorum, biliyorum oynaşının **mektubudur**." (1645).

*Belki... belki... aḳtıḳ **bülegěmděr...** süzlerěn eytěp bětěre almıyça, huşsız bulıp yığıldı.* "Belki… Belki… Son **hediyemdir,** şeklindeki sözlerini söyleyip bitiremeyince bilinçsiz bir şekilde yığıldı." (370).

*Öç yılġa ḳader **oyıḳtır**, **çolġavdır**, **biyeleyděr** üzěññen bulır, měne şuña riza bulsañ, ḳaldır...* "Üç yıla kadar **çoraptır, kıyafettir, eldivendir** kendisinden olur, şimdi buna razıysan bırak…" (790).

*Min bay bulsam, bötěn baylarġa ürnek bulırlıḳ ěş te iter iděm hem tora da bělěr iděm, ḫezěrgě baylar **nerse ul...*** "Ben zengin olsam hem bütün zenginlere örnek olarak çalışır hem de yaşamayı bilirdim, şimdiki zenginler **ne böyle…**" (996).

*Aldır sin anı, aldır, bik arzan iç!.. Ḳırıḳ biş sum **bik arzan ul.*** "Aldır sen onu, aldır, pek ucuz şüphesiz! Kırk beş ruble **pek ucuzdur.**" (1917).

*Miněmçe, faraz ḳıldıḳ, Zeynulla ḫaci kibětěne birüv **mesliḫet bulır,** ul miña şul ḫaḳta eytken de idě şikěllě, eyě, yaġniy meselen, ul ġolemaġa iḫtiram ite torġan kěşě indě, faraz ḳıldıḳ, din yulında zur yumartlıḳlar kürsete torġan himmetlě bay.* "Bence farz edelim, Zeynulla Hacı'nın dükkânına vermek **uygundur**, o bana bu konuda söylemiş de gibiydi, evet elbette, yani örneğin, o ulemaya saygı gösteren kişi şimdi farz edelim, din yolunda çok cömertlik gösteren iyilik sever bir bey." (615).

Çokluk I. Şahıs

*Běz **üzěběz** Külbaş avılınıḳı bulabız, bu yazuvnı Miftaḫ ḫezret birgen idě, ulımnı kitěrgen iděm... ḫězmetke...* "Biz **kendimiz** Külbaş köyündeniz, bu mektubu Miftaḫ Efendi vermişti, oğlumu getirmiştim… Çalışmaya…" (727).

*Eyě, běz sineñ bělen **ikěběz** de běttěk, bězneñ indě monnan soñ Zeynulla ḫaciġa kiregěběz yuḳ.* "Evet, biz seninle **ikimiz** de bittik, bizim artık bundan sonra Zeynulla Hacı'ya gereğimiz yok." (950).

1.2.1.6.2. Görülen Geçmiş Zaman

Görülen geçmiş zaman isim bildirmesi için *i-* ana yardımcı fiili üzerine görülen geçmiş zaman eki eklenmektedir (Ergin, 2007: 317). Tat.'da da aynı durum söz konusudur. *i-* ana yardımcı fiili üzerine -dı/-dě görülen geçmiş zaman eki getirilir (Öner, 2007: 711).

Görülen geçmiş zaman (*bilgělě ütken zaman*) isim bildirmesi çekimini şu şekilde göstermek mümkündür:

	Teklik	**Çokluk**
I	*Min İSİM + iděm*	*Běz İSİM + iděk*
II	*Sin İSİM + iděñ*	*Sěz İSİM + iděgěz*
III	*Ul İSİM + idě*	*Alar İSİM + iděler*

Tablo 1.2.1.6.2.1. Görülen Geçmiş Zaman Olumlu Çekim

Teklik III. Şahıs

Anıñ nıḳ sěñěrlě bělegěne ḳayış bělen ělektěrěp ḳuyılgan bělek seġatěnde ***seġat un idě*** *indě.* "Onun oldukça güçlü bileğine kayış ile takılan kol saatinde **saat on idi** artık." (54).

Bu yılav şulḳader ***lezzetlě, meġnelě idě*** *ki, herběr tamġan yeş tamçısınnan elle nindiy beḫětler tuvġan şikěllě bulıp, mömkin ḳader anı kübrek tamdırırġa tırışa idě.* "Bu ağlama o kadar **keyifli ve anlamlıydı** ki her bir damlayan gözyaşından bir şekilde mutluluklar doğuyor gibi oluyor, mümkün olduğu kadar onu daha çok damlatmaya çalışıyordu." (266).

Anı bu uyınnan yanındağı atnıñ poşḳıruvı ġına uyattı, bu at añar ***tanış idě...*** "Onu bu düşüncesinden yanındaki atın soluması uyandırdı, bu at ona **tanıdıktı…**" (945).

İsmin görülen geçmiş zamandaki bildirmesinin olumsuz çekimi *tügěl* edatı ile yapılmaktadır. Bu çekimin olumsuz şeklini aşağıdaki gibi göstermek mümkündür:

	Teklik	**Çokluk**
I	*Min İSİM + tügěl iděm*	*Běz İSİM + tügěl iděk*
II	*Sin İSİM + tügěl iděñ*	*Sěz İSİM + tügěl iděgěz*
III	*Ul İSİM + tügěl idě*	*Alar İSİM + tügěl iděler*

Tablo 1.2.1.6.2.2. Görülen Geçmiş Zaman Olumsuz Çekim

Teklik III. Şahıs

Anıñ tabiyğatěnde de çın aristoḳratlıḳ ġalemetleréñ tabarġa ***çitěn tügěl idě.*** "Onun yaratılışında da gerçek soyluluk alametlerini bulmak zor **değildi.**" (74).

Bu yılav üpke, açuv, zarlanuv ***yılavı tügěl idě.*** "Bu ağlama öfke, kızgınlık ya da şikâyet etme **ağlaması değildi**." (267).

Ḳamerětdinçe uylağanda, bu běr de ***ġacep tügěl idě.*** "Ḳamerětdin'e göre, düşününce bu hiç de **şaşılacak bir şey değildi.**" (1189).

1.2.1.6.3. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Tat.'da öğrenilen geçmiş zaman isim bildirmesi *i-* ana yardımcı fiili üzerine öğrenilen geçmiş zaman eki *-ken* getirilerek yapılır (Öner, 2007: 711).

Öğrenilen geçmiş zaman (*bilgěsěz ütken zaman*) isim bildirmesinin çekimini aşağıdaki gibi gösterebiliriz:

	Teklik	**Çokluk**
I	*Min İSİM + ikenměn*	*Běz İSİM + ikenběz*
II	*Sin İSİM + ikenšeñ*	*Šez İSİM + ikenšez*
III	*Ul İSİM + iken*	*Alar İSİM + iken(ner)*

Tablo 1.2.1.6.3.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Olumlu Çekim

Teklik II. Şahıs

'Ḫekimcan Ḫeyrětdinoviç, sin bik ***beḫětlě kěşě ikenšeñ****, siña bit yöz měñ çıḳtı', dip eyttě, diy.* "– Ḫekimcan Ḫeyrětdinoviç, sen pek **şanslı kişiymişsin**, sana elbette yüz bin çıktı, demiş." (1079).

Teklik III. Şahıs

Alla, ***heybet iken*** *daçağız!..* ***Cennet iken*** *bu, bigrek te* ***küñěllě iken****...* "Vallahi **gösterişliymiş** yazlığınız! **Cennetmiş** bu, haddinden de fazla **güzelmiş**…" (1468).

Miñsılu, urıs nersesě ayaḳḳa bik ***reḫet iken*** *dip, aḳ çirbigěn maḳtap aldı.* "Minsılu, "Rus malı ayakta pek **rahatmış…**" diyerek beyaz ayakkabısını övdü." (1910).

*Cěgětě **çiber iken**, - dip, keġazěn erçěp idenge taşlap, konfětın bötěn köyěnçe avızına ķaptı.* “Delikanlısı **sevimliymiş**, diyerek, kağıdını soyarak yere atıp şekerlemeyi bütün bir şekilde ağzına götürdü.” (1896).

Çokluk III. Şahıs

*E, měne **ķayda iken alar**!..* “Şimdi **neredeymiş onlar**!” (1466).

1.2.1.6.4. Şart

Tat.’da şart (*şart*) bildirmesi hem *i-* hem de *bul-* ana yardımcı fiillerinin üzerine şart eki getirilerek yapılır (Öner, 2007: 712).

	Teklik	**Çokluk**
I	*Min İSİM + bulsam*	*Běz İSİM + bulsaķ*
II	*Sin İSİM + bulsañ*	*Sěz İSİM + bulsaġız*
III	*Ul İSİM + bulsa* *Ul İSİM + ise*	*Alar İSİM + bulsalar*

Tablo 1.2.1.6.4.1. Şart Bildirmesi

Teklik III. Şahıs

*İskenderge bu baķça niķader **tanış bulsa da**, ķart yüke añar tanış ķına tügěl, ḫetta yaķın idě.* “İskender’e bu bahçe oldukça **tanıdık ise de**, o ihtiyar ıhlamur ağacı ona sadece tanıdık değil, aynı zamanda dost idi.” (29).

*Avıl tormışınnan şeher tormışına küçüv ěç kitüvden başlanıp, medreselerde gěne oçrıy torġan canvarlarnıñ peyda buluvları bělen temam buldı, emma ķalġanı borın zamandaġı ġoměrge satıp alġan ķollarnıñ **ěşě ni bulsa**, moñarda da şuñardan artıķlıķ yuķ idě.* “Köy hayatından şehir hayatına geçme ishâl olarak başlayıp medreselerde rastladığı haşaratların ortaya çıkmaları ile tamamlandı, fakat değişmeyen şey eski zamanlarda ebediyen satın alınan kölelerin **işi ne ise**, burada da ondan fazlası yoktu.” (812).

Çokluk III. Şahıs

*İskenderněñ barmaķları niķader něçke ve nefis **bulsalar** da, narasıy mıyıķ tökçěklerě, anıñ barmaķlarına ělekmiyçe, evvelgě köyěnçe iskě urınnarında ķaldılar.* “İskender’in

parmakları ne kadar narin ve estetik **olsalar** da yeni terlemiş bıyık tüycükleri, onun parmaklarına gelmeyince önceki hâlde eski yerlerinde kaldılar.” (50).

1.2.2. Sıfat

Sıfatlar isimlerden önce gelerek onları nitelendiren ve çeşitli yönlerden belirten sözlerdir (Korkmaz, 2017:335). Tek başlarına niteleme ve belirtme isimlerinden başka bir şey olmayan sıfatlar, başka isimlerle birlikte kullanılarak o isimlerin bir vasfını veya bir belirtisini ifade ettikleri zaman sıfat olurlar (Ergin, 2007: 244).

Tat.’daki sıfatları (*sıyfat*) görev ve anlam yönünden şu şekilde sınıflandırabiliriz:

1. Niteleme Sıfatları
2. Belirtme Sıfatları
    - 2.1. İşaret Sıfatları
    - 2.2. Belirsizlik Sıfatları
    - 2.3. Soru Sıfatları
    - 2.4. Sayı Sıfatları
        - 2.4.1. Asıl Sayı Sıfatları
        - 2.4.2. Üleştirme Sayı Sıfatları
        - 2.4.3. Sıra Sayı Sıfatları
        - 2.4.4.Topluluk Sayı Sıfatları
        - 2.4.5. Yaklaşıklık/Tahmini Sayı Sıfatları

1.2.2.1. Niteleme Sıfatları

Canlı ve cansız nesnelerin renk, şekil, biçim, tat, koku mesafe, huy, alışkanlık, yetenek beceri gibi türlü dış ve iç özelliklerini bildiren sıfatlardır. Nesnelerin birbirleriyle ortaklaşan veya birbirinden ayrılan birçok özellikleri bulunmasından dolayı, bu nesneleri niteleyen sıfatlar da pek çoktur (Korkmaz, 2017: 356).

Tat.’da isimleri sıfat yapmak için kullanılan ekler genellikle *+lı/+lĕ; +lıḳ/+lĕk, +sız/+sĕz, +ḳı/+kĕ, +ġı/+gĕ; +çAK, +dAş, +çAn, +ıḳ/+ĕk, +ıç/+ĕç, +mA, ḳıç/+kĕç, +ġıç/+gĕç*’tir (Hisamova, 2006: 122-126; Safiullina ve Zekiyev, 2006: 287). Metnimizde geçen bazı niteleme sıfatları şunlardır:

matur *cihan "*güzel cihan*"* (272).

çiberrek tormışlı *kĕşĕler* "daha övgüye layık, varlıklı insanlar" (789).

temlĕ *ķoymaķnıñ* ***lezzetlĕ, temlĕ*** *isĕ* "lezzetli akıtmanın tatlı ve güzel kokusu" (650).

ġomĕrlĕk *meḫebbet* "**ömürlük** sevgi" (129).

yemsĕz *yazuvlar* "çirkin yazılar" (1220).

ķışķı *salķınnan* "**kışki** soğuktan" (578).

kükregĕndegĕ *avıruvdan* "göğsündeki hastalık" (940).

açı *avaz* "kaygılı ses" (565).

ķatı *ķulı* "güçlü eli" (864).

yomşaķ *küñĕllĕ* "yumuşak gönüllü" (850).

ķuyı ķara *bolıtlar* "yoğun kara bulutlar" (537).

Niteleme Sıfatlarında Karşılaştırma ve Derecelendirme

Sıfatlar nesnelerin niteliklerini ya doğrudan doğruya ya da başka bir nesne ile kıyaslama şeklinde bildirirler (Korkmaz, 2017: 363). Tat.'da da tıpkı GT.'de olduğu gibi karşılaştırma ve derecelendirme bazı edatlar ve eklerle yapılmaktadır (Türk, 2014: 127).

Eşitlik Derecesi

İki nesne arasındaki vasfın benzer veya eşit olduğunu gösteren bu yapılar için (Korkmaz, 2007: 363), Tat.'da *kĕbĕk ve ķader* edatlarından yararlanılmaktadır (Türk, 2014: 127).

kĕbĕk

Dörĕs, ķaysıbĕr urınnarda yaz könĕ ucımnı da bozıp, yasmıķ, ķaraboday, borçaķ ***kĕbĕk*** *ersĕz aşlıķlarnı çeçüvçĕler bulġalasalar da, saban aşlığı da vaķıtında yañğırlar bulmav bĕlen çığar-çıķmas uķ ķorıp-kibĕp bĕttĕ.* "Doğrusu, bazı yerlerde bahar gününün ekinini de tahrip ederek mercimek, karabuğday, bezelye **gibi** arsız tohumları atanlar olsa da saban tohumu da zamanında yağmurların yağmasıyla çıkar çıkmaz hemen kurudu." (546).

ķader

*Aķ kiyĕmlĕ kĕşĕ, zur bülmeněñ urtasında torġan vagon **ķader** timĕr şkafnı açıp, akça sanıy başladı, diy.* "Beyaz elbiseli kişi, büyük bir odanın ortasında duran vagon **gibi** demir bir dolabı açarak para saymaya başlamış." (1081).

*Bĕr tanışınnan yübiley deġvetnamesĕ tasnif ittĕrĕp, anı tĕatr lĕtuçķası **ķader** zur aķ keġazge altın bĕlen bastırıp, aldan ḫezĕrlep ķuydı.* "Bir tanıdığına jübile davetiyesi yazdırıp, onu tiyatro davetiyesi **kadar** büyük beyaz kâğıda altın ile bastırıp önceden hazırlattı." (1202).

Üstünlük-Karşılaştırma Derecesi

Üstünlük veya karşılaştırma derecesi bir nesnedeki vasfın başka nesne veya nesnelere oranla daha çok, daha üstün, daha az, daha düşük olduğunu gösterme derecesidir (Korkmaz, 2017: 365). Tat.'da bu yapı (*çağıştıruv derecesĕ*) için *+rAK* ekinden yararlanılmaktadır (Safiullina ve Zekiyev, 2006: 287).

Bu yapının metnimizdeki bazı örnekleri şunlardır:

***zurraķ, ġalimrek** kĕşĕ* "daha önemli, daha alim kişi" (1227), ***ķupşıraķ** hem **heybetrek** bay* "daha göz alıcı ve daha büyük bir bey" (1058), ***tınıçraķ** cir* "en sessiz yer" (1561), ***yaḫşıraķ** oyıķ* "en güzel çorap" (1781), ***ġazizrek, ķaděrlĕrek** bĕr kĕşĕ* "daha biricik, daha değerli bir kişi" (122).

Yapım ekleri içerisinde gösterilen +rAK eki çekimlik bir fonksiyon kazanarak yön bildiren ve hâl eki almış bazı sözlerden sonra da kullanılmıştır (Türk, 2014: 128).

çitterek "en kenarda" (28), ***ozınçaraķ** yañaķlar* "pek uzunca yanaklar" (53), ***alġaraķ*** "daha ileri" (142).

Aşırılık Derecesi

Aşırılık derecesi, üstünlük derecesi ile en üstünlük derecesi arasında yer alan ve en üstünlüğe yakın nitelikte olan bir fonksiyona sahiptir (Korkmaz, 2007: 366). Tat.'da bu yapı (*artıķlıķ derecesĕ*) için kullanılan sözlerden *küp* ve *bik küp* (Türk, 2014: 129) sözleri metnimizde tanıklanabilmiştir.

***küp** çeçekler* "birçok çiçek" (202), ***bik küp** ĕşler* "pek çok iş" (1099).

Aşırılık derecesi önden hece ekleyerek kurulabileceği gibi sıfatların tekrarlarıyla da yapılmaktadır (Zekiyev vd., 2002: 69-70).

***ör-yaña**, könge de retlep kürĕnmegen ḳızıl çitlĕ uḳa ĕpolĕtlar* "yepyeni, deri parçası da düzgünce görünmeyen kırmızı çizgili şerit şeklindeki apoletler" (41), ***ap-aḳ** ḳuyı mıyıḳ* "bembeyaz yoğun bıyık" (73), ***yaman-yaman* süzler** "kötü kötü sözler" (1100).

Azlık Derecesi

Azlık derecesi (*kimlĕk derecesĕ*), sıfatta bildirilen vasfın gereğinden az veya aza yakın olduğunu bildiren bir fonksiyona sahiptir. Bu yapı metnimizde tanıklanan *az* sözünün yanı sıra (Türk 2014: 129), *+kĕlt, +su, +ça/+çe* gibi ekler kullanılarak da ifade edilmektedir (Zekiyev vd., 2002: 70; Öner, 2007: 712).

***yeşkĕlt**-sorı kitĕl* "hâkî renk üniforma" (39), ***alsu** bit* "pembemsi yanak" (53), *mamığı **az** mĕnder* "pamuğu az minder" (1723), ***ozınça** baş* "uzunca baş" (1215), ***urtaça** bĕr ḫatın* "ortaca bir kadın" (1328).

En Üstünlük Derecesi

Tat.'da en üstünlük derecesi (*iñ artıḳlıḳ derecesĕ*), *iñ* sözü ile yapılmaktadır (Hisamova, 2006: 120).

***iñ** möḳatdes* "en kutsal" (131), ***iñ** temlĕ, **iñ** söyĕklĕ süzler* "en tatlı, en sevimli sözler" (182) ***iñ** kireklĕ* "en gerekli" (1182), ***iñ** zur noměrlı aḳ çirbikler* "en büyük numaralı beyaz ayakkabılar" (1197).

1.2.2.2. Belirtme Sıfatları

Nesneleri belirtme fonksiyonunda olan bu sıfatları (Korkmaz, 2017: 375); *işaret, soru, belirsizlik* ve *sayı* başlıkları altında inceleyeceğiz.

1.2.2.2.1. İşaret Sıfatları

Nesneleri gösterme yoluyla belirten bu sıfatlar aslında tek başlarına işaret zamirleridir. İsmin önüne eklendikleri zaman ise işaret sıfatı olurlar (Ergin, 2007: 247).

Tat.'daki işaret sıfatları (*kürsetüv sıyfatları*); *bu, şul, ul, mĕne, şuşı, tĕgĕ,*'dir (Öner, 2007: 713).

***Bu** ḳarçıḳ üzĕnĕñ "bĕlĕmĕ" arḳasında şöhretĕn Yaña bistege ḳader taratḳan ataḳlı ḳarçıḳ idĕ.* "**Bu** ihtiyar, kendisinin "bilimi" vesilesiyle şöhretini Yeni Şehir'e kadar yayan tanınmış bir ihtiyardı." (1991).

*İskenderge **bu** baḳça niḳader tanış bulsa da, ḳart yüke añar tanış ḳına tügĕl, ẖetta yaḳın idĕ.* "İskender'e **bu** bahçe oldukça tanıdık ise de ihtiyar ıhlamur ağacı ona sadece tanıdık değil, aynı zamanda dost idi." (28).

*Ul, küzlerĕn şunda ẖĕzmet itüvçĕ yĕgĕtler östĕne tĕkep, **şul** süzlernĕ eytmekçĕ buldı, lekin buġazınnan tavışı çıġa almadı.* "O, gözlerini burada hizmet eden yiğitlerin üstüne dikip **şu** sözleri söylemek istedi, fakat gırtlağından ses çıkamadı…" (931).

*Mĕne **şul** yöz mĕñnĕ otuv ẖıyalı bĕlen ẖıyallanıp yörgen kiçlerneñ bĕrĕnde ul ġaceyĕp bĕr töş kürdĕ.* "İşte **şu** yüz bini kazanma hayalini kurduğu gecelerden birinde o acayip bir rüya gördü." (1068).

***Mĕne şul** urında aḳ kiyĕmnerge kiyĕngen bĕr kĕşĕ zahir bulıp, H̱ekimcan abzıyġa ḳulın suzıp, anı sudan çıġardı, diy.* "**İşte bu** yerde beyaz elbiseler giyen bir kişi ortaya çıkıp H̱ekimcan Ağabey'e elini uzatarak onu sudan çıkarmış." (1076).

***Mĕne şul** mezekten ḳul çabıla-çabıla köleñdĕ.* "**İşte bu** anekdota alkışlanarak gülündü." (1882).

***Şuşı** avır minutta anıñ ẖelĕn aḳ ḳaşḳa añlar töslĕ toyıldı, çınlap ta, alar bĕr-bĕrsĕn añlaştılar buġay.* "**İşte bu** zor dakikalarda onun hâlini ak kaşka anlamış gibi hissetti, gerçekten de onlar birbirini anladılar aynı zamanda." (947).

*Ul yulda ḳaytḳanda **tĕgĕ** putalı keġazně, töşmegen miken dip, biş-altı mertebe ḳarap ḳuydı.* "O, yolda gelirken **şu** altın süslemeli kağıda "Düşmemiş mi ki…" diyerek beş altı defa baktı." (1593).

*Kibĕtçĕler barısı bĕryulı soldatlarnıñ gĕnĕralġa selam birgennerĕ şikĕllĕ selam birdĕler de **tĕgĕ** yuvan bay, selamnĕ ḳaytarmıyça türge uzıp, bĕr bülmege kĕrĕp küzden yuġaldı.* "Satıcıların hepsi aynı zamanda askerlerin generale selam verdikleri gibi selam verdiler ve **şu** semiz Bey, selam vermeden içeriye geçerek, bir odaya girip gözden kayboldu." (739).

1.2.2.2.2. Belirsizlik Sıfatları

Nesneleri belirsiz olarak bildiren bu sıfatlar, nesnelerin sayı, miktar gibi dış niteliklerini belirsiz bir şekilde ifade ederler (Ergin, 2007: 254).

Tat.'da belirsizlik sıfatları (*bilgěsězlěk sıyfatları*) için *běrniçe, artıḳ, bötěn, barlıḳ, başḳa, běr, her, hemme, ḳaysı, nindiy, mondıy, andıy* gibi sözler kullanılmaktadır (Hisamova, 2006: 144; Öner, 2007: 713).

běrniçe *seġat* "birkaç saat" (1118), ***běrniçe*** *könner* "birkaç gün" (1370), ***běrniçe*** *minut* "birkaç dakika" (1510), ***běrniçe*** *adım* "birkaç adım" (550), ***běrniçe*** *malay* "birkaç oğlan" (702).

artıḳ *süz* "fazla söz" (806), ***artıḳ*** *nerseler* "fazla eşyalar" (1339).

bötěn *dönya* "bütün dünya" (473), ***bötěn*** *uyı* "bütün düşüncesi" (1160), ***bötěn*** *ěşlerě* "bütün işleri" (1183), ***bötěn*** *zalnı* "bütün salonu" (1938), ***bötěn*** *şeher* "bütün şehir" (1988).

barlıḳ *yöreklerně* "bütün yürekleri" (473), ***barlıḳ*** *sěrlerěn* "bütün sırlarını" (116), ***barlıḳ*** *ḫislerěn* "bütün hislerini" (130), ***barlıḳ*** *ḳızıḳları* "bütün huzuru" (904), ***barlıḳ*** *söallerěne* "bütün sorularına" (111).

başḳa *mirzalar* "**diğer** beyzadeler" (75), ***başḳa*** *yıllarda* "diğer yıllarda" (544), ***başḳa*** *cirden* "başka yerden" (775), ***başḳa*** *cavap* "başka cevap" (1474), ***başḳa*** *könnerde* "başka günlerde" (1598).

Lekin şul utızġa yaḳın kěşěden běr barmaḳ bělen bulsa da běr köyně oçlap çıġa alırlıḳ ***běr*** *kěşě yuḳ idě.* "Fakat bu otuz kadar kişiden bir parmakla bile olsa bir ezgiyi baştan sona adam akıllı çalabilecek **bir** kişi yoktu." (1925).

Şul arada yuvan gevdelě, östěne yeşkělt töstegě postavdan kiñ, ozın cilen kiygen, aḳ saḳallı mehabet ***běr*** *kěşě, közgě şikěllě yaltırap torġan prolětḳadan töşěp, dars-dors basıp kibětke kěrdě.* "Bu arada semiz gövdeli, üstüne açık yeşilimsi çuhadan büyük, uzun palto giymiş, ak sakallı ve görkemli **bir** kişi ayna gibi parlayan faytondan inip, eğri büğrü basarak dükkâna girdi." (737).

her *atnakiç* "her perşembe" (83), ***her*** *kön* "her gün" (564).

hemme *nerseně* "her şeyi" (1281).

ḳaysı *nerselerně* "kimi eşyaları" (1367).

nindiy *kěşě* "herhangi bir insan" (1803).

mondıy *heybet daça* "böyle gösterişli yazlık" (1434), ***mondıy*** *cavap* "böyle cevap" (1692).

andıy *baylarnı* "öyle zenginleri" (989), ***andıy*** *atlar* "öyle atlar" (691).

1.2.2.2.3. Soru Sıfatları

Soru sıfatları, nesneleri soru şeklinde bildiren sıfatlardır (Ergin, 2007: 252).

Tat.'da soru sıfatları (*sorav sıyfatları*); *ḳaysı, niçe, nindiy, niçençĕ, niḳader* gibi sözler ile yapılmaktadır (Öner, 2007: 713).

nindiy *yullar* "hangi yollar" (230).

ḳaysı *urınnarġa* "hangi yerlere" (1311), ***ḳaysı*** **Şerefilerge** "hangi Şerefiler'e" (1686).

niçe *sum* "kaç ruble" (1729), ***niçe*** *kĕşĕ* "kaç kişi" (1849), ***niçe*** *kön* "kaç gün" (421).

niçençĕ *noměr* "kaç numara" (1794).

niḳader *avır* "ne kadar ağır" (909), ***niḳader*** *çitĕn* "ne kadar zor" (909), ***niḳader*** *nĕçke ve nefis* "**ne kadar** narin ve estetik" (50).

1.2.2.2.4. Sayı Sıfatları

Sayı sıfatları, nesneleri sayılarını gösterme yoluyla belirten sıfatlardır. Aslında tek başlarına isim olan bu sözler ismin önüne getirilerek sıfat fonksiyonu kazanmışlardır (Ergin, 2007: 249). Tat.'da bu sıfatlar *san sıyfatları* şeklinde isimlendirimektedir.

1.2.2.2.4.1. Asıl Sayı Sıfatları

Nesnelerin sayısını gösteren asıl sayı sıfatları (*mikdar sanı*); tek söz hâlinde, sıfat tamlaması hâlinde veya söz öbekleri hâlinde bulunabilirler (Öner, 2007: 249).

a. Tek söz hâlinde (adiy sannar)**:** Birden ona kadar olan sayılar ile onluk sayılardan ibaret olan söz öbeğidir (Karaağaç, 2013: 470). Metnimizde tanıklanan örneklerden bazıları şunlardır:

Beḫĕtke ḳarşı, soñġa ḳalġan ***bĕr*** *"barabız" oçrap, Minhacĕtdin anı tuḳtattı.* "Şansına son kalmış **bir** "arabacı" tesadüf edince Minhacettin onu durdurdu." (1846).

Ul yılında ***ikĕ*** *ġayĕt namazınnan başḳa cemeġat namazlarına ḫazir bulmasa da, iġtiḳadında bik nıḳ idĕ.* "O bir yıl içinde **iki** bayram namazından başka cemaat namazlarına dâhil olmasa da onun inancı pek güçlü derecedeydi." (79).

Mĕne şulay, ***biş*** *yıl buş, yaġniy meselen, aşatuv, kilĕm bĕzden bulır.* "İşte böyle, **beş** yıl boş, yani örneğin, yemek yedirme, yol parası bizden olur." (789).

*Minhacĕtdin öylengen könĕnnen başlap, yağniy **cidĕ** yıldan birlĕ her könnĕ şuşı bügĕngĕ töslĕ izrep aparağa eylene yazğan toḳmaçnı aşap bügĕnge ḳader yeşedĕ.* "Minhacĕtdin evlendiği günden başlayarak, yani **yedi** yıldan beri her gün işte bugünkü gibi yumuşayıp unlu suya dönüşen erişteyi yiyerek bugüne kadar yaşadı." (1619).

*Ḫeyrulla ağay **un** yıldan birlĕ indĕ üz cirĕn üzĕ çeçmiy idĕ, çönki ḳola aygır ülgennen soñ añar at bilev nasıyp bulmadı.* "Ḫeyrulla Ağabey **on** yıldan beri artık kendi yerini kendisi ekmiyordu, çünkü sarı renkli atı öldükten sonra ona at sahibi olmak nasip olmadı." (599).

*Ul üzĕnĕñ **yĕgĕrmĕ** yıllıḳ prikazçiklıḳ ġomĕrĕnde kibĕt yabıluvın bu ḳader tüzĕmsĕzlĕk bĕlen kötkenĕ yuḳ idĕ.* "Onun **yirmi** yıllık kâhyalık ömründe dükkânın kapanmasını bu kadar sabırsızlık ile beklemişliği yoktu." (1581).

***b. Sayı öbeği hâlinde (ḳuşma sannar)*:** Onluk, yüzlük ve binliklerdeki ara sayıların ifade edildiği söz öbeğidir (Karaağaç, 2013: 470).

unöç "on üç" (830), *yĕgĕrmĕ bĕr* "yirmi bir" (469), *unaltı* "on altı" (910), *unbiş* "on beş" (935), *ḳırıḳ biş* "kırk beş" (1915), *yĕgĕrmĕ biş* "yirmi beş" (1957).

***c. Sıfat tamlaması hâlinde (ḳuşma sannar)*:** Yüz ve yüzden daha büyük sayıların ifade edildiği söz öbeğidir (Karaağaç, 2013: 470).

öç yöz "üç yüz" (901), *tuġız yöz mĕñ* "dokuz yüz bin" (854), *ikĕ yöz mĕñ* "iki yüz bin" (1041), *yöz mĕññĕ* "yüz bin" (1045).

1.2.2.2.4.2. Üleştirme Sayı Sıfatları

Sayıları bölüştürme yoluyla ifade eden sıfatlar olan (Korkmaz 2017: 380) üleştirme sayı sıfatları (*bülĕm sanı sıyfatları*), Tat.'da *+Ar*, *+şAr* ekleri ile yapılmaktadır (Hisamova, 2006: 137; Safiullina ve Zekiyev 2006: 289).

***ikĕşer-öçer** potlı* "**ikişer üçer** bohça" (816), ***bişer-altışar** potlı* "**beşer altışar** bohça" (829), ***öçer** at* "üçer at" (58).

1.2.2.2.4.3. Sıra Sayı Sıfatları

Nesnelerdeki derecelenme sayısını gösteren sıfatlardır (Korkmaz 2017: 379). Sıra sayı sıfatları (*tertiyp sanı sıyfatları*), Tat.'da *+nçı/+nçĕ* ekleri ile yapılmaktadır (Hisamova, 2006: 136; Safiullina ve Zekiyev 2006: 289).

***öçĕnçĕ** yıl* "**üçüncü** yıl" (729), ***dürtĕnçĕ** yıl* "**dördüncü** yıl" (834), ***bişĕnçĕ** yıl* "**beşinci** yıl" (836), ***ikĕnçĕ** mertebe* "**ikinci** defa" (1768), ***altınçı** yıl* "**altıncı** yıl" (838).

1.2.2.2.4.4. Topluluk Sayı Sıfatları

Belirttikleri nesneler arasında bir yakınlık, bir birlik olduğunu gösteren, bir nesne topluluğunu ifade eden sıfatlardır (Ergin, 2007: 252). Topluluk sayı sıfatları (*cıyuv sanı sıyfatları*), asıl sayı sıfatlarına *+Av* ekinin getilmesiyle yapılmaktadır (Hisamova, 2006: 138; Safiullina ve Zekiyev 2006: 289).

Bolay da elĕ, ḫezret, cilkede ***dürtev*** *ḳalalar, sin indĕ, ḫezret, ḳulıñnan bĕrer yazuv birseñ, yaḫşıraḳ bulır idĕ, yuḳsa ḳapḳadan kĕrtmesler, bĕzně anda kĕm tanıy.* "Böyle de şimdi İmam Efendi, sırtta **dördü** birlikte yaşıyorlar, sen şimdi İmam Efendi, yazılı kâğıt versen daha iyi olurdu, yoksa kapıdan girmemize izin vermezler, bizi orada kim tanıyor..." (633).

1.2.2.2.4.5. Yaklaşıklık Sayı Sıfatları

Yaklaşıklık sayı sıfatları (*çama sanı*), nesnelerin sayısını yaklaşık olarak bildiren sıfatlardır (Hisamova, 2006: 137). Bu sıfatların metnimizde tanıklanabilen şu yapıları bulunmaktadır:

a. Kıpçak grubu Türk yazı dillerinde zarf kalıplaşması ile oluşan *+lAp* ekinin topluluk sayı sıfatlarına getirilmesi ile (bk. Güzel 2010: 37-46);

Ḫekimcan abzıy, altın töyegen ***unlap*** *ḳapçıḳnıñ iñ kĕçkĕnesĕn kütermekçĕ bulġan bulıp niḳader azaplansa da, kütere almadı, diy.* "Ḫekimcan Ağabey, altın doldurulan **on kadar** torbanın en küçüğünü kaldırmak isteyip ne kadar uğraşsa da kaldıramamış." (1085).

Konfĕtlar, prenněkler hem almalar bĕlen tulġan östel artında ***utızlap*** *kĕşĕ bĕr-bĕrsĕnnen yatsınıp bĕrsüzsĕz utırıp toralar idĕ.* "Şekerlemeler, ballı hamur tatlıları ve elmalar ile dolan masanın arkasında **otuz kadar** insan birbirinden çekinerek, hiç konuşmadan oturuyorlardı." (1862).

b. Peş peşe gelen sayı sıfatları arasına (-) koyulması ile (Türk, 2014: 139);

Şunıñ öçĕn köněne az digende tağın ***bĕr-ikĕ*** *kĕşĕden ḳıyın küre idĕ.* "Bunun için bugün iş az dediğinde tekrar **bir iki** kişiden zorluk görüyordu." (822).

Měne şul ikĕ ut ĕçĕnde Möḫemmetḫan ***bĕr-ikĕ*** *atna yandı.* "İşte bu iki ateş içinde Möḫemmetḫan **bir iki** hafta yandı." (891).

Biş-altı *törlĕ kartabız bar, öç törlĕ loto aldı.* "**Beş altı** çeşit iskambil kağıdımız var, üç çeşit loto aldı." (1930).

1.2.3. Zamir

Zamirler, isimlerin yerlerini tutan, isimleri şahıs, işaret, belirsizlik veya soru yolu ile temsil eden isim soylu sözlerdir (Ergin, 2007: 262; Karaağaç, 2013:430). Zamirler temsil ettikleri nesnelerin gerçek karşılıkları olmadıkları için, o nesnelerin gerçek isimlerinin yerini geçici olarak tutarlar. Dolayısıyla tek başlarına söz olarak bir şey ifade etmezler (Ergin, 2007: 263).

Tat.'daki zamirleri (*almaşlıḳ*) görev ve anlam yönünden şu şekilde sınıflandırabiliriz:

1. Şahıs Zamirleri
2. Dönüşlülük Zamirleri
3. İşaret Zamirleri
4. Belirsizlik Zamirleri
5. Soru Zamirleri

1.2.3.1. Şahıs Zamirleri

Şahıs zamirleri, nesneleri şahıslar hâlinde temsil eden sözlerdir. Bütün varlıklar *konuşan (birinci şahıs)*, *dinleyen (ikinci şahıs)* ve *geçen (üçüncü şahıs)* olmak üzere üç şahıs altında toplanmaktadır. Konuşan, dinleyen ve geçen tek varlık ise teklik birinci, ikinci, üçüncü şahsı; birden fazla varlık ise çokluk birinci ikinci üçüncü şahsı ifade etmektedir (Ergin, 2007: 265).

Tat.'daki şahıs zamirlerini (*zat almaşlıḳları*) şu şekilde göstermek mümkündür:

	Teklik	**Çokluk**
I	*min*	*běz*
II	*sin*	*sěz*
III	*ul*	*alar*

Tablo 1.2.3.1.1. Şahıs Zamirleri

Min

Min *bügĕn, bu kön ük Meskevge kiterge tiyĕşmĕn... -dip köçke süzĕn eytĕp birdĕ.* "**Ben** bugün, tam da bu gün Moskova'ya gitmeliyim, diye zar zor sözlerini söyledi." (296).

Min *başta uķ şulay bulır digen idĕm...* "**Ben** daha önce öyle olur demiştim…" (1734).

Sin

Ni ĕşledĕñ ***sin****, ni buldı siña, kĕmnerneñ gĕne beddoġaları töştĕ iken siña?..* "Ne yaptın **sen**, ne oldu sana, kimlerin bedduaları tuttu acaba sana?" (1132).

Sin *şul marcañ tiresĕnde taġın eylene başladıñmını?* "**Sen** şu Rus kızının etrafında yine mi dolaşmaya başladın?" (1699).

Ul

Ul *matur ozın kĕrfĕklĕ küzlerĕn açıķ tereze arķılı baķça ĕçĕnde yörte başladı.* "**O** güzel ve uzun kirpikli gözlerini açık pencere boyunca bahçe içinde gezdirmeye başladı." (26).

Ul *nerseděr köte, tüzĕmsĕzlĕk bĕlen köte idĕ.* "**O** bir şey bekliyor, sabırsızlıkla bekliyordu." (165).

Bĕz

Ĕnĕm Möḫemmetḫan, bu könge ķader ***bĕz*** *sinĕ cemeġatlerĕñ bĕlen tuydırıp kildĕk, anısı öçĕn reḫmet eytseñ de, eytmeseñ de üz ĕşĕñ.* "Kardeşim Möḫemmetḫan, bu güne kadar **biz** seni ailelerin ile doyurduk, onun için teşekkür etsen de etmesen de kendi bileceğin iş." (915).

Eyĕ, ḫezĕr ***bĕz*** *taşlandıķlar indĕ, ġomĕrge taşlandıķ.* "Evet, **biz** seninle ikimiz de bittik, bizim artık bundan sonra Zeynulla Hacı'ya gereğimiz yok." (951)

Sĕz

Ey ***sĕz****, eremtamaķlar, nige kĕşĕnĕ kürmiysĕz! - dip ayaķ tibĕp ķıçķırdı.* "Ah **siz**, haram yiyen insanlar, neden adamı görmüyorsunuz, diyerek tekme atıp bağırdı." (754).

Ķarşı da çıķmıysız, daçaġa çıķķaç, temam zuraydığız ***sĕz****...* "İtiraz da etmiyorsunuz, yazlığa gelince tamamen şımardınız **siz**…" (1466).

Alar

Şuşı avır minutta anıñ ḫelĕn aḳ ḳaşḳa añlar töslĕ toyıldı, çınlap ta, ***alar*** *bĕr-bĕrsĕn añlaştılar buġay.* "İşte bu zor dakikalarda onun hâlini ak kaşka anlamış gibi hissetti, gerçekten de **onlar** birbirini anladılar aynı zamanda." (947).

Çönki ***alar*** *bit anıñ bĕrniçe aydan soñ yöz mĕñlĕ bay bulasın bĕlmiyler idĕ.* "Çünkü elbette **onlar,** onun birkaç ay sonra yüz binli bey olacağını bilmiyorlardı." (1101).

1.2.3.1.1. Şahıs Zamirlerinin İsim Hâl Ekleri ile Kullanımı

Tat.'da şahıs zamirlerinin isim hâl ekleri ile kullanımı şu şekildedir:

Yalın	İlgi	Yapma	Yaklaşma	Bulunma	Uzaklaşma
min	*miněm*	*minĕ*	*miña*	*minde*	*minnen*
sin	*siněñ*	*sinĕ*	*siña*	*sinde*	*sinnen*
ul	*anıñ*	*anı*	*aña*	*anda*	*annan*
bĕz	*bĕzněñ*	*bĕzně*	*bĕzge*	*bĕzde*	*bĕzden*
sĕz	*sĕzněñ*	*sĕzně*	*sĕzge*	*sĕzde*	*sĕzden*
alar	*alarnıñ*	*alarnı*	*alarġa*	*alarda*	*alardan*

Tablo 1.2.3.1.1.1. Şahıs Zamirlerinin İsim Hâl Ekleri ile Kullanımı

Teklik I. Şahıs

Mĕne ***min*** *şul kĕşĕněñ reḫetĕ, anıñ bayuvı öçĕn unbiş yıl ḫĕzmet ittĕm, anıñ bayuvı öçĕn bötĕn savlığımnı birdĕm...* "İşte **ben** bu kişinin rahatı, onun zengin olması için on beş yıl hizmet ettim, onun zengin olması için bütün sağlığımı verdim…" (934).

Miněm *ikmegĕmnĕ aşap ḳan cıyġan,* ***miněm*** *ḫaḳım bu, diyer idĕ...* "'**Benim** ekmeğimi yiyerek kan toplamış, **benim** hakkım bu.' derdi…" (968).

Mĕne soñınnan ***minĕ*** *Pitĕrġa dĕputat itĕp ciberĕrler.* "İşte sonra **beni** Petersburg'a milletvekili olarak gönderirler." (1197).

Ḳamerĕtdin dus, bĕz bit ĕş kĕşĕsĕ, üzĕñ de bĕleseñ, ḫezĕr bĕzněñ ĕşněñ ḳızuv çağı, ***miña*** *ḳaytırġa röḫset it indĕ.* "Ḳamerĕtdin dost, biz tabi ki iş adamıyız, sen de biliyorsun, şimdi bizim işin canlı zamanı, **bana** dönmek için izin ver artık." (1231).

Minde *bit ul vaḳıtta avtomobilněñ de prostoyı bulmas, altı köpçeklěsěn zaġranitsadan kitěrttěrěr iděm!..* "**Bende** o zaman otomobilin de sıradanı olmaz elbette, altı tekerleklisini yurt dışından getirttirirdim!" (1034).

Ḫezěr sin ***minnen*** *talaḳ, talaḳ! Yöz měñně min ottım. Lampa da, samovar da* ***minnen*** *talaḳ!* "Şimdi sen **benden** derhâl boş ol, boş ol! Yüz bini ben kazandım. Lamba da semaver de **benden** boş olsun." (1121).

Teklik II. Şahıs

Gölfervaz, ***sin*** *üzgermegensěñ,* ***sin*** *ene těgě, bězněñ baḳçanıñ ḳart yükesě töběnde mině Meskevge ozatḳan Gölfervazsıñ.* "Gölfervaz, **sen** değişmemişsin, **sen** işte, şu bizim bahçenin ihtiyar ıhlamur ağacının dibinde beni Moskova'ya uğurlayan Gölfervazsın." (212).

Monda elě ***siněñ*** *ulıñnan başḳa da eremtamaḳlar tulġan...* "Burası şimdi **senin** oğlundan başka da haram yiyenler ile dolmuş." (772).

Suġış, suġış!.. Yuḳ, min ***sině*** *cibermiym, těleseler nerse söylesěnner, min sině cibermiym!..* "Savaş, savaş! Yok, ben **seni** göndermiyorum, istediklerini söylesinler, ben seni göndermiyorum…" (300).

"*Měne* ***siña*** *şulḳader cir, měne* ***siña*** *şulḳader urman, těgěrmenner", - dip birmegen bit?..* "'İşte **sana** bu kadar yer, işte **sana** bu kadar orman, değirmen.' diyerek vermemiştir elbette..." (682).

Sin ġayěplě, sin. Barısı da ***sinnen****, - didě.* "– Sen suçlusun, sen. Hepsi **senin yüzünden**, dedi." (1543).

Teklik III. Şahıs

Ul *başta Miñsıludan vaḳıyġanı inesěnnen cěběne ḳader soraşıp alıp, ayağın öşkěrěrge totındı.* "**O**, önce Miñsılu'dan olayı iğneden ipliğe kadar soruşturarak öğrenip, daha sonra Miñsılu'nun ayağını okuyup üflemeye başladı." (1993).

Bz-z-z!.. - itěp, Fetḫěraḫmannıñ mañġayına ḳunıp, ütkěn borının ***anıñ*** *teněne ḳadadı.* "– Vz-z-z, yaparak, Fethirahman'ın alnına konup keskin burnunu **onun** tenine batırdı." (1551).

Yeş ofitsěrnıñ şpor tavışları ***anı*** *bu tiren ḫıyaldan uyata almasalar da, köměş şikěllě saf, yeş tavış* ***anı*** *bu ḫıyaldan uyanırġa mecbür ittě.* "Genç subayın mahmuz sesleri onu bu

derin hayalden uyandıramasalar da gümüş gibi saf, genç ses **onu** bu hayalden uyanmaya mecbur etti.” (100).

*Ḫalıḳnıñ hemmesĕ de, şul köymege utırır öçĕn, **aña** taba aşığıp yözĕp baralar iken, diy.* “Halkın her biri bu sandala oturmak için **ona** doğru aceleyle yüzerek gidiyorlarmış.” (1071).

*Tik İskenderneñ basıp torġan cirĕnde **annan** yadkyar bulıp bĕr baz ġına ḳaldı.* “İskender’in ayakta durduğu yerde **ondan** yadigâr olarak sadece bir çukur kaldı.” (419).

Çokluk I. Şahıs

***Bĕz** öy ĕçĕnde öyde de çeynĕ ĕçe alabız, **bĕz** barı baḳçada çey ĕçer öçĕn kildĕk bit, -dip, ḳunaḳlar urınnarınnan ḳuzġalıp baḳçaġa yünelděler.* “**Biz** evin içinde evde de çay içebiliriz, **biz** tamamen bahçede çay içmek için geldik elbette, diyince misafirler yerlerinden kalkarak bahçeye yöneldiler.” (1402).

*İgĕn bulmaġaç, **bĕzneñ** de sevde bulmıy şul.* “Ekin olmayınca **bizim** de ticaret olmuyor.” (771).

*Monnan soñ Devletgildiyĕvler familiyesĕ bĕlen İskender efendi **bĕzně** maḳtandırır dip ışanıp ḳalabız.* “Bundan sonra Devletgildiyevlerin ailesi ile İskender Efendi **bizi** gururlandırır diye ümit edeceğiz.” (363).

*Gĕrmaniye **bĕzge** suġış iġlan itken, mobilizatsiya!.. Min bügĕn, bu kön ük Meskevge kiterge tiyĕşmĕn... -dip köçke süzĕn eytĕp birdĕ.* “Almanya **bize** savaş ilan etmiş, seferberlik! Ben bugün, tam da bu gün Moskova’ya gitmeliyim, diye zar zor sözlerini söyledi.” (296).

*Elĕ magazin açılġanda kĕşĕlernĕ şaḳḳatıruv öçĕn, mĕne **bĕzde** nindiy kĕşĕ kiymeslĕk zur çirbikler de bar digendey, terezege vıstavḳaġa ḳuyılġan yartı arşınlı aḳ çirbiknĕ kitĕrĕp, Miñsılunıñ ayaġına kiyĕrttĕ.* “Mağaza açıldığı zaman insanları şaşırtmak için işte, **“Bizde** herhangi bir insanın giymeyeceği büyük ayakkabılar da var…” dercesine vitrine sergiye koyulan yarım arşınlı beyaz ayakkabıyı getirip Minsılu’nun ayağına giydirtti.” (1803).

***Bĕzden** röḫsetsĕz üzsüzlĕleněp öylenesĕñ iken **bĕzden** fatiḫa da yuḳ, bĕzde urın da bulmas.* “**Bizden** izinsiz dediğini yaparak evlenirsen **bizden** hayır duası dahi yok, bizde yerin dahi olmaz.” (884).

Çokluk II. Şahıs

*Měne bu **sězge** sabaḳ bulsın, min barıběr běttěm indě, emma **sěz** üz ḫaḳıġızını şul ḳansız canvardan taptatmaġız.* “İşte bu **size** ders olsun, ben ne de olsa bittim artık, fakat **siz** kendi hakkınızı bu merhametsiz canavara çiğnetmeyiniz.” (933).

*İskender efendi, ġafu itěgěz, min **sězně** běraz vaḳıtḳa Gölfervaz bělen ḳaldıram...* “İskender Efendi, bağışlayınız, ben **sizi** biraz Gölfervaz ile bırakıyorum…” (190).

*Aġay, **sězge** ni birik? - dip, Ḫeyrulla aġayġa yaḳtı yöz bělen süz ḳuştı.* “Ağabey, **size** ne verelim, diyerek Ḫeyrulla Ağabey’e güler bir yüz ile teklifte bulundu.” (725).

Çokluk III. Şahıs

***Alar** familiyeněñ çěstěn saḳlav yulında ḳullarınnan kilgen nerselerěn ayamadılar.* “**Onlar** soyumuzun onurunu koruma yolunda ellerinden geleni artlarına koymadılar.” (337).

***Alarnıñ** hemmesě de yılaşalar idě, alarnıñ hemmesě de ḳaltıraġan ḳulların kükke küterěp doġa ḳılalar idě.* “**Onların** her biri ağlıyordu, her biri de titreyen ellerini göğe kaldırarak dua ediyordu.” (531).

*Ḳart baḳçanıñ ḳızıl ḳom sibělgen kiñ alleyası **alarnı** avlaḳ cirde utırtḳan çeçek tütellerě yanında tuḳtattı.* “İhtiyar bahçenin kırmızı kum serpilen geniş ağaçlı yolu **onları** ıssız yere koyulmuş çiçek dikmek için ayrılan toprak yığınlarının yanında durdurdu.” (199).

*Bu dönyada **alarġa** cennet şul...* “Bu dünya **onlara** cennet…” (678).

Tat.’da şahıs zamirlerinin ilgi hâli üzerine aitlik eki almış şekillerini ise şu şekilde gösterebiliriz:

	Teklik	**Çokluk**
I	*miněkě*	*bězněkě*
II	*siněkě*	*sězněkě*
III	*anıḳı*	*alarnıḳı*

Tablo 1.2.3.1.1.2. Şahıs Zamirlerinin Aitlik Eki Almış Şekilleri

*Ottım, min ottım! Yöz měñ **miněkě**, yöz měñ **miněkě**.* “Yüz bin **benimki**, yüz bin **benimki.**” (1120).

*Ul ayġa ḳarap, güya İskenderně kürgendey bulıp, avız ěçěnnen üzě de retlep işětmeslěk itěp şıpırt ḳına: “İskender, min **siněkě**, İskenderěm, söyěklě İskenderěm” dip*

torġanda, itegĕne sikĕrĕp mĕngen aḳ pĕsi balasın söyĕp sıypıy-sıypıy, temlĕ itĕp şıpırt ḳına yılıy başladı. "O aya bakınca sanki İskender'i görmüş gibi ağzının içinden kendisinin de işitemeyeceği bir şekilde sessizce: 'İskender, ben **seninim**, İskender'im, sevgili İskender'im…' dediğinde eteğine sıçrayarak çıkan beyaz kedi yavrusunu sevip okşaya okşaya, keyiflenerek sessizce ağlamaya başladı." (263).

Bĕzneḱĕ *de şunı almaḳçı bulıp tora elĕ, behasĕ bĕlen gĕne kilĕşĕp bĕtmiyler.* "**Bizimki** de şunu almak isteyip duruyor hâlâ, fiyatında anlaşamıyorlar." (1914).

Yön hâlinin edatlarla yapılmasından dolayı ET.'de kullanılan *+gArU* yön eki (Tekin, 2003: 115; Gabain, 1988: 65) unutulmuş ve bazı zamirlerin yapısında kalıplaşmıştır. Öner, bu yapılarda kalıplaşan *+Ar* ekinin dilde işlevsiz hâlde olduğunu ve daha çok yönelme işlevine yakın bulunduğunu belirtir (2007: 714). Hangildin, *ul* şahıs zamirinin diğer şahıs zamirlerinden farklı olduğu belirtilerek bu zamirin yaklaşma hâlinin (*yünelĕş kilĕşĕ*) añar, añarġa; uzaklaşma hâlinin (*çıġış kilĕşĕ*) añardan; bulunma hâlinin (*urın-vaḳıt kilĕşĕ*) ise añarda şeklinde çekimlendiği ifade etmiştir (1959: 143).

Metnimizde de *ul* şahıs zamirinin eski yön gösterme eki ile kalıplaşmış şekli, yaklaşma hâli çekimi ile tespit edilmiştir:

Añar:

Añar *vaḳıtnıñ kübregĕn bĕrdenbĕr ulı İskender bĕlen, ul öyde bulmaġanda, söyĕklĕ Ḳaraküz, meşhür toḳımlı tavıḳları bĕlen ütkerĕrge turı kile idĕ.* "**Ona** vaktinin çoğunu biricik oğlu İskender ile o evde olmadığında sevimli Karagöz ve meşhur soylu tavukları ile geçirmek iyi geliyordu." (76).

Gölfervaznıñ yeşĕrtĕn yılavları ***añar*** *artıḳ avır teĕsiyr itkenge, anıñ bu yeşlĕ küzlerĕnnen tizrek yuġalası kildĕ.* "Gölfervaz'ın gizlice ağlamaları **ona** çok ağır tesir ettiği için onun bu yaşlı gözlerinden daha çabuk ayrılmak istedi." (313).

Anı bu uyınnan yanındaġı atnıñ poşḳıruvı ġına uyattı, bu at ***añar*** *tanış idĕ...* "Onu bu düşüncesinden yanındaki atın soluması uyandırdı, bu at **ona** tanıdıktı…" (945).

Añarġa *bu devletnĕ atası ḳaldırġan...* "**Ona** bu zenginliği babası bırakmış…" (683).

1.2.3.1.2. Şahıs Zamirlerinin Edatlara Bağlanması

Tat.'daki şahıs zamirlerinin edatlara bağlanması ise ilgi ve yaklaşma hâl ekleri ile yapılmaktadır. Şahıs zamirlerinin metnimizde tespit edilen edatlı örneklerinden bazıları şunlardır:

İlgi Hâli İle Kullanımı:

Gölfervaz, meñgĕge ***miněm öçĕn*** *şundıy Gölfervaz bulıp, minĕ beẖĕtlĕ it.* "Gölfervaz, ebediyen **benim için** şöyle Gölfervaz olarak beni mutlu et." (213).

Miněmçe*, faraz ḳıldıḳ, Zeynulla ẖaci kibĕtĕne birüv mesliẖet bulır, ul miña şul ẖaḳta eytken de idĕ şikĕllĕ, eyĕ, yaġniy meselen, ul ġolemaġa iẖtiram ite torġan kĕşĕ indĕ, faraz ḳıldıḳ, din yulında zur yumartlıḳlar kürsete torġan himmetlĕ bay.* "**Bence** farz edelim, Zeynullah Hacı'nın dükkânına vermek uygundur, o bana bu konuda söylemiş de gibiydi, evet elbette, yani örneğin, o ulemaya saygı gösteren kişi şimdi farz edelim, din yolunda çok cömertlik gösteren iyilik sever bir bey." (615).

Eyĕ, bĕz ***siněñ bĕlen*** *ikĕbĕz de bĕttĕk, bĕzneñ indĕ monnan soñ Zeynulla ẖaciġa kiregĕbĕz yuḳ.* "Evet, biz **seninle** ikimiz de bittik, biz artık bundan sonra Zeynullah Hacı'ya gereğimiz yok." (950).

H̱etta ul bu beẖĕt sınaş uyının Allahı Teġale ***anıñ öçĕn*** *gĕne cibergendĕr dip te uylıy idĕ.* "Hatta o, bu şans deneme oyununu Allahu Teala **onun için** gönderdi diye düşünüyordu." (1063).

Yaklaşma Hâli İle Kullanımı:

H̱alıḳnıñ hemmesĕ de, şul köymege utırır öçĕn, ***aña taba*** *aşığıp yözĕp baralar iken, diy.* "Halkın her biri bu sandala oturmak için **ona doğru** aceleyle yüzerek gidiyorlarmış." (1071).

1.2.3.2. Dönüşlülük Zamiri

Şahıs zamirlerinden daha güçlü bir ifadeye sahip olan dönüşlülük zamirleri, onların anlamca daha kuvvetlileridir (Ergin, 2007: 272). Şahısların "aslını", "özünü" bildirir ve kendi sözüne iyelik ekleri getirilerek yapılır (Korkmaz, 2017: 398).

Tat. üzerine yazılmış gramerlerde "Belirleme Zamirleri" *(bilgĕlev almaşlıḳları)* başlığı altında gösterilen dönüşlülük zamirinin (*ḳaytım yüneltĕşlĕ almaşlıḳ*) iyelik ekli

şekillerini şu şekilde gösterilebiliriz (Zekiyev vd., 2002: 315-316; Hisamova, 2006: 151-153; Ḫarisova, 2010: 58):

	Teklik	**Çokluk**
I	*üzĕm*	*üzĕbĕz*
II	*üzĕñ*	*üzĕgĕz*
III	*üzĕ*	*üzlerĕ*

Tablo 1.2.3.2.1. Dünüşlülük Zamiri

*Urısçasın min **üzĕm** de şaḫtada ġına öyrendĕm, ĕlĕk urısça bĕr süz de bĕlmiy idĕm.* "Rusçayı **kendim** dahi maden ocağında öğrendim, eskiden Rusça bir söz bile bilmiyordum." (765).

*Ene **üzĕñ** de eyteseñ bit elĕ, iğĕnnerneñ retĕ yuḳ, dip.* "Elbette **kendin** de söylüyorsun işte ekinlerin faydası yok diye." (770).

*Minhacĕtdin Miñsılını öyge küterĕp kĕrtĕp urın östĕne taşladı da **üzĕ** kürşĕde im-tom bĕlen kön kürüvçĕ ḳarçıḳnı çaḳırırġa kittĕ.* "Minhacĕtdin, Miñsılu'yu eve taşıyarak sokup yerin üstüne bıraktı ve **kendisi** yakınlarındaki deva-şifa gibi şeylerle geçimini sağlayan ihtiyarı çağırmaya gitti. " (1990).

*Rasḫodı da yuḳ labasa, üz reḫetĕbĕznĕ **üzĕbĕz** bĕlmegenbĕz iken...* "Masrafı da yok ya, kendi rahatımızı **kendimiz** bilmemişiz meğer…" (1381).

*Soñ, ul yaña uyın **üzĕgĕzde** yuḳmını? - didĕ.* "– Peki, o yeni oyun **kendinizde** yok mu, dedi." (1935).

*Şuñar küre Ḫekimcan aġaylarnıñ beḫĕtlerĕ de **üzlerĕ,** ĕşlerĕ şikĕllĕ dorfa idĕ, nursız idĕ.* "Bu yüzden Ḫekimcan Ağaların talihleri de **kendileri** ve işleri gibi sert tavırlı ve sevimsizdi." (465).

1.2.3.3. İşaret Zamirleri

Nesneleri bir yer içinde gösteren, onları yerlerine göre işaret eden zamirlere işaret zamirleri denir (Ergin, 2007: 273).

Tat.'da işaret zamirlerinin (*kürsetüv almaşlıḳları*) teklik şekilleri *bu, şul, ul*'dur. İşaret zamirlerinin teklik şekillerinin isim hâl ekleri almış şekilleri ise şu şekildedir:

Yalın	İlgi	Yapma	Yaklaşma	Bulunma	Uzaklaşma	Benzerlik
bu	*monıñ*	*monı*	*moña*	*monda*	*monnan*	*mondıy*
şul	*şunıñ*	*şunı*	*şuña*	*şunda*	*şunnan*	*şundıy*
ul	*anıñ*	*anı*	*aña*	*anda*	*annan*	*alay-andıy*

Tablo 1.2.3.3.1. İşaret Zamirleri

Bu

*Cennet iken **bu**, bigrek te küñĕllĕ iken...* "Cennetmiş **bu**, haddinden de fazla güzelmiş…" (1469).

*Miñsılu **monıñ** öçĕn de irĕne beylendĕ.* "Miñsılu, **bunun** için de kocasını bezdirdi." (1837).

*Fetḫĕraḫman abzıy, ḳapḳalap alırġa dip, anı soradı, **monı** soradı, soraġan nerselerněñ hiçbĕrsĕ ḳalmaġanġa...* "Fetḫĕraḫman Ağabey, "Atıştırmalı…" diyerek onu istedi **bunu** istedi, istediği şeylerin hiçbiri kalmadığı için…" (1537).

*Ferĕşte, eyĕ, bayıybız digeç bayıybız, mĕne **monda**, bayıysın, Ḫekimcan, dip tikke gĕne ḳıçḳırıp tormıy.* "Melek, evet, zengin olacağız deyince zengin olacağız, işte **burada**, "Zengin olacaksın Ḫekimcan!" diye boşuna bağırıp durmuyor." (1026).

***Monnan** da tabıp alıp aşap kitkenner!.. - dip köyĕnĕp ḳuydı.* "**– Buradan** da bularak yiyip gitmişler, diyerek üzülüverdi." (1531).

***Mondıy** heybet daçadan sin bĕznĕ tiz gĕne ḳuvıp çıġara almassıñ.* "**Böyle** gösterişli yazlıktan sen bizi çabucak kovup çıkaramazsın." (1434).

Şul

*Yĕgĕrmĕ yıldan birlĕ **şul** bayuvdan başḳa süz taba almıyça aptıradıñ indĕ sin!..* "Yirmi yıldan beri **şu** zengin olmaktan başka söz bulamayınca şaşırdın artık sen!" (1006).

*Ḫezĕr sin miña aḳ çirbik alıp birseñ, ceynĕ de **şunıñ bĕlen** çıġarmın.* "Şimdi sen bana beyaz ayakkabı alırsan yazı da **bununla** çıkarırım." (1744).

*Sin **şunı** işĕtemsĕñ? Miněm aşıysım kile! - didĕ.* "– Sen **şunu** duyuyor musun? Ben yemek yemek istiyorum, dedi." (1504).

*Öç yılġa ķader oyıķtır, çolġavdır, biyeleydĕr üzĕñnen bulır, mĕne **şuña** riza bulsañ, ķaldır...* "Üç yıla kadar çoraptır, kıyafettir, eldivendir kendisinden olur, şimdi **şuna** razıysan bırak…" (790).

*Miněm yöregĕmde feķat sin bĕryalġızıñ, Gölfervazım, hem meñgĕ **şunda** bĕryalġız ķalaçaķsıñ.* "Benim kalbimde sadece sen, bir sen Gölfervaz'ım ve ebedî **şurada** sadece sen kalacaksın..." (214).

*Ul, daçanı şeherde toruvdan mömkin ķader arzanraķķa töşĕrĕp, az bulsa da **şunnan** fayda itĕp ķalırġa uyladı.* "O, yazlığı şehirde bulunmaktan mümkün olduğu kadar daha uyguna getirip, az da olsa **bundan** yararlanarak yaşamayı düşündü." (1308).

*Gölfervaz, meñgĕge miněm öçĕn **şundıy** Gölfervaz bulıp, minĕ beḫĕtlĕ it.* "Gölfervaz, ebediyen benim için **şöyle** Gölfervaz olarak beni mutlu et." (213).

Ul

*Sinĕñ söyerkeñ bar şul, **ul** anıñ ḫatı... - dip, çınlap yötkĕrĕp, şunıñ bĕlen bĕrge oçķılıķ ta totıp, bülmenĕ yütel avıruvına möbtelye sarıķlarnıñ abzarına oḫşatıp ciberdĕ.* "Senin oynaşın var, **o** onun mektubu, diye ciddi şekilde öksürüp, bununla birlikte hıçkırık da tutunca odayı boğaz ağrısına tutulmuş koyun ağılına benzetiverdi." (1653).

***Anıñ** östevĕne, sevdeler de yaḫşı bulıp, töşke de kĕrmeslĕk faydalar itĕlgenge, bayı biş sumġa jalunyasın da arttırġan idĕ.* "**Onun** üstüne, ticaret de iyi olup tahıl tanesi de olmayacak kazançlar sağladığı için Bey'i beş ruble olan maaşını da arttırmıştı." (1297).

*Yöz měñ çıķķaç, yaḫşılap ķımızġa barıp tazarıp ķaytırmın elĕ, dip, **anı** da üz köyĕnçe gĕne ķaldıra idĕ.* "'Yüz bin çıkınca rahat rahat kımız tedavisine gidip, iyileşip geri dönerim.' diyerek **onu** da kendi hâlinde bırakıyordu." (1105).

*Ḫekimcan abzıynıñ başı yaḫşı uķ avırta başlasa da, ul **aña** da ehemiyet birmedĕ.* "Ḫekimcan Ağabey'in başı yeteri kadar çok ağrımaya başlasa da o **ona** da önem vermedi." (1104).

*Bolay da elĕ, ḫezret, cilkede dürtev ķalalar, sin indĕ, ḫezret, ķulıñnan bĕrer yazuv birseñ, yaḫşıraķ bulır idĕ, yuķsa ķapķadan kĕrtmesler, bĕznĕ **anda** kĕm tanıy.* "Böyle de şimdi İmam Efendi, sırtta dördü birlikte yaşıyorlar, sen şimdi İmam Efendi, yazılı kâğıt versen daha iyi olurdu, yoksa kapıdan girmemize izin vermezler, bizi **orada** kim tanıyor..." (633).

*Miñsılu aşığıp **annan-**monnan ġına bitěne kěrşen yağıp, kiyěněp, öyně biklep, ķultıķlaşıp aķ çirbik alırġa kittěler.* "Miñsılu, aceleyle **oradan** buradan yanağına pudra sürüp giyininince, evi kilitleyip, kol kola girerek beyaz ayakkabı almaya gittiler." (1783).

*Şulay itěp, bězněñ Ḫekimcan abzıy tırışıp ěşlep bayuvnı uylamıy da hem **alay** itěp bayuvġa ışanmıy da idě.* "Böylece, bizim Ḫekimcan Ağabey uğraşıp çalışarak zengin olmayı da düşünmüyor **öyle** yaparak zengin olunacağına da inanmıyordu." (990).

*Ķaya indě bězge, ulım, **andıy** atlar! Ķara aygır şikěllě bulsa da yarar idě elě...* "Nerde artık bize oğlum **öyle** atlar! Kara aygır gibi olsa da olurdu şimdi..." (692).

Şahıs zamirlerinde Hangildin 1959 ve Öner 2007'den tanıklayarak örneklendirdiğimiz eski yön gösterme ekinin kalıplaşması ile oluşan yapı, metnimizde işaret zamirlerinde de tespit edilmiştir.

Añar:

*Mezkür Ķo'renněñ meġnesěn de, ķarasın da añlamaġanġa, tanımaġanġa, ul **añar** ķulı bělen tiyerge de ķurķıp, anı ķaděrlep tota idě.* "Mezkür Kur'an'ın anlamını da yazısını da anlamadığı ve okuyamadığı için o, **ona** eli ile dokunmaya korkup, onu kıymetlendirerek koruyordu." (83).

Moñar:

*Avıl tormışınnan şeher tormışına küçüv ěç kitüvden başlanıp, medreselerde ěne oçrıy torġan canvarlarnıñ peyda buluvları bělen temam buldı, emma ķalġanı borın zamandağı ġoměrge satıp alġan ķollarnıñ ěşě ni bulsa, **moñarda** da şuñardan artıķlıķ yuķ idě.* "Köy hayatından şehir hayatına geçme ishâl olarak başlayıp medreselerde rastladığı haşaratların ortaya çıkmaları ile tamamlandı, fakat değişmeyen şey eski zamanlarda ebediyen satın alınan kölelerin işi ne ise **burada** da ondan fazlası yoktu." (812).

Şuñar:

*E bězněñ cüler **şuñar** öç yöz sumnan da artıķ tülegen buġay.* "Fakat bizim aptal **şuna** üç yüz rubleden de çok ödemiş hemen." (1917).

Tat.'da işaret zamirlerinin *těgě, měne, ene, şuşı, bolay, şulay* şekilleri de bulunmaktadır (Safiyullina ve Zekiyev, 2006: 291; Öner, 2007: 714; Hisamova, 2006: 148).

***Měne** ayırılışuv seġatě suķtı.* "**İşte** ayrılma saati geldi." (322).

Ene *tĕgĕ yök bĕzněkĕ, ķalġan nerseleręběznĕ irtege alıp çıġarbız elĕ, bik küp nerseleręběz öyde ķaldı elĕ...* "**İşte** şu yük bizim, kalan eşyalarımızı sonra alırız, pek çok eşyalarımız evde kaldı daha…" (1357).

Bu çirbik te Miñsılunıñ ayağına bik ük çaķ bulmayınça běraz baş barmağın ķıssa da, bötĕnley aķ çirbiksez ķaluvdan ķurķıp, ***şuşı****, vıstavķada un yıl yatķan aķ çirbikně alırġa riza buldı.* "Bu ayakkabı da Miñsılu'nun ayağına tam olmayıp biraz baş parmağını sıksa da Miñsılu tamamen beyaz ayakkabısız kalmaktan korkarak **işte bu**, sergide on yıl yatan beyaz ayakkanıyı almaya razı oldu." (1806).

Gölfervaz, sin üzgermegenseñ, sin ene ***tĕgĕ****, bězněñ baķçanıñ ķart yükesĕ töběnde minĕ Meskevge ozatķan Gölfervazsıñ.* "Gölfervaz, sen değişmemişsin, sen **işte**, şu bizim bahçenin ihtiyar ıhlamur ağacının dibinde beni Moskova'ya uğurlayan Gölfervazsın." (212).

Bu nige ***bolay*** *soñ? - dip, Ḫeyrulla aġay ķaysıběr vaķıtlarda, aldına şundıy meselelernĕ ķuyıp, tönner buyı uylanıp çıġa idĕ.* "'Bu niye **böyle** peki?' deyerek, Ḫeyrulla Ağabey bazı zamanlarda, önüne böyle meseleleri koyup geceler boyu düşünüyordü." (586).

Şulay *bulġanda, anıñ öçĕn meñgĕ beyrem bulır idĕ töslĕ küręndĕ.* "**Bu şekilde** olduğunda onun için ebediyen bayram olurdu gibi hissetti." (258).

1.2.3.4. Belirsizlik Zamirleri

Belirsizlik zamirleri, şahıs ve nesneleri belirsiz olarak temsil eden zamirlerdir (Ergin, 2007: 279, Korkmaz, 2017: 412). Tat.'da belirsizlik zamirleri genellikle soru zamirlerine *+dır/+dĕr* eklerinin getirilmesiyle veya soru zamirlerinden önce *elle* ifadesinin getirilmesiyle oluşmaktadır. Belirsizlik zamirlerinin bazıları ise kök hâlinde bulunmakta veya başka yollarla yapılmaktadır (Zekiyev vd., 2002: 314).

Tat.'da yer alan bazı belirsizlik zamirleri (*bilgĕsĕzlĕk almaşlıkları*) şunlardır: *elle kĕm****,*** *bĕrev, nerseděr, elle nerse, nindiyděr, felen, bĕrniçe, elle niçĕk, elle ķayda* (Zekiyev vd., 2002: 314; Hisamova, 2006: 153-154).

Ul anı üzĕ gĕne buldıra almıy, ***elle kĕmnĕñ****,* ***elle kĕmnerněñ*** *yardeměne moḫtaclığın üzĕnde ḫis ķıla idĕ.* "O, onu kendisi yapamıyor, **birinin** ya da **birilerinin** yardımına muhtaç olduğunu hissediyordu." (459).

İrlerden ***bĕrev*** *şkaf bĕlen yeneşe torġan piyanino klavişların bĕr barmaķ bĕlen gĕne basıp "te, te, te" itĕp bĕr köy çıġarırġa mataşa başladı.* "Erkeklerden **biri** dolap ile yan yana

dizilen piyanonun tuşlarına bir parmağı ile basarak "Te, te, te…" şeklinde bir ezgi çıkarmakla meşgul olmaya başladı." (1911).

*Ul **nersedĕr** köte, tüzĕmsĕzlĕk bĕlen köte idĕ.* "O **bir şey** bekliyor, sabırsızlıkla bekliyordu." (165).

*Selime ciñgi ise, töşĕnde küçĕneçek daçalar, tağın **elle nerseler** kürĕp, retlep yoḳlıy almasa da, irten eteçler bĕlen bĕrge torıp cıyına başladı.* "Selime Yenge ise rüyasında taşınacak yazlıklar, yine **herhangi bir şeyler** görerek düzgünce uyuyamasa da sabahleyin horozlar ile birlikte kalkıp toplanmaya başladı." (1337).

*Tağın **nindiydĕr** ĕşliysĕ bĕr ĕş ḳalġan şikĕllĕ, anıñ küñĕlĕ urınında tügĕl idĕ.* "**Bir şekilde** daha yapılacak bir iş kalmış gibi onun keyfi yerinde değildi." (1559).

*Fetḫĕraḫman abzıy atnakiç, kibĕt yabıluvġa, köndĕz alıp ḫezĕrlep ḳuyġan yomırḳa-**felen**, ḫasıyl şundıy vaḳ-töyek nerselernĕ küterĕp, aşıġıp turı daçasına kittĕ.* "Fetḫĕraḫman Ağabey, perşembe günü dükkânı kapatınca gündüz alıp hazırlayarak koyduğu yumurta **falan** gibi böyle ufak tefek eşyalarını taşıyarak aceleyle doğru yazlığına gitti." (1374).

*Elĕ alġan ḫĕzmetçĕlerneñ de ozaḳlamıyça **bĕrniçesĕn** çıġarırġa uylıybız, - dip, ĕşlep torġan ḫĕzmetçĕlerneñ yöreklerĕn aġuvlap aldı.* "Daha aldığımız işçilerin de çok geçmeden **birkaçını** çıkarmayı düşünüyoruz, diyerek çalışan işçilerin yüreklerini zehirledi." (777).

*Ḳamerĕtdin üzĕn yomışḳa yörüvçĕ malay itĕp kĕne totmıy, mezkür obşçestvonıñ mödiyrĕnnen de zurraḳ faraz ḳılıp, aġay-ĕnĕge mesliḫetler de birĕp yöriy başladı, çınlap ta, ul soñġı pojardan soñ **elle niçĕk** bigrek te zurayıp kittĕ.* "Ḳamerĕtdin kendisini işe gönderilen çırak olarak kabul etmiyordu, kendisinin adı geçen şirketin müdüründen de daha önemli olduğunu zannederek büyük-küçüğe öğütler de vermeye başladı, gerçekten de o, son olaydan sonra **her nasılsa** gereğinden çok büyüdü." (1171).

*İskender urınınnan torıp, terrasa ḳoyması östĕne bĕr botı bĕlen gĕne utırıp, kiñ alleya arḳılı inĕşnĕñ yaltırap kürĕnüvĕn, anıñ artındaġı kiñ, ḳırıysız kiñ yeşĕl bolınnıñ sörmeleñĕp toruvın, bolınnıñ çigĕn kürsetken sıman **elle ḳayda**, yıraḳta borıngı ḳart narat urmanınıñ kügerĕp toruvın tuvya almıyça ḳarıy-ḳarıy, tiren uyġa çumdı.* "İskender yerinden ayağa kalkarak, teras duvarı üstüne sadece bir butu ile oturup geniş ağaçlı yol boyunca derenin parlayarak görünmesini, onun arkasındaki geniş ve uçsuz bucaksız yeşil çayırın uzanmasını, çayırın sınırını göstermiş gibi **kim bilir nerede**, uzakta pek eski ihtiyar çam ağacı ormanının yeşerip durduğunu hissetmeksizin gözlerini dikip derin bir düşünceye daldı." (117).

Türk, Tat. üzerine yazılmış gramerlerde belirlilik ve yokluk zamirleri başlığı altında gösterilen; *hemme, üz, barısı, hiçnerse, bĕrnerse* vb. zamirleri de nesneleri belli belirsiz şekilde ifade ettiklerinden dolayı belirsizlik zamirlerinden saymaktadır (Türk, 2014: 158).

Bolarnıñ yözlerĕ itlĕlĕk cehetĕnnen törlĕ-törlĕ bulsalar da, emma vıraječniyĕ - ḳaraş cehetĕnnen ***hemmesĕnĕñ*** *yözĕ bĕrtöslĕ idĕ.* "Bunların yüzleri şişmanlık yönünden çeşit çeşit olsalar da ifadeleri yönünden **hepsinin** yüzü aynıydı." (1867).

Lekin aña tĕl tiydĕrüvçĕ kĕşĕlerneñ ul ***üzlerĕn*** *gĕne ḳızġana idĕ.* "Fakat onu aşağılayan kişilerin o, **kendilerine** merhamet ediyordu." (1101).

İrtege ük enkeylerge barıp ***barısın*** *da söyliym, ḫeyĕrçĕ başıñ bĕlen şulay söyerkeler totasıñmı?* "Yarın anamlara giderek **hepsini** anlatacağım, fakir başınla böyle oynaşlar mı tutuyorsun?" (1645).

Ḳayda, ḳunaḳlarıñ ḳadalıp kitmesler elĕ, miněm irteden birlĕ ***bĕrnerse*** *ḳapḳanım yuḳ.* "Nerede, misafirlerin yok olup gitmezler şimdi, benim sabahtan beri **bir şey** yiyip içmişliğim yok." (1499).

Anıñ küñĕlĕnde, yöregĕnde ḫezĕr Gölfervazdan başḳa ***hiçnerse*** *yuḳ idĕ.* "Onun gönlünde, kalbinde şimdi Gölfervaz'dan başka **hiçbir şey** yoktu." (275).

1.2.3.5. Soru Zamirleri

Soru zamirleri, nesneleri soru şeklinde temsil eden, onların soru şeklindeki karşılıkları olan sözlerdir (Ergin, 2007: 276).

Tat.'da yer alan bazı soru zamirleri (*sorav almaşlıḳları*) şunlardır: *kĕm, ni, nerse, ḳayda, ḳaya, ḳaydan, nindiy, nik, niçĕk, niçe* (Zekiyev vd., 2002: 313; Safiyullina ve Zekiyev, 2006: 291; Hisamova, 2006: 149). Bu soru zamirlerinin yanında soru sıfatlarının iyelik ekli şekilleri de soru zamiri olarak kullanılmaktadır (Türk, 2014: 159).

Emma atasına ul devletnĕ ***kĕm*** *ḳaldırġan?..* "Fakat babasına bu zenginliği **kim** bırakmış?" (683).

Anaña, enkeñe ***ni*** *dip eytĕrmĕn, balam?..* "Anana, anacığına **ne** deyip ne söylerim, yavrum?" (517).

Eyt, ***nerse*** *alay... İşĕtĕp ḳarıyḳ! - dip, ata kürke şikĕllĕ bĕr örĕlĕp aldı.* "– Söyle, **ne** o derece… Duyalım bakalım, diyerek baba hindi gibi biraz şişti." (1722).

Cemeğat, tuḳtağız, "yübiley" bar bit elĕ, - didĕ, Ḳamerĕtdinge borılıp: - Ḳamerĕtdin dus, "yübiley", "yübiley" ***ḳayda****? Elle onıtḳan idĕñmĕ? - didĕ.* "– Cemaat, durunuz, "jübile" var tabi ki daha, dedi Ḳamerĕtdin'e üzülerek: – Ḳamerĕtdin dost, "jübile", "jübile" **nerede**? Yoksa unutmuş muydun, dedi." (1263).

Ḳaya*, Ḳamerĕtdin dus, barıbĕr bügĕngĕ tön üttĕ indĕ, kitĕr tĕgĕ,* ***niçĕk*** *elĕ, "yübiley" diyseñmĕ, avız itik indĕ, - didĕ.* "Nereye Ḳamerĕtdin dost, zaten bugünkü gece geçti artık, getir onu, **nasıl**, hâlâ "jübile" mi diyorsun, tadalım artık, dedi." (1266).

Emma kirek vaḳıtta kĕmnĕ, ***ḳaydan*** *yardemge çaḳırasıñ?..* "Fakat ihtiyacı olduğu zaman kimi, **nereden** yardıma çağırsın?" (460).

Siña eytem, bu ***nindiy*** *kĕrosin isĕ tağın, - dip, Miñsıluġa bĕr aḳırdı.* "– Sana söylüyorum, bu **ne** gaz yağı kokusu yine, diyerek Miñsılu'ya pek kuvvetli bir şekilde bağırdı." (1604).

Niçe? *- dip soradı.* "– **Kaç,** diye sordu." (1955).

1.2.4. Zarf

Zarflar; fiillerden, sıfatlardan, sıfat-fiillerden ve zarf niteliğindeki sözlerden önce gelerek onları zaman, yer, hâl, miktar, pekiştirme ve sorma gibi çeşitli yönlerden etkileyip pekiştiren sözlerdir (Korkmaz, 2017: 427).

Tat.'daki zarfları (*revĕş*) kullanımlarına göre şu şekilde sınıflandırabiliriz:

1. Yer-Yön Zarfları

2. Zaman Zarfları

3. Durum Zarfları

4. Miktar Zarfları

5. Soru Zarfları

1.2.4.1. Yer Zarfları

Boşlukta bir yer ifade eden yer zarfları fiilin yönünü gösterir (Ergin, 2007: 259). Bunlar, yer gösteren isimlerin zarf olarak kullanılmaları ya da yer gösteren sözlerin isim işletme eki alarak zarf hâline gelmeleriyle oluşur (Vural ve Böler, 2011: 221).

Tat.'da yer alan bazı yer zarfları (*urın revĕşlerĕ*) şunlardır: *yuġarı "yukarı", tüben "aşağı", yıraḳ "uzak", yaḳın "yakın"* vb. (Öner, 2007: 715; Zekiyev vd., 2002: 321).

Ene şul inëş artında, yıraḳta, kügerĕp torġan ḳart narat urmanı artında, İskender öçĕn iñ ġaziz, ***yuġarıda*** *eytĕlgen inëş, bolınnardan, ḳuyı aḳ mıyıḳlı atasınnan, ḫetta üzĕnnen de ġazizrek, ḳadĕrlĕrek bĕr kĕşĕsĕ bar idĕ.* "İşte şu akarsu arkasında, uzakta yeşerip duran yaşlı çam ormanı arkasında, İskender için en değerli, **yukarıda** tasvir edilen dere ve çayırlardan, pos ve ak bıyıklı babasından, hatta kendisinden de daha biricik, daha değerli bir kişi vardı." (120).

Ḫekimcan abzıy başta yüriy şayartıp, bĕr urında yözĕp tordı-tordı da, diy, ḫalıḳ köymege yaḳınlaşa başlaġaç ḳına, ul bĕr gĕne mertebe sipegen idĕ, diy, şul vaḳıt ḫalıḳnıñ hemmesĕ de elle ḳayda artta ḳalıp, yalġız başı köymege utırıp, ***tübenge*** *taba yözĕp kite, diy.* "Ḫekimcan Ağabey, ilkin mahsus kandırmak için bir yerde yüzüp yüzüp, halk sandala yaklaşmaya başlayınca sadece bir defa sıçramış, o an halkın her biri çok arkada kalmış, tek başına sandala oturup **aşağıya** doğru yüzerek gitmiş." (1072).

Ceygĕ tın kiçte ***yıraḳtan*** *işĕtĕlgen yurġanıñ toyaḳ tavışları temam yuġalġaç ḳına, Gölfervaz, basıp ḫereketsĕz ḳalġan urınınnan ḳuzġalıp, yalġızsınıp, bülmesĕne kĕrdĕ.* "Yazın sıcak, sessiz akşamında **uzaktan** işitilen atın toynak sesleri tamamen yok olunca Gölfervaz, ayağa kalkarak hareketsizce durduğu yerinden kalkarak, yalnızlaşıp odasına girdi." (254).

Mĕne ***yaḳınnan*** *işĕtĕlgen köçlĕ tupnıñ mehabet tavışı, yüyĕş, ḳarañġı urmannıñ tınıçlığın bozıp, urman buylap şavlap kittĕ.* "Şimdi **yakından** işitilen güçlü top silahının ürkütücü sesi, nemli ve karanlık ormanın huzurunu bozarak orman boyunca uğuldayarak gitti." (386).

1.2.4.2. Zaman Zarfları

Fiillerin, sıfat-fiillerin ve zarf-fiillerin anlamlarını zaman açısından ifade eden sözler olan zaman zarfları, başı sonu belli olmayan soyut ve göreceli bir süreci içine almaktadır (Korkmaz, 2017: 460).

Tat.'da kullanılan bazı zaman zarfları (*vaḳıt revĕşlerĕ*) şunlardır: *küpten "çoktan", bıltır "geçen yıl", başta "ilk önce", bıyıl "bu yıl", bügĕn "bugün", irtege "yarın", soñ "sonra", ḫezĕr "şimdi", kiçe "dün, akşam", kiç "akşam" irten "erkenden", könděz "gündüz", könozın "gün boyu"* vb. (Zekiyev vd., 2002: 321; Hisamova, 2006: 284; Öner, 2007: 715; Türk, 2014: 162).

Elle niçe buvınnan kilgen, Şahmar mirzanıñ üzĕ şikĕllĕ ķart, mehabet baķçasında ***küpten*** *tormış başlanġan idĕ indĕ.* “Herhangi bir nesilden gelen ve Şahmar Mirza’nın kendisi gibi ihtiyar olan görkemli bahçesinde **uzun zamandan** beri hayat başlamıştı artık.” (3).

Pitĕrda ġaskerlerněñ ġailelerĕne yardem öçĕn zur beӈĕt sınaş uyını buluv ӈeberĕn Ӈekimcan abzıy ***başta*** *salķın ķan bĕlen gĕne ķarşı alġan idĕ.* “Petersburg’da askerlerin ailelerine yardım için büyük şansını deneme oyunu oynanacağı haberini Ӈekimcan Ağabey **ilkin** soğukkanlılıkla karşılamıştı.” (1038).

Başķa yıllarda bu vaķıtta kĕşĕ buyı bula torġan arış ***bıyıl*** *tıçķan ĕzlep yörgen ĕtnĕ de küme almıy, salam diseñ - salamı yuķ, başaķ diseñ - başaġı turġay borını ķader gĕne.* “Diğer yıllarda bu zamanlar insan boyunda olan çavdar, **bu yıl** fare arayarak gezinen köpeği dahi gömemiyordu, saman desen samanı yok, başak desen başağı sadece tarla serçesinin burnu kadardı.” (544).

Ul ***irtege kiçke*** *bulaçaķ parlı loto mecllĕsĕněñ temlĕ sıyı bĕlen* ***bügĕn*** *ük sıylanġan idĕ, tuyġan idĕ.* “O, **yarın akşam** olacak çiftli loto toplantısının güzel ikramı ile **bugün** çok ağırlanmış, doymuştu.” (1623).

Ķara elĕ, siña eytem, bu ķadalġan meçĕge çıdar ӈelĕm ķalmadı, ***irtege*** *ük etkeylerge kirĕ iltĕp taşlıym üzĕn.* “Bak hele, sana söylüyorum, bu boğaza takılan kediye tahammül edecek gücüm kalmadı, hatta **yarın** babamlara geri götürüp bırakayım kendisini.” (1630).

Bu süzlerden ***soñ*** *İskender üzĕn elle nindiy bĕr köçněñ iӈtıyarında ķalġanday ӈis ķıla başladı.* “Bu sözlerden **sonra** İskender kendisini nasılsa bir gücün iradesinde kalmış gibi hissetmeye başladı.” (362).

Anıñ küñĕlĕnde, yöregĕnde ***ӈezĕr*** *Gölfervazdan başķa hiçnerse yuķ idĕ.* “Onun gönlünde, kalbinde **şimdi** Gölfervaz’dan başka hiçbir şey yoktu.” (276).

Kiçe *yatķaç, mıġırdaşa torġaç, irĕ aña Şerefilerge kiyĕp barırġa aķ çirbik alıp birĕrge veġde ķılġan idĕ.* “**Dün** yatınca homurdanırken kocası ona Şerefilere giderken giymesi için beyaz ayakkabı almaya söz vermişti.” (1766).

Kiç *seġat ciděde meclĕs açılaçaķ bulsa da, zıyalılarnıñ kilĕp bĕtmevlerĕ arķasında, meclĕsněñ açıluvı bĕrazġa kiçĕktĕrĕldĕ.* “**Akşam** saat yedide toplantı başlayacak olsa da aydınların gelmemeleri sebebiyle toplantının başlaması da kısa bir süre için geciktirildi.” (1225).

*Ķart mirza ġadette **irten** seġat ciděde ěçe torġan çeyěn **bügěn** söyěklě ulı ḫörmetěne unġa kiçěktěrdě.* “İhtiyar mirza her zaman **sabahleyin** saat yedide içtiği çayını **bugün** sevgili oğlu için saat ona geciktirdi.” (95).

*Fetḫěraḫman abzıy atnakiç, kibět yabıluvġa, **könděz** alıp ḫezěrlep ķuyġan yomırķa-felen, ḫasıyl şundıy vaķ-töyek nerselernĕ küterěp, aşıġıp turı daçasına kittě.* “Fetḫěraḫman Ağabey, perşembe günü dükkânı kapatınca **gündüz** alıp hazırlayarak koyduğu yumurta falan gibi böyle ufak tefek eşyalarını taşıyarak aceleyle doğru yazlığına gitti.” (1374).

*Selime ciñgineñ **könozın** ķulları ěşten buşamadılar.* “Selime Yenge’nin **gün boyu** elleri işten kurtulamadı.” (1369).

1.2.4.3. Hâl Zarfları

Hâl ve tavır ifade eden bu zarflar, hâl ve tavır ifade eden her ismi içerisine aldığı için sayıları sayılamayacak kadar çoktur (Ergin, 2007: 261).

Tat.’daki hâl zarflarından (*ḫel revěşlerě*) bazıları şunlardır: *tiz “tez, çabuk”, yalanayaķ “yalınayak”, kinet “birden, aniden”, tora-bara “gidiş geliş, giderek”, ceyev “yayan”, bĕrge “birlikte, beraber”, bĕryulı “aynı anda, bir zamanda”, tikke “boşuna”, üzĕnçe “kendince”, yüriy “bile bile, kasten”, buşlay “karşılıksız”* vb. (Zekiyev vd., 2002: 320-321; Öner, 2007: 715; Türk, 2014: 164-166).

*Lekin bu uñaysızlıķ ozaķķa barmadı, ul üzĕnĕñ atası öyĕnde ikenlĕgĕne **tiz** töşĕnĕp, eġzaların ķuzġatmıyça ġına temlĕ itĕp bĕr kiyĕrĕldĕ.* “Fakat bu rahatsızlık fazla sürmedi, babasının evinde olduğunu **hemen** anlayarak uzuvlarını hareket ettirmeden keyiflenip biraz gerindi.” (20).

*Ķamerětdin un yeşke ķader uramda **yalanayaķ** suġışıp yörĕp, şuķlıķta misal itĕlĕp yörtĕle başlaġaç, atası anı bĕr kibĕtke malay itĕp birdĕ.* “Ķamerětdin, on yaşına kadar sokakta **yalınayak** dövüşüp, yaramazlıkta örnek olarak gösterilmeye başlayınca, babası onu bir dükkâna çırak olarak verdi.” (1151).

*Fetḫěraḫman abzıy annan-monnan ġına bitĕn yuvıp öyden çıġıp barġanda, **kinet** ķapķa ķakķan tavış işĕtĕldĕ.* “Fetḫěraḫman Ağabey, ondan bundan yüzünü temizleyerek evden çıkıp gideceği zaman **aniden** dış kapıya vurulduğu işitildi.” (1404).

*Ayaķnıñ ḫelĕ können-kön naçarlana bardı, **bara-tora** aġaçķa eylendĕ.* “Ayağın durumu günden güne kötüleşti, **giderek** kurudu.” (560).

Siña eytem, ***ceyev*** *barır ḫelĕm yuḳ, Alla ḫaḳı öçĕn, izbuzçik yallıy kür indĕ!.. - dip, irĕne yalına başladı.* "– Sana söylüyorum, **yayan** gidecek hâlim yok. Allah rızası için taksi kirala artık, diyerek kocasına yalvarmaya başladı." (1844).

Bu yılav, bu yalvaruvlar İskenderneñ, nĕçke ḳılların ḳaltıratıp, anıñ üzĕneñ de Gölfervaz bĕlen ***bĕrge*** *ḳoçaḳlanışıp yılıysı niḳader kilse de, ul anı buldıra almıy idĕ.* "Bu ağlama, bu yalvarmalar İskender'in ince tüylerini ürperterek, kendisi de Gölfervaz ile **birlikte** kucaklaşarak ne kadar ağlamak istese de onu yapamıyordu." (302).

Ḫezret polnıy fatiḥasın birĕp çıġıp kitüvge, ḫezret ḳaldıḳların kötĕp torġan balalar östelge barısı da ***bĕryulı*** *höcüm ittĕler, lekin östelde söyeklerden başḳa aşarlıḳ nerse yuḳ idĕ.* "İmam, eksiksiz bir şekilde fatihanın tamamını okuyarak çıkıp gidince İmam'ın artıklarını bekleyen çocukların hepsi masaya **aynı zamanda** saldırdı, fakat masada kemiklerden başka yenecek bir şey yoktu." (642).

Ferĕşte, eyĕ, bayıybız digeç bayıybız, mĕne monda, bayıysın, Ḫekimcan, dip ***tikke*** *gĕne ḳıçḳırıp tormıy.* "Melek, evet, zengin olacağız deyince zengin olacağız, işte burada, "Zengin olacaksın Ḫekimcan!" diye **boşuna** bağırıp durmuyor." (1026).

Üzĕnçe*, aḳıllı ite idĕ şikĕllĕ, çönki anıñ ḳaraşında summasız bayuv bĕlen ine bĕlen ḳoyı ḳazuv ikĕsĕ bĕr bulıp küreneler idĕ.* "**Kendince** akıllılık ediyor gibiydi, çünkü ona göre hesapsız zengin olmak ile iğneyle kuyu kazmak bir olarak görünüyordu." (982).

Yüriy *eytem, ikĕbĕz de çaḳıruvlı.* "**Mahsus** söylüyorum, ikimiz de davetliyiz." (1683).

Prikazçiklarnıñ jalunyaların, aşaġan aşlarınnan ḳısıp, açlıḳtan ġaciz bulıp ḫĕzmetke kĕrgen küsektey yĕgĕtlernĕ "ĕşke öyretüv" ḫeylesĕ bĕlen bişer-altışar yıl ***buşlay*** *ḫĕzmet ittĕrĕp ĕtlene-ĕtlene atasınnan miras ḳalġan cidĕ mĕñ sum sermayesĕn barı "üzĕneñ tırışlıġı" bĕlen gĕne tuġız yöz mĕñge citkĕrgen osta spĕkulyativ, mahir ĕkspluvatator idĕ.* "Tezgâhtarların maaşlarını, yedikleri yemekleri kısıp, açlıktan zayıf düşünce işe giren sopa gibi yiğitlerine "işi öğretme" hilesi ile beşer altışar yıl **karşılıksız** hizmet ettirip, eziyet çeke çeke babasından miras kalan yedi bin ruble sermayesinin hepsini "kendisinin gayreti" ile dokuz yüz bine yaklaştıran usta karaborsacı, yetenekli bir sömürücü idi." (851).

1.2.4.4. Miktar Zarfları

Miktar zarfları; sıfat, zarf veya fiildeki oluş ve kılışın miktarını, ölçüsünü ve derecesini belirten zarflardır (Korkmaz, 2017: 478).

Tat.'da kullanılan bazı miktar zarfları (*mikdar revěşlerě*) şunlardır: *bik "pek, epey", şaḳtıy "ziyadesiyle", bik az "pek az", běraz "biraz", küp "çok", ozaḳ "uzun zaman", bötěnley "tamamen"* vb. (Öner, 2007: 715).

Siña eytem, irtege külmegěm de ḫezěr bulırlıḳ bulġaç, Şerefilerge min de barır iděm baruvın da, tik měne çirbigěm gěne ayaġımnı ***bik*** *ḳısa şul, hiçběr vaḳıt kěşěněkě töslě reḫetleněp kiyerlěk ayaḳ kiyěmě alġanıñ yuḳ.* "Sana söylüyorum, yarın elbisem hazır olursa Şerefilere ben de giderdim gitmesine de işte ayakkabım ayağımı **pek** sıkıyor, hiçbir zaman insanlarınki gibi rahatça giyilecek bir ayakkabı almışlığın yok." (1708).

İskender İlyasovlarnıñ ḳapḳalarınnan kěrgende, ḳoyaş ***şaḳtıy*** *avışḳan idě indě.* "İskender İlyasovların dış kapılarından girdiğinde güneş **ziyadesiyle** bir tarafa eğilmişti artık." (151).

Yěvrěy malayı ***bik az*** *üte torġan iñ zur noměrlı aḳ çirbiklerně kitěrěp, Miñsılunıñ mukşı çabatası ḳader kilěşsěz zur ayaġına sıydırırġa niḳader tırışsa da, buldıra almadı.* "Yahudi çırağı, **pek az** geçtikten sonra en büyük numaralı beyaz ayakkabıları getirerek bunları Miñsılu'nun Mokşı çarığı kadar olan şekilsiz ve büyük ayağına ne kadar çok sığdırmaya çalışsa da yapamadı." (1797).

Tik miç yarıġında çěrt-çěrt itěp ḳıçḳırġan çikěrtke tavışı ġına ḳarañġı tön tınlığın ***běraz*** *boza idě.* "Sadece fırın aralığından çıt çıt şeklinde çıkan çekirge sesi, karanlık gecenin sessizliğini **biraz** bozuyordu." (1760).

Şakircanġa atası yanında buluvçılıḳ bik ***küp*** *yardem ittě, ul üzěn atası yanında ındır artındaġı şikěllě itěp ḫis ḳıla başladı, emma Ḫekimcan aġayġa kirěsěnçe teěsiyr ittě.* "Şakircan'a babasının yanında olması **çok** yardım etti, o kendisini babasının yanında harman arkasındaki gibi hissetmeye başladı, fakat Ḫekimcan Ağa'yı tam tersine etkiledi." (490).

Ozaḳ *ta ütmedě, çuḳraḳ Ḳamalinıñ, meşhür sěmyası da kilěp citěp, ḳaldıḳ-postıḳḳa höcüm itěp, běrniçe minut ěçěnde Fetḫěraḫman abzıynıñ daçasında aşamlıḳ-ěçěmlěk zatınnan küzge sörtěrlěk nerse ḳaldırmaġannar idě.* "**Uzun zaman** da geçmedi, Sağır Ḳamali'nin ünlü ailesi de gelince, çer çöpe hücum ederek birkaç dakika içinde Fetḫěraḫman Ağabey'in yazlığında yiyecek içecek bakımından göze çarpacak bir şey bırakmamışlardı." (1509).

Yöregĕ kükregĕnnen ***bötĕnley*** *çığıp, havada oçḳanday bulıp, anı sĕrlĕ bĕr ḳabzıyet aldı.* "Kalbi göğsünden **tamamen** çıkarak, havada uçar gibi olunca onu esrarlı bir korku aldı." (148).

1.2.4.5. Soru Zarfları

Fiildeki oluş ve kılışı çeşitli yönlerden soru yoluyla ifade eden zarflardır (Korkmaz, 2017: 482). Metnimizde tespit ettiğimiz soru zarflarından (*sorav revĕşlerĕ*) bazıları şunlardır: *ḳayçan, ḳaya, niçĕk, ni öçĕn, küpmĕ, niḳader* vb.

Bĕz bit sinĕñ bĕlen ***ḳayçan*** *da bulsa bĕr bay bulaçaḳbız.* "Biz seninle **ne zaman** olursa olsun zengin olacağız." (1014).

Ḳıçḳırma, ***ḳaya*** *aḳırasıñ, çurt ḳuşḳanmı siña aḳ çirbik kiyerge! - didĕ.* "– Bağırma, **nereye** bağırıyorsun, neyine senin beyaz ayakkabı giymek, dedi." (2002).

Mĕne küresĕzmĕ, bĕzge ḫĕzmetke ***niçĕk*** *kĕreler, bĕrĕgĕz ülse, anıñ urınına yözĕgĕz bar.* "İşte görüyor musunuz bize çalışmaya **nasıl** geliyorlar, biriniz ölse onun yerine yüzünüz var…" (782).

Üzĕ tapḳan... Üzĕ ***niçĕk*** *tapḳan?..* "Kendisi çalışıp kazanmış… Kendisi **nasıl** kazanmış?" (684).

Ni öçĕn *kĕşĕlerneñ itlerĕn aşamıylar iken?* "**Neden** insanların etlerini yemiyorlar acaba?" (966).

Ye, ***küpmĕ*** *biresĕñ soñ? - didĕ.* "– Peki, **ne kadar** verirsin, dedi." (1855).

Lekin ***niḳader*** *gĕne tırışsam da, miném tavığım da öçke gĕne ḳaldı, bu nik bolay?.. - dip, tağın şul avır soravġa cavap taba almıyça aptırap ḳaldı.* "– Fakat **ne kadar** çalışsam da benim tavuğum sadece üç tane kaldı, bu neden böyle, diyerek, yine bu zor sorulara cevap bulamayınca şaşakaldı." (686).

1.2.5. Fiil

Fiiller (*fiġıl*); nesnelerin zaman ve mekan içindeki her türlü oluş, duruş ve kılışı gibi her türlü hareketini karşılayan sözlerdir (Ergin, 2007: 280-281). Tek başlarına kullanılamayan bağımlı sözler olan fiillerin karşıladıkları hareketler, isimlerle olan ilişkileri sonucunda ortaya çıkar. Kısaca fiiller, nesnelerin hareketlerine bağlı oluş, kılış ve durumlardır (Korkmaz, 2017: 487).

Bu bölüm fiil çekimini (*fiğılnıñ gramatik kategoriyelerĕ*) meydana getiren *şahıs ekleri, şekil ve zaman, soru* ve *fiilimsiler* başlıkları altında incelenmiştir.

1.2.5.1. Şahıs Ekleri

Şahıs ekleri, çekimli fiillerde hareketi gerçekleştiren şahsı belirten eklerdir (Ergin, 2007: 282). Fiilin çekimli fiil olabilmesi yani bitmişlik kazanabilmesi için fiil kök ve gövdelerine şahıs eki getirilmelidir (Korkmaz, 2017: 518).

GT.'de olduğu gibi Tat.'da da üç tür şahıs eki (*zat kategoriyesĕ*) bulunmaktadır (Hisamova, 2006: 170).

1. I. Tip (Zamir Kökenli) Şahıs Ekleri

2. II. Tip (İyelik Kökenli) Şahıs Ekleri

3. III. Tip (Emir Çekimi) Şahıs Ekleri

1.2.5.1.1. I. Tip (Zamir Kökenli) Şahıs Ekleri

Tat.'da zamir kökenli şahıs ekleri *(tulı törleneş)*; şimdiki zaman, geniş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, gelecek zaman ve *-rGA tiyĕş* tipindeki gereklilik çekimlerinde kullanılmaktadır (Türk, 2014: 173).

	Teklik	**Çokluk**
I	*-m; -mın/-mĕn*	*-bız/-bĕz*
II	*-sıñ/-sĕñ*	*-sız/sĕz*
III	*Ø*	*-lAr/-nAr*

Tablo 1.2.5.1.1.1. I. Tip Şahıs Ekleri

1.2.5.1.2. II. Tip (İyelik Kökenli) Şahıs Ekleri

Tat.'da iyelik kökenli şahıs ekleri *(ķısķa törleneş)*; görülen geçmiş zaman, şart, istek ve gereklilik kipi çekimlerinde kullanılmaktadır (Öner, 2007: 715).

	Teklik	**Çokluk**
I	*-m*	*-K*
II	*-ñ*	*-ğız/-gĕz*

III	*Ø*	*Ø, -lAr*

Tablo 1.2.5.1.2.1. II. Tip Şahıs Ekleri

1.2.5.1.3. III. Tip (Emir Çekimi) Şahıs Ekleri

Aslında birer şekil ekleri olan emir eklerinin *(boyırıḳ)*, her şahsı karşılayan ayrı bir eki bulunmaktadır (Ergin, 2007: 288).

	Teklik	**Çokluk**
I	*-ym, -Iym*	*-yK, -IyK*
II	*Ø*	*-ġız/-gĕz*
III	*-sın/-sĕn*	*-sınnar/-sĕnner*

Tablo 1.2.5.1.3.1. III. Tip Şahıs Ekleri

1.2.5.2. Şekil ve Zaman

Şekil ve zaman ekleri (*nakloněnie kategoriyesĕ*), fiil kök ve gövdelerinin ifade ettiği hareketi şekle ve zamana bağlayan eklerdir. Şekil ifadesi bütün fiil kök ve gövdelerinde bulunurken zaman ifadesi sadece bir kısmında görülmektedir (Ergin, 2007: 288). Şekil ve zaman ifade edenlere *bildirme kipleri,* sadece şekil ifade edenlere ise *tasarlama kipleri* denilmektedir.

1.2.5.2.1. Basit Çekimler

1.2.5.2.1.1. Bildirme Kipleri

Tat.'daki bildirme kiplerini *(hikeye fiġıller)*, geçmiş, geniş ve gelecek zaman başlıkları altında inceleyeceğiz.

1.2.5.2.1.1.1. Geçmiş Zaman

1.2.5.2.1.1.1.1. Görülen Geçmiş Zaman

Şekil bakımından bildirme, zaman bakımından görülen geçmiş zaman ifade eden bu ek; hareketin geçmiş zamanda, konuşanın bilgisi dahilinde yapıldığını ifade eder (Ergin, 2007: 298).

Tat.'da görülen geçmiş zamanın *(kategorik [bilgĕlĕ] ütken zaman)*, olumlu çekimi fiilin üzerine *-Dı/-Dĕ*, görülen geçmiş zaman ekleri ile II. tip (iyelik kökenli) şahıs eklerinin getirilmesiyle yapılmaktadır (Zekiyev vd., 2002: 125; Öner, 2007: 715).

Görülen Geçmiş Zaman Olumlu Çekim *(Fiil + -DI + İyelik Kökenli Şahıs Ekleri)*		
	Teklik	**Çokluk**
I. Şahıs	*kit-tĕ-m*	*kit-tĕ-k*
II. Şahıs	*kit-tĕ-ñ*	*kit-tĕ-gĕz*
III. Şahıs	*kit-tĕ*	*kit-tĕ-ler*

Tablo 1.2.5.2.1.1.1.1.1. Görülen Geçmiş Zaman Olumlu Çekim

Teklik I. Şahıs

Allağa şökĕr, ***ķotıldım...*** *- dip, irkĕnlep bĕr sulış aldı.* "– Allah'a şükür, **kurtuldum,** diyerek rahatça bir nefes aldı." (1519).

Ottım*, min* ***ottım****! Yöz mĕñ minĕkĕ, yöz mĕñ minĕkĕ. Ḫatın, bayıdıķ bit ḫezĕr indĕ bĕz. Yöz mĕñ* ***ottım*** *bit min, eyĕ. Min* ***ottım****.* "**Kazandım**, ben **kazandım**! Yüz bin benimki, yüz bin benimki. Hatun, zengin olduk elbette artık biz. Yüz bin **kazandım** ben, tabi ki evet. Ben **kazandım**." (1120).

Abram Biniyaminoviç ķul astında armıy-talmıy un yıl ***ḫĕzmet ittĕm****.* "Abram Biniyaminoviç'in elinin altında yorulmadan, dinlenmeden on yıl **hizmette bulundum**." (1253).

Teklik II. Şahıs

Ni ĕşledĕñ *sin, ni buldı siña, kĕmnerneñ gĕne beddoğaları töştĕ iken siña?..* "**Ne yaptın** sen, ne oldu sana, kimlerin bedduaları tuttu acaba sana?" (1132).

Siña eytem, bu arada baylığıñnı yışraķ ***söyliy başladıñ****, Şemsi ebige kürĕnmiysĕnmĕ?* "Sana söyleyeyim, bu aralar zengin olmayı daha da sık **söylemeye başladın**, Şemsi Ebe'ye görünmüyor musun?" (1007).

*E üzĕ ĕçĕnnen: "Ehe, **ĕlektĕñmĕ**, mĕne ḫezĕr yalındıram min sinĕ", - dip, şatlığınnan ḳıçḳırıp cibere yazdı.* "İçinden ise, "Aha, **takıldın mı**, işte şimdi yalvartayım ben seni…" diyerek neredeyse mutluluktan bağırmaya başlayacaktı." (1642).

*Kit annan, cüler kĕşĕ **taptıñ** melle? - dip, ḫatının ciñĕnnen östĕrep alıp kittĕ.* "– Git oradan, aptal insan mı **buldun** sandın, diyerek, karısını kolundan sürükleyerek gitti." (1852).

Teklik III. Şahıs

*Taraḳan aşağan kümeç şikĕllĕ ḳıtırşı bitlĕ bĕr ḫatın kassirşa bulıp, kartasın bĕr tiyĕnnen loto kartaların **sata başladı**.* "Hamam böceği kemirmiş hamur gibi pütürlü yanaklı bir kadın, kasiyer olarak tanesi bir kuruştan loto kağıtlarını **satmaya başladı**." (1941).

*Ḫĕzmetçĕ kĕrĕp, ḳollıḳ ḳaraşı bĕlen çey ḫezĕr bulğanlığın, tĕrrasada anı çeyge kötkenlĕklerĕn iğlan itĕp **baş iydĕ**.* "Hizmetçi girip, kulluk ifadesi ile çayın hazır olduğunu, terasta onu çaya beklediklerini bildirerek **baş eğdi**." (55).

*Haman bĕr cirde utıra-utıra uñ ayağı oyıp, köçke ḳapḳadan **çıḳtı.*** "Daima bir yerde otura otura sağ ayağını ovarak zar zor dış kapıdan **çıktı.**" (1974).

*İskender, İlyasovlar familiyesĕn atası avızınnan işĕtkeç, **ḳızarıp kittĕ.*** "İskender, İlyasovlar ailesini babasının ağzından işitince **kızarıverdi.**" (115).

Çokluk I. Şahıs

*Ĕnĕm Möḫemmetḫan, bu könge ḳader bĕz sinĕ cemeğatlerĕñ bĕlen **tuydırıp kildĕk**, anısı öçĕn reḫmet eytseñ de, eytmeseñ de üz ĕşĕñ.* "Kardeşim Möḫemmetḫan, bu güne kadar biz seni ailelerin ile **doyurduk**, onun için teşekkür etsen de etmesen de kendi bileceğin iş." (915).

*Eyĕ, ḫezĕr bĕz **taşlandıḳlar** indĕ, ġomĕrge **taşlandıḳ.*** "Evet, şimdi biz **terk edildik**, artık ebediyen **terk edildik**." (951).

*Bĕz kötesĕn **köttĕk** indĕ.* "Biz hepsini **bekledik** demin." (1252).

Çokluk II. Şahıs

*Mĕne, yĕgĕtler, **kürdĕgĕzmĕ**?* "İşte, yiğitler, **gördünüz mü**?" (933).

*Ḳarşı da çıḳmıysız, daçağa çıḳḳaç, temam **zuraydığız** sĕz...* "İtiraz da etmiyorsunuz, yazlığa gelince tamamen **şımardınız** siz…" (1466).

Çokluk III. Şahıs

*Ķunaķlar törlĕ urınnarġa taralıp **utırışa başladılar**.* "Misafirler çeşitli yerlere dağılarak **oturmaya başladılar**." (1901).

*İkĕnçĕ yılġa anı mekerce vaķıtında kibĕtke **töşĕrdĕler.*** "İkinci yıl onu Mekerce zamanında dükkâna **indirdiler**." (825).

*Yılaşıp, yıraķ suġışķa ozatıp ķalġan ḫatını, balaları, ķarçıķ anası anıñ ķarşına kilĕp **bastılar.*** "Ağlaşarak onu uzun süreli savaşa yollayan karısı, çocukları ve yaşlı anası onun gözünün önüne **geldiler**." (530).

*Miñsılu aşıġıp annan-monnan ġına bitĕne kĕrşen yaġıp, kiyĕnĕp, öynĕ biklep, ķultıķlaşıp aķ çirbik **alırġa kittĕler**.* "Miñsılu, aceleyle oradan buradan yanağına pudra sürüp giyininince, evi kilitleyip, kol kola girerek beyaz ayakkabı **almaya gittiler**." (1783).

Olumsuz Çekim

Tat.'da görülen geçmiş zamanın olumsuz çekimi fiilin sonuna olumsuzluk eki -*mA*'nın getirilmesiyle yapılmaktadır.

Görülen geçmiş zamanın olumsuz çekimini şu şekilde gösterebiliriz.

Görülen Geçmiş Zaman Olumsuz Çekim *(Fiil +-mA +-dı/-dĕ + İyelik Kökenli Şahıs Ekleri)*		
	Teklik	**Çokluk**
I. Şahıs	*kit-me-dĕ-m*	*kil-me-dĕ-k*
II. Şahıs	*kit-me-dĕ-ñ*	*kil-me-dĕ-gĕz*
III. Şahıs	*kit-me-dĕ*	*kil-me-dĕ-ler*

Tablo 1.2.5.2.1.1.1.1.2. Görülen Geçmiş Zaman Olumsuz Çekim

Teklik I. Şahıs

*E, kĕm, Fetḫĕraḫman kiyev, tĕgĕ üzĕgĕzneñ çuķraķ Ķamalilar bötĕn kötüvlerĕ bĕlen daçağızını ĕzlep yöriyler idĕ, min **eytmedĕm**, - didĕ.* "– Aa, Fetḫĕraḫman damat, şu sizin Sağır Ķamaliler bütün sürüleri ile yazlığınızı arayarak yürüyorlardı, ben **söylemedim**, dedi." (1476).

Teklik III. Şahıs

Emma Ḫeyrulla aġay kĕşĕge ķaraġanda ikĕ ölĕş artık ĕşlese de, anıñ atı da, sıyırı da, ḫetta kecesĕ de ***bula almadı****, tamağı ikmekke* ***tuymadı****, tenĕ cılınıp* ***yörmedĕ****.* "Fakat Ḫeyrulla Ağabey, diğer insanlara nispeten iki kat fazla çalışsa da onun atı, ineği hatta keçisi bile **olmadı**, midesi ekmeğe **doymadı**, bedeni **ısınmadı**." (574).

Ḫeyrulla aġay ķarta uyını, temekĕ tartuv, ĕçüv şikĕllĕ bozık ĕşlerge de ***öyrenmedĕ****, bozık ĕşler artınnan da* ***yörmedĕ****, şulay da dönyasında bĕr kön* ***reḫet küre almadı****.* "Ḫeyrulla Ağabey kumar oynama, sigara kullanma, içki içme gibi kötü işlere de **alışmadı**, kötü işlerin arkasından da **gitmedi**, yine de hayatında bir gün **rahat görmedi**." (576).

Çokluk III. Şahıs

Öste sarılıp torġan ķuyı ķara bolıtlar da anıñ ķaltıraġan irĕnnerĕn ***kürmedĕler****.* "Yukarıda toplanıp duran yoğun kara bulutlar da onun titreyen dudaklarını **görmediler**." (537).

Alar familiyeneñ çĕstĕn saķlav yulında ķullarınnan kilgen nerselerĕn ***ayamadılar****.* "Onlar soyumuzun onurunu koruma yolunda ellerinden geleni artlarına **koymadılar**." (338).

1.2.5.2.1.1.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Öğrenilen geçmiş zaman eki, geçmiş zamanda konuşanın bilgisi dahilinde olmadan yapılan hareketi ifade eder (Ergin, 2007: 300). Geçmişte gerçekleşen ve tamamlanan kesin bir zaman olan bu zaman çekiminde fiil ya sonradan öğrenilir ya da hiç bilinmez (Karaağaç, 2013: 366).

Tat.'da öğrenilen geçmiş zaman (*neticelĕ ütken zaman*) olumlu çekimi sedasız ünsüzlerden sonra *-KAn*; ünlüler ile sedalı ve */l/, /m/, /n/, /ñ/, /r/* ünsüzlerinden sonra ise *-GAn* biçimi kullanılarak yapılır. *-GAn/-KAn* ekinden sonra I. tip (zamir kökenli) şahıs ekleri getirilir (Zekiyev vd., 2002: 127; Hisamova, 2006: 182; Türk, 2014: 183).

Öğrenilen geçmiş zamanın olumlu çekimini şu şekilde gösterebiliriz:

Öğrenilen Geçmiş Zaman Olumlu Çekim *(Fiil + -GAn/-KAn + Zamir Kökenli Şahıs Ekleri)*		
	Teklik	**Çokluk**
I. Şahıs	*kit-gen-mĕn*	*kit-gen-bĕz*

II. Şahıs	*kit-gen-sěñ*	*kit-gen-sěz*
III. Şahıs	*kit-gen*	*kit-gen-(ner)*

Tablo 1.2.5.2.1.1.1.2.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Olumlu Çekim

Teklik II. Şahıs

Tuḳta elĕ, kĕm, Fetḫĕraḫman ulım, aşıḳma: sineñ daçañ bik matur iken, bik heybet cirden daça ***alġansıñ*** *iken.* "Dur hele, Fetḫĕraḫman oğlum, acele etme, senin yazlığın pek güzelmiş, pek gösterişli yerden yazlık **almışsın** meğer..." (1433).

Sin miněm külmegĕmně tĕgerge de anıñ bĕlen üzĕñe yışraḳ kürĕşĕrge uñayraḳ bulsın öçĕn ***birgenseñdĕr*** *elĕ! - dip, irĕněñ onıtılġan sabaḳların taġın iseńe töşĕre başladı.* "Sen benim elbisemi dikme işini de onunla daha sık görüşmek daha kolay olsun diye ona **vermişsindir**, diyerek kocasının unutulan tecrübelerini tekrardan hatırlatmaya başladı." (1699).

Teklik III. Şahıs

Añarġa bu devletně atası ***ḳaldırġan.***.. "Ona bu zenginliği babası **bırakmış**…" (683).

Çokluk III. Şahıs

Ene, ene uramda ḳaraḳlar talarġa ***kilgenner****, yeşĕrik aḳçalarnı, yeşĕrik!..* "İşte, işte sokakta hırsızlar çalmak için **gelmişler**, saklayalım paraları, saklayalım..." (1125).

Olumsuz Çekim

Tat.'da öğrenilen geçmiş zamanın olumsuz çekimi olumsuzluk eki *-mA*'nın üzerine *-GAn* eki ve I. tip (zamir kökenli) şahıs eki getirilerek yapılmaktadır.

Öğrenilen geçmiş zamanın olumsuz çekimini şu şekilde gösterebiliriz:

Öğrenilen Geçmiş Zaman Olumsuz Çekim *(Fiil + -mA + -Gan + Zamir Kökenli Şahıs Ekleri)*		
	Teklik	**Çokluk**
I. Şahıs	*kit-me-gen-měn*	*kit-me-gen-bĕz*
II. Şahıs	*kit-me-gen-sĕñ*	*kit-me-gen-sĕz*

III. Şahıs	*kit-me-gen(dĕr)*	*kit-me-gen-ner*

Tablo 1.2.5.2.1.1.1.2.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman Olumsuz Çekim

Teklik II. Şahıs

*Gölfervaz, sin **üzgermegenseñ**, sin ene tĕgĕ, bĕzneñ baḳçanıñ ḳart yükesĕ töbĕnde minĕ Meskevge ozatḳan Gölfervazsıñ.* "– Gölfervaz, sen **değişmemişsin**, sen işte, şu bizim bahçenin ihtiyar ıhlamur ağacının dibinde beni Moskova'ya uğurlayan Gölfervazsın." (212).

*'Yübiley' saḫibĕ Ḳamerĕtdin, tabaġa basḳan meçĕ şikĕllĕ, zıyalılarnıñ, baylarnıñ mecllĕske kilmevlerĕne borçılıp, deġvetnamelernĕ yaḫşılap **taratmaġansıñ**, dip, öndevçĕ Safaġa beylene idĕ.* "'Jübile'" sahibi Ḳamerĕtdin, tabağa basmış kedi gibi aydınların ve beylerin toplantıya gelmemelerine üzülüp, "Davetiyeleri güzelce **dağıtmamışsın**!" diyerek postacı Safa'yı bezdiriyordu." (1246).

Teklik III. Şahıs

*İndĕ ĕşĕ bĕttĕ digende gĕne, kötĕlmegennen, ayaḳ astınnan yene bĕr uñaysızlıḳ çıḳtı: aḳ çirbikke muvafik kaloş **alınmaġan**, e öydegĕ kevĕşler aḳ çirbikke yaḳın da kilmiyler idĕ.* "Artık işi bitti dediğinde beklenmedik bir şekilde ayağının altından yeniden bir zorluk çıktı; beyaz ayakkabısına uygun bir galoş **alınmamıştı**, evdeki çoraplar ise beyaz ayakkabıya uymuyorlardı." (1835).

*Ḳara indĕ monı, ḳara indĕ!.. İdenĕ nige oḫşıy, urını da **cıyılmaġan elĕ**!.. didĕ.* "– Bak şimdi şuna, bak şimdi! Yeri nasıl hoşuna gidiyor, döşeğini de **toplamamış** hâlâ, dedi." (1610).

*Allahı Teġale añar, mĕne şul isĕrĕk baş alpavıt malayıña ana ḳarınında yatḳan vaḳıtta uḳ: "Mĕne siña şulḳader cir, mĕne siña şulḳader urman, tĕgĕrmenner", - dip **birmegen** bit?..* "– Allahu Teala ona, işte bu sarhoş asilzade oğlanına ta ana karnında yattığı zamanlarda: "İşte sana bu kadar yer, işte sana bu kadar orman, değirmen." diyerek **vermemiştir** elbette..." (681).

Çokluk I. Şahıs

*Rasḫodı da yuḳ labasa, üz reḫetĕbĕzne üzĕbĕz **bĕlmegenbĕz** iken...* "Masrafı da yok ya, kendi rahatımızı kendimiz **bilmemişiz** meğer…" (1382).

1.2.5.2.1.1.1.3. -GAn bar/yuḳ Ekli Geçmiş Zaman

Öğrenilen geçmiş zamanın bir diğer çekimi olan bu yapı, geçmiş zaman sıfat-fiil eki -GAn/-Kan'ın üzerine iyelik kökenli şahıs ekleri ve *bar/yuḳ* sözlerinin getirilmesiyle oluşmuştur. Yapı, ilk olarak Giganov'un *Tatar Tĕlĕ Gramatikası* isimli eserinde yer almıştır. Aynı yapıyı kendi gramerinde değerlendiren M. İvanov, yapıyı öğrenilen geçmiş zaman başlığı altında incelemiştir. B. N. Serebrennikov ise bu yapının geçmişi retorik olarak ifade etmek için kullanıldığını belirtmiştir (Zekiyev vd., 2002: 143; Türk, 2014: 186-187).

Bu çekimin olumlu şekli daha önce gerçekleştirilen bir hareketin ifade edilmesini bildirmektedir (Türk, 2014: 187).

-GAn'lı Geçmiş Zaman Olumlu Çekim *(Fiil + -GAn + İyelik Kökenli Şahıs Ekleri + bar)*		
	Teklik	**Çokluk**
I. Şahıs	*kit-gen-ĕ-m bar*	*kit-gen-ĕ-bĕz bar*
II. Şahıs	*kit-gen-ĕ-ñ bar*	*kit-gen-ĕ-gĕz bar*
III. Şahıs	*kit-gen-ĕ bar*	*kit-gen-nerĕ bar*

Tablo 1.2.5.2.1.1.1.3.1. -GAn'lı Geçmiş Zaman Olumlu Çekim

Olumsuz Çekim

Bu zamanın daha önce hiç gerçekleşmemiş bir hareketi bildiren olumsuz şekli, geçmiş zaman sıfat-fiil eki *-GAn/-Kan*'ın üzerine iyelik kökenli şahıs eklerinin ve *yuḳ* sözünün getirilmesiyle yapılmaktadır (Zekiyev vd., 2002: 143-145; Türk, 2014: 188).

GAn'lı Geçmiş Zaman Olumsuz Çekim *(Fiil + -GAn + İyelik Kökenli Şahıs Ekleri + yuḳ)*		
	Teklik	**Çokluk**
I. Şahıs	*kit-gen-ĕ-m yuḳ*	*kit-gen-ĕ-bĕz yuḳ*
II. Şahıs	*kit-gen-ĕ-ñ yuḳ*	*kit-gen-ĕ-gĕz yuḳ*
III. Şahıs	*kit-gen-ĕ yuḳ*	*kit-gen-nerĕ yuḳ*

Tablo 1.2.5.2.1.1.1.3.2. -GAn'lı Geçmiş Zaman Olumsuz Çekim

Teklik I. Şahıs

Ķayda, ķunaķlarıñ ķadalıp kitmesler elĕ, miněm irteden birlĕ bĕrnerse ***ķapķanım yuķ****.* "Nerede, misafirlerin yok olup gitmezler şimdi, benim sabahtan beri hiçbir şey **yiyip içmişliğim yok**." (1499).

Teklik II. Şahıs

Siña eytem, irtege külmegĕm de ḫezĕr bulırlıķ bulġaç, Şerefilerge min de barır idĕm baruvın da, tik mĕne çirbigĕm gĕne ayaġımnı bik ķısa şul, hiçbĕr vaķıt kĕşĕnĕkĕ töslĕ reḫetleneр kiyerlĕk ayaķ kiyĕmĕ ***alġanıñ yuķ.*** "Sana söylüyorum, yarın elbisem hazır olursa Şerefilere ben de giderdim gitmesine de işte ayakkabım ayağımı pek sıkıyor, hiçbir zaman insanlarınki gibi rahatça giyilen bir ayakkabı **almışlığın yok.**" (1708).

Şakir üretnikněñ kükregĕnde ***kürgeněñ yuķmını****?* "Şakir üretnikněñ göğsünde **görmüşlüğün yok mu**?" (1274).

Teklik III. Şahıs

İskenderněñ anı ***kürgenĕ yuķ*** *elĕ.* "İskender'in onu **görmüşlüğü yoktu** henüz." (124).

1.2.5.2.1.1.2. Geniş Zaman

1.2.5.2.1.1.2.1. Şimdiki Zaman İfadeli Geniş Zaman

Hem şekil hem de zaman bildiren bu ek, hareketin şimdiki zamanda yapıldığını ifade eder (Ergin, 2007: 295).

Tat.'da bu zamanın olumlu çekimi *-A* ve *-y* eklerinin üzerine genel olarak I. tip (zamir kökenli) şahıs eki getirilerek yapılmaktadır. Ünsüz ile biten fiillere *-A*, ünlü ile biten fiillere *-y* eki getirilir (Hisamova, 2006: 178; Öner, 2007: 716). Düz-geniş ünlü ile biten kök ve gövdelerin son sesi, bu ek durumuna geçen /y/ sesinin etkisiyle daralmaktadır (Öner, 2013: 177).

Şimdiki Zaman İfadeli Geniş Zaman Olumlu Çekim *(Fiil + -A, -y + Zamir Kökenli Şahıs Ekleri)*		
	Teklik	**Çokluk**

I. Şahıs	*mĕsne-y-m (mĕsniym) ~ mĕsne-y-mĕn (mĕsniymĕn)*[6]	*mĕsne-y-bĕz (mĕsniybĕz)*
II. Şahıs	*mĕsne-y-sĕñ (mĕsniysĕñ)*	*mĕsne-y-sĕz (mĕsniysĕz)*
III. Şahıs	*mĕsne-y(dĕr) (mĕsniy)*	*mĕsne-y-ler (mĕsniyler)*

Tablo 1.2.5.2.1.1.2.1.1. Şimdiki Zaman İfadeli Geniş Zaman Olumlu Çekim

Teklik I. Şahıs

İskender efendi, ġafu itĕgĕz, min sĕzně bĕraz vaḳıtḳa Gölfervaz bĕlen ***ḳaldıram****...* "– İskender Efendi, bağışlayınız, ben sizi biraz Gölfervaz ile **bırakıyorum**… (190).

Tırışıp ĕşlep tapḳan diseñ, mĕne min de ***ĕşliym****, min de bit* ***tırışam****.* "Çalışıp kazanmış desen, işte ben de **çalışıyorum**, ben de elbette **çabalıyorum**." (685).

Teklik II. Şahıs

Sin hervaḳıtta şulay ***aşıġasıñ****, ḫatın, Yevrapĕyski ḫatınġa bolay ḳılanuv bĕr de kilĕşmiy! - dip ḫatının ügĕtlep aldı.* "Sen her zaman böyle **acele ediyorsun** hatun, Avrupalı kadına böyle davranmak hiç yakışmıyor, diyerek karısına öğüt verdi." (1662).

Teklik III. Şahıs

Bĕzněkĕ muzıḳaġa alay heveslĕ tügĕl, başḳa uyınnarnı bik ***yarata****.* "Bizimki müziğe o kadar hevesli değil, başka oyunları pek **seviyor**." (1930).

Çönki, Siracĕtdin fikĕrĕñçe, urıs malı, çit cir malı küp bulsa da, barıbĕr bereketsĕz ***bula.*** "Çünkü Siracettin'e göre, Rus malı, yabancı ülke malı çok olsa da yine de bereketsiz **oluyor**." (1161).

Çokluk I. Şahıs

Elĕ alġan ḫĕzmetçĕlerněñ de ozaḳlamıyça bĕrniçesĕn çıġarırġa ***uylıybız****, - dip, ĕşlep torġan ḫĕzmetçĕlerněñ yöreklerĕn aġuvlap aldı.* "Daha aldığımız işçilerin de çok geçmeden birkaçını çıkarmayı **düşünüyoruz**, diyerek çalışan işçilerin yüreklerini zehirledi." (777).

Çokluk II. Şahıs

[6] Teklik I. şahıs hem I. hem II. tip şahıs ekleri alabilmektedir (bk. Öner, 2007: 716).

Şayartmağız indĕ, ***sataştırasız****, monda pıyala kiseklerĕnnen uynamıylar bit! - dip açuvlanıp aldı.* "Kandırmayınız artık, **şaşırttırıyorsunuz**, burada cam parçalarıyla oynamıyorlar şüphesiz, diyerek öfkelendi." (1961).

Çokluk III. Şahıs

Bu çirbiklerĕm ayaḳḳa da alırlıḳlar tügĕl, ***ḳısalar****. "*Bu ayakkabılarım ayağa giyilecek gibi değil, **sıkıyorlar**." (1745).

Töşte altın aḳça ḫeyĕrlĕ tügĕl, ***diyler****.* "'Rüyada altın para iyi değil.' **diyorlar**." (1095).

Olumsuz Çekim

Bu çekimin olumsuz şekli *-mA* eki ile yapılmaktadır.

Şimdiki Zaman İfadeli Geniş Zaman Olumsuz Çekim *(Fiil + -mA + y (> -mIy) + Zamir Kökenli Şahıs Ekleri)*		
	Teklik	**Çokluk**
I. Şahıs	*mĕsne-me-y-m (mĕsnemiym) ~ mĕsne-me-y-mĕn (mĕsnemiymĕn)*	*mĕsne-me-y-bĕz (mĕsnemiybĕz)*
II. Şahıs	*mĕsne-me-y-sĕñ (mĕsnemiysĕñ)*	*mĕsne-me-y-sĕz (mĕsnemiysĕz)*
III. Şahıs	*mĕsne-me-y (mĕsnemiy)*	*mĕsne-me-y-ler (mĕsnemiyler)*

Tablo 1.2.5.2.1.1.2.1.2. Şimdiki Zaman İfadeli Geniş Zaman Olumsuz Çekim

Teklik I. Şahıs

Sugış, sugış!.. Yuḳ, min sinĕ ***cibermiym****, tĕleseler nerse söylesĕnner, min sinĕ* ***cibermiym****!.. süzlerĕ bĕlen İskenderněñ muyınına sarılıp, sulḳıldap-sulḳıldap yılıy başladı.* "– Savaş, savaş! Yok, ben seni **göndermiyorum**, istediklerini söylesinler, ben seni **göndermiyorum**, sözleri ile İskender'in boynuna sarılıp hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı." (300).

Eyĕm, min ***barmıym****!.. - didĕ.* "– Evet, ben **gitmiyorum**, dedi." (1691).

Teklik II. Şahıs

Siña eytem, elle bügĕn aş temsĕz bulġanmı? Nige ***aşamıysıñ****, canım?* "Sana söylüyorum, yoksa bugün yemek tatsız mı olmuş? Niye **yemiyorsun** canım?" (1629).

Ḫatın, sin bĕrnerse de ***bĕlmiysĕñ****, dus-iş bulsın, dus-iş bulsa, barısı da bula ul, mĕne Fetḫi dus daçaġa çıḳmasa, sĕzně monda çıġarıp yörĕr iddĕmmĕ min?* "- Hatun, sen hiçbir şey **bilmiyorsun**, eş dost olsun eş dost olursa hepsi oluyor, işte Fetḫi dost yazlığa gelmese sizi buraya çıkarır mıydım ben?" (1458).

Teklik III. Şahıs

Ferĕşte, eyĕ, bayıybız digeç bayıybız, mĕne monda, bayıysın, Ḫekimcan, dip tikke ğĕne ḳıçḳırıp ***tormıy****.* "Melek, evet, zengin olacağız deyince zengin olacağız, işte burada, "Zengin olacaksın Ḫekimcan!" diye boşuna bağırıp **durmuyor**." (1026).

Ul, başḳa mirzalar şikĕllĕ, yuḳ-bar nerse bĕlen ***vaḳlanmıy****, ḫetta vaḳlanuvçılarnı da yaratmıy idĕ.* "O, diğer beyzadeler gibi vara yoğa **kıymet vermiyor**, hatta kıymet verenleri de sevmiyordu." (75).

Çokluk I. Şahıs

Yarıy indĕ, ḫeyĕrlĕ bulsın, Miftaḫ ḫezretnĕñ süzĕn tıñlap, ulıñnı alıp ḳalsam ḳalıym indĕ, lekin bĕzge ḫĕzmetke kĕrgen malaylarġa bĕz biş yılġa ḳader jalunya ***birmiybĕz****.* "– Peki artık, hayırlı olsun, Miftaḫ Efendi'nin sözüne itaat edip oğlunu alayım şimdi, fakat bizim yanımızda işe giren delikanlılara biz beş yıla kadar maaş **vermiyoruz**." (785).

Çokluk II. Şahıs

Ey sĕz, eremtamaḳlar, nige kĕşĕnĕ ***kürmiysĕz!*** *- dip ayaḳ tibĕp ḳıçḳırdı.* "– Ah siz, haram yiyen insanlar, neden adamı **görmüyorsunuz**, diyerek tekme atıp bağırdı." (754).

Ḳarşı da ***çıḳmıysız****, daçaġa çıḳḳaç, temam zuraydığız sĕz...* "İtiraz da **etmiyorsunuz**, yazlığa gelince tamamen şımardınız siz…" (1466).

Çokluk III. Şahıs

Ni öçĕn kĕşĕlerněñ itlerĕn ***aşamıylar*** *iken?* "Neden insanların etlerini **yemiyorlar** acaba?" (966).

Baylıḳnıñ ḳadĕrĕn ***bĕlmiyler****, reḫetlene de* ***almıylar****, - digen şikĕllĕ süzler bĕlen hervaḳıtta baylarnı tirgiy, şĕlteliy idĕ.* "Zenginliğin kıymetini **bilmiyorlar**, memnun da

olmuyorlar, şeklindeki sözler ile her zaman zenginlere hakaret ediyor, onları eleştiriyordu." (997).

1.2.5.2.1.1.2.2. Gelecek Zaman İfadeli Geniş Zaman

Şekil olarak şimdiki zaman ifadeli geniş zaman çekimi ile aynı olan bu çekimin (*hezërgë zaman*), hangi zamana işaret ettiği metin içerisindeki durumuna bakarak veya cümle içerisinde bulunan zarf gibi yardımcı ögeler yardımıyla anlaşılabilmektedir (Öner, 2013: 177).[7]

Teklik I. Şahıs

*İrtege ük enkeylerge barıp barısın da **söyliym**, ẖeyërçë başıñ bëlen şulay söyerkeler totasıñmı?* "Yarın anamlara giderek hepsini **anlatacağım**, fakir başınla böyle oynaşlar mı tutuyorsun?" (1645).

Teklik II. Şahıs

*Ḳıssa ni bulġan, biyërge barmıysıñ, utırıp çey ëçëp, loto uynarġa **barasıñ**.* "Sıkıyorsa ne olmuş, bir yere gitmeyeceksin, oturup çay içerek loto oynamaya **gideceksin…**" (1715).

Teklik III. Şahıs

*Mëne miněm yübileyëm **bula**.* "Şimdi benim jübilem **olacak**." (1196).

***Bula, bula**!.. H̱ezër **bula**!* "**Olacak, olacak**! Şimdi **olacak**…" (1802).

Çokluk I. Şahıs

*Monnan soñ Devletgildiyëvler familiyesë bëlen İskender efendi bëzně maḳtandırır dip **ışanıp ḳalabız**.* "Bundan sonra Devletgildiyevlerin ailesi ile İskender Efendi bizi gururlandırır diye **ümit edeceğiz**." (363).

Olumsuz Çekim

Bu çekimin olumsuzu da şimdiki zaman ifadeli geniş zamanın olumsuz çekimi gibi -mA eki ile yapılmaktadır.

Teklik II. Şahıs

*Ḳıssa ni bulġan, biyërge **barmıysıñ**, utırıp çey ëçëp, loto uynarġa barasıñ.* "Sıkıyorsa ne olmuş, bir yere **gitmeyeceksin**, oturup çay içerek loto oynamaya gideceksin..." (1715).

[7] Şekil olarak şimdiki zaman ifadeli geniş zaman çekimi ile aynı olan bu çekim için ayrı bir tablo verilmemiştir.

1.2.5.2.1.1.3. Gelecek Zaman

1.2.5.2.1.1.3.1. Belirsiz Gelecek Zaman

Geçmişte başlayıp hâlâ devam eden dolayısıyla geleceğe bağlanan bir hareketi göstermek için kullanılan bu çekim, I. tip (zamir kökenli) şahıs eklerini almaktadır (Öner, 2014: 181-182).

Belirsiz gelecek zaman çekimi *(bilgĕsĕz kileçek zaman)* Tat.'da ünsüz ile biten fiillere *-Ar*, ünlü ile biten fiillere *-r* getirilerek, /r/ ve /l/ sesleri ile biten genellikle tek heceli, bazen de iki veya üç heceli fiilere ise *-(ı)r/-(ĕ)r* eki getirilerek yapılmaktadır (Hisamova, 2006: 189).

Belirsiz Gelecek Zaman Olumlu Çekim *(Fiil + -Ar, -r + Zamir Kökenli Şahıs Ekleri)*		
	Teklik	**Çokluk**
I. Şahıs	*mĕsne-r-mĕn*	*mĕsne-r-bĕz*
II. Şahıs	*mĕsne-r-sĕñ*	*mĕsne-r-sĕz*
III. Şahıs	*mĕsne-r*	*mĕsne-r-ler*

Tablo 1.2.5.2.1.1.3.1.1. Belirsiz Gelecek Zaman Olumlu Çekim

Teklik I. Şahıs

Ḫezĕr sin miña aḳ çirbik alıp birseñ, ceynĕ de şunıñ bĕlen ***çığarmın***. "Şimdi sen bana beyaz ayakkabı alırsan yazı da bununla **çıkarırım**." (1743).

Bĕzneñ nimekně aşağan kĕşĕ bĕzněñçe bulırğa tiyĕş, min sinĕ üzĕm ***öylendĕrĕrmĕn****! - dip, doḫa tolıbın kiyĕp, kükrep kibĕtten çığıp kittĕ.* "Bizim rızkımızı yiyen kişi bizim gibi olmalı, ben seni kendim **evlendiririm**, deyip, kürklü paltosunu giyip, kükreyerek dükkândan çıktı." (885).

Teklik II. Şahıs

Zarar yuḳ, yañadan samovar ***ḳuyarsıñ*** *elĕ...* "– Zararı yok, yeniden semaver **koyarsın** şimdi…" (1448).

Köçeyse, Alla saḳlasın, ye ***ġaḳıldan şaşarsıñ****...* "Doğruysa, Allah korusun, yoksa **aklını kaybedersin**." (1021).

Teklik III. Şahıs

Yeş bit elĕ, ***öyrenĕr****...* "Yaşı genç, elbette **öğrenir**…" (766).

Çeyge ḳader bĕrer nerse ḳapḳalap alıyḳ, çey temlĕrek ***bulır****, - didĕ.* "Çaya kadar birer şey atıştıralım, çay daha lezzetli **olur**, dedi." (1525).

Çokluk I. Şahıs

Magazin bulġaç, şebregĕn de ***alırbız****, - dip tağın köldĕ.* "Mağaza olunca daha güzelini de **alırız**, diyerek tekrardan güldü." (1397).

Mĕne ***kürĕrbĕz****, kirĕsĕnçe bulır miken,* ***kürĕrbĕz****...* "Elbet **görürüz**, tam tersi olur mu ki, **görürüz**…" (1096).

Siña eytem, az ġına sabır it, ḳunaḳlardan soñ reḥetleneр ***aşap-ĕçerbĕz****, yemĕ!* "Sana söylüyorum, biraz sabret, misafirlerden sonra rahatça **yiyip içeriz**, tamam mı ha?!" (1507).

Çokluk III. Şahıs

Yübiley ḥeberĕ dönyaġa çıḳḳaç ta, bötĕn gezitler minĕm ḥaḳımda ġına ***yaza başlarlar****.* "Jübile haberi dünyaya yayılınca da bütün gazeteler benim hakkımda **yazmaya başlar.**" (1196).

Mĕne soñınnan minĕ Pitĕrġa dĕputat itĕp ***ciberĕrler****.* "İşte sonra beni Petersburg'a milletvekili olarak **gönderirler**." (1197).

Olumsuz Çekim

Bu zamanın olumsuz çekimi -mAs ekinin üzerine I. tip (zamir kökenli) şahıs ekleri getirilerek yapılmaktadır. Teklik ve çokluk I. şahıslarda ise /s/ sesi düşer, *-mA* olumsuzluk ekinin üzerine I. tip (zamir kökenli) şahıs ekleri getirilir (Hisamova, 2006: 189-190; Safiullina ve Zekiyev, 2006: 298).

Belirsiz Gelecek Zaman Olumsuz Çekim *(Fiil + -mA/-mAs + Zamir Kökenli Şahıs Ekleri)*		
	Teklik	**Çokluk**

I. Şahıs	*měsne-me-m*	*měsne-me-běz*
II. Şahıs	*měsne-mes-sěñ*	*měsne-mes-sěz*
III. Şahıs	*měsne-mes*	*měsne-mes-ler*

Tablo 1.2.5.2.1.1.3.1.2. Belirsiz Gelecek Zaman Olumsuz Çekim

Teklik I. Şahıs

Bayımayınça min ***ġaḳıldan da şaşmam****, ülmeměn de, bělděñmě?* "Zengin olmadan ben **aklımı da kaybetmem**, ölmem de anladın mı?" (1023).

Teklik II. Şahıs

Cıymaġan dip idende ***yatmassıñ*** *elě, şunda uḳ döměgěrsěñ!* "Toplamamış diye taş döşemede **yatmazsın** şimdi, hemen geberirsin…" (1612).

Teklik III. Şahıs

Aḫ, ḫayvan, ḳart bulsa da, kürke itěne ***birěşmes****!* "Ah, hayvan, ihtiyar olsa da hindi etine **değişilmez**…" (960).

Yuḳ, yuḳ, bězden jalunya ***bulmas****, běr tiyěn de jalunya* ***bulmas***. "Hayır, hayır, bizden maaş **çıkmaz**, bir kuruş dahi maaş **çıkmaz**." (794).

Çokluk I. Şahıs

Yörek ḳanına mançılıp Feḫěrnisaġa yazġan ḫatlarında "aḫrı, canım, ***ḳavışa almabız****" digen fikěrně söygen kěşěsěne añlatırġa tırıştı.* "Kalbinin kanına batırılıp Fehirnisa'ya yazdığı mektuplarında 'İhtimal ki, canım, **kavuşamayız.**' şeklindeki fikrini sevdiği kişiye anlatmaya çalıştı." (892).

Çokluk II. Şahıs

Min sěz utırtḳan çeçek tütellerěněñ maturlıḳlarına şöbhe itmiym; ul çeçeklerně ḳarap lezzetlenüvden, şayat, mině de ***meḫrüm itmessěz...*** "Ben sizin çiçek dikmek için hazırladığınız toprağın güzelliklerinden şüphe etmiyorum; şayet, o çiçekleri seyrederek keyiflenmeden beni de **mahrum etmezsiniz…**" (193).

Çokluk III. Şahıs

Bolay da elě, ḫezret, cilkede dürtev ḳalalar, sin indě, ḫezret, ḳulıñnan běrer yazuv birseñ, yaḫşıraḳ bulır idě, yuḳsa ***ḳapḳadan kěrtmesler****, bězně anda kěm tanıy.* "Böyle de

şimdi İmam Efendi, sırtta dördü birlikte yaşıyorlar, sen şimdi İmam Efendi, yazılı kâğıt versen daha iyi olurdu, yoksa **kapıdan girmemize izin vermezler**, bizi orada kim tanıyor...” (633).

1.2.5.2.1.1.3.2. Kesin Gelecek Zaman

Tat.’da fiilin gelecek zamanda ve kesin olarak yapılacağını bildirmek için kullanılan bu çekim *(ḳatġıy kileçek zaman)*, I. tip (zamir kökenli) şahıs eklerini almaktadır (Safiullina ve Zekiyev, 2006: 297; Öner, 2013: 167-169). Kesin gelecek zaman çekimi Tat.’da ünsüz ile biten fiillere *-AçAK*, ünlü ile biten fiillere *-yAçAK* şeklinde gelir (Hisamova, 2006: 191).

Kesin Gelecek Zaman Olumlu Çekim *(Fiil + -AçAK + Zamir Kökenli Şahıs Ekleri)*		
	Teklik	**Çokluk**
I. Şahıs	*mĕsne-y-eçek-mĕn*	*mĕsne-y-eçek-bĕz*
II. Şahıs	*mĕsne-y-eçek-sĕñ*	*mĕsne-y-eçek-sĕz*
III. Şahıs	*mĕsne-y-eçek*	*mĕsne-y-eçek-ler*

Tablo 1.2.5.2.1.1.3.2.1. Kesin Gelecek Zaman Olumlu Çekim

Teklik II. Şahıs

Miněm yöregĕmde feḳat sin bĕryalġızıñ, Gölfervazım, hem meñgĕ şunda bĕryalġız ***ḳalaçaḳsıñ.*** “Benim kalbimde sadece sen, bir sen Gölfervaz’ım ve ebedî şurada sadece sen **kalacaksın…**” (214).

Yöregĕn kürsetĕp: - Mĕne şunda elle nindiy bĕrnerse: “Ḫekimcan, sin ***bayıyaçaḳsıñ****”, - dip, haman eytĕp, ḳıçḳırıp torġan şikĕllĕ tora.* “Yüreğini gösterip: – İşte burada bir şekilde bir şey, “Ḫekimcan, sen **zengin olacaksın**.” diye daima söyleyip bağırır gibi duruyor.” (1015).

Teklik III. Şahıs

Kiç seġat ciděde meclĕs ***açılaçaḳ*** *bulsa da, zıyalılarnıñ kilĕp bĕtmevlerĕ arḳasında, meclĕsnĕñ açıluvı bĕrazġa kiçĕktĕrĕldĕ.* “Akşam saat yedide toplantı **başlayacak** olsa da aydınların gelmemeleri sebebiyle toplantının başlaması da kısa bir süre için geciktirildi.” (1225).

Çokluk I. Şahıs

Běz bit sineñ bělen ķayçan da bulsa běr ***bay bulaçaķbız****. Billehiy ġazıym, běz sineñ bělen avtomobillerde gěne* ***eyttěreçekběz*** *bit, küñělěm size.* "– Biz seninle ne zaman olursa olsun **zengin olacağız**. Yanlışım varsa Allah'a sığınırım ama biz mutlaka senin ile otomobillerde **sefa süreceğiz** mutlaka, hissediyorum..." (1014).

1.2.5.2.1.2. Tasarlama Kipleri

Tat.'da tasarlama kipleri *(modallĕk/nakloneniye)*; emir, şart, istek ve gereklilik kiplerinden oluşmaktadır.

1.2.5.2.1.2.1. Emir Kipi

Emir çekimi, yapılması istenen işi kesinliğe bağlayarak emir biçiminde ifade eden fiil çekimidir (Korkmaz, 2017: 591).

Tat. üzerine yapılmış çalışmalarda teklik ve çokluk I. şahıs emir ekine *(boyırıķ fiġıl)* yer verilmemiştir (bk. Zekiyev vd., 2002: 146; Safiullina ve Zekiyev, 2002: 298-299; Hisamova, 2006: 196). Fakat biz çalışmamızda Öner 2013'ü esas alarak emir kipini GT.'de olduğu gibi Tat.'da da her şahıs için ayrı bir çekim eki ile inceleyeceğiz (Öner, 2013: 187).

Emir Kipi Olumlu Çekim		
	Teklik	**Çokluk**
I	*-ym, -Iym*	*-yK,-IyK*
II	*Ø*	*-ġız/-gĕz*
III	*-sın/-sĕn*	*-sınnar/-sĕnner*

Tablo 1.2.5.2.1.2.1.1. Emir Kipi Olumlu Çekim

Teklik I. Şahıs

Yılıym-yılıym *dip melcĕrep torġan ulınıñ bürĕgĕn tözetĕp ķuydı.* "**Ağlayayım ağlayayım** diye hâlsiz düşen oğlunun şapkasını düzeltiverdi." (767).

Nişliym *indĕ? Nerse bělen* ***tuydırıym*** *indĕ bolarnı?.. - dip sukrana başladı.* "**Ne yapayım** artık? Ne ile **doyurayım** artık bunları, diyerek yakınmaya başladı." (1496).

Teklik II. Şahıs

*Balaķay, çeçekleréñnĕ İskender efendige **kürset!** - dip, üzĕ işĕkke yüneldĕ.* "Yavrum, çiçeklerini İskender Efendi'ye **göster,** diyerek kendisi kapıya yöneldi." (191).

*Gölfervaz, meñgĕge miném öçĕn şundıy Gölfervaz bulıp, minĕ **beḫĕtlĕ it**.* "Gölfervaz, ebediyen benim için şöyle Gölfervaz olarak beni **mutlu et**." (213).

*Kĕm, Ġaliyulla, mĕne bu aġay biş yıl buş ḫĕzmet iterge ulın bĕzge tapşıra, rizalığın bĕlderĕp **ķul ķuydır**, malaynıñ paşportın **al**, aġaynıñ üzĕne illĕ tiyĕn sedaķa, bĕr kisek tĕgĕ sabınnı **bir**!..* "– Ġaliyulla, işte bu ağabey beş yıl boş çalışması için oğlunu bize teslim ediyor, rızalığını alarak **imza attır**, delikanlının kimliğini **al**, ağabeyin kendisine elli kuruş sadaka, bir tane şu sabundan **ver**…" (795).

Teklik III. Şahıs

*Allahı Teġale ḫeyĕrlĕ rizıķların **nasıyp itsĕn**!* "Allahu Teala hayırlı rızıklar **nasip etsin**…" (1469).

*Ey, ķadalıp **kitsĕn** le! - didĕ.* "– Ah, yok olup **gitsin**, dedi." (1451).

*Köçeyse, **Alla saķlasın**, ye ġaķıldan şaşarsıñ...* "Doğruysa, **Allah korusun**, yoksa aklını kaybedersin." (1021).

Çokluk I. Şahıs

*Eyt, nerse alay... İşĕtĕp **ķarıyķ**! - dip, ata kürke şikĕllĕ bĕr örĕlĕp aldı.* "– Söyle, ne o derece… Duyalım **bakalım**, diyerek baba hindi gibi biraz şişti." (1722).

*Anısın soñınnan söylerмĕn, ķayda, **doġa ķılıyķ**!..* "Onu sonra anlatırım, nerede **dua edelim**?" (1390).

Çokluk II. Şahıs

*Cemeġat, **tuķtaġız**, "yübiley" bar bit elĕ, - didĕ.* "– Cemaat, **durunuz**, "jübile" var tabi ki daha, dedi..." (1263).

***Eydegĕz**, eyde, baķçaġa **ütĕgĕz**, - didĕ.* "**Haydi**, haydi, bahçeye **geçiniz**, dedi." (1431).

*İskender efendi, **ġafu itĕgĕz**, min sĕzнĕ bĕraz vaķıtķa Gölfervaz bĕlen ķaldıram...* "– İskender Efendi, **bağışlayınız**, ben sizi biraz Gölfervaz ile bırakıyorum…" (190).

Çokluk III. Şahıs

Suğış, suğış!.. Yuḳ, min sinĕ cibermiym, tĕleseler nerse ***söylesĕnner****, min sinĕ cibermiym!.. süzlerĕ bĕlen İskenderneñ muyınına sarılıp, sulḳıldap-sulḳıldap yılıy başladı.* "– Savaş, savaş! Yok, ben seni göndermiyorum, istediklerini **söylesinler**, ben seni göndermiyorum, sözleri ile İskender'in boynuna sarılıp hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı." (300).

İşĕtsĕnner. *Aşarğa bir, diym min siña. Sin şunı işĕtemsĕñ? Miném aşıysım kile! - didĕ.* "– **Duysunlar.** Yemek ver diyorum ben sana. Sen bunu duyuyor musun? Ben yemek yemek istiyorum, dedi." (1504).

Olumsuz Çekim

Bu çekimin olumsuzu GT.'de olduğu gibi Tat.'da da *-mA* eki ile yapılmaktadır.

Emir Kipi Olumsuz Çekim		
	Teklik	**Çokluk**
I	*-mIym*	*-mIyK*
II	-	*-mağız/-megĕz*
III	*-masın/-mesĕn*	*-masınnar/-mesĕnner*

Tablo 1.2.5.2.1.2.1.2. Emir Kipi Olumsuz Çekim

Teklik II. Şahıs

Artında selametlĕğĕñnĕ Alladan yalvarıp toruvçı doğaçıñ barlığın iseñnen ***çığarma****...* "Arkanda sağlığını Allah'tan dileyen duacının varlığını aklından **çıkarma**…" (345).

Ḳıçḳırma*, ḳaya aḳırasıñ, çurt ḳuşḳanmı siña aḳ çirbik kiyerge! - didĕ.* "**Bağırma,** nereye bağırıyorsun, neyine senin beyaz ayakkabı giymek, dedi." (2002).

Teklik III. Şahıs

Siña eytem, yaḫşıraḳ oyıḳlarıñnı kiy, tatar ḫatınnarı felenner-tögenner, dip, başḳalarğa söylerlĕk süz ***ḳalmasın****, - dip, üzĕ kiyĕne de başladı.* "– Sana söylüyorum, en güzel çoraplarını giy, "Tatar kadınları" falan diye başkalarına söyleyecek söz **kalmasın**, deyip kendisi de giyinmeye başladı." (1781).

Çokluk I. Şahıs

Kassağa altmış sum ķırıķ biş tiyĕn bireçegĕñ bar iken, aķçañ bulsa, tülep ķaldır, bulmasa - vĕksĕlge ķul ķuyıp kiterseñ, dönyadağı isep-ḫisapnı aḫiretke ***ķaldırmıyķ****...* "Kasaya altmış ruble kırk beş kuruş vereceğin varmış, paran varsa ödeyerek bitir, yoksa senete imza atarsın, dünyadaki hesap kitabı ahirete **bırakmayalım**…" (921).

Çokluk II. Şahıs

Mĕne bu sĕzge sabaķ bulsın, min barıbĕr bĕttĕm indĕ, emma sĕz üz ḫaķığızını şul ķansız canvardan ***taptatmağız****.* "İşte bu size ders olsun, ben ne de olsa bittim artık, fakat siz kendi hakkınızı bu merhametsiz canavara **çiğnetmeyiniz**." (933).

Şayartmağız *indĕ, sataştırasız, monda pıyala kiseklerĕnnen uynamıylar bit! - dip açuvlanıp aldı.* "**Kandırmayınız** artık, şaşırttırıyorsunuz, burada cam parçalarıyla oynamıyorlar şüphesiz, diyerek öfkelendi." (1961).

Ülem! Ülem, ***ütĕrmegĕz!****..* "– Ölüyorum! Ölüyorum, **kıymayınız**…" (2000).

Çokluk III. Şahıs

Cemeğat! Kilmegenner bĕzge ***üpkelemesĕnner****.* "– Cemaat! Gelmeyenler bize **öfkelenmesinler**." (1252).

1.2.5.2.1.2.2. Şart Kipi

Şart çekimi, bir oluş ve kılışı "şart"a veya "dilek, istek ve niyet"e bağlayan bir fiil çekimidir (Korkmaz, 2017: 600).

Tat.'da hareketin şart şeklinde tasarlandığını gösteren bu çekimin *(şart fiğıl)* şahıs çekimi II. tip (iyelik kökenli) şahıs ekleri ile yapılmaktadır. Zaman bildirmeyen şart çekimi genellikle gelecekte olması beklenen oluş ve kılışı ifade eder (Hisamova, 2006: 199).

Şart Kipi Olumlu Çekim *(Fiil + -sA + İyelik Kökenli Şahıs Ekleri)*		
	Teklik	**Çokluk**
I. Şahıs	*-sAm*	*-sAK*
II. Şahıs	*-sAñ*	*-sağız/-segĕz*
III. Şahıs	*-sA*	*-sA(lAr)*

Tablo 1.2.5.2.1.2.2.1. Şart Kipi Olumlu Çekim

Teklik I. Şahıs

*Min **bay bulsam**, bötěn baylarğa ürnek bulırlıķ ěş te iter iděm hem tora da bělěr iděm, ḫezěrgě baylar nerse ul...* "– Ben **zengin olsam** hem bütün zenginlere örnek olarak çalışır hem de yaşamayı bilirdim, şimdiki zenginler ne böyle…" (996).

*Lekin niķader gěne **tırışsam** da, miněm tavığım da öçke gěne ķaldı, bu nik bolay?.. - dip, tağın şul avır soravğa cavap taba almıyça aptırap ķaldı.* "Fakat ne kadar **çalışsam** da benim tavuğum sadece üç tane kaldı, bu neden böyle, diyerek, yine bu zor sorulara cevap bulamayınca şaşakaldı." (686).

Teklik II. Şahıs

*Měne nerse, sin miña irtege Şerefilerge kiyěp barırğa aķ çirbik **alsañ**, ğoměrěmde ul yaḫşılığıñnı onıtmas iděm.* "– Şimdi şey, sen bana akşam Şerefilerde giymek için beyaz ayakkabı **alsan** ömrüm boyunca o iyiliğini unutmazdım..." (1725).

*Ěněm Möḫemmetḫan, bu könge ķader běz sině cemeğatlerěñ bělen tuydırıp kilděk, anısı öçěn reḫmet **eytseñ** de, eytmeseñ de üz ěşěñ.* "Kardeşim Möḫemmetḫan, bu güne kadar biz seni ailelerin ile doyurduk, onun için teşekkür **etsen** de etmesen de kendi bileceğin iş." (915).

*Anı başta uķ **kürsetseñ** yaramağanmını, e min, atası, çınlap ta söyerkeñnen kilgen ḫat dip uylağan iděm.* "– Onu ilkin **göstersen** daha doğru olmaz mıydı, ama ben gerçekten de oynaşından gelmiş bir mektup olduğunu düşünmüştüm." (1667).

*Ḫezěr sin miña aķ çirbik **alıp birseñ**, ceyně de şunıñ bělen çığarmın.* "Şimdi sen bana beyaz ayakkabı **alırsan** yazı da bununla çıkarırım." (1743).

Teklik III. Şahıs

*...Miñsılunıñ mukşı çabatası ķader kilěşsěz zur ayağına sıydırırğa niķader **tırışsa** da, buldıra almadı.* "…Miñsılu'nun Mokşı çarığı kadar olan şekilsiz ve büyük ayağına ne kadar çok sığdırmaya **çalışsa** da yapamadı." (1797).

*Anıñ fikěrěn ķurķınıçlı ḫıyal tomanı **ķaplasa** da, yöregě tüzěmsězlěk bělen İskenderden ḫat yeki ḫeber köte idě...* "Onun aklını korkunç hayal dumanı **sarsa** da yüreği sabırsızlıkla İskender'den mektup ya da haber bekliyordu." (430).

*Ğekimcan abzıy, altın töyegen unlap ķapçıķnıñ iñ kĕçkĕnesĕn kütermekçĕ bulġan bulıp niķader **azaplansa** da, kütere almadı, diy.* "Ğekimcan Ağabey, altın doldurulan on kadar torbanın en küçüğünü kaldırmak isteyip ne kadar **uğraşsa** da kaldıramamış." (1085).

Çokluk II. Şahıs

*Eydegĕz, ķunaķlar, bakçaġa, **tĕlesegĕz** çeynĕ bisitkede ĕçik, - didĕ.* "– Haydi misafirler, bahçeye, **dilerseniz** çayı kameriyede içelim, dedi." (1400).

Çokluk III. Şahıs

***Kürseler** de, alarda tamçılar yuķ idĕ.* "**Görseler** de onlarda damlalar yoktu." (538).

*Minhac abıyġa yĕgĕtler un adımnan **selam birseler** de, Minhac abıynıñ selam ķaytarġanın Ğeyrulla aġay işĕte almadı.* "Minhac Ağabey'e delikanlılar on adım önceden **selam verseler** de Minhac Ağabey'in selam verdiğini Ğeyrulla Ağabey duyamadı." (713).

*Emma Ğeyrulla aġay, kürşĕsĕ Nizami, tüben oçnıñ Eḫmetcan, tağı bik küp, bik küp yarlı-yabaġay könĕ-töně bĕrtuķtamıy **ĕşleseler** de, tamaķları aç, öske kiyerge kiyĕm de yuķ, öylerĕ de iskĕ, miçke yaġarġa utınnarı, aşarġa azıķları da yuķ!* "Fakat Ğeyrulla Ağabey, komşusu Nizami, avam taraftan Eḫmetcan ve daha pek çok, pek çok yoksul gece gündüz devamlı **çalışsalar** da mideleri aç, üstlerine giyecek kıyafetleri yok, evleri eski, soba yakmaya odunları, yemeye yemekleri yoktu!" (583).

Olumsuz Çekim

Şart kipinin olumsuz çekimi *-mA* eki ile yapılmaktadır.

Şart Kipi Olumsuz Çekim *(Fiil + -mA + -sA + İyelik Kökenli Şahıs Ekleri)*		
	Teklik	**Çokluk**
I. Şahıs	*-mAsAm*	*-mAsAK*
II. Şahıs	*-mAsAñ*	*-masağız/-mesegĕz*
III. Şahıs	*-mAsA*	*-mAsA(lar)*

Tablo 1.2.5.2.1.2.2.2. Şart Kipi Olumsuz Çekim

Teklik II. Şahıs

*Siña eytem, **açuvlanmasañ**, bĕr nerse eytĕr idĕm de, açuvlanuvıñnan ķurķam şul, didĕ.* "– Sana söylüyorum, **öfkelenmesen** bir şey söylerdim de öfkelenmenden korkuyorum, dedi." (1719).

*Barıbĕr ḫezĕr aķ çirbik **almasañ**, cey öçĕn bĕrer nerse almıy ḫelĕñ yuķ.* "Fakat şimdi beyaz ayakkabı **almasan** yaz için birer şey almaya durumun yok." (1744).

*Ĕnĕm Möḫemmetḫan, bu könge ķader bĕz sinĕ cemeġatlerĕñ bĕlen tuydırıp kildĕk, anısı öçĕn reḫmet eytseñ de, **eytmeseñ** de üz ĕşĕñ.* "Kardeşim Möḫemmetḫan, bu güne kadar biz seni ailelerin ile doyurduk, onun için teşekkür etsen de **etmesen** de kendi bileceğin iş." (915).

Teklik III. Şahıs

*Fetḫĕraḫman abzıy it, may, ansın-monsın taşuvdan **buşamasa** da, lekin üz reḫetĕ öçĕn bulġanġa, anı-monı uylamıy idĕ.* "Fetḫĕraḫman Ağabey et, tereyağı, onu bunu taşımaktan **kurtulmasa** da kendi rahatı için olduğundan onu bunu düşünmüyordu." (1372).

*Eger bu yöz mĕñlĕ beḫĕt sınaş uyını **bulmasa**, ul üzĕnĕñ bayuv iḫtimalı yuķlığın bĕlĕp, şuña küre şul beḫĕt sınaş uyının uylap çıġarġan kĕşĕlerge ĕçĕnnen doġa da ķıla idĕ.* "Eğer bu yüz binli şans deneme oyunu **olmasa** o kendisinin zengin olma ihtimalinin olmadığını bildiğinden dolayı bu şans deneme oyununu düşünüp çıkaran kişilere içinden dua dahi ediyordu." (1064).

Çokluk III. Şahıs

*Yeş ofitsĕrniñ şpor tavışları anı bu tiren ḫıyaldan **uvyata almasalar** da, kömĕş şikĕllĕ saf, yeş tavış anı bu ḫıyaldan uyanırġa mecbür ittĕ.* "Genç subayın mahmuz sesleri onu bu derin hayalden **uyandıramasalar** da gümüş gibi saf, genç ses onu bu hayalden uyanmaya mecbur etti." (100).

1.2.5.2.1.2.3. İstek Kipi

Yalnızca şekil ifade eden bu çekim, tasarlanan hareketin istendiğini göstermektedir (Ergin, 2007: 310).

Hareketi istek, dilek, niyet olarak tasarlayan bu çekimin *(tĕlek fiġıl)* Tat.'da kendine has bir eki bulunmamaktadır. İstek çekimi için Tat.'da söz konusu fiilin isim şekli yardımcı fiil ile çekimlenmektedir (Öner, 2007: 197-198).

1.2.5.2.1.2.3.1. -ası/-esĕ + II. tip (iyelik kökenli) şahıs ekleri + kil-

Bu çekim asıl fiilin isim şeklinin üzerine II. tip (iyelik kökenli) şahıs eki ile *kil-* fiili getirilerek yapılmaktadır. Yardımcı fiil olarak bu çekimin esasını oluşturan *kil-* istek ifadesini veren unsurdur ve sadece III. şahıs çekimiyle kalıplaşmıştır. *kil-* fiili yardımıyla istek çekimine giren asıl fiilin aldığı sıfat-fiil eki, ünsüzle biten kök ve gövdelerde *-ası/-esĕ* ünlüyle biten kök ve gövdeler de *-ysı/-ysĕ* şeklindedir (Öner, 2007: 199-201).

Bu çekimde yadımcı fiil olarak kalıplaşan *kil-* fiilinin yanında aynı fonksiyona sahip *bar* sözü de kullanılmaktadır (Öner, 2013: 199). Metnimizde *bar* sözünün kullanıldığı örneklere de rastlanmıştır.

İstek Kipi Olumlu Çekimi *(Fiil + -ası/-esĕ / -ysı/-ysĕ + İyelik Kökenli Şahıs Ekleri + kil- (bar))*		
	Teklik	**Çokluk**
I. Şahıs	*-asım/-esĕm kil-;-ysım/-ysĕm kil-*	*-asıbız/-esĕbĕz kil-;-ysıbız/-ysĕbĕz kil-*
II. Şahıs	*-asıñ/-esĕñ kil-;-ysıñ/-ysĕñ kil-*	*-asıġız/-esĕgĕz kil-;-ysıġız/-ysĕgĕz kil-*
III. Şahıs	*-ası/-esĕ kil-; -ysı/-ysĕ kil-*	*-asıları/-esĕlerĕ kil-;-ysıları/-ysĕlerĕ kil-*

Tablo 1.2.5.2.1.2.3.1.1. -ası/-esĕ + II. tip şahıs ekleri + kil- Yapısı Olumlu Çekim

Teklik I. Şahıs

...emma min Möḫemmetḫannı ḳara ĕşke biresĕm kilmiy, yaġniy meselen, ul miněm şekĕrtĕm bulġanġa, min anı sevde ĕşĕne ***öyrettĕresĕm kile****...* "…fakat benim Möḫemmetḫan'ı kötü işlere veresim gelmiyor, yani örneğin, o benim öğrencim olduğundan, benim ona ticaret işini **öğrettiresim geliyor**…" (621).

Miněm irtege seġat bişte ***torasım bar*** *bit, - dip, urınınnan ḳuzġala başladı.* "Ben yarın saat beşte **kalkmak istiyorum** mutlaka, diyerek yerinden kalkmaya başladı." (1233).

Aşıysım kile*, aşarġa bir sin miña, aşarġa! - didĕ.* "**Yemek yemek istiyorum**, yemek ver sen bana, yemek, dedi." (1500).

Teklik II. Şahıs

Bĕlem, ***aşıysıñ kilgeněn*** *de bĕlem, zinhar, az ġına sabır it indĕ, canım, - didĕ.* "Biliyorum, **yemek yemek istediğini** de biliyorum, lütfen, biraz sabret artık canım, dedi." (1508).

Teklik III. Şahıs

Şulay da, Allaġa yaḳınlaşḳan sayın ***yaḳınlaşası kilgen*** *derviş şikĕllĕ, İskenderněñ de Gölfervazġa yaḳınlaşḳannan-****yaḳınlaşası kildĕ****.* "Yine de Allah'a yaklaştıkça **yaklaşmak isteyen** derviş gibi İskender de Gölfervaz'a **yaklaşmak istedi**." (149).

Ul üzĕn meñgĕ-meñgĕ İskender ḳarşısında ġına ***totası kildĕ****.* "O, kendisini sonsuza dek sadece İskender'in karşısında **tutmak istedi**." (258).

Bolay, niçĕk te bulsa, meselen, yuldan zur aḳça tabıp ye bütençe, niçĕk te ḫarikılġade bĕr ĕş bĕlen ***bayıysı kile****, şuña ışanıp üzĕn-üzĕ yuvata idĕ.* "Bu şekilde, nasıl olsa, örneğin, yolda çok para bulup veya başkaca harikulade bir iş ile **zengin olmak istiyor**, buna inanarak kendi kendini ümitlendiriyordu." (993).

Ḫekimcan aġaynıñ ĕçĕnde cehennem ḳızıllığı başlanıp, ***ĕçesĕ kilĕp*** *irĕnnerĕ yanıp kümĕrge evĕrĕldĕler.* "Ḫekimcan Ağa'nın içinde cehennem kızıllığı başlayınca, bir şeyler **içmek isteyip,** dudakları yanarak kömüre dönüştü." (534).

Çokluk I. Şahıs

Bĕzneñ tavġa ***mĕnesĕbĕz bar*** *bit...* "Bizim dağa **çıkasımız var** mutlaka…" (1460).

Çokluk II. Şahıs

Eydegĕz, ḳunaḳlar, ***çey ĕçesĕgĕz kilemĕ****? - didĕ.* "– Haydi misafirler, **çay içmek ister misiniz,** dedi." (1425).

Olumsuz Çekim

İstek kipinin bu şeklinin olumsuz çekimi için *-mA* eki kullanılmaktadır.

İstek Kipi Olumsuz Çekimi *(Fiil + -ası/-esĕ / -ysı/-ysĕ + İyelik Kökenli Şahıs Ekleri + kil- + mA)*		
	Teklik	**Çokluk**
I. Şahıs	*-asım/-esĕm kilme-;-ysım/-ysĕm kilme-*	*-asıbız/-esĕbĕz kilme-;-ysıbız/-ysĕbĕz kilme-*

II. Şahıs	*-asıñ/-esĕñ kilme-;-ysıñ/-ysĕñ kilme-*	*-asığız/-esĕgĕz kilme-;-ysığız/-ysĕgĕz kilme-*
III. Şahıs	*-ası/-esĕ kilme-; -ysı/-ysĕ kilme-*	*-asıları/-esĕlerĕ kilme-;-ysıları/-ysĕlerĕ kilme-*

Tablo 1.2.5.2.1.2.3.1.2. -ası/-esĕ + II. tip şahıs ekleri + kil- Yapısı Olumsuz Çekim

Teklik I. Şahıs

*...emma min Möḫemmetḫannı ḳara ĕşke **biresĕm kilmiy**, yaġniy meselen, ul miněm şekĕrtĕm bulġanġa, min anı sevde ĕşĕne öyrettĕresĕm kile...* "…fakat benim Möḫemmetḫan'ı kötü işlere **veresim gelmiyor**, yani örneğin, o benim öğrencim olduğundan benim ona ticaret işini öğrettiresim geliyor…" (621).

Teklik III. Şahıs

*Anıñ İskenderden **ayırılası kilmedĕ**.* "O, İskender'den **ayrılmak istemedi**." (257).

*Minhacĕtdinniñ **aşıysı kilmiy idĕ**.* "Minhacĕtdin **yemek istemiyordu**." (1623).

1.2.5.2.1.2.3.2. -maḳçı/-mekçĕ + bul- + şahıs ekleri

Hareketin gelecek zamanda yapılmak için planlandığını, gerçek bir niyetin olduğunu ifade eden bu çekim, hem *-maḳçı/-mekçĕ* hem de *-maḳçı/-mekçĕ bul-* yapısı ile yapılmaktadır. *-maḳçı/-mekçĕ bul-* şeklindeki birleşik çekimin aslını *-çı/-çi* eki temsil etmektedir. Bu ek, hareketin bir maksat veya niyet olarak tasarlandığını ifade etmektedir. İstek kipinin bu şekli için I. tip (zamir kökenli) şahıs ekleri kullanılmaktadır (Öner, 2007: 203-206).

İstek Kipi Olumlu Çekimi[8] *(Fiil + -maḳçı/-mekçĕ + bul- + Zamir Kökenli Şahıs Ekleri)*		
	Teklik	**Çokluk**
I. Şahıs	*-maḳçı/-mekçĕ bulam*	*-maḳçı/-mekçĕ bulabız*
II. Şahıs	*-maḳçı/-mekçĕ bulasıñ*	*-maḳçı/-mekçĕ bulasız*
III. Şahıs	*-maḳçı/-mekçĕ bula*	*-maḳçı/-mekçĕ bulalar*

[8] Tabloda *-maḳçı/-mekçĕ + bul-* yapısı geniş-şimdiki zaman kipiyle çekimlenerek örneklendirilmiştir.

Tablo 1.2.5.2.1.2.3.2.1. -maḳçı/-mekçĕ + bul- + Şahıs Ekleri Yapısı Olumlu Çekim

Teklik II. Şahıs

*Ḳara anı, üz ḫatınıñnan **ḳolaḳ ḳaḳmaḳçı bulasıñmı** elle?! - dip üzĕ hemmesĕnnen artıḳ ḳıçḳırıp köldĕ.* "Bana bak, kendi karını **elden çıkarmak mı istiyorsun** yoksa, deyip kendisi hepsinden çok haykırarak güldü." (1876).

Teklik III. Şahıs

*Ḫezĕrgĕ minutta ul şul kügerĕp torġan urman artındağı kĕşĕ aldına tĕzleneр, anıñ zur ḳara küzlerĕne ḳarap, nefis ḳullarınnan übe-übe, annan ġomĕrlĕk meḫebbet ĕstep, ul añar **yalınmaḳçı bula idĕ**.* "Şu anda o, bu yeşermiş orman arkasındaki kişinin önüne diz çökerek, onun büyük siyah gözlerine bakıp, güzel ellerinden öpe öpe ondan ömürlük sevgi isteyerek, ona **yalvarmak istiyordu**." (127).

*Yöregĕndegĕ barlıḳ ḫislerĕn anıñ bĕlen bĕrge **bülĕşmekçĕ bulıp**, anıñ aldına tĕzleneр, iñ möḳatdes sanalġan nerselerĕnnen anı östĕn kürĕp, ul añar **añlatmaḳçı idĕ**.* "Yüreğindeki bütün hisleri onunla birlikte **paylaşmak isteyerek**, onun önüne diz çöküp, en kutsal sayılan şeylerden onu üstün görerek ona **anlatmak istiyordu**." (130).

*Gölfervaz ayġa ḳarap **cırlamaḳçı da, yılamaḳçı da bulıp**, yöregĕ añlaşılmaġan bĕr lezzetten ḳısıla başladı.* "Gölfervaz aya bakarak **hem şarkı söylemek hem de ağlamak istedi**, yüreği anlaşılmayan bir tattan sıkışmaya başladı." (262).

*Miñsılu, ükçelerĕn tigĕzlep cirge tiydĕrĕrge niḳader tırışsa da, buldıra almadı, **yörmekçĕ bulıp** bĕr gĕne atlaġan idĕ.* "Miñsılu, topuklarını düzleyerek yere değdirmeye ne kadar çalışsa da yapamadı, **yürümek isteyerek** sadece bir adım atmıştı." (1824).

1.2.5.2.1.2.3.3. -rGA bul + I. tip (zamir kökenli) şahıs ekleri

KTLG-F 2006'dan aktaran Türk 2014'ün belirttiği gibi *-r* sıfat-fiil eki ile -GA yaklaşma hâlinin birleşmesinden oluşan *-rGA* eki ile *bul-* yardımcı fiilinin birleşmesi sonucu oluşan ve KTLG-F'de sadece Bşk.'de gösterilen bu yapı Tat.'da da bulunmaktadır (Türk, 2014: 220).

İstek Kipi Olumlu Çekimi *(Fiil + -rGA bul- + Zamir Kökenli Şahıs ekleri)*		
	Teklik	**Çokluk**

I. Şahıs	*-rGA bulam*	*-rGA bulabız*
II. Şahıs	*-rGA bulasıñ*	*-rGA bulasız*
III. Şahıs	*-rGA bula*	*-rGA bulalar*

Tablo 1.2.5.2.1.2.3.3.1. -rGA bul + I. Tip Şahıs Ekleri Yapısı Olumlu Çekim

Teklik III. Şahıs

Ul, başta ebilerden işĕtĕlgen törlĕ ırımnarnı ḫodḳa ciberĕp, yöz mĕñnĕ otuvında şöbhesĕ ḳalmaġaç ḳına, ***bilĕt alırġa buldı****.* "O, ilkin ebelerden işitilen türlü hurafeleri akışına bırakıp, yüz bini kazanma şüphesi kalmayınca **bilet almak istedi**." (1047).

Çokluk III. Şahıs

Fetḫĕraḫman abzıy bĕsĕdḳada, Selime ciñgi bülmede ḳunaḳlarnı sıylavdan buşamaġanġa hem buş çınayaḳ ta bulmaġanġa, soñınnan, yaġniy ḳunaḳlarnı ozatḳaç, reḫetleneĕp tınıçlap ***çey ĕçerge buldılar****...* "Fetḫĕraḫman Ağabey çardakta, Selime Yenge odada misafirleri ağırlamaktan kurtulamadıklarından ve boş fincan da kalmadığından sonradan, yani misafirleri uğurlayınca, rahatlayıp sakince **çay içmek istediler**…" (1436).

1.2.5.2.1.2.4. Gereklilik Kipi

Yalnızca şekil ifade eden bu çekim, tasarlanan hareketin gerekli olduğunu ifade etmektedir. (Ergin, 2007: 312).

Bu çekim *(kirekĺĕk nakloniesĕ)*, Tat.'da mastar eklerine getirilen gereklilik bildiren *kirek* ve *tiyĕş* sözleri ile veya bu yapıdan kısalmış olan mastar eki ile yapılmaktadır. Tat. üzerine yazılmış gramerlerde tasarlama kipleri içerisinde gösterilmeyen bu çekim için ayrı bir isimlendirme de yapılmamıştır. Mastar eklerine dayanan bu kuruluş, kavram olarak belli bir zaman ifade etmediği gibi şekil olarak da şahıs çekimine girmemekte, şahıs ancak cümle içerisinde belli olmaktadır (Öner, 2017: 207).

Tat.'da kullanılan gereklilik kipleri şu şekildedir:

1.2.5.2.1.2.4.1. Zamir + Yaklaşma Hâli + Fiil + –rGA kirek

Tat.'da *-rGA* hiçbir ek almadan *kirek* sözüne bağlanmakta, şahıs ifadesi şahıs zamirleriyle veya şahıs zamirlerinin yönelme hâli eki almış şekilleriyle ifade edilmektedir (Öner, 2007: 207-210).

Gereklilik Kipi Olumlu Çekim		
Teklik I. Şahıs	miña	**Fiil + -rGA + Kirek**
Teklik II. Şahıs	siña	
Teklik III. Şahıs	aña	
Çokluk I. Şahıs	bězge	
Çokluk II. Şahıs	sězge	
Çokluk III. Şahıs	alarġa	

Tablo 1.2.5.2.1.2.4.1.1. Zamir + Yaklaşma Hâli + Fiil + -rGA kirek Yapısı Olumlu Çekim

Teklik III. Şahıs

Şulay, ěněm, şulay, ěşke ***öyrenĕrge kirek****, molodĕts, - dip ḳuydı.* "– Böyle kardeşim, böyle, **işi öğrenmeli**, aferin, diyordu." (1573).

Ey tupas, ḫanımnarġa ělĕk ***ḳuyarġa kirek****… - dip aldındağı üz stakanın kürşĕsĕnde utırġan simĕz, yözĕne kĕrşen yağına-yağına onġa töşken taraḳan ḳıyafetĕne kĕrgen bĕr ḫatın aldına ḳuydı.* "– Ey terbiyesiz, kadınlara önce **koymalı**, diyerek önündeki kendi bardağını yakınında oturan semiz, yüzüne pudra süre süre una batan hamam böceği görünümüne girmiş bir kadının önüne koydu." (1886).

Elĕ ulıñnı borının sĕbĕrĕrge ***öyretĕrge kirek****, - didĕ.* "Şimdi oğluna evvel çöp temizlemeyi **öğretmeli**, dedi…" (794).

Mĕne Miñsılu da, şunı uylap ***bulırġa kirek****, irĕ eylenesĕnde töçĕ tĕlleněp…* "İşte Miñsılu da bunu düşünmüş **olmalı** ki kocasının etrafında tatlı dille dolaşarak…" (1628).

-rGA şekli:

Tat.'da *-rGA kirek* yapısının kısalmış biçimi olan *-rGA* şeklinde de gereklilik kipi çekimi yapılmaktadır.

Ul ḫezĕr her könnĕ, könner-tönner buyınça, yöz mĕñ çıḳḳaç, ĕşnĕ ḳaydan ve niden ***başlarġa*** *dip uylanıp, ḫıyallanıp yöriy-yöriy kibĕttegĕ ĕşlerĕn de onıta başladı.* "O, şimdi her gün günler geceler boyunca, "Yüz bin çıkınca işe nereden ve nasıl **başlamalı?**" diye düşünerek, hayaller kura kura dükkândaki işlerini de unutmaya başladı." (1067).

1.2.5.2.1.2.4.2. -rGA tiyĕş + I. Tip (Zamir Kökenli) Şahıs Ekleri

Tat. üzerine yapılan gramer çalışmalarında bir arada gösterilen *-rGA kirek* ve *-rGA tiyĕş* yapıları çekimlenme şekilleri bakımından farklılık göstermektedirler. *-rGA kirek* şekli şahıs zamirlerinin yaklaşma hâli ile çekimlenirken *-rGA tiyĕş* şekli genellikle yalın hâldeki şahıs ekleri ile çekimlenmektedir (Öner, 2007: 210).

<table>
<tr><th colspan="3">Gereklilik Kipi Olumlu Çekim</th></tr>
<tr><td>Teklik I. Şahıs</td><td>min</td><td rowspan="6">Fiil
+
-rGA
+
tiyĕş
+
I. Tip (Zamir Kökenli) Şahıs Eki</td></tr>
<tr><td>Teklik II. Şahıs</td><td>sin</td></tr>
<tr><td>Teklik III. Şahıs</td><td>ul</td></tr>
<tr><td>Çokluk I. Şahıs</td><td>bĕz</td></tr>
<tr><td>Çokluk II. Şahıs</td><td>sĕz</td></tr>
<tr><td>Çokluk III. Şahıs</td><td>alar</td></tr>
</table>

Tablo 1.2.5.2.1.2.4.2.1. -rGA tiyĕş + I. Tip Şahıs Ekleri Yapısı Olumlu Çekim

Teklik I. Şahıs

Min bügĕn, bu kön ük Meskevge ***kiterge tiyĕşmĕn****... -dip köçke süzĕn eytĕp birdĕ.* "Ben bugün, tam da bu gün Moskova'ya **gitmeliyim**, diye zar zor sözlerini söyledi." (296).

Teklik III. Şahıs

İskender öç kön ĕçĕnde polḳında ***bulırġa tiyĕş****, ḫetta mecbür bulġanġa, Meryembikeneñ ḳuşuvı buyınça ul nerselerĕn de cıyıştıra başlaġan idĕ indĕ.* "İskender üç gün içinde **alayında olmalıydı**, hatta mecbur olduğu için Meryembike'nin istemesi üzerine her şeyini toplamaya başlamıştı artık." (311).

Bĕzneñ nimekně aşaġan kĕşĕ bĕzneñçe ***bulırġa tiyĕş****, min sinĕ üzĕm öylendĕrĕrmĕn!* "– Bizim rızkımızı yiyen kişi bizim gibi **olmalı**, ben seni kendim evlendiririm…" (886).

Mĕne ul, keġazlerde kürsetĕlgen tsifrlar arasında yöz mĕñ Ḫekimcan abzınıñ bilĕtına turı ***kilĕrge tiyĕş*** *dip, tüzĕmsĕzlĕk bĕlen şul keġazlerně köte başladı.* "İşte o kâğıtlarda gösterilen rakamların arasında yüz bin Ḫekimcan Ağabey'in biletine **denk gelmeli** diye sabırsızlıkla bu kâğıtları beklemeye başladı." (1114).

1.2.5.2.2. Birleşik Çekimler

Çekimli fiiller, taşıdıkları kip sayısına göre basit zamanlı fiiller veya birleşik zamanlı fiiller olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır (Korkmaz, 2017: 642). Bildirme ve tasarlama kipleri ile bildirilen ve tasarlanan hareketleri ifade eden birleşik çekimler, iki çekimli fiilin bir araya gelmesi ile oluşmaktadır (Ergin, 2007: 319-320).

1.2.5.2.2.1. Hikâye Birleşik Çekimi

Hikâye birleşik çekimi; geçmişte gerçekleşmiş, hâlâ gerçekleşmekte olan ve gerçekleşmesi tasarlanan bütün oluş ve kılışların geçmişte kaldığını bildiren, onları hikâye olarak aktaran bir çekimdir (Korkmaz, 2017: 645).

Tat.'da bu çekim *i-* yardımcı fiiline görülen geçmiş zaman eki *-dĕ* ve II. tip (iyelik kökenli) şahıs eklerinin getirilmesiyle yapılmaktadır (Öner, 2013: 211).

Hikâye Birleşik Çekimi *(Fiil + idĕ + İyelik Kökenli Şahıs Ekleri)*		
	Teklik	**Çokluk**
I. Şahıs	*i-dĕ-m*	*i-dĕ-k*
II. Şahıs	*i-dĕ-ñ*	*i-dĕ-gĕz*
III. Şahıs	*i-dĕ*	*i-dĕ-(ler)*

Tablo 1.2.5.2.2.1.1. Hikâye Birleşik Çekimi

1.2.5.2.2.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Öğrenilen Geçmiş Zaman Hikâye Birleşik Çekimi *(Fiil + -GAn + i-dĕ + İyelik Kökenli Şahıs Ekleri)*		
	Teklik	**Çokluk**
I. Şahıs	*-GAn i-dĕ-m*	*-GAn i-dĕ-k*
II. Şahıs	*-GAn i-dĕ-ñ*	*-GAn i-dĕ-gĕz*
III. Şahıs	*-GAn i-dĕ*	*-GAnnAr i-dĕ*

Tablo 1.2.5.2.2.1.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi Olumlu Çekim

Teklik I. Şahıs

*Běz üzěběz Külbaş avılınıḳı bulabız, bu yazuvnı Miftaḫ ḫezret birgen idě, ulımnı **kitěrgen iděm**...* "– Biz kendimiz Külbaş köyündeniz, bu mektubu Miftaḫ Efendi vermişti, oğlumu **getirmiştim**…" (727).

*Min başta uḳ şulay bulır **digen iděm**...* "– Ben daha önce öyle olur **demiştim**…" (1734).

*Siña dip měne monda běr telinke ḳabartma **ḳuyġan iděm**.* "– Senin için işte buraya bir tabak puf böreği **koymuştum**." (1535).

*Zarar yuḳ, min portniḫaġa kiçe **barġan iděm**, irtege ölgěrtěrměn, digen idě.* "– Zararı yok, ben terziye akşam **gitmiştim**, "Yarına hazırlatırım." demişti." (1696).

Teklik II. Şahıs

*Ḳamerětdin dus, "yübiley", "yübiley" ḳayda? Elle **onıtḳan iděñmě**? - didě.* "– Ḳamerětdin dost, "jübile", "jübile" nerede? Yoksa **unutmuş muydun**, dedi." (1263).

Teklik III. Şahıs

*Şuñar küre çey ěçmiyçe ük ḳultıḳ astınnan tirě platyısınıñ tışına çıġıp **ölgěrgen idě** indě.* "Böylece çay içmeksizin koltuğunun altından teri elbisesinin dışına **çıkmıştı** artık." (1899).

*Üzěmněñ ayaġım ěşke yaramıy, şaḫtada **imgengen idě.*** "Kendi ayağım işe yaramıyor, maden ocağında **sakatlanmıştı.**" (728).

*Anıñ bötěn vöcüdě meḫebbet, çın meḫebbet köçě bělen **çolġanġan idě**.* "Onun bütün vücudu aşk ve gerçek sevgi gücü ile **kuşatılmıştı**." (275).

*Kiçe yatḳaç, mıġırdaşa torġaç, irě aña Şerefilerge kiyěp barırġa aḳ çirbik alıp birěrge **veġde ḳılġan idě**.* "Dün yatınca homurdanırken kocası ona Şerefilere giderken giymesi için beyaz ayakkabı almaya **söz vermişti.**" (1766).

Çokluk III. Şahıs

*İyun ḳoyaşınıñ ěssě şevlelerě İskender bělen Gölfervaznı ḳart bakçanıñ ḳuyı ḳuvaḳlarınıñ külegesě astındaġı ḳuyı ülenner arasına **ḳaçırġannar idě**.* "Haziran güneşinin sıcak şuleleri İskender ile Gölfervaz'ı ihtiyar bahçenin yoğun çalılarının gölgesi altındaki sık otlar arasına **kaçırmıştı.**" (282).

Anıñ küzlerě **yomılġannar idě**. “Onun gözleri **yumulmuşlardı**.” (533).

*Zirattan ķaytıp ķapķadan kěrgende, stantsiyage anı ozatır öçěn atlar **ḫezěrlengenner idě** indě.* “Mezarlıktan geri dönüp, dış kapıdan girdiğinde istasyona onu uğurlamak için atlar **hazırlanmışlardı** artık.” (316).

*Ķızġan ķuy mayı isě tulġan kěçkěne tebenek bülmeněñ divarları bügěn elle nindiy şemailler bělen **bizelgenner idě**.* “Kızmış koyun yağı kokusu dolan küçük ve alçak odanın duvarları bugün bazı kutsal yerlerin resmi ile **süslenmişti**.” (1218).

Olumsuz Çekim

Öğrenilen geçmiş zaman hikâye birleşik çekiminin olumsuzu *-mA* eki ile yapılmaktadır.

Öğrenilen Geçmiş Zaman Hikâye Birleşik Çekimi Olumsuzu *(Fiil +mA + GAn + idě + İyelik Kökenli Şahıs Ekleri)*		
	Teklik	**Çokluk**
I. Şahıs	*-mAGAn i-dě-m*	*-mAGAn i-dě-k*
II. Şahıs	*-mAGAn i-dě-ñ*	*-mAGAn i-dě-gěz*
III. Şahıs	*-mAGAn i-dě*	*-mAGAnnAr i-dě*

Tablo 1.2.5.2.2.1.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi Olumsuz Çekim

Teklik III. Şahıs

*Ul bu ķader şatlıķnı poçětnıy baynıñ ulı tuyına ķoda bulıp barġanda da **sizmegen idě**.* “O, bu kadar mutluluğu onurlu beyin oğlunun düğününe dönür olarak gittiğinde dahi **hissetmemişti**.” (1576).

*Çey ěçerge şiker de **ķalmaġan idě**.* “Çay içmeye şeker de **kalmamıştı**.” (1539).

*Miñsılunıñ **ayaķları ķalmaġan idě**.* “Miñsılu’nun **ayaklarında hâl kalmamıştı**.” (1974).

Çokluk III. Şahıs

Ozaķ ta ütmedě, çuķraķ Ķamalinıñ, meşhür sěmyası da kilěp citěp, ķaldıķ-postıķķa höcüm itěp, běrniçe minut ěçěnde Fetḫěraḫman abzıynıñ daçasında aşamlıķ-ěçěmlěk

zatınnan küzge sörtërlëk nerse ***ḳaldırmaġannar idě.*** "Uzun zaman da geçmedi, Sağır Ḳamali'nin ünlü ailesi de gelince çer çöpe hücum ederek birkaç dakika içinde Fetḫěraḫman Ağabey'in yazlığında yiyecek içecek bakımından göze çarpacak bir şey **bırakmamışlardı**." (1509).

1.2.5.2.2.1.2. Geniş Zamanın Hikâyesi[9]

Geniş Zaman Hikâye Birleşik Çekimi *(Fiil + -A, -y + i-dě + İyelik Kökenli Şahıs Ekleri)*		
	Teklik	**Çokluk**
I. Şahıs	*-A, -y i-dě-m*	*-A, -y i-dě-k*
II. Şahıs	*-A, -y i-dě-ñ*	*-A, -y i-dě-gëz*
III. Şahıs	*-A, -y i-dě*	*-AnnAr i-dě*

Tablo 1.2.5.2.2.1.2.1. Geniş Zamanın Hikâyesi Olumlu Çekim

Teklik III. Şahıs

Dörës, bolay ḳıçḳıruv bër yaḳtan beġzë bërevlernë uñaysızlandırsa da, ikënçë yaḳtan kiçege ***ruḫ kërte idě.*** "Anlaşılan böyle bağırması bir yandan bazılarını rahatsız etse de diğer yandan akşama **ruh veriyordu**." (1947).

Ěḫ-ma!.. Köç bar, savlıḳ ta bar, anısına měñ şökër, tik měne beḫět ezrek, beḫět ezrek şul! - dip, yöregěněñ iñ yeşërën bër cirënde kěmgedër ***üpke asrıy idě.*** "– Ah! Güç var, sağlık da var, bunlara bin şükür, işte sadece talih pek az, şu talih pek az, diyerek kalbinin en gizli yerinde kime **öfke duyuyordu**?" (454).

Ḳoyıp çıḳḳan irënner arasında nıḳ tëşlengen ḳara tël de ***kürëne idě.*** "Saçılan dudaklarının arasında pek güçlü derecede dişlenmiş kara dili de **görünüyordu**." (533).

İskenderněñ pak yeş yöregë ul këşënë razı iterlëk ëşnë ëşlevden ḫisap bire almıy ġaciz bulıp lezzetlë bër terediděd ḳarşında buysınırġa ***mecbür bula idě.*** "İskender'in temiz ve genç kalbi o kişiyi razı edecek işi yerine getirmeyi hesap edemiyor, aciz bir şekilde keyifli bir tereddüt karşısında boyun eğmeye **mecbur oluyordu**." (132).

[9] Şimdiki zaman ifadeli geniş zaman ve gelecek zaman ifadeli geniş zaman çekimi aynı eklerle yapılmasından dolayı tek bir başlık altında değerlendirilmiştir.

Çokluk I. Şahıs

Ḫuş kildĕgĕz, Nigmetcan abzıy, eyde, ütĕgĕz, Meftuḫa abıstay, eydegĕz, ḫuş kildĕgĕz, eyde, turı baḳçaġa, baḳçaġa, maḳtap ḳına yöriysĕz iken, yaña çeyge diyĕp ***ḫezĕrlene idĕk*** *elĕ, - dip, ḳunaḳlarnı baḳçaġa taba alıp kitmekçĕ buldı.* "Hoş geldiniz, Nigmetcan Ağabey haydi, geçiniz, Meftuḫa Hanım haydi, hoş geldiniz, haydi, doğruca bahçeye, bahçeye, kaynanız seviyormuş, yeni çaya **hazırlanıyorduk** şimdi, diyerek, misafirlerini bahçeye doğru alıp gitmek istedi." (1409).

Çokluk III. Şahıs

Yunus mirza ḫatını ḳızı Gölfervaz bĕlen ikĕnçĕ kön indĕ Şahmar mirzanıñ öyĕnde ḳunaḳ bulıp ***yatalar idĕ****.* "Yunus Mirza karısı ve kızı Gölfervaz ile ikinci gün artık Şahmar Mirza'nın evinde misafir olarak **bulunuyorlardı**." (280).

Pulya yañğırı, dönyanıñ astın öske kitĕrgen tup şartlavları astında mĕne indĕ bişĕnçĕ kön bĕrtuḳtavsız, tın da cıymıyça alar ***suġışalar idĕ****.* "Mermi yağmuru ve dünyanın altını üstüne getiren top silahlarının patlamaları altında şimdi artık beşinci gün ara vermeden, hiç dinlenmeden **savaşıyorlardı**." (495).

Üzĕnçe, aḳıllı ite idĕ şikĕllĕ, çönki anıñ ḳaraşında summasız bayuv bĕlen ine bĕlen ḳoyı ḳazuv ikĕsĕ bĕr bulıp ***kürĕneler idĕ****.* "Kendince akıllılık ediyor gibiydi, çünkü ona hesapsız zengin olmak ile iğneyle kuyu kazmak bir olarak **görünüyordu**." (982).

E, kĕm, Fetḫĕraḫman kiyev, tĕgĕ üzĕgĕzneñ çuḳraḳ Ḳamalilar bötĕn kötüvlerĕ bĕlen daçaġızını ĕzlep ***yöriyler idĕ****, min eytmedĕm, - didĕ.* "Aa, Fetḫĕraḫman damat, şu sizin Sağır Ḳamaliler bütün sürüleri ile yazlığınızı arayarak **yürüyorlardı**, ben söylemedim, dedi." (1476).

Olumsuz Çekim

Geniş zaman hikâye birleşik çekiminin olumsuz şekli *-mA* eki ile yapılmaktadır. Ünlü ile biten sözlere eklenen *-y*'nin etkisiyle *-mA* eki *-mIy* şeklini alır.

Geniş Zaman Hikâye Birleşik Çekimi Olumsuzu *(Fiil +-mIy + i-dĕ + İyelik Kökenli Şahıs Ekleri)*		
	Teklik	**Çokluk**
I. Şahıs	*-mIy i-dĕ-m*	*-mIy i-dĕ-k*

II. Şahıs	*-mIy i-dě-ñ*	*-mIy i-dě-gěz*
III. Şahıs	*-mIy i-dě*	*-mIylAr i-dě*

Tablo 1.2.5.2.2.1.2.2. Geniş Zamanın Hikâyesi Olumsuz Çekim

Teklik I. Şahıs

Urısçasın min üzěm de şaḫtada ġına öyrenděm, ělěk urısça běr süz de ***bělmiy iděm***. "Rusçayı kendim dahi maden ocağında öğrendim, eskiden Rusça bir kelime bile **bilmiyordum**." (765).

Min alarġa ḫězmetke kěrgende rusça běr ḫerěf te ***tanımıy iděm***. "Ben onların yanında işe girdiğimde Rusça bir harf bile **okuyamıyordum**." (1254).

Teklik III. Şahıs

Ekiyetler söylerge de yarata, urını kilgende mezek eytüvden de ***kirě tormıy idě***. "Masallar anlatmayı da seviyor yeri geldiğinde fıkra anlatmaktan da **geri durmuyordu**." (435).

Ḫeyrulla aġay un yıldan birlě indě üz cirěn üzě ***çeçmiy idě****, çönki ḳola aygır ülgennen soñ añar at bilev nasıyp bulmadı.* "Ḫeyrulla Ağabey, on yıldan beri artık kendi yerini kendisi **ekmiyordu**, çünkü sarı renkli atı öldükten sonra ona at sahibi olmak nasip olmadı." (599).

Şuña küre ul summasız bayuv yullarına kěrüvně uylamıy da hem andıy yuḳ ěşler bělen başın da ***ḳatırmıy idě***. "Ondan dolayı o, hesapsız zengin olma yollarına girmeyi de düşünmüyor, öyle boş işler ile başını da **ağrıtmıyordu.**" (984).

Çokluk I. Şahıs

Çiyěrtěrge de yaramıy üzlerěne, ḫezěr kece mayı sıġa başlıylar, běz malay bulıp ḫězmet itken çağında bězně kevěş bělen kükreklerge tibe-tibe ḳıynıylar idě, şunda da küzden yeş çıġaruv tügěl, "ěh" te ***itmiy iděk****, e bolarġa barmaḳ bělen tiyerge de yaramıy, alay bik irke bulġaç, bayġa kěrmiyler anı! - dip ḳırt kiserge yarata idě.* "– Fiske vurmak da yaramıyor kendilerine, derhâl su koyvermeye başlıyorlar, biz çırak olarak hizmet ederken bizi ayakkabı ile göğsümüzü tepe tepe dövüyorlardı, yine de bırak gözden yaş çıkarmayı "Ah!" bile **etmiyorduk**, fakat bunlara parmak bile değdirilmiyor, o kadar nazlı olunca bey yapmıyorlar adamı, diye birden kestirip atmayı seviyordu." (866).

Çokluk III. Şahıs

*Lekin ḫatınınıñ bu süzlerĕ anıñ ḳolaġına da **kĕrmiyler idĕ**.* “Fakat karısının bu sözleri onun kulağına dahi **girmiyordu**.” (1010).

Çönki alar bit anıñ bĕrniçe aydan soñ yöz mĕñlĕ bay bulasın **bĕlmiyler idĕ**. “Çünkü elbette onlar, onun birkaç ay sonra yüz binli bey olacağını **bilmiyorlardı**.” (1101).

1.2.5.2.2.1.3. Gelecek Zamanın Hikâyesi

-Ar, -r + idĕ + İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

Gelecek Zaman Hikâye Birleşik Çekimi *(Fiil + -Ar, -r + i-dĕ + İyelik Kökenli Şahıs Ekleri)*		
	Teklik	**Çokluk**
I. Şahıs	*-Ar, -r i-dĕ-m*	*-Ar, -r i-dĕ-k*
II. Şahıs	*-Ar, -r i-dĕ-ñ*	*-Ar, -r i-dĕ-gĕz*
III. Şahıs	*-Ar, -r i-dĕ*	*-ArlAr, -rlAr i-dĕ*

Tablo 1.2.5.2.2.1.3.1. -Ar, -r + idĕ + II. Tip Şahıs Ekleri Yapısı Olumlu Çekim

Teklik I. Şahıs

*Min bay bulsam, bötĕn baylarġa ürnek bulırlıḳ **ĕş te iter idĕm** hem tora da **bĕlĕr idĕm**, ḫezĕrgĕ baylar nerse ul...* “– Ben zengin olsam hem bütün zenginlere örnek olarak **çalışır** hem de yaşamayı **bilirdim**, şimdiki zenginler ne böyle…” (996).

***Öyretĕr idĕm** min baylarnı! - dip, baylıḳ turısında süz çıḳḳanda, şulay ḳıza torġan vaḳıtları da bulġalıy idĕ.* “**Öğretirdim** ben zenginlere, diyerek, zenginlik hakkında sohbet açılınca böyle kızdığı zamanlar da oluyordu.” (1035).

*Siña eytem, açuvlanmasañ, bĕr nerse **eytĕr idĕm** de, açuvlanuvıñnan ḳurḳam şul, didĕ.* “– Sana söylüyorum, öfkelenmesen bir şey **söylerdim** de öfkelenmenden korkuyorum, dedi.” (1719).

Teklik III. Şahıs

*Eger de ul ġadet bulsa, şöbhesĕz, Zeynulla ḫaci miněm itĕmnĕ de **aşar idĕ**, yöregĕmnĕ, bavırlarımnı ḳızdırıp cemeġatlerĕn **sıylar idĕ**, şunda ul, bĕlĕp aşağız, bu Möḫemmetḫan itĕ, dimes idĕ. Miněm ikmegĕmnĕ aşap ḳan cıyġan, miněm ḫaḳım bu, **diyer***

idĕ... “Eğer bu âdet olsaydı, şüphesiz, Zeynulla Hacı benim etimi de **yerdi**, yüreğimi, ciğerlerimi kızartıp cemaatlerine **ikram ederdi**, yine de o, “Bilerek yiyiniz, bu Möḫemmetḫan’ın eti.” demezdi. “Benim ekmeğimi yiyerek kan toplamış, benim hakkım bu.” **derdi**…” (966).

Olumsuz Çekim

Gelecek zaman hikâye birleşik çekiminin olumsuz şekli *-mAs* ile yapılmaktadır.

Gelecek Zaman Hikâye Birleşik Çekimi Olumsuzu *(Fiil + -mAs + i-dĕ + İyelik Kökenli Şahıs Ekleri)*		
	Teklik	**Çokluk**
I. Şahıs	*-mAs i-dĕ-m*	*-mAs i-dĕ-k*
II. Şahıs	*-mAs i-dĕ-ñ*	*-mAs i-dĕ-gĕz*
III. Şahıs	*-mAs i-dĕ*	*-mAslAr i-dĕ*

Tablo 1.2.5.2.2.1.3.2. -Ar, -r + idĕ + II. Tip Şahıs Ekleri Yapısı Olumsuz Çekim

Teklik I. Şahıs

Minĕ çaḳırġan bulsa da, barıbĕr ***barmas idĕm***. “– Beni çağırmış olsa da zaten **gitmezdim**.” (1678).

Mĕne nerse, sin miña irtege Şerefilerge kiyĕp barırġa aḳ çirbik alsañ, ġomĕrĕmde ul yaḫşılığıñnı ***onıtmas idĕm****, - dip, çup itĕp irĕneñ kümeçĕ uvılmaġan ḳotlĕt şikĕllĕ ḳıtırşı bitĕnnen übĕp aldı.* “– Şimdi şey, sen bana akşam Şerefilerde giymek için beyaz ayakkabı alsan ömrüm boyunca o iyiliğini **unutmazdım**, diyerek şap diye kocasının hamuru yoğrulmamış köfte gibi pütürlü yanağından öptü.” (1725).

İḫ, mĕne sul yaḳḳa cikken atı ġına bulsa da, min bügĕn ulımnı şeherge, kĕşĕ ḳulına iltĕp ***birmes idĕm***... “Ah, şimdi sol tarafa koşulan atım olsa ben bugün oğlumu şehre, insan eline götürüp **vermezdim**…” (678).

Teklik II. Şahıs

Söyerkeñ barlığın da eytĕrge **ḳuşmas idĕñmĕ** elle? “Oynaşının varlığını söylemeyi **istemez miydin** yoksa?” (1653).

Teklik III. Şahıs

Eger de ul ġadet bulsa, şöbhesěz, Zeynulla ḫaci miněm itěmně de aşar idě, yöregěmně, bavırlarımnı ḳızdırıp cemeġatlerěn sıylar idě, şunda ul, bělěp aşağız, bu Möḫemmetḫan itě, ***dimes idě****.* "Eğer bu âdet olsaydı, şüphesiz, Zeynulla Hacı benim etimi de yerdi, yüreğimi, ciğerlerimi kızartıp cemaatlerine ikram ederdi, yine de o, "Bilerek yiyiniz, bu Möḫemmetḫan'ın eti." **demezdi**." (966).

-AçAK + idě + İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

Gelecek Zaman Hikâye Birleşik Çekimi *(Fiil + -AçAK + i-dě + İyelik Kökenli Şahıs Ekleri)*		
	Teklik	**Çokluk**
I. Şahıs	*-AçAK i-dě-m*	*-AçAK i-dě-k*
II. Şahıs	*-AçAK i-dě-ñ*	*-AçAK i-dě-gěz*
III. Şahıs	*-AçAK i-dě*	*-AçAKlAr i-dě*

Tablo 1.2.5.2.2.1.3.3. -AçAK + idě + II. Tip Şahıs Ekleri Yapısı Olumlu Çekim

Teklik III. Şahıs

Tağın az ġına bulsa, ul Meryembike ḳarşında uḳ Gölfervaznıñ aldına ***tězleneçek idě****.* "Tekrardan azıcık da olsa Meryembike'nin karşısında tam şu vakitte Gölfervaz'ın önüne **diz çökecekti**." (183).

Ul ḫelden tayıp yığılġançı alġa ***baraçaḳ idě****.* "O, hâli kalmayıp yıkılıncaya kadar ileri **gidecekti**." (521).

1.2.5.2.2.1.4. Şart Kipinin Hikâyesi

Şart Kipi Hikâye Birleşik Çekimi *(-sA + idě + İyelik Kökenli Şahıs Ekleri)*		
	Teklik	**Çokluk**
I. Şahıs	*-sA i-dě-m*	*-sA i-dě-k*
II. Şahıs	*-sA i-dě-ñ*	*-sA i-dě-gěz*

III. Şahıs	*-sA i-dĕ*	*-sAlAr i-dĕ*

Tablo 1.2.5.2.2.1.4.1. Şart Kipinin Hikâyesi Olumlu Çekim

Teklik III. Şahıs

Etkey, urtağa cikken atın boyar bĕzge ***birse idĕ****, e? - dip ķuydı.* "– Babacığım, ortaya koşulan atını asilzade bize **verseydi** ya, dedi." (689).

1.2.5.2.2.1.5. İstek Kipinin Hikâyesi

-maķçı/-mekçĕ + i-dĕ + İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

İstek Kipi Hikâye Birleşik Çekimi *(-maķçı/-mekçĕ + i-dĕ + İyelik Kökenli Şahıs Ekleri)*		
	Teklik	**Çokluk**
I. Şahıs	*-maķçı/-mekçĕ i-dĕ-m*	*-maķçı/-mekçĕ i-dĕ-k*
II. Şahıs	*-maķçı/-mekçĕ i-dĕ-ñ*	*-maķçı/-mekçĕ i-dĕ-gĕz*
III. Şahıs	*-maķçı/-mekçĕ i-dĕ*	*-maķçı(lar)/-mekçĕ(ler) i-dĕ*

Tablo 1.2.5.2.2.1.5.1. -maķçı/-mekçĕ + i-dĕ + II. Tip Şahıs Ekleri Yapısı Olumlu Çekim

Teklik III. Şahıs

Şakircan, Şakircan! - dip, tağın nerselerdĕr ***eytmekçĕ idĕ****, lekin ķolaķ töbĕnde: "Alġa, alġa, alġa!.." - dip ķıçķırtķan bırġı tavışı anıñ süzlerĕn, ḫetta miylerĕ çeçĕlĕp yatķan ulın da onıttırdı.* "Şakircan, Şakircan, diye devam ederek neler **söylemek istiyordu**, fakat kulak dibinde: "İleri, ileri, ileri doğru!" diye bağıran borazan sesi onun sözlerini, hatta beyni saçılarak yatan oğlunu dahi unutturdu." (517).

Nerseděr ***ķıçķırmaķçı idĕ****, kĕmnĕdĕr yardemge* ***çaķırmaķçı idĕ****, buldıra almadı.* "Herhangi bir şey **bağırmak istiyordu**, birisini yardıma **çağırmak istiyordu**, bulamadı." (506).

Ul urınınnan ***tormaķçı idĕ****, buvınnarı añar itaġat ķılmadılar, ul meyĕtnĕ* ***ķoçaķlamaķçı idĕ****, ķulların közen cıyırıp, alarnı ḫereketlendĕre de almadı.* "O, yerinden ayağa kalkmak istiyordu, kemikleri ona itaat etmedi, ölüyü **kucaklamak istiyordu**, ellerine gözüne çeki düzen vererek onları hareketlendiremedi." (507).

***-sın/-sĕn + i-dĕ* şekli**

Tat.'da teklik III. şahıs emir ekinden sonra i- yardımcı fiilinin görülen geçmiş zaman çekimi istek çekimi ile aynı fonksiyona sahiptir (Öner, 2013: 216; Hisamova, 2006: 203). Metnimizde de bu yapıya rastlanmıştır.

*Amin indĕ, yuraġanıñ **yuş bulsın idĕ**.* "– Amin artık, yorumlaman **doğru çıksın**…" (1019).

*Amin indĕ, ferĕşteneñ uñ ķolağına **turı kilsĕn idĕ** indĕ.* "Amin artık, meleğinin sağ kulağına **denk gelsin** şimdi." (1025).

1.2.5.2.2.1.6. Gereklilik Kipinin Hikâyesi

-rGA tiyĕş + i-dĕ + İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

Gereklilik Kipi Hikâye Birleşik Çekimi *(-rGA tiyĕş + i-dĕ + İyelik Kökenli Şahıs Ekleri)*		
	Teklik	**Çokluk**
I. Şahıs	*-rGA tiyĕş + i-dĕ-m*	*-rGA tiyĕş + i-dĕ-k*
II. Şahıs	*-rGA tiyĕş + i-dĕ-ñ*	*-rGA tiyĕş + i-dĕ-gĕz*
III. Şahıs	*-rGA tiyĕş + i-dĕ*	*-rGA tiyĕş(ler) + i-dĕ*

Tablo 1.2.5.2.2.1.6.1. -rGA tiyĕş + i-dĕ + II. Tip Şahıs Ekleri Yapısı Olumlu Çekim

Teklik III. Şahıs

*Niçe yöz çaķrımlı ozın frontnıñ, bĕr noķtasına bu ikĕ soldatnıñ turı kilüvlerĕ ḫezĕrgĕ suġışta ġadetten tış bulġan bĕr ĕş dip **ḫisaplanırġa tiyĕş idĕ**.* "Kaç yüz kilometreli uzun cephenin bir noktasında bu iki askerin denk gelmeleri şimdiki savaşta olağanüstü bir iş olarak **düşünülmeliydi**." (487).

***-ası/-esĕ idĕ* şekli**

Tat.'da gelecek zaman -ası/-esĕ sıfat-fiil eki ile i- yardımcı fiilinin görülen geçmiş zaman çekimi bir arada kullanıldığında dilek veya istek anlamı verir. Bu anlam aynı zamanda bu yapıya gereklilik fonksiyonu da yüklemektedir (Öner, 2013: 216). -ası gelecek

zaman sıfat-fiili ve i- yardımcı fiilinin görülen geçmiş zaman çekiminden oluşan bu yapı güçlü bir istek bildirmektedir (Hisamova, 2006: 203).

Metnimizde bu yapıda bir örneğe rastlanmıştır.

*Ķaya, siña eytem, çeyge ķader bĕrer nerse ķapķalap **alası idĕ**! - didĕ.* "– Hey, sana söylüyorum, çaya kadar birer şey atıştırmak istiyordum, dedi." (1522).

-rGA + i-dĕ + İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

-rGA mastar eki ile *i-* yardımcı fiilinin görülen geçmiş zaman çekimi bir arada kullanıldığında dilek veya istek anlamı verir. Bu yapı gereklilik fonksiyonunda da kullanılabilir (Öner, 2013: 216). Güçlü istek bildirmektedir (Hisamova, 2006: 203).

Gereklilik Kipi Hikâye Birleşik Çekimi *(-rGA + i-dĕ + İyelik Kökenli Şahıs Ekleri)*		
	Teklik	**Çokluk**
I. Şahıs	*-rGA + i-dĕ-m*	*-rGA + i-dĕ-k*
II. Şahıs	*-rGA + i-dĕ-ñ*	*-rGA + i-dĕ-gĕz*
III. Şahıs	*-rGA + i-dĕ*	*-rGA(lAr) + i-dĕ*

Tablo 1.2.5.2.2.1.6.2. -rGA + i-dĕ + II. Tip Şahıs Ekleri Yapısı Olumlu Çekim

Metnimizde bu yapıda bir örneğe rastlanmıştır.

*Bĕrer können iltĕp **tapşırırġa idĕ** isep.* "Yaklaşık bir güne götürüp **teslim etmeliydi** niyet." (633).

1.2.5.2.2.2. Rivayet Birleşik Çekimi

Rivayet birleşik çekimi; olmuş, olacak veya olması tasarlanan işleri duyuma veya rivayete dayanarak aktaran çekimdir (Korkmaz, 2017: 662). Bir zaman değil şekil kipi olan rivayet kipi, asıl fiil kipine *i-* ana yardımcı fiilinin öğrenilen geçmiş zaman çekiminin getirilmesi ile yapılmaktadır (Ergin, 2007: 323).

Tat. üzerine yapılan gramer çalışmalarında bu çekime yer verilmemiştir. Türk, bunun nedeninin yapıda zaman ifadesi olmamasından kaynaklanabileceğini belirtmiştir (2014: 241). Kalıplaşmış bir şekilde karşımıza çıkan *imĕş* (<i-mĕş) yapısı ise artık cümleye belirli

anlamlar kazandırmak için kullanılan bir söz hâline gelmiştir. Karabeyoğlu, *imĕş*'i dolaylılık işaretçisi olarak değerlendirmiş ve kazandığı anlam yayılımlarını vermiştir (bk. Karabeyoğlu, 2012: 1353-1366).

Tat.'da rivayet birleşik çekimi *i-* yardımcı eylemine *-ken* öğrenilen geçmiş zaman eki getirilerek yapılmaktadır. Türk, Karabeyoğlu'nun bahsettiği yayılımların *iken* yapısı için de mümkün olduğunu belirtmiştir (2014: 241).

Tat.'da şart birleşik çekimi de meydana getiren *iken* şeklinin metnimizde tespit ettiğimiz diğer kullanımları ise şu şekildedir:

1.2.5.2.2.2.1. Görülen Geçmiş Zamanın Rivayeti

Ni ĕşledĕñ sin, ni buldı siña, kĕmnerneñ gĕne beddoğaları ***töştĕ iken*** *siña?..* "Ne yaptın sen, ne oldu sana, kimlerin bedduaları **tuttu acaba** sana?" (1132).

1.2.5.2.2.2.2. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Rivayeti

Ul yulda ḳaytḳanda tĕgĕ putalı keğazně, ***töşmegen miken*** *dip, biş-altı mertebe ḳarap ḳuydı.* "O, yolda gelirken şu altın süslemeli kağıda "**Düşmemiş mi ki…**" diyerek beş altı defa baktı." (1593).

1.2.5.2.2.2.3. Geniş Zamanın Rivayeti

Yazmış suğış meydanında tĕlegeněn ***buldıra ala iken****...* "Kader, savaş meydanında dilediğini **olduruyormuş**…" (488).

Şul aḳ çirbik bĕlen bĕrge niçe sum ***bula iken*** *ul digen uy anıñ başına ikĕsĕ bĕryulı kĕrĕp, arzan bulmas la ul digen fikĕr anıñ başında zurraḳ avıruvnı ĕşgal ittĕ.* "Bu beyaz ayakkabı ile birlikte "Kaç ruble **oluyor acaba** o…" şeklindeki düşünce onun aklına aynı zamanda geldi, "Ucuz olmaz elbette…" şeklindeki düşünce onun başının daha çok ağrımasına sebep oldu." (1728).

Ni öçĕn kĕşĕlerneñ itlerĕn ***aşamıylar iken****?* "Neden insanların etlerini **yemiyorlar acaba**?" (966).

Yuḳ, çınlap ta nige kĕşĕ itĕn ***aşamıylar iken****?* "Hayır, gerçekten de neden insan eti **yemiyorlar acaba**?" (969).

Ḫalıḳnıñ hemmesĕ de, şul köymege utırır öçĕn, aña taba aşığıp yözĕp ***baralar iken****, diy*. "Halkın her biri bu sandala oturmak için ona doğru aceleyle yüzerek **gidiyorlarmış**." (1071).

1.2.5.2.2.2.4. Gelecek Zamanın Rivayeti

Kĕm bulır ***iken****? - dip, ḳapḳağa taba kittĕ.* "– Kimdir **acaba**, diyerek dış kapıya doğru gitti." (1421).

Kĕm bulır ***iken*** *bu?"* "Kimdir **acaba** bu?" (1386).

1.2.5.2.2.3. Şart Birleşik Çekimi

Şart kipi asıl fiil kiplerinin karşıladığı hareketi şart şeklinde ifade etmektedir (Ergin, 2000: 325).

Tat.'da bu çekim *i-* ana yardımcı fiiline getirilen *-se* şart eki ve *-ken* öğrenilen geçmiş zaman eki ile oluşturulur. Bu çekim için *i-* ana yardımcı fiilinin yanında *bul-* yardımcı fiilinden de yararlanılmaktadır.

1.2.5.2.2.3.1. bulsa şekli

1.2.5.2.2.3.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şartı

Ayağındağı ḳılıç cereḫetĕnnen aḳḳan ḳan bĕlen İskenderneñ itĕk ĕçĕ ***tulġan bulsa*** *da, ul añar iltifat itmiyçe, Devletgildiyĕvler familiyesĕ bĕlen Meryembikelernĕ maḳtandırırlıḳ ĕşnĕ bu kiçte ĕşlevĕne ışanıp, mĕne şul ḳıymmetlĕ minutlarda bar köçĕ, ġayretĕ, bĕlĕmĕ bĕlen doşmanġa ḳarşı torıp, maḳsatına citüvĕne ışanıp ḳına torġanda, ittifaḳıy töşken doşmannıñ şrapnĕlĕ bĕr sĕḳund ĕçĕnde anı yuḳ ittĕ.* "Ayağındaki kılıç yarasından akan kan ile İskender'in çizmesinin içi **dolmuşsa** da o ona önem vermeksizin, Devletgiller ailesi ile Meryembikeleri gururlandıracak işi bu gece yerine getirmeyi ümit edip, işte bu değerli dakikalarda bütün gücü, gayreti, bilgisi ile düşmana karşı durarak, amacına yakınlaştığına inandığında ansızın düşen düşmanın şarapneli bir saniye içinde onu yok etti." (414).

Minĕ ***çaḳırġan bulsa*** *da, barıbĕr barmas idĕm.* "Beni **çağırmış olsa** da zaten gitmezdim." (1678).

1.2.5.2.2.3.1.2. Gelecek Zamanın Şartı

Kiç seğat ciděde meclěs ***açılaçaḳ bulsa*** *da, zıyalılarnıñ kilěp bětmevlerě arḳasında, meclěsněñ açıluvı běrazġa kiçěktěrěldě.* "Akşam saat yedide toplantı **başlayacak olsa** da aydınların gelmemeleri sebebiyle toplantının başlaması da kısa bir süre için geciktirildi." (1225).

1.2.5.2.2.3.2. iken şekli

Tat.'da şart çekimi *iken* sözüyle de yapılmaktadır. Birleşik çekimde, geniş zaman ve öğrenilen geçmiş zaman çekiminde kullanılan bu çekimin (Zekiyev vd., 2002: 162), metnimizde sadece geniş zaman çekimi tanıklanabilmiştir.

1.2.5.2.2.3.2.1. Geniş Zamanın Şartı

Bězden röḫsetsěz üzsüzlěleněp ***öylenesěñ iken*** *bězden fatiḥa da yuḳ, bězde urın da bulmas.* "– Bizden izinsiz dediğini yaparak **evlenirsen** bizden hayır duası dahi yok, bizde yerin dahi olmaz…" (884).

1.2.5.2.3. Tasvir Fiilleri

İki ayrı fiilin birleşmesi ile oluşan tasvir fiilleri içerisindeki birinci fiil *-A, -I* veya *-(y)-Ip* zarf-fiil yapısında olup asıl anlamı taşırken, ikinci fiil esas fiil olduğu hâlde anlam kayması yoluyla yeni bir anlam kazanmış ve yardımcı fiil durumuna gelmiştir. Tasvir fiillerinde yardımcı fiilin görevi, esas fiildeki oluş ve kılışın biçimini ve tarzını tasvir etmektir (Korkmaz, 2017: 708-709).

Tasvir fiillerini Öner 2007'yi esas alarak şu başlıklar altında inceleyeceğiz (bk. Öner, 2007: 722):

Yeterlilik ifade eden yardımcı fiiller: *al-; bul-*

Yěvrěy malayı bik az üte torġan iñ zur noměrlı aḳ çirbiklerně kitěrěp, Miñsılunıñ mukşı çabatası ḳader kilěşsěz zur ayaġına sıydırırġa niḳader tırışsa da, ***buldıra almadı.*** "Yahudi çırağı, pek az geçtikten sonra en büyük numaralı beyaz ayakkabıları getirerek bunları Miñsılu'nun Mokşı çarığı kadar olan şekilsiz ve büyük ayağına ne kadar çok sığdırmaya çalışsa da **yapamadı**." (1797).

Ul yığılġan urınınnan ***tora almadı.*** "O, yıkıldığı yerden **kalkamadı**." (505).

Yarıy, Ķamerětdin dus, ütken ěş ütken, anı ***ķaytarıp bulmas****, e sin, měne nerse, iskě çirbikleréññě irtege miña kitěr, měne digen künnen tabança salıp birěrměn, "yübiley" bülegěnnen bulır! - didě.* "Tamam, Ķamerětdin dost, geçmiş iş geçmiş, onu geri **döndürmek olmaz**, yine de sen, şey, eski ayakkabılarını sabah bana getir, işte özel deriden ayağının altına göre yerleştirip veririm, "jübile" hediyen olur, dedi." (1282).

Başlama ifade eden yardımcı fiiller: *yaz-; ciber-; başla-; totın-;*

"Ehe, ělektěññmě, měne ḫezěr yalındıram min sině", - dip, şatlığınnan ***ķıçķırıp cibere yazdı.*** "Aha, takıldın mı, işte şimdi yalvartayım ben seni…" diyerek neredeyse mutluluktan **bağırmaya başlayacaktı**." (1642).

Min děputat bulıp köněne unbiş sum jalunya alıp reḫetleněp yörěrměn, emma küñěllě bulır soñ!.." - dip, törlě-törlě ḫıyallarġa çumıp, küp vaķıtta kontor idennerěn sěběrěrge de ***onıtıp cibere idě.*** "Ben milletvekili olunca günlük on beş ruble maaş alarak rahatça yaşarım, ziyadesiyle keyifli olur ha!" şeklinde çeşitli çeşitli hayallere dalınca uzun zaman yazıhanenin taş döşemelerini süpürmeyi de **unutmaya başlıyordu**." (1198).

Alaymı, he-he-he! - dip ***kölěp ciberdě.*** "– O kadar mı, ha-ha-ha, diye **gülmeye başladı**." (1415).

Nerse bělen tuydırıym indě bolarnı?.. - dip ***suķrana başladı.*** "Ne ile doyurayım artık bunları, diyerek **yakınmaya başladı**." (1496).

Ķunaķlar törlě urınnarġa taralıp ***utırışa başladılar.*** "Misafirler çeşitli yerlere dağılarak **oturmaya başladılar**." (1901).

Ul başta Miñsıludan vaķıyġanı inesěnnen cěběne ķader soraşıp alıp, ayaġın ***öşkěrěrge totındı.*** "O, önce Miñsılu'dan olayı iğneden ipliğe kadar soruşturarak öğrenip, daha sonra Miñsılu'nun ayağını okuyup **üflemeye başladı**." (1993).

Fetḫěraḫman abzıy, borçılıp, Usiye buylap ḫatının ***ězlerge totındı.*** "Fetḫěraḫman Ağabey, telaşlanarak Usiye boyunca karısını **aramaya başladı**." (1351).

Sürüş ifade eden yardımcı fiiller: *yat-; tor-; ķal-; utır-*

Anıñ ķardeş-ķabilesě üzěnnen de feķıyrrek bulġanġa, ul bayır öçěn miras-felen de ***kötěp yatmıy idě.*** "Onun sülalesi kendisinden daha fakir olduğu için o, zengin olmak için miras falan da **beklemiyordu**." (993).

Anıñ möttasil açılıp torġan sĕlegeylĕ avız çitlerĕ, revĕşsĕz zur borını ķutırlardan ***arınıp tormıylar*** *idĕ.* "Onun hiç durmadan açılıp duran salyalı ağız kenarları, şekilsiz ve büyük burnu yaralardan **arınmıyordu**." (1142).

Bu yeş kilĕn sandığına oḫşaşlı, kĕçkĕne bülme urtasındağı zur östel artında utırışķan bĕr törkĕm ḫalıķ nersedĕr ***kötĕp toralar*** *idĕ.* "Bu yeni gelin sandığına benzeyen küçük odanın ortasındaki büyük masanın arkasında oturan bir grup ahali herhangi bir şey **bekleyip duruyordu**." (1222).

Ul, balalar şikĕllĕ, baķçadağı ķunaķlardan ķaçar öçĕn, bülmeneñ işĕgĕn açuvġa, aldındağı monazaranĕ kürĕp, aptırap, basķan cirĕnde ***şaşıp ķaldı.*** "O, çocuklar gibi bahçedeki misafirlerden kaçmak için odanın kapısını açtığı zaman önündeki münazarayı görüp afallayarak, bastığı yerde **şaşırarak durdu**." (1488).

Bu saķallı kĕşĕ baynıñ üpkesĕnnen ķurķıp, ķaltıranıp, ķavşap, pĕsi aldında torġan tıçķan şikĕllĕ, üzlĕgĕnnen-üzĕ yuġaluv derecesĕne citĕp ***mĕskĕnleneĕp ķaldı.*** "Bu sakallı kişi Bey'in öfkesinden korkarak titreyip, şaşırarak kedi önünde duran fare gibi kendiliğinden yok olma derecesinde küçülerek **zavallılaşıp durdu**. " (750).

Tübeteyçĕ Safiyulla, anı-monı uylamıyça, aşyavlıķnıñ çitĕ bĕlen tırnaķlarındağı bılçıraķların ***arçıp utıra idĕ.*** "Şapkacı Safiyulla, onu bunu düşünmeksizin, sofra örtüsünün kenarıyla tırnaklarındaki pislikleri **temizleyip duruyordu**." (1240).

Sürüş ifade eden yardımcı fiillere ek olarak *bar-*, *kil-* ve *yör-* fiillerini de ekleyebiliriz. Bu fiiller Tat. gramerlerinde süreklilik ifade eden fiiller olarak isimlendirilmektedir (Zekiyev vd., 2002: 207; Hisamova, 2006: 220-221):

Ḫekimcan ağaynıñ ḫelĕ yıldan-yıl yaḫşıra, ilde iġtibarı arta, ***zuraya bara idĕ.*** "Ḫekimcan Ağa'nın durumu yıldan yıla iyileşiyor, yurtta saygınlığı artıyor, **büyümeye başlıyordu**." (446).

Ḫekimcan abzıy bik küptennen birlĕ otış bilĕtı alıp, ikĕ yöz mĕñnĕ otarġa ķızıķsa da, lekin ikĕ yöz mĕñ çıġa torġan bilĕtnı alırġa summa yuķlıķtan, yıl sayın ikĕ yöz mĕñnĕ otuvdan ***meḫrüm bulıp kile idĕ.*** "Ḫekimcan Ağabey, çok uzun zamandan beri oyun bileti alıp iki yüz bini kazanmayı istese de iki yüz bin çıkan bileti almaya meblağsı olmadığından her yıl iki yüz bini kazanmaktan **mahrum oluyordu**." (1041).

Emma Ḫeyrulla ağay kĕşĕge ķaraġanda ikĕ ölĕş artıķ ĕşlese de, anıñ atı da, sıyırı da, ḫetta kecesĕ de bula almadı, tamağı ikmekke tuymadı, tenĕ ***cılınıp yörmedĕ.*** "Fakat Ḫeyrulla

Ağabey, diğer insanlara nispeten iki kat fazla çalışsa da onun atı, ineği hatta keçisi bile olmadı, midesi ekmeğe doymadı, **bedeni ısınmadı**." (574).

Bitiş ifade eden yardımcı fiiller: *kit-; al-; ķuy-; bir-; cit-; çık-*

Şulay azaplanıp torġanda, tirge batķan köyĕnçe ***uyanıp kittĕ.*** "Böyle uğraşıp dururken kan ter içinde kalmış hâlde **uyanıverdi**." (1087).

Mĕne taġın anıñ küñĕl küzĕne kĕçkĕne gĕne, matur ġına işĕġaldı ***kürĕnĕp kittĕ****, ul işĕġaldında bĕr kötüv tavık, ķaz, ürdekler, sarıķlar, alarnıñ berennerĕ kürĕne başladı.* "İşte yine onun gönül gözüne küçük ve güzel avlu **görünüverdi**, o avluda bir sürü tavuk, kaz, ördek, koyun ve onların kuzuları görünmeye başladı." (659).

Ķara, ķara, ġaldiş!.. Küzĕñ çıķķanmı, erem-tamaķ, mal östĕne basasın, duñġız! - dip, poçmaķta kiştede ķorobķalar tĕzĕp yörüvçĕ saķallı bĕr kĕşĕge ***açuvlanıp aldı.*** "– Bak, bak, ġaldiş! Gözün mü çıktı, haram yiyen insan, malın üstüne basıyorsun, domuz, diyerek köşede tahta rafa kutular dizen sakallı bir kişiye **hiddetleniverdi**." (749).

Alarnı kiyĕp yörgençĕ, çitĕk-kevĕşten yörüv artık indĕ, - dip, "ah!" itĕp sıyır avızı ķader zur avızın zuraytıp açıp, cigüvlĕ şeytan kĕrmesĕn öçĕn, anı uçı bĕlen ķaplap, ozın itĕp ***isnep aldı.*** "Onları giyip yürüyünce mes giymek gereksiz artık, diyerek, "Ah!" deyip inek ağzı kadar olan ağzını büyüterek açınca, atlı şeytanın girmemesi için onu avucu ile kapayarak uzunca **esneyiverdi**." (1745).

Yılıym-yılıym dip melcĕrep torġan ulınıñ bürĕgĕn ***tözetĕp ķuydı.*** "Ağlayayım ağlayayım diye hâlsiz düşen oğlunun şapkasını **düzeltiverdi**." (767).

Yuķ, minĕ gĕne çaķıralar, - dip, mıyık astınnan ***yılmayıp ķuydı.*** "– Hayır, sadece beni çağırıyorlar, diyerek bıyık altından **gülümseyiverdi**." (1676).

Ķamer, Ķamer, tor, töş kürdĕm, bayıybız, tor, cüler, tor!.. - dip uyatıp, töşĕn baştanayaķ ***söylep birdĕ.*** "– Ķamer, Ķamer kalk, rüya gördüm, zengin oluyoruz, kalk, aptal, kalk, diyerek uyandırıp rüyasını tamamen **anlatıverdi**." (1090).

Sin indĕ, ḫezret, minĕm malaynı bĕrer bĕlĕş bayıña urnaştır indĕ, eger de şul ĕş barıp çıķsa, urman bitĕndegĕ arışıñnı ***urıp birĕr idĕm****, - didĕ.* "– Sen şimdi, İmam Efendi, benim oğlanı tanıdık bir beyine götür şimdi, eğer bu iş gerçekleşirse ormanın üstündeki çavdarını **biçiverirdim**, dedi." (612).

Bĕr kön üttĕ, ikĕ kön üttĕ, yübiley könĕ de ***kilĕp cittĕ****.* "Bir gün geçti, iki gün geçti, jübile günü de **geliverdi**." (1212).

Un minut ĕçĕnde ķarçıķ ta ***kilĕp cittĕ****.* "On dakika içinde ihtiyar **geliverdi.**" (1992).

Miñsılu, sörlĕge-sörlĕge zalġa kĕrĕp elĕgĕ zur ķızıl ķulın hemmesĕnnen ***tottırıp çıķtı****.* "Miñsılu, sendeleye sendeleye salona girerek şu büyük ve kırmızı eliyle hepsinin elini **sıkıverdi**." (1869).

Lekin söykĕmlĕ Feḫĕrnisanıñ çeçeklĕ ḫatlarında "canım, ḫarap ite kürme" digen süzlerĕn uylap, Möḫemmetḫan tönner buyı ***yılap çıġa idĕ****.* "Fakat sevgili Feḫĕrnisa'nın çiçekli mektuplarındaki, "Canım, harap ediverme kendini." şeklindeki sözlerini düşünerek Möḫemmetḫan, geceler boyu **ağlayıveriyordu**." (893).

Hisamova 2006'da bitiş ifade eden yardımcı fiillere *"bĕt- ve bĕtĕr-"* fiillerini de ekleyerek tamamlanma ifade ettiklerini belirtmiştir (Hisamova, 2006: 221).

Söyleşe-söyleşe ķunaķ bülmesĕne ütĕp, ġadiy, lekin bay cıyıştırılġan bu bülmeñĕ bötĕn cirlerĕ İskenderge tanış ***bulıp bĕtkenner idĕ*** *indĕ.* "Konuşa konuşa misafir odasına geçtiler, gündelik fakat zengin düzenlenen bu odanın bütün yerleri İskender'e tanıdık **olmuştu** artık." (160).

Alay iken, Ķamerĕtdin dus, ġayĕpleme indĕ, bĕz nadan kĕşĕ, hemme nersenĕ de ķaydan ***bĕlĕp bĕtĕreseñ*** *anı.* "– Öyleymiş Ķamerĕtdin dost, eksik görme artık, biz cahil insanlarız, her şeyi de **nereden biliyorsun**?" (1281).

Zekiyev, bu fiillere ek olarak *çıġar-* yardımcı fiilini de göstermiştir (Zekiyev vd., 2002: 207).

Altınçı yılnı Zeynulla bay, Möḫemmetḫannı üz bülmesĕne çaķırıp, ayına cidĕ sum jalunya ķuyıp, prikazçik isĕmĕn taġıp, fatiḫasın ***birĕp çıġardı****.* "Altıncı yıl Zeynulla Bey, Möḫemmetḫan'ı kendi odasına çağırıp, avcuna yedi ruble maaş koyarak, kâhya ismini takıp, Fatiha **okudu**." (838).

1.2.5.3. Fiilde Soru

Soru eki her türdeki sözün soru şeklini yapan bir işletme ekidir (Ergin, 2007: 332). Fiillerin soru çekimi bir oluş ve kılışın bir şahıs tarafından yapılıp yapılmadığını anlamak ve öğrenmek amacı ile yapılmaktadır (Korkmaz, 2017: 521).

Tat.'da fiilde soru çekimi *-mı/-mĕ* eki ve *miken* (-mĕ+iken) sözü ile yapılmaktadır (Öner, 2013: 265). Bunu yanı sıra soru çekiminin *-mını/-mĕni* ve *miken/mikenni* şeklinde genişlemiş şekilleri de karşımıza çıkmaktadır (Türk, 2014: 252).

Fiilde soru çekiminin metnimizde tespit ettiğimiz çekim ve şahıs örnekleri şu şekildedir:

1.2.5.3.1. Görülen Geçmiş Zaman Soru Çekimi

Teklik I. Şahıs

Ḫatın, sin bĕrnerse de bĕlmiyseñ, dus-iş bulsın, dus-iş bulsa, barısı da bula ul, mĕne Fetḫi dus daçaġa çıḳmasa, sĕzně monda ***çıġarıp yörĕr idĕmmĕ*** *min?* "– Hatun, sen hiçbir şey bilmiyorsun, eş dost olsun eş dost olursa hepsi oluyor, işte Fetḫi dost yazlığa gelmese sizi buraya **çıkarır mıydım** ben?" (1458).

Teklik II. Şahıs

Sin şul marcañ tiresĕnde tağın eylene ***başladıñmını****?* "– Sen şu Rus kızının etrafında yine dolaşmaya **mı başladın**?" (1699).

Yaḫşı ***yoḳladıñmı****, uġlım, yul bik borçımadımı?* "İyi **uyudun mu** oğlum, yol çok yordu mu?" (109).

Siña eytem bit, elle ***çuḳraḳlandıñmı****? - didĕ.* "– Sana söylüyorum, yoksa **sağır mı oldun**, dedi." (1529).

Bayımayınça min ġaḳıldan da şaşmam, ülmeměn de, ***bĕlděñmĕ****?* "Zengin olmadan ben aklımı da kaybetmem, ölmem de **anladın mı**?" (1023).

Sin de ***bĕttĕñmĕni****, ḫayvan?* "– Sen de **mi bittin**, hayvan?" (950).

E üzĕ ĕçĕnnen: "Ehe, ***ĕlektĕñmĕ****, mĕne ḫezĕr yalındıram min sinĕ", - dip, şatlığınnan ḳıçḳırıp cibere yazdı.* "İçinden ise, 'Aha, **takıldın mı**, işte şimdi yalvartayım ben seni…' diyerek neredeyse mutluluktan bağırmaya başlayacaktı." (1642).

Teklik III. Şahıs

Yaḫşı yoḳladıñmı, uġlım, yul bik ***borçımadımı****?* "İyi uyudun mu oğlum, yol çok **yordu mu**?" (109).

Çokluk II. Şahıs

Mĕne, yĕgĕtler, ***kürdĕgĕzmĕ****?* "İşte, yiğitler, **gördünüz mü**?" (933).

Emma ḫezĕr, min ĕşke yaramıy başlağaç, ĕtnĕ ḳuvıp çığarğan şikĕllĕ ḳuvıp çığardı, ***kürdĕgĕzmĕ****, yĕgĕtler?* "Fakat şimdi, ben işe yaramayınca iti kovarak çıkarır gibi çıkardı, **gördünüz mü** yiğitler?" (935).

1.2.5.3.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman Soru Çekimi

Teklik II. Şahıs

Küzĕñ çıḳḳanmı*, erem-tamaḳ, mal östĕne basasın, duñgız!* "**Gözün mü çıktı**, haram yiyen insan, malın üstüne basıyorsun, domuz…" (749).

Teklik III. Şahıs

Anı başta uḳ kürsetseñ ***yaramağanmını,*** *e min, atası, çınlap ta söyerkeññen kilgen ḫat dip uylağan idĕm.* "– Onu ilkin göstersen **daha doğru olmaz mıydı**, ama ben gerçekten de oynaşından gelmiş bir mektup olduğunu düşünmüştüm." (1667).

Ul yulda ḳaytḳanda tĕgĕ putalı keğaznĕ, ***töşmegen miken*** *dip, biş-altı mertebe ḳarap ḳuydı.* "O, yolda gelirken ismi geçen altın süslemeli kağıda "**Düşmemiş mi ki…**" diyerek beş altı defa baktı." (1593).

Siña eytem, elle bügĕn aş temsĕz ***bulğanmı****?* "– Sana söylüyorum, yoksa bugün yemek tatsız **mı olmuş**?" (1629).

1.2.5.3.3. Geniş Zaman Soru Çekimi

Teklik II. Şahıs

Ḳamer, ***bĕleseññmĕ*** *nerse? - diy.* "– Ḳamer, **biliyor musun** ne, diyor." (1012)

İrtege ük enkeylerge barıp barısın da söyliym, ḫeyĕrçĕ başıñ bĕlen şulay söyerkeler ***totasıñmı****?* "Yarın anamlara giderek hepsini anlatacağım, fakir başınla böyle oynaşlar **mı tutuyorsun**?" (1646).

Siña eytem, bu arada baylığıñnı yışraḳ söyliy başladıñ, Şemsi ebige ***kürĕnmiysĕnmĕ****?* "Sana söyleyeyim, bu aralar zengin olmayı daha da sık söylemeye başladın, Şemsi Ebe'ye **görünmüyor musun**?" (1007).

Ķaya, Ķamerětdin dus, barıběr bügěngě tön üttě indě, kitěr těgě, niçěk elě, "yübiley" ***diyseñmě****, avız itik indě, - didě.* "– Nereye Ķamerětdin dost, zaten bugünkü gece geçti artık, getir onu, nasıl hâlâ "jübile" **mi diyorsun**, tadalım artık, dedi." (1266).

Teklik III. Şahıs

Yaza ***bělemě****?* "– Yazma **biliyor mu**?" (762).

Urısça ***bělemě****?* "– Rusça **biliyor mu**?" (764).

Ul siña şulay altınlap ẖatlar ***yazamını****?* "O sana böyle altından mektuplar **mı yazıyor**?" (1645).

Çokluk II. Şahıs

Měne ***küresĕzmě****, bĕzge ẖĕzmetke niçěk kěreler, běrěgěz ülse, anıñ urınına yözěgěz bar.* "– İşte **görüyor musunuz** bize çalışmaya nasıl geliyorlar, biriniz ölse onun yerine yüzünüz var..." (782).

Küresĕzmě*?* "**Görüyor musunuz**?" (937).

Çokluk III. Şahıs

Ye indě, siña eytem, eyt, kěmnen bu deġvetname, ikěbězně de ***çaķıralarmı****? - dip, irěne ķuştanlana başladı.* "– Haydi artık, sana söylüyorum, söyle kimden bu davetiye, ikimizi de **çağırıyorlar mı**, diyerek kocasına yılışmaya başladı." (1673).

1.2.5.3.4. Belirsiz Gelecek Zaman Soru Çekimi

Teklik II. Şahıs

Eger de indě, faraz ķıldıķ, ulıñnı kĕşĕ item diseñ, şul urınnan da muvafik urınnı, vallahi eglem, ***tabarsıñ miken****, - dip, biş barmağı bělen yomırķa tutırmasın ělektěrěp ķabıp ciberdě.* "Bir de artık farz edelim, oğlunu adam edeyim desen bu yerden de daha uygun bir yeri, en iyisini Allah bilir, **bulursun mu ki**, diyerek, beş parmağı ile yumurta doldurmasını dişleyerek yiyiverdi." (627).

Kilesě yılġa sin minĕ daçaġa ***çaķırmassıñmı*** *iken! - dip, bu afetten ķotılırġa yullar ězlep, aptırap ķatıp ķaldı...* "– Gelecek yıl sen beni yazlığa **çağırmaz mısın** acaba, diyerek, bu beladan kurtulmak için yollar arayarak şaşakaldı…" (1547).

1.2.5.3.5. İstek Kipi Soru Çekimi

-ası/-esĕ kil- şekli

Çokluk II. Şahıs

Eydegĕz, ķunaķlar, ***çey ĕçesĕgĕz kilemĕ****? - didĕ.* "– Haydi misafirler, **çay içmek ister misiniz**, dedi." (1425).

-maķçı/-mekçĕ bul- şekli

Teklik II. Şahıs

Ķara anı, üz ẖatınıñnan ***ķolaķ ķaķmaķçı bulasıñmı*** *elle?! - dip üzĕ hemmesĕnnen artık ķıçķırıp köldĕ.* "Bana bak, kendi karını **elden çıkarmak mı istiyorsun** yoksa, deyip kendisi hepsinden çok haykırarak güldü." (1876).

1.2.5.4. Fiilimsiler

Fiilimsiler *(zatlanışsız fiġıller)*, fiil kök ve gövdelerinden türetilmiş isimlerdir. Şahıs ekleri alarak çekime girmedikleri için yargı bildirmeyen ancak kip ve zaman bildiren bu isimler, isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiilden oluşmaktadırlar (Karaağaç, 2013: 449; Korkmaz, 2017: 747).

1.2.5.4.1. İsim-Fiil (İnfinitif)

İsim fiiller, fiil kök ve gövdelerinin karşıladıkları oluş, kılış ve durumların isimlerini bildirirler (Korkmaz, 2017: 747).

Tat. gramerlerinde *-v isĕm-fiġıl*; *-rGA, -ArGA* ise *infinitiv* başlığı altında değerlendirilmiştir (Zekiyev vd., 2002: 298-303; Hisamova, 2006: 264). Türk, bu ayrımın sebebini *-v* isim-fiilinin ismin hâl ve şahıs çekimine girebilmesi, *-rGA, -ArGA*'nın ise ismin bu çekimlerine giremiyor olmasından kaynaklandığını belirtir (Türk, 2014: 261).

Tat.'da yer alan isim-fiil *(isĕm-fiġıl)* eklerini şu şekilde gösterebiliriz:

1.2.5.4.1.1. -v

Ünlü ile biten fiil kök ve gövdelerine *-v*, ünsüz ile biten fiil kök ve gövdelerine *-Uv* şeklinde gelmektedir.

Tor, sıyır, tor! - dip, ẖatının ķultıķlap torġızırġa mataşsa da, Miñsılu, ***ayaġına basuv*** *tügĕl, irĕne asılınıp ta tora almıy idĕ.* "– Dur, inek, dur, deyip, karısını kucaklayarak

kaldırmak için uğraşsa da Miñsılu değil **ayağa kalkmak** kocasına asılarak dahi duramıyordu.” (1985).

*İskenderler doşmannıñ zur köçĕn çolġan alıp, anı cir yözĕnnen **yuḳ itüv** uyı bĕlen niçe tevlĕk indĕ mĕne şul ḳara urmannıñ ḳarañġı bazlarında yeşĕrĕnĕp toralar idĕ.* “İskenderler düşmanın büyük gücünü iyice anlayıp onu yeryüzünden **yok etme** düşüncesi ile nice zamandır gece gündüz, işte bu kara ormanın karanlık çukurunda gizleniyorlardı.” (384).

*Ḳamerĕtdinnĕñ yöregĕnde **zurayuv** tav ḳader bulsa da, ĕşte evvelgĕçe ük yomışḳa **yörüv**, kontor idennerĕ **sĕbĕrüv** bĕlen gĕne ḳaneġatleneĕp tora idĕ.* “Ḳamerĕtdin’in yüreğinde **büyüme** dağ kadar olsa da işte öncekinden çok hizmete **gitme**, yazıhanenin taş döşemelerini **süpürme** ile yetiniyordu.” (1180).

1.2.5.4.1.2. -rGA; -ArGA

Tat. üzerine yapılan gramer çalışmalarında genellikle isim-fiil olarak kabul edilen bu ek aynı zamanda zarf-fiil eki olarak kullanılmasının yanı sıra, *kirek* ve *tiyĕş* sözleri ile birlikte de gereklilik kipi çekimini yapmaktadır (Öner, 2013: 234).

*Ene, ene uramda ḳaraḳlar **talarġa** kilgenner, yeşĕrik aḳçalarnı, yeşĕrik!..- dip, östeldegĕ gezitlernĕ ḳoçaḳlap, bülme buylap yögĕrĕp yöriy başladı.* “İşte, işte sokakta hırsızlar **çalmak için** gelmişler, saklayalım paraları, saklayalım, diyerek, masadaki gazeteleri kucaklayıp oda boyunca hızlı hızlı yürümeye başladı.” (1125).

*Bilgĕlĕ, Ḳamerĕtdinge bu ḳılanışları bĕlen kibĕtte ozaḳ **ḳalırġa** turı kilmedĕ, anı kibĕtten ḳuvıp çıġardılar.* “Elbette Ḳamerĕtdin’e bu davranışları ile dükkânda uzun süre **kalmak** nasip olmadı, onu dükkândan kovdular.” (1156).

*Ḳaynar ḳoymaḳ bĕlen çey ĕçĕlĕp, aḳ çirbik **alırġa** bazarġa çıġarġa da vaḳıt cittĕ.* “Sıcak akıtma ile çay içilince beyaz ayakkabı **almak için** pazara çıkma vakti yaklaştı.” (1778).

1.2.5.4.2. Sıfat-Fiil (Partisip)

Sıfat gibi kullanılan fiil şekilleri olan sıfat-fiiller, bir yanları ile sıfat bir yanları ile fiildir. Fiil özellikleri dolayısıyla, kendilerinde var olan hareket ve zaman kavramlarını isim oldukları sıfata aktararak varlıkları ve nesneleri geçici olarak nitelendirirler (Korkmaz, 2017: 784).

Tat.'daki sıfat-fiil (*sıyfat fiġıl*) ekleri zaman ifadesine göre şu şekilde gösterilebilir:

1.2.5.4.2.1. Geçmiş Zaman Sıfat-Fiil Ekleri

1.2.5.4.2.1.1. -GAn

Geçmiş zaman ifade eden bu sıfat-fiil eki aynı zamanda fiillerin geçmiş zaman çekimi için de kullanılmaktadır (Öner, 2013: 223).

*Könçığışķa taba, baķçanıñ iñ matur cirĕne **ķarap torġan**, tire-yağı törlĕ göller bĕlen **bizelgen** bu tĕrrasa İskenderneñ söyĕklĕ urınnarınnan bĕrsĕ idĕ.* "Doğuya doğru, bahçenin en güzel yerine **bakan**, etrafı çeşitli güller ile **süslenen** bu teras, İskender'in sevdiği yerlerden biriydi." (97).

*Ḫeyrulla ağay ķavşap, anıñ söaläne cavap itĕp, ḫezret **birgen** möhĕrlĕ keġaznĕ suzdı.* "Ḫeyrulla Ağabey afallayınca, onun sorusuna cevap olarak İmam'ın **verdiği** mühürlü kâğıdı uzattı." (759).

*Aķ kiyĕmlĕ kĕşĕ, zur bülmeneñ urtasında **torġan** vagon ķader timĕr şkafnı açıp, akça sanıy başladı, diy.* "Beyaz elbiseli kişi, büyük bir odanın ortasında **duran** vagon gibi bir demir dolabı açarak para saymaya başlamış." (1081).

*Niçe aylar tırışıp **cıyılġan** akçağa **yasalġan** "yübiley" meclĕsĕneñ muvafiķatsĕz çıķķanlığın Ķamerĕtdin üzĕ de sizdĕ.* "Nice aylar uğraşıp **biriktirdiği** parayla **yapılan** "jübile" toplantısının istediği gibi olmadığını Ķamerĕtdin'in kendisi de hissetti." (1286).

1.2.5.4.2.1.2. -ġanlıķ/-genlĕk

Geçmiş zaman sıfat-fiili eki olan *-GAn* ile isimden isim yapma eki *+lıķ/+lĕk*'in birleşmesiyle oluşan bu ek Tat.'da sıfat-fiil olarak kullanılmaktadır (Hisamova, 2006: 240).

*Ḫĕzmetçĕ kĕrĕp, ķollıķ ķaraşı bĕlen çey ḫezĕr **bulġanlığın**, tĕrrasada anı çeyge kötkenlĕklerĕn iġlan itĕp baş iydĕ.* "Hizmetçi girip, kulluk ifadesi ile çayın hazır **olduğunu**, terasta onu çaya beklediklerini bildirerek baş eğdi." (55).

*Lekin şulay da üzlerĕ tĕlegençe irkĕn sulış **almağanlıķları** yözlerĕnde kürene idĕ, ḫetta tĕgĕ ķara mıyıķlı, ķarakül bürĕklĕ yĕgĕtler, üzara aķrın söyleşĕp, minut sayın bay kĕrĕp yuġalġan işĕkke ķarap ķuyalar idĕ.* "Fakat yine de kendi istedikleri şekilde rahat nefes **alamadıkları** yüzlerinden belliydi, hatta bu kara bıyıklı, astragan kürklü şapkalı delikanlılar kendi aralarında sessizce konuşarak her dakika Bey'in girip yok olduğu eşiğe bakıyorlardı." (743).

Ķamerětdin soñğı notığında yübileynıñ büleklerden başķa kürkě ***bulmağanlığın*** *açıķ hem osta itěp söyledě.* "Ķamerětdin son nutuğunda jübilenin hediyelerden başka güzelliği **olmadığını** açıkça ve ustaca anlattı." (1277).

1.2.5.4.2.2. Geniş Zaman

1.2.5.4.2.2.1. -vçı/-vçě

Fiilden isim yapım eki olan *-v* ile isimden isim yapım eki *+çI*'nın birleşmesi ile oluşan bu ek geniş zaman sıfat-fiil eki olarak kullanılmaktadır (Safiullina ve Zekiyev, 2006: 300; Öner, 2013: 226).

Meryembike ķarşısında sugıştan ķapitan bulıp ***ķaytuvçı****, kileçekte gěněral dereceseně ķader* ***citüvçě****, Devletgildiyĕvlerněñ hem İlyasovlarnıñ ma bihiliftiḫarları bulğan, matur formalı, ķılıçlı, şaltıravıķlı itěklě İskender bügěn artıķ matur hem ěşlěklě bulıp kürěndě.* "Meryembike'nin karşısında savaştan kaptan olarak geri **dönen**, gelecekte general rütbesine kader **gidecek olan**, Devletgildiyevlerin ve İlyasovların gurur duydukları, güzel formalı, kılıçlı ve parlak çizmeli İskender bugün üstün, güzel ve çalışkan olarak göründü." (354).

Fontannan su ***taşuvçı*** *ḫatınnar ķarşında Ķamerětdin běr zur afet idě, çönki ul su bělen ütüvçělerněñ çileklerěne tökěrmiyçe yeki běrer şaķşı nerse salmıyça ķala almıy idě.* "Çeşmeden su **taşıyan** kadınların karşısında Ķamerětdin bir büyük belaydı, çünkü o su ile geçenlerin kovalarına tükürmeden ya da birer kalıntı şey atmadan duramıyordu." (1149).

Fotoķartoçķanı da ***soravçı*** *bulmadı.* "Fotoğrafını da **isteyen** olmadı." (1213).

1.2.5.4.2.2.2. -A / -y torğan

Şimdiki zaman bildiren *-A* ve *-y* ekine torğan sözünün gelmesi ile oluşmuştur (Hisamova, 2006: 255).

Namazın yerminke vaķıtlarında, ķısınķı yullarda ğına ķazağa ***ķaldıra torğan*** *"dindar" kěşě idě.* Namazını panayır zamanlarında, kasvetli işlerde **kazaya bırakan** "dindar" kişiydi. (845).

İrlerden běrev şkaf bělen ***yeneşe torğan*** *piyanino klavişların běr barmaķ bělen gěne basıp "te, te, te" itěp běr köy çığarırğa mataşa başladı.* "Erkeklerden biri dolap ile **yan yana dizilen** piyanonun tuşlarına bir parmağı ile basarak "Te, te, te…" şeklinde bir ezgi çıkarmakla meşgul olmaya başladı." (1911).

Ḫeremlěgě şöbhelě bulġan sıranı yěgěrmě dürter şěşe pireşlep ḳaytıp, ḫězmetçělerěn, asravların huşlarınnan taydırġançı ḳıynasa da, atḳa bismillasız ***çıbıḳ ormıy torġan*** *"yomşaḳ küñěllě" allayar bende idě.* "Harama inanmayan, birayı yirmi dörder şişe yapıp, baş kaldırarak işçilerine ve hizmetçilerine bilinçlerini yitirene kadar işkence etse de ata besmelesiz **çubuk vurmayan** "yumuşak gönüllü" dindar bir köleydi." (848).

1.2.5.4.2.3. Gelecek Zaman

1.2.5.4.2.3.1. -AçAK

Gelecek zaman bildiren bu sıfat-fiil aynı zamanda kesin gelecek zaman eki olarak da kullanılmaktadır (Öner, 2013: 225).

Ul irtege kiçke ***bulaçaḳ*** *parlı loto mecllěsěněñ temlě sıyı bělen bügěn ük sıylanġan idě, tuyġan idě.* "O, yarın akşam **olacak** çiftli loto toplantısının güzel ikramı ile bugün çok ağırlanmış, doymuştu." (1623).

İskenderge tělěgrammadağı herběr süz, herběr ḫerěf anı bötěn beḫětlerěnnen meḫrüm iteçek hem bötěn zevıḳların yandırıp, kölěn kükke ***oçıraçaḳ*** *utlar bulıp kürěněp, anıñ başı eyleněp, běrniçe minut basḳan urınında ḫereketsěz ḳaldı.* "İskender için telgraftaki her bir söz, her bir harf onu bütün mutluluklarından mahrum edecek ve bütün huzurunu yakıp külünü göğe **uçuracak** ateşler olarak göründü, onun başı dönünce birkaç dakika durduğu yerde hareketsiz kaldı." (290).

Könnerden běr kön ul, aḳça salır öçěn aldına telinke ḳuyıp, küpěr aldında utırġan suḳır ḫeyěrçěněñ telinkesěnnen běr tiyěnně ělektěrěp, şunnan turı yöz měñně östěrep ***çıġaraçaḳ*** *bilětnı alırġa dip kittě.* "Günlerden bir gün o, para koymak için önüne çanak koyup, köprü önünde oturan kör dilencinin çanağından bir kuruş çalıp, ondan sonra direkt yüz bini **kazandıracak** bileti almak için gitti." (1053).

1.2.5.4.2.3.2. -ası/-esě

Gelecek zaman sıfat-fiil eklerinden biri olan *-ası/-esě*, Tat.'da aynı zamanda istek çekimi için de kullanılmaktadır (Öner, 2013: 225).

Kilesě *yılġa sin mině daçaġa çaḳırmassıñmı iken! - dip, bu afetten ḳotılırġa yullar ězlep, aptırap ḳatıp ḳaldı...* "– **Gelecek** yıl sen beni yazlığa çağırmaz mısın acaba, diyerek, bu beladan kurtulmak için yollar arayarak şaşakaldı…" (1547).

1.2.5.4.2.3.3. -r, -Ar

Geniş zaman ifade eden bu sıfat-fiil aynı zamanda geniş zaman çekiminde de kullanılmaktadır (Öner, 2013: 225). Ünlülerden sonra *-r*, ünsüz ile biten dar ünlülü fiillerden sonra *-(ı/ĕ)r*, ünsüz ile biten geniş ünlülü fiillerden sonra ise *-Ar* şekli kullanılır (Hisamova, 2006: 241); fiil /r/ ve /l/ ünsüzleri ile bitiyorsa *-(ı)r/-(ĕ)r*; /u/, /ü/, /i-iy/ ünlüleri ile bitiyorsa *-Ar* şeklinde kullanılmaktadır (Zekiyev vd., 2002: 273).

-(ı)r/(ĕ)r şekli:

Ķara elĕ, siña eytem, bu ķadalġan meçĕge ***çıdar*** *ḫelĕm ķalmadı, irtege ük etkeylerge kirĕ iltĕp taşlıym üzĕn.* "Bak hele, sana söylüyorum, bu boğaza takılan kediye **tahammül edecek** gücüm kalmadı, hatta yarın babamlara geri götürüp bırakayım kendisini." (1630).

Bolar bĕlen ***atlar*** *ḫel de yuķ iç... Nerse ala bĕlmiyseñ, felen, dip, irĕn tirgiy başladı.* "Bunlarla **adım atacak** hâlim yok elbette… Hiçbir şey alamıyorsun, diyerek kocasına hakaret etmeye başladı." (1826).

Ul yuġalsa, güye Minhacĕtdinnıñ bötĕn ķızıķları da ***yuġalır*** *töslĕ idĕ.* "O kaybolsa sanki Minhacettin'in bütün değerleri de **kaybolacak** gibiydi." (1594).

-Ar şekli:

Hiçbĕr cirge eybĕr ***ķuyar*** *ḫel yuķ, ḫezĕr barıp cite, bigrek te ġarsĕz indĕ, - didĕ.* "Hiçbir yere eşya **koyacak** yer yok, hemen yanına gidiyor, haddinden de fazla arsız artık, dedi." (1631).

1.2.5.4.2.3.4. -rlıķ/-rlĕk;-arlıķ/-erlĕk

-rlıķ/-rlĕk;-arlıķ/-erlĕk; *-r*, *-Ar* belirsiz gelecek zaman sıfat-fiili ile *+lıķ/+lĕk* isimden isim yapım ekinin birleşimiyle oluşmuş bir sıfat-fiil şeklidir (Hisamova, 2006: 245).

Bĕr sumlıķ bilĕtķa yöz mĕñ çıķsa, aġay-ĕnĕ ***añlarlıķ*** *tĕlde gezite çıġarır idĕm, - didĕ bĕrsĕ.* "– Bir rublelik bilete yüz bin çıksa büyük-küçüğün **anlayacağı** dilde gazete çıkarırdım, dedi birisi." (1903).

Meryembike süz ķuşmasa, İskender de, Gölfervaz da ***başlarlıķ*** *süz tabuvdan temam ġaciz idĕler.* "Meryembike söze girmese İskender de Gölfervaz da konuşmaya **başlayacak** söz bulmaktan tamamen acizdiler." (187).

*Su **sorarlıḳ** ta köçĕ ḳalmaġanġa, bĕr tamçı suġa tilmĕrgen ḳara irĕnnerĕn gĕne ḳaltırata idĕ.* “Su **soracak** gücü de kalmadığı için bir damla suya muhtaç olan kara dudakları titriyordu.” (536).

*Miñsılu, irĕnĕñ üz avızınnan “portniḫaġa barġan idĕm” digen süzně işĕtkeç, ḫarçĕvnye pilmeně **sıyarlıḳ** tanavların kiyĕrĕp, küzlerĕn aḳaytıp…* “Miñsılu, kocasının ağzından “Terziye gitmiştim.” şeklindeki sözü duyunca aşhane mantısı **sığacak** burnunu genişleterek, gözlerini döndürüp…” (1697).

1.2.5.4.2.3.5. -mAs

Belirsiz gelecek zaman sıfat-fiil eki *-r* ve *-Ar* ekinin olumsuzu olan *-mAs*, gelecek zaman sıfat-fiil eki olarak olumsuzluk işleviyle kullanılmaktadır (Türk, 2014: 268; Hisamova, 2006: 241).

*Ḫĕzmetten ḳaytḳannan birlĕ avılların şefḳatsĕz utnıñ ozın-yavız tĕllerĕ öç mertebe ḳazıḳ töplerĕne ḳader yalap yuḳ itĕp kitse de, anıñ köçĕne, **bĕtmes-tökenmes** dertĕne ul ġına zarar kitĕre almadı.* “Hizmetten döndüğünden beri köylerini şefkatsiz, acımasız bir ateşin uzun ve acımasız dilleri üç defa kazık diplerine kadar her şeyiyle yok etse de onun gücüne, **bitmez tükenmez** arzusuna hiçbir zarar vermedi.” (438).

1.2.5.4.2.3.6. -maslıḳ/-meslĕk

Olumsuzluk eki *-mAs* ile isimden isim yapım eki *+lıḳ/+lĕk*’in birleşmesi ile oluşan bu ek *-rlıḳ/-rlĕk;-arlıḳ/-erlĕk* ekinin olumsuzu olarak kullanılmaktadır (Türk, 2014: 268; Hisamova, 2006: 245).

*Anıñ ḫıyalında kileçekte Möḫemmetḫannıñ kĕşĕge iḫtıyacı **töşmeslĕk** ḫellĕ buluvı, kürşĕ Elĕ magazin açılġanda kĕşĕlernĕ şaḳḳatıruv öçĕn, mĕne bĕzde nindiy kĕşĕ **kiymeslĕk** zur çirbikler de bar digendey, terezege vıstavḳaġa ḳuyılġan yartı arşınlı aḳ çirbikně kitĕrĕp, Miñsılunıñ ayaġına kiyĕrttĕ.* “Mağaza açıldığı zaman insanları şaşırtmak için işte, “Bizde herhangi bir insanın **giymeyeceği** büyük ayakkabılar da var…” dercesine, vitrine sergiye koyulan yarım arşınlı beyaz ayakkabıyı getirip Minsılu’nun ayağına giydirtti.” (1803).

*Şul bĕr minut ĕçĕnde küzge-küz ḳaraşnıñ bötĕn bĕr ġomĕr **almaştırmaslıḳ** ḳıymmetĕ, meġnesĕ İskenderně aptıraşta ḳaldırıp, Gölfervaz ḳulınıñ ḳulınnan ıçḳınġanlıġın sizmiyçe, süznĕ ḳaydan başlarġa aptırap ḳavşap ḳaldı.* “Bu bir dakika içinde göz göze bakışmanın bütün bir ömür **değişmeyecek** kıymeti ve önemi İskender’i şaşkınlıkta bırakınca,

Gölfervaz'ın elinin elinden sıyrıldığını sezmeksizin, söze nereden başlayacağını şaşırarak afalladı." (184).

1.2.5.4.3. Zarf-Fiil (Gerundium)

Zarf-fiiller, şahıs ve zaman kavramı olmaksızın temel ya da yan cümlenin yüklemini niteleyen fiilimsilerdir (Bayraktar, 2004: 137). Hareket hâli ifade eden zarf-fiiller isim gibi kullanılmaz, şahıs çekim ve işletme eklerini almazlar. Fiillerin zarf şekilleri olarak her zaman çekimsiz kullanılırlar (Ergin, 2007: 338).

Tat.'daki zarf-fiilleri (*ḫel fiġıl*) *Basit Zarf-Fiiller, Birleşik Zarf-Fiiller* ve *Değişik Yapıdaki Zarf-Fiiller* olmak üzere üç başlık altında inceleyeceğiz.

1.2.5.4.3.1. Basit Zarf-Fiiller

1.2.5.4.3.1.1. -A, -y

Birçok fonksiyonda kullanılan bu ekin asıl fonksiyonu, yüklemin tarzını bildiren zarf-fiiller yapmaktır (Bayraktar, 2004: 158). Ek ünsüz ile biten fiillere *-A*, ünlü ile biten fiillere *-y* olarak gelmektedir.

*Sarı yurğa urman çitënde başın **uynata-uynata** urta barış bëlen, baraban suķķan sıman toyaķ tavışları çığarıp, onıtılğan İskenderně öyĕne alıp ķayta idĕ.* "Sarı yurga orman kenarında başını **oynata oynata** orta bir seyir ile davul vuruyor gibi toynak sesleri çıkararak etraftan kopan İskender'i evine geri götürüyordu." (270).

*ĔŞ safınnan çıķķan ḫayvan, irĕnĕn **ķaltırata-ķaltırata**, üzĕn suydırırğa riza bulıp, yaña ḫucası artınnan aķsıy-aķsıy kittĕ.* "İş safından çıkan hayvan, dudaklarını **titrete titrete**, kendisini soydurmaya razı olarak yeni sahibinin arkasından aksaya aksaya gitti." (961).

*Ul ḫezĕr her könnĕ, könner-tönner buyınça, yöz mĕñ çıķķaç, ĕşnĕ ķaydan ve niden başlarğa dip uylanıp, ḫıyallanıp yöriy-yöriy kibĕttegĕ ĕşlerĕn de **onıta başladı**.* "O, şimdi her gün günler geceler boyunca, yüz bin çıkınca, "İşe nereden ve nasıl başlamalı?" diye düşünerek, hayaller kura kura dükkândaki işlerini de **unutmaya başladı.**" (1067).

*Lekin niķader gĕne tırışsam da, miněm tavığım da öçke gĕne ķaldı, bu nik bolay?.. -dip, tağın şul avır soravğa cavap **taba almıyça** aptırap ķaldı.* "Fakat ne kadar çalışsam da benim tavuğum sadece üç tane kaldı, bu neden böyle, diyerek, yine bu zor sorulara cevap **bulamayınca** şaşakaldı." (686).

1.2.5.4.3.1.2. -p

Tat.'da sıkça kullanılan bu ek, getirildiği birinci hareket bittikten sonra yüklemde belirtilen asıl harekete geçilmesi tarzında bir öncelik-sonralık işlevinde kullanılmaktadır (Öner, 2013: 726).

Běz ni öçěn, kěm öçěn tırışlıķ soñ? - dip irěněn ķaltıratıp, ķalgıp torġan ķart alaşaġa söyelěp, ***üksěp-üksěp*** *yılıy başladı.* "Biz ne için, kimin için çalıştık peki, deyip, dudağını titreterek, unutulan ihtiyar aygıra dayanıp, **hıçkıra hıçkıra** ağlamaya başladı." (952).

Möḫemmetḫan aķ ķaşķa artınnan ***ķarap ķaldı.*** "Möḫemmetḫan, ak kaşkanın arkasından **bakakaldı.**" (963).

Miñsılu, urıs nersesĕ ayaķķa bik reḫet iken dip, aķ çirbigĕn ***maķtap aldı.*** "Miñsılu, "Rus malı ayakta pek rahatmış…" diyerek beyaz ayakkabısını **övdü**." (1910).

Ķunaķlar törlĕ urınnarġa ***taralıp*** *utırışa başladılar.* "Misafirler çeşitli yerlere **dağılarak** oturmaya başladılar." (1901).

Bolay, niçĕk te bulsa, meselen, yuldan zur aķça ***tabıp*** *ye bütençe, niçĕk te ḫariķılġade bĕr ĕş bĕlen bayıysı kile, şuña* ***ışanıp*** *üzĕn-üzĕ yuvata idĕ.* "Bu şekilde, nasıl olsa, örneğin, yolda çok para **bulup** veya başkaca harikulade bir iş ile zengin olmak istiyor, buna **inanarak** kendi kendini ümitlendiriyordu." (993).

1.2.5.4.3.2. Birleşik Zarf-Fiiller

1.2.5.4.3.2.1. -brAK

Cümlede asıl fiile bağlanan zarfı yapan *-p* eki çok işlek bir zarf fiil ekidir. Bu ekin üzerine *+rAK* sıfatlarda karşılaştırma derecesi ekinin gelmesiyle -brAk zarf fiil eki meydana gelmiştir (Öner, 2011c: 77-80). Bu ek, yüklemin tarzını bildirmek için kullanılmaktadır (Bayraktar, 2004: 208).

Moñlı küzlerĕn tağın da ***tutırıbraķ*** *ulına turı ķaradı.* "Hüzünlü gözlerini daha da **doldurarak** doğruca oğluna baktı." (103).

İskender zifa buvına da zifalıķ birĕp, kükregĕn kiyĕre töşĕp, matur bĕr kilĕş bĕlen köçlĕ, turı ayaķların nıķ-nıķ basıp, şporlarınnan mehabet ķoriç tavışları çığarıp, üzĕne-üzĕ ķızığıp, ***maķtanıbraķ*** *bülmeden çığıp kittĕ.* "İskender çok güzel olan boynuna daha da güzellik verip, göğsünü gerip genişletip indirerek, güzel bir görünüş ile güçlü, doğrudan

doğruya ayaklarını pek güçlü derecede basarak, mahmuzlarından güzel çelik sesleri çıkarıp, kendi kendisini beğenince **daha da böbürlenerek** odadan çıktı." (57).

1.2.5.4.3.2.2. -GAç

Eklendiği fiile zaman anlamı katmaktadır (Zekiyev vd., 2002: 196).

Kononov'un, -GAç ekinin -GA(n) ekinden türeyerek *çaḳ* "çağ, zaman" sözüyle birleştiğine dair görüşünü kabul etmeyen Serebrennikov ve Gadjieva'ya göre; -GAç eki yönelme hâlinin bir yansımasıdır (2018: 200).

Ul ḳart köněnde üzěn hem tuġannarın ḳararlıḳ, ***ülgeç*** *fatiḥası bulırlıḳ itěp ḫezěrliy torġan ulın şeherge, Zeynulla baynıñ kibětěne "kěşě" iterge ilte idě.* "O, ihtiyarlıkta kendisine ve akrabalarına bakacak, **ölünce** Fatiha'sını okuyacak diye hazırladığı oğlunu, şehre, Zeynulla Bey'in dükkânına "adam" olmaya götürdü." (655).

Törlě islěmaylar, islě sabın, ḳanefěr, badyan islerě Möḫemmetḫannıñ borınına ***kěrgeç****, ul kibětně küterěp töçkěrěp aldı.* "Çeşitli güzel kokular, kokulu sabun, karanfil, anason kokuları Möḫemmetḫan'ın burnuna **girince**, o dükkânı baştan sona geçerek hapşurdu." (719).

Beġzě vaḳıtlarda çey artında, ul bay ***bulġaç*** *nerseler ěşliysěn ḳızıp söyliy* ***başlaġaç****, ḫatını Şemsěḳamer abıstaynı ḳurḳıtḳalap alġanġa, ḫatının tübendegě süzlerně eytěrge mecbür ite idě.* "Bazı zamanlarda çay içtikten sonra o, zengin **olunca** neler yapacağını hiddetlenerek söylemeye **başlayınca** karısı Şemsěḳamer Hanım'ı korkuttuğundan karısını aşağıdaki sözleri söylemeye mecbur ediyordu." (1003).

1.2.5.4.3.2.3. -ġançı/-gençě, -ḳançı/-kençě

Sıfat-fiil ve fiil çekim eki olan *-GAn* ile isimden isim yapım eki *+çI* ekinin birleşmesi ile oluşan bu ek, eklendiği fiile zaman anlamı katan bir zarf-fiil ekidir.

Bu monazaraġa da ul ***tuyġançı*** *ḳarap tora almadı.* "Bu münazarayı da o **doyuncaya kadar** seyredemedi." (534).

Kör atlarnıñ nıḳ toyaḳları astıñnan çıḳḳan tuzan bolıtı ***ütkençě****, Ḫeyrulla aġay ulınıñ ḳulınnan totıp yul çitěnde tuḳtalıp ḳaldı...* "Semiz atların güçlü toynaklarının altından çıkan toz bulutu **geçinceye kadar** Ḫeyrullah Ağabey oğlunun elinden tutarak yol kenarında durdu." (675).

Ul, bĕlĕştĕrĕr-bĕlĕştĕrmes, mıltığın küterdĕ de, aşķı irĕnĕn ķannarı ***çıķķançı*** *tĕşlep, tağın alġa, alġa yögĕre başladı.* "O, kendine gelir gelmez tüfeğini kaldırdı ve alt dudağını kanları **çıkana kadar** dişleyip tekrar ileri, ileri doğru koşmaya başladı." (519).

İskender, ***küz açıp yomġançı*** *urınınnan sikĕrĕp torıp, sanavlı adımnarı bĕlen alġa bĕrniçe adım yasap, ġadettegĕçe ükçelerĕn bĕr-bĕrsĕne berĕp, şpor tavışları çığarıp, Gölfervaznıñ mamıķ şikĕllĕ yomşaķ ķulın ķıstı.* "İskender **göz açıp kapayıncaya dek** yerinden sıçrayıp kalkarak sınırlı adımları ile öne doğru birkaç adım atıp, her zamanki gibi topuklarını birbirine vurup, mahmuz sesleri çıkararak Gölfervaz'ın pamuk gibi yumuşak elini sıktı." (172).

1.2.5.4.3.2.4. -GAndA

Sıfat-fiil eki *-GAn* ile *+dA* bulunma hâlinin birleşmesi ile oluşmaktadır. Bulunma hâlindeki bulunma ifadesinden dolayı eklendiği hareketin tam olarak gerçekleştiği anlamını vermektedir (Hisamova, 2006: 263; Öner, 2013: 232).

Lekin nazlı, irke beḫĕt kübrek irkeler tiresĕnde eylengenge, Ḫekimcan ağay şikĕllĕ uraķ ***urġanda*** *költeler arasında dönyaġa kilgenner tiresĕnde ul kürĕnmiy idĕ.* "Fakat nazlı ve işveli talih çoğunlukla işvelerin etrafında dolaşıp durduğundan, Ḫekimcan Ağa gibi orak **biçerken** ekin demetleri arasında dünyaya gelenlerin çevresinde görünmüyordu." (464).

Ul bu ķader şatlıķnı poçĕtnıy baynıñ ulı tuyına ķoda bulıp ***barġanda*** *da sizmegen idĕ.* "O, bu kadar mutluluğu onurlu beyin oğlunun düğününe dünür olarak **gittiğinde** dahi hissetmemişti." (1576).

Min alarġa ḫĕzmetke ***kĕrgende*** *rusça bĕr ḫerĕf te tanımıy idĕm.* "Ben onların yanında işe **girdiğimde** Rusça bir harf bile okuyamıyordum." (1254).

Ekiyetler söylerge de yarata, urını ***kilgende*** *mezek eytüvden de kirĕ tormıy idĕ.* "Masallar anlatmayı da seviyor yeri **geldiğinde** fıkra anlatmaktan da geri durmuyordu." (435).

1.2.5.4.3.2.5. -GAndAy

Sıfat-fiil eki *-GAn* ile *+dAy* benzerlik hâlinin birleşmesi ile oluşmuştur. Eklendiği fiile tarz anlamı katan bu ek, asıl fiili tarz yönünden ifade eden zarf-fiil görevinde kullanılır (Türk, 2014: 276).

*Ul üzĕn Meskevde de, Pitĕrda da bulġan şikĕllĕ ḫis ḳılıp, yöregĕ tınıçsızlanıp, miyĕ añlaşılmaġan bĕr bolġançıḳlıḳta **ḳalġanday** buldı.* "O kendisinin Moskova'da da Petersburg'da da olabileceğini hissedip, gönlü huzursuzlanarak aklı karışmış bir bulanıklıkta **kalmış gibi** oldu." (19).

*Ḳış buyınça Meskevnĕñ nomĕr havasında talçıġıp bĕtken anıñ yeş, zifa eġzalarına yañadan-yaña **köç kĕrgendey** buldı.* "Kış boyunca Moskova'nın otel odası havasında çok yorularak, bitkin düşüp mahvolan genç ve çok güzel uzuvlarına yeniden **enerji gelmiş gibi** oldu." (25).

*Kinet anıñ başınnan zur ḳara perde **küterĕlgendey** bulıp, ul bötĕn dönyanı nur ĕçĕnde kürdĕ.* "Ansızın onun başından büyük, kara bir perde **yükseltilmiş gibi** oldu, o bütün dünyayı ışıklar içinde gördü." (529).

1.2.5.4.3.2.6. -rdAy/-ArdAy

-r, -Ar sıfat-fiil eki ile *+dAy* isim benzerlik hâlinin birleşmesi ile oluşan bu ek (Zekiyev vd., 2002: 276), tarz bildiren zarf-fiil eklerindendir (Öner, 2007: 727).

*Bu şemaillerde tupas barmaḳlar bĕlen zur ġına itĕp "1905-1915. Ḳamerĕtdin Şemsĕtdinov yübileyĕ" dip yazılġan yemsĕz yazuvlar bülmege kĕrüvçĕnĕ ḳabıp **yotarday** bulıp toralar idĕ.* "Bu resimlerde zevksiz parmaklar ile büyükçe "1905-1915 Ḳamerĕtdin Şemsĕtdinov Jübilesi" diye yazılan çirkin yazılar odaya gireni dişleyip **yutacak gibi** duruyorlardı." (1219).

1.2.5.4.3.2.7. -mIy

-p ve *-A*, *-y* zarf-fiillerinin olumsuzu olarak kullanılmaktadır (Hisamova, 2006: 261).

*Abram Biniyaminoviç ḳul astında **armıy-talmıy** un yıl ḫĕzmet ittĕm.* "Abram Biniyaminoviç'in elinin altında **yorulmadan dinlenmeden** on yıl hizmette bulundum." (1253).

*Emma Ḫeyrulla aġay, kürşĕsĕ Nizami, tüben oçnıñ Eḫmetcan, tağı bik küp, bik küp yarlı-yabaġay könĕ-tönĕ **bĕrtuḳtamıy** ĕşleseler de, tamaḳları aç, öske kiyerge kiyĕm de yuḳ, öylerĕ de iskĕ, miçke yaġarġa utınnarı, aşarġa azıḳları da yuḳ!* "Fakat Ḫeyrulla Ağabey, komşusu Nizami, avam taraftan Eḫmetcan ve daha pek çok, pek çok yoksul gece gündüz **ara vermeden** çalışsalar da mideleri aç, üstlerine giyecek kıyafetleri yok, evleri eski, soba yakmaya odunları, yemeye yemekleri yoktu!" (583).

1.2.5.4.3.2.8. -mIyçA

-p ve *-A, -y* zarf-fiillerinin olumsuzu olarak kullanılan bu ek (Hisamova, 2006: 260), *-mIy* zarf-fiil eki ile *+çA* benzerlik hâlinin birleşmesi ile oluşmuştur (Türk, 2014: 279).

Pulya yañğırı, dönyanıñ astın öske kitĕrgen tup şartlavları astında mĕne indĕ bişĕnçĕ kön bĕrtuḳtavsız, ***tın da cıymıyça*** *alar sugişalar idĕ.* "Mermi yağmuru ve dünyanın altını üstüne getiren top silahlarının patlamaları altında şimdi artık beşinci gün ara vermeden, **hiç dinlenmeden** savaşıyorlardı." (495).

Kibĕtçĕler barısı bĕryulı soldatlarnıñ gĕnĕralga selam birgennerĕ şikĕllĕ selam birdĕler de tĕgĕ yuvan bay, ***selamnĕ ḳaytarmıyça*** *türge uzıp, bĕr bülmege kĕrĕp küzden yugaldı.* "Satıcıların hepsi aynı zamanda askerlerin generale selam verdikleri gibi selam verdiler ve şu semiz Bey, **selam vermeden** içeriye geçerek, bir odaya girip gözden kayboldu." (739).

Elĕ algan ḫĕzmetçĕlerneñ de ***ozaḳlamıyça*** *bĕrniçesĕn çıgarırga uylıybız, - dip, ĕşlep torgan ḫĕzmetçĕlerneñ yöreklerĕn agıuvlap aldı.* "Daha aldığımız işçilerin de **çok geçmeden** birkaçını çıkarmayı düşünüyoruz, diyerek çalışan işçilerin yüreklerini zehirledi." (777).

Ul üzĕn bĕle başlagannan birlĕ baylıḳnı söye, bay buluvnı çın küñĕlĕnnen tĕliy, şul baylıḳ turısında tönnerĕn ***yoḳlamıyça*** *elle nindiy temlĕ baylıḳ ḫıyallarına çumıp uylanırga yaratsa da, bayuvnıñ sebebĕne kĕrĕşmiy idĕ.* "O kendisini bildiğinden beri zenginliği seviyor, zengin olmayı canı gönülden diliyor, bu zenginlik konusu yüzünden geceleri **uyumadan** oldukça tatlı zenginlik hayallerine dalıp efkârlanmayı seviyor olsa da zengin olmak için hiçbir işe girişmiyordu." (980).

1.2.5.4.3.2.9. -mAyInçA

-mIy ve *-mIyçA* gibi *-p* ve *-A, -y* zarf-fiillerinin olumsuzu olarak kullanılmaktadır (Hisamova, 2006: 260).

Bayımayınça *min gaḳıldan da şaşmam, ülmemĕn de, bĕldĕñmĕ?.* "**Zengin olmadan** ben aklımı da kaybetmem, ölmem de anladın mı?" (1023).

Miñsılu mıştır-mıştır ḳamıt ayaḳların östĕrep, samovarnı, çınayaḳlarnı urınnarına ḳuyıp, timĕr legennĕ miç ḳırıyına söyep, miçke ikĕ ḳomgan su ḳuyıp, şalḳan mayı bĕlen maylap ürĕlgen çeçĕn ***sütmeyĕnçe*** *gĕne, "egüzĕ-bismillasın" eytĕp, "yattım, ya Alla, torsam, kirek inşalla" - dip, tagın elle nindiy dogaların uḳıp, irĕ yanına yatıp, nersedĕr*

mığırdıy başladı. "Miñsılu, yavaş yavaş hamut ayaklarını sürüyerek, semaverini ve fincanlarını yerlerine koyup, demir leğeni fırının kenarına dayayıp, fırına iki ibrik su koyunca, şalgam bitkisinin yağı ile yağlanarak örülen saçını **çözmeden** besmelesini çekip, "Yattım ya Allah, kalkarım inşallah." diyerek tekrar belli belirsiz dualarını okuyarak, kocasının yanına yatıp bir şeyler homurdanmaya başladı." (1755).

1.2.5.4.3.2.10. -GAnGA

Sıfat-fiil ve fiil çekim eki olan *-GAn* ile *+GA* yönelme hâlinin birleşmesi ile oluşan bu ek, eklendiği fiile zaman ve tarz anlamı katan bir zarf-fiil ekidir. Asıl fiildeki hareketin yapılma zamanını eklendiği fiilin yapılma zamanına bağlayan bu ek (Arpacı, 2014: 119), asıl fiildeki hareketin hangi sebeple yapıldığını da bildirir.

*Ķunaķlar besedkağa **sıymağanğa**, bülmege de çey urını ḫezĕrlendĕ.* "Misafirler çardağa **sığmayınca** odada da çay yeri hazırlandı." (1436).

*Könner cılınıp kitüv bĕlen, daçalar maturlana, canlana **barğanğa**, bĕzneñ daçaçılarnıñ ruḫları küterĕlgennen-küterĕle bara idĕ...* "Günlerin ısınmaya başlamasıyla yazlıklar güzelleşmeye, canlanmaya **başlayınca** bizim yazlıkçıların keyifleri yerine gelmeye başladı…" (1371).

*Ulınıñ ġadetĕn yaḫşı **bĕlgenge**, çeynĕ terrasağa ḫezĕrlettĕ.* "Oğlunun huyunu iyi **bildiğinden** çayını terasa hazırlattı." (96).

*Lekin nazlı, irke beḫĕt kübrek irkeler tiresĕnde **eylengenge**, Ḫekimcan ağay şikĕllĕ uraķ urğanda költeler arasında dönyağa kilgenner tiresĕnde ul kürĕnmiy idĕ.* "Fakat nazlı ve işveli talih çoğunlukla işvelerin etrafında **dolaşıp durduğundan**, Ḫekimcan Ağa gibi orak biçerken ekin demetleri arasında dünyaya gelenlerin çevresinde görünmüyordu." (464).

1.2.5.4.3.2.11. -rGA/ArGA

Sıfat-fiil eki olan *-r; -Ar* eki ile *+GA* yaklaşma hâlinin birleşmesiyle oluşan bu ek (Zekiyev, 2002: 302), Tat. üzerine yapılan gramer çalışmalarında genellikle isim-fiil olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda zarf-fiil eki olarak kullanılmasının yanı sıra, kirek ve tiyĕş sözleri ile birlikte de gereklilik kipi çekimini yapmaktadır (Öner, 2013: 234).

*Mĕne bıyıl, Pitĕrdağı beḫĕt sınaş uyınında biş sumlıķ bilĕtķa yöz mĕñnĕ **otarğa** uylap, bötĕn bĕr bilĕt alıp, yöz mĕñnĕ otıp bayuv ḫesterĕne kĕrĕştĕ.* "İşte bu yıl, Petersburg'daki

şansını deneme oyununda beş rublelik biletle yüz bini **kazanmaya** niyetlenerek, bütün bir bilet alıp, yüz bini kazanıp zengin olma meşakkatine girişti.” (1044).

*İskenderněñ pak yeş yöregě ul kěşěně razı iterlěk ěşně ěşlevden ḫisap bire almıy ġaciz bulıp lezzetlě běr teredděd ḳarşında **buysınırġa** mecbür bula idě.* “İskender’in temiz ve genç kalbi o kişiyi razı edecek işi yerine getirmeyi hesap edemiyor, aciz bir şekilde keyifli bir tereddüt karşısında **boyun eğmeye** mecbur oluyordu.” (132).

1.2.5.4.3.2.12. -mAsKA

-rGA, -ArGA şeklindeki zarf-fiilin olumsuz şekli -mAsKA ile yapılmaktadır.

*Lekin Meryembike ve başḳalarnıñ anıñ bu ěşěnnen, bu ḳurıḳḳanlıġınnan kölüvlerěn, şunıñ arḳasında bötěn ışanıçınıñ yuġaluvınnan ḳurḳıp, yěgětlěgěn **cuymasḳa** tırışıp, tavışına mömkin ḳader tabiyġıylěk birěrge azaplanıp…* “Fakat Meryembike ve diğerlerinin onun bu davranışından, bu korkusundan dolayı onunla alay etmelerinden, bu sebeple de bütün inancının yok olmasından korkunca yiğitliğini **kaybetmemeye** çalışarak, sesine mümkün olduğu kadar doğallık vermeye çalışıp…” (293).

1.2.5.4.3.3. Değişik Yapıdaki Zarf Fiiller

1.2.5.4.3.3.1. -Ar…-mAs

-r/-Ar sıfat-fiil eki ile olumsuz şekli *-mAs* ekinin birleşmesi ile oluşmuştur (Bayraktar, 2004: 251). Çoğunlukla Oğuz grubu Türk lehçelerinde görülen bu ek, kısmen Oğuz grubu lehçelerinin etkisinde kalan Kıpçak grubu Türk lehçelerinde de görülmektedir (Alkaya, 2008: 395).

*Dörěs, ḳaysıběr urınnarda yaz köně ucımnı da bozıp, yasmıḳ, ḳaraboday, borçaḳ kěběk ersěz aşlıḳlarnı çeçüvçěler bulġalasalar da, saban aşlığı da vaḳıtında yañğırlar bulmav bělen **çıġar-çıḳmas** uḳ ḳorıp-kiběp běttě.* “Doğrusu, bazı yerlerde bahar gününün ekinini de tahrip ederek mercimek, karabuğday ve bezelye gibi arsız tohumları atanlar olsa da saban tohumu da zamanında yağmurların yağmasıyla **çıkar çıkmaz** hemen kurudu.” (546).

1.2.6. Edat

Edatlar, tek başlarına anlamları olmayan, hiçbir nesne veya hareketi karşılamayan, fakat anlamlı sözler ile birlikte kullanıldığında onları desteklemek şeklinde gramer görevleri bulunan sözlerdir (Ergin, 2007: 348).

Çalışmamızda Tat.'daki edatları şu başlıklar altında inceleyeceğiz:

1. Ünlem Edatları: Ünlemler, Sorma Edatları, Cevap Edatları, Gösterme Edatları, Ses Yansımalı Ünlem Edatları

2. Bağlama Edatları: Sıralama Edatları, Açıklayıcı Bağlama Edatları, Sona Gelen Edatlar

3. Son Çekim Edatları (Öner, 2007: 728-734; Türk, 2014: 281-330).

1.2.6.1. Ünlem Edatları

Ünlem edatları, duygu veya heyecanı ifade etmek için içten koparak gelen edatlarla tabiattaki sesleri taklit eden edatlardır (Ergin, 2007: 349). Ünlem edatları (*ımlıḳlar*); *Ünlemler, Sorma Edatları, Cevap Edatları, Gösterme Edatları, Ses Yansımalı Ünlem Edatları* başlıkları altında incelenecektir.

1.2.6.1.1. Ünlemler

Cümle içinde şekil fonksiyonları olmaksızın sevinme, kızma, korkma, acıma, beğenme, şaşma, üzülme gibi özellikle insan duygularını ifade etmeye yarayan sözlere ünlem denilmektedir (Vural ve Böler 2011; Öner, 2013: 263).

Tat.'da yer alan ünlem edatlarını yapısal olarak şu başlıklar altında değerlendirilmektedir (Zekiyev vd. 2002: 416; Hisamova 2006: 313):

1. Asıl Ünlem Edatları: Asıl ünlem edatları, insanların duygularına bağlı olarak ortaya çıkan seslerinden ibarettir ve üç şekilde oluşmaktadır (Hisamova 2006: 313):

a. Tek sözden oluşan ünlem edatları *(yalġızak ımlıḳlar)*; *e, ye, ey, ay, aḫ, ah, çü, uḫ, ḫu,* vb.

Etkey, urtaġa cikken atın boyar bĕzge birse idĕ, ***e?*** *- dip ḳuydı.* "– Babacığım, ortaya koşulan atını asilzade bize verseydi **ya,** dedi." (689).

Ye*, nerse, söyerkem ḫatımı?* "– **Ya**, neymiş, oynaşımın mektubu mu?" (1662).

Ey *tupas, ḫanımnarġa ĕlĕk ḳuyarġa kirek…* "– **Ey** terbiyesiz, kadınlara önce koymalı…" (1886).

Ay *mĕskĕnĕm, bigrek temlĕ yoḳlıysıñ iken, uyatırġa da ḳızġanıç, - dip, irĕnĕñ çeçĕnnen sıypıy başladı.* "– **Ah** miskinim, çok tatlı uyuyormuşsun, uyandırmaya kıyamadım, diyerek kocasının saçından okşamaya başladı." (1773).

*Alarnı kiyĕp yörgençĕ, çitĕk-kevĕşten yörüv artıķ indĕ, - dip, "**ah!**" itĕp sıyır avızı ķader zur avızın zuraytıp açıp, cigüvlĕ şeytan kĕrmesĕn öçĕn, anı uçı bĕlen ķaplap, ozın itĕp isnep aldı.* "Onları giyip yürüyünce mes giymek gereksiz artık, diyerek, "**Ah!**" deyip inek ağzı kadar olan ağzını büyüterek açınca, atlı şeytanın girmemesi için onu avucu ile kapayarak uzunca esneyiverdi." (1745).

***Aӈ,** ӈayvan, ķart bulsa da, kürke itĕne birĕşmes!* "**Ah,** hayvan, ihtiyar olsa da hindi etine değişilmez…" (960).

***Oh... hu...** seġat tuġız da bulġan indĕ!* "– **Ohoo…** Saat dokuz olmuş artık…" (1753).

***Çü!..** Bırġı tavışı!.. Baraban ķaġalar!.. Ataķaġa!..* "**Hey**! Borazan sesi! Trampet vuruyorlar! Hücuma!" (497).

b. Tekrarlı ünlem edatları *(ķabatlanıp kilgen ımlıķlar)*; ay-hay, ay-yay, aӈ-uӈ vb.

c. Eş ünlem edatları (*parlı ımlıķlar*); a-a, e-e, ı-ı, ı-ı-ı, ay-ay, hey-hey vb.

***E-e?!** Çuķraķ Ķamalilar diyseñmĕ?.. - dip, küzlerĕn zuraytıp açıp aptırap ķaldı.* "**Ne, ne?!** Sağır Ķamaliler mi diyorsun, deyip, gözlerini büyüterek şaşakaldı." (1479).

2. Yapmacık Ünlem Edatları: Bunlar *(yasalma ımlıķlar)*, söz öbeklerinden geçen ve kısa yoldan duygu bildirmeye yarayan sözlerdir. Tat.'da biçim birimler ve söz dizimsel yolla oluşmuş yapmacık ünlem edatlarını şu şekilde göstermek mümkündür (Hisamova 2006: 313):

a. Müstakil sözlerden oluşan ünlem edatları *(mösteķıyl süzlerden ayırımlanġan ımlıķlar)*: kit annan (çok şaşırmak), ķara anı "bana bak" vb.

***Kit annan**, cüler kĕşĕ taptıñ melle? - dip, ӈatının ciñĕnnen östĕrep alıp kittĕ.* "– **Git oradan**, aptal insan mı buldun sandın, diyerek, karısını kolundan sürükleyerek gitti." (1852).

*Ebev!.. Siña eytem. Cünsĕz urıs malayı bĕznĕ aldaġan, **ķara anı, ķara anı**, çirbigĕmnĕñ ükçelerĕ tigĕz tügĕl...* "– Abov! Sana söylüyorum, tüysüz Rus çırağı bizi kandırmış, **bana bak, bana bak,** ayakkabımın ökçeleri düz değil…" (1821).

***Ķara anı**, mokıt, eger paroӈodtan ķaldırsañ, üz urınına mĕnĕp yatarmın! - dip ķıçķırıp kölĕp, bakçanı yañğıratıp ciberdĕ.* "**Bana bak**, akılsız, eğer vapurdan mahrum ettirirsen senin yerine çıkıp yatarım, diye bağırarak gülüp bahçeyi çınlatıverdi." (1461).

b. İlahî, mitolojik güçlere sığınmayı bildiren ünlem edatları *(ilahiyetke, mifik köçlerge sığınuvğa beylĕ ımlıḳlar)*: Alla saḳlasın "Allah korusun", ay Alla "ey Allah'ım", ye Rabbi "ya Rabbi" vb.

Yattım, ***ya Alla****, torsam, kirek inşalla.* "Yattım **ya Allah**, kalkarım inşallah." (1757).

Köçeyse, ***Alla saḳlasın****, ye ġaḳıldan şaşarsıñ...* "Doğruysa, **Allah korusun**, yoksa aklını kaybedersin." (1021).

Ay, ***Yarabbım****! Küresĕlerĕm bar iken de minĕm!..* "**Ay, Allah'ım**! Çekeceğim varmış daha benim..." (1133).

c. Esenleşme, selamlaşma, vedalaşma gibi durumları bildiren ünlem edatları *(isenleşüv, savbullaşuv kĕbĕk ĕtikĕt süzlerge beylĕ ımlıḳlar)*: sav bulığız "hoşça kalın", ḫuşığız "hoşça kalın", ġafu itĕgĕz "bağışlayınız" vb.

Ḫuş*, balam,* ***sav bul****! Baylarġa yaḫşı ḫĕzmet it!* "**Hoşça kal** yavrum, **hoşça kal**! Beylere iyi hizmet et…" (805).

İskender efendi, ***ġafu itĕgĕz****, min sĕzně bĕraz vaḳıtḳa Gölfervaz bĕlen ḳaldıram...* "İskender Efendi, **bağışlayınız**, ben sizi biraz Gölfervaz ile bırakıyorum…" (190).

1.2.6.1.2. Soru Edatları

Soru edatları, karşılıklı konuşmalarda soru sorma anlamı taşıyan ünlemlerden oluşmaktadır (Korkmaz, 2017: 994). Tat.'da soru cümlelerini kuvvetlendirmeyi sağlayan *elle* ve isim ve fiil çekiminde soru çekimi yapan *-mı/-mĕ* ile tamamen edatlaşan *miken* (<mi+iken) yapıları da soru edatı olarak kullanılmaktadır (Hisamova, 2006: 310; Türk, 2014: 286).

Kilesĕ yılġa sin minĕ daçaġa ***çaḳırmassıñmı iken****! - dip, bu afetten ḳotılırġa yullar ĕzlep, aptırap ḳatıp ḳaldı...* "– Gelecek yıl sen beni yazlığa **çağırmaz mısın acaba**, diyerek, bu beladan kurtulmak için yollar arayarak şaşakaldı…" (1547).

Eger de indĕ, faraz ḳıldıḳ, ulıñnı kĕşĕ item diseñ, şul urınnan da muvafik urınnı, vallahi eglem, tabarsıñ ***miken****.* "Bir de artık farz edelim, oğlunu adam edeyim desen bu yerden de daha uygun bir yeri, en iyisini Allah bilir, bulursun **mu ki**?" (627).

Ḳara anı, üz ḫatınıñnan ***ḳolaḳ ḳaḳmaḳçı bulasıñmı elle****?! - dip üzĕ hemmesĕnnen artıḳ ḳıçḳırıp köldĕ.* "Bana bak, kendi karını **elden çıkarmak mı istiyorsun yoksa**, deyip kendisi hepsinden çok haykırarak güldü." (1876).

1.2.6.1.3. Cevap Edatları

Cümle içinde başka sözlere bağlı olmadan kavram ifade edebilen cevap edatları, onaylama, kabullenme, red ve inkar ifade eder (Hacıeminoğlu, 1992: 290). Tat.'da cevap edatı olarak kullanılan ve metnimizde de tanıklanabilen sözlerden bazıları şunlardır; *eyĕ* "evet", *yarıy* "olur, tamam", *yuḳ* "yok, hayır" vb. (Türk, 2014: 287).

***Yarıy, yarıy**, yöregĕ de siña bulır.* "– **Tamam, tamam**, yüreği de senin olur." (960).

***Eyĕ**, ḫezĕr bĕz taşlandıḳlar indĕ, ġomĕrge taşlandıḳ.* "**Evet**, şimdi biz terk edildik, artık ebediyen terk edildik." (951).

***'Eyĕ, eyĕ'**den başḳa cavap ḳaytarmadı. "*– **Evet, evet,** cevabından başka bir şey söylemedi." (1474).

***Yuḳ,** min sinĕ cibermiym, tĕleseler nerse söylesĕnner, min sinĕ cibermiym!..* "**Yok,** ben seni göndermiyorum, istediklerini söylesinler, ben seni göndermiyorum..." (300).

1.2.6.1.4. Gösterme Edatları

Hareketleri işaret yoluyla gösteren edatlar olan gösterme edatları, tek başlarına hiçbir anlam ifade etmezler. Ancak bir cümle veya çekimli fiilin yanında görevleri belli olur (Hacıeminoğlu, 1992: 306). Tat.'da kullanılan gösterme edatları; *mĕne* "işte" ve *ene* "işte, işte bu/şu" sözleridir (Türk, 2014: 288).

***Mĕne** şunda elle nindiy bĕrnerse: "Ḫekimcan, sin bayıyaçaḳsıñ", - dip, haman eytĕp, ḳıçḳırıp torġan şikĕllĕ tora.* "– **İşte** burada bir şekilde bir şey: "Ḫekimcan, sen zengin olacaksın." diye daima söyleyip bağırır gibi duruyor." (1015).

***Mĕne**, yĕgĕtler, kürdĕgĕzmĕ? **Mĕne** bu sĕzge sabaḳ bulsın, min barıbĕr bĕttĕm indĕ, emma sĕz üz ḫaḳıġızını şul ḳansız canvardan taptatmaġız.* "**İşte,** yiğitler, gördünüz mü? **İşte** bu size ders olsun, ben ne de olsa bittim artık, fakat siz kendi hakkınızı bu merhametsiz canavara çiğnetmeyiniz." (933).

***Ene** şul kĕşĕ anı, imtiḫanın bĕtĕrüvge, Meskevden kiterge aşıḳtırdı.* "**İşte** o kişi onu imtihanını bitirmeye, Moskova'dan getirmeye acele ettirdi." (123).

***Ene** üzĕñ de eytesĕñ bit elĕ, iġĕnnernĕñ retĕ yuḳ, dip.* "Elbette kendin de söylüyorsun **işte** ekinlerin faydası yok diye." (770).

1.2.6.1.5. Ses Yansımalı Ünlem Edatları

Bu edatlar, insanoğlunun tabiatta bulunan canlı-cansız bütün varlık ve nesnelere ait sesleri taklit yoluyla çıkarması sonucunda oluşmaktadır (Korkmaz, 2017: 1001).

Ses yansımalı ünlem edatları, Tat. gramelerinde *iyertəmner* veya *avaz iyertəmnerə* başlığı altında değerlendirilmektedir (Safiullina ve Zekiyev, 2006: 312; Hisamova, 2006: 292-296; Harisova, 2010: 101-102). Metnimizde yer alan bazı ses yansımalı ünlem edatları aşağıdaki gibidir:

*Bay töştə, bay töştə! - dip tağın **çış-pış** kile başladılar.* "– Bey indi, Bey indi, diyerek tekrardan **fısır fısır** konuşmaya başladılar." (735).

*Tik miç yarığında **çərt-çərt** itəp ķıçķırğan çikərtke tavışı ğına ķarañğı tön tınlığın bəraz boza idə.* "Sadece fırın aralığından **çıt çıt** şeklinde çıkan çekirge sesi, karanlık gecenin sessizliğini biraz bozuyordu." (1760).

*Məne nerse, sin miña irtege Şerefilerge kiyəp barırğa aķ çirbik alsañ, ğomərəmde ul yaḫşılığıñnı onıtmas idəm, - dip, **çup** itəp irəneñ kümeçə uvılmağan kotlet şikəllə ķıtırşı bitennen übəp aldı.* "– Şimdi şey, sen bana akşam Şerefilerde giymek için beyaz ayakkabı alsan ömrüm boyunca o iyiliğini unutmazdım, diyerek **şap** diye kocasının hamuru yoğrulmamış köfte gibi pütürlü yanağından öptü." (1725).

*"Barabız", kün biyeleylerən bər-bərsəne ķarşı **şap-şop** itəp berəp, bolar artınnan ķalışmıyça bər kvartal barıp…* "Arabacı", deri eldivenlerini birbirine doğru **şap şap** yaparak vurup, bunların arkasından geride kalmaksızın bir mahalle gidip…" (1853).

*Kekrə ķıyar şikəllə zur kekrə borınlı yəvrəy malayı, ķara cimeş şikəllə zur ķara küzlerən **yalt-yolt** yomıp…* "Yamuk salatalık gibi büyük ve yamuk burunlu Yahudi çırağı erik gibi büyük, kara gözlerini **parlak parlak** yumup…" (1792).

*Baynıñ bu cavabı Möḫemmetḫanğa yeşən taşı şikəllə teəsiyr ittə. Ul, tuñğan şikəllə, üzləgəşen **dər-dər** kile başladı.* "Bey'in bu cevabı Möḫemmetḫan'a şimşek gibi hızlı tesir etti. O, donmuş gibi kendiliğinden **tir tir** titremeye başladı." (888).

1.2.6.2. Bağlama Edatları

Bağlama edatları, cümleleri veya cümle içindeki sözleri ve söz öbeklerini anlam veya şekil yönünden birbirine bağlayan edatlardır (Hacıeminoğlu, 1992: 112). Bu edatlar Tat.'da *tərkegəç* olarak isimlendirilmektedir.

1.2.6.2.1. Sıralama Edatları

Sıralama edatları, art arda gelen eş görevli sözleri, söz öbeklerini ve cümleleri birbirine bağlamaktadır (Korkmaz, 2017: 932). Tat.'da sıralama edatı (*cıyuvçı tĕrkegĕç*) olarak *DA, hem* ve *bĕlen* kullanılmaktadır (Zekiyev vd., 2002: 362-366; Türk, 2014: 292).

*…Gölfervaz aşığıp barġan köyĕ artına borılıp ķaradı **da** kölĕp, başın asķaraķ bögĕp, matur sınına mĕñ törlĕ maturlıķ birĕp, çabıp kitĕp, terrasaġa mĕnĕp küzden yuġaldı.* "…Gölfervaz acele bir şekilde arkasına dönüp, tebessüm ederek baktı **ve** gülerek başını daha da öne eğerek, güzel vücuduna bin türlü güzellik verip hızlı bir şekilde gitti ve terasa çıkıp gözden kayboldu." (231).

*Lekin öylenüv şikĕllĕ zur ĕşke baynıñ fikĕrĕn bĕlmiyçe kĕrĕşüv ul vaķıtlarda gönah **hem** zur edepsĕzlĕk bulġanġa, Möḫemmetḫan da bu adımın üzĕ gĕne ĕşliy almadı.* "Fakat evlenme gibi büyük bir iş hakkında Bey'inin ne düşüneceğini bilmediği için ve bu işe girişmek o zamanlarda ayıp **ve** büyük edepsizlik olduğu için Möḫemmetḫan da bu adımını kendisi atamadı." (875).

*Ķamerĕtdin ĕçĕnnen nadan dusların **hem** öndevçĕ Safanı süge başladı.* "Ķamerĕtdin içinden cahil dostlarına **ve** postacı Safa'ya sövmeye başladı." (1258).

*Kibĕtçĕler barısı bĕryulı soldatlarnıñ gĕnĕralġa selam birgennerĕ şikĕllĕ selam birdĕler **de** tĕgĕ yuvan bay, selamnĕ ķaytarmıyça türge uzıp, bĕr bülmege kĕrĕp küzden yuġaldı.* "Satıcıların hepsi aynı zamanda askerlerin generale selam verdikleri gibi selam verdiler **ve** şu semiz Bey, selam vermeden içeriye geçerek bir odaya girip gözden kayboldu." (739).

*Möḫemmetḫan **bĕlen** Feḫĕrnisanıñ, bĕr-bĕrsĕne Tahir **bĕlen** Zöhre şikĕllĕ ġaşıyķ buluvlarına üç itkendey, ķara ġarep şikĕllĕ, Zeynulla ḫacınıñ araġa kĕrüvĕ ikĕ ġaşıyķnıñ ikĕsĕnĕñ de ġaķılların başlarınnan çıġardı.* "Möḫemmetḫan **ile** Feḫĕrnisa'nın birbirine Tahir **ile** Zühre gibi aşık olmalarından öç alırcasına Zeynulla Hacı'nın kara Arap gibi araya girmesi, iki aşığın ikisinin de akıllarını başlarından aldı." (895).

1.2.6.2.2. Açıklayıcı Bağlama Edatları

Açıklayıcı bağlama edatları, başlarında veya içlerinde bulundukları cümleleri, kendilerinden önce veya sonra gelen cümlelere açıklama işlevi ile bağlayan edatlardır (Korkmaz, 2017: 948). Bu edatlar Tat.'da *ķarşı ķuyuvçı ve bülüvçĕ tĕrkegĕç* olarak isimlendirilmektedir.

1.2.6.2.2.1. Denkleştirme-Karşılaştırma Edatları

Denkleştirme-karşılaştırma edatları, cümlede bulunan iki ögeyi karşılaştırma, denkleştirme, oranlama, seçme gibi işlevler ile birbirinlerine bağlarlar (Korkmaz, 2017:939). Denkleştirme-karşılaştırma edatlarının metnimizde tanıklanan bazı örnekler şunlardır (Safiullina ve Zekiyev, 2006: 307; Türk, 2014: 293-298):

*Bolay, niçĕk te bulsa, meselen, yuldan zur akça tabıp **ye** bütençe, niçĕk te ẖarikılgade bĕr ĕş bĕlen bayıysı kile, şuña ışanıp üzĕn-üzĕ yuvata idĕ.* "Bu şekilde, nasıl olsa, örneğin, yolda çok para bulup **veya** başkaca harikulade bir iş ile zengin olmak istiyor, buna inanarak kendi kendini ümitlendiriyordu." (993).

*Başka könnerde may isĕ **yeki** samovar tötĕnĕ bĕlen tulgan bülme bügĕn kĕrosin isĕne tulgan idĕ.* "Başka günlerde tereyağı kokusu **ya da** semaver dumanı ile dolan oda bugün gaz yağı kokusuyla dolmuştu." (1598).

*Anıñ fikĕrĕn kurkınçlı ẖıyal tomanı kaplasa da, yöregĕ tüzĕmsĕzlĕk bĕlen İskenderden ẖat **yeki** ẖeber köte idĕ...* "Onun aklını korkunç hayal dumanı sarsa da yüreği sabırsızlıkla İskender'den mektup **ya da** haber bekliyordu." (430).

*Ul anı üzĕ gĕne buldıra almıy, **elle** kĕmnĕñ, **elle** kĕmnerneñ yardeměne moẖtaclığın üzĕnde ẖis kıla idĕ.* "O, onu kendisi yapamıyor, birinin **ya da** birilerinin yardımına muhtaç olduğunu hissediyordu." (459).

***Elĕ** monısın retlep, **elĕ** tĕgĕsĕn yuvıp arıp-talıp ĕşten çığıp bĕttĕ.* "**Bir** şurasını düzene sokup, **bir** orasını temizleyip yıkayarak bitap düştü." (1369).

*Şul yıraкta, kügerĕp torgan kart narat urmanı artındagı kĕşĕ İskenderneñ isĕne töşkeç, anıñ yöregĕ **bĕr** kısılıp, **bĕr** kükregĕne sıymaslık örĕlgendey bulıp, bötĕn vöcüdĕn elle nindiy añlaşılmagan bĕr merẖemet, mölayımlık tomanı kaplap alganday bula idĕ.* "Şu uzakta, yeşerip duran ihtiyar çam ağacı ormanı arkasındaki kişi, İskender'in aklına gelince onun kalbi **bir** sıkışıp **bir** göğsüne sığmayarak hava doldurulmuş gibi olup bütün vücudunu bir şekilde anlaşılmayan bir merhamet ve mülayimlik dumanı kaplamış gibi oluyordu." (125).

*Feẖĕrnisanıñ atası da oçragan sayın şul yaktanrak süznĕ kayıra başlagaç, Feẖĕrnisanıñ **da**, Möẖemmetẖannıñ **da** canaşı bĕlen kavışuvga tĕlek çigĕne citkeç, baynıñ keyĕflĕ vakıtın turı kitĕrĕp, meselenĕ açtı.* "Feẖĕrnisa'nın babası da rastladıkça bu yöndeki düşüncesini deşmeye başlayınca, Feẖĕrnisa'nın **da** Möẖemmetẖan'ın **da** sevgilisi ile

kavuşma isteği son derece artınca, Möḫemmetḫan Bey'in keyifli zamana denk getirip meseleyi açtı." (879).

*Soñğı yıllarda **ise** anıñ ḫelĕ şaḳtıy yaḫşılanġanġa, ul törlene-sürlene başlap, hava naçar, hava yaḫşı, digen bediġatlerge de öyrene başladı.* "Sonraki yıllarda **ise** onun durumu ziyadesiyle iyileştiği için o, değişmeye başlayarak "hava kötü", "hava iyi" şeklindeki şatafatlı sözleri öğrenmeye başladı." (1304).

*Minhacĕtdinnıñ küñĕlĕnde **yene** şatlıḳ ḳoyaşı küreńdĕ.* "Minhacĕtdin'in gönlünde **yeniden** mutluluk güneşi doğdu." (1633).

*Sin şul marcañ tiresĕnde **taġın** eylene başladıñmını?* "– Sen şu Rus kızının etrafında **yine** mi dolaşmaya başladın?" (1699).

1.2.6.2.2.2. Cümle Başı Edatları

Cümleleri anlam bakımından birbirine bağlayan cümle başı edatlarından bazıları başında bulundukları cümleyi kendisinden sonra gelen cümle veya cümlelere, bazıları ise kendisinden önce gelen cümle veya cümlelere bağlar (Ergin, 2007: 354). Tat.'da yer alan cümle başı edatlarından bazıları şunlardır: *barı tik; belki; çönki; e; eger; emma; ḫetta; lekin; tik; yaġniy, dörĕsregĕ, şulay da, şuña küre, şunıñ öçĕn, yuḳsa* (Safiullina-Zekiyev 2002: 306-307; Öner, 2007: 728).

barı tik:

***Barı tik** 69 nı ḳıçḳırġanda, kebeste yafraġı şikĕllĕ salınġan zur ḳalfaḳlı, tupas yözlĕ, maymıl küzlĕ bĕrev "tuda, syuda" dip, 90 nı ḳıçḳırġanda, "deduşka" dip ḳıçḳırıp mezek eyte idĕ.* "**Sadece** 69 sayısı bağırıldığı zaman lahana yaprağı gibi sarkan büyük şapkalı, kaba yüzlü, maymun gözlü biri, "Oraya, buraya." deyip, 90 sayısı bağırıldığında, "Dedeciğim!" diye bağırarak anekdot anlattı." (1945).

belki:

***Belki... belki...** aḳtıḳ bülegĕmdĕr... süzlerĕn eytĕp bĕtĕre almıyça, huşsız bulıp yığıldı.* "– **Belki… Belki…** Son hediyemdir, şeklindeki sözlerini söyleyip bitiremeyince bilinçsiz bir şekilde yığıldı." (370).

çönki:

*Ḫekimcan ağay anı küterĕrge, nihayesĕne ḳader alıp barırġa mecbür idĕ, **çönki** ul soldat idĕ...* “Ḫekimcan Ağa onu taşımaya, sonuna kadar taşımaya mecburdu, **çünkü** o askerdi…” (474).

***Çönki** ul firmanıñ adrĕsların ebcednĕ küñĕlden bĕlgen şikĕllĕ bĕle idĕ.* “**Çünkü** o, firmanın adreslerini ebced hesabını ezberden bildiği gibi biliyordu.” (1185).

e:

***E** ḫezĕr, Allaġa şökĕr, basmanı ġına tügĕl, yazmanı da uḳıştıra başladım indĕ.* “**Fakat** şimdi Allah’a şükür, sadece basma kitabı değil aynı zamanda el yazısını da okumaya başladım.” (1255).

*Nikaḫlı ḫatınıña kĕşĕnĕkĕ töslĕ bĕr kiyĕm de alıp birmiyseñ, **e** söyerke bĕlen altınlı keġazlerge ḫatlar yazışasıñ iken!..* “Nikahlı karına insanlarınki gibi bir kıyafet dahi almıyorsun, **fakat** oynaşınla altınlı kağıtlara mektuplar yazıyorsunuz meğer...” (1647).

eger:

***Eger** de ḳıynatmasa yaramıy, bay ulınıñ keyĕfĕ kite.* “**Eğer** dövdürtmezse faydalı olmuyor, bey oğlunun keyfi kaçıyordu.” (862).

***Eger** bu yöz mĕñlĕ beḫĕt sınaş uyını bulmasa, ul üzĕnĕñ bayuv iḫtimalı yuḳlığın bĕlĕp, şuña küre şul beḫĕt sınaş uyının uylap çıġarġan kĕşĕlerge ĕçĕnnen doġa da ḳıla idĕ.* “**Eğer** bu yüz binli şans deneme oyunu olmasa o kendisinin zengin olma ihtimalinin olmadığını bildiğinden dolayı bu şans deneme oyununu düşünüp çıkaran kişilere içinden dua dahi ediyordu.” (1064).

emma:

***Emma** Ḫeyrulla aġay kĕşĕge ḳaraġanda ikĕ ölĕş artıḳ ĕşlese de, anıñ atı da, sıyırı da, ḫetta kecesĕ de bula almadı, tamağı ikmekke tuymadı, tenĕ cılınıp yörmedĕ.* “**Fakat** Ḫeyrulla Ağabey, diğer insanlara nispeten iki kat fazla çalışsa da onun atı, ineği hatta keçisi bile olmadı, midesi ekmeğe doymadı, bedeni ısınmadı.” (574).

***Emma** Ḫekimcan abzıynıñ törlĕ tılsımnar bĕlen tılsımlanġan bilĕtına yöz mĕñ tügĕl, ikĕ yöz sum da çıḳmadı.* “**Fakat** Ḫekimcan Ağabey’in çeşitli tılsımlar ile efsunlanan biletine yüz bin değil, iki yüz ruble bile çıkmadı.” (1110).

ḫetta:

Ul, başķa mirzalar şikĕllĕ, yuķ-bar nerse bĕlen vaķlanmıy, ***ḫetta*** *vaķlanuvçılarnı da yaratmıy idĕ.* "O, diğer beyzadeler gibi vara yoğa kıymet vermiyor, **hatta** kıymet verenleri de sevmiyordu." (75).

Ḫetta *töşĕn de, naçarġa yuravdan ķurķıp, ḫatınınnan başķa hiçbĕr kĕşĕge söylemiy idĕ.* "**Hatta** rüyasını dahi kötüye yorumlanmasından korkup karısından başka hiç kimseye anlatmıyordu." (1103).

lekin:

Lekin *ul niķader uylasa da, niķader baş vatsa da, bu oçsız-ķırıysız uylarnıñ oçına çıġa almıy idĕ.* "**Fakat** o ne kadar düşünse de ne kadar kafa yorsa da bu uçsuz bucaksız düşüncelerin sonu gelmiyordu." (587).

Ḫezret polnıy fatiḫasın birĕp çıġıp kitüvge, ḫezret ķaldıķların kötĕp torġan balalar östelge barısı da bĕryulı höcüm ittĕler, ***lekin*** *östelde söyeklerden başķa aşarlıķ nerse yuķ idĕ.* "İmam, eksiksiz bir şekilde fatihanın tamamını okuyarak çıkıp gidince İmam'ın artıklarını bekleyen çocukların hepsi masaya aynı zamanda saldırdı, **fakat** masada kemiklerden başka yenecek bir şey yoktu." (642).

tik:

Tik *Ķamerĕtdinge bülekler gĕne birĕlmedĕ.* "**Fakat** sadece Ķamerĕtdin'e hediyeler verilmedi." (1260).

Tik *ķarşıdağı doşman safı ġına anı tuķtarġa mecbür ittĕ.* "**Ancak** karşıdaki düşman safı onu durmaya mecbur etti." (521).

yaġniy:

...emma min Möḫemmetḫannı ķara ĕşke biresĕm kilmiy, ***yaġniy*** *meselen, ul miněm şekĕrtĕm bulġanġa, min anı sevde ĕşĕne öyrettĕresĕm kile...*"…fakat benim Möḫemmetḫan'ı kötü işlere veresim gelmiyor, **yani** örneğin, o benim öğrencim olduğundan benim ona ticaret işini öğrettiresim geliyor…" (621).

dörĕsregĕ:

Dörĕsregĕ*, üzĕ yasaġan beḫĕt kĕne idĕ.* "**Daha doğrusu**, kendisinin yarattığı talihti." (468).

şulay da:

Ḫeyrulla ağay ķarta uyını, temekĕ tartuv, ĕçüv şikĕllĕ bozıķ ĕşlerge de öyrenmedĕ, bozıķ ĕşler artınnan da yörmedĕ, ***şulay da*** *dönyasında bĕr kön reḫet küre almadı.* "Ḫeyrulla Ağabey kumar oynama, sigara kullanma, içki içme gibi kötü işlere de alışmadı, kötü işlerin arkasından da gitmedi, **yine de** hayatında bir gün rahat görmedi." (576).

şuña küre:

Şuña küre *ul yañadan selam birdĕ, Minhac añar nersedĕr mıġırdap, açuvlı yöz bĕlen ķulındağı bĕr törkĕm açķıçlar arasınnan bişĕsĕn saylap aldı.* "**Ondan dolayı** o tekrardan selam verdi, Minhac ona herhangi bir şey mırıldanarak kaygılı bir yüz ile elindeki bir grup anahtar arasından beşini seçip aldı." (714).

Şuña küre *ul summasız bayuv yullarına kĕrüvnĕ uylamıy da hem andıy yuķ ĕşler bĕlen başın da ķatırmıy idĕ.* "**Ondan dolayı** o, hesapsız zengin olma yollarına girmeyi de düşünmüyor öyle boş işler ile başını da ağrıtmıyordu." (984).

şunıñ öçĕn:

Şunıñ öçĕn *ul kürgen-bĕlgennerden üzĕne muvafik, yaġniy arzan hem yaḫşı daçalarnıñ ķaydalıķların soraşıp hem ķaysı urınnarġa çıġuv mesliḫet dip, daçada torıp kön kürgen tanışlarınnan bĕlĕşĕp, daçada toruvnıñ bik küp şartlarına metlub buldı...* "**Bunun için** o, görmüş geçirmişlerden kendisine uygun, yani ucuz ve güzel yazlıkların nerede olduklarını sorup, "Hangi yerlere gitmek uygun?" diyerek, yazlıkta yaşamış tanıdıklarından bilgi alıp yazlıkta yaşamanın pek çok şartını öğrendi." (1310).

yuķsa:

Bolay da elĕ, ḫezret, cilkede dürtev ķalalar, sin indĕ, ḫezret, ķulıñnan bĕrer yazuv birseñ, yaḫşıraķ bulır idĕ, ***yuķsa*** *ķapķadan kĕrtmesler, bĕzně anda kĕm tanıy.* "Böyle de şimdi İmam Efendi, sırtta dördü birlikte yaşıyorlar, sen şimdi İmam Efendi, yazılı kâğıt versen daha iyi olurdu, **yoksa** kapıdan girmemize izin vermezler, bizi orada kim tanıyor…" (633).

1.2.6.2.3. Sona Gelen Edatlar

Sözlerin, söz öbeklerinin ve cümlelerin sonuna gelen bu edatlar, onları önceki veya sonraki unsurlara, sözlere, söz öbeklerine ve cümlelere bağlayan edatlardır (Ergin, 2007: 357). Tat.'daki sona gelen edatlardan (*kisekçe*) bazıları şunlardır: *tügĕl; uķ/ük; ġına/ğĕne;*

da/de; ta/te; elle; elĕ; labasa; iç; la/le; bit; imĕş, *bilgĕlĕ, soñ, tik, aḫrısı, buġay* (Hisamova, 2006: 308-311; Öner, 2007: 730; Türk, 2014: 305).

tügĕl:

Çaḳırsa ni, külmegĕm de ḫezĕr ***tügĕl****, çirbigĕm de ayaġımnı ḳısa, - didĕ.* "– Çağırsa ne olacak, elbisem dahi hazır **değil,** ayakkabım de ayağımı sıkıyor, dedi." (1695).

Cünsĕz urıs malayı bĕzně aldaġan, ḳara anı, ḳara anı, çirbigĕmněñ ükçelerĕ tigĕz ***tügĕl****...* "Tüysüz Rus çırağı bizi kandırmış, bana bak, bana bak, ayakkabımın ökçeleri düz **değil**…" (1821).

uḳ/ük:

Min bügĕn, bu kön ***ük*** *Meskevge kiterge tiyĕşmĕn... -dip köçke süzĕn eytĕp birdĕ.* "Ben bugün, **tam da** bu gün Moskova'ya gitmeliyim, diye zar zor sözlerini söyledi." (296).

Tağın az ġına bulsa, ul Meryembike ḳarşında ***uḳ*** *Gölfervaznıñ aldına tĕzleneçek idĕ.* "Tekrardan azıcık da olsa o Meryembike'nin karşısında **tam şu vakitte** Gölfervaz'ın önüne diz çökecekti." (183).

ġına/gĕne:

Ul üzĕn meñgĕ-meñgĕ İskender ḳarşısında ***ġına*** *totası kildĕ.* "O, kendisini sonsuza dek **sadece** İskender'in karşısında tutmak istedi." (258).

Ul bolay teġziymlep Meryembikeněñ ḳulın übüvĕn ġadetke buysınır öçĕn ***gĕne*** *ĕşlemedĕ.* "O, bu şekilde saygı göstererek Meryembike'nin elini öpmeyi **sadece** geleneğe boyun eğmek için yapmadı." (157).

da/de:

Gölfervaz, minnen beḫil bul!"dan başḳa bĕr süz ***de*** *eytmiyçe, kinet borılıp, Meryembikege ḳulın suzdı.* "– Gölfervaz, bana hakkını helal et, sözünden başka bir söz **de** söylemeden aniden dönüp Meryembike'ye elini uzattı." (352).

Gölfervaz huşına kilgende, İskendernĕ stantsiyage ozatuvçı atlarnıñ toyaḳları astınnan çıġıp baġanalanıp havaġa küterĕlgen tuzan ***da*** *bĕtken idĕ indĕ.* "Gölfervaz'ın bilinci yerine geldiğinde, İskender'i istasyona uğurlayan atların tonyakları altından çıkıp uzun direk gibi havaya yükselen duman **da** bitmişti artık." (371).

ta/te:

*Ozaḳ **ta** ütmedĕ, ikĕnçĕ yaḳtan bĕr-bĕr artlı cirnĕ sĕlkĕtken tup tavışları bĕlen ḳurḳınıçlı pulĕmĕt tavışları, bötĕn urman ĕçĕn tutırıp, anı utı ḳaynap torġan cehennemnĕñ bĕr bazı ḫeläne kitĕrdĕ.* “Çok **da** geçmedi, diğer yandan bir biri ardınca yeryüzünü titreten top sesleri ile korkunç makineli tüfek sesleri, bütün ormanın içini doldurarak onu ateşi kaynayan cehennemin bir çukuru hâline getirdi.” (387).

*Kümeççĕ Şemsĕveli aġay, “yübiley”nıñ nerse ikenlĕgĕn uylıy-uylıy utırġan urınında yoḳıġa kitĕp, töş **te** kürĕp aldı.* “Börekçi Şemsĕveli Ağabey, “jübile”yin ne olduğunu düşüne düşüne oturduğu yerde uyuyakalıp rüya **dahi** gördü.” (1234).

elle:

*Östel başına utırıp, yĕfek şel çitlerĕn avızına ḳabıp, yözĕn **elle** kĕmnen yeşĕrgen bulıp mataşḳan ḳart ḫatını Gölcamal abıstay, üpkelegen tavış bĕlen…* “Masanın başına oturarak, ipek şalının kenarlarını ağzına götürüp yüzünü **acaba** kimden saklamaya uğraşan ihtiyar karısı Gölcamal Hanım, kızmış bir sesle…” (1452).

*Selime ciñgi, **elle** nige bĕr kilgen ciznelerĕne barlıḳ temlĕ nerselerĕn çıġarıp…* “Selime Yenge, **acaba** neden hepsi gelmiş olan enişlerine, hepsi güzel eşyalarını çıkararak…” (1399).

elĕ:

*Tuḳta **elĕ**, kürşĕ, daçañnı kürĕp, doġa ḳılıp çıġıyḳ, möbarek bulsın daçalar! - didĕ.* “– Dur **hele** komşu, yazlığını görüp, dua edip çıkalım, hayırlı olsun yazlığınız, dedi.” (1413).

***Ḳara elĕ** sin, mokıt, daçanıñ pĕrvıy sortın alġansıñ bit, e? Möbarek bulsın!.. - didĕ.* “**Bak hele** sen, akılsız, yazlığın en iyi cinsini almışsın elbette, öyle mi? Hayırlı olsun, dedi.” (1448).

labasa:

*Rasḫodı da yuḳ **labasa**, üz reḫetĕbĕzně üzĕbĕz bĕlmegenbĕz iken...* “Masrafı da yok **ya**, kendi rahatımızı kendimiz bilmemişiz meğer…” (1382).

iç:

*Bolar bĕlen atlar ḫel de yuḳ **iç**...* “Bunlarla adım atacak hâlim yok **elbette**…” (1826).

*Aldır sin anı, aldır, bik arzan **iç**!..* “– Aldır sen onu, aldır, pek ucuz **şüphesiz**!..” (1917).

la/le:

*Şul aḳ çirbik bĕlen bĕrge niçe sum bula iken ul digen uy anıñ başına ikĕsĕ bĕryulı kĕrĕp, arzan bulmas **la** ul digen fikĕr anıñ başında zurraḳ avıruvnı ĕşġal ittĕ.* "Bu beyaz ayakkabı ile birlikte "Kaç ruble oluyor acaba o…" şeklindeki düşünce onun aklına aynı zamanda geldi, "Ucuz olmaz elbette…" şeklindeki düşünce onun başının daha çok ağrımasına sebep oldu.." (1728).

*Ey, ḳadalıp kitsĕn **le!** - didĕ.* "– Ah, yok olup gitsin, dedi." (1451).

bit:

*Añar da Allahı Teġale anası ḳarınında vaḳıtta uḳ birmegen **bit**.* "Kendisi nasıl kazanmış? Ona da Allahu Teala ta anasının karnındayken vermemiş **ya**…" (684).

*Tırışıp ĕşlep tapḳan diseñ, mĕne min de ĕşliym, min de **bit** tırışam.* "Çalışıp kazanmış desen işte ben de çalışıyorum, ben de **elbette** çabalıyorum. " (686).

imĕş:

*Babaḳayım, beġırĕm, miña orçıḳ yasa! - dip, babasınıñ kiñ ciñĕnnen tarta, **imĕş**...* "– Dedeciğim iki gözüm, bana ağırşak yap, diyerek dedesinin geniş kolundan çekiyor **güya**..." (671).

*Ḳış könĕ ozın tönnerde cidĕlĕ lampa bĕlen yaḳtırtılġan cılı aḳ öyde aḳ saḳallı Ḫeyrulla babay bulıp, bĕr kötüv balalar arasında utıra, **imĕş**.* "Kış günü uzun gecelerde yedili lamba ile aydınlatılan sıcak ve temiz evde ak sakallı Ḫeyrulla dedecik olarak bir sürü çocuk arasında oturuyor **güya**." (662).

bilgĕlĕ:

***Bilgĕlĕ**, Ḳamerĕtdinge bu ḳılanışları bĕlen kibĕtte ozaḳ ḳalırġa turı kilmedĕ, anı kibĕtten ḳuvıp çıġardılar.* "**Elbette** Ḳamerĕtdin'e bu davranışları ile dükkânda uzun süre kalmak nasip olmadı, onu dükkândan kovdular." (1156).

soñ:

*Bu nige bolay **soñ?** - dip, Ḫeyrulla aġay ḳaysıbĕr vaḳıtlarda, aldına şundıy meselelernĕ ḳuyıp, tönner buyı uylanıp çıġa idĕ.* "'Bu niye böyle **peki?**' diyerek Ḫeyrulla Ağabey bazı zamanlarda, önüne böyle meseleleri koyup geceler boyu düşünüyordu." (586).

Kĕm, Ḫeyrulla, ḳayçan iltĕrge niyetliseñ, ***soñ?*** *- dip sorap ta ḳuydı.* "– Ḫeyrulla, ne zaman göndermeye niyetlisin, **peki,** diye sordu." (632).

tik:

Ul bolay lotonı yaḫşı ġına osta uynavçılardan ḫisaplansa da, ***tik*** *mĕne 12 lĕ tsifr bĕlen 16 lı tsifrnı, 13 lĕ bĕlen 31 lĕ tsifrnı ġına bik ük yaḫşılap ayıra almıy idĕ.* "O, böyle lotoyu güzel ve usta bir şekilde oynayanlardan sayılsa da işte **sadece** 12'li rakam ile 16'lı rakamı, 13'lü ile 31'li rakamı iyice ayıramıyordu." (1967).

Ĕḫ-ma!.. Köç bar, savlıḳ ta bar, anısına mĕñ şökĕr, ***tik*** *mĕne beḫĕt ezrek, beḫĕt ezrek şul!* "– Ah! Güç var, sağlık da var, bunlara bin şükür, işte **sadece** talih pek az, şu talih pek az…" (454).

aḫrısı:

Siña eytem, siña teġayĕn baylıḳ cĕnĕ suġılġandır, ***aḫrısı.*** "– Sana söyleyeyim, seni tam zenginlik şeytanı çarpmış **herhâlde**." (1006).

buġay:

Şuşı avır minutta anıñ ḫelĕn aḳ ḳaşḳa añlar töslĕ toyıldı, çınlap ta, alar bĕr-bĕrsĕn añlaştılar ***buġay***. "İşte bu zor dakikalarda onun hâlini ak kaşka anlamış gibi hissetti, gerçekten de onlar birbirini anladılar **aynı zamanda.**" (947).

indĕ:

Yarıy, sigĕz tiyĕn birĕrsĕñ, ***indĕ!*** *- didĕ.* "– Tamam, sekiz kuruş verirsin, **artık**..." (1849).

Bolar Şerefilerge kĕrgende, parlı ḳunaḳlar cıyılıp bĕtkenner idĕ ***indĕ.*** "Bunlar Şerefilerin evine girdiklerinde çift misafirler toplanıp tamamlanmışlardı **artık**." (1862).

1.2.6.3. Son Çekim Edatları

İşletme eki görevinde olan bu edatlar, isimlerden sonra gelerek onların çeşitli zarf hâllerini yaparlar. İsme ekli veya eksiz olarak bağlanan son çekim edatları (Ergin, 2007: 365-366), Tat.'da (*beylĕkler*), eklendikleri isimlerin hâl eklerine göre şu şekilde sınıflandırılabilir (Safiullina-Zekiyev 2002: 307-308; Hisamova 2006: 298-299; Öner, 2007: 731; Türk, 2014: 311):

1. Yalın hâl ve ilgi hâli ile bağlanan edatlar; *aldınnan, arḳasında, arḳılı, bělen, buyı, buyına, buyınça, buylap, digen, dip, ḫaḳında, ḳader, öçěn, kěběk, sayın, sebeplě, sımaḳ, sıman, şikěllě, töslě, turında, urınına* vb.

2. Yönelme hâli ile bağlanan edatlar; *taba, küre, çaḳlı, ḳader, ḳaraġanda, ḳarşı, yaḳın* vb.

3. Ayrılma hâli ile bağlanan edatlar; *birlě, başḳa, artıḳ, başlap, ġıybaret, soñ* vb.

1.2.6.3.1. Yalın Hâl ve İlgi Hâli ile Bağlanan Edatlar

aldınnan:

...Meskevge kiter ***aldınnan*** *Gölfervaz tutaş bělen şul ḳart yüke töběnde elle nindiy veġdelě, meġnelě ḳaraşlar bělen ḳaraşıp savbullaşuvları hem monnan başḳa şundıy vaḳıyġalar İskenderněñ başına yeşěn şikěllě tiz kilěp, şulay uḳ tiz kiteler idě.* "Moskova'ya **gitmeden önce** Gölfervaz isimli genç kız ile bu ihtiyar ıhlamur ağacı dibinde oldukça sözleşmeli ve manalı ifadeler ile bakışarak vedalaşmaları ve buna benzer pek çok olay İskender'in aklına şimşek gibi gelip aklından aynı hızla çıkıyorlardı." (31).

arḳasında:

Ul yübiley ***arḳasında*** *üzěn bötěn dönyaġa kürsetěp zur, meşhür kěşě bulıp kitüvěne de asla şöbhe totmıy idě.* "O, jübile **vesilesiyle** kendisini bütün dünyaya gösterip büyük ve ünlü kişi olacağından da asla şüphe duymuyordu." (1193).

Kiç seġat ciděde meclěs açılaçaḳ bulsa da, zıyalılarnıñ kilěp bětmevlerě ***arḳasında****, meclěsněñ açıluvı běrazġa kiçěktěrěldě.* "Akşam saat yedide toplantı başlayacak olsa da aydınların gelmemeleri **sebebiyle** toplantının başlaması da kısa bir süre için geciktirildi." (1225).

arḳılı:

Kibětte de anıñ ěşě kibět açıluvġa işěk töběn sěběrüv, kürşě çeyḫaneden totḳalı samovar bělen çey taşuv, çey urını ḫezěrlev, anı cıyıştıruv, ***poçta arḳılı*** *kilgen ikěşer-öçer potlı posılkalarnı kibětke kitěrüv, un ḫězmetçěge ḳuyılgan biş dověrěnnıynıñ bereñgělerěn, suġannarın öylerěne taşuv, bişer-altışar potlı yeşçiklarnı běr urınnan ikěnçě urınġa küçěrüv, kibět astındaġı sası sularnı tügüv, podvorě bedrefěn erçětüv şikěllě ěşlerně unöç yeşlěk baladan ěşleteler idě...* "Dükkânda da onun işi dükkân açılana kadar kapı dibini süpürme, komşu çayhaneden tutamaklı semaver ile çay taşıma, çayın yerini hazırlama, onu toplama,

posta ile gelen ikişer üçer bohça posta paketlerini dükkâna götürme, on hizmetçiye verilen beş vekilin patateslerini, soğanlarını evlerine taşıma, beşer altışar bohça kutuları bir yerden diğer bir yere taşıma, dükkânın altındaki pis kokan suları dökme, evin tuvaletini temizleme gibi işleri on üç yaşındaki çocuğa yaptırıyorlardı…" (826).

bĕlen:

Yaznıñ irteleréne ġaşıyḳ sanduġaç may ayınıñ comġa kön irtesĕn ḫosusıy bĕr ***meharet bĕlen*** *maḳtap, aña mesḫür bulġanlığın üzĕnĕñ ilahi* ***köylerĕ bĕlen*** *cırlap toradır idĕ.* "Bahar sabahlarına aşık bülbül, mayıs ayının cuma gününün sabahını özel bir **ustalık ile** överek onu kuşattığını kendisinin benzersiz **şarkıları ile** söyleyip duruyordu." (5).

Baḳçanıñ biyĕgrek cirĕnde ***göller bĕlen*** *çolġana-çolġana üzĕ zur bĕr gölge evĕrĕlgen bĕsĕdḳa ĕçĕndegĕ ḳaderlĕ ḳunaḳnıñ yaltıravıḳlı* ***töymelerĕ bĕlen*** *uynıy-uynıy bayırġa yaḳınlaşḳan ḳoyaş ḳarşıdağı biyĕk ḳayınnarnıñ artına yeşĕrĕndĕ.* "Bahçenin en yüksek yerinde **güller ile** kuşatıla kuşatıla kendisi de büyük bir güle dönüşen çardağın içindeki değerli misafirin parlak **düğmeleri ile** oynaya oynaya batmaya yaklaşan güneş, karşıdaki uzun kayınların arkasına gizlendi." (240).

buyı:

Mĕne şulay, bilet alġan können birlĕ Ḫekimcan abzıy elle nindiy ḫikmetlĕ töşler kürĕp butalıp, sataşıp, tönner ***buyı*** *retlep yoḳlıy almıy idĕ.* "İşte böyle, bilet aldığı günden beri Ḫekimcan Ağabey bazı hikmetli rüyalar görüp dağılıp, sayıklayıp, geceler **boyu** düzgün bir şekilde uyuyamıyordu." (1098).

Şulay avır könnernĕ ütkerĕp, elĕgĕ ġomĕr ***buyı*** *kötken beḫĕtnĕ, yaḳtı könnĕ indĕ kürem, indĕ kürem dip torġanda, Ḫekimcan aġaynıñ cilkesĕne yañadan-yaña bĕr yök mĕnĕp utırdı.* "Böyle zor günler geçirerek şu ömür **boyu** beklediği talihi, aydınlık günü artık göreyim, artık göreyim dediğinde Ḫekimcan Ağa'nın sırtına yeniden bir yük binip oturdu." (471).

buyına:

Ġomĕrĕ buyına *cirden salam kütermegen, ḳulınnan yartı tiyĕnlĕk ĕş kilmegen isĕrĕk baş reḫette, may ĕçĕnde yata.* "**Ömrü boyunca** yerden saman kaldırmayıp, elinden yarım kuruşluk iş gelmeksizin sarhoşluk rahatında, bolluk içinde yaşıyordu." (581).

buyınça:

Ul ḫezĕr her könnĕ, ***könner-tönner buyınça****, yöz mĕñ çıḳḳaç, ĕşnĕ ḳaydan ve niden başlarġa dip uylanıp, ḫıyallanıp yöriy-yöriy kibĕttegĕ ĕşlerĕn de onıta başladı.* "O, şimdi her gün **günler geceler boyunca** yüz bin çıkınca, "İşe nereden ve nasıl başlamalı?" diye düşünerek, hayaller kura kura dükkândaki işlerini de unutmaya başladı." (1067).

Ḳış ***buyınça*** *Meskevnĕñ nomer havasında talçıġıp bĕtken anıñ yeş, zifa eġzalarına yañadan-yaña köç kĕrgendey buldı.* "Kış **boyunca** Moskova'nın otel odası havasında çok yorularak, bitkin düşüp mahvolan genç ve çok güzel uzuvlarına yeniden enerji gelmiş gibi oldu." (25).

buylap:

Kiñ bolın arḳılı yıraḳta kügerĕp torġan narat urmanına taba, yeş ḳızlarnıñ çeçlerĕne ürĕlgen tasma şikĕllĕ borġalanıp, ***yul buylap*** *sarı yomġaḳ şikĕllĕ tegerep barġan Molniye östĕnde İskender İlyasovlarġa vizit bĕlen aşıġıp bara idĕ.* "Geniş çayır boyunca uzakta yeşeren çam ağacı ormanına doğru, genç kızların saçlarına örülmüş kurdele gibi burgu burgu olmuş, **yol boyunca** sarı yumak gibi dönen Molniya üstünde İskender İlyasovlara resmî bir ziyaret için acele ederek gidiyordu." (136).

digen:

Lekin söykĕmlĕ Feḫĕrnisanıñ çeçeklĕ ḫatlarında "canım, ḫarap ite kürme" ***digen*** *süzlerĕn uylap, Möḫemmetḫan tönner buyı yılap çıġa idĕ.* "Fakat sevgili Feḫĕrnisa'nın çiçekli mektuplarındaki, "Canım, harap ediverme kendini." **şeklindeki** sözlerini düşünerek Möḫemmetḫan, geceler boyu ağlayıveriyordu." (893).

dip:

Ḫekimcan abzıy şulay baylarnı tora bĕlmiyler ***dip*** *sügĕp, üzĕnĕñ bay bulasın uylıy-uylıy başı ḳatıp, şul kĕşĕ baylıġın tikşĕrĕp, üzĕnĕñ kileçekte yuldan aḳça tabıp bayuvınnan başḳa nerselernĕ retlep uylıy da, ĕşliy de almıy başladı.* "Ḫekimcan Ağabey bu, şekilde zenginleri yaşayamıyorlar **diye** eleştirip, zengin olmayı düşüne düşüne başını ağrıtıp, herhangi birinin zenginliğini araştırıp, kendisinin gelecekte yolda para bulup zengin olacağından başka şeyleri düzenli olarak düşünüyor ama çalışamıyordu." (1000).

ḫaḳında:

Ul yübiley ***ḫaḳında*** *uylıy-uylıy ḫetta ḫıyallarına da çın ĕş dip ışana başladı.* "O, jübile **hakkında** düşüne düşüne hayallerine de doğru iş diye inanmaya başladı." (1202).

*Şulay daçalar **ḫaḳında** ġaḳıllar, fikĕrler cıyıp yöriy-yöriy daçaġa Oslanġa küçerge muvafik tabıldı...* “Böyle **yazlıklar** hakkında fikirler toplayıp düşüne düşüne yazlığa Oslan’a gitmeyi uygun buldu.” (1313).

ḳader:

*Ul bu **ḳader** şatlıḳnı poçetnıy baynıñ ulı tuyına ḳoda bulıp barġanda da sizmegen idĕ.* “O, bu **kadar** mutluluğu onurlu beyin oğlunun düğününe dünür olarak gittiğinde dahi hissetmemişti.” (1576).

*Ḫetta bikeçke kĕrgen könĕnde de ul bu **ḳader** sabırsızlanmaġan idĕ.* “Hatta kız istenmeye gittiği gün de o, bu **kadar** sabırsızlanmamıştı.” (1582).

öçĕn:

*Mĕne min şul kĕşĕnĕñ reḫetĕ, anıñ **bayuvı öçĕn** unbiş yıl ḫĕzmet ittĕm, anıñ **bayuvı öçĕn** bötĕn savlığımnı birdĕm...* “İşte ben bu kişinin rahatı, onun zengin olması için on beş yıl hizmet ettim, onun zengin olması **için** bütün sağlığımı verdim…” (934).

*Aş vaḳıtın ütkerüv Miñsılu **öçĕn** temuġ ġazabınnan kim bulmadı.* “Yemek vaktini geçirmek Miñsılu **için** cehennem azabından eksik olmadı.” (1939).

kĕbĕk:

*Dörĕs, ḳaysıbĕr urınnarda yaz könĕ ucımnı da bozıp, yasmıḳ, ḳaraboday, borçaḳ **kĕbĕk** ersĕz aşlıḳlarnı çeçüvçĕler bulġalasalar da, saban aşlığı da vaḳıtında yañğırlar bulmav bĕlen çıġar-çıḳmas uḳ ḳorıp-kibĕp bĕttĕ.* “Doğrusu, bazı yerlerde bahar gününün ekinini de tahrip ederek mercimek, karabuğday, bezelye **gibi** arsız tohumları atanlar olsa da saban tohumu da zamanında yağmurların yağmasıyla çıkar çıkmaz hemen kurudu.” (546).

*Ul dönyanıñ bu revĕşçe tözĕlĕşĕnde nindiy de bulsa bĕr bik zur ḫaḳsızlıḳ, cebĕr barlığın ḳayçaḳta sizgen **kĕbĕk** bulsa da, emma ezĕne basa almıy idĕ, şul ḫaḳta anar añlatıp birüvçĕ de yuḳ idĕ.* “O, dünyanın bu düzeninde herhangi bir şekilde büyük bir haksızlığın, zulmün varlığını ara sıra hissetmiş **gibi** olsa da birazına bile engel olamıyordu, bu konuda ona anlatan da yoktu.” (588).

sayın:

*Lekin şulay da üzlerĕ tĕlegençe irkĕn sulış almaġanlıḳları yözlerĕnde kürĕne idĕ, ḫetta tĕgĕ ḳara mıyıḳlı, ḳarakül bürĕklĕ yĕgĕtler, üzara aḳrın söyleşĕp, **minut sayın** bay kĕrĕp yuġalġan işĕkke ḳarap ḳuyalar idĕ.* “Fakat yine de kendi istedikleri şekilde rahat nefes

alamadıkları yüzlerinden belliydi, hatta bu kara bıyıklı, astragan kürklü şapkalı delikanlılar kendi aralarında sessizce konuşarak **her dakika** Bey'in girip yok olduğu eşiğe bakıyorlardı." (744).

Ḫekimcan abzıy bik küptennen birlĕ otış bilĕtı alıp, ikĕ yöz mĕñnĕ otarġa ḳızıḳsa da, lekin ikĕ yöz mĕñ çıġa torġan bilĕtnı alırġa summa yuḳlıḳtan, ***yıl sayın*** *ikĕ yöz mĕñnĕ otuvdan meḫrüm bulıp kile idĕ.* "Ḫekimcan Ağabey, çok uzun zamandan beri oyun bileti alıp iki yüz bini kazanmayı istese de iki yüz bin çıkan bileti almaya meblağsı olmadığından **her yıl** iki yüz bini kazanmaktan mahrum oluyordu." (1041).

sebeplĕ:

Köz könĕ, bıyıl ucımġa ḳort töşkenlĕk ***sebeplĕ****, ḳırdaġı arışlarġa ḳarap yörek kĕne erniy idĕ.* "Güz günü bu yıl ekine kurt düştüğü **için** tarladaki çavdarlara bakarak yüreği sızlıyordu." (543).

Möḫemmetḫan ikĕ yıl kibĕtte şul ḫĕzmette yördĕ, dürtĕnçĕ yıl, bĕr malaynıñ avır yeşçik astında ḳalıp imgenüvĕ ***sebeplĕ****, Möḫemmetḫan anıñ urının bilep, prilavka artına kĕrdĕ…* "Möḫemmetḫan, iki yıl dükkânda bu şekilde çalışmaya devam etti, dördüncü yıl bir çırağın ağır kutunun altında kalarak sakatlanması **üzerine** Möḫemmetḫan onun yerine sahip olup tezgâhın arkasına geçti…" (834).

sımaḳ:

…ul ḫezĕr uramda yörgen vaḳıtta da aşıḳmıyça, kiyĕrĕlĕp olı ***sımaḳ*** *bulıp, baylar şikĕllĕrek itĕp yöriy başladı indĕ.* "…o, şimdi sokakta yürüdüğü zamanlar acele etmeksizin, gerinerek büyük **gibi** olup zenginler gibi yürümeye başladı artık." (1059).

sıman:

Sarı yurġa urman çitĕnde başın uynata-uynata urta barış bĕlen, baraban suḳḳan ***sıman*** *toyaḳ tavışları çıġarıp, onıtılġan İskendernĕ öyĕne alıp ḳayta idĕ.* "Sarı yurga orman kenarında başını oynata oynata orta bir seyir ile davul vuruyor **gibi** toynak sesleri çıkararak kendini kaybeden İskender'i evine geri götürüyordu." (270).

Şunnan soñ elle nindiy bik zur dvorĕts ***sıman*** *nerse buldı, diy.* "Ondan sonra nasılsa büyük saray **gibi** bir şey görmüş." (1080).

şikĕllĕ:

Bismilla dip daçanıñ işĕgĕn açuvġa, Selime abıstaynıñ küzĕ uñ yaķ poçmaķtağı bĕrnersege töşĕp, anıñ teneňe tozlı su sipken ***şikĕllĕ*** *buldı.* "Bismillah" diyerek yazlığın kapısını açtıkları zaman, Selime Hanım'ın gözü sağ tarafta bulunan odadaki bir şeye konunca onun bedenine tuzlu su serpilmiş **gibi** oldu." (1362).

Miñsılu, bik zur ĕşlĕ kĕşĕ ***şikĕllĕ****, avız ĕçĕnnen kĕmnĕdĕr sügĕp, mıġırdap ķuḫnyada berĕle-suġıla nersedĕr ḫezĕrliy idĕ.* "Miñsılu, pek önemli vazifesi olan biri **gibi** ağzının içinden birisine söverek homurdanırken mutfakta vura çarpa bir şeyler hazırlıyordu." (1600).

töslĕ:

...niķader ķatı uylasa da, anıñ ķavın ***töslĕ*** *ozınça başı bu añlaşılmaġan meġneneñ oçına çıġa almıy idĕ.* "…ne kadar acımasız düşünse de onun kavun **gibi** uzunca başı bu anlaşılmayan durumun sonuna varamıyordu." (1215).

Nikaḫlı ḫatınıña kĕşĕnĕkĕ ***töslĕ*** *bĕr kiyĕm de alıp birmiysĕñ, e söyerke bĕlen altınlı keġazlerge ḫatlar yazışasıñ iken!.. - dip ut yaġıp ķıçķırışa da başladı.* "Nikahlı karına insanlarınki **gibi** bir kıyafet dahi almıyorsun, fakat oynaşınla altınlı kağıtlara mektuplar yazıyorsunuz meğer, diye ateş saçarak tartışmaya başladı." (1647).

turında:

Baynıñ mondıy ķaraşı Möḫemmetḫannıñ derecesĕn yĕgĕtler arasında küterdĕ, jalunyası da yĕgĕrmĕ sumġa cittĕ, şuñar küre ul üzĕ gĕne ķalġan vaķıtlarda canaşı Feḫĕrnisa ḫaķında törlĕ uylarġa çumıp, ***öylenüv turında*** *plannar ķora başladı.* "Bey'in böyle davranması, Möḫemmetḫan'ın derecesini yiğitlerin arasında arttırdı, maaşı da yirmi rubleye yaklaştı, böylece o, tek başına kaldığı zamanlarda sevgilisi Feḫĕrnisa hakkında türlü düşüncelere dalıp **evlilik hakkında** planlar yapmaya başladı." (872).

urınına:

Tavış ***urınına*** *irĕn poçmaķlarında tik aķ kübĕkler gĕne peyda buldılar.* "Ses **yerine** dudak kenarlarında yalnızca beyaz köpükler peyda oldu." (506).

Mĕne küresĕzmĕ, bĕzge ḫĕzmetke niçĕk kĕreler, bĕrĕgĕz ülse, anıñ ***urınına*** *yözĕgĕz bar.* "– İşte görüyor musunuz bize çalışmaya nasıl geliyorlar, biriniz ölse onun **yerine** yüzünüz var…" (782).

1.2.6.3.2. Yönelme Hâli ile Bağlanan Edatlar

taba:

Ḫalıḳnıñ hemmesĕ de, şul köymege utırır öçĕn, ***añа taba*** *aşığıp yözĕp baralar iken, diy.* “Halkın her biri bu sandala oturmak için **ona doğru** aceleyle yüzerek gidiyorlarmış.” (1071).

Fetḫĕraḫman abzıy, küzlerĕn aḳaytıp, hiçbĕr süzsĕz-nisĕz aşığıp ***öyge taba*** *kittĕ.* “Fetḫĕraḫman Ağabey, acıdan gözleri dönerek, hiçbir şey söylemeden aceleyle **eve doğru** gitti.” (1488).

küre:

Ḳıssa ni bulġan, biyĕrge barmıysıñ, utırıp çey ĕçĕp, loto uynarġa barasıñ, - dip, ḫatınınıñ avızın tomalamaḳçı bulsa da, lekin Miñsılunıñ ***üzĕne küre*** *bulmaġan töçĕ tĕllĕlĕgĕ arḳasında çirbik meselesĕ yañadan mecllĕske ḳuyılıp, mözakere eytĕle başladı.* “– Sıkıyorsa ne olmuş, bir yere gitmeyeceksin, oturup çay içerek loto oynamaya gideceksin, deyip karısının ağzını kapatmak istese de Miñsılu’nun **kendisine göre** olmayan tatlı dilliliği sebebiyle ayakkabı meselesi tekrardan gündeme koyularak müzakere edilmeye başlandı.” (1715).

çaḳlı:

Buġazına çaḳlı *tıġılıp, küzlerĕnnen ḳanlı yeşler ağızsa da: “Buldıra almıym, kütere almıym”, - dip eytĕrge cöret itmiy idĕ, hem ul süzně eytĕrge anıñ ḫaḳı da yuḳ idĕ.* “**Boğazına kadar** tıkanıp gözlerinden kanlı gözyaşları akıtsa da, “Yapamıyorum, taşıyamıyorum…” demeye hem cüret edemiyor hem de o sözü söylemeye onun hakkı yoktu.” (817).

ḳader:

Uġlım, Devletgildiyĕvler ***bu könge ḳader*** *nesĕlĕměz yözĕne ḳızıllıḳ kitĕrmedĕler.* “– Oğlum, Devletgildiyevler **bu güne kadar** neslimizin yüzünü utandırmadılar.” (337).

Ḫekimcan ağay anı küterĕrge, ***nihayesĕne ḳader*** *alıp barırġa mecbür idĕ, çönki ul soldat idĕ...* “Ḫekimcan Ağa onu taşımaya, **sonuna kadar** taşımaya mecburdu, çünkü o askerdi…” (474).

ḳaraġanda:

Emma Ḫeyrulla ağay ***kĕşĕge ḳaraġanda*** *ikĕ ölĕş artıḳ ĕşlese de, anıñ atı da, sıyırı da, ḫetta kecesĕ de bula almadı, tamağı ikmekke tuymadı, tenĕ cılınıp yörmedĕ.* “Fakat Ḫeyrulla Ağabey, diğer **insanlara nispeten** iki kat fazla çalışsa da onun atı, ineği hatta keçisi bile olmadı, midesi ekmeğe doymadı, bedeni ısınmadı.” (574).

ḳarşı:

İskenderněñ ḳaytır vaḳıtı cite başlaġaç, ul, bĕrniçe comġa ĕlĕk stantsiyage ***ulına ḳarşı*** *baraçaḳ ĕkipajnı herkön üz küzĕnnen ütkerĕp, kuçerı Miñlĕġalige törlĕ emĕrler birĕp, yerminkege barırġa ḫezĕrlengen baylar şikĕllĕ üzĕnnen-üzĕ ḳuvanıp, şatlanıp, karetanıñ tiresĕnde könozın eylene idĕ.* "İskender'in dönme vakti yaklaşmaya başlayınca o, birkaç cuma önce istasyona giderek, **oğluna doğru** yola çıkacak mürettebatı her gün kendi gözünden geçirip, at arabacısı Miñlĕġali'ye türlü emirler verip, fuara gitmeye hazırlanmış zenginler gibi kendisiyle gurur duyarak sevinç içinde arabanın yanında gün boyunca dolaşıyordu." (89).

yaḳın:

Lekin şul ***utızġa yaḳın*** *kĕşĕden bĕr barmaḳ bĕlen bulsa da bĕr köynĕ oçlap çıġa alırlıḳ bĕr kĕşĕ yuḳ idĕ.* "Fakat bu **otuz kadar** kişiden bir parmakla bile olsa bir ezgiyi baştan sona adam akıllı çalabilecek bir kişi yoktu." (1925).

1.2.6.3.3. Ayrılma Hâli ile Bağlanan Edatlar

birlĕ:

Ul üzĕn ***bĕle başlaġannan birlĕ*** *añar ışana, anı köte idĕ.* "O kendisini **bildiğinden beri** ona inanıyor, onu bekliyordu." (462).

Ul üzĕnĕñ öylenüv fikĕrĕn bayġa añlatırġa ***yartı yıldan birlĕ*** *yörse de, uñay urın, yaḫşı vaḳıt turı kitĕre almaġanġa, öylenüv ĕşlerĕ ḫıyalda ġına yöriy idĕ, emma yıllar kötmiy, haman üte.* "O, kendisinin evlenme fikrini Bey'e anlatmayı **yarım yıldan beri** düşünse de uygun yer ve zamanı denk getiremediği için evlenme işleri sadece hayalinde devam ediyordu, fakat yıllar beklemiyor, daima geçiyordu." (876).

başḳa:

Ul yılında ***ikĕ ġayĕt namazınnan başḳa*** *cemeġat namazlarına ḫazir bulmasa da, iġtiḳadında bik nıḳ idĕ.* "O, bir yıl içinde **iki bayram namazından başka** cemaat namazlarına dâhil olmasa da onun inancı pek güçlü derecede idi." (79).

Ul şul ḫaḳta yĕġĕtlerge zarlanmaḳçı buldı, lekin anıñ avızınnan ***aḳ kübĕkten başḳa*** *nerse çıḳmadı, tik küzlerĕnnen ḳaynar yeşler salḳın kibĕt ideněne aḳrın-aḳrın tamalar idĕ.* "O, bu konuda yiğitlere şikâyette bulunmak istedi, fakat onun ağzından **beyaz köpükten**

başka bir şey çıkmadı, ancak gözlerindeki kaynar yaşlar soğuk dükkân döşemesine yavaş yavaş damlıyordu.” (929).

artıḳ:

Ḳara anı, üz ḫatınıñnan ḳolaḳ ḳaḳmaḳçı bulasıñmı elle?! - dip üzĕ ***hemmesĕnnen artıḳ*** *ḳıçḳırıp köldĕ.* “Bana bak, kendi karını elden çıkarmak mı istiyorsun yoksa, deyip kendisi **hepsinden çok** haykırarak güldü.” (1876).

E bĕzneñ cüler şuñar öç yöz ***sumnan da artıḳ*** *tülegen buġay.* “Fakat bizim aptal şuna üç yüz **rubleden de çok** ödemiş hemen.” (1917).

başlap:

Ḳamerĕtdin ḫĕzmet ite torġan şirketneñ baş mödiyrĕ üzĕne yübiley yasaġan ***können başlap*** *Ḳamerĕtdin küñĕlĕnde “yübiley” digen bĕr avıruv peyda buldı.* “Ḳamerĕtdin’in hizmet ettiği şirketin baş müdürü kendisine jübile yaptığı **günden beri** Ḳamerĕtdin’in gönlünde “jübile” denen bir hastalık peyda oldu.” (1187).

Minhacĕtdin öylengen könĕnnen başlap, yaġniy ***cidĕ yıldan birlĕ*** *her könnĕ şuşı bügĕngĕ töslĕ izrep aparaġa eylene yazġan toḳmaçnı aşap bügĕnge ḳader yeşedĕ.* “Minhacĕtdin evlendiği günden başlayarak, yani **yedi yıldan beri** her gün işte bugünkü gibi yumuşayıp unlu suya dönüşen erişteyi yiyerek bugüne kadar yaşadı.” (1619).

ġıybaret:

Baḳça ostası Ḫeyrüş babay elle ḳayçan indĕ torıp, üzĕneñ söyĕklĕ göllerĕne nevbetlep avız ĕçĕnnen elle nindiy doġasın uḳıp, çandır ve ***söyekten ġıybaret*** *bulġan ḳulındağı kiñ borınlı göl sipkeçten suvın sibe idĕ.* “Bahçe ustası Ḫeyrüş Dede, oldukça uzun zamandır durarak kendisinin güzel güllerine sırayla, ağzının içinden belli belirsiz dua okurken küçük ve **kemikten ibaret olan** elindeki geniş burunlu fısfıstan su püskürtüyordu.” (12).

soñ:

Bu ***süzlerden soñ*** *İskender üzĕn elle nindiy bĕr köçneñ iḫtıyarında ḳalġanday ḫis ḳıla başladı.* “Bu **sözlerden sonra** İskender kendisini nasılsa bir gücün iradesinde kalmış gibi hissetmeye başladı.” (362).

Zeynulla ḫacınıñ bu ***ĕşĕnnen soñ*** *Möḫemmetḫannıñ buġazına bĕr ḳatı nerse utırġan şikĕllĕ bulıp, añar sulış alırġa uñaysızladı.* “Zeynulla Hacı’nın bu **işinden sonra**

Möḫemmetḫan'ın boğazına katı bir şey oturmuş gibi olup ona nefes almayı zorlaştırdı." (926).

İKİNCİ BÖLÜM

METİN

Bu bölümde Kerim Tinçurin'in *Kerim Tinçurin Dramalar, Ḳomědiyeler, Ḫikeyeler (2007)* isimli kitapta yer alan *İskender, Ḫekimcan Aġay, Ḳara Könnerde, Yöz Měñ, Yübiley, Daçalar Möbarek Bulsın!* ve *Aḳ Çirbik* isimli hikâyelerinin transkripsiyonu ve Türkiye Türkçesine aktarımı yapılmıştır. Transkripsiyon metni oluşturulurken *Dil İncelemesi* ve *Dizin* bölümünde verilen örneklerin metin içerisinde bulunabilirliğini kolaylaştırmak amacıyla satır numaralandırma yöntemi kullanılmıştır. Aynı yöntem Türkiye Türkçesine aktarma sırasında da transkribe edilen metnin satır numaraları dikkate alınarak uygulanmıştır.

2.1. Transkripsiyon

2.1.1. İskender

I

Elle niçe buvınnan kilgen, Şahmar mirzanıñ üzĕ şikĕllĕ ḳart, mehabet baḳçasında küpten tormış başlanġan idĕ indĕ.

Yazınıñ irtelerĕne ġaşıyḳ sanduġaç may ayınıñ comġa kön irtesĕn ḫosusıy bĕr meharet bĕlen maḳtap, aña mesḫür bulġanlığın üzĕnĕñ ilahi köylerĕ bĕlen cırlap toradır idĕ. İnĕş buvında, ḳamışlıḳtağı baḳalar da yaz irtesĕ garmoniyesĕn bozmas öçĕn digendey nevbetleşĕp, anda-monda aḳrın ġına suzıp tırıldap, ġomumiy yazġı orkestrġa ḳuşılıp, anıñ tulmaġan cirĕn tutırġanday bulıp, inĕş artındaġı kiñ bolın östĕnde ḳırıysız, kiñ, biyĕk, saf havaġa taba ḳanatların nazlı lĕbĕrdetĕp mĕne torġan turġaynıñ mönecetĕ bu orkestrġa ḫosusıy bĕr köç, yem birĕp, anı ilahi bĕr muzıkaġa eylendĕrgen idĕ.

Baḳça ostası Ḫeyrüş babay elle ḳayçan indĕ torıp, üzĕnĕñ söyĕklĕ göllerĕne nevbetlep avız ĕçĕnnen elle nindiy doġasın uḳıp, çandır ve söyekten ġıybaret bulġan ḳulındaġı kiñ borınlı göl sipkeçten suvın sibe idĕ.

Yazġı ḳoyaş, üzĕnĕñ merḫemetlĕ cılı şevlelerĕn tereze aldındaġı çıḳları da kibĕp bĕtmegen sirĕn çeçeklerĕ arḳılı bülmege ütkerĕp, söye-söye İskenderně yoḳısınnan uyattı. İskender, küzlerĕn açıp ciberüvge, bĕrniçe sekundḳa aptıraşta ḳaldı. Başta ul üzĕnĕñ ḳayda ikenlĕgĕn töşĕne almıyça aptırap, şul az ġına vaḳıt ĕçĕnde anıñ tınġan, saf miyĕ törlĕ urınnarnı uylap elle niḳader ĕşlep aldı. Ul üzĕn Meskevde de, Pitĕrda da bulġan şikĕllĕ ḫis ḳılıp, yöregĕ tınıçsızlanıp, miyĕ añlaşılmaġan bĕr bolġançıḳlıḳta ḳalġanday buldı. Lekin bu uñaysızlıḳ ozaḳḳa barmadı, ul üzĕnĕñ atası öyĕnde ikenlĕgĕne tiz töşĕnĕp, eġzaların ḳuzġatmıyça ġına temlĕ itĕp bĕr kiyĕrĕldĕ. Bu temlĕ kiyĕrĕlüv anıñ yoḳısın temam açıp ciberdĕ. Anıñ eġzaları bu reḫetlĕknĕ ġomĕrlerĕnde bĕrĕnçĕ mertebe kürgen şikĕllĕ bulıp, ul, bu reḫetlĕknĕ bozmas öçĕn, yatḳan köyĕnçe gĕne, açıḳ terezelerden kĕrgen saf, taza may ayınıñ baḳça havasın küp itĕp ĕçĕne alıp, tiren itĕp bĕr suladı. Ḳış buyınça Meskevnĕñ nomer havasında talçığıp bĕtken anıñ yeş, zifa eġzalarına yañadan-yaña köç kĕrgendey buldı. Ul matur ozın kĕrfĕklĕ küzlerĕn açıḳ tereze arḳılı baḳça ĕçĕnde yörte başladı. İñ evvel anıñ küzĕne yuldan çitterek yalġız torġan ḳart yüke aġaçı berĕldĕ. İskenderge bu baḳça niḳader tanış bulsa da, ḳart yüke añar tanış ḳına tügĕl, ḫetta yaḳın idĕ. Kĕçkĕne bala çaġında, elĕ kadĕtskiy korpusḳa kĕrmes borın, anıñ şul ḳart yüke töbĕnde uynavı, şul yükeně üz payteḫĕtĕ

itĕp, ene tĕgĕ ķorıġan ķayınnı doşman faraz itĕp suġışuvı, ütken yıl Meskevge kiter aldınnan Gölfervaz tutaş bĕlen şul ķart yüke töbĕnde elle nindiy veġdelĕ, meġnelĕ ķaraşlar bĕlen ķaraşıp savbullaşuvları hem monnan başķa şundıy vaķıyġalar İskenderněñ başına yeşĕn şikĕllĕ tiz kilĕp, şulay uķ tiz kiteler idĕ. Lekin şul az ġına vaķıt ĕçĕnde iskĕ ḫatiret anıñ yöregĕnde elle nindiy sĕrlĕ ĕzlerĕn ķaldıra idĕ. Ul bügĕn Gölfervaz bĕlen ķayda ve niçĕk kürĕşüv ḫaķında uylap, añar üzĕn çın ofitser itĕp teķdiym ķılıp, Gölfervaz anası Meryembike tarafınnan da üzĕněñ yaḫşı ķarşı alınaçağına temam ışanıp, kileçektegĕ mertebelerněñ şatlığı anıñ ĕçĕne sıyışa almıyça, urınınnan yĕgĕtlerçe sikĕrĕp torıp kiyĕne başladı. Yuvındı, yasandı. Ġaskeriyler cıynaķlığın barısın da urınına citkĕrĕp ĕşledĕ. Yaña ġına tĕkken yeş-kĕlt-sorı kitel İskenderněñ terbiyelengen yeş, zifa sını östĕnde şulķader kilĕşlĕ itĕp toradır idĕ ki, anı İskender bĕlen bĕrge torıp üsken dip uylarlıķ idĕ. İñbaşlarına ķuyılġan ör-yaña, könge de retlep kürĕnmegen ķızıl çitlĕ uķa ĕpoletlar, uñnan sulġa taba uķa bav bĕlen asılındırıp tağılġan köměş saplı nefis ķılıç, kükrek östĕnde ķadalġan köměş gerb bĕlen ġaskeriy bĕr nişan İskenderně ḫikeyelerdegĕ şahzadeler ķıyafetĕne kĕrtĕp, anıñ herbĕr kilĕşlĕ, matur adımı sayın şaltırap ķalġan şpor tavışları yörekte küpten süngen elle nindiy bĕr dert, ġayret ķılların çirtkendey ḫis ittĕreler idĕ. İskender közgĕ ķarşısına basıp şomırt şikĕllĕ ķara çeçĕn tarap ķuydı da, ġasķeri uñġanlıķ bĕlen bĕr ayaķ östĕnde eyleněp, közgĕden sının ķarap, üzĕněñ maturlığına, citĕzlĕgĕne keyĕfĕ kilĕp, İlyasovlarnıñ ġına tügĕl, Emirovlarnıñ da yaḫşı ķarayaçaķlarına temam ışanıp, yaña ġına çığıp kilgen ķara mıyıķ töklerĕn borırġa mataşıp tartķalap ķuydı. İskenderněñ barmaķları niķader nĕçke ve nefis bulsalar da, narasıy mıyıķ tökçĕklerĕ, anıñ barmaķlarına ĕlekmiyçe, evvelgĕ köyĕnçe iskĕ urınnarında ķaldılar. İskenderněñ su şikĕllĕ saf, aķıllı, moñçan ķoñġırt küzlerĕ östĕnde şerķıy revĕştegĕ ķara nĕçke ķaşları, ozınçaraķ yañaķlar arasındaġı alsu bit urtaları hem çiye şikĕllĕ ķızıl, şaķtıy ķalın irĕnnerĕnnen yeşlĕk, tazalıķ cilĕ isĕp toradır idĕ. Anıñ nıķ sĕñĕrlĕ bĕleğĕne ķayış bĕlen ĕlektĕrĕp ķuyılġan bĕlek seġatĕnde seġat un idĕ indĕ. Ḫĕzmetçĕ kĕrĕp, ķollıķ ķaraşı bĕlen çey ḫezĕr bulġanlığın, terrasada anı çeyge kötkenlĕklerĕn iġlan itĕp baş iydĕ. İskender zifa buvına da zifalıķ birĕp, kükregĕn kiyĕre töşĕp, matur bĕr kilĕş bĕlen köçlĕ, turı ayaķların nıķ-nıķ basıp, şporlarınnan mehabet ķorıç tavışları çıġarıp, üzĕne-üzĕ ķızıġıp, maķtanıbraķ bülmeden çıġıp kittĕ.

II

Şahmar mirza, ġadettegĕçe, irte seġat cidĕde torıp, kiñ çesuça pincegĕn tulı gevdesĕne kiyĕp, ķalın ķızıl aġaç tayaġın totıp, üzĕněñ söyĕklĕ ķart ĕtĕ Ķaraküz bĕlen yortnı

eyleněp, bügěn ěşliysě ěşlerge eměr itěp, elle tağın unbiş nesělden ġıybaret bulġan tavıķ kötüvěn aşatıp, baķçaġa kěrěp kittě. Zur baķçanı běr eylengençě, anıñ ķart eġzaları şaķtıy talġanġa, İskender, bülmesěněñ terezesě töběndegě ķuyı sirěn ķuvaġı astındağı ěskemiyage utırıp, salınıp töşken pincek kěsesěnnen fil söyegěnnen ěşlengen temekě savıtın çıġarıp, siměz barmaķları bělen temekěně çěmětěp alıp, běraz uylanġan sıman torıp, başın běr yaķķaraķ avıştırıp, temlě itěp temekěně borını ěçěne tarttı da, ġadettegěçe barmaķlarınnan temekě tuzanın ķaġa-ķaġa urınınnan torıp, baķça ķapķasına taba kittě.

Şahmar mirza bik iskě nesělden mirza (dvoryan) idě. Yeş vaķıtın ġaskeriylěkte ütkerěp, polkovnik derecesěnde otstavkaġa çıġıp, vatanperver běr ķart mirza idě. Anıñ zur küzlerě hervaķıtta elle nindiy tiren meġnelě tös alıp, ķapçıķlanıp salınıp töşken küz töplerě, ķuyı çal ķaşları, ap-aķ ķuyı mıyıķlarınıñ borın astında temekěden sarġayuvı, tulı aķ bitlerě, salınġan tamaķ asları añar maḫsus mehabetlěk, zurlıķ bireler idě. Anıñ tabiyġatěnde de çın aristoķratlıķ ġalemetlerěñ tabarġa çitěn tügěl idě. Ul, başķa mirzalar şikěllě, yuķ-bar nerse bělen vaķlanmıy, ḫetta vaķlanuvçılarnı da yaratmıy idě. Añar vaķıtnıñ kübregěn běrdenběr ulı İskender bělen, ul öyde bulmaġanda, söyěklě Ķaraküz, meşhür toķımlı tavıķları bělen ütkerěrge turı kile idě. Ḫarci seyeset bělen şöġıllenüvně de çit kürmegenge, şul ḫaķta cıyılġan kěçkěne ğěne, cıynaķ ķına běr kitapḫanesě de bar idě. Ul yılında ikě ġayět namazınnan başķa cemeġat namazlarına ḫazir bulmasa da, iġtiķadında bik nıķ idě. Borınnan ķalġan seḫtiyan tışlı ḫesitesě bělen iskě Ķo'ren nösḫesěn üzěne běr bülmede östel östěnde bik ķaděrlep tota idě. Mezkür Ķo'rennéñ meġnesěn de, ķarasın da añlamaġanġa, tanımaġanġa, ul añar ķulı bělen tiyerge de ķurķıp, anı ķaděrlep tota idě. Her atnakiç kürşě mullaġa ḫosusıy üzě barıp, ülěkler öçěn dip sedaķasın da birěp kilěp, yılına běr mertebe ġolema meclěsě yasap, tire-yaķtağı mullalarnı, baylarnı cıyıp aşatıp ozata idě. Başķa vaķıt, mullalar, baylar hem başķa ḫalıķ bělen ěş bik az bulġanġa, ġayěpten, kěşě tělěnnen çitte ķalıp, tınıç ķına üzěne ḫosusıy běr tınıç yeşev bělen yeşiy idě.

Her yazda Meskevden ulınıñ teġtıylge ķaytuvı yıl buyınça kötěp alġan oluġ beyremnerněñ běrsě bula idě. İskenderněñ ķaytır vaķıtı cite başlaġaç, ul, běrniçe comġa ělěk stantsiyage ulına ķarşı baraçaķ ěkipajnı herkön üz küzěnnen ütkerěp, kuçerı Miñlěġalige törlě eměrler birěp, yerminkege barırġa ḫezěrlengen baylar şikěllě üzěnnen-üzě ķuvanıp, şatlanıp, karetanıñ tiresěnde könozın eylene idě.

İskender kiçe Meskevden ġaskeriy mektepně bětěrěp öyěne ķayttı - mirzanıñ zur ěşlerěnnen běrsě běttě.

Ķart mirza ġadette irten seġat ciděde ěçe torġan çeyěn bügěn söyěklě ulı ҕörmetěne unġa kiçěktěrdě. Ulınıñ ġadetěn yaҕşı bělgenge, çeyně terrasaġa ҕezěrlettě.

Könçığışķa taba, baķçanıñ iñ matur cirěne ķarap torġan, tire-yaġı törlě göller bělen bizelgen bu terrasa İskenderněñ söyěklě urınnarınnan běrsě idě.

Ķart mirza, zur küzlerěn ķarşıdaġı ķart almaġaçķa yüneltěp, östelde ķaynap torġan samovarnıñ cırı köyěne nerse ҕaķındadır uylap, tiren ҕıyalġa çumdı. Yeş ofitsernıñ şpor tavışları anı bu tiren ҕıyaldan uyata almasalar da, köměş şikěllě saf, yeş tavış anı bu ҕıyaldan uyanırġa mecbür ittě. Ul, ulınıñ mañġayınnan üběp, ķarşısına utırtıp, saķson balçığınnan ěşlengen söyěklě çeyněgěnnen çey yasap, anıñ aldına ķuydı. Moñlı küzlerěn tağın da tutırıbraķ ulına turı ķaradı. İskender anıñ küzěne tağın da maturraķ, tağın da mehabetrek bulıp kürěndě.

Anıñ zifa sını östěnde ofitser formasınıñ bügěn ayıruça yaltırap, kilěşěp toruvı anı elle nindiy añlaşılmaġan běr şatlıķ bělen şatlandırıp, yöregěnde çiksěz zur meҕebbet, merҕemet hem ömět arttırdı.

– Yaҕşı yoķladıñmı, uġlım, yul bik borçımadımı? - digen ġadiy tormış söallerěnnen başķa söallerě, süzlerě ġasker, ġaskeriy ěşler, ütken suġışlar, kileçekte buluvı iҕtimal suġışlar ҕaķında buldı. İskender atasınıñ barlıķ söallerěne bu yulı citdiy, çın ġaskeriylerçe cavaplar bire idě.

Şahmar mirza östel artınnan torıp, ulına İlyasovlarġa vizit bělen barırġa eměr itěp, üzě Ķaraküzě bělen terrasadan çıġıp kittě.

İskender, İlyasovlar familiyesěn atası avızınnan işětkeç, ķızarıp kittě. Atası anıñ ěçěndegě barlıķ sěrlerěn bělgendey bulıp toyıldı.

İskender urınınnan torıp, terrasa ķoyması östěne běr botı bělen gěne utırıp, kiñ alleya arķılı iněşněñ yaltırap kürěnüvěn, anıñ artındaġı kiñ, ķırıysız kiñ yeşěl bolınnıñ sörmeleněp toruvın, bolınnıñ çigěn kürsetken sıman elle ķayda, yıraķta borıngı ķart narat urmanınıñ kügerěp toruvın tuvya almıyça ķarıy-ķarıy, tiren uyġa çumdı. Ene şul iněş artında, yıraķta, kügerěp torġan ķart narat urmanı artında, İskender öçěn iñ ġaziz, yuġarıda eytělgen iněş, bolınnardan, ķuyı aķ mıyıķlı atasınnan, ҕetta üzěnnen de ġazizrek, ķaděrlěrek běr kěşěsě bar idě. Ene şul kěşě anı, imtiҕanın bětěrüvge, Meskevden kiterge aşıķtırdı.

İskenderněñ anı kürgeně yuķ elě.

Şul yıraḳta, kügerĕp torġan ḳart narat urmanı artındağı kĕşĕ İskenderneñ isĕne töşkeç, anıñ yöregĕ bĕr ḳısılıp, bĕr kükregĕne sıymaslıḳ örĕlgendey bulıp, bötĕn vöcüdĕn elle nindiy añlaşılmağan bĕr merḫemet, mölayımlıḳ tomanı ḳaplap alġanday bula idĕ. Ḫezĕrgĕ minutta ul şul kügerĕp torġan urman artındağı kĕşĕ aldına tĕzleneĕp, anıñ zur ḳara küzlerĕne ḳarap, nefis ḳullarınnan übe-übe, annan ġomĕrlĕk meḫebbet ĕstep, ul añar yalınmaḳçı bula idĕ.

Yöregĕndegĕ barlıḳ ḫislerĕn anıñ bĕlen bĕrge bülĕşmekçĕ bulıp, anıñ aldına tĕzleneĕp, iñ möḳatdes sanalġan nerselerĕnnen anı östĕn kürĕp, ul añar añlatmaḳçı idĕ.

Nihayet, ul anı teḳdiyr ḳıluvdan ġaciz idĕ. İskenderneñ pak yeş yöregĕ ul kĕşĕnĕ razı iterlĕk ĕşnĕ ĕşlevden ḫisap bire almıy ġaciz bulıp lezzetlĕ bĕr tereddĕd ḳarşında buysınırġa mecbür bula idĕ.

III

Kiñ bolın arḳılı yıraḳta kügerĕp torġan narat urmanına taba, yeş ḳızlarnıñ çeçlerĕne ürĕlgen tasma şikĕllĕ borġalanıp, yul buylap sarı yomġaḳ şikĕllĕ tegerep barġan Molniye östĕnde İskender İlyasovlarġa vizit bĕlen aşığıp bara idĕ. Yurġa nıḳ ayaḳlarınıñ atlavların ḳuvetlendĕrgennen-ḳuvetlendĕrgenge ḫasil bulġan yomşaḳ, bolındağı çeçeklernĕ übe-übe kilgen yazğı cilneñ İskenderneñ yözĕne berĕlüvĕ aḳtıḳ kürĕşkende Gölfervaznıñ ḳuyı çeçlerĕn isĕne töşĕredĕr idĕ. İskender şporları bĕlen Molniyeneñ yomşaḳ ḳabırġalarıñ reḫette ḳaldırmıy, haman alarnı ḳıtıḳlap, üzĕ zifa sının alġaraḳ avıştırıp, yurġanıñ baruvına ḳaneġatlenmiyçe, oçarġa ḫezĕrlengen laçın şikĕllĕ, iyer östĕnde matur bĕr tirbelĕş bĕlen tirbele idĕ.

Tup avızınnan çıḳḳan yadre şikĕllĕ, yurġa urmannı da çıḳtı.

Tav itegĕnde baḳçağa çolġanġan, gertsoglarnıñ zamoklarına oḫşaşlı, matur urında, matur stilde salınġan İlyasovlarnıñ yortları kürĕnüvge, İskenderneñ yöregĕ cu itĕp kittĕ. Yöregĕ kükregĕnnen bötĕnley çığıp, havada oçḳanday bulıp, anı sĕrlĕ bĕr ḳabzıyet aldı. Şulay da, Allağa yaḳınlaşḳan sayın yaḳınlaşası kilgen derviş şikĕllĕ, İskenderneñ de Gölfervazġa yaḳınlaşḳannan-yaḳınlaşası kildĕ.

İskender İlyasovlarnıñ ḳapḳalarınnan kĕrgende, ḳoyaş şaḳtıy avışḳan idĕ indĕ. Ul paradnıy aldına yĕgĕtlerçe yurġasınnan sikĕrĕp töşĕp, yurġanı ḫĕzmetçĕge birĕp, ḳulındağı yasalma çıbıḳ bĕlen itĕk, çalbarındağı tuzannı ḳağıp torġanda, Meryembike ḳarşı çığıp, rusçalap:

– Niçe yazlar, niçe ḳışlar! - dip, İskenderge tulı ḳulın suzdı.

İskender, ġaskeriylerçe ikĕ ükçesĕn şap itĕp yeneşe basıp, sının kilĕşlĕ bögĕp, teġziym bĕlen Meryembikeneñ ķulın üptĕ. Ul bolay teġziymlep Meryembikeneñ ķulın übüvĕn ġadetke buysınır öçĕn gĕne ĕşlemedĕ. Şulay tiyĕş dip ĕşledĕ. Meryembike bĕrĕnçĕ süzlerĕnde Gölfervaznıñ öyde ikenlĕgĕn, Yunus mirzanıñ öyde yuķlıġın añlatıp, veķar bĕlen aķrın ġına kiñ basķıçtan mĕnĕp kittĕler. Söyleşe-söyleşe ķunaķ bülmesĕne ütĕp, ġadiy, lekin bay cıyıştırılġan bu bülmeneñ bötĕn cirlerĕ İskenderge tanış bulıp bĕtkenner idĕ indĕ. Ul ḫezĕr de bu bülmede hiçbĕr törlĕ üzgerĕş kürmedĕ, ul aķ çeḫol bĕlen öslerĕ yabılġan yomşaķ kresloġa - Meryembikege ķarşı utırıp, anıñ urınlı-urınsız barlıķ söallerĕne bik iltifat bĕlen cavap birĕrge tırışıp, yöregĕndegĕ ķavşav, uñaysızlıķnı niķader basarġa tırışsa da buldıra almadı. Ul nersedĕr köte, tüzĕmsĕzlĕk bĕlen köte idĕ. Meryembike anıñ çın ofitser bulġanlıġın, kileçekte generallıķ derecesĕn aluvın, formasınıñ maturlıġın, mehabetlĕgĕn, östĕne kilĕşüvĕn niķader maķtasa da, anıñ sikĕrgen yöregĕn ul süzler gĕne basa almıylar idĕ.

Kinet tereze turısındağı alleya arķılı bĕr aķ nerseneñ yeşĕn şikĕllĕ yaltırap ütüvĕ İskenderneñ yöregĕnde yaña bĕr uñaysızlıķ ķuzġatıp, teně buylap elle nindiy bĕr ķızuvlıķnıñ yögĕrgeněn size başladı. Anı tüzĕmsĕzlĕk ķabzıyetĕ aldı.

İşĕkte Gölfervaz kürĕndĕ.

İskender, küz açıp yomġançı urınınnan sikĕrĕp torıp, sanavlı adımnarı bĕlen alġa bĕrniçe adım yasap, ġadettegĕçe ükçelerĕn bĕr-bĕrsĕne berĕp, şpor tavışları çıġarıp, Gölfervaznıñ mamıķ şikĕllĕ yomşaķ ķulın ķıstı.

Gölfervaz bĕr ķulı bĕlen alyapķıç çitĕn ķaltıratıp, oyalçan da, ķavşaġan da sımaķ:

– S priyezdom, İskender efendi, diyüyĕne bit urtalarında yana başlaġan ķızıllıķlarnı sizĕp, taġın da ķızarıbraķ: – Ġayĕp itmegĕz, min turı baķçadan, ĕşten kĕrdĕm, dip, İskenderneñ ķul ķısuvına şulay uķ cavap birmekçĕ bulsa da, ul anıñ köçlĕ barmaķları bĕlen ķısılġan barmaķların ḫereketlendĕre de almadı. Gölfervaznıñ ütkĕn, şomırt şikĕllĕ ķara küzlerĕneñ tiren, söykĕmlĕ ķaraşınnan ḫasil bulġan, añlaşılmaġan bĕr lezzet İskendernĕ çolġap alıp, anıñ yöregĕ şul añlaşılmaġan lezzetten ķısıla başladı. Ul küz aldındağı bötĕn nerselernĕ onıtıp, ķıtıķlanıp torġan tamağınnan, fikĕrĕ aşıġıp ĕşlep torġan iñ temlĕ, iñ söyĕklĕ süzlerneñ tavışların çıġaruvdan ġaciz ķaldı. Taġın az ġına bulsa, ul Meryembike ķarşında uķ Gölfervaznıñ aldına tĕzleneçek idĕ. Şul bĕr minut ĕçĕnde küzge-küz ķaraşnıñ bötĕn bĕr ġomĕr almaştırmaslıķ ķıymmetĕ, meġnesĕ İskendernĕ aptıraşta ķaldırıp, Gölfervaz ķulınıñ ķulınnan ıçķınġanlıġın sizmiyçe, süznĕ ķaydan başlarġa aptırap ķavşap ķaldı.

Meryembike süz ḳuşmasa, İskender de, Gölfervaz da başlarlıḳ süz tabuvdan temam ġaciz iděler.

Meryembike, urınınnan torıp:

– İskender efendi, ġafu itěgěz, min sězně běraz vaḳıtḳa Gölfervaz bělen ḳaldıram... Balaḳay, çeçekleréñně İskender efendige kürset! - dip, üzě işěkke yüneldě.

İskender, süz yuḳtan süz digendey, Gölfervazġa turı ḳarap:

– Min sěz utırtḳan çeçek tütellerěněñ maturlıḳlarına şöbhe itmiym; ul çeçeklerně ḳarap lezzetlenüvden, şayat, mině de meẖrüm itmessěz... dip, ayaḳ östěne basıp, küzlerěněñ matur ḳaraşı bělen Gölfervaznı baḳçaġa çaḳırdı.

Gölfervaz bu ütěněç ḳarşında iẖtıyarsız ḳalıp lezzetlě ḳavışuv astında yöregě niḳader tipse de, ul İskenderněñ ütěněçěn ḳabul itěp, kiñ aġaç basḳıçtan gevdesěn sělkětmiyçe, kükreklerěn gěne děrěldetěp, vaḳ-vaḳ atlap, aşıġıp aldan töşěp kittě.

Ḳart baḳçanıñ ḳızıl ḳom sibělgen kiñ alleyası alarnı avlaḳ cirde utırtḳan çeçek tütellerě yanında tuḳtattı.

İskender, bu göller kötüvě arasınnan iñ matur běr göl çeçegě ězlegende, anıñ küzlerě küp çeçekler ěçěnde uynap, Gölfervazġa teḳdiym iteçek çeçegěn saylap torġanda, Gölfervaz ḳamış şikěllě nefis, aḳ barmaḳları bělen anıñ kükregěněñ neḳ yöregě östěne běr zur al çeçekně ḳadadı. Gölfervaznıñ mermer taşınnan şomartılıp yasalġan şikěllě aḳ tulı běleklerě, tulı kükregěn ḳaplaġan aḳ polotnodan dekolte itěp těgělgen koftoçkasınıñ ġadiylěgě, matur sında kilěşüvě, ḳara yubka östěnde ap-aḳ köymelep těgělgen kěçkěne gěne alyapḳıçı bu yulı İskenderge dönyadaġı bötěn modalardan artıḳ, matur hem söykěmlě bulıp kürěnděler.

Tırışıp çeçek ḳadap torġanda, Gölfervaznıñ kiçkě cil uynatḳan çeç börtěkleréněñ bitěn ḳıtıḳlavı, odekolon isě İskenderge ġayret kěrtěp, çeçek ḳadap torġan yomşaḳ, nefis ḳulnı irěnnerěne kitěrěp reẖmet ḳabilěnnen überge hem tübendegě süzlerně eytěrge köç birdě:

– Gölfervaz, sin üzgermegensěñ, sin ene těgě, bězněñ baḳçanıñ ḳart yükesě töběnde mině Meskevge ozatḳan Gölfervazsıñ. Gölfervaz, meñgěge miněm öçěn şundıy Gölfervaz bulıp, mině beẖětlě it. Miněm yöregěmde feḳat sin běryalġızıñ, Gölfervazım, hem meñgě şunda běryalġız ḳalaçaḳsıñ, dip, běrsě ikěnçěsěne yabışmıy torġan cömlelerden üzě uñaysızlanıp, yeş ḳannıñ köçlě ẖereketě, uynavı ḳarşında iẖtıyarsız ḳalıp, köçlě ḳulları bělen

Gölfervaznıñ tañ cilĕ şikĕllĕ yomşaḳ gevdesĕn kükregĕne ḳısıp, ḳomsızlanıp, elĕ küzlerĕnnen, elĕ mañġayınnan yüler kĕşĕ şikĕllĕ elle nindiy añlaşılmaġan süzler ḳabatlıy-ḳabatlıy übe-söye başladı. Gölfervaznıñ ütĕnüvlerĕ bĕrsĕ de anıñ ḳolaġına kĕrmiyler idĕ. Tik anıñ yış-yış tipken yöregĕnĕñ sĕlkĕnüvĕ gĕne İskenderge bĕlĕnĕp tora idĕ. Gölfervaz, avġa ĕlekken kügerçĕndey sirpĕle torġaç, köçlĕ ḳoçaḳtan ıçḳınıp çabıp kitkeç kĕne, İskender vaḳıyġanı töşĕnĕp, kükregĕnnen töşken al çeçekně cirden küterĕp, Gölfervaz hem Meryembikeněñ anıñ bu mögamelesĕne naçar ḳaravlarınnan ḳurḳuvdan ḫasil bulġan teĕsiyr astında üzĕn-üzĕ şĕltelep, aşıḳmıyça ġına elĕgĕ ḳızıl ḳom sibĕlgen alleyaġa çıḳtı. Alleyanıñ ikĕnçĕ başında Gölfervaznıñ kĕçkĕne gĕne matur ayaḳların cehet-cehet matur atlatıp baruvı, şep baruvdan ḫasil bulġan cilnĕñ yubka iteklerĕ bĕlen uynavı, sınnıñ matur urınnarınıñ yalt-yolt itĕp bĕlĕnĕp ḳaluvları elĕ tibüvĕnnen tuḳtalmaġan yörekke ayırım bĕr zevıḳ, lezzet birseler de, bĕr gĕne minut monnan evvel ĕşlengen ĕşke Gölfervaznıñ, Meryembikeněñ nindiy küz bĕlen ḳarayaçaḳların uylap, yeş ḳan ḫereketĕne birĕlĕp, Meryembikeler ḳarşısında şaĕnĕnĕñ taptaluvınnan, abruyınıñ yuġaluvınnan ḳurḳıp, alar aldında nindiy yullar bĕlen üzĕn aḳlav turında uylap barġanda, Gölfervaz aşığıp barġan köyĕ artına borılıp ḳaradı da kölĕp, başın asḳaraḳ bögĕp, matur sınına mĕñ törlĕ maturlıḳ birĕp, çabıp kitĕp, terrasaġa mĕnĕp küzden yuġaldı.

Bu matur meġsumane kölüv İskenderge yañadan-yaña can kĕrttĕ. İskender talġan sıman, ḳulındağı çıbığı bĕlen itĕk baltırına aḳrın ġına suġa-suġa terrasa basḳıçınnan mĕngende, Meryembike añar oçrap, çeynĕ ḳayda ḫezĕrlettĕrüv meselesĕ bĕlen aña möreceġat ittĕ. İskenderge bu yort tanış hem üz bulġanġa, ul turıdan-turı küpnĕ añar ḫetĕrlete torġan besedkanı iḫtıyar ḳılıp, Meryembike bĕlen baḳçanıñ ḳoyaş bayışı yaġına besedkaġa taba kittĕler.

Baḳçanıñ biyĕgrek cirĕnde göller bĕlen çolġana-çolġana üzĕ zur bĕr gölge evĕrĕlgen besedka ĕçĕndegĕ ḳadĕrlĕ ḳunaḳnıñ yaltıravıḳlı töymelerĕ bĕlen uynıy-uynıy bayırġa yaḳınlaşḳan ḳoyaş ḳarşıdağı biyĕk ḳayınnarnıñ artına yeşĕrĕndĕ. İskender Gölfervaznıñ, saf küzlerĕnnen bayağı ĕşĕ öçĕn cavap ĕzlese de, Gölfervaznıñ ḳuştanlanġan sımaḳ söykĕmlĕ tiren ḳaraşları östĕne, bayırġa yaḳınlaşḳan ḳoyaşnıñ nurınnan nurlanıp, yanıp torġan köleç yözlerĕ, İskenderněñ söylep kilgen süzlerĕněñ ḫeberlerĕn cuydırıp, tuḳtatıp, ḳarşında anı mesḫur itken küzlerge ḳarap niçeşer minut tik torırġa mecbür iteler idĕ.

IV

Sarı yurġa teḳdiym itĕlgende, ḳarañġılıḳ şaḳtıy töşken idĕ indĕ.

İskender, Meryembike bĕlen kürĕşĕp, Gölfervazġa da ķulın suzdı. Bu vaķıtta oçraşķan küzler ġadettegĕden moñlıraķ hem tirenrek idĕler. Alar ĕçlerĕndegĕ sĕrlerĕn bĕr-bĕrsĕnnen yeşĕrmiyçe, bayaġı vaķıyġanıñ duslıķnı arttırġanlıġın isbat itĕp, aldaġı ömĕtlerge, zur seġadetlerge ışanışıp, yörekte tiren ĕzler ķaldırıp ayırılıştılar. Sarı yurġa, yomġaķ şikĕllĕ tegerep, küz açıp yomġançı İskendernĕ Gölfervaznıñ moñlanıp ķalġan küzlerĕnnen yuġalttı. Ceygĕ tın kiçte yıraķtan işĕtĕlgen yurġanıñ toyaķ tavışları temam yuġalġaç ķına, Gölfervaz, basıp ḫereketsĕz ķalġan urınınnan ķuzġalıp, yalġızsınıp, bülmesĕne kĕrdĕ. Söyĕklĕ bülmesĕ añar bu yulı elle nindiy küñĕlsĕz, bĕrtörlĕlĕkke batķan bulıp kürĕnĕp, anı elle nindiy küñĕlsĕzlĕk, ĕç poşu, yalġızlıķ çolġap alġanday buldı. Anıñ İskenderden ayırılası kilmedĕ. Ul üzĕn meñgĕ-meñgĕ İskender ķarşısında ġına totası kildĕ. Şulay bulġanda, anıñ öçĕn meñgĕ beyrem bulır idĕ töslĕ kürĕndĕ.

Şulay uylanıp, baya göl tütellerĕ yanında İskenderneñ añar eytken süzlerĕn bĕrem-bĕrem ḫetĕrlep, uylap torġanda, baķça artınnan ay üzĕneñ tulġan şat yözĕn kürsettĕ. Gölfervaz ayġa ķarap cırlamaķçı da, yılamaķçı da bulıp, yöregĕ añlaşılmaġan bĕr lezzetten ķısıla başladı. Ul ayġa ķarap, güya İskendernĕ kürgendey bulıp, avız ĕçĕnnen üzĕ de retlep işĕtmeslĕk itĕp şıpırt ķına: “İskender, min sinĕkĕ, İskenderĕm, söyĕklĕ İskenderĕm” dip torġanda, itegĕne sikĕrĕp mĕngen aķ pĕsi balasın söyĕp sıypıy-sıypıy, temlĕ itĕp şıpırt ķına yılıy başladı. Bu yılav şulķader lezzetlĕ, meġnelĕ idĕ ki, herbĕr tamġan yeş tamçısınnan elle nindiy beḫĕtler tuvġan şikĕllĕ bulıp, mömkin ķader anı kübrek tamdırırġa tırışa idĕ. Bu yılav üpke, açuv, zarlanuv yılavı tügĕl idĕ. Bu yılav saf yöreklĕ ġıyffetlerde gĕne bula torġan çın yeşĕrĕn meḫebbet ġalemetĕ idĕ.

Sarı yurġa urman çitĕnde başın uynata-uynata urta barış bĕlen, baraban suķķan sıman toyaķ tavışları çıġarıp, onıtılġan İskendernĕ öyĕne alıp ķayta idĕ. İskenderneñ yöregĕ iñ nĕçke ḫislerge çolġanıp, aynıñ nurına batķan matur cihan, ay üzĕ, mehabet ķaralıp torġan urman, yul çitĕnde yalġız ġına torġan ķayın hem astındaġı yurġası - hemmesĕ añar söyĕklĕ, yaķın bulıp kürĕnĕp, alarġa merḫemet, yaḫşılıķ itesĕ kildĕ. Ul bitĕne ķunġan çĕrkinĕ de ütĕrmiyçe, bitĕnnen ķurķıtıp ķına ciberdĕ. Anıñ bötĕn vöcüdĕ meḫebbet, çın meḫebbet köçĕ bĕlen çolġanġan idĕ. Anıñ küñĕlĕnde, yöregĕnde ḫezĕr Gölfervazdan başķa hiçnerse yuķ idĕ.

İskender üzĕ de sizmiyçe şporları bĕlen Molniyeneñ simĕz ķabırġaların ķıtıķlap ciberüvge, yurġa, cil şikĕllĕ, kiñ bolınnıñ cılı tın havasın yarıp, İskendernĕ öyĕne aşıķtırdı.

V

Yunus mirza ḫatını ḳızı Gölfervaz bĕlen ikĕnçĕ kön indĕ Şahmar mirzanıñ öyĕnde ḳunaḳ bulıp yatalar idĕ.

İyun ḳoyaşınıñ ĕssĕ şevlelerĕ İskender bĕlen Gölfervaznı ḳart baḳçanıñ ḳuyı ḳuvaḳlarınıñ külegesĕ astındaġı ḳuyı ülenner arasına ḳaçırġannar idĕ.

İskender bĕlen Gölfervaz kileçektegĕ tormışları ḫaḳında kiñeşĕp, közge, tuydan soñ, Meskevge barırġa uylap, beḫĕtlĕlerneñ de iñ beḫĕtlĕlerĕ şikĕllĕ beḫĕtlĕ yeşevlerĕne ışanıp, bĕrge kileçek öçĕn plannar ḳorıp söyleşĕp torġanda, ḫĕzmetçĕ İskenderge telegramma kitĕrĕp birdĕ.

Telegrammanı açuvġa, İskenderneñ yözĕnde ḫasil bulġan ġayrĕ tabiyġıy külegeler Gölfervaznı ḳurḳıtıp, ul İskenderden telegrammanıñ nerse ḫaḳında ikenlĕgĕn eytüvĕn ütĕne başladı. İskenderge telegrammadaġı herbĕr süz, herbĕr ḫerĕf anı bötĕn beḫĕtlerĕnnen meḫrüm iteçek hem bötĕn zevıḳların yandırıp, kölĕn kükke oçıraçaḳ utlar bulıp kürĕnĕp, anıñ başı eyleneĕp, bĕrniçe minut basḳan urınında ḫereketsĕz ḳaldı.

Lekin Meryembike ve başḳalarnıñ anıñ bu ĕşĕnnen, bu ḳurıḳḳanlıġınnan kölüvlerĕn, şunıñ arḳasında bötĕn ışanıçınıñ yuġaluvınnan ḳurḳıp, yĕgĕtlĕgĕn cuymaska tırışıp, tavışına mömkin ḳader tabiyġıylĕk birĕrge azaplanıp:

– Gĕrmaniye bĕzge suġış iġlan itken, mobilizatsiya!.. Min bügĕn, bu kön ük Meskevge kiterge tiyĕşmĕn... - dip köçke süzĕn eytĕp birdĕ.

Gölfervazġa ḳaltıranġan tavış bĕlen eytĕlgen bu süzler elle nindiy ḳurḳınıçlı, dehşetlĕ bulıp kürĕnĕp, ul bötĕnley ḫelden tayıp, yat tavış bĕlen:

– Suġış, suġış!.. Yuḳ, min sinĕ cibermiym, tĕleseler nerse söylesĕnner, min sinĕ cibermiym!.. süzlerĕ bĕlen İskenderneñ muyınına sarılıp, sulḳıldap-sulḳıldap yılıy başladı.

Bu yılav, bu yalvaruvlar İskenderneñ, nĕçke ḳılların ḳaltıratıp, anıñ üzĕneñ de Gölfervaz bĕlen bĕrge ḳoçaḳlanışıp yılıysı niḳader kilse de, ul anı buldıra almıy idĕ. Elĕgĕ anı ḳullar überge, biller bögerge mecbür itken köç bu yulı da temlĕ yılavdan tıyılırġa anı mecbür ite idĕ. Söyĕklĕsĕ ḫaḳında ḳurḳuvnıñ çigĕne citken yörekně yuvatuv İskenderge ciñĕl bulmadı.

Şaḫmat uynap utırġan ikĕ ḳartḳa bu telegramma başta Gölfervazdan kim teĕsiyr itmese de, lekin Şahmar mirza, üzĕ ġaskeriy bulġanġa, ġaskeriylĕk şanın kimĕtmes, familiya şökühĕne kĕr ḳundırmas öçĕn salḳın ḳanlı bulırġa tırışıp, meseleneñ seyesiy yaġına küçĕp,

Gĕrmaniyeněñ bolay suġış iġlan ķıluvına hiçbĕr meġne bire almıyça aptıraşta ķalıp, bötĕn nemets cĕnĕsĕne anıñ açuvı ķabardı. İskender öç kön ĕçĕnde polkında bulırġa tiyĕş, ḫetta mecbür bulġanġa, Meryembikeněñ ķuşuvı buyınça ul nerselerĕn de cıyıştıra başlaġan idĕ indĕ. Gölfervaznıñ yeşĕrtĕn yılavları añar artıķ avır teĕsiyr itkenge, anıñ bu yeşlĕ küzlerĕnnen tizrek yuġalası kildĕ. Atasınıñ emĕrĕ buyınça anasınıñ ķabĕrĕ östĕne barıp, yeşĕrtĕn, ḫetta üzĕnnen-üzĕ yeşĕrĕp, çiremleněp bĕtken iskĕ ķabĕr östĕne bĕrniçe ķaynar yeş tamçıların tamızıp, anıñ bĕlen beḫilleştĕ. Zirattan ķaytıp ķapķadan kĕrgende, stantsiyage anı ozatır öçĕn atlar ḫezĕrlengenner idĕ indĕ. Yılaġanlığın sizmesĕnner öçĕn, yavlığı bĕlen küzlerĕn tırışıp sörtĕp, yözĕne cılı şatlıķ ġalemetlerĕ çığarıp, Meryembike ķarşında üzĕn ķaharman sımançaraķ itĕp kürsetĕrge tırıştı, hem vaķıyġanda da, Meryembikelerněñ elle nindiy añar köçlĕ, meġnelĕ bulıp kürĕngen süzlerĕ ķarşında İskender, onıtılıp, beġzĕ üzĕn elle nindiy zur ĕşler ĕşlerlĕk ķaharman itĕp küre idĕ.

Mĕne ayırılışuv seġatĕ suķtı.

İskender ķurķuvnı, ķavşavnı bĕlmiy torġan hem üz ölĕşĕne töşken ĕşnĕ üzĕ ĕşlerlĕk ittĕrĕp terbiyelengen ġayretlĕ soldat bulsa da, monda, bu seġatte Gölfervazdan ayırıluv añar canınnan ayırıluv bĕlen bĕr derecede avır hem açı toyılıp, ul, üzĕněñ başın cuyġan şikĕllĕ, vaķıtı-vaķıtı bĕlen üzĕ de añlamaġan köç ķarşında ḫisĕne ķarşı barġanday bula idĕ. İskenderden familiya, taġın elle nerseler çestĕ öçĕn elle nindiy zur ĕşler kötkenlĕgĕn yözĕne çığarıp ve herbĕr ütkĕn ķaraşında şunı añlatırġa tırışıp basıp torġan Meryembike anıñ küzĕne elle nindiy ruḫ şikĕllĕ kürĕněp, İskender anıñ tĕlegĕne ķarşı baruvdan ġaciz bulıp, mĕne şul ruḫnıñ köçĕn ul aķtıķ seġatlerde üzĕnde taġın da kübrek sizĕp, taġın da kübrek toyıp, dönyada toruvnıñ bötĕn meġnesĕ şul köç dulķın ķılġan ĕş öçĕn gĕne ikenlĕgĕne temam ışanıp, şuñar birĕlĕp, mĕne şul köç kürsetken ĕş yulında tartışuvçı ķaharman dip üzĕn faraz itse de, tik Gölfervaz meselesĕněñ anıñ yöregĕ töbĕnde avır töyĕn bulıp utıruvı anıñ tösĕn şaķtıy üzgertken idĕ.

Şahmar mirza, Ķor’en saķlana torġan bülmedegĕ öçpoçmaķlanıp seḫtiyange törĕlgen bötiynĕ İskenderge birĕp:

– Uġlım, Devletgildiyĕvler bu könge ķader nesĕlĕmĕz yözĕne ķızıllıķ kitĕrmedĕler. Alar familiyeněñ çestĕn saķlav yulında ķullarınnan kilgen nerselerĕn ayamadılar. Ķurķaķlarġa dönyada ḫurlıķ, aḫirette temuġ, uġlım!.. Allaġa tapşıram, yardemçĕñ Alla bulsın!.. - dip, ulınıñ mañġayınnan öç mertebe übĕp, artıķ bĕr süz de eytmiyçe, kiterge ḫezĕrleněp torġan ekipajġa taba kittĕ.

Tañ çıġına çılanġan yeş çeçekler şikĕllĕ yeşlĕ, bötĕn dönya ḫesretĕn üzlerĕne cıyıp alġan moñlı küzlerĕ bĕlen Gölfervaz, İskenderge bĕrniçe sekund ḳarap ḫereketsĕz torġaç, İskenderneñ ḳoçaġına omtılıp, ḳaltıraġan ḳulları bĕlen anıñ çeçlerĕn söye-söye:

– Saḳlan, canım, saḳlan, İskenderĕm!.. Artında selametlĕgĕññĕ Alladan yalvarıp toruvçı doġaçıñ barlığın isĕñnen çıġarma... - digen süzlerĕnnen başḳa bĕr süz de deşmiyçe, yeşĕne töyĕlĕp, İskenderneñ ḳoçaġında ḫereketsĕz ḳaldı.

İskender Gölfervaznıñ ḳaygılı, yeşlerge batḳan ḫesretlĕ küzlerĕnnen übĕp, añar yanġan yöregĕn açıp, ĕçĕndegĕ moñarçı eyte almaġan sĕrlerĕn eytĕp, Gölfervaz aldına tĕzleneĕp, yılap, aḳtıḳ yılav bĕlen yılap beḫilleşmekçĕ bulsa da, Meryembikeneñ ġayĕp itüvĕnnen ḳurḳıp:

“Gölfervaz, minnen beḫil bul!”dan başḳa bĕr süz de eytmiyçe, kinet borılıp, Meryembikege ḳulın suzdı.

Meryembike ḳarşısında suġıştan kapitan bulıp ḳaytuvçı, kileçekte general derecesĕne ḳader citüvçĕ, Devletgildiyĕvlerneñ hem İlyasovlarnıñ ma bihiliftiḫarları bulġan, matur formalı, ḳılıçlı, şaltıravıḳlı itĕklĕ İskender bügĕn artıḳ matur hem ĕşlĕklĕ bulıp kürĕndĕ.

Şuña küre Meryembike, tübendegĕ süzlerĕ bĕlen İskenderge elle nindiy köç kĕrtĕrge tırışıp:

– Ḳayda ġına ve nindiy gĕne urında bulsañ da, Devletgildiyĕvlerneñ familiyesĕ moñarçı meġalmemnüniyat tañı idĕ, monnan soñ Devletgildiyĕvlerneñ familiyesĕ bĕlen İskender efendi bĕzneĕ maḳtandırır dip ışanıp ḳalabız, - dip süzĕn bĕtĕrdĕ.

Bu süzlerden soñ İskender üzĕn elle nindiy bĕr köçneñ iḫtıyarında ḳalġanday ḫis ḳıla başladı. “Monnan soñ Devletgildiyĕvler familiyesĕ bĕlen İskender efendi bĕzneĕ maḳtandırır dip ışanıp ḳalabız” digen cömlesĕneñ herbĕr süzĕ ayırım-ayırım İskenderneñ ḳolaġında yañġırap-çıñlap ḳaldı. İskender, atına atlanġan köyĕ, hemmesĕ bĕlen savbullaşuvġa işare itĕp, başın iydĕ.

Ekipaj ḳuzġaluvġa, Gölfervaznıñ yöregĕ urınınnan bötĕnley ḳuzġalıp, kükregĕnnen çıġıp kitkendey bulıp, ul, İskenderneñ iyer özeñgĕlerĕne asılınıp, ḳaltıraġan ḳulı bĕlen ḳulındaġı yeşlerĕ de kibĕp citmegen ḳızıl yavlığın İskenderneñ ḳılıç sabına beylep:

– Belki... belki... aḳtıḳ bülegĕmdĕr... süzlerĕn eytĕp bĕtĕre almıyça, huşsız bulıp yığıldı. Gölfervaz huşına kilgende, İskendernĕ stantsiyage ozatuvçı atlarnıñ toyaḳları astınnan çığıp baġanalanıp havaġa küterĕlgen tuzan da bĕtken idĕ indĕ.

İskendernĕñ suġışḳa kitüvĕ iske töşkende, Gölfervaznıñ başı eyleneр, töpsĕz bazġa, cehennemge töşkendey bulıp kürĕne idĕ. Anıñ, suġışta ülüvĕn uylıy başlaġaç ta, Gölfervaznıñ miyĕn elle nindiy ḳuyı, avır toman ḳaplap alıp, ul, bĕrniçe sekundḳa onıtılġanday bulıp, üzĕn elle nindiy ḳurḳınıçlı butalçıḳlıḳ ĕçĕnde ḳalġanday ḫis ḳılıp, ḳaynar, gönahsız yeşlerĕ bĕlen yöregĕndegĕ iñ nĕçke doġaların İskendernĕñ tĕrĕklĕgĕne bağışlap, pak meḫebbet şerifĕne Alladan İskenderge selametlĕk sorap, talġan küzlerĕn söyĕklĕsĕ kitken yulġa yünelděrĕp, bĕr noḳtaġa ozaḳ itĕp ḳarap, ḫereketsĕz ḳaldı.

VI

Közgĕ ḳarañġı tön idĕ.

Meñgĕ bılçıraġı kipmegen çĕrĕk batḳaḳlıḳ isĕ bĕlen tötĕn isĕ, ḳarañġı ḳara urmannıñ ḳarañġılığı doşman ġaskerĕnĕñ yaḳınlığı İskenderge nersedĕr tüzĕmsĕzlĕk bĕlen köttĕredĕr idĕ. İskenderler doşmannıñ zur köçĕn çolġan alıp, anı cir yözĕnnen yuḳ itüv uyı bĕlen niçe tevlĕk indĕ mĕne şul ḳara urmannıñ ḳarañġı bazlarında yeşĕrĕnĕp toralar idĕ.

Mĕne yaḳınnan işĕtĕlgen köçlĕ tupnıñ mehabet tavışı, yüyĕş, ḳarañġı urmannıñ tınıçlığın bozıp, urman buylap şavlap kittĕ. Ozaḳ ta ütmedĕ, ikĕnçĕ yaḳtan bĕr-bĕr artlı cirnĕ sĕlkĕtken tup tavışları bĕlen ḳurḳınıçlı pulemet tavışları, bötĕn urman ĕçĕn tutırıp, anı utı ḳaynap torġan cehennemnĕñ bĕr bazı ḫelĕne kitĕrdĕ.

İskender, ḳul astındaġı firḳa bĕlen höcümge ḫezĕrlengen doşmannıñ safın uzıp, anıñ artına töşüv uyı bĕlen urman çitĕne çıḳtı. Cehennem ḳarañġılığında dehşetlĕ pulyalar ḳolaḳ töbĕnnen zeherlĕ yılannar şikĕllĕ sızġırıp ütkende, yöreklernĕ irĕksĕz elle nindiy bĕr köç çolġap alġanday bula idĕ. Ḳarañġıda adaşıp, üzlerĕne ḳorban ĕzlep yörgen pulyalarnıñ tavışları, bĕr ḳaraġanda, dönyada iñ yomşaḳ merḫemet tavışları çığarġanday bulsalar da, ikĕnçĕ ḳaraġanda, iñ ḳuvetlĕ zehernĕ, usallıḳnı añlatḳan iñ ḳurḳınıçlı tavış bĕlen sızġırıp yörekten ütüvlerĕ küñĕlde elle nindiy başsızlıḳ, ömĕtsĕzlĕk utın ḳabızıp ḳalalar idĕ.

Ḳara urmannıñ ḳarañġılığında şrapnellerněñ törlĕ töstegĕ utlar çığarıp şartlavları, tupçı firḳalerněñ uñaylı urınnarġa vaḳıtlı citer öçĕn, ḳarañġılıḳḳa ḳaramıyça, atların bötĕn ḳuvetlerĕne çaptırıp urman iteklerĕn ĕşġal iterge tırışuvları, ceyevlĕ ġaskerněñ çılbır yasap doşmannı ḳısarġa tırışuvları, atlı ġaskerlerněñ söñgĕ, ḳılıç tavışları, mecruḫlerněñ

ıñğıraşuvları dönyada iñ dehşetlĕ, şulay uķ iñ mehabet, adem yöregĕn ķaneġatlendĕrĕp basa alırlıķ hem anı ḫeyran ķaldırırlıķ vaķıyġalarnıñ, iñ soñğı derecede köçlĕsĕn mĕne bu kiçede tabarġa mömkin idĕ.

İskender ķurķuv derecesĕnnen ütĕp, bĕr urınnan ikĕnçĕ urınġa çabıp yörgende, astındağı atı kinet ikĕ ayağı östĕne basıp elle ķayda yuġarı omtılıp, alġa çabıp kitmekçĕ bulıp tıpırçınıp bĕrniçe sekund tordı da, yığılıp, avır itĕp aķtıķ sulışın suladı. Monnan bĕr gĕne minut alda anı östĕnde yörtken köçlĕ atnıñ kinet yuķ buluvı İskenderge avır teĕsiyr itĕp, anıñ başına "ülĕm hem Gölfervaz" digen bĕr fikĕr kilĕp, añar ķarañğı tön tağın da ķarañğıraķ bulıp kürĕndĕ. Lekin "ülĕm, Gölfervaz" fikĕrĕ artınnan uķ Meryembike, Emirovlar, Baybĕķovlar hem Meryembikeněñ; "Monnan soñ Devletgildiyĕvler familiyesĕ bĕlen İskender efendi bĕznĕ maķtandırır dip ışanıp ķalabız", - digenĕ yeşĕn şikĕllĕ İskenderněñ yeş ķanı buylap yögĕrĕp kitĕp, Devletgildiyĕvler familiyesĕ bĕlen maķtandıraçaķ ĕşnĕ mĕne şul kiçte ĕşlev mömkin ikenlĕgĕn İskender uylıy başladı.

Ayağındağı ķılıç cereḫetĕnnen aķķan ķan bĕlen İskenderněñ itĕk ĕçĕ tulġan bulsa da, ul añar iltifat itmiyçe, Devletgildiyĕvler familiyesĕ bĕlen Meryembikelernĕ maķtandırırlıķ ĕşnĕ bu kiçte ĕşlevĕne ışanıp, mĕne şul ķıymmetlĕ minutlarda bar köçĕ, ġayretĕ, bĕlĕmĕ bĕlen doşmanġa ķarşı torıp, maķsatına citüvĕne ışanıp ķına torġanda, ittifaķıy töşken doşmannıñ şrapnelĕ bĕr sekund ĕçĕnde anı yuķ ittĕ.

Tik İskenderněñ basıp torġan cirĕnde annan yadkyar bulıp bĕr baz ġına ķaldı.

VII

Mĕne niçe kön indĕ Gölfervaz İskenderden tüzĕmsĕzlĕk bĕlen ḫat köte idĕ.

Küñĕlsĕz közgĕ könněñ avır havası bötĕn cihannı avıraytıp, küñĕlsĕzlendĕrĕp toruvı östĕne ĕçpoşırġıç vaķıyġane yañğırnıñ könozın tuķtamıyça yavıp toruvı, İskenderden bu köngĕ poçta bĕlen de ḫat-ḫeberněñ kilmevĕ Gölfervaznıñ cereḫetlĕ yöregĕn tağın da cereḫetlendĕrĕp, nĕçkerĕp ķalġan ķullarına tayanıp, ul şuşı cehennem küñĕlsĕzlĕgĕ bĕlen çolġanġan havadan nindiydĕr yardem köte idĕ.

Anıñ ḫesretlĕ küzlerĕ ülĕp bĕtken baķçadan küñĕlĕn yuvatırlıķ nersedĕr ĕzlegende, tereze aldındağı yüyĕş havaġa çolġanġan tirekněn tübesĕnde yalğız ķalġan bĕrdenbĕr yafraķnıñ közgĕ, dehşetlĕ cil bĕlen tartışıp torġanına oçrap, ul şul yardemsĕz ķalġan yafraķķa ķarap, ķurķınıçlı ḫıyal möḫitĕ ĕçĕnde onıtılıp ķaldı. Anıñ fikĕrĕn ķurķınıçlı ḫıyal tomanı ķaplasa da, yöregĕ tüzĕmsĕzlĕk bĕlen İskenderden ḫat yeki ḫeber köte idĕ...

2.1.2. Ҕekimcan Aġay

I

Ul taza, çıdamlı, uñġan çın igĕnçĕ idĕ. Ekiyetler söylerge de yarata, urını kilgende mezek eytüvden de kirĕ tormıy idĕ. Hervaḳıt şat küñĕllĕ hem dertlĕ idĕ.

Soldattan ḳaytḳanına uncidĕ köz ütse de, anıñ yöregĕnde elĕ haman yaz idĕ. Ҕĕzmetten ḳaytḳannan birlĕ avılların şefḳatsĕz utnıñ ozın-yavız tĕllerĕ öç mertebe ḳazıḳ töplerĕne ḳader yalap yuḳ itĕp kitse de, anıñ köçĕne, bĕtmes-tökenmes dertĕne ul ġına zarar kitĕre almadı. Ul yañadan-yaña yortlar saldı, ḳaraltılar ĕşlettĕ, çĕlterlĕ ḳapḳalar yasattı. Terezelerĕ aldına tallar utırttı. Anıñ tĕgĕ maḳtavlı mögĕzsĕz sıyırınıñ tizek avıruvınnan, saban tuylarında iñ şep sölgĕnĕ ĕlektĕre torġan aḳ ḳaşḳasınıñ ĕç avıruvınnan ülüvlerĕ de anı ayaḳtan yıḳmadı. Ul mögĕzlĕ tana aldı, şulay uḳ atsız da ḳalmadı. Dörĕs, aḳ ḳaşḳa şikĕllĕ oçıp tora torġan ütkĕn, sabantuylarında bĕrĕnçĕ kile torġan bulmasa da, emma saban sörüvge kilgende, aḳ ḳaşḳaġa aḳ saḳallı aġa bulırlığı bar idĕ.

Ҕekimcan aġaynıñ ҕelĕ yıldan-yıl yaҕşıra, ilde iġtibarı arta, zuraya bara idĕ. Ҕĕzmetke (soldatḳa) kitkende retlep ayaġına da basa almaġan Şakircanı ҕezĕr ırjıḳtay yĕgĕt idĕ indĕ. Kiñ cilkeler, yuvan bĕlekler, yanıp torġan taza yöz, şulay uḳ ekiyetlerdegĕ diyüvler şikĕllĕ ülçevsĕz köç atasınnan añar aldan birĕlĕp ḳuyılġan bik zur miras idĕ. Çönki Ҕekimcan aġay niḳader tırış, uñġan, dertlĕ bulmasın, üzĕnnen soñ balalarına miras itĕp mĕñner ḳaldıra almayaçaġına ul ışanġan, anıñ tazalığı - baylıḳ, nesĕlĕ taza nesĕl idĕ.

Şulay da ḳara könnerde, ḳıyın seġatlerde Ҕekimcan aġay, kiñ kükregĕ ĕçĕne bötĕn dönya havasın cıyıp bĕtĕrĕrlĕk itĕp tiren sulap:

– Ĕҕ-ma!.. Köç bar, savlıḳ ta bar, anısına mĕñ şökĕr, tik mĕne beҕĕt ezrek, beҕĕt ezrek şul! - dip, yöregĕnĕñ iñ yeşĕrĕn bĕr cirĕnde kĕmgedĕr üpke asrıy idĕ. Kĕmge? Ni öçĕn? Ansın ul üzĕ de retlep añlıy almıy idĕ. Lekin üpke bar idĕ, üpke zur idĕ. Ҕetta beġzĕ vaḳıtlarda ul yeşĕrĕnĕp torġan bu üpkeně bötĕn dönyaġa faş itmekçĕ bulıp ḳıçḳırmaḳçı, nersedĕr aḳırmaḳçı, söylemekçĕ de bula idĕ. Lekin, lekin anı tışḳa çıġaruvdan ul ġaciz idĕ. Ul anı üzĕ gĕne buldıra almıy, elle kĕmnĕñ, elle kĕmnerněñ yardeměne moҕtaclığın üzĕnde ҕis ḳıla idĕ. Emma kirek vaḳıtta kĕmnĕ, ḳaydan yardemge çaḳırasıñ?.. Şundıy vaḳıtlarda köçlĕ Ҕekimcan aġay üzĕn köçsĕz, iñ köçsĕz ḳort şikĕllĕ ҕis ḳılıp tilmĕrĕp kĕne ḳala idĕ.

Şulay da küñëlsëz küñëlde beẖëtnë kürüvge ömët, yaḳtı ömët bar idë. Ul zur idë. Ul üzën bële başlaġannan birlë añar ışana, anı köte idë.

Lekin nazlı, irke beẖët kübrek irkeler tiresënde eylengenge, H̱ekimcan aġay şikëllë uraḳ urġanda költeler arasında dönyaġa kilgenner tiresënde ul kürënmiy idë. Şuñar küre H̱ekimcan aġaylarnıñ beẖëtlerë de üzlerë, ëşlerë şikëllë dorfa idë, nursız idë. Çönki ul çın beẖët tügël idë, bolay ġına, balçıḳtan evelep, yuvatır öçën gëne birëlgen bër oyıştırma ġına idë. Dörësregë, üzë yasaġan beẖët këne idë. H̱ekimcan aġay un yeşënde saban sördë, unikë yeşënde uraḳ urdı, unsigëz yeşënde öylendë, yëgërmë yeşënde ata buldı, yëgërmë bër yeşënde soldat buldı. Şul arada yazuv-sızuvġa da öyreneр alġan idë. Bu yöklernë küterërge ul tiyëş idë. Şulay avır könnernë ütkerëp, elëgë ġomër buyı kötken beẖëtnë, yaḳtı könnë indë kürem, indë kürem dip torġanda, H̱ekimcan aġaynıñ cilkesëne yañadan-yaña bër yök mënëp utırdı. Bu yök zur idë, bu yök avır idë, bu yök ḳurḳınıç idë, bu yök bötën dönyanı, barlıḳ yöreklernë tëtretken zur suġış yögë idë. H̱ekimcan aġay anı küterërge, nihayesëne ḳader alıp barırġa mecbür idë, çönki ul soldat idë...

Dehşetlë suġışnıñ bërënçë mobilizatsiyasë H̱ekimcan aġaynı tuvġan ilënnen, tuġannarınnan, söyëklë ġailesënnen ayırdı. Ḳurḳınıçlı zur suġışnıñ devamına bër yıl tulġanda, H̱ekimcan aġaynıñ zur ulı Şakircannıñ da östënde şinel, ḳulında vintovḳa idë indë.

II

Yazġı ḳoyaş yaña ġına suġıştan tuḳtaġan ḳaharmannarnı söyëp, alarnıñ yanġan yözlerën nurları bëlen sıypap torġanda, okop tiresënde bolarnı almaştırırġa kilgen yaña ġasker kürëndë. Suġışıp arıġan soldatlar yañalarġa urınnarın birëp mataşıp torġanda, ozın buylı, kiñ cilkelë taza ikë soldat ittifaḳıy ḳara-ḳarşı oçraşıp, bër-bërsëne ḳaraşıp, basḳan cirlerënde ḳatıp ḳaldılar. Vaḳıt tar bulġanġa, bu ikë soldatnıñ geplerë ozaymadı. Ḳartı artḳa yal iterge kittë, yeşë okop ëçënde anıñ urının ëşġal ittë. Bu soldatlarnıñ bërsë - H̱ekimcan aġay, ikënçësë anıñ ulı Şakircan idë.

Niçe yöz çaḳrımlı ozın frontnıñ, bër noḳtasına bu ikë soldatnıñ turı kilüvlerë ẖezërgë suġışta ġadetten tış bulġan bër ëş dip ẖisaplanırġa tiyëş idë. Yazmış suġış meydanında tëlegenën buldıra ala iken... Atası - ulı bëlen, ulı atası bëlen yış-yış kürëşe başladılar. Şakircanġa atası yanında buluvçılıḳ bik küp yardem ittë, ul üzën atası yanında ındır artındağı şikëllë itëp ẖis ḳıla başladı, emma H̱ekimcan aġayġa kirësënçe teësiyr ittë. Ul, ulında ẖezërlëk az kürgengemë, elle anıñ başı yeş bulġanġamı, elle nindiy bër citëşmevçëlëk tapḳan şikëllë bulıp, turı kilgende haman anı ügëtliy idë, bëlgenën öyrete idë.

III

Pulya yañğırı, dönyanıñ astın öske kitĕrgen tup şartlavları astında mĕne indĕ bişĕnçĕ kön bĕrtuḳtavsız, tın da cıymıyça alar suġışalar idĕ.

Çü!.. Bırğı tavışı!.. Baraban ḳaġalar!.. Atakaġa!..

Ul şunnan başḳanı uylıy almadı. Mıltığın ikĕ ḳulı bĕlen ḳısıp totıp, ştığın alġa suzıp, höcümge ḫezĕrlengen arıslan şikĕllĕ, gevdesĕn alġa omtıldırıp, seḫranı yañğıratḳan "ura!!!" tavışı astında alġa yögĕre başladı.

Ul ayaḳ astındağı tĕzden bozlı suġa da ḳaramadı, ḳan ĕçĕnde avnap yatḳan ipteşlerĕn de küre almadı, haman alġa, alġa bardı.

Kinet, sikĕrĕp çığam dip sörtĕnĕp, bılçıraḳtan ḳanlı başı ġına kürĕnĕp torġan bĕr meyĕt östĕne yığıldı. Anıñ küzlerĕ meyĕtnĕñ nursız tonġan küzlerĕne oçrap, tenĕ, ḫetta söyeklerĕ buyınça yeşĕn taşı ütken şikĕllĕ bĕr köç üttĕ. Ul yığılġan urınınnan tora almadı.

Nerseděr ḳıçḳırmaḳçı idĕ, kĕmnĕdĕr yardemge çaḳırmaḳçı idĕ, buldıra almadı. Tavış urınına irĕn poçmaḳlarında tik aḳ kübĕkler gĕne peyda buldılar. Ul urınınnan tormaḳçı idĕ, buvınnarı añar itaġat ḳılmadılar, ul meyĕtnĕ ḳoçaḳlamaḳçı idĕ, ḳulların közen cıyırıp, alarnı ḫereketlendĕre de almadı. Ul tup timĕrlerĕ bĕlen tĕtĕlgen meyĕt östĕnde cereḫetlengen kiyĕktey ulap tegeri başladı. Çal kĕrgen saḳalı, aġarġan yözĕ ḳanġa buyaldı. Nihayet, ul çĕlpereme kilgen başnı ḳoçaḳlap übe başladı. Tĕtĕlgen baş söyegĕnĕñ kiseklerĕ, ḳanġa aralaşıp sıyıḳ ḳamır ḫelĕne kilgen miyler anıñ saḳalına, mıyıḳlarına, tırnaḳlarına, nihayet, ciñ oçlarına ḳader sılandılar.

Ul anı sizmedĕ. Ul söyĕklĕ ulı Şakircanġa aḳtıḳ hem iñ soñğı meḫebbetĕn baġışlıy idĕ.

Ḫekimcan aġay, ulınıñ ḳanġa batḳan kükregĕne yatıp:

– Ulım, Şakircanım!.. Anaña, enkeñe ni dip eytĕrmĕn, balam?.. Şakircan, Şakircan! - dip, taġın nerselerdĕr eytmekçĕ idĕ, lekin ḳolaḳ töbĕnde: "Alġa, alġa, alġa!.." - dip ḳıçḳırtḳan bırğı tavışı anıñ süzlerĕn, ḫetta miylerĕ çeçĕlĕp yatḳan ulın da onıttırdı. Ul, bĕlĕştĕrĕr-bĕlĕştĕrmes, mıltığın küterdĕ de, asḳı irĕnĕn ḳannarı çıḳḳançı tĕşlep, taġın alġa, alġa yögĕre başladı. Ul ḫelden tayıp yığılġançı alġa baraçaḳ idĕ. Tik ḳarşıdağı doşman safı ġına anı tuḳtarġa mecbür ittĕ. Şulay añğı-miñgĕ bulıp alġa barġanda, ul ḳarşında bĕr zeñger külege kürdĕ.

Bötěn köçě bělen ştığın şul külegege ķadadı. Külege yuķķa çıķtı. Küz aldında tağın şundıy uķ külegeler eylene başladılar. Ul alar östěne höcüm ķıldı. Lekin, lekin alar kübev iděler. Doşmannıñ ikě ştığı běryulı anıñ yanġan kükregěne ķadaldılar... Anıñ mıltığı ķulınnan töştě... Zur gevdesě kisělgen ağaç şikěllě tavışsız-tınsız cirge avdı... Küzlerě yomıldı, sulışı taraydı. Ülěm isěrěklěgě başlandı...

Kinet anıñ başınnan zur ķara perde küterělgendey bulıp, ul bötěn dönyanı nur ěçěnde kürdě. Yılaşıp, yıraķ suġışķa ozatıp ķalġan ḫatını, balaları, ķarçıķ anası anıñ ķarşına kilěp bastılar. Alarnıñ hemmesě de yılaşalar idě, alarnıñ hemmesě de ķaltıraġan ķulların kükke küterěp doġa ķılalar idě. Měne anıñ aldına tup timěrlerě bělen tětělgen Şakircannıñ da gevdesě kilěp bastı. Anıñ küzlerě yomılġannar idě. Ķoyıp çıķķan irěnner arasında nıķ těşlengen ķara těl de kürěne idě. Bu monazaraġa da ul tuyġançı ķarap tora almadı. Ḫekimcan aġaynıñ ěçěnde cehennem ķızıllığı başlanıp, ěçesě kilěp irěnnerě yanıp küměrge evěrělděler. Su sorarlıķ ta köçě ķalmaġanġa, běr tamçı suġa tilměrgen ķara irěnnerěn gěne ķaltırata idě.

Lekin alarnı kürüvçě yuķ idě. Öste sarılıp torġan ķuyı ķara bolıtlar da anıñ ķaltıraġan irěnnerěn kürmeděler. Kürseler de, alarda tamçılar yuķ idě. Alar bit tötěn bolıtları ġına iděler...

1916

2.1.3. Ķara Könnerde

I

Köz köně, bıyıl ucımġa ķort töşkenlěk sebeplě, ķırdağı arışlarġa ķarap yörek kěne erniy idě. Başķa yıllarda bu vaķıtta kěşě buyı bula torġan arış bıyıl tıçķan ězlep yörgen ětně de küme almıy, salam diseñ - salamı yuķ, başaķ diseñ - başağı turġay borını ķader gěne. Dörěs, ķaysıběr urınnarda yaz köně ucımnı da bozıp, yasmıķ, ķaraboday, borçaķ kěběk ersěz aşlıķlarnı çeçüvçěler bulġalasalar da, saban aşlığı da vaķıtında yañğırlar bulmav bělen çığar-çıķmas uķ ķorıp-kiběp běttě. Ḫalıķ avızında yörgen açlıķ dehşetě, yöreklerně tětretěp, yarlı ḫalıķnı temam ayaķtan yıķtı, şuñar küre yaz köně şaḫtalardan avıllarına igěn ěşěne dip ķaytķan yarlı ḫalıķ, igěnnen ömětlerěn özěp, běrniçe adım cirlerěn tazaraķ tormışlı kürşělerěne satıp, üzlerě kirě, kötüv-kötüv bulıp, şaḫtalarġa, fabrika-zavodlarġa, İděl buyına burlaķlıķ kesěběne dip avıldan tarala başladılar. Avıl tağın ķart-ķorılar, ķuştannar, yarlı ḫalıķnıñ cirěn bilevçě bayġuralar ķulında ķaldı.

II

Ğeyrulla ağay bu yıl şaḫtağa bara almadı, çönki ütken yıl şaḫtada taş astında ķalıp imgengen ayağı bıyıl bötĕnley ĕşke yaramadı. Yeş doktor tecriybe öçĕn anıñ ayağın şaḫta lazaretında uķ kiserge tĕlese de, Ğeyrulla ağay künmedĕ. Meftuḫa ebiněñ şifasına, Abruy ķarçıķnıñ sılavına ışanıp, sınġan ayağın ıştırlarġa urap, avılına ķayttı. Lekin avır taş astında ķalıp söyeklerĕ çĕlpereme kilgen ayaķķa Meftuḫa ebiněñ öşkĕrüvĕ tügĕl, ḫetta yeşĕl çalmalı işannıñ "ḫesiyetlĕ" suları, tozları da fayda itmedĕ. Ayaķnıñ ḫelĕ können-kön naçarlana bardı, bara-tora ağaçķa eylendĕ. Moñarçı açlı-tuķlı torġan Ğeyrulla ağaynıñ cemeġatlerĕ indĕ bötĕnley aç ķaldılar, ayaķ beraberĕne ķaznadan çıķķan yöz sum aķça bĕr yılġa da citmedĕ, bĕttĕ, kilĕr urın da kürĕnmedĕ.

Emma bĕrsĕnnen-bĕrsĕ kĕçkĕne biş bala her kön, yöreklernĕ özerlĕk itĕp, açı avaz bĕlen ilĕrĕp-tilmĕrĕp:

– Etkey, ikmek, etkey, ikmek! diyler.

İkmek yuķ idĕ.

III

Ğeyrulla ağay Miftaḫ baynıñ ciren alaşası töslĕ könĕ-tönĕ tırışıp ĕşlese de, ceylerĕn avılda, ķış könĕ şaḫtalarda ḫelden tayġançı sası cir astında kümĕr, timĕr ķazısa da, Alla añar beḫĕt işĕgĕn açmadı. Çönki Ğeyrulla ağayġa dip saķlanġan beḫĕtnĕñ cidĕ ķat timĕr işĕgĕ töbĕnde utırıp torġan şaytannar, ġıyfritler, ajdahalar añar digen beḫĕtnĕ üzlerĕne alıp, mĕñnerçe Ğeyrullalarnıñ ķannarına, mañġay tirlerĕne kübĕnĕp, muyın ķalınaytıp, zur pulatlarda keyĕf-safa çigĕp, yaḫşı arġamaķlarda yörĕp, puf itĕp toralar idĕ. Emma Ğeyrulla ağay kĕşĕge ķaraġanda ikĕ ölĕş artıķ ĕşlese de, anıñ atı da, sıyırı da, ḫetta kecesĕ de bula almadı, tamağı ikmekke tuymadı, tenĕ cılınıp yörmedĕ. Ğeyrulla ağay ķarta uyını, temekĕ tartuv, ĕçüv şikĕllĕ bozıķ ĕşlerge de öyrenmedĕ, bozıķ ĕşler artınnan da yörmedĕ, şulay da dönyasında bĕr kön reḫet küre almadı. Ul haman aç buldı, ķışķı salķınnan anıñ yöregĕ ķaltıradı. Emma kürşĕ alpavıt ġomĕrĕ buyı ĕçĕp, bozıķ ĕşler artınnan yörĕp, ķarta uynap, bĕr ĕş ĕşlemiyçe tiptĕrĕp kĕne yörse de, anıñ pulatı da bar, elle niçe mĕñ disetine cirĕ de; bĕryulı öçer at cigĕp, ĕşlepesĕne tutıy ķoş ķoyrıġı ķıstırġan kuçerlar bĕlen gĕne yöriy. Ġomĕrĕ buyına cirden salam kütermegen, ķulınnan yartı tiyĕnlĕk ĕş kilmegen isĕrĕk baş reḫette, may ĕçĕnde yata. Emma Ğeyrulla ağay, kürşĕsĕ Nizami, tüben oçnıñ Eḫmetcan, tağı bik küp, bik küp yarlı-yabağay könĕ-tönĕ bĕrtuķtamıy ĕşleseler de, tamaķları aç, öske kiyerge kiyĕm de yuķ, öylerĕ de iskĕ, miçke yağarġa utınnarı, aşarġa azıķları da yuķ!

– Bu nige bolay soñ? - dip, Ḫeyrulla aġay ķaysıbĕr vaķıtlarda, aldına şundıy meselelernĕ ķuyıp, tönner buyı uylanıp çıġa idĕ. Lekin ul niķader uylasa da, niķader baş vatsa da, bu oçsız-ķırıysız uylarnıñ oçına çıġa almıy idĕ. Ul dönyanıñ bu revĕşçe tözĕlĕşĕnde nindiy de bulsa bĕr bik zur ḫaķsızlıķ, cebĕr barlıġın ķayçaķta sizgen kĕbĕk bulsa da, emma ezĕne basa almıy idĕ, şul ḫaķta anar añlatıp birüvçĕ de yuķ idĕ. Emma können-kön añar yaķınayġan şikĕllĕ kürĕnĕp, können-kön bu avır ḫelden çıġuv yaķların size barġan şikĕllĕ bula idĕ. Şul ḫaķta uylıy-uylıy da, aḫırda bötĕn dönyasınnan ömĕt özĕp, comġa-ġayĕtlerde mulla söylegen “teķdiyr” digen nerse anıñ isĕne töşey.

Şul mulla söylegen “teķdiyr”ge buysınıp:

– Alla şulay ķuşķan, küresĕñ... - dip, iyĕlgen başın taġın da asķaraķ böge idĕ. Baş bögĕlgen sayın, tormış avıraya, tormış avıraygan sayın, ķabĕr yaķınlaşa, ķabĕr yaķınlaşķan sayın, Ḫeyrulla aġaynıñ başında tĕgĕ “fikĕr” zuraya idĕ.

IV

Ḫeyrulla aġay un yıldan birlĕ indĕ üz cirĕn üzĕ çeçmiy idĕ, çönki ķola aygır ülgennen soñ añar at bilev nasıyp bulmadı. Üz ölĕşĕne tiygen iñĕ biş adım, buyı ķırıķ adımlı cirĕn Miftaḫ bayġa satıp, üzĕ ķış könnerĕnde çitte ḫĕzmette yörĕp, cey könĕ uraķ östĕne ķaytıp, şul uķ Miftaḫ baynıñ igĕnĕn urıp, pĕçenĕn çabıp, ķış könĕ üzĕ öyde yuķ çaķta cemeġatĕ burıçlanġan burıçlarnı tülegenge, üz yortı öçĕn bĕr ķazıķ ta arttıra almıy idĕ. Ĕlĕgrek zamannarda ul, ölĕşĕne tiygen şul uķ cirĕn Miftaḫ baydan ĕşletĕp, ĕşĕn alġa ciberĕrge de tırışıp ķaraġan idĕ, lekin ul yul bĕlen de ĕşĕn alġa cibere almadı, çönki cir Ḫeyrulla aġay isĕmĕnde bulsa da, emma igĕn Miftaḫ bay ındırına kĕre idĕ, anıñ öçĕn Ḫeyrulla aġay üzĕ şaḫtada vaķıtta cemeġatlerĕ Miftaḫ baydan bĕr potķa ikĕ pot tülev şartı bĕlen ķış könĕ burıçlanġanġa, Ḫeyrulla aġaynıñ ölĕşĕne tiygen cirnĕñ barlıķ igĕnĕ burıçnı tülerge de citmiy idĕ, şunıñ östĕne elĕ, il bulġaç, tülev, nedoimkalarnı tületĕp tĕñkege tiyĕp, aķtıķ aķçalarnı alıp kiteler idĕ.

Könnerden bĕr kön Ḫeyrulla aġay, dürt tavıķnı öçke ķaldırıp, tabın ķorıp:

– Sin indĕ, ḫezret, miněm malaynı bĕrer bĕlĕş bayıña urnaştır indĕ, eger de şul ĕş barıp çıķsa, urman bitĕndegĕ arışıñnı urıp birĕr idĕm, - didĕ.

Ḫezret, tutırġan tavıķnıñ, botın ĕlektĕrĕp:

– Minĕmçe, faraz ķıldıķ, Zeynulla ḫaci kibĕtĕne birüv mesliḫet bulır, ul miña şul ḫaķta eytken de idĕ şikĕllĕ, eyĕ, yaġniy meselen, ul ġolemaġa iḫtiram ite torġan kĕşĕ indĕ,

faraz ķıldıķ, din yulında zur yumartlıķlar kürsete torġan himmetlĕ bay. Eyĕ, faraz ķıldıķ, ehlĕ himmetĕn, mĕne faraz ķıldıķ, küz aldıġızda, meçĕtĕbĕznĕ ul ķarıy, lekin indĕ, faraz ķıldıķ, sĕz şul, yaġniy meselen, majik ḫalķı bik nadan indĕ, şul cehaletĕgĕz üzĕgĕznĕ ḫur ite, sĕz, faraz ķıldıķ, balalarıġızını şeherge iltesĕz, faraz ķıldıķ, vaziyfasına ķızıġıp ķara ĕşke ķuyasız, emma min Möḫemmetḫannı ķara ĕşke biresĕm kilmiy, yaġniy meselen, ul miněm şekĕrtĕm bulġanġa, min anı sevde ĕşĕne öyrettĕresĕm kile, ul, faraz ķıldıķ, ḫezĕr törkiynĕ yaḫşı tanıp bara indĕ, faraz ķıldıķ, anıñ indĕ yazuv-sızuvġa da meharetĕ bar indĕ, binaberin min anı Zeynulla ḫaci kibĕtĕne birĕrge meslиḫet kürem. Zeynulla ḫaci, Allaġa şökĕr, bĕzněñ eşnelerĕbĕzden, inşallahırraḫmen, süzĕbĕzden çıķmasa kirek. Min ciberdĕ diseñ, faraz ķıldıķ, ulıñnı alıp ķalsa kirek, ḫaci efendĕ indĕ, faraz ķıldıķ, şeherde bĕrĕnçĕ teķva hem çın mösĕlman kĕşĕ. Eger de indĕ, faraz ķıldıķ, ulıñnı kĕşĕ item diseñ, şul urınnan da muvafik urınnı, vallahi eglem, tabarsıñ miken, - dip, biş barmaġı bĕlen yomırķa tutırmasın ĕlektĕrĕp ķabıp ciberdĕ.

Ḫezret, sekund sayın yuķķa çıġa barġan tavıķ kiseklerĕn imen barmaġı bĕlen törtkeliy-törtkeliy:

– Kĕm, Ḫeyrulla, ķayçan iltĕrge niyetlisĕñ, soñ? - dip sorap ta ķuydı.

– Bĕrer können iltĕp tapşırırġa idĕ isep. Bıyıl igĕnner de naçar... Bolay da elĕ, ḫezret, cilkede dürtev ķalalar, sin indĕ, ḫezret, ķulıñnan bĕrer yazuv birseñ, yaḫşıraķ bulır idĕ, yuķsa ķapķadan kĕrtmesler, bĕzně anda kĕm tanıy.

– Eyĕ, dörĕs eyttĕñ, kĕm, Ḫeyrulla. Min siña, faraz ķıldıķ, kitken vaķıtta, yaġniy meselen, möhĕrĕmně basıp bĕr name yazıp birĕrmĕn, ġoldır-r! Elḫemdĕlillah!.. - dip, ḫezret tavıķnı dönyaġa tuvmaġanday itĕp yuķķa çıġarıp, östelde aşarlıķ bĕr nerse de kürĕnmegeç: – Yaḫşı, kĕm, Ḫeyrulla, nigmetnĕ ķaytarıyķ! - dip ķulın küterĕp alġaç, miç aldınnan pıçraķ çarşav yırtığınnan ḫezretnĕñ avızına ķarap torġan balalar, çış-pış kilĕp:

– Kite, kite!.. - dip söyĕnĕp sikĕrĕştĕler.

Ḫezret polnıy fatiḫasın birĕp çıġıp kitüvge, ḫezret ķaldıķların kötĕp torġan balalar östelge barısı da bĕryulı höcüm ittĕler, lekin östelde söyeklerden başķa aşarlıķ nerse yuķ idĕ. Ḫeyrulla aġay ḫezretnĕ ozatıp kĕrĕp, östel ĕçĕne yeşĕrĕp ķuyġan ķoymaķlarnı çıġarıp, yartışar ķoymaķ turı kitĕrĕp, balalarına bülĕp birdĕ, emma Möḫemmetḫanġa bötĕn ķoymaķ tottırıp:

– Zur ulıma!.. Min anı, Alla tělese, kibětke birem, ul kibětçě bulır, - dip, Möḫemmetḫannıñ başınnan sıypap taġın nerseděr eytmekçě buldı da lekin, süz tapmağaç, iñsesěn gěne ḳaşıp ḳuydı.

Temlě ḳoymaḳnıñ lezzetlě, temlě isě Möḫemmetḫannıñ başın eylenděrěp cibergenge, ul, atasınıñ süzěne ehemiyet birmiyçe, ipteşlerěne kürsetěrge dip, maylı ḳoymaḳnı uçına yomarlap, uramġa çabıp çıġıp kittě.

V

Tañ eteçě ḳıçḳırġanda, Ḫeyrulla aġay ulın citeklep avılnıñ ḳır ḳapḳasınnan çıġıp bara idě. Ul ḳart köněnde üzěn hem tuġannarın ḳararlıḳ, ülgeç fatiḫası bulırlıḳ itěp ḫezěrliy torġan ulın şeherge, Zeynulla baynıñ kibětěne “kěşě” iterge ilte idě. Anıñ ḫıyalında kileçekte Möḫemmetḫannıñ kěşěge iḫtıyacı töşmeslěk ḫellě buluvı, kürşě Ġalimullanıḳı şikěllě, üz atları, üz sabanı, uramġa dürt tereze çıġarıp timěr yapḳan öyě buluvı, cirě buluvı digen uylar běrsě artınnan běrsě ütěp-ütěp kiteler idě. Měne taġın anıñ küñěl küzěne kěçkěne gěne, matur ġına işěġaldı kürěněp kittě, ul işěġaldında běr kötüv tavıḳ, ḳaz, ürdekler, sarıḳlar, alarnıñ berennerě kürěne başladı.

Ḳış köně ozın tönnerde cidělě lampa bělen yaḳtırtılġan cılı aḳ öyde aḳ saḳallı Ḫeyrulla babay bulıp, běr kötüv balalar arasında utıra, iměş. Taza matur balalar, anıñ ozın aḳ külmegěněñ çabuvınnan tartıp:

– Babay, miña çıbırḳı iş! - diy.

Ḳaysısı:

– Babay, miña çana yasa! - diy.

Ḳaysıběrsě:

– Babaḳayım, miña suḳa yasa! - diy.

Ḳara küzlě, ḳara ḳaşlı, ḳarlıġaç töslě kěçkěne Ġaynicamal:

– Babaḳayım, beġırěm, miña orçıḳ yasa! - dip, babasınıñ kiñ ciñěnnen tarta, iměş...

Anı bu ozın hem temlě ḫıyalınnan tuzannar tuzdırıp, dönyalar ciměrěp bělěştěrmiy çabıp kile torġan kürşě alpavıtnıñ ḳotırġan siměz atları hem kuçer tavışı ġına uyattı. Atlar ulın şeherge “kěşě” iter öçěn ilte torġan aḳsaḳ Ḫeyrulla aġaynı çaḳ ḳına taptap kitmeděler.

Kör atlarnıñ nıq toyaqları astıñnan çıqqan tuzan bolıtı ütkençĕ, Ğeyrulla ağay ulınıñ qulınnan totıp yul çitĕnde tuqtalıp qaldı...

Ul, ozaq itĕp, tuzannar tuzdırğan kareta artınnan qarap tordı-tordı da, avır sulap:

– Baylar şul!.. Bu dönyada alarğa cennet şul... İğ, mĕne sul yaqqa cikken atı ğına bulsa da, min bügĕn ulımnı şeherge, kĕşĕ qulına iltĕp birmes idĕm... dip, alpavıt hem anıñ qırları, atları, kötüvlerĕ, tĕgĕrmennerĕ ğaqında ozaq-ozaq uylap, üzĕne-üzĕ şundıy bĕr söal birdĕ: – Allahı Teğale añar, mĕne şul isĕrĕk baş alpavıt malayıña ana qarınında yatqan vaqıtta uq: "Mĕne siña şulqader cir, mĕne siña şulqader urman, tĕgĕrmenner", - dip birmegen bit?.. Añarğa bu devletnĕ atası qaldırğan... Emma atasına ul devletnĕ kĕm qaldırğan?.. Babası... Babasına kĕm qaldırğan?.. Üzĕ tapqan... Üzĕ niçĕk tapqan?.. Añar da Allahı Teğale anası qarınında vaqıtta uq birmegen bit. Tırışıp ĕşlep tapqan diseñ, mĕne min de ĕşliym, min de bit tırışam. Lekin niqader gĕne tırışsam da, miném tavığım da öçke gĕne qaldı, bu nik bolay?.. - dip, tağın şul avır soravğa cavap taba almıyça aptırap qaldı.

Möğemmetğan, çeçek atıp kilgen zeğıyf arış salamın çeyniy-çeyniy:

– Etkey, urtağa cikken atın boyar bĕzge birse idĕ, e? - dip quydı.

Yeş balanıñ bu süzĕ Ğeyrulla ağaynı qurqıtıp ciberdĕ.

– Etkey, mĕne şundıy atıbız bulsa, şep bulır idĕ bit?

– Qaya indĕ bĕzge, ulım, andıy atlar! Qara ayğır şikĕllĕ bulsa da yarar idĕ elĕ…

VI

Ğeyrulla ağay qoyaş çıqmas borın uq, ulın citeklep, Zeynulla ğacinıñ kibĕtĕ aldına kildĕ de, bağana östĕne utırıp, kibĕt açılğanın köte başladı. Dvorniklar, qaravılçılar, tağın elle nindiy malaylarnıñ uram sĕbĕrüvlerĕnnen şeher östĕne küterĕlgen tuzan, Möğemmetğannıñ üpkelerĕne yabışıp, anı buva başladı. Ul tuzan ĕçĕnde meñgĕge qalasıñ aldan bĕlgen şikĕllĕ bulıp kinet yılıy başladı. Ğeyrulla ağay şeher uramıñda Zeynulla ğacinıñ kibĕtĕ aldında ğomĕrĕnde bĕrĕnçĕ mertebe bügĕn ulın qızğandı. Narasıy balanıñ yamavlı kamzulı östĕne töşken küz yeşlerĕ dorfa Ğeyrullanıñ taş yöregĕn tĕtĕp cibergendey buldı, ul kibĕt açılğanın kötmiyçe ük ulı bĕlen kirĕ avılğa qaytuv uyın uylıy başladı. Şul arada kibĕt aldına bĕrniçe malay, şular artınnan kevĕşlerĕn laştır-loştır östĕrep bĕrniçe yeşüsmĕr yĕgĕt, alar artınnan qara mıyıqlı, qara küzlĕ, qarakül bürĕklĕ bĕrniçe "çın" prikazçik kibĕt aldına tuqtap, Ğeyrulla ağaynı kürmegenge salınıp, kĕmnĕdĕr köte başladılar.

Şular yanında, çitte boyığıp torğan, yamavlı kazakilı bĕr yeş malay, Möḫemmetḫan ķatına kilĕp, aķrın ġına:

– Ķaysı avılnıķı sin? - dip sorap ķuydı.

Lekin şul arada kibĕt aldındaġı törkĕm arasınnan çış-pış kilĕp:

– Minhac abıy! Minhac abıy! - dip pışıldaşa başladılar.

Yıraķtan ķamıt ayaķlı, ķara saķallı, çandır yözlĕ bĕrevnĕñ zur kün botikları bĕlen bötĕn uramnı şavlatıp kilgenĕn kürgeç, Ḫeyrulla aġay, bu "Minhac abıy" bolar arasında zur kĕşĕ iken, dip uylap, ayaķķa bastı, ulı Möḫemmetḫanniñ bürĕgĕn retlep, Minhac abıynı köte başladı. Minhac abıyġa yĕgĕtler un adımnan selam birseler de, Minhac abıynıñ selam ķaytarġanın Ḫeyrulla aġay işĕte almadı. Şuña küre ul yañadan selam birdĕ, Minhac añar nersedĕr mıġırdap, açuvlı yöz bĕlen ķulındaġı bĕr törkĕm açķıçlar arasınnan bişĕsĕn saylap aldı. Bismilla eytĕp, yozaķnı açtı, taġı bĕr mertebe bismilla eytĕp, işĕknĕ açtı, öçĕnçĕ bismilla bĕlen uñ ayaķtan basıp kibĕtke kĕrdĕ. Anıñ artınnan derece-derece bĕlen başķalar da ĕçke kĕrdĕler, iñ arttan bayaġı yamavlı kazakilı malay kĕrdĕ, anıñ artınnan Ḫeyrulla aġay, anıñ artınnan Möḫemmetḫan kĕrdĕ. Törlĕ islĕmaylar, islĕ sabın, ķanefĕr, badyan islerĕ Möḫemmetḫannıñ borınına kĕrgeç, ul kibĕtnĕ küterĕp töçkĕrĕp aldı. Atası anıñ ciñĕnnen tarttı.

Ķara mıyıķlı, ķarakül bürĕklĕ yĕgĕtler, yuġartın ķarap:

– Mokıt, pĕrs! - dip kölĕştĕler.

Aralarınnan bĕrev, prilavka artına kĕrĕp alyapķıçın beyliy-beyliy:

– Aġay, sĕzge ni birik? - dip, Ḫeyrulla aġayġa yaķtı yöz bĕlen süz ķuştı.

Ḫeyrulla aġay, malaḫay bürĕgĕ astınnan ḫezret birgen yazuvnı yĕgĕtke bire-bire:

– Bĕz üzĕbĕz Külbaş avılınıķı bulabız, bu yazuvnı Miftaḫ ḫezret birgen idĕ, ulımnı kitĕrgen idĕm... ḫĕzmetke... Üzĕmnĕñ ayaġım ĕşke yaramıy, şaḫtada imgengen idĕ. Bıyıl aşlıķlarnıñ bĕr de retĕ yuķ, malay, Alla üzĕ saķlasın indĕ, tormış avıraydı. Öçĕnçĕ yıl ḫatın vafat buldı... - didĕ.

Yĕgĕt, ḫatnıñ adresın uķıp, ḫatnı kirĕ bire-bire:

– Seyfulla, bu aġaynı Minhac abıy yanına kĕrt! - dip, iden sĕbĕrüvçĕ malayġa ķıçķırdı.

Şul arada kibětněñ törlě yağınnan:

– Bay töştě, bay töştě! - dip tağın çış-pış kile başladılar. Yěgětler, hemmesě de citdiy töske kěrěp, běrer ěş ěşlegen bulıp kürěněrge tırıştılar.

Şul arada yuvan gevdelě, östěne yeşkělt töstegě postavdan kiñ, ozın cilen kiygen, aķ saķallı mehabet běr kěşě, közgě şikěllě yaltırap torġan proletkadan töşěp, dars-dors basıp kibětke kěrdě. Kibětçěler barısı běryulı soldatlarnıñ generalġa selam birgennerě şikěllě selam birděler de těgě yuvan bay, selamně ķaytarmıyça türge uzıp, běr bülmege kěrěp küzden yuġaldı.

Bu yuvan kěşě küzden yuġalsa da, kibětçěler şıpırt ķına:

– Allaġa şökěr, yěgětler, bügěn baynıñ keyěfě yaḫşıġa oḫşıy, - dip, üzara pışıldaşıp aldılar. Lekin şulay da üzlerě tělegençe irkěn sulış almağanlıķları yözlerěnde kürěne idě, ḫetta těgě ķara mıyıķlı, ķarakül bürěklě yěgětler, üzara aķrın söyleşěp, minut sayın bay kěrěp yuġalġan işěkke ķarap ķuyalar idě. Ḫeyrulla aġayġa da ul yuvan kěşěněñ kěm ikenlěgěn běrsě añlattı. Kinet těgě şomlı işěk açılıp, elěgě yuvan kěşě kassa aldına bastı da, ķarçıġa şikěllě ütkěn küzlerěn yěgětler östěnde yörtěp:

– Ķara, ķara, ġaldiş!.. Küzěñ çıķķanmı, erem-tamaķ, mal östěne basasın, duñġız! - dip, poçmaķta kiştede korobkalar tězěp yörüvçě saķallı běr kěşěge açuvlanıp aldı. Bu saķallı kěşě baynıñ üpkesěnnen ķurķıp, ķaltıranıp, ķavşap, pěsi aldında torġan tıçķan şikěllě, üzlěgěnnen-üzě yuġaluv derecesěne citěp měskěnleněp ķaldı. Ḫeyrulla aġay anı ķızġandı.

Bay, Ḫeyrulla aġaynı kürgeç:

– Ey sěz, eremtamaķlar, nige kěşěně kürmiysěz! - dip ayaķ tiběp ķıçķırdı.

Şul arada Ḫeyrulla aġay ḫaci yanına barıp selam birdě.

Ḫaci, Ḫeyrulla aġaynıñ yomış bělen kilgeněn sizěp, iltifatsız ġına:

– Veġaleykěmesselam, kěm bulasıñ, ni yomış? - dip, ütkěn küzlerěn Ḫeyrullaġa těkedě.

Ḫeyrulla aġay ķavşap, anıñ söalěne cavap itěp, ḫezret birgen möhěrlě keġazně suzdı.

Zeynulla ḫaci ozın borını östěne altın küzlěgěn ķuyıp ḫatnı uķıġaç, tazamı, ěşke yaraķlımı, digendey, Möḫemmetḫannı cěntěklep ķaradı:

– Yaza bělemě?

– Bĕle idĕ, törkiynĕ şıtırdatıp uķıy, ġarepke töşĕp ķalġan idĕ.

– Urısça bĕlemĕ?

– Anısın bĕlmiy şul. Urısçasın min üzĕm de şaḫtada ġına öyrendĕm, ĕlĕk urısça bĕr süz de bĕlmiy idĕm. Yeş bit elĕ, öyrenĕr...

Yılıym-yılıym dip melcĕrep torġan ulınıñ bürĕgĕn tözetĕp ķuydı.

Zeynulla ḫaci, Möḫemmetḫannıñ östĕne bozav satuvlaşķan vaķıtta ķarıy torġan ķaraş bĕlen ķarap:

– Yuķ şul, urın yuķ. Ene üzĕñ de eytesĕñ bit elĕ, igĕnnerneñ retĕ yuķ, dip. İgĕn bulmaġaç, bĕzneñ de sevde bulmıy şul. Monda elĕ sineñ ulıñnan başķa da eremtamaķlar tulġan... Yuķ şul, urın yuķ, - dip, seġatĕn ķarap ķuydı.

Ḫeyrulla aġay, ķaltıraġan tavış bĕlen:

– Bay, Alla rizalığı öçĕn, yetim balanı ķızġanıp bulsa da al indĕ, Alla anıñ öçĕn siña başķa cirden birĕr, - dip yalvardı.

Zeynulla bay:

– Bulmıy şul, kĕm, aġay, urın yuķ şul. Elĕ alġan ḫĕzmetçĕlerneñ de ozaķlamıyça bĕrniçesĕn çıġarırġa uylıybız, - dip, ĕşlep torġan ḫĕzmetçĕlerneñ yöreklerĕn aġuvlap aldı.

Anıñ süzlerĕnnen soñ kibĕt ĕçĕ taġın da tınıp ķaldı. Ḫeyrulla aġay, yeşĕne töyĕle-töyĕle Zeynulla ḫacinıñ ayaķ astına tĕzleneр yalvara başladı. Ḫeyrulla aġaynıñ avıruv ayaġı östĕnde ġazaplanıp utıruvın ḫaci, kürmemĕşke salınıp, küzlerĕn kibĕtçĕler östĕnde yörtĕp: – Mĕne küresĕzmĕ, bĕzge ḫĕzmetke niçĕk kĕreler, bĕrĕgĕz ülse, anıñ urınına yözĕgĕz bar", - digen zeherlĕ süzlernĕ yĕgĕtlerge añlattı.

Şunnan ḫatnı yañadan bĕr ķat uķıġan bulıp:

– Yarıy indĕ, ḫeyĕrlĕ bulsın, Miftaḫ ḫezretneñ süzĕn tıñlap, ulıñnı alıp ķalsam ķalıym indĕ, lekin bĕzge ḫĕzmetke kĕrgen malaylarġa bĕz biş yılġa ķader jalunya birmiybĕz. Mĕne şul, ĕnĕm, biş yılġa buş ḫĕzmet ittĕrĕrge riza bulsañ, ulıñnı ķaldırasıñ, bulmıy iken, dürt yaġıñ ķıybla, bĕzge ĕşke öyrenĕr öçĕn sineñ şikĕllĕ mokıtlar ġına tügĕl, çiberrek tormışlı kĕşĕler de balaların tapşıralar. Mĕne şulay, biş yıl buş, yaġniy meselen, aşatuv, kilĕm bĕzden bulır. Öç yılġa ķader oyıktır, çolġavdır, biyeleydĕr üzĕñnen bulır, mĕne şuña riza bulsañ, ķaldır... Paşportı barmı?

Ҕeyrulla aġay, iñsesĕn ķaşıp:

– Bay, üzĕm ĕşke yaramıym, azraķ...

– Yuķ, yuķ, bĕzden jalunya bulmas, bĕr tiyĕn de jalunya bulmas. Elĕ ulıñnı borının sĕbĕrĕrge öyretĕrge kirek, - didĕ hem, ķara mıyıķlı yĕgĕtlerneñ bĕrsĕne borılıp ķarap: – Kĕm, Ġaliyulla, mĕne bu aġay biş yıl buş ҕĕzmet iterge ulın bĕzge tapşıra, rizalıġın bĕlдĕrĕp ķul ķuydır, malaynıñ paşportın al, aġaynıñ üzĕne illĕ tiyĕn sedaķa, bĕr kisek tĕgĕ sabınnı bir!.. - dip ferman birĕp, kibĕtten çıķtı da tarantasķa utırıp kitĕp te bardı.

Ҕeyrulla aġay nişlerge de bĕlmedĕ, aptırap ķaldı.

Şul arada Ġaliyulla bĕr defter totıp Ҕeyrulla yanına kildĕ:

– Mĕne şul töşke ķul ķuy, yaza bĕlmeseñ, tamġa da yarıy, - dip, illĕ tiyĕn aķçanı kassadan alıp birdĕ.

Ҕeyrulla aġay bĕr köměş illĕ tiyĕnge, bĕr ulına ķarap tordı-tordı da, aķçasın ulına birĕp, yeşĕne ķarlıġıp:

– Allaġa tapşırdım, ulım, Ҕoday şulay yazġan, küreseñ... Ҕuş, balam, sav bul! Baylarġa yaҕşı ҕĕzmet it! - dip, yeşĕne töyĕlĕp, artıķ süz eyte almıyça, kibĕtten çıġıp ta kittĕ.

Unikĕ yeşlĕk Möҕemmetҕan yeşlĕ kĕrfĕklerĕn tibrendĕrĕp, suyarġa satılġan yeş tay şikĕllĕ, basķan cirĕnde yardemsĕz, ҕereketsĕz ķatıp ķaldı...

VII

Möҕemmetҕan yort ĕçĕnde abıstaylar ҕĕzmetĕne ķuyılıp, kibĕtke yomış bĕlen gĕne töşe idĕ. Añar irĕklĕ avıl tormışınnan ķollıķ tormışına küçüvĕ bik avır buldı, ul asravlarnıñ, elle nindiy ķarçıķlarnıñ yomışların ütiy-ütiy üzĕ şikĕllĕ ük ҕaci ķollarına ҕĕzmet ite idĕ. Avıl tormışınnan şeher tormışına küçüv ĕç kitüvden başlanıp, medreselerde gĕne oçrıy torġan canvarlarnıñ peyda buluvları bĕlen temam buldı, emma ķalġanı borın zamandağı ġomĕrge satıp alġan ķollarnıñ ĕşĕ ni bulsa, moñarda da şuñardan artıķlıķ yuķ idĕ. Abıstaylarnıñ bazardan bazarġa, kibĕtten kibĕtke yörtüvlerĕ, ikĕşer-öçer potlı töyĕnnernĕ küterĕp ikĕşer çaķrım ceyev yörüvler Möҕemmetҕan öçĕn ġadiy ĕşlerden sanala idĕ. Buġazına çaķlı tıġılıp, küzlerĕnnen ķanlı yeşler ağızsa da: “Buldıra almıym, kütere almıym”, - dip eytĕrge cöret itmiy idĕ, hem ul süznĕ eytĕrge anıñ ҕaķı da yuķ idĕ. Şulay itĕp, Möҕemmetҕanġa yort ĕçĕnde teharetҕaneler erçĕtĕp, külge yüyĕş kĕrler töyegen zur kerzinner taşıtıp, kötüvge sıyırlar ķuvdırıp, tönner buyı şeher baķçalarınnan keceler ĕzletĕp, su taşıtıp, utın yardırıp,

samovar ķuydırıp, tögel bĕr yıl ҕĕzmet ittĕrdĕler. Şunıñ öçĕn köněne az digende taġın bĕr-ikĕ kĕşĕden ķıyın küre idĕ.

Möҕemmetҕannı ҕaci yortında ҕacinıñ üzĕnnen başlap iñ soñġı asravġa ķader tĕlegençe ķınarġa, sügerge ҕaķlı idĕ. İkĕnçĕ yılġa anı mekerce vaķıtında kibĕtke töşĕrdĕler. Kibĕtte de anıñ ĕşĕ kibĕt açıluvġa işĕk töbĕn sĕbĕrüv, kürşĕ çeyҕaneden totķalı samovar bĕlen çey taşuv, çey urını ҕezĕrlev, anı cıyıştıruv, poçta arķılı kilgen ikĕşer-öçer potlı posılkalarnı kibĕtke kitĕrüv, un ҕĕzmetçĕge ķuyılġan biş doverennıynıñ bereñgĕlerĕn, suġannarın öylerĕne taşuv, bişer-altışar potlı yeşçiklarnı bĕr urınnan ikĕnçĕ urınġa küçĕrüv, kibĕt astındaġı sası sularnı tügüv, podvore bedrefĕn erçĕtüv şikĕllĕ ĕşlernĕ unöç yeşlĕk baladan ĕşleteler idĕ, şunıñ östĕne her könnĕ biş-altı kĕşĕden ķıyın kürĕp, dönyadaġı barlıķ ķabaҕet süzlernĕ işĕte idĕ, ҕasıyl, kibĕtte derece cehetĕnnen ķara pĕsiden başķası hemmesĕ añar ҕuca idĕ.

Möҕemmetҕan ikĕ yıl kibĕtte şul ҕĕzmette yördĕ, dürtĕnçĕ yıl, bĕr malaynıñ avır yeşçik astında ķalıp imgenüvĕ sebeplĕ, Möҕemmetҕan anıñ urının bilep, prilavka artına kĕrdĕ… Bişĕnçĕ yılnı uram sevdegerlerĕne ķurġaşın yözĕk, sabın, kĕrşen, pekĕ şikĕllĕ nerselernĕ de sata başladı. Bu vaķıtta indĕ anıñ tavışı da ķalınayġan, borın astında ķara tökler de kürĕne başlaġan idĕ. Altınçı yılnı Zeynulla bay, Möҕemmetҕannı üz bülmesĕne çaķırıp, ayına cidĕ sum jalunya ķuyıp, prikazçik isĕmĕn taġıp, fatiҕasın birĕp çıġardı. Möҕemmetҕanġa üz ġomĕrĕnde şunnan da zur şatlıķnı kürüv nasıyp bulmadı. Zeynulla ҕaci üzĕnçe çınlap ta yaҕşılıķ itken kĕşĕ şikĕllĕ, köçlĕ simĕz ķulların şĕşken borınına ķader küterĕp, ozaķ itĕp doġa ķılıp, Alladan Möҕemmetҕan öçĕn “tevfıyķ” sorap, üzĕ öçĕn devlet tĕledĕ...

VIII

Zeynulla ҕaci üz ġomĕrĕnde dürt işanġa sabaķķa utırġan “teķva” mörit idĕ. Namazın yerminke vaķıtlarında, ķısınķı yullarda ġına ķazaġa ķaldıra torġan “dindar” kĕşĕ idĕ. Çirbik-mirbik, pelte-melte şikĕllĕ saҕabelerden soñ çıķķan, istiġmalĕ motlaķan merġub bulġan nerselerden saķlanıp, çalbarnı ķısķa yörte torġan sufi sevdeger idĕ. Ҕeremlĕgĕ şöbhelĕ bulġan sıranı yĕgĕrmĕ dürter şĕşe pireşlep ķaytıp, ҕĕzmetçĕlerĕn, asravların huşlarınnan taydırġançı ķınasa da, atķa bismillasız çıbıķ ormıy torġan “yomşaķ küñĕllĕ” allayar bende idĕ. Prikazçiklarnıñ jalunyaların, aşaġan aşlarınnan ķısıp, açlıķtan ġaciz bulıp ҕĕzmetke kĕrgen küsektey yĕgĕtlernĕ “ĕşke öyretüv” ҕeylesĕ bĕlen bişer-altışar yıl buşlay ҕĕzmet ittĕrĕp ĕtlene-ĕtlene atasınnan miras ķalġan cidĕ mĕñ sum sermayesĕn barı “üzĕnĕñ tırışlıġı”

bělen gěne tuġız yöz měñge citkěrgen osta spekulyativ, mahir ěkspluvatator idě. Möḫemmetḫan şul kěşěněñ fatiḫasın aluv bělen üzěn beḫětlě sanadı, çönki ḫezěr indě ul üzě běrniçe kěşěge baş bulıp, Zeynulla ḫaci faydası öçěn utķa kěrěrge torġan tırış yalçı idě. Üzě şikěllě açlıķtan ġaciz bulġaç, tamaķ ḫaķına ḫězmetke kěrgen malaylarġa ul ḫezěr, östen gěne ķarap:

– Ey sin, mokıt, bereñgě ķorsaķ! - dip kěne eydeşe, turı kilgende, malaylarnıñ yañaķ töplerěnnen utlar da çıġarġalıy idě. Çönki anıñ üzěn şulay terbiye ittěler, ul, malay bulıp ḫězmet itkende, kiběttegě kibětçě yěgětler, öyge ķaytķaç baynıñ kekrě ayaķlı, pirog başlı, cěn almaştırġan malayı avızın-borının ķanġa batırġançı ķıynıy idě. Eger de ķıynatmasa yaramıy, bay ulınıñ keyěfě kite.

Şuñar küre, Möḫemmetḫannın ķatı ķulı kükrekke törtělgeç, těgě malaylar yılasalar, ul, alarnıñ yılavlarına ġacepsěněp:

– Çiyěrtěrge de yaramıy üzlerěne, ḫezěr kece mayı sıġa başlıylar, běz malay bulıp ḫězmet itken çağında bězně kevěş bělen kükreklerge tibe-tibe ķıynıylar idě, şunda da küzden yeş çıġaruv tügěl, "ěh" te itmiy iděk, e bolarġa barmaķ bělen tiyerge de yaramıy, alay bik irke bulġaç, bayġa kěrmiyler anı! - dip ķırt kiserge yarata idě.

IX

Zeynulla ḫaci Möḫemmetḫannı yarattı. Ḫatlar, deġvetnameler yazuv şikěllě ěşlerěn bay Möḫemmetḫannan ěşlete başladı. Baynıñ mondıy ķaraşı Möḫemmetḫannıñ derecesěn yěgětler arasında küterdě, jalunyası da yěgěrmě sumġa cittě, şuñar küre ul üzě gěne ķalġan vaķıtlarda canaşı Feḫěrnisa ḫaķında törlě uylarġa çumıp, öylenüv turında plannar ķora başladı. Lekin öylenüv şikěllě zur ěşke baynıñ fikěrěn bělmiyçe kěrěşüv ul vaķıtlarda gönah hem zur edepsězlěk bulġanġa, Möḫemmetḫan da bu adımın üzě gěne ěşliy almadı. Ul üzěněñ öylenüv fikěrěn bayġa añlatırġa yartı yıldan birlě yörse de, uñay urın, yaḫşı vaķıt turı kitěre almaġanġa, öylenüv ěşlerě ḫıyalda ġına yöriy idě, emma yıllar kötmiy, haman üte.

Möḫemmetḫannıñ soldattan ķalġanına da ikě yıl tulıp üttě indě. Feḫěrnisanıñ atası da oçraġan sayın şul yaķtanraķ süzně ķayıra başlaġaç, Feḫěrnisanıñ da, Möḫemmetḫannıñ da canaşı bělen ķavışuvġa tělek çigěne citkeç, baynıñ keyěflě vaķıtın turı kitěrěp, meseleně açtı.

Zeynulla ḫaci Möḫemmetḫannıñ çitěkçě Kelimulla ķızı Feḫěrnisaġa öyleněrge tělegeněn bělgeç, yözěne cehennem ķaralığı çıġarıp:

– Bězden röḫsetsěz üzsüzlěleněp öylenesěñ iken bězden fatiḫa da yuḳ, bězde urın da bulmas, - dip, Möḫemmetḫannıñ yöregěn aġuvlap, tavışın yomşata töşěp: – Bězněñ nimekně aşaġan kěşě bězněñçe bulırġa tiyěş, min sině üzěm öylenděrěrměn! - dip, doḫa tolıbın kiyěp, kükrep kibětten çıġıp kittě.

Baynıñ bu cavabı Möḫemmetḫanġa yeşěn taşı şikěllě teěsiyr ittě. Ul, tuñġan şikěllě, üzlěgěşen děr-děr kile başladı. Baynıñ Feḫěrnisanı alırġa riza bulmavı anıñ bötěn şatlıḳların cuydı, şulay da aḳılı Zeynulla ḫacınıñ açuvına duçar buluvdan saḳlanırġa ḳuşsa da, yöregě, ni bulsa da, Feḫěrnisa bělen ḳavışuv yaġın yaḳlıy idě... Měne şul ikě ut ěçěnde Möḫemmetḫan běr-ikě atna yandı. Yörek ḳanına mançılıp Feḫěrnisaġa yazġan ḫatlarında "aḫrı, canım, ḳavışa almabız" digen fikěrně söygen kěşěsěne añlatırġa tırıştı. Lekin söykěmlě Feḫěrnisanıñ çeçeklě ḫatlarında "canım, ḫarap ite kürme" digen süzlerěn uylap, Möḫemmetḫan tönner buyı yılap çıġa idě. Möḫemmetḫan bělen Feḫěrnisanıñ, běr-běrsěne Tahir bělen Zöhre şikěllě ġaşıyḳ buluvlarına üç itkendey, ḳara ġarep şikěllě, Zeynulla ḫacınıñ araġa kěrüvě ikě ġaşıyḳnıñ ikěsěněñ de ġaḳılların başlarınnan çıġardı. Möḫemmetḫan, Feḫěrnisa hem Kelimulla aġay - běr yaḳtan hem Zeynulla ḫaci ikěnçě yaḳtan tartışa başladılar. Ḫaḳsız bulsa da, běr bay öç feḳiyrně ciñdě. Möḫemmetḫan Zeynulla ḫacınıñ Fatıyma isěmlě asravına öyleněrge mecbür buldı. "Yumart" ḫaci, ěşlegen gönahların ḳaplar öçěn, öç yöz sum pridan da birdě. Ḫaci bělen asravnıñ isěmě çıḳḳanġa, Möḫemmetḫan bělen Fatıymanıñ arası ut bělen su şikěllě buldı. Möḫemmetḫan bělen Fatıyma bay ḫetěrě öçěn bötěn tormışların, reḫetlerěn bay tělegěne ḳorban ittěler.

Fatıymaġa öylenüv bělen Möḫemmetḫannıñ bötěn reḫetě, barlıḳ ḳızıḳları yuġaldı. Ělěkterek doverennıy buluv ömětě, üz başına kön kürüv ḫıyalları niḳader ḳuvetlě bulsa da, ḫezěr ul tělekslerněñ şul derecede ük ehemiyetlerě de ḳalmadı. Tormış können-kön avıraya bara, yěgěrmě sum jalunya citmiy başladı, öy ěçěn bala-çaġa bastı... Şunıñ östěne Möḫemmetḫannıñ revmatizmı köçeyěp kittě, taş idenlě salḳın kibět ěçěnde běr seġatně ütkerüvě añar cehennem ġazabınnan da avır toyıla başladı, niḳader avır, niḳader çitěn bulsa da, irte seġat altıdan kiç seġat unġa ḳader, unaltı seġat avıruv ayaḳlar bělen taş idenge basıp torırġa ul mecbür idě, şunıñ östěne yüyěş kibětněñ havasınnan, aşav-ěçüvněñ citěşmevěnnen, ḫězmetněñ avırlıġınnan tuvġan kükrek avıruvı köçeyěp kitěp, kibětke de çıġa almaslıḳ buldı.

Könnerněñ běrěnde Zeynulla ḫaci, Möḫemmetḫannı kibětke çaḳırtıp, těgě prikazçik derecesěn taḳḳan vaḳıttaġı mehabet tavışı bělen:

– Ěněm Möḫemmetḫan, bu könge ḳader běz sině cemeġatlerěñ bělen tuydırıp kilděk, anısı öçěn reḫmet eytseñ de, eytmeseñ de üz ěşěñ. Allahı Teġale ḫezretlerě bězněñ sězge kürsetken igělěklerěbězně kürüvçě, indě sin avırġan ikensěñ, anda bězněñ ěşěběz yuḳ, anısı Alla ěşě, eyě, bězge ěşçě kirek, avıruvlar kirekmiy, bězněñ kibět, yaġniy meselen, balnis tügěl, kibět bit bu, kibět! Měne sin běr atnadan birlě kibětke çıḳmaġansıñ, běz, ěněm, ḫězmet itmegen kěşěně üzěbězde tota almıybız, bügěnnen soñ sin bězněñ kěşě tügěl, bězden siña fatiḫa. Kassaġa altmış sum ḳırıḳ biş tiyěn bireçegěñ bar iken, aḳçañ bulsa, tülep ḳaldır, bulmasa - vekselge ḳul ḳuyıp kitersěñ, dönyadaġı isep-ḫisapnı aḫiretke ḳaldırmıyḳ... Yarıy, Allaġa tapşırdıḳ, bězden siña fatiḫa, bay bul!.. - dip, běr çirěk kiñlěgěndegě ḳama totḳan yaḳalı namaz tolıbın kiyěp, sölěk şikěllě arġamaḳḳa utırıp, salḳın tın havada ḳar tuzanın tuzdırıp çabıp kittě.

Zeynulla ḫacinıñ bu ěşěnnen soñ Möḫemmetḫannıñ buġazına běr ḳatı nerse utırġan şikěllě bulıp, añar sulış alırġa uñaysızladı. Ul Zeynulla ḫaciġa, bötěn köçěn cıyıp, barlıḳ selametlěgěn anıñ baylıġı öçěn ḳorban itkenlěgěn, ḫezěr, ěşke yaramaġaç, uramġa çıġarılıp taşlavnıñ yaramaġanlıġın eytmekçě buldı, lekin ḫaci yuḳ idě indě. Ul şul ḫaḳta yěgětlerge zarlanmaḳçı buldı, lekin anıñ avızınnan aḳ küběkten başḳa nerse çıḳmadı, tik küzlerěnnen ḳaynar yeşler salḳın kibět ideněne aḳrın-aḳrın tamalar idě. Ul, küzlerěn şunda ḫězmet itüvçě yěgětler östěne těkep, şul süzlerně eytmekçě buldı, lekin buġazınnan tavışı çıġa almadı: “Měne, yěgětler, kürděgězmě? Měne bu sězge sabaḳ bulsın, min barıběr běttěm indě, emma sěz üz ḫaḳıġızını şul ḳansız canvardan taptatmaġız. Měne min şul kěşěněñ reḫetě, anıñ bayuvı öçěn unbiş yıl ḫězmet ittěm, anıñ bayuvı öçěn bötěn savlıġımnı birděm... Emma ḫezěr, min ěşke yaramıy başlaġaç, ětně ḳuvıp çıġarġan şikěllě ḳuvıp çıġardı, kürděgězmě, yěgětler? Küresězmě? Kürěgěz, bu sězge sabaḳ bulsın, sězně de alda şul könner köte, aġyah bulıġız!” - digendey, yeşlě küzlerě bělen alarga tilměrěp ḳarap tordı, lekin şul avır vaḳıtta anıñ ḫelěn, keyěfěn sorarlıḳ kibětte běr kěşě de tabılmadı. Ul, köçke-köçke gěne avıruv ayaḳların östěrep, kükregěndegě avıruvdan, açuvdan, ġarlěkten buvıla yazıp, yüteléne ḳarlıġıp, kibětten çıġıp, kibět aldındaġı baġanaġa söyeldě.

Unbiş yıllıḳ ḫězmet könnerě anıñ küz aldınnan şanlı kürěněşler bulıp běr-běr artlı üte başladılar, ul, yodrıḳların yomarlap, timěr baġanaġa bere-bere:

– Soñ, min ni öçěn tırıştım? Nige tırıştım?! - dip, üz-üzěne söal birěp, tiren uyġa ḳaldı. Anı bu uyınnan yanındaġı atnıñ poşḳıruvı ġına uyattı, bu at añar tanış idě... Bu at Zeynulla ḫacida Möḫemmetḫan bělen běrge ěşlegen idě, lekin ḫezěr ul da ěşke yaramıy - ḳartayġan,

imgengen indĕ. Şuşı avır minutta anıñ ḫelĕn aḳ ḳaşḳa añlar töslĕ toyıldı, çınlap ta, alar bĕr-bĕrsĕn añlaştılar buġay.

Möḫemmetḫan, beḫĕtsĕzlĕk dusı aḳ ḳaşḳa yanına kilĕp, anıñ ḳuyı yalın sıypap:

– Sin de bĕttĕñmĕni, ḫayvan? Eyĕ, bĕz sinĕñ bĕlen ikĕbĕz de bĕttĕk, bĕzneñ indĕ monnan soñ Zeynulla ḫaciġa kiregĕbĕz yuḳ. Eyĕ, ḫezĕr bĕz taşlandıḳlar indĕ, ġomĕrge taşlandıḳ. Bĕz ni öçĕn, kĕm öçĕn tırışlıḳ soñ? - dip irĕnĕn ḳaltıratıp, ḳalġıp torġan ḳart alaşaġa söyelĕp, üksĕp-üksĕp yılıy başladı.

Şul arada kürşĕ kibĕtten itçĕ Feḫri, söylene-söylene atḳa taba kilĕp:

– Yarıy, yarıy, art sanınnan bĕr pot, ḳazılıḳ turınnan un ḳadaḳ ḳaldırırmın, lekin beyesĕ öç tiyĕn yarım bulır, - didĕ.

Kibĕt aldındaġı yuvan tatar, ḳarġa tavışları çıġarıp:

– Yöregĕ, yöregĕ de miña! - dip ḳıçḳırdı.

İtçĕ Feḫri, aḳ ḳaşḳanıñ yal mayın, ḳorsaḳ astın totıp:

– Yarıy, yarıy, yöregĕ de siña bulır. Aḫ, ḫayvan, ḳart bulsa da, kürke itĕne birĕşmes! - dip, kün biyeleyĕ bĕlen simĕzrek cirĕne suġıp, aḳ ḳaşḳanı suyarġa alıp kittĕ. Ĕş safınnan çıḳḳan ḫayvan, irĕnĕn ḳaltırata-ḳaltırata, üzĕn suydırırġa riza bulıp, yaña ḫucası artınnan aḳsıy-aḳsıy kittĕ. Möḫemmetḫan aḳ ḳaşḳa artınnan ḳarap ḳaldı. Ul bügĕn aḳ ḳaşḳa bĕlen üzĕ arasında bik zur yaḳınlıḳ bulġanlığın açıḳ añladı.

Moñarçı şunı añlıy almavına çın küñĕlĕnnen ḳayġırıp:

– Ni öçĕn kĕşĕlerneñ itlerĕn aşamıylar iken? Eger de ul ġadet bulsa, şöbhesĕz, Zeynulla ḫaci miněm itĕmnĕ de aşar idĕ, yöregĕmnĕ, bavırlarımnı ḳızdırıp cemeġatlerĕn sıylar idĕ, şunda ul, bĕlĕp aşaġız, bu Möḫemmetḫan itĕ, dimes idĕ. Miněm ikmegĕmnĕ aşap ḳan cıyġan, miněm ḫaḳım bu, diyer idĕ... Yuḳ, çınlap ta nige kĕşĕ itĕn aşamıylar iken? Yuḳḳa... kĕşĕ... - dip süzĕn eytĕp bĕtĕre almadı, avızınnan ḳan kitĕp, huşınnan tayıp, unbiş yıl ḫĕzmet itken kibĕt aldına yıġılıp can birdĕ...

Ul üldĕ... Ul meñgĕge yuḳ indĕ... Ul bĕttĕ... Tik Zeynulla baynıñ kibĕt aldında aḳ ḳarnı bizegen ḳızıl ḳan ĕzĕ gĕne ḳaldı...

2.1.4. Yöz Měñ

I

Ḫekimcan abzıy kěçkěne gěne běr bayda belekey gěne prikazçik idě. Anıñ bötěn tělegě, iděalı bay buluv idě.

Ḫekimcan abzıy üzěnnen de aḳıllı, töplě kěşěně bötěn şeherde tapmaġanġa, ḳayçan da běr bay bulasına imanı ḳamil idě. Ul üzěn běle başlaġannan birlě baylıḳnı söye, bay buluvnı çın küñělěnnen těliy, şul baylıḳ turısında tönnerěn yoḳlamıyça elle nindiy temlě baylıḳ ḫıyallarına çumıp uylanırġa yaratsa da, bayuvnıñ sebeběne kěrěşmiy idě. Üzěnçe, aḳıllı ite idě şikěllě, çönki anıñ ḳaraşında summasız bayuv bělen ine bělen ḳoyı ḳazuv ikěsě běr bulıp kürěneler idě. Şuña küre ul summasız bayuv yullarına kěrüvně uylamıy da hem andıy yuḳ ěşler bělen başın da ḳatırmıy idě. Ḫekimcan abzıy üzěn tecriybelě kěşěler cömlesěnnen yörtkenge, kěmněñ niçěk bayıġanın, ḫelěněñ niçěk ikenlěgěn, kěmněñ nindiy yullar bělen ěş yörtkeněn bělem deġvası ḳıla torġan, kěşě ěşěn tikşěrěp ḳartayuvçı salamtorḫannarnıñ běrsě idě. Şuñar küre, baylarnıñ hiçběrsěněñ ěşlep bayıġanlıḳları añar kürěnmiy idě. Aña tanış bulġan baylarnıñ küběsěne devlet ata-babalarınnan ḳalġanġa, andıy baylarnı ul suḳır beḫětněñ ḫucaları itěp kěne tanıy hem şulay yörte idě. Şulay itěp, bězněñ Ḫekimcan abzıy tırışıp ěşlep bayuvnı uylamıy da hem alay itěp bayuvġa ışanmıy da idě. E üzěněñ bay bulası bik kile idě. Anıñ ḳardeş-ḳabilesě üzěnnen de feḳıyrrek bulġanġa, ul bayır öçěn miras-felen de kötěp yatmıy idě. Bolay, niçěk te bulsa, meselen, yuldan zur aḳça tabıp ye bütençe, niçěk te ḫariḳılġade běr ěş bělen bayıysı kile, şuña ışanıp üzěn-üzě yuvata idě.

Ḫekimcan abzıy, ḫezěrgě baylarnıñ ěş ite, tora bělmevlerěne ġacepleněp:

– Min bay bulsam, bötěn baylarġa ürnek bulırlıḳ ěş te iter iděm hem tora da bělěr iděm, ḫezěrgě baylar nerse ul... Baylıḳnıñ ḳaděrěn bělmiyler, reḫetlene de almıylar, - digen şikěllě süzler bělen hervaḳıtta baylarnı tirgiy, şělteliy idě. Bigrek te üz bayınıñ ěşěn ḳuya bělmevě, reḫet kürmevěne ěçěnnen açuvlana hem ḳayġıra idě.

Ḫekimcan abzıy şulay baylarnı tora bělmiyler dip sügěp, üzěněñ bay bulasın uylıy-uylıy başı ḳatıp, şul kěşě baylıġın tikşěrěp, üzěněñ kileçekte yuldan aḳça tabıp bayuvınnan başḳa nerselerně retlep uylıy da, ěşliy de almıy başladı.

Beġzě vaḳıtlarda çey artında, ul bay bulġaç nerseler ěşliysěn ḳızıp söyliy başlaġaç, ḫatını Şemsěḳamer abıstaynı ḳurḳıtḳalap alġanġa, ḫatının tübendegě süzlerně eytěrge mecbür ite idě:

– Siña eytem, siña teġayĕn baylıķ cĕnĕ suġılġandır, aḫrısı. Yĕġĕrmĕ yıldan birlĕ şul bayuvdan başķa süz taba almıyça aptıradıñ indĕ sin!.. Siña eytem, bu arada baylıġıñnı yışraķ söyliy başladıñ, Şemsi ebige kürĕnmiysĕnmĕ? Ul, inşalla, daruvın tabar idĕ. Bolay bulsa, Alla saķlasın! - dip te ķuya idĕ.

Lekin ḫatınınıñ bu süzlerĕ anıñ ķolaġına da kĕrmiyler idĕ.

Ul, başındaġı kelepüşĕn östelge şap itĕp berĕp:

– Ķamer, bĕleseñmĕ nerse? - diy.

– Nerse?

– Bĕz bit sineñ bĕlen ķayçan da bulsa bĕr bay bulaçaķbız. Billehiy ġazıym, bĕz sineñ bĕlen avtomobillerde gĕne eyttĕreçekbĕz bit, küñĕlĕm size. - Yöregĕn kürsetĕp: – Mĕne şunda elle nindiy bĕrnerse: “Ḫekimcan, sin bayıyaçaķsıñ”, - dip, haman eytĕp, ķıçķırıp torġan şikĕllĕ tora. Bu tikmege tügĕl, bu Allanıñ bĕr ḫikmetĕ bulırġa kirek, - diy idĕ.

Ḫatını, avır sulap:

– Amin indĕ, yuraġanıñ yuş bulsın idĕ, - diy. – Lekin, siña eytem, Şemsi ebige kürĕnseñ, ḫeyĕrlĕrek bulır idĕ, monıñ aḫırı ḫeyĕrlĕ bulmasķa oḫşıy, küñĕlĕm elle nerse sizgendey bula. Köçeyse, Alla saķlasın, ye ġaķıldan şaşarsıñ...

Ḫekimcan, üpkelegen tavış bĕlen:

– Eyĕ, ġaķıldan şaşa diy. Bayımayınça min ġaķıldan da şaşmam, ülmemĕn de, bĕlděñmĕ? Ġaķıldan da şaşmam, ülmemĕn de... dip ķuya.

– Amin indĕ, ferĕşteněñ uñ ķolaġına turı kilsĕn idĕ indĕ.

– Ferĕşte, eyĕ, bayıybız digeç bayıybız, mĕne monda, bayıysın, Ḫekimcan, dip tikke gĕne ķıçķırıp tormıy. E sin ferĕşte diysĕñ...

Ḫatını ķurķınıp söylene başlıy:

– Çü, çü, siña eytem, bayısañ bayı, lekin, zinhar, dip eytem, ferĕştelerge gĕne süz tiydĕre kürme. Alla saķlasın, ye imansız ķubarsıñ!..

– İmansız ķubarsıñ? Tapķan bĕr süz, imĕş, imansız ķubarsıñ. Bayıybız digeç bayıybız, he!.. Emma ķızıķ bulır soñ. Öyretĕr idĕm ḫezĕrgĕ baylarnı... Tĕgĕ Kildĕrmenněñ biyĕk köpçeklĕ proletkasın bĕleseñ bit, mĕne şunıķı töslĕ biyĕk köpçeklĕ proletkaġa atnıñ mĕne digenĕn duġasız ġına ciktĕrĕp çıġar idĕm bit min. Minde bit ul vaķıtta avtomobilnĕñ

de prostoyı bulmas, altı köpçeklĕsĕn zagranitsadan kitĕrttĕrĕr idĕm!.. Öyretĕr idĕm min baylarnı! - dip, baylıq turısında süz çıqqanda, şulay qıza torğan vaqıtları da bulğalıy idĕ.

II

Pitĕrda ğaskerlerneñ ğailelerĕne yardem öçĕn zur beğĕt sınaş uyını buluv ğeberĕn Ğekimcan abzıy başta salqın qan bĕlen gĕne qarşı alğan idĕ. Soñınnan, bĕr voyejerdan yöz mĕñneñ tĕlese kĕmge çığuvı mömkin ikenlĕgĕn bĕlgeç, ul ikĕnçĕ törlĕrek itĕp ĕş yörte başladı. Ğekimcan abzıy bik küptennen birlĕ otış biletı alıp, ikĕ yöz mĕñnĕ otarğa qızıqsa da, lekin ikĕ yöz mĕñ çığa torğan biletnı alırğa summa yuqlıqtan, yıl sayın ikĕ yöz mĕñnĕ otuvdan meğrüm bulıp kile idĕ.

Mĕne bıyıl, Pitĕrdağı beğĕt sınaş uyınında biş sumlıq biletqa yöz mĕñnĕ otarğa uylap, bötĕn bĕr bilet alıp, yöz mĕñnĕ otıp bayuv ğesterĕne kĕrĕştĕ. Ul isĕne töşkeç te biletnı satıp almadı. Çönki ul, alay uylamıyça-nitmiyçe, duvamallanıp bilet alırğa, bütenner şikĕllĕ, üzĕn cüler dip bĕlmiy idĕ. Ul, başta ebilerden işĕtĕlgen törlĕ ırımnarnı ğodqa ciberĕp, yöz mĕñnĕ otuvında şöbhesĕ qalmağaç qına, bilet alırğa buldı. Beğĕt sınamış kĕbi uyınnarda urlağan aqçağa bilet alsañ - tĕlegen nerseñ çıqmıyça qalmıy digen bĕr fikĕr qaydandır anıñ qolağına kĕrgen idĕ, şuña küre ul bĕr cirden bĕr gĕne tiyĕn bulsa da urlarğa qarar birse de, başta bu tılsımlı bĕr tiyĕnnĕ urlarlıq cir taba almıyça aptırap bĕttĕ. Ĕzliy torğaç, anıñ aqıllı başı bu uñaysızlıqtan da anı qotqardı.

Könnerden bĕr kön ul, aqça salır öçĕn aldına telinke quyıp, küpĕr aldında utırğan suqır ğeyĕrçĕneñ telinkesĕnnen bĕr tiyĕnnĕ ĕlektĕrĕp, şunnan turı yöz mĕñnĕ östĕrep çığaraçaq biletnı alırğa dip kittĕ. Bu ğeyĕrçĕge, bĕr tiyĕnĕ öçĕn yöz mĕñ çıqqaç, yöz sum birĕrge nezĕrĕn de eyttĕ... Biletnı aluv bĕlen bĕrge Ğekimcan abzıynıñ ĕçĕne baylıq değvası ikĕnçĕ törlĕrek bulıp kĕrdĕ. Ul ğezĕr, baylarğa üzĕneñ kileçegĕndegĕ meclĕsteşlerĕ itĕp kĕne qarap, bĕrniçe aydan soñ üzĕneñ de şular töslĕ ük beğĕtĕ qupşıraq hem heybetrek bay buluvında anıñ şöbhesĕ yuq idĕ, ul ğezĕr uramda yörgen vaqıtta da aşıqmıyça, kiyĕrĕlĕp olı sımaq bulıp, baylar şikĕllĕrek itĕp yöriy başladı indĕ.

Ğekimcan abzıy biletnıñ nomerın hiçbĕr kĕşĕge kürsetmedĕ. Kibĕttegĕ ipteşlerĕ, anıñ bilet satıp alğanın bĕlĕp, aña kompaniyege quşılırğa nikader tırışsalar da, ul aña yaqın da kilmiy idĕ. Çönki anıñ yöz mĕñnĕ otuvında şöbhesĕ yuq idĕ. Ğetta ul bu beğĕt sınaş uyının Allahı Teğale anıñ öçĕn gĕne cibergendĕr dip te uylıy idĕ. Eger bu yöz mĕñlĕ beğĕt sınaş uyını bulmasa, ul üzĕneñ bayuv iğtimalı yuqlığın bĕlĕp, şuña küre şul beğĕt sınaş uyının uylap çığarğan kĕşĕlerge ĕçĕnnen doğa da qıla idĕ.

Ul ḫezĕr her könnĕ, könner-tönner buyınça, yöz mĕñ çıḳḳaç, ĕşnĕ ḳaydan ve niden başlarġa dip uylanıp, ḫıyallanıp yöriy-yöriy kibĕttegĕ ĕşlerĕn de onıta başladı. Mĕne şul yöz mĕññĕ otuv ḫıyalı bĕlen ḫıyallanıp yörgen kiçlerneñ bĕrĕnde ul ġaceyĕp bĕr töş kürdĕ.

Bötĕn dönya yözĕ su, diy, imĕş. Şul zur sunıñ urtasında bĕrdenbĕr gĕne köyme kürĕnĕp tora, diy. Ḫalıḳnıñ hemmesĕ de, şul köymege utırır öçĕn, aña taba aşıġıp yözĕp baralar iken, diy. Ḫekimcan abzıy başta yüriy şayartıp, bĕr urında yözĕp tordı-tordı da, diy, ḫalıḳ köymege yaḳınlaşa başlaġaç ḳına, ul bĕr gĕne mertebe sipegen idĕ, diy, şul vaḳıt ḫalıḳnıñ hemmesĕ de elle ḳayda artta ḳalıp, yalġız başı köymege utırıp, tübenge taba yözĕp kite, diy. Elĕgĕ köymede bĕryalġızı bĕr işkek bĕlen gĕne işĕp bardı-bardı da, diy, bĕr cirge çıḳtı, diy. Ul cir Pitĕr iken, diy. Mĕne şul urında aḳ kiyĕmnerge kiyĕngen bĕr kĕşĕ zahir bulıp, Ḫekimcan abzıyġa ḳulın suzıp, anı sudan çıġardı, diy. Bu aḳ kiyĕmlĕ kĕşĕ, Ḫekimcanġa turı ḳarap bĕraz torġaç: “Biletıññı kürsetçĕ, knez”, dip eyttĕ, diy. Elĕgĕ kĕşĕ biletnı elle nindiy keġazler bĕlen çaġıştırıp ḳarıy-ḳarıy da, diy: “Ḫekimcan Ḫeyrĕtdinoviç, sin bik beḫĕtlĕ kĕşĕ ikensĕñ, siña bit yöz mĕñ çıḳtı”, dip eyttĕ, diy. Şunnan soñ elle nindiy bik zur dvorĕts sıman nerse buldı, diy. Aḳ kiyĕmlĕ kĕşĕ, zur bülmeneñ urtasında torġan vagon ḳader timĕr şkafnı açıp, aḳça sanıy başladı, diy. E yanındaġı ikĕ kĕşĕ altın aḳçalarnı baḳır sosḳıçlar bĕlen ḳapçıḳlarġa tutıralar idĕ, diy. Şunnan soñ, bĕr keġazge ḳul ḳuydırdılar da, diy, altın töyegen ḳapçıḳlarnı Ḫekimcan abzıyġa birĕp, alıp kiterge ḳuştılar, diy. Ḫekimcan abzıy, altın töyegen unlap ḳapçıḳnıñ iñ kĕçkĕnesĕn kütermekçĕ bulġan bulıp niḳader azaplansa da, kütere almadı, diy.

Şulay azaplanıp torġanda, tirge batḳan köyĕnçe uyanıp kittĕ. Anıñ yöregĕ östeldegĕ budilniknıñ ḳıñġıravınnan kim suḳmıy idĕ.

Ul, bu şatlıḳlı töşnĕ söyler öçĕn, ḫatınına tĕrsegĕ bĕlen törte-törte:

– Ḳamer, Ḳamer, tor, töş kürdĕm, bayıybız, tor, cüler, tor!.. - dip uyatıp, töşĕn baştanayaḳ söylep birdĕ.

Lekin Şemsĕḳamer abıstaynıñ bu töşke artıḳ isĕ kitmedĕ.

Ḫetta borçılıp:

– Siña eytem, ataları, töş küp vaḳıtta kirĕsĕnçe bula bit ul. Şulay da Alla ḫeyĕrlĕge yurasın indĕ... Töşte altın aḳça ḫeyĕrlĕ tügĕl, diyler.

– Bĕlesĕñ sin... Mĕne kürĕrbĕz, kirĕsĕnçe bulır miken, kürĕrbĕz... Yöz mĕñ ḫucası ḫezĕr bĕz indĕ, dip, yañadan bayıġaç ĕşliysĕ ĕşlerĕneñ plannarın ḳora başladı.

Mĕne şulay, bilet alġan können birlĕ Ҫekimcan abzıy elle nindiy ҫikmetlĕ töşler kürĕp butalıp, sataşıp, tönner buyı retlep yoḳlıy almıy idĕ. Tönnerde yoḳlamaġaç, kibĕtte bik küp ĕşlernĕ kirĕsĕnçe ĕşlep taşlaġanı öçĕn üzĕnnen tüben kĕşĕlerden de yaman-yaman süzler işĕte başladı. Lekin aña tĕl tiydĕrüvçĕ kĕşĕlerneñ ul üzlerĕn gĕne ḳızġana idĕ. Çönki alar bit anıñ bĕrniçe aydan soñ yöz mĕñlĕ bay bulasın bĕlmiyler idĕ. E ul üzĕ ul ҫakta bĕrnerse de eytmiy idĕ. Ҫetta töşĕn de, naçarġa yuravdan ḳurḳıp, ҫatınınnan başḳa hiçbĕr kĕşĕge söylemiy idĕ. Soñġı vaḳıtlarda tönner buyınça yoḳlamadı. Ҫekimcan abzıynıñ başı yaҫşı uḳ avırta başlasa da, ul aña da ehemiyet birmedĕ. Yöz mĕñ çıḳḳaç, yaҫşılap ḳımızġa barıp tazarıp ḳaytırmın elĕ, dip, anı da üz köyĕnçe gĕne ḳaldıra idĕ.

III

Dürt küz bĕlen kötĕlgen kön cittĕ. Beҫĕt sınaş uyını başlanıp, beҫĕtlĕ biletlarnıñ nomerı gezit bitlerĕnde baġana-baġana bulıp kürĕne başladılar. Yöz mĕñ de, illĕ mĕñ de çıḳtı. Yĕgĕrmĕ biş mĕñ, un mĕñlĕ - barısı da çıġıp bĕttĕler. Emma Ҫekimcan abzıynıñ törlĕ tılsımnar bĕlen tılsımlanġan biletına yöz mĕñ tügĕl, ikĕ yöz sum da çıḳmadı.

Lekin Ҫekimcan abzıy yöz mĕññĕ otuvına temam ışanġanġa küre, ul bu gezitlerdegĕ raḳıymnarġa ışanmadı. Anıñ fikĕrĕnçe, dörĕs otışlarnı kürsete torġan maҫsus keġazlerneñ Pitĕrdan kilesĕ bar elĕ. Mĕne ul, keġazlerde kürsetĕlgen tsifrlar arasında yöz mĕñ Ҫekimcan abzıynıñ biletına turı kilĕrge tiyĕş dip, tüzĕmsĕzlĕk bĕlen şul keġazlernĕ köte başladı.

Ҫekimcan abzıy bĕrkönnĕ kiçĕn kibĕtten bĕr ḳoçaḳ gezitler küterĕp kilĕp, hiçbĕr kĕşĕge bĕr süz deşmiyçe, östel artına utırıp, şul gezitlerdegĕ baġana-baġana bulıp tĕzĕlgen tsifrlarnı bik tırışıp, tavışsız-nisĕz gĕne iҫlas bĕlen totaş bĕrniçe seġat ḳarap torġanda, kinet ilemsĕz tavış bĕlen ḳıçḳırıp ciberdĕ:

– Ottım, min ottım! Yöz mĕñ minĕkĕ, yöz mĕñ minĕkĕ. Ҫatın, bayıdıḳ bit ҫezĕr indĕ bĕz. Yöz mĕñ ottım bit min, eyĕ. Min ottım. Ҫezĕr sin minnen talaḳ, talaḳ! Yöz mĕññĕ min ottım. Lampa da, samovar da minnen talaḳ! Barısı talaḳ, talaḳ! Ҫatın, şkafnı aç, aḳçalarnı yeşĕrik! Küresĕñ bit, östel tulġan aḳça bĕlen, barısı da keġaz, barısı da altın!.. Yöz mĕñ diyler anı, yöz mĕñ diyler!.. Ḳara, ḳara, kömĕş aḳçalar bĕlen bülme tulġan!.. Tizrek, ҫatın, tiz bul! Yeşĕrik bu aḳçalarnı... Ene, ene uramda ḳaraḳlar talarġa kilgenner, yeşĕrik aḳçalarnı, yeşĕrik!..- dip, östeldegĕ gezitlernĕ ḳoçaḳlap, bülme buylap yögĕrĕp yöriy başladı.

Şunnan soñ kinet elle nindiy bĕr zur ĕş isĕne töşken şikĕllĕ bulıp, ķoçağındağı gezitlernĕ idenge taşlap, kazakiye ciñĕ ĕçĕnnen külmek ciñĕn çığarıp, bik tırışıp, avızınnan kübĕkler çığara-çığara, külmek ciñĕn çeyniy başladı.

Şemsĕķamer abıstay, bu vaķıyğanı kürĕp, ķavşavınnan ni ĕşlerge bĕlmiyçe bĕraz basķan cirĕnde ḫereketsĕz torğannan soñ, irĕnĕñ muyınına sarılıp:

– Ḫekimcan, Ḫekimcanım! Ni ĕşledĕñ sin, ni buldı siña, kĕmnerneñ gĕne beddoğaları töştĕ iken siña?.. Ay, Yarabbım! Küresĕlerĕm bar iken de miněm!.. - dip, bülmeně küterĕp yılıy başladı.

Ḫekimcan abzıy, ḫatının ĕtĕp ciberĕp, üzĕ idenneñ tap urtasına basıp, mıyıķların bötĕre-bötĕre, bötĕn köçĕne ķıçķıruvın bĕldĕ:

– Avtomobil, altı idĕ köpçeklerĕ, avtomobil! 95-64-45 köpçeklĕ avtomobil!.. Yöz měñ, yöz měñ köpçeklĕ avtomobil!.. Ha!..

1915

2.1.5. “Yübiley”

I

Ķamerĕtdin bala çağında uķ ersĕz, şuķ bala idĕ. Anıñ möttasil açılıp torğan sĕlegeylĕ avız çitlerĕ, revĕşsĕz zur borını ķutırlardan arınıp tormıylar idĕ. Ķamerĕtdin, ķoyrığı kisĕlgen ĕt şikĕllĕ, oçrağan bĕr bala bĕlen beyleněşmiyçe, suğışmıyça ķala almağanğa, anıñ ķızıl bereñgĕge oḫşağan yözĕnde yaña suğışlardan ḫasil bulğan yaña cereḫetler yañarıp ķına toralar idĕ.

Ķamerĕtdin uramnan ütken balalarğa ğına tügĕl, ḫetta kötüvden ķayta torğan sıyırlarğa da, kecelerge de tınğılıķ birmiy idĕ.

Fontannan su taşuvçı ḫatınnar ķarşında Ķamerĕtdin bĕr zur afet idĕ, çönki ul su bĕlen ütüvçĕlerneñ çileklerĕne tökĕrmiyçe yeki bĕrer şaķşı nerse salmıyça ķala almıy idĕ.

Ķamerĕtdin un yeşke ķader uramda yalanayaķ suğışıp yörĕp, şuķlıķta misal itĕlĕp yörtĕle başlağaç, atası anı bĕr kibĕtke malay itĕp birdĕ. İrĕkte başsız bulıp üsken Ķamerĕtdin kibĕtte de üzĕn kibĕtçĕler aldında tota almadı.

Üz derecesĕn bĕlmiyçe, herbĕr ĕşte, herbĕr meselede olılarğa ķatışıp, bötĕn kibĕtçĕlĕk şaĕnĕn aķsata idĕ.

Bilgĕlĕ, Ķamerĕtdinge bu ķılanışları bĕlen kibĕtte ozaķ ķalırġa turı kilmedĕ, anı kibĕtten ķuvıp çıġardılar.

Ķamerĕtdin taġın üzĕn irĕkte kürdĕ. Bu yulı indĕ ul su taşuvçı asravlarnıñ çileklerĕne tökĕrĕp ķaluv bĕlen gĕne ķaneġatlenmiyçe, su taşuvçılarnıñ üzlerĕ bĕlen de kĕtiy-kĕtiy uynıy başladı. Ķamerĕtdinnĕñ bu möġamelelerĕ ata-anasın ķurķuvġa saldı. Siracĕtdin ķartnıñ bötĕn uyı Ķamerĕtdinnĕ sevdeger yasap, mösĕlmannar arasınnan çitke çıġarmav idĕ. Çönki, Siracĕtdin fikĕrĕñçe, urıs malı, çit cir malı küp bulsa da, barıbĕr bereketsĕz bula. Emma üzarada niçĕk te kĕşĕ ḫur bulmıy, ĕşke öyrene, felen ite, tögen ite dip, Ķamerĕtdinnĕ ruskа ḫĕzmetke birĕrge uylamıy da idĕ.

Şulay da, Ķamerĕtdinnĕñ yuġarıdaġı möġamelelerĕ ķartnı ķurķıtķanġa, bötĕnley adem mesḫeresĕ bulıp yörüvden artıġraķ bulır dip, Ķamerĕtdin straḫovoy obşçestvoda agent bulıp toruvçı bĕr yĕvrĕyġa malay itĕp birĕldĕ. Ķamerĕtdin bu yaña urında yaḫşı ġına ḫĕzmet itĕp, ḫetta kibĕt vıveskaları uķıy-uķıy rusça yazarġa-sızarġa öyreneр aldı. Monda da iskĕ ġadet buyınça herbĕr meselege, süzge ķatışuvnı yaratsa da, bu urında anıñ bu kilĕşsĕz möġamelelerĕne kölĕp kĕne ķarıylar idĕ. Ġarsĕz yĕvrĕyġa ersĕz Ķamerĕtdinnĕñ ersĕzlĕgĕ oşap, anı poçtaġa da, ḫetta beġzĕ bĕr akçalı yomışlarġa da yörte başladı. Ķamerĕtdin üzĕn yomışķa yörüvçĕ malay itĕp kĕne totmıy, mezkür obşçestvoniñ mödiyrĕnnen de zurraķ faraz ķılıp, aġay-ĕnĕge meslиḫetler de birĕp yöriy başladı, çınlap ta, ul soñġı pojardan soñ elle niçĕk bigrek te zurayıp kittĕ.

Ḫetta ul:

– Tĕlemegen kĕşĕme bĕr tiyĕn straḫovoy akça birdĕrmeske ḫelĕmnen kile, - dip te söylengeliy başladı.

Ul indĕ ḫezĕr zur kĕşĕ buldı. Meselen, ul evvelgĕçe kötüvden ķayta torġan kecelerge de ḫezĕr atlanmıy indĕ. Turı kilgende bolay tayaķ bĕlen gĕne keceneñ yeki uram ĕtĕneñ ķabırġasına ġına törtkelep alġalıy idĕ. Ķamerĕtdinneñ yöregĕnde zurayuv tav ķader bulsa da, ĕşte evvelgĕçe ük yomışķa yörüv, kontor idennerĕ sĕbĕrüv bĕlen gĕne ķaneġatleneр tora idĕ. Şulay da üzĕneñ mezkür obşçestvoniñ iñ kireklĕ kĕşĕsĕ ikenlĕgĕnde anıñ imanı ķamil idĕ. Ḫetta ul bulmasa, obşçestvoniñ bötĕn ĕşlerĕ tar-mar kilĕp, bötĕnley ĕşler tuķtalaçaķ töslĕ idĕ. Ķamerĕtdin bu fikĕrnĕ üzĕneñ ġaķılsızlığınnan ġına çıġarmıy idĕ. Yuķ, anıñ sebeplerĕ bar idĕ. Çönki ul firmanıñ adresların ebcednĕ küñĕlden bĕlgen şikĕllĕ bĕle idĕ.

II

Ķamerětdin ḫězmet ite torġan şirketněñ baş mödiyrě üzěne yübiley yasaġan können başlap Ķamerětdin küñělěnde “yübiley” digen běr avıruv peyda buldı. Anıñ yübiley yasap, törlě bülekler aluv ḫıyalı können-kön üse, zuraya bardı. Ķamerětdinçe uylaġanda, bu běr de ġacep tügěl idě. Běr ķart rus üzěne yübiley yasaġaç, şirketněñ bötěn ěşlerěn alıp baruvçı Ķamerětdinge yübiley yasamıyça ķaluv elle niçěk kilěşmiy idě şikěllě. Ul, isepliy torġaç, üzěněñ ḫězmet ite başlavına un yıl tuluv mönesebetě ile üzěne běr yübiley yasarġa uylap, fikěrěn köně-töně şul yübiley yasav ěşěnde yörte başladı. Ul yübiley arķasında üzěn bötěn dönyaġa kürsetěp zur, meşhür kěşě bulıp kitüvěne de asla şöbhe totmıy idě.

“Elle nindiy mullalar da yübileylar yasap tatar dönyasın şavlatķannı, miña nige şavlatmasķa? Měne miněm yübileyěm bula. Yübiley ḫeberě dönyaġa çıķķaç ta, bötěn gezitler miněm ḫaķımda ġına yaza başlarlar. Mině küterěrler, ul bit alarġa avır ěş tügěl. Měne soñınnan mině Pitěrġa deputat itěp ciberěrler. Min deputat bulıp köněne unbiş sum jalunya alıp reḫetleněp yörěrměn, emma küñěllě bulır soñ!..” - dip, törlě-törlě ḫıyallarġa çumıp, küp vaķıtta kontor idennerěn sěběrěrge de onıtıp cibere idě. Yübileynıñ soñı mondıy yaķtı, küñěllě buluvları Ķamerětdinně yübiley yasarġa ķızıķtırġannan-ķızıķtıra idě.

Ul yübiley ḫaķında uylıy-uylıy ḫetta ḫıyallarına da çın ěş dip ışana başladı. Běr tanışınnan yübiley deġvetnamesě tasnif ittěrěp, anı teatr letuçkası ķader zur aķ keġazge altın bělen bastırıp, aldan ḫezěrlep ķuydı.

Yübiley köně yaķınlaştı.

Ķamerětdin yübiley deġvetnamesěn şeherdegě cemeġat ḫadimnerěne, möḫerrirlerge, gezit möḫbirlerěne, artistlarġa, baylarġa hem üzěněñ yaķın duslarına öndevçě Safadan vaķıtında tarattırdı.

Měne indě ul yübiley ḫaķında gezitlerněñ şav kilüvlerěn zur tüzěmsězlěk bělen köte başladı, ḫetta, běrer gezitke bastırıp çıġarırġa soralġanda ḫezěr bulıp torsın dip, fotokartoçkasın da küz aldına ělěp ķuydı.

Běr kön üttě, ikě kön üttě, yübiley köně de kilěp cittě. Lekin gezitlerde ul-bu kürěnmedě. Fotokartoçkanı da soravçı bulmadı. Ķamerětdin bu ěşke çınnan uķ borçıldı.

“Şulķader rasḫodlar totıp yübiley yasap gezitlerge de kěrmegeç, ul nerse gěne bula indě?” - dip, niķader ķatı uylasa da, anıñ ķavın töslě ozınça başı bu añlaşılmaġan meġneněñ oçına çıġa almıy idě.

III

Ķızġan ķuy mayı isĕ tulġan kĕçkĕne tebenek bülmeněñ divarları bügĕn elle nindiy şemailler bĕlen bizelgenner idĕ. Bu şemaillerde tupas barmaķlar bĕlen zur ġına itĕp "1905-1915. Ķamerĕtdin Şemsĕtdinov yübileyĕ" dip yazılġan yemsĕz yazuvlar bülmege kĕrüvçĕnĕ ķabıp yotarday bulıp toralar idĕ.

Bu yeş kilĕn sandıġına oḫşaşlı, kĕçkĕne bülme urtasındaġı zur östel artında utırışķan bĕr törkĕm ḫalıķ nersedĕr kötĕp toralar idĕ. Ķunaķlar arasında Ķamerĕtdinněñ iñ yaķın duslarınnan itĕkçĕ Ġıylaci, kümeççĕ Şemsĕveli, keleveçĕ Nurmöḫemmet ayıruça mehabet hem şat yözlĕ idĕler. Kiç seġat cidĕde meclĕs açılaçaķ bulsa da, zıyalılarnıñ kilĕp bĕtmevlerĕ arķasında, meclĕsněñ açıluvı bĕrazġa kiçĕktĕrĕldĕ.

Seġat sigĕznĕ suķķanda, meclĕste keleveçĕ Nurmöḫemmetten de zurraķ, ġalimrek kĕşĕ kürĕnmedĕ.

Divardaġı iskĕ seġat Ķamerĕtdinněñ üz tavışına oḫşaġan çırıldavıklı tavış bĕlen kiçkĕ tuġıznı suġa başlaġanda, itĕkçĕ Ġıylacinıñ köterge artıķ sabırı ķalmaġaç, borçılıp:

– Ķamerĕtdin dus, bĕz bit ĕş kĕşĕsĕ, üzĕñ de bĕlesĕñ, ḫezĕr bĕzněñ ĕşněñ ķızuv çaġı, miña ķaytırġa röḫset it indĕ. Ciñgeñ de urın ceyĕp köte torġandır indĕ. Miněm irtege seġat bişte torasım bar bit, - dip, urınınnan ķuzġala başladı.

Kümeççĕ Şemsĕveli aġay, "yübiley"nıñ nerse ikenlĕgĕn uylıy-uylıy utırġan urınında yoķıġa kitĕp, töş te kürĕp aldı. Töşĕnde ul "yübiley"nı paştetķa da, peklevennige de oḫşaşlı bĕr nerse itĕp kürdĕ.

Ġallem şekĕrt deġvetnamede yazılġan "yübiley meclĕsĕne reḫim itĕgĕz" digen cömlenĕ kürgeç te, "yübiley"nı bĕr temlĕ aştır dip küñĕlĕne utırtķan idĕ. Lekin monnan öç yıl ĕlĕk möķaddem "yübiley" rasḫodına dip fatirına bĕr sum illĕ tiyĕn arttırġanlıġı isĕne töşkeç, Ķamerĕtdinněñ yübileyına ni dip te meġne bire almıyça aptırap ķaldı. Tübeteyçĕ Safiyulla, anı-monı uylamıyça, aşyavlıķnıñ çitĕ bĕlen tırnaķlarındaġı bılçıraķların arçıp utıra idĕ.

Tabınnıñ tüben başında utırġan öndevçĕ Safa, ķunaķlarnıñ bolay aķrın cıyıluvına borçılıp, işĕk açılġan sayın:

– E, měne kileler, měne kileler! - dip, zarıķķan ķunaķlarġa ruḫ kĕrtĕrge tırışa idĕ.

"Yübiley" saḫibĕ Ḳamerĕtdin, tabaġa basḳan meçĕ şikĕllĕ, zıyalılarnıñ, baylarnıñ meclĕske kilmevlerĕne borçılıp, deġvetnamelernĕ yaḫşılap taratmaġansıñ, dip, öndevçĕ Safaġa beylene idĕ.

Seġat unnı suḳtı. Tabında kĕşĕ artmadı.

Ḳamerĕtdin östel başına basıp, ḳıyafetsĕz yözĕn taġın da ḳıyafetsĕzlendĕrĕp, borçılġan tavış bĕlen notıġın başladı:

– Cemeġat! Kilmegenner bĕzge üpkelemesĕnner. Bĕz kötesĕn köttĕk indĕ. Efendiler, ey, yaġniy duslar! Bu kön miněm yübileyĕm. Abram Biniyaminoviç ḳul astında armıy-talmıy un yıl ḫĕzmet ittĕm. Min alarġa ḫĕzmetke kĕrgende rusça bĕr ḫerĕf te tanımıy idĕm. E ḫezĕr, Allaġa şökĕr, basmanı ġına tügĕl, yazmanı da uḳıştıra başladım indĕ. Anıñ, yaġniy Abram Biniyaminoviçnıñ yomışına yöriy başlaġanıma bu kön un yıl tuldı. Měne bu kön miněm yübileyĕm, cemeġat! - dip süzĕn bĕtĕrĕp biş-altı minut ḳader basḳan cirĕnde ḳatıp torsa da, meclĕste ul-bu kürĕnmedĕ. Ḳamerĕtdin ĕçĕnnen nadan dusların hem öndevçĕ Safanı süge başladı.

Aşlar aşaldı, çeyler ĕçĕldĕ, meclĕs yabılıp, fatiḫa da birĕldĕ. Tik Ḳamerĕtdinge bülekler gĕne birĕlmedĕ.

Ḫalıḳ urınnarınnan ḳuzġala başlaġaç, kümeççĕ Şemsĕveli, urınınnan torıp:

– Cemeġat, tuḳtaġız, "yübiley" bar bit elĕ, - didĕ, Ḳamerĕtdinge borılıp: – Ḳamerĕtdin dus, "yübiley", "yübiley" ḳayda? Elle onıtḳan idĕñmĕ? - didĕ.

İtĕkçĕ Ġıylaci, mıyıḳların retlep:

– Ḳaya, Ḳamerĕtdin dus, barıbĕr bügĕngĕ tön üttĕ indĕ, kitĕr tĕgĕ, niçĕk elĕ, "yübiley" diysĕñmĕ, avız itik indĕ, - didĕ.

Keleveçĕ Nurmöḫemmet, bolarnıñ yübileynı da bĕlmevlerĕnnen ĕçĕ ḳatıp kölĕp, Ġıylacinıñ ḳolaġına bĕldĕklĕ tavış bĕlen:

– Ġıylaci dus, yübileynı aşamıylar anı! Ḳatı nerse ul, tĕşĕñ ütmes! - dip, yañadan köle başladı.

Ġıylaci, aptırap ḳalıp:

– Min bĕlmiym, min üzĕm gĕne uylaġan idĕm. Soñ, Nuri dus, nerse ul? - didĕ.

– Ulmı, ulmı... da... ul! Şakir üretnikněñ kükregěnde kürgeněñ yuķmını? hi-hi!.. Měne nerse ul! - didě.

Duslarınıñ yübileynı añlamavlarına Ķamerětdinněñ ěçě poşıp, kileçek yübileylarda, belki, faydası bulır dip, yübileynıñ nerse ikenlěgěn söyliy başladı. Ķamerětdin soñġı notıġında yübileynıñ büleklerden başķa kürkě bulmaġanlıġın açıķ hem osta itěp söyledě.

İtěkçě Ġıylaciġa Ķamerětdinněñ soñġı süzlerě teěsiyr itěp aptıraġan da, uylaġan da sımaķ běr tavış bělen:

– Alay iken, Ķamerětdin dus, ġayěpleme indě, běz nadan kěşě, hemme nerseně de ķaydan bělěp bětěreseñ anı. Yarıy, Ķamerětdin dus, ütken ěş ütken, anı ķaytarıp bulmas, e sin, měne nerse, iskě çirbiklerěññě irtege miña kitěr, měne digen künnen tabança salıp birěrměn, "yübiley" bülegěnnen bulır! - didě.

IV

Niçe aylar tırışıp cıyılġan aķçaġa yasalġan "yübiley" meclěsěněñ muvafiķatsěz çıķķanlıġın Ķamerětdin üzě de sizdě. Şulay da ul bu ěşke artıķ ḫafalanmadı. Anıñ fikěrěnçe, yübileynıñ bolay muvafiķatsěz çıġuvına feķat öndevçě Safa ġına ġayěplě idě. Ul yübiley meclěsěne zıyalılarnıñ, baylarnıñ kilmevlerěn deġvetnamelerněñ öndevçě Safa tarafınnan vaķıtında taratılmavınnan ġına küre idě. Şuña küre, Alla ġoměr birěp, unbiş yıllıķ yübiley yasaġanda, deġvetnamelerěn bizzat üzě yörěp taratırġa ķarar birdě.

1915

2.1.6. Daçalar Möbarek Bulsın!

I

Fetḫěraḫman abzıy öçěn bu yıl beḫětlě yıl idě. Bötěn cir yözěn tětretken zur suġışnıñ dehşetlerěne anıñ elěge ķatnaşuv iḫtimalı bulmaġanġa, aña bu zur vaķıyġalarnıñ salķın ķanlı şahitı ġına bulıp ķalırġa turı kile idě. Anıñ östevěne, sevdeler de yaḫşı bulıp, töşke de kěrmeslěk faydalar itělgenge, bayı biş sumġa jalunyasın da arttırġan idě. Měne şuñar küre elle niçe yıllardan birlě uylanıp-söyleněp kěne kilgen daçaġa çıġuv meselesě bıyıl ġamelge ķuyıldı.

Fetḫěraḫman abzıy, şeherge çabatalı kilěş kilgenge, şeherněñ törlě tekliyflerěne de bik soñ ġına küněge başladı. Ul, şeherge ayaķ basķan können başlap ěşten başın kütermegenge, Alla birgen könně tuķ uzdıruv, urınsız ķaluv ķayġılarınnan buşanmaġanġa,

naçar hava, yaḫşı hava digen tekliyflernĕ tikşĕrĕrge de anıñ vaḳıtı yuḳ idĕ. Soñğı yıllarda ise anıñ ḫelĕ şaḳtıy yaḫşılanġanġa, ul törlene-sürlene başlap, hava naçar, hava yaḫşı, digen bediġatlerge de öyrene başladı.

Mĕne, şulay itĕp, bıyıl daçaġa çıġarġa ḳarar birdĕ. Lekin anıñ daçaġa çıġuvında taġın bĕr ḫosusiyet bar idĕ. Meselen, ul daçaġa çıġuvnı baylar şikĕllĕ ĕşlemedĕ. Ul, daçanı şeherde toruvdan mömkin ḳader arzanraḳḳa töşĕrĕp, az bulsa da şunnan fayda itĕp ḳalırġa uyladı. Şunıñ öçĕn ul kürgen-bĕlgennerden üzĕne muvafik, yaġniy arzan hem yaḫşı daçalarnıñ ḳaydalıḳların soraşıp hem ḳaysı urınnarġa çıġuv mesliḫet dip, daçada torıp kön kürgen tanışlarınnan bĕlĕşĕp, daçada toruvnıñ bik küp şartlarına metlub buldı...

Şulay daçalar ḫaḳında ġaḳıllar, fikĕrler cıyıp yöriy-yöriy daçaġa Oslanġa küçerge muvafik tabıldı...

Aprelnĕñ başlarında, comġa könnernĕñ bĕrĕnde, ul Oslanġa maḫsus daça ḳararġa çıġıp, şaḳtıy ĕzlegennĕñ soñında ġına, ceyĕn utız sumġa ikĕ bülmelĕ hem yarıysı ġına baḳçalı bĕr urıs mujiġı öyĕn alıp, ikĕ sum zadatḳa ḳaldırıp ḳaytıp kittĕ. Selime ciñgi bıyıl daçaġa çıġuv ḳararın ḳış könĕ ük bötĕn ḳardeş-ḳabilesĕne, kürşĕlerĕne, duslarına, doşmannarına - barlığına söylep maḳtanıp ölgĕrgen idĕ indĕ.

İrĕ daçanı kilĕşĕp ḳaytḳaç, ul daçaġa çıġuv ḫeberĕn yañadan temlĕrek hem şav-şulıraḳ itĕp, kürgen-bĕlgenge:

– May başında daçabızġa küçebĕz, ataları Oslanda bik heybet daça aldı, daçaġa ceyge reḫim itĕgĕz, bik küñĕllĕ baḳçası da bar, biçitke digen nersesĕ de bik küñĕllĕ, diy. E baḳçası ḳura cileklĕk, diy, küp itĕp beriniye ḳaynatırġa uylıym, yaña beriniye bĕlen çey ĕçerge kilĕgĕz, felen-tögen, - dip, bötĕn kürşĕ-külennĕ şavlattı.

Selime ciñgi biste ḳızı idĕ. Çın şeher ġadetlerĕn de, avıl ġadetlerĕn de artıḳ abaylamaġanġa, şulay ikĕ aradağı ġadetler bĕlen yeşiy idĕ. Ul artıḳ ütkĕn de, artıḳ prostoy da bulmıyça, urtaça bĕr ḫatın idĕ. Maḳtanırġa, balalar şikĕllĕ sade nerseler bĕlen maḳtalırġa söyüvçen, maḳtanuv yulında tolımın satıp bulsa da ḳunaḳ sıylarġa yaratuçan, oyattan ḳurḳıp sĕrnĕ doşmannarġa bĕlgĕrtmev yulında irĕn böldĕrĕrlĕk itĕp yumartlanırġa yarata torġan bĕr ḫatın idĕ.

II

Kötken kön cittĕ.

Fetḫĕraḫman abzıy, daçaġa küçüvnĕ arzanraḳḳa töşĕrüv öçĕn, yortta toruvçı lomovoy Miñlĕbay aġaynı kiçten kürĕp, çeyge çaḳırıp, Oslanġa nerselerĕn üzĕ tĕlegençe küçĕrtĕrge kilĕşĕp, tınıçlap yoḳladı.

Selime ciñgi ise, töşĕnde küçĕneçek daçalar, taġın elle nerseler kürĕp, retlep yoḳlıy almasa da, irten eteçler bĕlen bĕrge torıp cıyına başladı. Kirek-yaraḳnı Miñlĕbay aġaynıñ ozın arbasına töyep beyledĕ. Artıḳ nerseler aldan kürüvçen Siracĕtdin abzıynıñ buş bazı östĕne ḳuyıldı. Miñlĕbay aġaynıñ arbası niḳader zur bulsa da, beġzĕ, bĕr nerselernĕ, meselen, közgĕ, telinke hem çınayaḳ kĕbi vatıla torġan nerselernĕ Fetḫĕraḫman abzıyġa pristanġa ḳader yök artınnan küterĕp barırġa turı kildĕ... Bu ciñĕl gĕne nerselerñĕñ avırlıḳları Usiyege ḳader dürt ölĕş avırayıp, Fetḫĕraḫman abzıynıñ ḳulların taldırıp, ḫetta yöregĕn de sikĕrte başlaġannar idĕ.

Ul, daçaġa küçĕnĕp bĕtmes borın, köz ḳaytuvnıñ meşeḳatĕnnen ḳurḳa başlasa da, lekin ozın cey buyı reḫetleneĕp toruv ḫıyalları bu borçıluvnı onıttırdı. Selime ciñgi, bĕrniçe töyĕn küterĕp, vaġonġa utırıp aldan kitĕp, yökně Oslan pristanĕ ḳarşısında köterge bulsa da, ni öçĕndĕr ul eytĕlgen urında kürĕnmiy idĕ. Fetḫĕraḫman abzıy, biletlar alıp, yökně perevozġa urnaştırdı. Paroḫod ḳıçḳırdı, Selime ciñgi haman yuḳ idĕ. Şul arada şeherden tramvay vagonnarı bĕrniçe mertebe kilĕp, ḳaytıp ta kittĕler, ciñgi haman kürĕnmiy idĕ. Fetḫĕraḫman abzıy, borçılıp, Usiye buylap ḫatının ĕzlerge totındı. Beḫĕtke ḳarşı, Selime ciñgi bĕr gĕne pristan yañlışḳanġa, anı ĕzlep tabuvı artıḳ çitĕn bulmadı. Paroḫodġa küterĕneĕp küçken vaḳıtta Fetḫĕraḫman abzıynı elle nindiy bĕr uñaysızlıḳ çolġan alġanday buldı. Kĕşĕ-felen kürse, anıñ daçalarġa çıġuvın ġayĕpler töslĕ idĕ.

Emma Selime ciñginĕñ ḫelĕ kirĕsĕnçe idĕ. Ul paroḫodḳa utıruv bĕlen şebeyĕp kittĕ.

Elle nindiy ġomĕrde kön kürmegen ḫatınnar ḳatına barıp:

– Daçabızġa küçebĕz... Ene tĕgĕ yök bĕzneĕkĕ, ḳalġan nerselerĕbĕzně irtege alıp çıġarbız elĕ, bik küp nerselerĕbĕz öyde ḳaldı elĕ... - dip aldaşıp, üzĕnnen-üzĕ reḫetleneĕp, şatlıġına çıdaşa almıyça, elĕ bĕr urınġa, elĕ ikĕnçĕ urınġa barıp paroḫod östĕnde yörĕne başladı.

Paroḫodtan çıġıp, nerseler daçaġa kitĕrĕlĕp buşatıla başladı.

Bismilla dip daçanıñ işĕgĕn açuvġa, Selime abıstaynıñ küzĕ uñ yaḳ poçmaḳtaġı bĕrnersege töşĕp, anıñ teneĕne tozlı su sipken şikĕllĕ buldı. Ul ḳavşap, aptırap tĕgĕ poçmaḳtaġı nerseně aluv-almav ḫaḳında mesliḫetke irĕ ḳatına çabıp çıġıp, irlĕ-ḫatınlı

aptıraşıp bĕr-bĕrsĕne şaḳtıy ḳaraşıp torġannıñ soñında, marcadan ul poçmaḳtağı nersenĕ alıp toruvın ütĕndĕler. Marca tıñladı.

Fetḫĕraḫman abzıy, annan-monnan ġına nerselernĕ tört-kelep, ḳaysı nerselernĕ ḳaya ḳuyarġa kireklĕgĕ ḫaḳında beġzĕ bĕr emĕrler birĕp, üzĕ şeherge, kibĕtke ḳaytıp kittĕ.

Selime ciñginĕñ könozın ḳulları ĕşten buşamadılar. Elĕ monısın retlep, elĕ tĕgĕsĕn yuvıp arıp-talıp ĕşten çıġıp bĕttĕ. Kiç cittĕ, ḫuca üzĕ ḳayttı. Şulay itĕp, bĕr-törlĕlĕkte bĕrniçe könner üttĕ. Könner cılınıp kitüv bĕlen, daçalar maturlana, canlana barġanġa, bĕzneñ daçaçılarnıñ ruḫları küterĕlgennen-küterĕle bara idĕ... Fetḫĕraḫman abzıy it, may, ansın-monsın taşuvdan buşamasa da, lekin üz reḫetĕ öçĕn bulġanġa, anı-monı uylamıy idĕ.

Fetḫĕraḫman abzıy atnakiç, kibĕt yabıluvġa, köndĕz alıp ḫezĕrlep ḳuyġan yomırḳa-felen, ḫasıyl şundıy vaḳ-töyek nerselernĕ küterĕp, aşıġıp turı daçasına kittĕ. Yulda ul irtege, yaġniy comġa kön, kön de yaḫşı bulsa, könozın daçada vaḳıtın reḫette ütkerüvĕne temam ışanıp, söyĕne-söyĕne daçasına ḳaytıp, ḳulındağı nerselerĕn ḫatınına birĕp, ḳarabraḳ totarġa ḳuştı.

Comġa kön hava ayaz, cılı hem matur idĕ. Selime ciñgi seġat sigĕzde ük torıp, miç, samovar hem tabalar tiresĕnde eylene başladı.

Fetḫĕraḫman abzıy, uyav bulsa da, torırġa irĕnĕp, moñarçı şundıy şep cirge küçmiy toruvına ġacepleneĕp, “rasḫodı da yuḳ labasa, üz reḫetĕbĕznĕ üzĕbĕz bĕlmegenbĕz iken...” - dip, ĕçĕnnen üz-üzĕn tirgen, saḳalı bĕlen uynap, şulay uylanıp yatḳanda, anıñ, daçası aldında ḫatın-ḳız tavışı bĕlen:

– Fetḫĕraḫman prikazçik jdiç cibut? - digen tavış işĕtĕlüvge, ul urınınnan sikĕrĕp torıp, “kĕm bulır iken bu?..” - dip, yalanayaḳḳa kevĕşlerĕn kiyĕp, ḳarşı çıġıp ḳapḳanı açuvġa:

– Esselamĕġaleykĕm, ḫuş kilesĕz, cizniy, eydük, Sacide ebi, ḫuş kildĕgĕz... Sĕznĕ bolay niçĕk cil taşladı?! - diyüyĕne, ḳunaḳlar öyge kĕre başladılar.

Ciznesĕ, frantsuz yavlığı bĕlen yözĕn sörte-sörte:

– Anısın soñınnan söylermĕn, ḳayda, doġa ḳılıyḳ!.. - dip, doġa ḳılıp bĕtkeç, yaḳ-yaġına ḳaranıp: – Sineñ daça bik şep iken, möbarek bulsın!.. - didĕ.

Fetḫĕraḫman, şatlığı ĕçĕne sıya almıyça kölĕp ciberĕp:

– Amin, şulay bulsın indĕ! - didĕ.

Ciznesĕ elĕgĕ tavış bĕlen:

– Şep, şep, bik şep, - didĕ.

Fetĥĕraĥman maķtanıbraķ:

– Üzĕbĕzge küre yarıy indĕ şunda, bĕzneñ bit zur uramda magazin yuķ. Magazin bulġaç, şebregĕn de alırbız, - dip tağın köldĕ.

Selime ciñgi, elle nige bĕr kilgen ciznelerĕne barlıķ temlĕ nerselerĕn çıġarıp:

– Eydegĕz, ķunaķlar, baķçaġa, tĕlesegĕz çeynĕ bisitkede ĕçik, - didĕ.

Ciznesĕneñ ķarçıķ anası, başındağı yavlıġınıñ çitlerĕ bĕlen cilleneр:

– Bĕz öy ĕçĕnde öyde de çeynĕ ĕçe alabız, bĕz barı baķçada çey ĕçer öçĕn kildĕk bit, - dip, ķunaķlar urınnarınnan ķuzġalıp baķçaġa yünelděler.

Fetĥĕraĥman abzıy annan-monnan ġına bitĕn yuvıp öyden çıġıp barġanda, kinet ķapķa ķaķķan tavış işĕtĕldĕ. Ul ķapķanı açıp ciberüvge, ķarşında yazġı kübelekler şikĕllĕ alalı-ķolalı kiyĕmnerge törĕngen ĥatın-ķızını kürüvge, oyalıp kitkendey bulıp ķapķanı yapmaķçı bulġanda:

– Ķaya ķaçasıñ, ķaya ķaçasıñ? Esselamĕġaleykĕm! - digen tanış tavışnı işĕtĕp:

– Veġaleykĕmesselam!.. Ĥuş kildĕgĕz, Nigmetcan abzıy, eyde, ütĕgĕz, Meftuĥa abıstay, eydegĕz, ĥuş kildĕgĕz, eyde, turı baķçaġa, baķçaġa, maķtap ķına yöriysĕz iken, yaña çeyge diyĕp ĥezĕrlene idĕk elĕ, - dip, ķunaķlarnı baķçaġa taba alıp kitmekçĕ buldı.

Meftuĥa abıstay, çeyge bĕr de isĕ kitmegen kĕşĕ şikĕllĕ:

– Tuķta elĕ, kürşĕ, daçañnı kürĕp, doġa ķılıp çıġıyķ, möbarek bulsın daçalar! - didĕ.

Fetĥĕraĥmannıñ şatlıġınnan yöregĕ ķotlanıp:

– Alaymı, he-he-he! - dip kölĕp ciberdĕ.

Ķunaķlar, besedkaġa ütĕp:

– İsenmĕ, savmı, selametmĕ? - dip tanıştılar.

Çeyler yasalıp, reĥetleneр çey ĕçe başlaġaç ķına, marca ķızı, çabıp besedka ķatına kilĕp:

– Vas çto li tam spraşivayut, - digeç, Fetĥĕraĥman abzıy, bĕraz borçılıp:

– Kĕm bulır iken? - dip, ķapķaġa taba kittĕ.

Öç ķızı hem bĕrniçe ķızlarınıñ balaları bĕlen öyaldında tĕzĕlĕp torġan Mestüre ebinĕ kürĕp, Fetĥĕraĥman abzıynıñ yöregĕ cu itĕp kittĕ.

Şulay da narasıylıķnı artıķ bĕlgĕrtĕrge tĕlemiyçe:

– Eydegĕz, ķunaķlar, çey ĕçesĕgĕz kilemĕ? - didĕ.

Mestüre abıstay, tĕşsĕz avızın şapıl-şopıl kitĕrĕp:

– Şulķader cir kilĕp, elle çey de ĕçĕrtmes idĕñmĕ? - dip, Fetĥĕraĥmanġa üz balası şikĕllĕ itĕp ķıyuvlanıp aldı.

Fetĥĕraĥman abzıy ni ĕşlerge bĕlmiyçe aptırap ķalıp, bolarġa çınayaķlar ķaydan tabıp bĕtĕresĕ indĕ dip borçılıp, salķın ġına:

– Eydegĕz, eyde, baķçaġa ütĕgĕz, - didĕ.

Mestüre ebi, yaķ-yaġına ķaranıp:

– Tuķta elĕ, kĕm, Fetĥĕraĥman ulım, aşıķma: sinĕñ daçañ bik matur iken, bik heybet cirden daça alġansıñ iken. Möbarek bulsın!.. Mondıy heybet daçadan sin bĕznĕ tiz gĕne ķuvıp çıġara almassıñ. ha-ha-ha! - dip, elle nindiy yomşaķ, yaġımlı kölüv bĕlen kölgen buldı.

Ķunaķlar besedkaġa sıymaġanġa, bülmege de çey urını ĥezĕrlendĕ. Fetĥĕraĥman abzıy besedkada, Selime ciñgi bülmede ķunaķlarnı sıylavdan buşamaġanġa hem buş çınayaķ ta bulmaġanġa, soñınnan, yaġniy ķunaķlarnı ozatķaç, reĥetleneĥp tınıçlap çey ĕçerge buldılar...

Çeyler ĕçĕlĕp bĕte digende gĕne, Ĥemidulla makler ikĕ ĥatını hem bĕr kötüv balası bĕlen ķapķadan kĕrĕp turı besedkaġa taba kile başlaġannı kürĕp, açuvı kilĕp, açuvlı yözĕne yılmayuv çıġarırġa tırışıp:

– Mĕne indĕ, Ĥemidulla abzıy, yamanlap ķına yöriysĕz iken: çeyler ĕçĕlĕp bĕtkeç kĕne kilesĕz,- dip, tavışınnan niķader çey ĕçĕrtmes yaġın ķunaķlarġa añlatırġa tırışsa da, ġarsĕz maklernıñ keyĕfĕn cibere almadı.

Ĥemidulla makler, kazakiye töymelerĕn cibere-cibere, besedkanıñ türĕne kĕrĕp utırıp:

– Zarar yuķ, yañadan samovar ķuyarsıñ elĕ... Ul vaķıtta bigrek te küñĕllĕ bulır... Ķara elĕ sin, mokıt, daçanıñ pervıy sortın alġansıñ bit, e? Möbarek bulsın!.. - didĕ.

Fetğĕrağman abzıy, tĕşlerĕn ķısıp, üz-üzĕne:

– Ey, ķadalıp kitsĕn le! - didĕ.

Östel başına utırıp, yĕfek şel çitlerĕn avızına ķabıp, yözĕn elle kĕmnen yeşĕrgen bulıp mataşķan ķart ğatını Gölcamal abıstay, üpkelegen tavış bĕlen:

– Kĕşĕ daçasın da taba, retĕn de küre şul... Sin gĕne bit bĕznĕ tuzan ĕçĕnde totıp kiptĕrĕp bĕtĕresĕñ, uylap-uylap toram da kĕşĕge isĕm kite, daçasına da çıġa, cıyınına da bara, baķçasınnan da ķalmıy, e bĕzneķĕ elle nerse şunda, bulmaġan nerse, - didĕ.

Ğemidulla, veġaz tonı bĕlen:

– Ğatın, sin bĕrnerse de bĕlmiysĕñ, dus-iş bulsın, dus-iş bulsa, barısı da bula ul, mĕne Fetği dus daçaġa çıķmasa, sĕznĕ monda çıġarıp yörĕr iddĕmmĕ min? - didĕ hem, Fetğĕrağmanġa borılıp: – Şulay bit, mokıt dus, samovarıñnı aşıķtır elĕ!.. Bĕzneñ tavġa mĕnesĕbĕz bar bit... Ķara anı, mokıt, eger paroğodtan ķaldırsañ, üz urınına mĕnĕp yatarmın! - dip ķıçķırıp kölĕp, baķçanı yañġıratıp ciberdĕ.

Fetğĕrağman bolarnı nerse bĕlen tuydırırġa aptırap uylanıp torġanda, arttan çar-çor kilgen ğatın-ķız tavışları işĕtĕldĕ.

Şemsi ebi, çapanın başınnan ala-ala:

– E, mĕne ķayda iken alar!.. İsenmĕ, kiyev?! Ķarşı da çıķmıysız, daçaġa çıķķaç, temam zuraydığız sĕz... Ğatın kirek bulġanda ġına “Şemsi ebi” de “Şemsi ebi”. E daçaġa küçkeç, Şemsi ebi kirekmiy iken! - dip, yaķ-yaġına ķaranıp: – Alla, heybet iken daçağız!.. Cennet iken bu, bigrek te küñĕllĕ iken... Daçalar möbarek bulsın, kiyev!.. Allahı Teġale ğeyĕrlĕ rizıķların nasıyp itsĕn! - dip, yanındağı elle nindiy alalı-ķolalı çapannarġa törĕngen, ġomĕrde kürĕlmegen, tanılmağan bĕrniçe ğatın-ķız bĕlen barısı bĕrge östel artına utırışa başladılar.

Fetğĕrağman başta ķavşap, soñınnan açuvınnan ķızarıp, tirlep kitĕp:

“Eyĕ, eyĕ” den başķa cavap ķaytarmadı.

Şemsi ebi, bik zur yomış eytken şikĕllĕ ķanatlanıp:

– E, kĕm, Fetğĕrağman kiyev, tĕgĕ üzĕgĕzneñ çuķraķ Ķamalilar bötĕn kötüvlerĕ bĕlen daçağızını ĕzlep yöriyler idĕ, min eytmedĕm, - didĕ.

Fetğĕrağman, “çuķraķ Ķamalilar” digen süznĕ işĕtüvge, siskeněp kitĕp:

– E-e?! Çuķraķ Ķamalilar diysěñmě?.. - dip, küzlerěn zuraytıp açıp aptırap ķaldı.

Çınlap ta, ul çuķraķ Ķamalilarnıñ semyasınnan ķurķırġa urın bar idě. Çönki ul çuķraķ Ķamalilarnıñ semyası işlě idě.

Şulay çuķraķ Ķamalinıñ semyasınnan Allaġa sığınıp torġanda, artta selam birgen tavış işětěldě. Fetĥěraĥman temam borçılıp, açuvınnan mıyıķların çeyniy-çeyniy artına borılıp ķaravġa, şeherde torġan fatir ĥucası Semiġulla abzıynıñ ĥatını, asravı, tağın elle kěmnerě bělen běrge tězělěp basıp torġanın kürdě.

Semiġulla abzıy běr basķan cirěnnen, urınınnan ķuzġalıp, ikě ķulın běryulı suzıp:

– Daçalar möbarek bulsın! - didě.

Fetĥěraĥman abzıy, küzlerěn aķaytıp, hiçběr süzsěz-nisěz aşığıp öyge taba kittě. Ul, balalar şikěllě, baķçadağı ķunaķlardan ķaçar öçěn, bülmeněñ işěgěn açuvġa, aldındağı monazaraně kürěp, aptırap, basķan cirěnde şaşıp ķaldı. Bülmeněñ idennerěnde, tereze töplerěnde, östel artında - ĥasil bötěn cirge, miç başında tüşemge taraķannar sırışķan şikěllě, ĥatın-ķız sırışķan idě.

Fetĥěraĥman, arıp ĥelden tayġan Selime ciñginěñ ciñěnnen üzěne taba tartıp:

– Bu nerse bu?.. Bolar kěmner? - didě.

Selime ciñgi, alyapķıçı bělen yözěndegě tirěn sörte-sörte:

– Ĥur buldıķ, oyatlı buldıķ, běrnersem de ķalmadı. Nişliym indě? Nerse bělen tuydırıym indě bolarnı?.. - dip suķrana başladı.

Fetĥěraĥman abzıy, bötěn ġayěpně ĥatını östěne yökletěp, açuvlı tavış bělen:

– Ķayda, ķunaķlarıñ ķadalıp kitmesler elě, miněm irteden birlě běrnerse ķapķanım yuķ. Aşıysım kile, aşarġa bir sin miña, aşarġa! - didě.

Selime ciñgi, borçılıp:

– Çü, çü, siña eytem, işětseler, yaĥşı tügěl.

Fetĥěraĥman abzıy, kirěleněp, ġayretleněp ķıçķırıp:

– İşětsěnner. Aşarġa bir, diym min siña. Sin şunı işětemsěñ? Miněm aşıysım kile! - didě.

Selime ciñgi, běraz yomşarıp:

– Siña eytem, az ġına sabır it, ķunaķlardan soñ reẖetleněp aşap-ěçerběz, yemě! Bělem, aşıysıñ kilgeněn de bělem, zinhar, az ġına sabır it indě, canım, - didě.

Ozaķ ta ütmedě, çuķraķ Ķamalınıñ, meşhür semyası da kilěp citěp, ķaldıķ-postıķķa höcüm itěp, běrniçe minut ěçěnde Fetẖěraẖman abzıynıñ daçasında aşamlıķ-ěçěmlěk zatınnan küzge sörtěrlěk nerse ķaldırmaġannar idě.

Fetẖěraẖman abzıy üzě de aç bürěden kim aç bulmaġanġa, atlaġan sayın ẖatınınnan aşarġa sorasa da, "sabır it, ķunaķlardan soñ reẖetleněp aşap-ěçerběz..." digen cavaptan başķa nerse ala almıy idě.

III

Ķoyaş bayıdı. Ķunaķlar kittě. Aşamlıķ-ěçěmlěk temam běttě.

Fetẖěraẖman abzıy, aķtıķ ķunaķlarnı ķapķadan ozatıp, ķunaķlarġa açılġanı öçěn ķapķanı açuvlanġanday, şap itěp yabıp, biklep ķuyıp:

– Allaġa şökěr, ķotıldım... - dip, irkěnlep běr sulış aldı. Ul öyge kěrěp, çişěněp, reẖetleněp aşap-ěçerge dip ẖezěrleněp östel artına utırdı.

Şkaf tartmalarınnan, östel ěçlerěnnen borçılıp nerseděr ězlep yörgen ẖatının kürěp:

– Ķaya, siña eytem, çeyge ķader běrer nerse ķapķalap alası idě! - didě.

Selime ciñgi, haman ězlenüvěnde devam itěp, cavap ķaytarmadı.

Fetẖěraẖman abzıy ķıçķırıbraķ:

– Siña eytem, diym, min bügěn běrnerse de aşamaġan bit elě!.. Çeyge ķader běrer nerse ķapķalap alıyķ, çey temlěrek bulır, - didě.

Selime ciñgi bu yulı da cavap ķaytarmadı.

Fetẖěraẖman abzıy, üzěñnen çıġıp, açuvlanıp östelge ķulı bělen berěp:

– Siña eytem bit, elle çuķraķlandıñmı? - didě.

Selime ciñgi, östel tartmasın yaba-yaba, urındıķķa utırıp, ķulı bělen başın totıp:

– Monnan da tabıp alıp aşap kitkenner!.. - dip köyěněp ķuydı.

Fetẖěraẖman abzıy, uñaysızlanıp, tavışı töşěp:

– Ni buldı siña taġın, nerse, nerse "kitkenner"? - didě.

Selime ciñgi:

– Siña dip mĕne monda bĕr telinke ķabartma ķuyġan idĕm. Alġannar, alġannar, aşaġannar! - didĕ.

Fetĥĕraĥman abzıy, ķapķalap alırġa dip, anı soradı, monı soradı, soraġan nerselerněñ hiçbĕrsĕ ķalmaġanġa:

– İçmasam, ipiy kisegĕ yuķmı? - didĕ. Ul da tabılmadı. Çey ĕçerge şiker de ķalmaġan idĕ. Kibĕtler de ķunaķlar kitüvĕ bĕlen bĕrge yabılıp ölgĕrgenge, ĕşler uñaysızlıķnıñ nihayesĕne tĕreldĕ.

Fetĥĕraĥman, tavışın tamaķ töbĕnnen çıġarıp, üçĕklegen şikĕllĕrek itĕp:

– Sin ġayĕplĕ, sin. Barısı da sinnen, - didĕ.

Selime ciñgi, ġayĕplĕ kĕşĕ kük, aldına ķarap toruvında devam ittĕ.

Fetĥĕraĥman abzıy, açuvınnan tĕşlerĕn ķısıp, tavışın tĕşlerĕ arasınnan çıġarıp, barmaġı bĕlen östelge bere-bere:

– Kilesĕ yılġa sin minĕ daçaġa çaķırmassıñmı iken! - dip, bu afetten ķotılırġa yullar ĕzlep, aptırap ķatıp ķaldı...

Şulay ķarınnıñ açlığınnan añğı-miñgĕ bulıp uylanıp torġanda, daçanıñ grajdanını ozınborın, daçalar möbarek bulsın digendey:

– Bz-z-z!.. - itĕp, Fetĥĕraĥmannıñ mañġayına ķunıp, ütkĕn borının anıñ teněne ķadadı.

1915

2.1.7. Aķ Çirbik

I

Minhacĕtdin prilavka östĕnnen aķtıķ sitsı kisegĕn alıp, şürlĕkke pöĥtelep ķuyıp, taġın ĕşliysĕ ĕşler yuķmı iken digendey, küzlerĕñ tire-yaġında bĕraz yörtĕp, bügĕn gĕne passaj seġatĕ bĕlen dörĕslegen seġatĕn ĥosusıy uñġanlıķ bĕlen kĕsesĕnnen çıġarıp, ķırın küzĕ bĕlen gĕne ķarap aldı. Taġın nindiydĕr ĕşliysĕ bĕr ĕş ķalġan şikĕllĕ, anıñ küñĕlĕ urınında tügĕl idĕ. Ul, kĕselerĕnnen nersedĕr ĕzlegende, küzĕne çaġılıp kitken putalı keġaz anıñ yöregĕn taġın da nıġraķ sikĕrte başladı. Ul uçı bĕlen bürĕgĕněñ ķırpuvın ışķıy-ışķıy kibĕtněñ tınıçraķ cirĕne barıp, elĕgĕ putalı keġazně kĕsesĕnnen çıġarıp baştan töpke, töpten başķa ķader uñlı-tirĕslĕ

itĕp bĕryulı ikĕ mertebe uḳıp çıḳtı. Ul anı moñarçı biş-altı mertebe uḳıp çıḳḳanġa, bu putalı keġazdegĕ süzlerněñ ḫerĕflerĕne ḳader anıñ küñĕlĕñe meñgĕ çıḳmaslıḳ itĕp urnaşḳannar idĕ indĕ.

"Nasıyp bulsa, 1915 yıl 18 dekabrde comġa kön kiç seġat 7 de bĕzněñ ḫanemĕzge parlı loto kiçesĕne parlap reḫim itüvĕgĕznĕ ütĕnĕp ḳalabız: Gölcihan Şemsĕtdinova hem Şerefĕtdin Şemsĕtdinov dip bĕlesĕz" digen cömleler anıñ ḳolaġında tılsımlı muzıka şikĕllĕ yañġırap, şul temlĕ teĕssorat astında anıñ yöregĕ cılı suda bürtĕngen bĕrĕnçĕ sort egel şikĕllĕ bürtĕne, zuraya hem yomşarġannan-yomşara bara idĕ.

Ḫetta ul prilavka artında pışnap keġazler retlep torġan kibĕt malayına ġadettegĕçe "eremtamaḳ... malay" dimiyĕnçe:

– Şulay, ĕněm, şulay, ĕşke öyrenĕrge kirek, molodets, - dip ḳuydı.

Bigrek te bu putalı keġazněñ sırtına şürelĕ barmaḳları töslĕ kilĕşsĕz, nĕçke, ozın ḫerĕfler bĕlen yazılġan "Minhacĕtdin efendĕ Seyfĕtdinov cenaplarına" digen cömle añar matur, ḫetta iñ matur şemailden de maturraḳ, söykĕmlĕrek bulıp toyıldı. Ul bu ḳader şatlıḳnı poçetnıy baynıñ ulı tuyına ḳoda bulıp barġanda da sizmegen idĕ. Ul şomarıp bĕtken timĕr çükĕç töbĕ şikĕllĕ nursız kömĕş ḳapḳaçlı "Anker" seġatěněñ elle nindiy doġalar bĕlen gĕne ĕlegĕp torġan ḳapḳaçın açıp ḳarıy-ḳarıy anıñ prujinasın temam ḳaḳşata yazsa da, seġat altı ġına idĕ elĕ.

Ul üzěněñ yĕgĕrmĕ yıllıḳ prikazçiklıḳ ġomĕrĕnde kibĕt yabıluvın bu ḳader tüzĕmsĕzlĕk bĕlen kötkenĕ yuḳ idĕ. Ḫetta bikeçke kĕrgen könĕnde de ul bu ḳader sabırsızlanmaġan idĕ. Kötken minut cittĕ, kibĕt yabıldı. Çuvaş atı şikĕllĕ tebenek buylı, zur başlı, sarılı-ḳızıllı saḳallı doverennıy ġadettegĕçe kibĕt işĕklerĕndegĕ yozaḳlarnı tartıp ḳarap bĕtĕrgençĕ, kibĕtçĕlĕk edebĕ buyınça, kibĕt malayınnan başlap üzĕn doverennıylıḳḳa kandidat faraz itĕp yörgen ḳart prikazçikḳa ḳader bĕrge tĕzĕlĕp kibĕt aldında basıp torıp, doverennıynıñ:

– Yarıy, yĕgĕtler, Allaġa tapşırdıḳ!.. - digen fermanı işĕtĕlgeç kĕne, un kĕşĕněñ, yĕgĕrmĕ kaloşı bĕryulı ĕşke kĕrĕşĕp laştır-loştır itüvĕ dekabrněñ kiçkĕ tınlıġın üzĕne maḫsus tupaslıḳ bĕlen bozıp ciberdĕ. Minhacĕtdin öyĕne atlap ḳına ḳaytmıy idĕ, oçıp ḳayta idĕ. Anıñ ayaġındaġı yartı potlı, kün aslı drap "tereḳḳıy perver" kaloşınıñ tavışı, uramnıñ ikĕnçĕ yaġında yañġırap, pĕçen östĕnde çalġı yanaġan tavışlarnı çıġara idĕ.

Ul yulda ķaytķanda tĕgĕ putalı keġazně, töşmegen miken dip, biş-altı mertebe ķarap ķuydı. Ul yuġalsa, güya Minhacĕtdinniñ bötĕn ķızıķları da yuġalır töslĕ idĕ. Bĕr tapķır uķılġaç, bu keġazněñ ehemiyetĕ yuķlığın ul bĕlse de, anıñ bĕlen, öyĕne ķaytķaç, ḫatını Miñsılunı şaķķatırmaķçı idĕ. Mĕne şunıñ öçĕn ul anı baynıñ bank defterĕnnen artıķ itĕp saķlıy hem ķadĕrliy idĕ. Elle nindiy temlĕ ḫıyalġa batıp bara torġaç, öyĕne citkenĕn sizmiy de ķaldı. İşĕk açıldı. Başķa könnerde may isĕ yeki samovar tötĕně bĕlen tulġan bülme bügĕn kerosin isĕne tulġan idĕ.

Miñsılu, bik zur ĕşlĕ kĕşĕ şikĕllĕ, avız ĕçĕnnen kĕmnĕdĕr sügĕp, mıġırdap kuḫnyada berĕle-suġıla nersedĕr ḫezĕrliy idĕ. Bülmedegĕ tın almaslıķ kerosin isĕ Minhacĕtdinniñ ġadetten tış bulġan şatlığın bĕraz ķaķşattı.

Ul, ķaşların cıyırıp, borının ķorıştırıp, anı bĕrniçe mertebe ĕçke tartıp:

– Siña eytem, bu nindiy kerosin isĕ taġın, - dip, Miñsıluġa bĕr aķırdı.

Miñsılu, ĕşten başın kütermiyçe gĕne çır-çır kilĕp:

– Şundıy uķ lampada yana torġan kerosin isĕ, - dip, beylevdegĕ ĕt şikĕllĕ ırjayıp aldı. Kompot suvında bürtken örĕk şikĕllĕ şatlıķ bĕlen bürtĕlgen Minhacĕtdinniñ yöregĕne ḫatınınıñ bolay ķarşı aluvı oşamadı.

Ul, küzlerĕn bülmede yörtĕp:

– Ķara indĕ monı, ķara indĕ!.. İdenĕ nige oḫşıy, urını da cıyılmaġan elĕ!.. didĕ.

Miñsılu, ķarañğı yözĕnde zeherlĕ yılmayuv külegesĕ yasap:

– Cıymaġan dip idende yatmassıñ elĕ, şunda uķ dömĕgĕrsĕñ! - dip, irĕn üzĕne nerse turısındadır yalındırmaķçı bulġanday, mujik ķamıtınıñ aġaçı şikĕllĕ, dorfa kekrĕ ayaķları bĕlen külmek itegĕne çolġana-çolġana, büken şikĕllĕ ķıyafetsĕz gevdesĕn tirbetĕp, zalġa ütĕp östel ḫezĕrliy başladı.

Minhacĕtdin ḫatınınıñ bolay tupas möġamele ķıluvına ķarşı “ştuka”nı bĕr kürsetĕrge de uylaġan idĕ, lekin putalı keġazdegĕ ḫeberněñ ehemiyetĕ yuġaluvınnan ķurķıp, ķırıķmış taynıñ ķoyrığı şikĕllĕ kilĕşsĕz mıyığın ġına borıp, deşmiyçe ķaldı. Ġadettegĕçe, kibĕtten ķaytuvġa, aş, yaġniy toķmaç östelge mĕndĕ. Minhacĕtdin öylengen könĕnnen başlap, yaġniy cidĕ yıldan birlĕ her könnĕ şuşı bügĕngĕ töslĕ izrep aparaġa eylene yazġan toķmaçnı aşap bügĕnge ķader yeşedĕ. Ul şul toķmaçtan başķa aşlarnıñ barlığın işĕtĕp kĕne bĕlse de, Miñsılu toķmaçtan başķanı pĕşĕre bĕlmiy idĕ, çönki enkesĕ anı toķmaç pĕşĕrüvge gĕne öyretken idĕ.

Minhacětdinnıñ aşıysı kilmiy idě. Ul irtege kiçke bulaçaq parlı loto meclěsěněñ temlě sıyı bělen bügěn ük sıylanğan idě, tuyğan idě.

Miñsılu, irěněñ toqmaçtan citěşmevěn anıñ üpkelevěne ğeměl qılıp, az-az zeherěn yota barıp, irěne quştanlana başladı. Çönki Minhacětdin "terekqıy perver" bulsa da, turı kilgende ğatının yağşı ğına biyětkelep alğalıy torğan idě.

Měne Miñsılu da, şunı uylap bulırğa kirek, irě eylenesěnde töçě tělleněp:

– Siña eytem, elle bügěn aş temsěz bulğanmı? Nige aşamıysıñ, canım? Könozın kibětte açıqqansıñdır bit? Qara elě, siña eytem, bu qadalğan meçěge çıdar ğelěm qalmadı, irtege ük etkeylerge kirě iltěp taşlıym üzěn. Kerosin şěşesěn bügěn de töşěrěp vattı bit. Hiçběr cirge eyběr quyar ğel yuq, ğezěr barıp cite, bigrek te ğarsěz indě, - didě.

Minhacětdinnıñ küñělěnde yene şatlıq qoyaşı kürěndě. Ul elěgě putalı keğazně ğatınına niçěk şebrek, şaqqatırğıç itěp kürsetüv planın qora başladı. İltifatsız ğına kěsesěnnen putalı keğazně çığarıp, qulında běraz eylenděrgelep, mıyıq astınnan ğına yılmayıp, anı kirě kěsesěne quydı.

Hemme ğatın-qız qızıqsınuçan bulğanğa, bu babta Miñsılu, ğatınnarnıñ ğatınrağı bulğanğa, qamıt ayağın zur itěp běr gěne atladı da, qıp-qızıl mukşı köregě qader zur qulları bělen irěněñ muyınına sarılıp:

– Siña eytem, ul nerse? Elle bigruşnıy bilet aldıñmı? - dip, irěne yumalana başladı.

Minhacětdin iltifatsız ğına, çınlap ta běrnerse bulmağan kěbi, salqın qan bělen:

– Yuq, běrnerse de yuq, bolay ğına, - didě. E üzě ěçěnnen: "Ehe, ělektěñmě, měne ğezěr yalındıram min sině", - dip, şatlığınnan qıçqırıp cibere yazdı.

Miñsılu, avızın tursaytıp, kěrfěksěz, quy küzlerě şikěllě meğnesěz küzlerěn aqaytıp:

– Bělem, bělem, söyerkeñ ğatıdır elě. Ul siña şulay altınlap ğatlar yazamını? İrtege ük enkeylerge barıp barısın da söyliym, ğeyěrçě başıñ bělen şulay söyerkeler totasıñmı? Nikağlı ğatınıña kěşěněkě töslě běr kiyěm de alıp birmiysěñ, e söyerke bělen altınlı keğazlerge ğatlar yazışasıñ iken!.. - dip ut yağıp qıçqırışa da başladı.

Minhacětdin, irlěk ğayretě bělen tavışına üzě de töşěnmegen mehabet ton birěp:

– Siña eytem, süzlerěñně uylap söyle, min deşmiyçe torırmın-torırmın da, qara anı, soñınnan ükěnme! - dip, barmağı bělen östel çitěne běrniçe mertebe berěp quydı.

Miñsılu, ķızġan mayġa su tamızġan şikĕllĕ çır-çır kilĕp:

Eyĕ, ķurķa - diy. Söyerkeñ barlığın da eytĕrge ķuşmas idĕñmĕ elle? Sinĕñ söyerkeñ bar şul, ul anıñ ḫatı... - dip, çınlap yötkĕrĕp, şunıñ bĕlen bĕrge oçķılıķ ta totıp, bülmenĕ yütel avıruvına möbtelye sarıķlarnıñ abzarına oḫşatıp ciberdĕ.

Minhacĕtdin bu altınlı keġazně bolay yeşĕrĕp totuvda meġne, ķızıķ tapmıy başladı.

Ye elle nindiy tavışķa sebep budır dip, kĕsesĕnnen putalı keġazně çığarıp:

– Me, uķı! - dip ḫatınına suzdı.

Miñsılu, yeşlĕ küzlerĕn ciñĕ bĕlen sörtĕp, küñĕlĕ bĕlen bĕrge yomşaġan borının tarta-tarta keġazně ķarıy başladı.

Minhacĕtdını, añar veġaz tonı bĕlen:

– Ye, nerse, söyerkem ḫatımı? Sin hervaķıtta şulay aşığasıñ, ḫatın, Yevrapĕyski ḫatınġa bolay ķılanuv bĕr de kilĕşmiy! - dip ḫatının ügĕtlep aldı.

Miñsılu putalı keġazně ķulında eylendĕrĕp-eylendĕrĕp, icĕklep uķıp mataşıp, artıķ nerse añlıy almasa da, deġvetname ikenĕn töşĕndĕ, yözĕne töçĕ yaķtılıķ çığarıp, nazlanġan tavış bĕlen:

– Anı başta uķ kürsetseñ yaramaġanmını, e min, atası, çınlap ta söyerkeñnen kilgen ḫat dip uylaġan idĕm. Bu deġvetname kĕmnen? - dip, putalı keġazně irĕnĕñ, aldına ķuyıp, üzĕ yemsĕz, yonlı bĕlegĕne tayanıp, küzlerĕn mölděretĕp irĕnĕñ küzlerĕne ķarıy başladı.

Minhacĕtdin, yalındırmaķçı bulıp, kelepüşĕ bĕlen uynıy-uynıy:

– Üzĕñ bĕl! - dip ķuydı.

Miñsılu, irĕnĕñ ķullarınnan totıp:

– Ye indĕ, siña eytem, eyt, kĕmnen bu deġvetname, ikĕbĕznĕ de çaķıralarmı? - dip, irĕne ķuştanlana başladı.

Minhacĕtdin, mezek itĕp:

– Yuķ, minĕ gĕne çaķıralar, - dip, mıyıķ astınnan yılmayıp ķuydı.

Miñsılu, kĕrşenĕ de kipmegen şadra borının salındırıp, tavışın mĕskĕnlendĕrĕp suzıp:

– Minĕ çaḳırġan bulsa da, barıbĕr barmas idĕm. Kĕşĕ arasına kiyĕp barırlıḳ kiyĕmĕñ de bulmaġaç, adem mesḫeresĕ bulġançı öyde toruvıñ artıġraḳ, - dip yılamsırap ḳuydı, sıyır avızı ḳader zur avızınıñ çitlerĕ lĕpĕr-lĕpĕr ḳaltırıy başladı.

Minhacĕtdin, ĕşnĕñ yañadan bozıluv iḫtimalın iske alıp, yözĕne beyremlĕk tösĕ çıġarıp:

– Yüriy eytem, ikĕbĕz de çaḳıruvlı. İrtege kiçke Şerefilerge parlı loto kiçesĕne barırġa bit, işĕtemsĕñ, loto kiçesĕne! - dip, ḫatınınıñ tulı cilkesĕne suġıp aldı.

Miñsılu, yüriy añlamaġanġa salışḳan bulıp:

– Ḳaysı Şerefilerge? - dip yañadan soradı.

– Ḳaysı Şerefi bulsın, çuvaş avılı Şerefige. Ḳara anı, anda kĕşĕ küp bulır, küzĕñnĕ açıp yör, tırnaḳnı tirletmessĕñ, yemĕ?

Miñsılu, yalındırmaḳçı bulıp, tüp-tügerek yuvan cilkelerĕn ḳorıştırıp, cilkesĕne muyınsız ġına utırtılġan zur başın kekreytĕp, asḳı irĕnĕn borınına ḳader küterĕp:

– Eyĕm, min barmıym!.. - didĕ.

Minhacĕtdin, ḫatınınnan mondıy cavapnı kötmegenge, küzlerĕn zuraytıp açıp:

– Nik? Sinĕ de çaḳırġan bit! - didĕ.

Miñsılu, evvelgĕ ḳıyafetĕ bĕlen:

– Çaḳırsa ni, külmegĕm de ḫezĕr tügĕl, çirbigĕm de ayaġımnı ḳısa, - didĕ.

– Zarar yuḳ, min portniḫaġa kiçe barġan idĕm, irtege ölgĕrtĕrmĕn, digen idĕ.

Miñsılu, irĕnĕñ üz avızınnan “portniḫaġa barġan idĕm” digen süznĕ işĕtkeç, ḫarçevnye pilmenĕ sıyarlıḳ tanavların kiyĕrĕp, küzlerĕn aḳaytıp:

– Sin şul marcañ tiresĕnde taġın eylene başladıñmını? Sin minĕm külmegĕmnĕ tĕgerge de anıñ bĕlen üzĕñe yışraḳ kürĕşĕrge uñayraḳ bulsın öçĕn birgensĕñdĕr elĕ! - dip, irĕnĕñ onıtılġan sabaḳların taġın isĕne töşĕre başladı.

Minhacĕtdin, küp dip faraz ḳılġan ġaḳılın ḫodḳa ciberĕp, alay-bolay itĕp, ḫatının yuvattı. Mĕne samovar da östelge mĕndĕ.

Miñsılu, süngen samovarnıñ morcasınnan öre-öre:

– Sineñ bělen taqmaza satıp tora-tora samovarım da süngen, - dip, süngen samovarnıñ ğayěběn, yuvılmağan çınayaqlarnıñ bılçıraqların hemmesěn irě östěne yöklettě.

Ul, yasalğan çınayaqnı irěněn aldına quya-quya:

– Siña eytem, irtege külmegěm de ğezěr bulırlıq bulğaç, Şerefilerge min de barır iděm baruvın da, tik měne çirbigěm gěne ayağımnı bik qısa şul, hiçběr vaqıt kěşěněkě töslě reğetleněp kiyerlěk ayaq kiyěmě alğanıñ yuq. Ayaqlarım söyelleněp ěşten çığıp běttěler, - dip avızın tırpıçlandırıp, isěmsěz hem běrdenběr yözěksěz barmağın çınayaqnıñ sabına kěrtěp uynıy başladı.

Minhacětdin, ğatınınıñ süzě qayda barğanlığın bik yağşı sizěp, meseleně quyırtmas öçěn, qorı ğına:

– Qıssa ni bulğan, biyěrge barmıysıñ, utırıp çey ěçěp, loto uynarğa barasıñ, - dip, ğatınınıñ avızın tomalamaqçı bulsa da, lekin Miñsılunıñ üzěne küre bulmağan töçě těllělěgě arqasında çirbik meselesě yañadan meclěske quyılıp, mözakere eytěle başladı.

Miñsılu, belěş qırıyı qader qalın irěnnerěn börěştěrěp, uymaqlandırıp:

– Siña eytem, açuvlanmasañ, běr nerse eytěr iděm de, açuvlanuvıñnan qurqam şul, didě.

Minhacětdin üzěnde köç barlığın sizěněp, mıyığın bötěre-bötěre:

– Eyt, nerse alay... İşětěp qarıyq! - dip, ata kürke şikěllě běr örělěp aldı.

Miñsılu, mamığı az měnder şikěllě kükregě bělen irěne qısılıp, anıñ salma ciměşě qader qolaq yomşağı bělen uynıy-uynıy:

– Měne nerse, sin miña irtege Şerefilerge kiyěp barırğa aq çirbik alsañ, ğoměrěmde ul yağşılığıñnı onıtmas iděm, - dip, çup itěp irěněñ kümeçě uvılmağan kotlet şikěllě qıtırşı bitěnnen üběp aldı.

– Aq çirbik? - dip, Minhacětdin küzlerěn şar qader açıp, qolaqların torğızdı. Şul aq çirbik bělen běrge niçe sum bula iken ul digen uy anıñ başına ikěsě běryulı kěrěp, arzan bulmas la ul digen fikěr anıñ başında zurraq avıruvnı ěşğal ittě.

– Nersege siña aq çirbik, qara çirbigěñ bar bit, elle boyar ğatını bulırğa těliysěñmě? - dip, meseleně kölkěge bormaqçı buldı.

Miñsılu, üpkelegen tavış bělen:

– Min başta uķ şulay bulır digen idĕm... Bĕzge indĕ kĕşĕnĕkĕ töslĕ kiyĕm aluv ķayda, alıp ķaytķan herbĕr nersenĕ as saldıra-saldıra tik kiyesĕñ. Kĕşĕ kölgenge de tüzesĕñ, ayaġıñnıñ ķısuvına da künesĕñ indĕ, - didĕ.

Minhacĕtdin, bügĕn gĕne parikmaḫerda Yĕvropĕyski itĕp tözettĕrgen başın ikĕ barmaġı bĕlen gĕne ķaşıp:

– Soñ, anıñ niçe sum torġanlığın bĕlemsĕñ? - dip, ḫatınına küzlerĕn tĕkedĕ.

Miñsılu, yaña ġına miçten çıķķan kümeç şikĕllĕ şĕşĕngen yözĕne citdiy ķıyafet kĕrtken bulıp:

– Sin rasḫodınnan ķurıķsañ, bĕrer sumın üzĕm tabıp birĕrmĕn. Siña eytem, çınlap uylaġanda, rasḫodınnan da ķurķırlıķ tügĕl bit. Ḫezĕr sin miña aķ çirbik alıp birseñ, ceynĕ de şunıñ bĕlen çıġarmın. Barıbĕr ḫezĕr aķ çirbik almasañ, cey öçĕn bĕrer nerse almıy ḫelĕñ yuķ. Bu çirbiklerĕm ayaķķa da alırlıķlar tügĕl, ķısalar. Alarnı kiyĕp yörgençĕ, çitĕk-kevĕşten yörüv artıķ indĕ, - dip, “ah!” itĕp sıyır avızı ķader zur avızın zuraytıp açıp, cigüvlĕ şeytan kĕrmesĕn öçĕn, anı uçı bĕlen ķaplap, ozın itĕp isnep aldı.

Divarda ĕlĕngen, Miñsılunıñ iñ zur pridannıylarınnan sanalġan, kirpĕç bĕlen yaltırata-yaltırata gĕrlerĕnĕñ cizlerĕ aşalıp bĕtken iskĕ seġat ķart mezin yestüge ķamet töşĕrgen şikĕllĕ tonıķ tavış bĕlen köçke-köçke tuġızını suķtı.

Minhacĕtdin, seġat suķķan köyge avızın ķolaķlarına ķader açıp isniy-isniy, üz seġatĕn ķarap:

– Oh... hu... seġat tuġız da bulġan indĕ! - dip, ġadettegĕçe yoķlarġa vaķıt citkenge, çişĕnĕp, munçala ķatış tavıķ yonınnan ĕşlengen tüşekke mĕnĕp yattı.

Miñsılu mıştır-mıştır ķamıt ayaķların östĕrep, samovarnı, çınayaķlarnı urınnarına ķuyıp, timĕr legennĕ miç ķırıyına söyep, miçke ikĕ ķomġan su ķuyıp, şalķan mayı bĕlen maylap ürĕlgen çeçĕn sütmeyĕnçe gĕne, “eġuzĕ-bismillasın” eytĕp, “yattım, ya Alla, torsam, kirek inşalla” - dip, tağın elle nindiy doġaların uķıp, irĕ yanına yatıp, nersedĕr mıġırdıy başladı. Bolar aķ çirbik ḫaķında şaķtıy ozaķ mıġırdaşķaç, dekabr töněněñ ķarañġılığında öy ĕçĕ tınıp ķaldı. Tik miç yarığında çĕrt-çĕrt itĕp ķıçķırġan çikĕrtke tavışı ġına ķarañġı tön tınlığın bĕraz boza idĕ.

II

Miñsılu irte bělen seġat ciděde ük torıp, tübe östěnde yörgendey, ķayda basķanın bělěştěrmiy, şatlığına çıdaşa almıy, ķulı ķulġa yoķmayınça samovarın da ķuydı, tiz ķulġa kerosinkada ġına běr-ikě taba töçě ķoymaķ ta salıp aldı. Anıñ bolay şatlanuvınıñ sebebě bar idě. Kiçe yatķaç, mığırdaşa torġaç, irě aña Şerefilerge kiyěp barırġa aķ çirbik alıp birěrge veġde ķılġan idě.

Minhacětdin běr torıp ikěnçě mertebe yatķan idě indě. Ul, töşěnde kiçke bulaçaķ parlı loto meclěsě bělen butalıp çığıp, retlep yoķlıy da almadı. Ġadette cidě seġatte torırġa öyrengenge, ciděden soñ hiçběr yoķı kěrmiyděr idě.

Şulay avnap tüşek östěnde yata torġaç, Miñsılu, irěněñ uyav ikenlěgěn běle torıp, yüriy ayaķ oçı bělen gěne basıp, karavat ķatına kilěp:

– Ay měskěněm, bigrek temlě yoķlıysıñ iken, uyatırġa da ķızġanıç, - dip, irěněñ çeçěnnen sıypıy başladı.

Minhacětdin, yüriy yoķlaġanġa salışıp, kinet uyanġan sıman bulıp, küzlerěn uva-uva:

– Torırġa da vaķıt iken, dip torıp kiyěne başladı.

Miñsılu irěne elě çitěgěn birěp, elě çolġavın tottırıp, niçěk itěp kenfitleněrge bělmiyçe, anıñ ķarşında tupas ayaķları östěnde tıpır-tıpır biyěp tora idě. Ķaynar ķoymaķ bělen çey ěçělěp, aķ çirbik alırġa bazarġa çığarġa da vaķıt cittě.

Minhacětdin, östel artınnan tora-tora:

– Siña eytem, yaẖşıraķ oyıklarıñnı kiy, tatar ẖatınnarı felenner-tögenner, dip, başķalarġa söylerlěk süz ķalmasın, - dip, üzě kiyěne de başladı.

Miñsılu aşığıp annan-monnan ġına bitěne kěrşen yaġıp, kiyěněp, öyně biklep, ķultıķlaşıp aķ çirbik alırġa kittěler.

Ayaķ kiyěmě satıla torġan bik küp magazinnarnıñ terezelerě töběnde ozaķ-ozaķ basıp ķarap torıp, kěrmiyçe haman alġa taba baralar idě. Bu magazinnarnıñ beġzěsě artıķ ķupşı bulġanġa, kěrěrge Minhacětdinnıñ cöretě citmiy idě, beġzěsěnde tanış tatar prikazçikları bulġanġa, aķ çirbik alam dip, ẖatınınıñ ķamıt ayaġın kürsetěp kěşě kölkěsě bulıp ķaluvdan ķurķadır idě.

Bara torġaç, běr yěvrěy kibětěne kěrděler. Bilgělě indě, kěrüvge samıy modnıy aķ çirbik soradılar.

Kekrĕ ķıyar şikĕllĕ zur kekrĕ borınlı yĕvrĕy malayı, ķara cimĕş şikĕllĕ zur ķara küzlerĕn yalt-yolt yomıp:

– Niçençĕ nomer kaloş kiyesĕz? - dip niķader sorasa da, üzĕne kireklĕ cavapnı ala almaġaç, un parlap törlĕ revĕştegĕ aķ çirbiklernĕ bolar aldına tĕzĕp, saylarġa ķuştı. Miñsıluġa oşaġan çirbiklerneñ hiçbĕrsĕ anıñ ayaġına yaķın da kilmiyler idĕ.

Yĕvrĕy malayı bik az üte torġan iñ zur nomerlı aķ çirbiklernĕ kitĕrĕp, Miñsılunıñ mukşı çabatası ķader kilĕşsĕz zur ayaġına sıydırırġa niķader tırışsa da, buldıra almadı.

Ul Miñsılunıñ ayaġına ẖatın-ķız kiye torġan çirbik tabuvdan ġaciz bulıp, ķarakül şikĕllĕ bödre başın ķaşıp bĕraz aptırap tordı da, kinet uyanıp kitkendey bulıp, şatlanıp ķıçķırıp:

– Bula, bula!.. H̱ezĕr bula! - dip, magazinnıñ zur terezesĕ aldına meçĕ şikĕllĕ sikĕrĕp mĕndĕ. Elĕ magazin açılġanda kĕşĕlernĕ şaķķatıruv öçĕn, mĕne bĕzde nindiy kĕşĕ kiymeslĕk zur çirbikler de bar digendey, terezege vıstavkaġa ķuyılġan yartı arşınlı aķ çirbikně kitĕrĕp, Miñsılunıñ ayaġına kiyĕrttĕ.

Bu çirbik te Miñsılunıñ ayaġına bik ük çaķ bulmayınça bĕraz baş barmaġın ķıssa da, bötĕnley aķ çirbiksĕz ķaluvdan ķurķıp, şuşı, vıstavkada un yıl yatķan aķ çirbikně alırġa riza buldı. Kibĕtten turı portniẖaġa barıp külmeknĕ, tfü! Yalġış eytem, platyını da aldılar. Ul da çirbik şikĕllĕrek buldı.

III

Çeyler-niler ĕçĕlĕp bĕtkençĕ, seġat altı da buldı. Mĕne kiyĕnüv-yasanuv başlandı.

Minhacĕtdin, ķaytarmalı yaķalı, artın yırıķ itĕp tĕktĕrgen tucurkasın kiyĕp, tatar külmegĕ östĕnnen bĕr çirĕk biyĕklĕgĕndegĕ bĕr ķatlı kompozitsiye yaķanıñ zaponkasıñ kürsetĕp, galstuķsız ġına kiyĕp, manjetların ciñĕne ĕlektĕrmiyçe, kirĕge, zaponkaları bĕlen ĕçke kiyĕp, çeçĕn su bĕlen çılatıp, ẖatınınıñ taraġı bĕlen tarap ta ciberdĕ. Tatar tĕkken, arķılıġa ütüklengen çalbar balaķları, tupas borınlı ştibletları östĕnde uralıp-ķabarıp, üzĕne bĕr törlĕ şarj bulıp toralar idĕ.

Miñsılu, islĕ şomırt sabını bĕlen bitĕn yuvıp, şadraları ķaplanġançı kĕrşen-inněgĕn yaġınıp, yözĕn yeş bozav üpken töslĕ itĕp yasap, maturlanıp, uñ ayaġınnan başlap aķ çirbigĕn kiyĕp, idenge basıp, aptırap ķaldı:

– Ebev!.. Siña eytem. Cünsĕz urıs malayı bĕzně aldaġan, ķara anı, ķara anı, çirbigĕmněñ ükçelerĕ tigĕz tügĕl... - dip çır-çır kile başladı.

Çınlap ta, Miñsılu ayaġında çirbik ükçelerěněñ bĕrer yaġı ġına cirge tiyĕp toralar idĕ.

Miñsılu, ükçelerĕn tigĕzlep cirge tiydĕrĕrge niķader tırışsa da, buldıra almadı, yörmekçĕ bulıp bĕr gĕne atlaġan idĕ:

– Peremeç!.. Bolar bĕlen atlar ḫel de yuķ iç... Nerse ala bĕlmiysĕñ, felen, dip, irĕn tirgiy başladı.

Minhacĕtdin, idenge yatıp, çirbik ükçelerĕne ķarap:

– Öyrenmegenge gĕne şulay ul, - dip, ḫatının köçke yuvattı.

Mĕne platyı da kiyĕldĕ, jurnal buyınça tĕgĕlgen platyını kiyüv ķalıpsız üsken Miñsılunıñ sınına sıyırġa iyer iyerlev ķabilĕnnen buldı. Anı da, öyrenmegenge gĕne şulay dip, ḫeyĕrge yurap ķaldırdılar. Minhacĕtdin bötĕn köçĕne tartıp-suzıp ḫatının ķıçķırta-ķıçķırta beḫĕtsĕz platyınıñ ķaptırmaların köçke gĕne ĕlektĕrdĕ.

Miñsılu, şalķan mayı bĕlen maylanġan, iskĕ pumala şikĕllĕ çeçĕn ikĕ tolım itĕp, yeşĕl tasma bĕlen urap, östĕne soñġı moda ĕncĕlĕ ķalfaķnı da ķuydı. İndĕ ĕşĕ bĕttĕ digende gĕne, kötĕlmegennen, ayaķ astınnan yene bĕr uñaysızlıķ çıķtı: aķ çirbikke muvafik kaloş alınmaġan, e öydegĕ kevĕşler aķ çirbikke yaķın da kilmiyler idĕ. Miñsılu monıñ öçĕn de irĕne beylendĕ. Lekin Minhacĕtdin aptıramadı, üzĕněñ yartı potlı kün aslı drap kaloşın ḫatınına kiyĕrtĕp, üzĕ ceygĕ rezinkasın kiyĕp, utların sündĕrĕp, loto kiçesĕne parlap çıġıp kittĕler.

Miñsılu irĕne asılınıp köçke-köçke gĕne ķapķadan çıķtı. Aķ çirbik, bĕrden, anıñ baş barmaġın ķısa idĕ. İkĕnçĕden, ükçelerĕněñ tigĕz basmavları östĕne irĕněñ avır kaloşları anı temam aptırattılar.

– Siña eytem, ceyev barır ḫelĕm yuķ, Alla ḫaķı öçĕn, izbuzçik yallıy kür indĕ!.. - dip, irĕne yalına başladı.

Beḫĕtke ķarşı, soñġa ķalġan bĕr “barabız” oçrap, Minhacĕtdin anı tuķtattı:

– Peletenge niçe tiyĕn? - dip soradı.

“Barabız”, çanasınnan sikĕrĕp töşĕp, bolar ķatına çıbırķısın küterĕp kilĕp:

– Niçe kĕşĕ, ikĕmĕ? - dip, bĕraz uylap torġaç: – Yarıy, sigĕz tiyĕn birĕrsĕñ, indĕ! - didĕ.

Minhacĕtdin, dulap:

– Kit annan, cüler kĕşĕ taptıñ melle? - dip, ẖatının ciñĕnnen östĕrep alıp kittĕ.

“Barabız”, kün biyeleylerĕn bĕr-bĕrsĕne ḳarşı şap-şop itĕp berĕp, bolar artınnan ḳalışmıyça bĕr kvartal barıp:

– Ye, küpmĕ biresĕñ soñ? - didĕ.

Minhacĕtdin, baruvınnan tuḳtamıyça ġına:

– Dürt tiyĕn, didĕ.

“Barabız” altı tiyĕnnen töşmedĕ. Şulay itĕp, uramnı küterĕp satuvlaşḳannıñ soñında biş tiyĕnge kilĕşĕp, “barabız”nıñ kiñ ḳapçıḳḳa salam tutırġan tüşegĕne utırıp, artḳa taba ḳarap kittĕler.

IV

Bolar Şerefilerge kĕrgende, parlı ḳunaḳlar cıyılıp bĕtkenner idĕ indĕ. Konfetlar, prennekler hem almalar bĕlen tulġan östel artında utızlap kĕşĕ bĕr-bĕrsĕnnen yatsınıp bĕrsüzsĕz utırıp toralar idĕ. Alalı-ḳolalı kiyĕmnerge kiyĕngen irler bĕlen aralaş utırġan bu ẖatınnarnıñ uyınçıḳ kibĕtĕnĕñ kiştesĕne tĕzĕlgen ḳurçaḳlardan ayırmaları bulsa, ul da bitlerĕndegĕ kĕrşenner bĕlen barmaḳlarındaġı yözĕklerĕ hem gevdelerĕnĕñ tupaslığı ġına idĕ. Bolarnıñ yözlerĕ itlĕlĕk cehetĕnnen törlĕ-törlĕ bulsalar da, emma vırajeniye - ḳaraş cehetĕnnen hemmesĕnĕñ yözĕ bĕrtöslĕ idĕ.

Miñsılu, sörlĕge-sörlĕge zalġa kĕrĕp elĕgĕ zur ḳızıl ḳulın hemmesĕnnen tottırıp çıḳtı. Minhacĕtdin şundaġı ẖatınnarnıñ balıḳ şikĕllĕ salḳın, ḳaysısınıñ yaña ġına suyılġan dımlanıp torġan it şikĕllĕ cılı, lekin cansız ḳulların totıp çıḳtı.

İsenlĕk-savlıḳ soraşıp bĕtkeç, meclĕs yene tınıp ḳaldı. “Yevrupaça” podnos bĕlen gĕne çey birĕldĕ. Çey bĕlen bĕrge meclĕske de ruẖ kĕrdĕ. Mĕne törlĕ mezekler başlandı.

Minhacĕtdin, ẖatını yanına utırıp, ḳutırlı ḳızıl bereñgĕ şikĕllĕ uylı-bazlı yözlĕ yomırḳaçıġa borılıp:

– Ey sin, Ḫisami nige kĕşĕ ẖatınınıñ ḳabırġasına törtesĕñ!.. Ḳara anı, üz ẖatınıñnan ḳolaḳ ḳaḳmaḳçı bulasıñmı elle?! - dip üzĕ hemmesĕnnen artıḳ ḳıçḳırıp köldĕ.

Yomırķaçı da ķalışmadı. Telinkeden bĕr alma alıp, yaķ-yaġına ķaranıp, almanı uç ĕçĕnde temam cılıtıp citkĕrgeç kĕne, anı Minhacĕtdinġa suzdı.

Minhacĕtdin almanı alıym digende gĕne, yomırķaçı:

– Tuķta, tora tor elĕ sin!.. - dip, almanı Miñsıluġa birdĕ.

Mĕne şul mezekten ķul çabıla-çabıla kölĕndĕ. Ḫuca ikĕnçĕ stakannarnı kitĕrĕp herķaysınıñ aldına üz stakannarın ķuyıp torġanda, saķalın şerġıy tözettĕrgen, tatar külmegĕ hem ıçķırlı çalbar östĕnnen kiçke gĕne bĕr advokattan satıp alıngan iskĕ vizitkanı ķupşılap kiyĕp utırġan çuvaş ķıyafetlĕ tolçoķçı:

– Ey tupas, ḫanımnarġa ĕlĕk ķuyarġa kirek… - dip aldındaġı üz stakanın kürşĕsĕnde utırġan simĕz, yözĕne kĕrşen yaġına-yaġına onġa töşken taraķan ķıyafetĕne kĕrgen bĕr ḫatın aldına ķuydı.

Urta östelde utırġan tebenek ḫatın, östel çitĕnnen kürĕnĕr-kürĕnmes, ķabaķ ķader zur başın küterĕp:

– Bĕzge iltifat itüvçĕ de yuķ, yarıy indĕ bĕzge, maylı küzge, bĕz alay irlernĕ üzĕbĕzge ķarata bĕlmiybĕz şul! - dip yarım mezek, yarım açuv bĕlen ĕçĕndegĕ bötĕn nerseden könleşüvĕn taratırġa tırışķanday, elle nindiy açuvlı tavış bĕlen: – hi-hi-hi! - dip kölgen buldı.

Miñsılu, keġazĕne kelepüşlĕ yĕgĕt töşĕrĕlgen, astına tatarca “Tuķayĕv” dip yazılġan bĕr konfetnı alıp, ķulında şaķtıy ozaķ evelegennen soñ:

– Cĕgĕtĕ çiber iken, - dip, keġazĕn erçĕp idenge taşlap, konfetın bötĕn köyĕnçe avızına ķaptı.

Lekin anıñ ĕçĕne çey çey bulıp, konfet aş bulıp töşmiy idĕ. Bĕr yaķtan, çirbigĕ ayaġın ķısıp ġazaplıy, ikĕnçĕ yaķtan platyısı ķısıp, reḫetleneр sulış alırġa irĕk birmiy idĕ. Şuñar küre çey ĕçmiyçe ük ķultıķ astınnan tirĕ platyısınıñ tışına çıġıp ölgĕrgen idĕ indĕ.

Çey bĕttĕ. Ķunaķlar törlĕ urınnarġa taralıp utırışa başladılar. İrler üzara cıyılıp suġış turısında ķızuv-ķızuv söyleşĕp arıġaç:

– Bĕr sumlıķ biletķa yöz mĕñ çıķsa, aġay-ĕnĕ añlarlıķ tĕlde gezite çıġarır idĕm, - didĕ bĕrsĕ.

Yomırķaçı:

– Teatr saldıram, - didĕ.

Minhacĕtdin:

– Milliy gimnaziya açıp, glavnıy mödiyrĕ üzĕm bulam, - didĕ.

Ḫatınnar üzara cıyılıp bĕr-bĕrsĕnĕñ külmeklerĕn tikşĕrĕşkeç, bĕzneñ felen, bĕzneñ tögen, dip irlerĕn maḳtaştılar. Miñsılu, urıs nersesĕ ayaḳḳa bik reḫet iken dip, aḳ çirbigĕn maḳtap aldı. İrlerden bĕrev şkaf bĕlen yeneşe torġan piyanino klavişların bĕr barmaḳ bĕlen gĕne basıp “te, te, te” itĕp bĕr köy çıġarırġa mataşa başladı.

Bayaġı, onġa töşken taraḳan şikĕllĕ, kĕrşenge buyalġan yuvan ḫatın:

– Bĕzneḳĕ de şunı almaḳçı bulıp tora elĕ, behasĕ bĕlen gĕne kilĕşĕp bĕtmiyler. Urıs ḳırıḳ biş sum sorıy iken, - didĕ.

Ḫuca ḫatını, piyanino turısında bik küpnĕ bĕlgen kĕşĕ şikĕllĕ:

– Aldır sin anı, aldır, bik arzan iç!.. Ḳırıḳ biş sum bik arzan ul. E bĕzneñ cüler şuñar öç yöz sumnan da artıḳ tülegen buġay. Aldır sin anı, bik matur, bik küñĕllĕ nerse, bülmege yem kĕrtĕp cibere, - didĕ.

Taḳta şikĕllĕ, aldı bĕlen artı bĕrtigĕz bulıp kibĕp bĕtken, kibĕt terezelerĕne ḳuyılġan, naçar ĕşlengen balavız sını şikĕllĕ bĕrev, işĕtlĕr-işĕtlmeslĕk tavışın elle ḳaydan iden astınnan çıġarıp:

– Bĕzneñ piyanino alġanıbızġa öç yıl bula indĕ. Aḳçasın da tülep bĕtĕrdĕk indĕ, - didĕ.

Lekin şul utızġa yaḳın kĕşĕden bĕr barmaḳ bĕlen bulsa da bĕr köynĕ oçlap çıġa alırlıḳ bĕr kĕşĕ yuḳ idĕ.

Dürt verşok biyĕklĕktegĕ ĕncĕ ḳalfaġın ikĕ barmaḳ kiñlĕgĕ mañġayı östĕne ḳuyıp, nesĕllĕ borınlı tebenek bĕr ḫatın, grammofon tartmasınnan söyleşken şikĕllĕ, borın ĕçĕnnen tavış çıġarıp:

– Bĕzneḳĕ muzıkaġa alay heveslĕ tügĕl, başḳa uyınnarnı bik yarata. Biş-altı törlĕ kartabız bar, öç törlĕ loto aldı. Dumine de uynıy bĕle. E mĕne soñġı vaḳıtta berliyantmı diy şunda, yaña bĕr uyın çıḳḳan iken, şunı öyreneр mataşa, şul uyınnan ḳaytḳaç, “poçmaḳḳa”, “urtaġa” - dip duv kile, - didĕ.

Miñsılu, bu dev borınlı ḫatınnıñ, bolay tırışıñ söylevĕn iltifatsız ḳaldırmas öçĕn:

– Soñ, ul yaña uyın üzĕgĕzde yuḳmını? - didĕ.

Tĕgĕ ḫatın, ul uyınnıñ üzlerĕnde bulmavına ĕçĕnnen bĕraz poşınıp:

– Ḫezĕr yuġın yuḳ ta, alıp ḳaytır, kürgen nersesĕn almıyça ḳala torġan kĕşĕ tügĕl, - dip, çemodan ḳader ridikyülĕnnen yavlıḳ çıġarıp, bötĕn zalnı şavlatıp, borının sĕñgĕrdĕ.

Östelge aş ḳuyıldı. Aş vaḳıtın ütkerüv Miñsılu öçĕn temuġ ġazabınnan kim bulmadı. Aş cıyıluvġa, östellerden öskĕ aşyavlıḳları alınıp, meclĕsnĕñ yoldızı bulġan loto uyını başlandı. Taraḳan aşaġan kümeç şikĕllĕ ḳıtırşı bitlĕ bĕr ḫatın kassirşa bulıp, kartasın bĕr tiyĕnnen loto kartaların sata başladı. Meclĕs buyınça kĕşĕge ḳatışmıyça, östel başında posıp utırġan, lotonıñ bötĕn ḫikmetlerĕne matlaġ bulġan, gezite idaresĕnde ḫĕzmet itüvçĕ yĕgĕtten başlap ḳıçḳıruvın ütĕndĕler. Ul loto şarların evvel borınına ḳader küterĕp, abaylap ḳarap, ḳıçḳıra başladı. Uyın nizaġsız, hiçbĕr tavışsız, tertiyplĕ bardı. Barı tik 69 nı ḳıçḳırġanda, kebeste yafraġı şikĕllĕ salınġan zur ḳalfaḳlı, tupas yözlĕ, maymıl küzlĕ bĕrev “tuda, syuda” dip, 90 nı ḳıçḳırġanda, “deduşka” dip ḳıçḳırıp mezek eyte idĕ. Dörĕs, bolay ḳıçḳıruv bĕr yaḳtan beġzĕ bĕrevlernĕ uñaysızlandırsa da, ikĕnçĕ yaḳtan kiçege ruḫ kĕrte idĕ. Bĕr uyın bĕttĕ, ḳıçḳırınuv nevbetĕ yomırḳaçıġa cittĕ. Ul yĕgĕrmĕnĕ yĕgĕrmĕ dip eyte almıyça - ikĕ diste, unbişnĕ diste yarım dip ḳuya idĕ. Bara torġaç, ḳıçḳıruv nevbetĕ tolçoḳçıġa da cittĕ.

Ul, loto şarları tutırılġan mĕnder tışı ĕçĕne ḳulın tıġıp bik ozaḳ itĕp butaġaç, bĕr şarnı alıp “Staroyı berem!” köyĕne:

– Peçter-peneç, - didĕ.

Ḳıtırşı bitlĕ ḫatın:

– Niçe? - dip soradı.

Kebeste yafraġı şikĕllĕ zur ḳolaḳlı yĕgĕt:

– Yĕgĕrmĕ biş, - dip tercĕme ittĕ.

Tolçoḳçı, evvelgĕ tavış bĕlen ük:

– Dükeş! - didĕ.

Tebenek ḫatın, östel çitĕnnen başın suzıp:

– Şayartmağız indĕ, sataştırasız, monda pıyala kiseklerĕnnen uynamıylar bit! - dip açuvlanıp aldı.

Tolçoḳçı yene şarlarnı bolġatıp, ḫezĕr uyınnı şaḳtıy ozaḳ köttĕrgenneñ soñında ġına:

– Antun!.. - dip suzdı.

İkěnçě baştan běrev, yeşěl tavış bělen:

– Altı un, - dip tözettě.

Miñsıluġa hiç çıķmıy idě. Ul bolay lotonı yaḫşı ġına osta uynavçılardan ḫisaplansa da, tik měne 12 lě tsifr bělen 16 lı tsifrnı, 13 lě bělen 31 lě tsifrnı ġına bik ük yaḫşılap ayıra almıy idě. Uyın buyınça běrdenběr kvartir bulġan 96 lı tsifrġa da çıķmadı. Anı da 69 bělen aldılar.

Parlı loto kiçesě seġat ikěde gěne taraldı. Ķunaķlar basķıçtan töşkende, běrsě ikěnçěsěněñ ḫatının ķultıķlap töşěp, ěşně Yěvropaça yörttěler. Damasız, yalġız töşken irlerden "ķurķaķ", "tupas" dip kölěştěler.

Miñsılunıñ ayaķları ķalmaġan idě. Haman běr cirde utıra-utıra uñ ayaġı oyıp, köçke ķapķadan çıķtı. Ķapķa aldında yene ķullar kürěşěp, törlěsě törlě yaķķa taralıp kittěler.

Minhacětdin, ḫatınınıñ lotoda otmavına açuvlanıp:

– Sin şul küzlerěññně irlerden ayıra almıy utırdıñ! - dip, běraz ķızdırıp ta aldı.

Miñsılu, irěne asılınıp, adımnarın köçke-köçke atlap barġanda, sörlěgěp:

– Belěş!.. - dip çinap yıġıldı.

Minhacětdin:

– Nerse, ayaġıññı atlıy almıysıñ, sıyır!.. - dip, ḫatının açuvlana başlasa da, Miñsılunıñ:

– Alla, ayaġım! Alla, ayağım... sındı... sındı! - dip, uramnı küterěp yılaġan tavışı astında, hiçběr süzěn işěttěre almıyça aptırap, basķan cirěnde ķatıp ķalıp, ḫatının ķıynarġa da, sügerge de bělmedě.

– Tor, sıyır, tor! - dip, ḫatının ķultıķlap torġızırġa mataşsa da, Miñsılu, ayaġına basuv tügěl, irěne asılınıp ta tora almıy idě.

Minhacětdin, çınlap ta ěşněñ zurdan kitkeněn sizěp:

– İzvozçik, izvozçik!.. - dip, bötěn şeherge işětělěrlěk itěp ķıçķıra başladı. Yartı seġat soñında, ütěp bara torġan běr izvozçik oçrap, Minhacětdin, ḫatının çanaġa küterěp salıp, öyěne alıp kittě. Minhacětdin Miñsılunı öyge küterěp kěrtěp urın östěne taşladı da üzě kürşěde im-tom bělen kön kürüvçě ķarçıķnı çaķırırġa kittě. Bu ķarçıķ üzěněñ "bělěmě" arķasında şöhretěn Yaña bistege ķader taratķan ataķlı ķarçıķ idě. Un minut ěçěnde ķarçıķ ta

kilĕp cittĕ. Ul başta Miñsıludan vaḳıyġanı inesĕnnen cĕbĕne ḳader soraşıp alıp, ayaġın öşkĕrĕrge totındı.

Ḳarçıḳnıñ bu ĕşĕne Minhacĕtdinnıñ ĕçĕ poşıp:

– Ebi, anıñ ayaġı, belki, ḳaymıḳḳandır ġına, sin sıla anı, sılıy bĕleseñdĕr bit, - didĕ.

Ḳarçıḳ derḫal ḳızġanıp, söyekten mörekkeb bulġan çandır ḳulları bĕlen ḳıçḳırta-ḳıçḳırta Miñsılunıñ ayaġın sılıy başladı.

Miñsılunıñ, bötĕn köçĕne:

– Ülem! Ülem, ütĕrmegĕz!.. - dip aḳıruvıña ḳarşı Minhacĕtdin, anıñ cilkelerĕnnen basıp, açuvınnan tĕşlerĕn ḳısıp:

– Ḳıçḳırma, ḳaya aḳırasıñ, çurt ḳuşḳanmı siña aḳ çirbik kiyerge! - didĕ.

Ḳarçıḳ, tĕşsĕz avızınıñ irĕnnerĕn şapıl-şopıl kitĕrĕp, avız ĕçĕnnen nindiydĕr doġaların uḳıp, sılavın devam ittĕrĕp:

– Tüz, ḳızım, tüz. Avıruvıñ ḫeter, balaḳay, suḳır cĕnnĕñ yomırḳasına basḳan ikensĕñ!.. - didĕ.

1915

2.2. Türkiye Türkçesine Aktarma

2.2.1. İskender

I

Herhangi bir nesilden gelen ve Şahmar Mirza'nın kendisi gibi ihtiyar olan görkemli bahçesinde uzun zamandan beri hayat başlamıştı artık.

(5) Bahar sabahlarına aşık bülbül, mayıs ayının cuma gününün sabahını özel bir ustalık ile överek onu kuşattığını kendisinin benzersiz şarkıları ile söyleyip duruyordu. Giriş bölümünde kamışlıktaki kurbağalar dahi sanki bahar sabahının efsununu bozmamak için dercesine nöbetleşerek, orada burada uzun hava biçiminde yavaşça vıraklayarak, genel bahar orkestrasına katılıp, onun dolmayan yerini doldurur gibi olmuş, derenin arkasındaki geniş çayır üstünde uçsuz bucaksız tertemiz (10) gökyüzüne doğru kanatlarını nazlıca çırpıp şimdi duran tarla serçesinin münacatı, bu orkestraya özel bir güç ve güzellik verip onu, benzersiz bir müziğe dönüştürmüştü.

Bahçe ustası Ḫeyrüş Dede, oldukça uzun zamandır durarak kendisinin güzel güllerine sırayla, ağzının içinden belli belirsiz dua okurken küçük ve kemikten ibaret olan elindeki geniş burunlu fısfıstan su püskürtüyordu.

(15) Bahar güneşi, kendisinin merhametli ve sıcak şuleleri ile pencere önündeki çiyleri de kurutarak, açmamış leylak çiçeklerini enine doğru bölümlere ayırıp okşaya okşaya İskender'i uykusundan uyandırdı. İskender, gözlerini açıverdiğinde birkaç dakika şaşkınlık içinde kaldı. İlkin onun kendisinin nerede olduğunu anlamayarak, bu kadar az süre içinde dinginleşen saf beyni, çeşitli mekanları düşünüp çokça meşgul oldu. O kendisinin Moskova'da da Petersburg'da da olabileceğini (20) hissedip, gönlü huzursuzlanarak aklı karışmış bir bulanıklıkta kalmış gibi oldu. Fakat bu rahatsızlık fazla sürmedi, babasının evinde olduğunu hemen anlayarak uzuvlarını hareket ettirmeden keyiflenip biraz gerindi. Bu keyifli gerinme onun uykusunu tamamen açıverdi. Onun uzuvları bu rahatlığı ömürlerinde ilk defa hissetmiş gibi olunca o, bu huzuru bozmamak için yatar şekilde açık pencerelerden giren temiz ve saf mayıs (25) ayının bahçe havasını çokça içine çekip derin bir şekilde soludu. Kış boyunca Moskova'nın otel odası havasında çok yorularak, bitkin düşüp mahvolan genç ve çok güzel uzuvlarına yeniden enerji gelmiş gibi oldu. O güzel ve uzun kirpikli gözlerini açık pencere boyunca bahçe içinde gezdirmeye başladı. İlk önce onun gözüne yolun en kenarında yalnız duran ihtiyar ıhlamur ağacı çarptı. İskender'e bu bahçe oldukça tanıdık ise de ihtiyar ıhlamur

ağacı ona sadece tanıdık değil, aynı zamanda dost idi. Daha çocukluk çağında, (30) harp okuluna başlamadan önce şu yaşlı ıhlamur ağacı dibinde oynaması, bu ıhlamur ağacını kendi payitahtı yaparak oradaki şu kuruyan kayını düşman farz edip dövüşmesi, geçen yıl Moskova'ya gitmeden önce Gölfervaz isimli genç kız ile bu ihtiyar ıhlamur ağacı dibinde oldukça sözleşmeli ve manalı ifadeler ile bakışarak vedalaşmaları ve buna benzer pek çok olay İskender'in aklına şimşek gibi gelip aklından aynı hızla çıkıyorlardı. Fakat şu azıcık kısa zaman içinde eski hatıralar onun (35) yüreğinde oldukça gizli izlerini bırakıyordu. O, bugün Gölfervaz ile nerede ve nasıl görüşeceği hakkında düşünüp, kendisini gerçek subay olarak takdim edince Gölfervaz'ın annesi Meryembike tarafından da kendisinin iyi bir karşılık göreceğine tamamen inanarak, gelecekteki rütbelerinin sevinci içine sığmayınca, yerinden yiğitler gibi sıçrayarak giyinmeye başladı. Yıkandı, süslendi. Askerî disiplinin tümünü yerine getirdi. Yeni dikilmiş (40) hâkî renk üniforma İskender'in şekillenmiş, genç ve biçimli teninin üstünde öylesine uyumlu duruyordu ki o, İskender ile birlikte yetişmiş olarak düşünülebilirdi. Omuzlarına koyulan yepyeni deri parçası ve düzgünce görünmeyen kırmızı çizgili şerit şeklindeki apoletler, sağdan sola doğru şerit bağı ile asılarak takılan gümüş saplı güzel kılıç, göğsünün üstüne yerleştirilmiş gümüş arma ile askerî bir simge İskender'i hikâyelerdeki şehzadelerin görünüşüne sokarak onun her biri (45) uyumlu, güzel her adımında gürleyen mahmuz sesleri yürekte uzun zamandır biten arzu ve kuvvetli derin hisleri oldukça ele geçirmiş gibi hissettiriyorlardı. İskender, aynanın karşısına dikilerek kuşkirazı gibi siyah saçını taramaya başladı, askerî beceriklilik ile bir ayak üstünde dönerek aynadan vücuduna bakıp, kendisinin güzelliğine ve çevikliğine keyiflenerek sadece İlyasovların değil, Emirovların da iyi hüküm vereceklerine tamamen inanınca yeni terlemiş siyah bıyık (50) tüylerini burmaya çabalayarak inatla çekiştirdi. İskender'in parmakları ne kadar narin ve estetik olsalar da yeni terlemiş bıyık tüycükleri, onun parmaklarına gelmeyince önceki hâlde eski yerlerinde kaldılar. İskender'in su gibi saf, terbiyeli ve kaygılı kestane rengi gözlerinin üstündeki doğulu görünüşündeki siyah ince kaşları, pek uzunca yanakları arasındaki pembemsi yanak ortaları ve vişne gibi kırmızı, ziyadesiyle kalın dudaklarından gençlik ve saflık rüzgârı esiyordu. Onun oldukça güçlü bileğine (55) kayış ile takılan kol saatinde saat on idi artık. Hizmetçi girip, kulluk ifadesi ile çayın hazır olduğunu, terasta onu çaya beklediklerini bildirerek baş eğdi. İskender çok güzel olan boynuna daha da güzellik verip, göğsünü gerip genişletip indirerek, güzel bir görünüş ile güçlü, doğrudan doğruya ayaklarını pek güçlü derecede basarak, mahmuzlarından güzel çelik sesleri çıkarıp, kendi kendisini beğenince daha da böbürlenerek odadan çıktı.

(60) **II**

Şahmar Mirza, her zamanki gibi sabah saat yedide ayağa kalkarak geniş, güzel ve sarımsı ipek ceketini dolgun vücuduna giyip kalın kırmızı bastonunu alıp kendisinin sevimli ihtiyar köpeği Karagöz ile evini boydan boya dolaşırken bugün yapılacak işleri buyurup, kim bilir on beş nesilden beri var olan tavuk sürüsünü besleyip bahçeye girdi. Büyük bahçeyi bir kere boydan boya dolaşmış gibi, onun ihtiyar uzuvları pek fazla (65) yorulduğu zaman, İskender'in odasının penceresinin dibindeki yoğun leylak fundalığı önündeki iskemleye oturup, sarkan ceketinin cebinden fil kemiğinden işlenmiş tütün kutusunu çıkararak semiz parmakları ile tütününü çimdirip, biraz düşünmüş gibi durup, başını bir tarafa daha da eğiltip keyiflenerek tütününü burnunun içine çekti, her zamanki gibi parmaklarından tütün dumanını silkeleye silkeleye yerinden ayağa kalkarak bahçe kapısına doğru gitti.

(70) Şahmar Mirza, pek eski nesilden beyzâde idi. Gençlik zamanını askerîyede geçirip albay derecesinde istifa eden vatansever bir eski beyzâde idi. Onun büyük gözleri, oldukça derin ve manalı bir şekilde görünüş alarak torbacıklar şeklinde sarkmış gözaltları, yoğun kır renkli kaşları, bembeyaz yoğun bıyıklarının burun altında tütünden sararması, dolgun beyaz yanakları, sarkmış gıdığı ona mahsus güzellik ve büyüklük veriyordu. Onun yaratılışında da gerçek (75) soyluluk alametlerini bulmak zor değildi. O, diğer beyzâdeler gibi vara yoğa kıymet vermiyor, hatta kıymet verenleri de sevmiyordu. Ona vaktinin çoğunu biricik oğlu İskender ile o evde olmadığında sevimli Karagöz ve meşhur soylu tavukları ile geçirmek iyi geliyordu. Dış siyaset ile meşgul olmayı da yabancı saymadığı için bu konuda toplanmış küçük ve derli toplu bir kitaplığı dahi vardı. O, bir yıl içinde iki bayram (80) namazından başka cemaat namazlarına dâhil olmasa da onun inancı pek güçlü derecedeydi. Öncelerden kalan deri kaplı süslü çanta ile eski Kur'an nüshasını kendisine has bir odada masanın üstünde pek kıymet vererek koruyordu. Mezkür Kur'an'ın anlamını da yazısını da anlamadığı ve okuyamadığı için o, ona eli ile dokunmaya korkup, onu kıymetlendirerek koruyordu. Her perşembe komşu hocaya hususi olarak giderek ölmüşler için diye sadakasını verip, yılda bir defa ulema meclisi (85) hazırlayarak çevredeki hocaları, zenginleri toplayıp yemek yedirip uğurluyordu. Diğer zamanlar hocalar, zenginler ve diğer halk ile işi pek az olduğundan günahtan ve insan dilinden kenarda bir hayat sürerek sessiz, sadece kendine has sakin bir yaşam yaşıyordu.

Her bahar oğlunun Moskova'dan tatile dönmesi yıl boyunca beklediği büyük bayramlardan birisi oluyordu. İskender'in dönme vakti yaklaşmaya başlayınca o, birkaç cuma önce (90) istasyona giderek, oğluna doğru yola çıkacak mürettebatı her gün kendi gözünden

geçirip, at arabacısı Miñlĕġali'ye türlü emirler verip, fuara gitmeye hazırlanmış zenginler gibi kendisiyle gurur duyarak sevinç içinde arabanın yanında gün boyunca dolaşıyordu.

İskender dün Moskova'dan askerî mektebi bitirerek evine döndü, mirzanın mühim işlerinden birisi bitti.

(95) İhtiyar mirza her zaman sabahleyin saat yedide içtiği çayını bugün sevgili oğlu için saat ona geciktirdi. Oğlunun huyunu iyi bildiğinden çayını terasa hazırlattı.

Doğuya doğru, bahçenin en güzel yerine bakan, etrafı çeşitli güller ile süslenen bu teras, İskender'in sevdiği yerlerden biriydi.

İhtiyar mirza, büyük gözlerini karşıdaki ihtiyar elma ağacına yöneltip, masada kaynayan (100) semaverin sesiyle hüzünlenince bir şeyler düşünerek derin bir hayale daldı. Genç subayın mahmuz sesleri onu bu derin hayalden uyandıramasalar da gümüş gibi saf, genç ses onu bu hayalden uyanmaya mecbur etti. O, oğlunun alnından öperek karşısına oturtup, saḳson çamurundan işlenmiş güzel çaylığından çay hazırlayıp onun önüne koydu. Hüzünlü gözlerini daha da doldurarak doğruca oğluna baktı. İskender onun gözüne daha da güzel, daha da (105) çarpıcı olarak göründü.

Onun çok güzel vücudunun üstünde subay formasının özellikle bugün parlayarak yakışıp durması onu bir şekilde anlaşılmayan bir mutluluk ile sevindirip yüreğinde sınırsız büyük sevgi, merhamet ve ümidi arttırdı.

"İyi uyudun mu oğlum, yol çok yordu mu?" şeklinde gündelik hayatın sorularından (110) başka soruları ve sözleri asker, askerî işler, geçmiş savaşlar, gelecekte olması muhtemel savaşlar hakkında oldu. İskender babasının bütün sorularına bu defa ciddi, gerçek askerler gibi cevaplar veriyordu.

Şahmar Mirza, masanın arkasında durarak oğluna İlyasovlara resmî ziyaret ile gitmeyi emredip kendisi Karagöz'ü ile terastan çıkıp gitti.

(115) İskender, İlyasovlar ailesini babasının ağzından işitince kızarıverdi. Babasının onun içindeki bütün sırlarını bilmiş gibi hissetti.

İskender yerinden ayağa kalkarak teras duvarının üstüne sadece bir butu ile oturup, geniş ağaçlı yol boyunca derenin parlayarak görünmesini, onun arkasındaki geniş ve uçsuz bucaksız yeşil çayırın uzanmasını, çayırın sınırını göstermiş gibi kim bilir nerede, uzakta pek eski ihtiyar çam ağacı ormanının (120) yeşerip durduğunu hissetmeksizin gözlerini dikip derin bir

düşünceye daldı. İşte şu akarsu arkasında, uzakta yeşerip duran yaşlı çam ormanının arkasında, İskender için en değerli, yukarıda tasvir edilen dere ve çayırlardan, pos ve ak bıyıklı babasından, hatta kendisinden de daha biricik, daha değerli bir kişi vardı. İşte o kişi onu imtihanını bitirmeye, Moskova'dan getirmeye acele ettirdi.

İskender'in onu görmüşlüğü yoktu henüz.

(125) Şu uzakta, yeşerip duran ihtiyar çam ağacı ormanı arkasındaki kişi, İskender'in aklına gelince onun kalbi bir sıkışıp bir göğsüne sığmayarak hava doldurulmuş gibi olup bütün vücudunu bir şekilde anlaşılmayan bir merhamet ve mülayimlik dumanı kaplamış gibi oluyordu. Şu anda o, bu yeşermiş orman arkasındaki kişinin önüne diz çökerek, onun büyük siyah gözlerine bakıp, güzel ellerinden öpe öpe ondan ömürlük sevgi isteyerek ona yalvarmak istiyordu.

(130) Yüreğindeki bütün hislerini onunla birlikte paylaşmak isteyerek, onun önüne diz çöküp, en kutsal sayılan şeylerden onu üstün görerek ona anlatmak istiyordu.

Nihayet o, onu değerlendirmeden acizdi. İskender'in temiz ve genç kalbi o kişiyi razı edecek işi yerine getirmeyi hesap edemiyor, aciz bir şekilde keyifli bir tereddüt karşısında boyun eğmeye mecbur oluyordu.

(135) **III**

Geniş çayır boyunca uzakta yeşeren çam ağacı ormanına doğru, genç kızların saçlarına örülmüş kurdele gibi burgu burgu olmuş, yol boyunca sarı yumak gibi dönen Molniya üstünde İskender İlyasovlara resmî bir ziyaret için acele ederek gidiyordu. Rahvan at sağlam ayaklarının adımlarını kuvvetlendirdiğinden ortaya çıkan ılık hava, çayırdaki çiçekleri öpe öpe (140) gelen bahar rüzgârının İskender'in yüzüne çarpması, Gölfervaz'ın son görüştüğündeki koyu saçlarını hatırlatıyordu. İskender mahmuzları ile Molniye'nin yumuşak kaburgalarını rahat bırakmıyor, daima onları gıdıklayıp, kendi güzel vücudunu daha ileriye eğilterek rahvan atın hareket etmesinden tatmin olmayınca uçmaya hazırlanan şahin gibi eyer üstünde güzel bir salınım ile salınıyordu.

(145) Top silahının ağızından çıkan gülle gibi rahvan at da ormandan çıktı.

Dağ eteğinde bahçeye yayılan, düklerin eski zaman şatolarına benzer güzel bir yerde, güzel bir tarzda yerleştirilen İlyasovların evleri görününce İskender'in kalbi hızlıca çarpmaya başladı. Kalbi göğsünden tamamen çıkarak, havada uçar gibi olunca onu esrarlı bir korku aldı.

Yine de Allah'a yaklaştıkça yaklaşmak isteyen derviş gibi İskender de (150) Gölfervaz'a yaklaşmak istedi.

İskender İlyasovların dış kapılarından girdiğinde güneş ziyadesiyle bir tarafa eğilmişti artık. O ön kapının önüne yiğitler gibi atından zıplayarak inip, atını hizmetçiye verip, elindeki yapma çubuk ile çizme ve pantolonundaki tozu silkerlerken Meryembike karşısına çıkarak Rusça olarak:

(155) – Nice baharlar, nice kışlar, diyerek İskender'e doğru elini uzattı.

İskender, askerler gibi iki topuğunu vurarak, yan yana basıp vücudunu güzelce eğerek saygı ile Meryembike'nin elini öptü. O, bu şekilde saygı göstererek Meryembike'nin elini öpmeyi sadece geleneğe boyun eğmek için yapmadı. Böyle gerekir diyerek yaptı. Meryembike ilk sözünde Gölfervaz'ın evde olduğunu, Yunus Mirza'nın evde olmadığını anlatarak ağırbaşlılık ile (160) sakince geniş merdivenden yukarı doğru çıktılar. Konuşa konuşa misafir odasına geçtiler, gündelik fakat zengin düzenlenen bu odanın her yeri İskender'e tanıdık olmuştu artık. O, şimdi de bu odada hiçbir türlü yenilik görmedi, beyaz kılıf ile üstleri kaplanan yumuşak koltuğa Meryembike'ye doğru oturarak, onun yerli yersiz gelen bütün sorularına pek saygı ile cevap vermeye çalışırken yüreğindeki titreme ve çekinme duygusuna ne kadar engel olmaya çalışsa da (165) yapamadı. O bir şey bekliyor, sabırsızlıkla bekliyordu. Meryembike onun gerçek subay olduğunu, gelecekte generallik rütbesini alacağını, formasının güzelliğini, heybetliliğini, üstüne yakışmasını ne kadar övse de onun hoplayan yüreğine o sözler engel olmuyorlardı.

Ansızın pencere doğrusundaki ağaçlı yol boyunca beyaz bir şeyin şimşek gibi parlayarak geçmesi İskender'in yüreğinde yine bir çekinme duygusu uyandırdı, o bedeni boyunca belli belirsiz bir sıcaklığın (170) aktığını sezmeye başladı. Onu sabırsızlık korkusu aldı.

Eşikte Gölfervaz göründü.

İskender göz açıp kapayıncaya dek yerinden sıçrayıp kalkarak sınırlı adımları ile öne doğru birkaç adım atıp, her zamanki gibi topuklarını birbirine vurup, mahmuz sesleri çıkararak Gölfervaz'ın pamuk gibi yumuşak elini sıktı.

(175) Gölfervaz, bir eli ile önlüğünün kenarıyla oynayıp utanmış ve afallamış gibi:

– Hoş geldiniz İskender Efendi, dediğinde yanaklarının allanmaya başladığını hissederek daha da kızarıp: – Ayıplamayın, ben doğruca bahçeden, işten geldim, diyerek

İskender'in elini sıkmasına aynı şekilde cevap vermek istese de onun güçlü parmakları ile sıkılan parmaklarını oynatamadı bile. Gölfervaz'ın keskin, kuşkirazı gibi siyah (180) gözlerinin derin ve sevimli ifadesinden peyda olan, anlaşılmayan bir tat İskender'i kuşattı, onun kalbi bu anlaşılmayan tattan sıkışmaya başladı. O, gözünün önündeki her şeyi unutup gıdıklanan damağından aklının aceleyle meydana getirdiği en tatlı, en sevimli kelimelerin seslerini çıkarmaktan aciz kaldı. Tekrardan azıcık da olsa Meryembike'nin karşısında tam şu vakitte Gölfervaz'ın önüne diz çökecekti. Bu bir dakika içinde göz göze bakışmanın (185) bütün bir ömür değişmeyecek kıymeti ve önemi İskender'i şaşkınlıkta bırakınca, Gölfervaz'ın elinin elinden sıyrıldığını sezmeksizin, söze nereden başlayacağını şaşırarak afalladı. Meryembike söze girmese İskender de Gölfervaz da konuşmaya başlayacak söz bulmaktan tamamen acizdiler.

Meryembike, yerinden kalkıp:

(190) – İskender Efendi, bağışlayınız, ben sizi biraz Gölfervaz ile bırakıyorum… Yavrum, çiçeklerini İskender Efendi'ye göster, diyerek kendisi kapıya yöneldi.

İskender, söz yokluğunda söz olsun dercesine Gülfevraz'a doğru bakıp:

– Ben sizin çiçek dikmek için hazırladığınız toprağın güzelliğinden şüphe etmiyorum; şayet, o çiçekleri seyrederek keyiflenmeden beni de mahrum etmezseniz, diyerek ayağa kalkıp gözlerinin (195) güzel ifadesi ile Gölfervaz'ı bahçeye çağırdı.

Gölfervaz bu rica karşısında mecbur kalarak tatlı kavuşma anında kalbi ne kadar çarpsa da o İskender'in ricasını kabul edip, geniş ağaç merdivenden gövdesini kımıldatmayarak sadece göğüslerini ürpertip, yavaş yavaş yürüyerek önden indi.

İhtiyar bahçenin kırmızı kum serpilen geniş ağaçlı yolu onları ıssız yere koyulmuş çiçek (200) dikmek için ayrılan toprak yığınlarının yanında durdurdu.

İskender, bu güller topluluğu arasından en güzel olan gül çiçeğini aradığında onun gözleri uzun müddet birçok çiçeğin içinde gezinip Gölfervaz'a takdim edeceği çiçeği seçtiği zaman, Gölfervaz kamış gibi güzel ve beyaz parmakları ile onun göğsünün tam yüreği üstüne bir büyük ve açık kırmızı çiçek koydu. Gölfervaz'ın mermer taşından cilalanarak yapılmış gibi beyaz ve (205) dolgun bilekleri, göğsünü kaplayan beyaz ketenden dekolte olarak dikilen bluzunun sıradanlığı, güzel vücuduna yakışması, siyah eteğinin üstünde bembeyaz ve kat kat dikilmiş küçük önlüğü bu defa İskender'e dünyadaki bütün modalardan üstün, güzel ve sevimli olarak göründüler.

Gayret ederek çiçek sapladığı zaman, Gölfervaz'ın akşam rüzgârının oynattığı saç tanelerinin yanağını gıdıklaması ve kolonya kokusu İskender'e kuvvet vererek çiçek diken yumuşak ve güzel (210) elini dudaklarına getirip teşekkür türünden öpmeye ve aşağıdaki sözlerini söylemeye güç verdi:

– Gölfervaz, sen değişmemişsin, sen işte, şu bizim bahçenin ihtiyar ıhlamur ağacının dibinde beni Moskova'ya uğurlayan Gölfervazsın. Gölfervaz, ebedîyen benim için şöyle Gölfervaz olarak beni mutlu et. Benim kalbimde sadece sen, bir sen Gölfervaz'ım ve ebedî (215) şurada sadece sen kalacaksın, şeklinde biri diğerine uymayan cümlelerinden kendisi de rahatsız olunca, delikanın güçlü hareketi ve kımıldaması karşısında iradesiz kalarak güçlü elleri ile Gölfervaz'ın tan rüzgârı gibi yumuşak gövdesini göğsüne bastırıp, tatmin olamayıp gözlerinden ve alnından deli gibi ne dediği anlaşılmayan sözler tekrarlaya tekrarlaya öpmeye, okşamaya başladı. Gölfervaz'ın ricalarından birisini bile duymuyordu. Sadece (220) onun hızlı hızlı çarpan kalbinin titremesi İskender tarafından biliniyordu. Gölfervaz, ağa takılan güvercin gibi çırpınmaya başlayarak güçlü kucaktan kurtulup, kanat çırparak gidince İskender durumu anlayarak göğsünden düşen açık kırmızı çiçeği yerden kaldırıp, Gölfervaz ve Meryembike'nin onun bu davranışına kötü hüküm vermelerinin korkusundan peyda olan etki altında kendi kendine kızarak acele etmeden deminki kırmızı kum saçılmış ağaçlı yola çıktı. Ağaçlı yolun (225) diğer başında sadece Gölfervaz'ın küçük ve güzel ayaklarını hızlı hızlı güzel adımlatarak gitmesi, bu çabuk gidişten hasıl olan yelin etek uçları ile oynaması, vücudunun güzel yerlerinin parlayarak tanınmaları şimdi kalp çarpmasından durmayan yüreğine ayrı bir keyif, tat verseler de bundan sadece bir dakika önce yapılan davranışa Gölfervaz'ın ve Meryembike'nin nasıl hüküm vereceklerini düşününce, delikanlı davranışına verilerek Meryembikelerin (230) karşısında şanının ayak altına alınmasından, itibarının yok olmasından korkup, onların önünde hangi yollarla kendisini aklayacağı hakkında düşünerek giderken, Gölfervaz acele bir şekilde arkasına dönüp, tebessüm ederek baktı ve gülerek başını daha da öne eğerek, güzel vücuduna bin türlü güzellik verip hızlı bir şekilde gitti ve terasa çıkıp gözden kayboldu.

Bu güzel ve masumane tebessüm İskender'e yeniden can verdi. İskender bitap düşmüş (235) gibi elindeki çubuğu ile çizmesinin koncuna yavaşça vura vura teras merdiveninden yukarı çıktığında, Meryembike ona tesadüf edip çayı nerede hazırlatacağı meselesini danıştı. İskender'e bu ev aşina ve kendisine ait olduğundan o dosdoğru çoğu şeyi ona hatırlatan çardağı seçip Meryembike ile bahçenin güneşin batmış olduğu tarafına, çardağa doğru gittiler.

(240) Bahçenin en yüksek yerinde güller ile kuşatıla kuşatıla kendisi de büyük bir güle dönüşen çardağın içindeki değerli misafirin parlak düğmeleri ile oynaya oynaya batmaya yaklaşan güneş, karşıdaki uzun kayınların arkasına gizlendi. İskender Gölfervaz'ın duru gözlerinden az önceki davranışı için cevap beklese de Gölfervaz'ın sıcacık bakan sevimli derin bakışlarına ek olarak batmaya yaklaşan güneşin ışığından aydınlanıp yanan güleç (245) yüzleri, İskender'in söylediği sözlerin malumatını yitirip, sona erdirip, İskender'i karşısında onu kuşatan gözlere bakıp, uzun bir zaman sadece bakışarak durmaya mecbur ediyorlardı.

IV

Sarı yurga takdim edildiğinde karanlık ziyadesiyle çökmüştü artık.

İskender, Meryembike ile vedalaşıp Gölfervaz'a da elini uzattı. O sırada (250) rastlaşan gözler her zamankinden daha hüzünlü ve daha derindiler. Onlar içlerindeki sırlarını birbirinden gizlemeksizin deminki olayın dostluklarını arttırdığını ispat edercesine, ilerideki ümitlere ve büyük saadetlere inanıp, yürekte derin izler bırakarak birbirlerinden ayrıldılar. Sarı yurga, yumak gibi dönerek göz açıp kapayıncaya kadar İskender'i Gölfervaz'ın hüzünlenen gözlerinden ayırdı. Yazın sıcak, sessiz akşamında uzaktan işitilen atın toynak sesleri tamamen yok olunca Gölfervaz, (255) hareketsizce durduğu yerinden kalkarak, yalnızlaşıp odasına girdi. Sevimli odası ona bu kez oldukça keyifsiz ve aynılığa batmış olarak göründü, onu keyifsizlik, can sıkılması ve yalnızlık kuşatmış gibi oldu. O, İskender'den ayrılmak istemedi. O, kendisini sonsuza dek sadece İskender'in karşısında tutmak istedi. Bu şekilde olduğunda onun için ebediyen bayram olurdu gibi hissetti.

(260) Bu şekilde düşünerek, biraz önce gül dikmek için ayrılan toprak yığınlarının yanında İskender'in ona söylediği sözleri teker teker hatırlayıp düşünürken, ay bahçenin arkasından kendisinin sevinçli yüzünü tam olarak ortaya çıkardı. Gölfervaz aya bakarak hem şarkı söylemek hem de ağlamak istedi, yüreği anlaşılmayan bir tattan sıkışmaya başladı. O aya bakınca sanki İskender'i görmüş gibi ağzının içinden kendisinin dahi işitemeyeceği bir şekilde sessizce: "İskender, ben seninim, İskender'im, sevgili İskender'im…" dediğinde (265) eteğine sıçrayarak çıkan beyaz kedi yavrusunu sevip okşaya okşaya, keyiflenerek sessizce ağlamaya başladı. Bu ağlama o kadar keyifli ve anlamlıydı ki her bir damlayan gözyaşından bir şekilde mutluluklar doğuyor gibi oluyor, mümkün olduğu kadar onu daha çok damlatmaya çalışıyordu. Bu ağlama öfke, kızgınlık ya da şikâyet etme ağlaması değildi. Bu ağlama temiz yürekli saflıklarda olan gerçek gizli sevgi alametiydi.

(270) Sarı yurga orman kenarında başını oynata oynata orta bir seyir ile davul vuruyor gibi toynak sesleri çıkararak kendini kaybeden İskender'i evine geri götürüyordu. İskender'in gönlü en hassas hislerle dolanınca ayın ışığına bulanan güzel cihan, ayın kendisi, çarpıcı derecede güzel kararan orman, yol kenarında yalnız duran kayın ve altındaki atı -her biri- ona sevimli ve dost olarak göründü, onlara merhamet, iyilik etmek istedi. O, yanağına konan sivrisineği de (275) öldürmedi, sadece yanağından ürkütüp, kaçırarak gönderdi. Onun bütün vücudu aşk ve gerçek sevgi gücü ile kuşatılmıştı. Onun gönlünde, kalbinde şimdi Gölfervaz'dan başka hiçbir şey yoktu.

İskender kendisi dahi hissetmeksizin mahmuzları ile Molniye'nin semiz kaburgalarını gıdıklayıp harekete geçirdi, at, rüzgâr gibi geniş çayırın sıcak ve rüzgârsız havasını yararak İskender'i evine aceleyle götürdü.

V

(280) Yunus Mirza, karısı ve kızı Gölfervaz ile ikinci gün artık Şahmar Mirza'nın evinde misafir olarak bulunuyorlardı.

Haziran güneşinin sıcak şuleleri İskender ile Gölfervaz'ı ihtiyar bahçenin yoğun çalılarının gölgesi altındaki sık otlar arasına kaçırmıştı.

İskender ile Gölfervaz gelecekteki hayatları hakkında konuşup, güz gelince düğünden sonra (285) Moskova'ya gitmeyi düşünüp, mutlu insanların en mutluları gibi mutlu yaşamlarına inanarak birlikte gelecek için planlar yapıp konuşurken hizmetçi İskender'e bir telgraf getirdi.

Telgrafı açınca İskender'in yüzünde peyda olan tabiatına aykırı gölgeler Gölfervaz'ı korkuttu, o İskender'den telgrafın ne hakkında olduğunu söylemesini rica etmeye (290) başladı. İskender için telgraftaki her bir söz, her bir harf onu bütün mutluluklarından mahrum edecek ve bütün huzurunu yakıp külünü göğe uçuracak ateşler olarak göründü, onun başı dönünce birkaç dakika durduğu yerde hareketsiz kaldı.

Fakat Meryembike ve diğerlerinin onun bu davranışından, bu korkusundan dolayı onunla alay etmelerinden, bu sebeple de bütün inancının yok olmasından korkunca yiğitliğini kaybetmemeye çalışarak, sesine (295) mümkün olduğu kadar doğallık vermeye çalışıp:

– Almanya bize savaş ilan etmiş, seferberlik! Ben bugün, tam da bu gün Moskova'ya gitmeliyim, diye zar zor sözlerini söyledi.

Gölfervaz'a titreyen ses ile söylenen bu sözler oldukça korkunç, dehşetli olarak göründü, o tamamen yorularak tanıdık olmayan bir ses ile:

(300) – Savaş, savaş! Yok, ben seni göndermiyorum, istediklerini söylesinler, ben seni göndermiyorum, sözleri ile İskender'in boynuna sarılıp hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı.

Bu ağlama, bu yalvarmalar İskender'in ince tüylerini ürperterek, kendisi de Gölfervaz ile birlikte kucaklaşarak ne kadar ağlamak istese de onu yapamıyordu. Deminki, onu ellerini öpmeye, önünde eğilmeye mecbur eden güç, bu kez de tatlı ağlamadan kendisini uzak tutmaya (305) mecbur ediyordu. Sevgilisini kaybetme korkusunun son derecesine vardığı yüreğini teselli etmek İskender'e kolay olmadı.

Satranç oynayarak oturan iki ihtiyara bu telgraf ilkin Gölfervaz'dan daha az tesir etmese de Şahmar Mirza, kendisi asker olduğundan askerlik şanını azaltmamak, aile şöhretini lekelendirmemek için soğukkanlı olmaya çalışarak meselenin siyasî yönüne geçince (310) Almanya'nın bu şekilde savaş ilan etmesine hiçbir mana veremeyerek şaşkınlık içinde kaldı, bütün Alman ırkına onun öfkesi arttı. İskender üç gün içinde alayında olmalıydı, hatta mecbur olduğu için Meryembike'nin istemesi üzerine her şeyini toplamaya başlamıştı artık. Gölfervaz'ın gizlice ağlamaları ona çok ağır tesir ettiği için onun bu yaşlı gözlerinden daha çabuk ayrılmak istedi. Babasının emri ile anasının mezarına giderek (315) gizlice, hatta kendi kendisine bile belli etmeyerek yeşillenen eski mezarın üstüne birkaç sıcak gözyaşını damlatıp onunla vedalaştı. Mezarlıktan geri dönüp, dış kapıdan girdiğinde onu istasyona uğurlamak için atlar hazırlanmıştı artık. Ağladığını sezmemeleri için mendili ile gözlerini uğraşarak silip, yüzüne munis mutluluk alametleri getirip Meryembike'nin karşısında kendini daha da kahraman gibi göstermeye çalıştı ve gerçekten de Meryembikelerin (320) bir şekilde ona etkili ve manalı olarak görünen sözleri karşısında İskender, kendisini kaybederek bazen kendisini oldukça büyük işler yapan bir kahraman olarak görüyordu.

İşte ayrılma saati geldi.

İskender korkuya kapılmayı, titremeyi bilmeyen ve kendi payına düşen işi kendisi yapmakla eğitilmiş güçlü bir asker olsa da burada, bu saatte Gölfervaz'dan ayrılmak ona (325) canından ayrılmak ile aynı derecede üzüntü ve acı veriyor, o kendi başını kaybetmiş gibi zaman zaman kendisinin de anlamadığı bir güç karşısında hislerine karşı çıkmış gibi oluyordu. İskender'den ailenin, tekrar herhangi bir şeylerin onuru için oldukça büyük işler beklediğini yüzüne yerleştirip her bir keskin bakışında bunu anlatmaya çalışarak ayakta duran Meryembike, onun gözüne bir şekilde ruh gibi göründü, İskender onun dileğine karşı gelmekten aciz oldu,

işte bu (330) ruhun gücünü o son saatlerde kendisinde daha da çok sezerek, daha da çok duyarak dünyada bulunmasının bütün anlamının bu yaşama gücü veren, heyecanlandıran vazife için olduğuna tamamen inanıp, buna bağlanıp işte bu yaşama gücü gösteren vazife yolunda kendisini mücadeleci kahraman olarak farz etse de yalnızca Gölfervaz meselesinin onun gönlünün derinlerinde büyük bir düğüm olarak oturması onun hâlini ziyadesiyle değiştiriyordu.

(335) Şahmar Mirza, Kur'an'ı koruduğu odadaki üçgen biçimindeki deriye sarılmış muskayı İskender'e vererek:

– Oğlum, Devletgildiyevler bu güne kadar neslimizin yüzünü utandırmadılar. Onlar soyumuzun onurunu koruma yolunda ellerinden geleni artlarına koymadılar. Korkaklara dünyada kötülük, ahirette cehennem, oğlum! Allah'a yalvarıyorum, yardımcın Allah (340) olsun, diyerek oğlunun alnından üç sefer öpüp, daha fazla bir söz söylemeyerek gitmeye hazırlanan mürettebata doğru gitti.

Şafak doğarken ıslanan taze çiçekler gibi yaşlı, bütün dünyanın kederini kendilerinde toplayan hüzünlü gözleri ile Gölfervaz, İskender'e birkaç saniye bakarak hareketsiz kalınca, İskender'in kucağına atılıp titreyen elleri ile onun saçlarını okşaya okşaya:

(345) – Dikkat et, canım, dikkat et İskender'im!.. Arkanda sağlığını Allah'tan dileyen duacının varlığını aklından çıkarma, şeklindeki sözlerinden başka bir söz söylemeyince, gözyaşlarına gömülerek İskender'in kollarında hareketsiz kaldı.

İskender, Gölfervaz'ın endişeli ve yaşlarla dolu kederli gözlerinden öperek ona yanan yüreğini açıp, içindeki bugüne kadar anlatamadığı sırlarını anlatıp, Gölfervaz'ın önüne (350) diz çöküp ağlayarak, en son ağlama ile feryat ederek vedalaşmak istese de Meryembike'nin ayıplamasından korkup:

– Gölfervaz, bana hakkını helal et, sözünden başka bir söz de söylemeden aniden dönüp Meryembike'ye elini uzattı.

Meryembike'nin karşısında savaştan kaptan olarak geri dönen, gelecekte general rütbesine (355) kader gidecek olan, Devletgildiyevlerin ve İlyasovların gurur duydukları, güzel formalı, kılıçlı ve parlak çizmeli İskender bugün üstün, güzel ve çalışkan olarak göründü.

Ondan dolayı Meryembike, aşağıdaki sözleri ile İskender'e herhangi bir şekilde güç vermeye çalışarak:

– Nerede ve hangi yerde olursan ol, Devletgildiyevlerin ailesi (360) bugüne kadar mutluluk şafağıydı, bundan sonra Devletgildiyevlerin ailesi ile İskender Efendi bizi gururlandırır diye ümit edeceğiz, diyerek sözünü bitirdi.

Bu sözlerden sonra İskender kendisini nasılsa bir gücün iradesinde kalmış gibi hissetmeye başladı. "Bundan sonra Devletgildiyevlerin ailesi ile İskender Efendi bizi gururlandırır diye ümit edeceğiz." şeklindeki cümlenin her bir kelimesi ayrı ayrı İskender'in kulağında (365) yankılanarak kaldı. İskender, atına atlamış şekilde her biriyle vedalaşmak için başını eğerek selam verdi.

Mürettebat hareketlenince Gölfervaz'ın kalbi yerinden tamamen kalkıp, göğsünden çıkıp gidecekmiş gibi oldu, o, İskender'in eyerinin üzengilerine asılıp, titreyen eli ile elindeki gözyaşları da kurumayan kırmızı mendilini İskender'in kılıç sapına bağlayarak:

(370) – Belki… Belki… Son hediyemdir, şeklindeki sözlerini söyleyip bitiremeyince bilinçsiz bir şekilde yığıldı. Gölfervaz'ın bilinci yerine geldiğinde, İskender'i istasyona uğurlayan atların tonyakları altından çıkıp uzun direk gibi havaya yükselen duman da bitmişti artık.

İskender'in savaşa gitmesi aklına gelince Gölfervaz'ın başı dönerek dipsiz yeraltı zindanına, cehenneme düşmüş gibi görünüyordu. Onun, savaşta öldüğünü düşünmeye başlayınca da (375) Gölfervaz'ın aklını nasılsa yoğun ve büyük bir duman kaplayarak o, birkaç saniyede kendini kaybetmiş gibi olup, kendisini oldukça korkunç karışıklık içinde kalmış gibi hissederek, sıcak ve günahsız gözyaşları ile yüreğindeki en hassas dualarını İskender'in hayatına bağışlayarak, temiz aşkının değerine Allah'tan İskender'e sağlık isteyerek, dalan gözlerini sevgilisinin gittiği yola yöneltip, bir noktaya uzunca bakarak hareketsiz kalıyordu.

(380) **VI**

Sonbaharın karanlık bir günüydü.

Hiçbir zaman çamuru kurumayan çürüntü bataklığın kokusu ile duman isi, kara ormanın karanlığı, düşman askerinin yakınlığı, İskender'e sabırsızlık ile herhangi bir şey beklettiriyordu. İskenderler düşmanın büyük gücünü iyice anlayıp onu yeryüzünden yok etme düşüncesi ile nice zamandır (385) gece gündüz, işte bu kara ormanın karanlık çukurunda gizleniyorlardı.

Şimdi yakından işitilen güçlü top silahının ürkütücü sesi, nemli ve karanlık ormanın huzurunu bozarak orman boyunca uğuldayarak gitti. Çok da geçmedi, diğer yandan bir biri

ardınca yeryüzünü titreten top sesleri ile korkunç makineli tüfek sesleri, bütün ormanın içini doldurarak onu ateşi kaynayan cehennemin bir çukuru hâline getirdi.

(390) İskender, elinin altındaki bölük ile hücuma hazırlanan düşmanın safını geçip onun ardına düşme düşüncesi ile ormanın kenarına çıktı. Cehennem karanlığında korkunç mermiler kulak dibinden zehirli yılanlar gibi tıslayarak geçince yüreklerini nasılsa bir güç kuşatmış gibi oluyordu. Karanlıkta yolunu kaybederek, kendilerine kurban arayarak gezinen mermilerin sesleri, bir yandan dünyadaki en yumuşak merhamet seslerini çıkarmış gibi olsalar da (395) diğer yandan en etkili zehri ve merhametsizliği anlatan en korkunç ses ile uğuldayarak yürekten geçmeleri gönülde nasılsa cesurluk ve ümitsizlik ateşini harekete geçiriyordu.

Kara ormanın karanlığında şarapnellerin türlü şekilde ateşler çıkararak patlamaları, topçu bölüklerin gerekli yerlere zamanında ulaşmak için, karanlıkta görmeksizin atlarını bütün güçleriyle dörtnala koşturarak orman eteklerini işgal etmeye çalışmaları, yaya askerlerin pranga hazırlayarak (400) düşmanı sıkıştırmaya çalışmaları, atlı askerlerin mızrak ve kılıç sesleri, yaralıların feryat etmeleri dünyadaki en korkunç, aynı zamanda en ürkütücü, insan yüreğini tatmin ederek ayağa kaldıran ve onu şaşırtan olayların en sonuncu derecede etkilisini işte bu akşamda bulmak mümkündü.

İskender, korkma derecesinden geçip, bir yerden diğer bir yere koşarak giderken (405) altındaki atı aniden iki ayağı üstüne basarak, neredeyse yukarı atılıp ileri doğru koşup gitmek isteyerek debelenip birkaç saniye durdu ve yığılarak yavaşça son nefesini verdi. Bundan sadece bir dakika önce onu üstünde gezdiren güçlü atının aniden yok olması İskender'e oldukça tesir edip, onun aklına "ölüm ve Gölfervaz" şeklindeki bir fikir gelince ona karanlık gece tekrar daha da karanlık olarak göründü. Fakat "ölüm ve Gölfervaz" fikrinin arkasından hemen Meryembike, Emirovlar, (410) Baybĕķovlar ve Meryembike'nin "Bundan sonra Devletgildiyevlerin ailesi ile İskender Efendi bizi gururlandırır diye ümit edeceğiz." demesi şimşek gibi İskender'in deli kanı boyunca aktı, İskender, Devletgildiyevler ailesini gururlandıracak görevini işte bu gece yerine getirmenin mümkün olduğunu düşünmeye başladı.

Ayağındaki kılıç yarasından akan kan ile İskender'in çizmesinin içi dolmuşsa da (415) o ona önem vermeksizin Devletgildiyevler ailesi ile Meryembikeleri gururlandıracak işi bu gece yerine getirmeyi ümit edip, işte bu değerli dakikalarda bütün gücü, gayreti ve bilgisi ile düşmana karşı durarak, amacına yakınlaştığına inandığında ansızın düşen düşmanın şarapneli bir saniye içinde onu yok etti.

İskender'in ayakta durduğu yerde ondan yadigâr olarak sadece bir çukur kaldı.

(420) **VII**

İşte kaç gündür Gölfervaz İskender'den sabırsızlıkla mektup bekliyordu.

Keyifsiz sonbahar gününün ağır havasının bütün cihanı ağırlaştırıp keyif kaçırmasının üstüne, can sıkıcı yağmurun bütün gün dinmeyerek yağıp durması, İskender'den bugünkü posta ile de mektup-haber gelmemesi Gölfervaz'ın yaralı yüreğini daha da (425) yaralandırınca, incelen ellerine dayanıp o, bu cehennem keyifsizliği ile kuşatılan havadan bir şekilde yardım bekliyordu.

Onun kederli gözleri helak olan bahçeden gönlünü teselli edecek herhangi bir şey aradığında, pencere önündeki nemli havaya yayılan kavak ağacının tepesinde yalnız kalan bir tane yaprağın sonbaharın korkunç rüzgârı ile mücadele etmesine tesadüf etti. O, bu yardıma muhtaç olan yaprağa (430) bakıp korkunç hayal muhiti içinde kendini kaybetti. Onun aklını korkunç hayal dumanı sarsa da yüreği sabırsızlıkla İskender'den mektup ya da haber bekliyordu.

1915

2.2.2. Ḫekimcan Ağa

I

(435) O; güçlü, sabırlı ve becerikli gerçek bir çiftçiydi. Masallar anlatmayı da seviyor yeri geldiğinde fıkra anlatmaktan da geri durmuyordu. Her zaman neşeli ve arzuluydu.

Askerlikten döneli on yedi güz geçse de onun yüreğinde hâlâ daima bahar idi. Hizmetten döndüğünden beri köylerini şefkatsiz, acımasız bir ateşin uzun ve acımasız dilleri üç defa kazık diplerine kadar her şeyiyle yok etse de onun gücüne, bitmez tükenmez arzusuna hiçbir zarar (440) vermedi. O tekrardan evler yaptı, binalar ve oymalı kapılar yaptırdı. Pencerelerinin önüne ağaçlar diktirtti. Onun bilindik değerli boynuzsuz ineğinin tezek hastalığından, saban toylarında havluyu en çabuk kapan beyaz akıtmasının iç hastalığından ölmesi de onu yıkmadı. O, boynuzlu dana aldı, aynı zamanda atsız da kalmadı. Doğrusu beyaz akıtmalı at gibi çabuk hareket etmiş, keskin, saban toylarında birinci gelmiş olmasa da saban sürmeye (445) geldiğinde ak kaşkaya ak sakallı ağabeylik yapmışlığı vardı.

Ḫekimcan Ağa'nın durumu yıldan yıla iyileşiyor, yurtta saygınlığı artıyor, büyümeye başlıyordu. Askerliğe gittiğinde düzgün bir şekilde yürüyemeyen Şakircan, şimdi güçlü bir delikanlıydı. Geniş ensesi, kalın bilekleri, sağlık fışkıran sağlıklı yüzü, aynı zamanda

masallardaki devler gibi olan ölçüsüz gücü, babasından ona önceden bırakılan pek büyük mirastı. Çünkü (450) Ḫekimcan Ağa ne kadar çalışkan, becerikli ve arzulu olsa da kendisinden sonra çocuklarına miras olarak binler bırakamayacağına inanmıştı, onun güçlülüğü zenginlik, nesli güçlü nesildi.

Yine de kötü günlerde, zor zamanlarda Ḫekimcan Ağa, geniş göğsünün içine bütün dünyanın havasını çekerek derin derin soluyup:

– Ah! Güç var, sağlık da var, bunlara bin şükür, işte sadece talih pek az, şu talih (455) pek az, diyerek kalbinin en gizli yerinde kime öfke duyuyordu? Kime, ne için? Onu kendisi de tam olarak anlamıyordu. Fakat öfke vardı, öfke büyüktü. Hatta bazı zamanlarda o, gizlenen bu öfkesini bütün dünyaya bildirmek isteyerek bağırmak istiyor, herhangi bir şey bağırmak, söylemek istiyordu. Fakat, fakat onu dışarı çıkarmaktan acizdi o. O, onu kendisi yapamıyor, birinin ya da birilerinin yardımına muhtaç olduğunu (460) hissediyordu. Fakat ihtiyacı olduğu zaman kimi, nereden yardıma çağırsın? Böyle zamanlarda güçlü Ḫekimcan Ağa, kendisini güçsüz, en güçsüz tırtıl gibi hissederek sadece acı çekiyordu. Yine de keyifsiz gönlünde talih görme ümidi, aydınlık ümidi vardı. O güçlüydü. O kendisini bildiğinden beri ona inanıyor, onu bekliyordu.

Fakat nazlı ve işveli talih çoğunlukla işvelerin etrafında dolaşıp durduğundan, Ḫekimcan Ağa gibi (465) orak biçerken ekin demetleri arasında dünyaya gelenlerin çevresinde görünmüyordu. Bu yüzden Ḫekimcan Ağaların talihleri de kendileri ve işleri gibi sert tavırlı ve sevimsizdi. Çünkü o, gerçek talih değildi; öylesine, çamurdan yuvarlanıp sadece teselli için verilen bir düzenlemeydi. Daha doğrusu, kendisinin yarattığı talihti. Ḫekimcan Ağa, on yaşında saban sürdü, on iki yaşında orak biçti, on sekiz yaşında evlendi, yirmi yaşında baba oldu, yirmi bir (470) yaşında asker oldu. Bu arada okuma yazma da öğrenmişti. Bu yüklerini taşımak zorundaydı. Böyle zor günler geçirerek şu ömür boyu beklediği talihi, aydınlık günü artık göreyim, artık göreyim dediğinde Ḫekimcan Ağa'nın sırtına yeniden bir yük binip oturdu. Bu yük büyüktü, bu yük ağırdı, bu yük korkunçtu, bu yük bütün dünyayı, bütün yürekleri titreten büyük savaş yüküydü. Ḫekimcan Ağa onu taşımaya, sonuna kadar (475) taşımaya mecburdu, çünkü o askerdi…

Korkunç savaşın ilk seferberliği Ḫekimcan Ağa'yı doğduğu yurdundan, kardeşlerinden, sevgili ailesinden ayırdı. Korkunç, büyük savaşın devamında bir yıl dolunca Ḫekimcan Ağa'nın büyük oğlu Şakircan'ın da üstünde palto, elinde tüfek vardı artık.

II

(480) Bahar güneşi yeni savaştan çıkan kahramanlarını kucaklayıp onların yanan yüzlerini ışıkları ile okşayıp dururken siper civarında bunlarla nöbet değiştirmeye gelen yeni asker göründü. Savaşıp yorulan askerler yenilere yerlerini vermeye niyetlendiğinde, uzun boylu, geniş omuzlu güçlü iki asker ansızın karşı karşıya gelip, birbirine bakıp durdukları yerde donakaldılar. Zaman dar olduğundan, bu iki askerin sohbetleri uzamadı. Tecrübelisi arkaya (485) dinlenmeye gitti, toy olan siper içinde onun yerini aldı. Bu askerlerin birisi Ḫekimcan Ağa, diğeri onun oğlu Şakircan idi.

Kaç yüz kilometreli uzun cephenin bir noktasında bu iki askerin denk gelmeleri şimdiki savaşta olağanüstü bir iş olarak düşünülmeliydi. Kader, savaş meydanında dilediğini olduruyormuş… Babası oğlu ile, oğlu babası ile sık sık karşılaşmaya başladı. (490) Şakircan'a babasının yanında olması çok yardım etti, o kendisini babasının yanında harman arkasındaki gibi hissetmeye başladı, fakat Ḫekimcan Ağa'yı tam tersine etkiledi. O, oğlunda az hazırlık gördüğünden mi, yoksa onun aklının genç olmasından mı, bir şekilde büyüme bulmuş gibi olunca denk geldiklerinde daima ona öğüt veriyor, bildiklerini öğretiyordu.

III

(495) Mermi yağmuru ve dünyanın altını üstüne getiren top silahlarının patlamaları altında şimdi artık beşinci gün ara vermeden, hiç dinlenmeden savaşıyorlardı.

Hey! Borazan sesi! Trampet vuruyorlar! Hücuma!

O, bundan başkasını düşünemedi. Tüfeğini iki eli ile sıkıca tutarak süngüsünü öne çekip, hücuma hazırlanan aslan gibi vücudunu öne atıp ovayı çınlatan "Hurra!" (500) sesi altında ileriye doğru koşmaya başladı.

O, ayağının altında dizine kadar olan buzlu suyu da dikkate alamadı, kan içinde debelenerek yatan dostlarını da göremedi, daima ileri, ileri doğru gitti.

Aniden, zıplayıp çıkayım derken ayağı takılınca çamurdan sadece kanlı başı görünen bir ölünün üstüne yıkıldı. Onun gözleri ölünün cansız, donmuş gözlerine rastlayınca gövdesine, hatta (505) bütün kemiklerine şimşek taşı düşmüş gibi bir güç geldi. O, yıkıldığı yerden kalkamadı.

Herhangi bir şey bağırmak istiyordu, birisini yardıma çağırmak istiyordu, bulamadı. Ses yerine dudak kenarlarında yalnızca beyaz köpükler peyda oldu. O, yerinden ayağa kalkmak istiyordu, kemikleri ona itaat etmedi, ölüyü kucaklamak istiyordu, ellerine gözüne çeki düzen vererek onları hareketlendiremedi. O, top demirleri ile parçalanan ölünün üstünde yaralanmış

(510) yırtıcı hayvan gibi uluyarak dönmeye başladı. Ağarmaya başlayan sakalı, beyazlayan yüzü kana boyandı. Nihayet o, tuzla buz olan başı kucaklayarak öpmeye başladı. Parçalanan kafatasının parçaları ve kana karışıp sıvı hâline gelen beyin onun sakalına, bıyıklarına, tırnaklarına, nihayet dirseklerinin uçlarına kadar bulaştı.

O, onu hissetmedi. O, sevgili oğlu Şakircan'a son hem de en sonuncu sevgisini bağışlıyor (515) idi.

Ҷekimcan Ağa, oğlunun kan revân olan göğsüne yatıp:

– Oğlum, Şakircan'ım! Anana, anacığına ne deyip ne söylerim, yavrum? Şakircan, Şakircan, diye devam ederek neler söylemek istiyordu, fakat kulak dibinde: "İleri, ileri, ileri doğru!" diye bağıran borazan sesi onun sözlerini, hatta beyni saçılarak yatan oğlunu dahi unutturdu. O, kendine gelir (520) gelmez tüfeğini kaldırdı ve alt dudağını kanları çıkana kadar dişleyip tekrar ileri, ileri doğru koşmaya başladı. O, hâli kalmayıp yıkılıncaya kadar ileri gidecekti. Ancak karşıdaki düşman safı onu durmaya mecbur etti. Böyle akılsız bir şekilde ileri doğru giderken karşısında bir gök mavisi siluet gördü.

Bütün gücü ile süngüsünü bu siluete sapladı. Siluet izi bile kalmadan yok oldu. Gözünün önünde yine (525) aynı şekilde siluetler dolaşmaya başladı. O, onların üstüne saldırdı. Fakat, fakat onlar kalabalıklardı. Düşmanın iki süngüsü aynı zamanda onun yanmış yüreğine saplandı… Onun tüfeği elinden düştü. Geniş vücudu kesilmiş ağaç gibi sessiz sedasız yere yığıldı… Gözleri kapandı, nefesi daraldı. Ölüm sarhoşluğu başladı.

Ansızın onun başından büyük, kara bir perde yükseltilmiş gibi oldu, o bütün dünyayı ışıklar içinde (530) gördü. Ağlaşarak onu uzun süreli savaşa yollayan karısı, çocukları ve yaşlı anası onun gözünün önüne geldiler. Onların her biri ağlıyordu, her biri de titreyen ellerini göğe kaldırarak dua ediyordu. Şimdi onun önüne top demirleri ile dikilen Şakircan'ın da vücudu gelerek ayağa kalktı. Onun gözleri yumulmuşlardı. Saçılan dudaklarının arasında pek güçlü derecede dişlenmiş kara dili de görünüyordu. Bu münazarayı da o, doyuncaya kadar seyredemedi. Ҷekimcan (535) Ağa'nın içinde cehennem kızıllığı başlayınca, bir şeyler içmek isteyip, dudakları yanarak kömüre dönüştü. Su soracak gücü de kalmadığı için bir damla suya muhtaç olan kara dudakları titriyordu.

Fakat onları gören bir kişi yoktu. Yukarıda toplanıp duran yoğun kara bulutlar da onun titreyen dudaklarını görmediler. Görseler de onlarda damlalar yoktu. Onlar şüphesiz duman bulutlarıydı.

2.2.3. Kötü Günlerde

I

Güz günü bu yıl ekine kurt düştüğü için tarladaki çavdarlara bakarak yüreği sızlıyordu. Diğer yıllarda bu zamanlar insan boyunda olan çavdar, bu yıl fare arayarak gezinen köpeği (545) dahi gömemiyordu, saman desen samanı yok, başak desen başağı sadece tarla serçesinin burnu kadardı. Doğrusu, bazı yerlerde bahar gününün ekinini dahi tahrip ederek mercimek, karabuğday, bezelye gibi arsız tohumları atanlar olsa da saban tohumu da zamanında yağmurların yağmasıyla çıkar çıkmaz hemen kurudu. Halkın ağzında devam eden açlık dehşeti, yüreklerini titretip yoksul halkı tamamen güçsüz bıraktı, böylece bahar günü maden ocaklarından köylerine ekin işi için (550) dönen yoksul halk, ekinden ümitlerini kesip, birkaç adım yerlerini daha güçlü ve varlıklı komşularına satarak kendileri geri, sürü şeklinde maden ocaklarına, fabrikalara, İdil'e işçilik işi için köyden dağılmaya başladılar. Köy, tekrar ihtiyarların, kadınların, fakir halkın toprağına sahip olan cimri zenginlerin elinde kaldı.

II

(555) Ḫeyrulla Ağabey, bu yıl maden ocağına gidemedi, çünkü geçen yıl maden ocağında taş altında kalarak sakatlanan ayağı bu yıl tamamen işe yaramadı. Genç doktor, tecrübe edinmek için onun ayağını maden ocağının revirinde ameliyat etmeyi ne kadar çok istese de Ḫeyrulla Ağabey razı olmadı. Meftuha Ebe'nin şifasına, ihtiyar Abruy'un ovmasına güvenip, kırılan ayağını çoraplara sararak köyüne döndü. Fakat ağır taş altında kalarak kemikleri tuzla buz olan ayağa Meftuha Ebe'nin okuyup üflemesini bırak, yeşil sarıklı (560) şeyhin "yararlı" suları, tuzları bile fayda etmedi. Ayağın durumu günden güne kötüleşti, giderek kurudu. Bugüne kadar aç-tok duran Ḫeyrulla Ağabey'in ailesi artık tamamen aç kaldı, ayak sakatlığından dolayı hazineden çıkan yüz ruble para bir yıl bile yetmedi, bitti, gelir kaynağı da görünmedi.

Fakat birbirinden küçük beş çocuk her gün, yürekleri parçalayacak şekilde kaygılı bir ses (565) ile inleyerek:

– Babacığım, ekmek, babacığım, ekmek, diyorlardı.

Ekmek yoktu.

III

Ḫeyrulla Ağabey, Miftaḫ Bey'in yerini kırmızı kısırlaştırılmış atı gibi gece gündüz çalışarak işlese de yaz aylarında (570) köyde, kış günlerinde maden ocaklarında hâli kalmaksızın pis kokan yeraltında kömür, demir kazsa da Allah ona talih kapısını açmadı. Çünkü Ḫeyrulla Ağabey için korunan talihin yedi kat demir kapısının dibinde oturan şeytanlar, korkunç cinler, ejderhalar ona mahsus olan talihi kendilerine alarak, binlerce Ḫeyrulla'ın kanına, alın terlerine köpürüp, boyun kalınlaştırarak, büyük evlerde keyif-sefa sürüp, iyi atlarda gezinerek rahatça yaşıyorlardı. Fakat Ḫeyrulla (575) Ağabey, diğer insanlara nispeten iki kat fazla çalışsa da onun atı, ineği hatta keçisi bile olmadı, midesi ekmeğe doymadı, bedeni ısınmadı. Ḫeyrulla Ağabey kumar oynama, sigara kullanma, içki içme gibi kötü işlere de alışmadı, kötü işlerin arkasından da gitmedi, yine de hayatında bir gün rahat görmedi. O daima açtı, onun kışki soğuktan yüreği titredi. Fakat komşu asilzade ömrü boyu içerek kötü işlerin arkasından gidip, kumar oynayıp, bir (580) iş yapmayarak içki içip, keyif içinde yaşasa da onun büyük evi de vardı, her nasılsa bin hektar yeri de; aynı zamanda üçer at çalıştırıp şapkasına tuti kuşunun kuyruğunu sıkıştıran sürücüler çalıştırıyordu. Ömrü boyunca yerden saman kaldırmayıp, elinden yarım kuruşluk iş gelmeksizin sarhoşluk rahatında, bolluk içinde yaşıyordu. Fakat Ḫeyrulla Ağabey, komşusu Nizami, avam taraftan Eḫmetcan ve daha pek çok, pek çok yoksul gece gündüz devamlı çalışsalar da mideleri aç, üstlerine giyecek kıyafetleri (585) yok, evleri eski, soba yakmaya odunları, yemeye yemekleri yoktu!

"Bu niye böyle peki?" diyerek, Ḫeyrulla Ağabey bazı zamanlarda, önüne böyle meseleleri koyup geceler boyu düşünüyordu. Fakat o ne kadar düşünse de ne kadar kafa yorsa da bu uçsuz bucaksız düşüncelerin sonu gelmiyordu. O, dünyanın bu düzeninde herhangi bir şekilde büyük bir haksızlığın, zulmün varlığını ara sıra hissetmiş gibi olsa da (590) birazına bile engel olamıyordu, bu konuyu ona anlatan da yoktu. Fakat günden güne ona yakınlaşıyor gibi görünüp günden güne bu zor hâlden çıkma taraflarını hissediyor gibi oluyordu. Bu konuda düşüne düşüne sonunda bütün hayatından ümidini kesiyor; cuma namazlarında, dinî bayramlarda hocanın söylediği "kader" denen şey onun aklına geliyordu.

Bu hocanın söylediği "kader"e boyun eğerek:

(595) – Allah böyle emretmiş, görüyorsun, diyerek, eğilen başını daha da eğerek büküyordu. Baş büküldükçe hayat kötüleşmeye, hayat kötüleştikçe mezara yaklaşmaya, mezara yaklaştıkça Ḫeyrulla Ağabey'in aklında adı geçen "fikir" gelişmeye başlıyordu.

IV

Ḫeyrulla Ağabey, on yıldan beri artık kendi yerini kendisi ekmiyordu, çünkü sarı renkli atı öldükten (600) sonra ona at sahibi olmak nasip olmadı. Kendi payına düşen eni beş adım, boyu kırk adımlı yerini Miftaḫ Bey'e sattı, kendisi kış günlerinde dışarıda çalışıp, sıcak yaz günü hasat zamanı dönüp, aynı Miftaḫ Bey'in ekinini ekip, otunu biçiyordu, kış günü kendisinin evde olmadığı zaman ailesinin borçlandığı borçları ödüyor, kendi evi için bir kazık dahi çakamıyordu. Daha önceki zamanlarda o, payına düşen aynı yerini Miftaḫ Bey'den işletip, işini öne ilerletmeye (605) çalışarak çaba sarf etmişti, fakat o şekilde de işini ilerletemedi, çünkü yer Ḫeyrulla Ağabey'in adına olsa da ekin Miftaḫ Bey'in harmanına giriyordu, onun için Ḫeyrulla Ağabey kendisi maden ocağındayken ailesi Miftaḫ Bey'den yaklaşık bir tenekeye iki teneke ödemek şartıyla kış günü borçlandıkları için Ḫeyrulla Ağabey'in payına düşen yerin mevcut ekini borcunu ödemeye de yetmiyordu, bunun üstüne şimdi devlet olunca borç ödeme, vergileri ödetmek için elindeki paraya değip fazla para (610) alıp gidiyorlardı.

Günlerden bir gün Ḫeyrulla Ağabey, dört tavuktan üç tane bırakıp, yemek sofrasını kurarak:

– Sen şimdi İmam Efendi, benim oğlanı tanıdık bir beyine götür şimdi, eğer bu iş gerçekleşirse ormanın üstündeki çavdarını biçiverirdim, dedi.

İmam, yumurta ile doldurulan tavuğun butunu dişleyerek:

(615) – Bence farz edelim, Zeynulla Hacı'nın dükkânına vermek uygundur, o bana bu konuda söylemiş de gibiydi, evet elbette, yani örneğin, o ulemaya saygı gösteren kişi şimdi farz edelim, din yolunda çok cömertlik gösteren iyilik sever bir bey. Evet farz edelim, ehl-i yardımını şimdi farz edelim, gözünüzün önünde mescidimize o bakıyor, fakat artık farz edelim, siz bu, yani örneğin, Majik halkı pek cahil artık, bu cehâletiniz kendinizi hor gösteriyor, (620) siz, farz edelim, çocuklarınızı şehre alıp gidiyorsunuz, farz edelim, vazifesine kızıp kötü işlere sokuyorsunuz fakat benim Möḫemmetḫan'ı kötü işlere veresim gelmiyor, yani örneğin, o benim öğrencim olduğundan benim ona ticaret işini öğrettiresim geliyor, o, farz edelim, şimdi günümüz Türk'ünü yeteri kadar tanıyor artık, farz edelim, onun artık okuma yazma yeteneği de var, artık buna göre ben onu Zeynulla Hacı'nın dükkânına vermeyi uygun görüyorum. Zeynulla Hacı, Allah'a şükür bizim (625) dostlarımızdan, inşallah sözümüzden çıkmasa gerek. Benim gönderdiğimi söylersen farz edelim, oğlunu alması gerek, Hacı Efendi artık, farz edelim, şehirde ilk dindar ve gerçek Müslüman insan. Bir de artık farz edelim, oğlunu adam edeyim desen bu yerden de daha uygun bir yeri, en iyisini Allah bilir, bulursun mu ki, diyerek, beş parmağı ile yumurta doldurmasını dişleyerek yiyiverdi.

(630) İmam, her saniye izi kalmadan yok olan tavuk parçalarını meşe ağacı gibi parmağı ile dürte dürte:

– Ḫeyrulla, ne zaman göndermeye niyetlisin peki, diye sordu.

– Yaklaşık bir güne götürüp teslim etmeliydi niyet. Bu yıl ekinler de kötü… Böyle de şimdi İmam Efendi, sırtta dördü birlikte yaşıyorlar, sen şimdi İmam Efendi, yazılı kâğıt versen daha iyi olurdu, yoksa (635) kapıdan girmemize izin vermezler, bizi orada kim tanıyor...

– Evet, doğru söyledin Ḫeyrulla. Ben sana farz edelim, gideceğin zaman, yani örneğin, mührümü basarak bir mektup yazıp veririm, ġoldır-r! Elhamdülillah, diyerek, İmam Efendi tavuğunu dünyaya gelmemiş gibi yaparak yok etti, masada yenecek bir şey de görünmeyince: – Evet Ḫeyrulla, nimetini indirelim, diyerek, elini açıp dua edince ocak başından kirli (640) perde yırtığından İmam'ın ağzına bakan çocuklar fısır fısır konuşarak:

– Gidiyor, gidiyor, diyerek sevinip zıplaştılar.

İmam, eksiksiz bir şekilde fatihanın tamamını okuyarak çıkıp gidince İmam'ın artıklarını bekleyen çocukların hepsi masaya aynı zamanda saldırdı, fakat masada kemiklerden başka yenecek bir şey yoktu. Ḫeyrulla Ağabey, İmam'ı uğurlayarak gelip, masanın içine gizleyerek yerleştirdiği akıtmaları çıkarıp, (645) yarımşar akıtma ayarlayarak, çocuklarına bölüp verdi fakat Möḫemmetḫan'a bütün akıtma vererek:

– Büyük oğluma!.. Ben, onu Allah izin verirse dükkâna vereceğim, o esnaf olur, diyerek, Möḫemmetḫan'ın başını okşayıp, devam ederek herhangi bir şey söylemek istedi fakat söz bulamayınca ensesini kaşıdı.

(650) Lezzetli akıtmanın tatlı ve güzel kokusu Möḫemmetḫan'ın başını döndürdüğü için o, babasının sözüne önem vermeksizin arkadaşlarına göstermek için yağlı akıtmayı avcuna sıkıştırarak, koşarak sokağa çıktı.

V

Şafak horozu öttüğünde Ḫeyrulla Ağabey, oğlunu kolundan tutup götürerek köyün tarla kapısından çıkardı. (655) O, ihtiyarlıkta kendisine ve akrabalarına bakacak, ölünce Fatiha'sını okuyacak diye hazırladığı oğlunu şehre, Zeynulla Bey'in dükkânına "adam" olmaya götürdü. Onun hayalinde gelecekte Möḫemmetḫan'ın kimseye ihtiyacı düşmeyecek hâlde yaşaması, komşusu Ali Hoca gibi kendi atları, kendi sabanı, sokağa bakan dört pencereli ve demir kapaklı evinin olması, toprağı olması şeklindeki düşüncelerin biri ardından biri geçip gidiyorlardı. İşte

yine onun gönül gözüne küçük ve güzel (660) avlu görünüverdi, o avluda bir sürü tavuk, kaz, ördek, koyun ve onların kuzuları görünmeye başladı.

Kış günü uzun gecelerde yedili lamba ile aydınlatılan sıcak ve temiz evde ak sakallı Ḫeyrulla dedecik olarak bir sürü çocuk arasında oturuyor güya... Sağlıklı ve güzel çocuklar, onun uzun ve beyaz gömleğinin etek kısmından çekerek:

(665) – Dedecik, bana değnek ör!

Kimisi:

– Dedecik, bana kızak yap!

Kimisi:

– Dedeciğim, bana saban yap!

(670) Kara gözlü, kara kaşlı, kırlangıç gibi olan küçük Ġaynicamal:

– Dedeciğim, iki gözüm, bana ağırşak yap, diyerek dedesinin geniş kolundan çekiyor güya…

Onu bu uzun ve tatlı hayalinden tozlar uçurtup, yeryüzünü tahrip ederek, hâl hatır sormaksızın dörtnala koşup gelen komşu asilzadenin kuduran semiz atları ve arabacının sesi uyandırdı. Atlar, oğlunu şehre "adam" olması için götüren aksak Ḫeyrulla Ağabey'i güç bela basıp ezmediler. (675) Semiz atların güçlü toynaklarının altından çıkan toz bulutu geçinceye kadar Ḫeyrulla Ağabey oğlunun elinden tutarak yol kenarında durdu.

O, uzunca tozlar uçurtan at arabasının arkasından bakarak durdu durdu da yavaşça soluyarak:

– Bunlar zengin!.. Bu dünya onlara cennet… Ah, şimdi sol tarafa koşulan atım olsa ben bugün oğlumu şehre, insan eline götürüp vermezdim, diyerek, asilzade ve onun (680) tarlaları, atları, sürüleri, değirmenleri hakkında uzun uzun düşünüp kendi kendine şöyle bir soru sordu: – Allahu Teala ona, işte bu sarhoş asilzade oğlanına ta ana karnında yattığı zamanlarda: "İşte sana bu kadar yer, işte sana bu kadar orman, değirmen." diyerek vermemiştir elbette… Ona bu zenginliği babası bırakmış… Fakat babasına bu zenginliği kim bırakmış? Babası… Babasına kim bırakmış? Kendisi çalışıp kazanmış… Kendisi nasıl kazanmış? Ona da Allahu Teala ta anasının (685) karnındayken vermemiş ya... Çalışıp kazanmış desen işte ben de çalışıyorum, ben de elbette çabalıyorum. Fakat ne kadar çalışsam da benim tavuğum sadece üç tane kaldı, bu neden böyle, diyerek, yine bu zor sorulara cevap bulamayınca şaşakaldı.

Möḫemmetḫan, çiçeklenen zayıf çavdar otunu çiğneye çiğneye:

– Babacığım, ortaya koşulan atını asilzade bize verseydi ya, dedi.

(690) Genç çocuğun bu sözü Ḫeyrulla Ağabey'i korkutuverdi.

– Babacığım, şimdi böyle atımız olsa güzel olurdu elbette…

– Nerde artık bize oğlum öyle atlar! Kara aygır gibi olsa da olurdu şimdi...

VI

Ḫeyrulla Ağabey, daha güneş çıkmadan önce oğlunu kolundan tutup götürerek Zeynulla Hacı'nın dükkânının önüne (695) geldi, kapı pervazının üstüne oturup dükkânın açılmasını beklemeye başladı. Temizlik işçilerinin, bekçilerin ve bazı erkeklerin sokak süpürmelerinden şehrin üstüne yükselen toz, Möḫemmetḫan'ın ciğerlerine yapışarak onu boğmaya başladı. O, tozun içinde ebediyen kalacağını önceden bilmiş gibi olup aniden ağlamaya başladı. Ḫeyrulla Ağabey, şehrin sokağında Zeynulla Hacı'nın dükkânının önünde ömründe ilk defa bugün oğluna kızmıştı. Yavrucağın yamalı (700) yeleğinin üstüne düşen gözyaşları sert tavırlı Ḫeyrulla'nın taş kalbini parçalar gibi oldu, o dükkânın açılmasını beklemeyerek oğlu ile geri köye gitme fikrini düşünmeye başladı. Bu arada dükkânın önüne birkaç oğlan, bunların arkasından ayakkabılarını paldır küldür sürüyerek birkaç delikanlı, onların arkasından kara bıyıklı, kara gözlü, astragan kürklü şapkalı birkaç "gerçek" tezgâhtar dükkânın önüne gelip durarak, Ḫeyrulla Ağabey'i görmemek için sarkıp birisini beklemeye başladılar.

(705) Bunların yanında, kenarda bunalarak duran yamalı kazaklı bir genç delikanlı, Möḫemmetḫan'ın yanına gelip sessizce:

– Hangi köydensin, diye sordu.

Fakat bu arada dükkânın önündeki topluluk arasında fısır fısır konuşarak:

– Minhac Ağabey, Minhac Ağabey, diyerek fısıldaşmaya başladılar.

(710) Uzaktan eğri ayaklı, kara sakallı, sıska yüzlü birinin büyük deri putinleri ile bütün sokağı çınlatarak geldiğini görünce Ḫeyrulla Ağabey, "Bu 'Minhac Ağabey' bunların arasında önemli biriymiş." diye düşünerek ayağa kalktı, oğlu Möḫemmetḫan'ın şapkasını düzelterek Minhac Ağabey'i beklemeye başladı. Minhac Ağabey'e delikanlılar on adım önceden selam verseler de Minhac Ağabey'in selam verdiğini Ḫeyrulla Ağabey duyamadı. Ondan dolayı o tekrardan selam verdi, Minhac ona (715) herhangi bir şey mırıldanarak kaygılı bir yüz ile elindeki bir grup anahtar arasından beşini seçip aldı. "Bismillah" diyerek kilidi açtı, bir defa

daha “Bismillah” deyip kapıyı açtı, üçüncü “Bismillah” ile sağ ayağıyla dükkâna girdi. Onun arkasından derece derece diğerleri de içeriye girdi, en arkadan deminki yamalı kazaklı delikanlı girdi, onun arkasından Ḫeyrulla Ağabey, onun arkasından Möḫemmetḫan girdi. Çeşitli güzel kokular, kokulu sabun, karanfil, anason kokuları (720) Möḫemmetḫan’ın burnuna girince, o dükkânı baştan sona geçerek hapşurdu. Babası onun kolundan çekti.

Kara bıyıklı, astragan kürklü şapkalı delikanlılar, kibirli bir şekilde bakarak:

– Ahmak Fars, diyerek gülüştüler.

Aralarından birisi, tezgâhın arkasına girerek önlüğünü bağlaya bağlaya:

(725) – Ağabey, size ne verelim, diyerek Ḫeyrulla Ağabey’e güler bir yüz ile teklifte bulundu.

Ḫeyrulla Ağabey, kürklü şapkasının altından İmam’ın verdiği mektubu delikanlıya vererek:

– Biz kendimiz Külbaş köyündeniz, bu mektubu Miftaḫ Efendi vermişti, oğlumu getirmiştim… Çalışmaya… Kendi ayağım işe yaramıyor, maden ocağında sakatlanmıştı. Bu yıl yemekliklerin hiç faydası yok, delikanlı, Allah kendisini korusun şimdi, hayatım kötüleşmeye başladı. Üçüncü yıl karım (730) vefat etti, dedi.

Delikanlı, mektubun adresini okuyup, mektubu geri vererek:

– Seyfulla, bu ağabeyi Minhac Ağabey’in yanına götür, diyerek yeri süpüren delikanlıya bağırdı.

Bu arada dükkânın çeşitli yerlerinden:

(735) – Bey indi, Bey indi, diyerek tekrardan fısır fısır konuşmaya başladılar. Delikanlıların her biri birer iş yapar gibi görünmeye çalıştılar.

Bu arada semiz gövdeli, üstüne açık yeşil renkteki çuhadan büyük, uzun bir palto giymiş, ak sakallı ve görkemli bir kişi ayna gibi parlayan faytondan inip, eğri büğrü basarak dükkâna girdi. Satıcıların hepsi aynı zamanda askerlerin generale selam verdikleri gibi (740) selam verdiler ve şu semiz Bey, selam vermeden içeriye geçerek, bir odaya girip gözden kayboldu.

Bu semiz kişi gözden kaybolunca satıcılar sessizce:

– Allah'a şükür delikanlılar, bugün Bey'in keyfi iyiye benziyor, diyerek kendi aralarında fısıldaştılar. Fakat yine de kendi istedikleri şekilde rahat nefes alamadıkları yüzlerinden belliydi, (745) hatta bu kara bıyıklı, astragan kürklü şapkalı delikanlılar kendi aralarında sessizce konuşarak her dakika Bey'in girip yok olduğu eşiğe bakıyorlardı. Ḫeyrulla Ağabey'e de o semiz kişinin kim olduğunu birisi anlattı. Ansızın bu uğursuz eşik açılarak deminki semiz kişi kasanın önünde dikildi, atmaca gibi keskin gözlerini yiğitlerin üstünde gezdirerek:

– Bak, bak, ġaldiş! Gözün mü çıktı, haram yiyen insan, malın üstüne basıyorsun, domuz, (750) diyerek köşede tahta rafa kutular dizen sakallı bir kişiye hiddetleniverdi. Bu sakallı kişi Bey'in öfkesinden korkarak titreyip, şaşırararak kedi önünde duran fare gibi kendiliğinden yok olma derecesinde küçülerek zavallılaşıp durdu. Ḫeyrulla Ağabey ona acıdı.

Bey, Ḫeyrulla Ağabey'i görünce:

– Ah siz, haram yiyen insanlar, neden adamı görmüyorsunuz, diyerek tekme atıp bağırdı.

(755) Bu arada Ḫeyrulla Ağabey, Hacı'nın yanına giderek selam verdi.

Hacı, Ḫeyrulla Ağabey'in vazife ile geldiğini anlayarak ilgisiz:

– Ve aleyküm selam, kimsin, nasıl iş istiyorsun, diyerek keskin gözlerini Ḫeyrulla'a dikti.

Ḫeyrulla Ağabey afallayınca, onun sorusuna cevap olarak İmam'ın verdiği mühürlü kâğıdı uzattı.

(760) Zeynulla Hacı, uzun burnunun üstüne altın gözlüğünü koyup, mektubu okuyunca "Güçlü mü, işe yarar mı?" dercesine Möḫemmetḫan'ı iyice gözlemledi:

– Yazma biliyor mu?

– Biliyordu, Türkçeyi şakırdatıyor, Arapçaya başlamıştı.

– Rusça biliyor mu?

(765) – Onu bilmiyor bu. Rusçayı kendim dahi maden ocağında öğrendim, eskiden Rusça bir kelime bile bilmiyordum. Yaşı genç, elbette öğrenir…

Ağlayayım ağlayayım diye hâlsiz düşen oğlunun şapkasını düzeltiverdi.

Zeynulla Hacı, Möḫemmetḫan'ın üstüne buzağı pazarlığı edeceği zaman baktığı ifade ile bakarak:

(770) – Yok, yer yok. Elbette kendin de söylüyorsun işte ekinlerin faydası yok diye. Ekin olmayınca bizim de ticaret olmuyor. Burası şimdi senin oğlundan başka da haram yiyenler ile dolmuş. Yok, yer yok, diyerek saatine baktı.

Ḫeyrulla Ağabey, titreyen sesi ile:

– Bey, Allah rızası için yetim çocuğu acıyarak da olsa al artık, Allah onun için sana (775) başka yerden verir, diyerek yalvardı.

Zeynulla Bey:

– Olmaz ki ağabey, yer yok. Daha aldığımız işçilerin de çok geçmeden birkaçını çıkarmayı düşünüyoruz, diyerek çalışan işçilerin yüreklerini zehirledi.

Onun sözlerinden sonra dükkânın içi daha da sessizleşti. Ḫeyrulla Ağabey, gözyaşına vura (780) vura Zeynulla Hacı'nın ayaklarına kapanıp yalvarmaya başladı. Ḫeyrulla Ağabey'in sakat ayağı üstünde çok acı çektiğini Hacı görmemiş gibi yapıp gözlerini satıcıların üstünde gezdirerek: – İşte görüyor musunuz bize çalışmaya nasıl geliyorlar, biriniz ölse onun yerine yüzünüz var, şeklindeki zehirli sözlerini delikanlılara söyledi.

Ondan sonra mektubu yeniden bir kez daha okuyarak:

(785) – Peki artık, hayırlı olsun, Miftaḫ Efendi'nin sözüne itaat edip oğlunu alayım şimdi, fakat bizim yanımızda işe giren delikanlılara biz beş yıla kadar maaş vermiyoruz. İşte kardeşim, beş yıl boş çalıştırmaya razıysan oğlunu bırakırsın, değilsen dört yanın kıble bize işi öğrenmek için sadece senin gibi ahmaklar gelmiyor, daha övgüye layık, varlıklı insanlar da çocuklarını teslim ediyorlar. İşte böyle, beş yıl boş, yani örneğin, yemek yedirme, yol parası bizden (790) olur. Üç yıla kadar çoraptır, kıyafettir, eldivendir kendisinden olur, şimdi şuna razıysan bırak… Kimliği var mı?

Ḫeyrulla Ağabey, ensesini kaşıyarak:

– Bey, kendim işe yaramıyorum, daha az…

– Hayır, hayır, bizden maaş çıkmaz, bir kuruş dahi maaş çıkmaz. Şimdi oğluna evvel (795) çöp temizlemeyi öğretmeli, dedi ve kara bıyıklı delikanlıların birisine dönüp bakarak: – Ġaliyulla, işte bu ağabey beş yıl boş çalışması için oğlunu bize teslim ediyor, rızalığını alarak imza attır, delikanlının kimliğini al, ağabeyin kendisine elli kuruş sadaka, bir tane şu sabundan ver, deyip, emir vererek dükkândan çıktı, faytona oturup gitti.

Ḫeyrulla Ağabey, ne yapmak gerektiğini dahi bilemedi, şaşakaldı.

(800) Bu arada Ġaliyulla bir defter tutarak Ḫeyrulla'nın yanına geldi.

– İşte şu ortaya imza at, yazma bilmiyorsan mühür de işe yarar, diyerek elli kuruş parayı kasadan alıp verdi.

Ḫeyrulla Ağabey, bir gümüş elli kuruşa bir oğluna bakarak durdu durdu da parasını oğluna verip, gözyaşına karışarak:

(805) – Allah'a emanet ettim oğlum, Allah böyle yazmış görüyorsun… Hoşça kal yavrum, selamet bul! Beylere iyi hizmet et, diyerek gözyaşına boğulup, fazla söz söyleyemeyince dükkândan çıkıp gitti.

On iki yaşındaki Möḫemmetḫan, yaşlı kirpiklerini sallandırıp derisini soymak için satılan genç tay gibi durduğu yerde yardıma muhtaç, hareketsiz donakaldı…

VII

(810) Möḫemmetḫan, il içinde molla hanımlarının hizmetine verilerek dükkâna sadece vazife ile iniyordu. Onun özgür köy hayatından kölelik hayatına geçmesi pek meşakkatli oldu, o herhangi bir şekilde hizmetçi kızların, yaşlı kadınların işlerini yaparak kendisi gibi Hacı'nın kulları olan insanlara hizmet ediyordu. Köy hayatından şehir hayatına geçme ishâl olarak başlayıp medreselerde rastladığı haşaratların ortaya çıkmaları ile tamamlandı, fakat değişmeyen şey eski zamanlarda ebediyen (815) satın alınan kölelerin işi ne ise burada da ondan fazlası yoktu. Molla hanımlarının pazardan pazara, dükkândan dükkâna gitmeleri, ikişer üçer bohça tenekeleri götürüp ikişer kilometre yayan yürümeleri Möḫemmetḫan için gündelik işlerden sayılıyordu. Boğazına kadar tıkanıp gözlerinden kanlı gözyaşları akıtsa da, "Yapamıyorum, taşıyamıyorum…" demeye hem cüret edemiyor hem de o sözü söylemeye onun hakkı yoktu. Böylece, Möḫemmetḫan'a il (820) içinde abdesthaneler temizletip, göle ıslak çamaşır yığılan büyük sepetler taşıtıp, sürüye inekler sürdürüp, geceler boyu şehir bahçelerinde keçiler aratıp, su taşıtıp, odun kestirip, semaver kurdurup tam bir yıl hizmet ettirdiler. Bunun için bugün iş az dediğinde tekrar bir iki kişiden zorluk görüyordu.

Möḫemmetḫan'a Hacı'nın ilinde Hacı'nın kendisinden başlayarak en son hizmetçi kıza kadar herkesin (825) dilediğince işkence etmeye, hor görmeye hakkı vardı. İkinci yıl onu Mekerce zamanında dükkâna indirdiler. Dükkânda da onun işi dükkân açılana kadar kapı dibini süpürme, komşu çayhaneden tutamaklı semaver ile çay taşıma, çayın yerini hazırlama, onu toplama, posta ile gelen ikişer üçer bohça posta paketlerini dükkâna götürme, on hizmetçiye verilen beş vekilin patateslerini, soğanlarını evlerine taşıma, beşer altışar bohça kutuları bir

yerden diğer bir yere taşıma, (830) dükkânın altındaki pis kokan suları dökme, evin tuvaletini temizleme gibi işleri on üç yaşındaki çocuğa yaptırıyorlardı, bunun üstüne her gün beş altı kişiden zorluk görüp dünyadaki varlığının kabahat olduğunun sözlerini işitiyordu, kısaca, dükkânda kademe yönünden kara kediden başka herkes onun amiriydi.

Möḫemmetḫan, iki yıl dükkânda bu şekilde çalışmaya devam etti, dördüncü yıl bir çırağın ağır (835) kutunun altında kalarak sakatlanması üzerine Möḫemmetḫan onun yerine sahip olup tezgâhın arkasına geçti… Beşinci yılında sokak tüccarlarına kurşun yüzük, sabun, pudra, çakı gibi şeyleri satmaya başladı. Bu zamanlarda artık onun sesi kalınlaşmış, burnunun altında kara tüyler dahi belirmeye başlamıştı. Altıncı yıl Zeynulla Bey, Möḫemmetḫan'ı kendi odasına çağırıp, avcuna yedi ruble maaş koyarak, kâhya ismini takıp Fatiha okudu. (840) Muhammathan'a kendi ömründe bundan daha büyük mutluluk görmek nasip olmadı. Zeynulla Hacı, kendince gerçekten iyilik etmiş kişi gibi güçlü semiz ellerini şişmiş burnuna kadar götürüp, uzunca dua ederek Allah'tan Möḫemmetḫan için "edeplilik" isteyip kendisi için zenginlik diledi…

VIII

(845) Zeynulla Hacı, kendi ömründe dört şeyhten el almış "dindar" müritti. Namazını panayır zamanlarında, kasvetli işlerde kazaya bırakan "dindar" kişiydi. Ayakkabı mayakkabı, palto malto gibi sahabelerden sonra çıkan, kullanılışının kesinlikle hiçbir faydası olmayan şeylerden korunup şalvarını kısa bırakan sufi tüccardı. Harama inanmayan, birayı yirmi dörder şişe yapıp, baş kaldırarak işçilerine ve hizmetçilerine bilinçlerini (850) yitirene kadar işkence etse de ata besmelesiz çubuk vurmayan "yumuşak gönüllü" dindar bir köleydi. Tezgâhtarların maaşlarını, yedikleri yemekleri kısıp, açlıktan zayıf düşünce işe giren sopa gibi yiğitlerine "işi öğretme" hilesi ile beşer altışar yıl karşılıksız hizmet ettirip, eziyet çeke çeke babasından miras kalan yedi bin ruble sermayesinin hepsini "kendisinin gayreti" ile dokuz yüz bine yaklaştıran usta karaborsacı, yetenekli bir sömürücü idi. (855) Möḫemmetḫan, bu kişinin hayır duasını almakla kendisini şanslı saydı, çünkü artık o, kendisi birkaç kişiye önderlik yaparak Zeynulla Hacı'nın yararı için ateşe giren çalışkan bir ırgat idi. Kendisi gibi açlıktan zayıf düşünce karın tokluğuna işe giren çıraklara o şimdi üstten bakarak:

– Ey sen, ahmak, patates mideli, diyerek sesleniyor, denk geldiklerinde çırakların yanak (860) diplerinden ateşler çıkıyordu. Çünkü onu böyle terbiye ettiler, o, çırak olarak hizmet ederken dükkândaki satıcı yiğitler eve dönünce Bey'in paytak ayaklı, turta başlı, çirkin oğlu

ağzı burnu kan revân olana kadar onu dövüyordu. Eğer dövdürtmezse faydalı olmuyor, Bey oğlunun keyfi kaçıyordu.

Böylece, Möḫemmetḫan'ın güçlü eli göğsüne çarpınca bu çıraklar ağlarsa (865) o, onların ağlamalarına şaşırarak:

– Fiske vurmak da yaramıyor kendilerine, derhâl su koyvermeye başlıyorlar, biz çırak olarak hizmet ederken bizi ayakkabı ile göğsümüzü tepe tepe dövüyorlardı, yine de bırak gözden yaş çıkarmayı "Ah!" bile etmiyorduk, fakat bunlara parmak bile değdirilmiyor, o kadar nazlı olunca bey yapmıyorlar adamı, diye birden kestirip atmayı seviyordu.

(870) IX

Zeynulla Hacı, Möḫemmetḫan'ı sevdi. Mektuplar, davetiyeler yazma gibi işlerini Bey, Möḫemmetḫan'a yaptırmaya başladı. Bey'in böyle davranması, Möḫemmetḫan'ın derecesini yiğitlerin arasında arttırdı, maaşı da yirmi rubleye yaklaştı, böylece o, tek başına kaldığı zamanlarda sevgilisi Feḫĕrnisa hakkında türlü düşüncelere dalıp evlilik hakkında planlar yapmaya (875) başladı. Fakat evlenme gibi büyük bir iş hakkında Bey'inin ne düşüneceğini bilmediği için ve bu işe girişmek o zamanlarda ayıp ve büyük edepsizlik olduğu için Möḫemmetḫan da bu adımını kendisi atamadı. O, kendisinin evlenme fikrini Bey'e anlatmayı yarım yıldan beri düşünse de uygun yer ve zamanı denk getiremediği için evlenme işleri sadece hayalinde devam ediyordu, fakat yıllar beklemiyor, daima geçiyordu.

Möḫemmetḫan'ın askerlikten dönmesinin üzerinden iki yıl geçmişti artık. Feḫĕrnisa'nın babası da (880) rastladıkça bu yöndeki düşüncesini deşmeye başlayınca, Feḫĕrnisa'nın da Möḫemmetḫan'ın da sevgilisi ile kavuşma isteği son derece artınca, Möḫemmetḫan Bey'in keyifli zamana denk getirip meseleyi açtı.

Zeynulla Hacı, Möḫemmetḫan'ın ayakkabıcı Kelimulla'nın kızı Feḫĕrnisa ile evlenmek istediğini öğrenince yüzüne cehennem karalığı yerleştirip:

– Bizden izinsiz dediğini yaparak evlenirsen bizden hayır duası dahi yok, bizde yerin dahi (885) olmaz, diyerek Möḫemmetḫan'ın yüreğini zehirleyerek, sesini yumuşatıp: – Bizim rızkımızı yiyen kişi bizim gibi olmalı, ben seni kendim evlendiririm, deyip, kürklü paltosunu giyip, kükreyerek dükkândan çıktı.

Bey'in bu cevabı, Möḫemmetḫan'a şimşek gibi hızlı tesir etti. O, donmuş gibi kendiliğinden tir tir titremeye başladı. Bey'in Feḫĕrnisa'yı almaya razı olmaması onun bütün sevinçlerini (890) yok etti, yine de aklı Zeynulla Hacı'nın nefretine maruz kalmaktan korunmak

istese de gönlü, ne olursa olsun Feḫĕrnisa ile kavuşma fikrindeydi… İşte bu iki ateş içinde Möḫemmetḫan bir iki hafta yandı. Kalbinin kanına batırılıp Feḫĕrnisa'ya yazdığı mektuplarında, "İhtimal ki, canım, kavuşamayız." şeklindeki fikrini sevdiği kişiye anlatmaya çalıştı. Fakat sevgili Feḫĕrnisa'nın çiçekli mektuplarındaki, "Canım, harap ediverme kendini." şeklindeki sözlerini düşünerek (895) Möḫemmetḫan, geceler boyu ağlayıveriyordu. Möḫemmetḫan ile Feḫĕrnisa'nın birbirine Tahir ile Zühre gibi aşık olmalarından öç alırcasına Zeynulla Hacı'nın kara Arap gibi araya girmesi, iki aşığın ikisinin de akıllarını başlarından aldı. Möḫemmetḫan, Feḫĕrnisa ve Kelimulla Ağabey bir yandan Zeynulla Hacı diğer yandan mücadele etmeye başladılar. Haksız olsa da bir Bey, üç fakiri yendi. Möḫemmetḫan, Zeynulla (900) Hacı'nın Fatıyma isimli hizmetçisiyle evlenmeye mecbur oldu. "Cömert" Hacı, işlediği günahlarını kapatmak için üç yüz ruble çeyiz dahi verdi. Hacı'dan hizmetçisinin ismi çıkınca Möḫemmetḫan ile Fatıyma'nın arası ateş ile su gibi oldu. Möḫemmetḫan ile Fatıyma, Bey'in hatrı için bütün hayatlarını ve huzurlarını Bey'in isteği için kurban ettiler.

Fatıyma ile evlenmekle Möḫemmetḫan'ın bütün huzuru, varlığının kıymeti yok oldu. (905) Daha önce vekil olma ümidi, kendi başına gün görme hayalleri ne kadar kuvvetli olsa da şimdi o isteklerinin bu derecede pek önemi kalmadı. Hayat günden güne kötüleşmeye, yirmi ruble maaş yetmemeye başladı, evin içini çoluk çocuk bastı. Bunun üstüne Möḫemmetḫan'ın romatizması arttı, taş döşemeli soğuk dükkânın içinde bir saat geçirmek ona cehennem azabından dahi zor gelmeye başladı, ne kadar ağır, ne kadar zor olsa (910) da sabah saat altıdan akşam saat ona kadar, on altı saat ağrıyan ayaklar ile taş döşemeye basmaya mecburdu, bunun üstüne nemli dükkânın havasından, yeme-içmesi erişmediğinden ve işinin ağırlığından doğan göğüs ağrısı da arttı, dükkâna dahi çıkamaz oldu.

Günlerden bir gün Zeynulla Hacı, Möḫemmetḫan'ı dükkâna çağırtıp bilinen kâhya derecesini taktığı zamanki güzel sesi ile:

(915) – Kardeşim Möḫemmetḫan, bu güne kadar biz seni ailelerin ile doyurduk, onun için teşekkür etsen de etmesen de kendi bileceğin iş. Allahu Teala Hazretleri bizim size gösterdiğimiz iyilikleri görendir, artık sen hasta olmuşsun, orda bizim işimiz yok, hepsi Allah'ın işi, elbette bize işçi gerek, hasta gerekmiyor, bizim dükkân, yani örneğin, hastahane değil elbette, dükkân bu, dükkân! İşte sen bir haftadan beri dükkâna çıkmıyorsun, biz kardeşim, çalışmayan (920) kişiyi içimizde tutmuyoruz, bugünden sonra sen bizim çalışanımız değilsin, bizden sana hayır duası. Kasaya altmış ruble kırk beş kuruş vereceğin varmış, paran varsa ödeyerek bitir, yoksa senete imza atarsın, dünyadaki hesap kitabı ahirete bırakmayalım… Peki,

Allah'a emanet ettik, bizden sana hayır duası, sağ ol, diyerek bir çeyrek büyüklüğünde etrafını saran yakalı namaz elbisesini giyip, sülük gibi atına oturarak, soğuk rüzgârsız havada kar tozunu (925) uçurtarak koşup gitti.

Zeynulla Hacı'nın bu işinden sonra Möḫemmetḫan'ın boğazına katı bir şey oturmuş gibi olup ona nefes almayı zorlaştırdı. O, Zeynulla Hacı'ya bütün gücünü verip varlığını ve sağlığını onun zenginliği için kurban ettiğini, şimdi işe yaramayınca dışarıya çıkarılıp atılmasının ahlaka uygun olmadığını söylemek istedi, fakat Hacı yoktu artık. O, bu konuda yiğitlere (930) şikâyette bulunmak istedi, fakat onun ağzından beyaz köpükten başka bir şey çıkmadı, ancak gözlerindeki kaynar yaşlar soğuk dükkân döşemesine yavaş yavaş damlıyordu. O, gözlerini burada hizmet eden yiğitlerin üstüne dikip şu sözleri söylemek istedi, fakat gırtlağından ses çıkamadı, "İşte, yiğitler, gördünüz mü? İşte bu size ders olsun, ben ne de olsa bittim artık, fakat siz kendi hakkınızı bu merhametsiz canavara çiğnetmeyiniz. İşte ben bu kişinin rahatı, onun zengin olması (935) için on beş yıl hizmet ettim, onun zengin olması için bütün sağlığımı verdim… Fakat şimdi, ben işe yaramayınca iti kovarak çıkarır gibi çıkardı, gördünüz mü yiğitler? Görüyor musunuz? Görünüz, bu size ders olsun, sizi de ileride böyle günler bekliyor, biliniz!" dercesine yaşlı gözleriyle onlara acı çekerek bakıp durdu, fakat şu zor zamanda onun hâlini, keyfini soracak dükkânda bir kişi dahi bulunmadı. O, zar zor hasta ayaklarını (940) sürüyerek, göğsündeki hastalıktan, öfkeden, adaletsizlikten nefessiz kalmaya başlayınca öksürüğüne karışır şekilde, dükkândan çıkıp dükkânın önündeki direğe dayandı.

On beş yıllık hizmet günleri onun göz önünden şanlı görüntüler şeklinde birbiri ardınca geçmeye başladılar, o, yumruklarını sıkarak demir direğe vura vura:

– Peki, ben ne için çalıştım? Neden çalıştım, deyip kendi kendisine soru sorarak derin düşüncelere daldı. (945) Onu bu düşüncesinden yanındaki atın soluması uyandırdı, bu at ona tanıdıktı… Bu at, Zeynulla Hacı'da Möḫemmetḫan ile birlikte çalışmıştı, fakat şimdi o da işe yaramıyordu; ihtiyarlamış, hâlden düşmüştü artık. İşte bu zor dakikalarda onun hâlini ak kaşka anlamış gibi hissetti, gerçekten de onlar birbirini anladılar aynı zamanda.

Möḫemmetḫan, bahtsız dostu ak kaşkanın yanına gelip onun koyu yelesini okşayarak:

(950) – Sen de mi bittin, hayvan? Evet, biz seninle ikimiz de bittik, bizim artık bundan sonra Zeynulla Hacı'ya gereğimiz yok. Evet, şimdi biz terk edildik, artık ebediyen terk edildik. Biz ne için, kimin için çalıştık peki, deyip, dudağını titreterek, unutulan ihtiyar aygıra dayanıp hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı.

Bu arada komşu dükkândan kasap Feẖri, söylene söylene ata doğru gelerek:

(955) – Tamam, tamam, arka kısmından bir teneke döş etlik doğrudan beş kilo civarında ayırırım, fakat fiyatı üç buçuk kuruş olur, dedi.

Dükkânın önündeki şişman Tatar, arsız sesler çıkararak:

– Yüreği, yüreği de bana, diye bağırdı.

Kasap Feẖri, ak kaşkanın yele yağını, kursak altını tutup:

(960) – Tamam, tamam, yüreği de senin olur. Ah, hayvan, ihtiyar olsa da hindi etine değişilmez, diyerek deri eldiveni ile en semiz yerine vurup, ak kaşkayı derisini soymak için alıp gitti. İş safından çıkan hayvan, dudaklarını titrete titrete, kendisini soydurmaya razı olarak yeni sahibinin arkasından aksaya aksaya gitti. Möẖemmetẖan, ak kaşkanın arkasından bakakaldı. O, bugün ak kaşka ile kendi arasında pek büyük bir yakınlık olduğunu açıkça anladı.

(965) Bugüne kadar bunu anlayamamasına içten içe kaygılanıp:

– Neden insanların etlerini yemiyorlar acaba? Eğer bu âdet olsaydı şüphesiz Zeynulla Hacı benim etimi de yerdi, yüreğimi, ciğerlerimi kızartıp cemaatlerine ikram ederdi, yine de o, "Bilerek yiyiniz, bu Möẖemmetẖan'ın eti." demezdi. "Benim ekmeğimi yiyerek kan toplamış, benim hakkım bu." derdi… Hayır, gerçekten de neden insan eti yemiyorlar acaba? (970) Sebepsiz… insan, diyerek sözünü söyleyip bitiremedi, ağzından kan akarak, bilincini kaybedip, on beş yıl hizmet ettiği dükkânın önüne yığılıp can verdi.

O öldü… O ebediyen yok artık… O bitti… Sadece Zeynulla Bey'in dükkânının önündeki beyaz karı bezeyen kırmızı kan izi kaldı.

1918

2.2.4. Yüz Bin (975)

I

H̱ekimcan Ağabey, küçücük bir zenginin yanında genç bir kâhya idi. Onun bütün dileği, ileri fikirli bir bey olmaktı.

H̱ekimcan Ağabey'in kendisinden de zeki, akıllı birinin bütün bu şehirde bulunmadığına, bazen (980) de bir bey olacağına inancı tamdı. O kendisini bildiğinden beri zenginliği seviyor, zengin olmayı canı gönülden diliyor, bu zenginlik konusu yüzünden geceleri uyumadan oldukça tatlı zenginlik hayallerine dalıp efkârlanmayı seviyor olsa da zengin olmak

için hiçbir işe girişmiyordu. Kendince akıllılık ediyor gibiydi, çünkü ona hesapsız zengin olmak ile iğneyle kuyu kazmak bir olarak görünüyordu. Ondan dolayı o, hesapsız zengin olma yollarına girmeyi de düşünmüyor, (985) öyle boş işler ile başını da ağrıtmıyordu. Ḫekimcan Ağabey, kendisini "tecrübeli insan" olarak adlandırdığı için kimin nasıl zengin olduğunu, durumunun nasıl olduğunu, kimin hangi yollar ile iş yaptığını öğrenme isteği duyan, insanların durumunu araştırarak ihtiyarlayan, kendini beğenmişlerden biriydi. Bundan dolayı, zenginlerin hiçbirinin çalışarak zengin oldukları ona görünmemişti. Onun tanıdığı zenginlerin çoğuna mal-mülk atalarından kaldığı için o, öyle (990) zenginleri kör talihin sahipleri olarak tanıyor ve böyle adlandırıyordu. Böylece, bizim Ḫekimcan Ağabey uğraşıp çalışarak zengin olmayı da düşünmüyor öyle yaparak zengin olunacağına da inanmıyordu. Yine de kendisi zengin olmayı çok istiyordu. Onun sülalesi kendisinden daha fakir olduğu için o, zengin olmak için miras falan da beklemiyordu. Bu şekilde, nasıl olsa, örneğin, yolda çok para bulup veya başkaca harikulade bir iş ile zengin olmak istiyor, buna inanarak kendi kendini ümitlendiriyordu.

(995) Ḫekimcan Ağabey, şimdiki zenginlerin çalışıp duramamalarına, hayat sürmemelerine şaşırıp:

– Ben zengin olsam hem bütün zenginlere örnek olarak çalışır hem de yaşamayı bilirdim, şimdiki zenginler ne böyle… Zenginliğin kıymetini bilmiyorlar, memnun da olmuyorlar, şeklindeki sözler ile her zaman zenginlere hakaret ediyor, onları eleştiriyordu. Hepsinden evvel de kendi Bey'inin işini yapmayı bilmemesine, rahat görmemesine içten içe öfkeleniyor ve kaygılanıyordu.

(1000) Ḫekimcan Ağabey, bu şekilde zenginleri yaşayamıyorlar diye eleştirip, zengin olmayı düşüne düşüne başını ağrıtıp, herhangi birinin zenginliğini araştırıp, kendisinin gelecekte yolda para bulup zengin olacağından başka şeyleri düzenli olarak düşünüyor ama çalışamıyordu.

Bazı zamanlarda çay içtikten sonra o, zengin olunca neler yapacağını hiddetlenerek söylemeye başlayınca karısı Şemsĕḳamer Hanım'ı korkuttuğundan karısını aşağıdaki sözleri söylemeye (1005) mecbur ediyordu:

– Sana söyleyeyim, seni tam zenginlik şeytanı çarpmış herhâlde. Yirmi yıldan beri şu zengin olmaktan başka söz bulamayınca şaşırdın artık sen! Sana söyleyeyim, bu aralar zengin olmayı daha da sık söylemeye başladın, Şemsi Ebe'ye görünmüyor musun? O, inşallah ilacını bulurdu. Bu şekilde Allah korusun, diyordu.

(1010) Fakat karısının bu sözleri onun kulağına dahi girmiyordu.

O, başındaki kadife başlığını masaya şak diye vurup:

– Ḳamer, biliyor musun ne, diyor.

– Ne?

– Biz seninle ne zaman olursa olsun zengin olacağız. Yanlışım varsa Allah'a sığınırım ama biz senin (1015) ile otomobillerde sefa süreceğiz mutlaka, hissediyorum, yüreğini gösterip: – İşte burada bir şekilde bir şey, "Ḥekimcan, sen zengin olacaksın." diye daima söyleyip bağırır gibi duruyor. Bu tevekkeli değil, bu Allah'ın bir hikmeti olmalı, diyordu.

Karısı yavaşça soluyarak:

– Amin artık, yorumlaman doğru çıksın, diyor. – Fakat sana söyleyeyim, Şemsi Ebe'ye (1020) görünsen daha hayırlı olurdu, bunun sonu hayırlı olmayacağa benziyor, gönlüm herhangi bir şey hissediyor gibi... Doğruysa, Allah korusun, yoksa aklını kaybedersin.

Ḥekimcan, sinirli bir ton ile:

– Evet, aklını kaybediyor diyor. Zengin olmadan ben aklımı da kaybetmem, ölmem de anladın mı? Aklımı da kaybetmem ölmem de, diyor.

(1025) – Amin artık, meleğinin sağ kulağına denk gelsin şimdi.

– Melek, evet, zengin olacağız deyince zengin olacağız, işte burada, "Zengin olacaksın Ḥekimcan!" diye boşuna bağırıp durmuyor. Fakat sen melek dersen…

Karısı korkup söylenmeye başlıyor:

– Tü, tü sana söyleyeyim, zengin olursan ol, fakat aman diyerek söyleyeyim, meleklere söz (1030) değdirme. Allah korusun, yoksa imansız gidersin!

– İmansız gidersin? Bulunmuş bir söz galiba, imansız gidersin. Zengin oluyoruz deyince zengin oluyoruz, he! Fazla gülünç olur değil mi? Öğretirdim şimdiki zenginlere… Şu Kildirme'nin yüksek tekerlekli at arabasını biliyorsun mutlaka, işte onunki gibi yüksek tekerlekli at arabasına atı boyunduruksuz koştururdum şüphesiz ben. Bende o zaman otomobilin (1035) de sıradanı olmaz elbette, altı tekerleklisini yurt dışından getirttirirdim! Öğretirdim ben zenginlere, diyerek, zenginlik hakkında sohbet açılınca böyle kızdığı zamanlar da oluyordu.

II

Petersburg'da askerlerin ailelerine yardım için büyük şansını deneme oyunu oynanacağı haberini Ḫekimcan Ağabey ilkin soğukkanlılıkla karşılamıştı. Sonradan, bir gezginden yüz (1040) binin herhangi bir kişiye çıkmasının mümkün olduğunu öğrenince o diğer türlü iş yürütmeye başladı. Ḫekimcan Ağabey, çok uzun zamandan beri oyun bileti alıp iki yüz bini kazanmayı istese de iki yüz bin çıkan bileti almaya meblağsı olmadığından her yıl iki yüz bini kazanmaktan mahrum oluyordu.

İşte bu yıl, Petersburg'daki şansını deneme oyununda beş rublelik biletle yüz bini kazanmaya niyetlenerek, (1045) bütün bir bilet alıp, yüz bini kazanıp zengin olma meşakkatine girişti. O, aklına gelince bileti satın almadı. Çünkü o, o derece düşünmeksizin aceleyle bilet alacak kadar başkalarının bildiği gibi aptal değildi. O, ilkin ebelerden işitilen türlü hurafeleri akışına bırakıp, yüz bini kazanma şüphesi kalmayınca bilet almak istedi. "Şans deneme gibi oyunlarda çaldığın parayla bilet alırsan dilediğin şey çıkıyor." şeklindeki bir düşünce bir yerden onun kulağına (1050) girmişti, ondan dolayı o, bir yerden bir kuruş bile olsa çalmaya karar verse de ilkin bu tılsımlı bir kuruşu çalacak yer bulamayınca şaşırıp kaldı. Düşününce onun akıllı başı bu zorluktan da onu kurtardı.

Günlerden bir gün o, para koymak için önüne çanak koyup, köprü önünde oturan kör dilencinin çanağından bir kuruş çalıp, ondan sonra direkt yüz bini (1055) kazandıracak bileti almak için gitti. Bu dilenciye, bir kuruşu için yüz bin çıkınca yüz ruble vermeye niyet etti… Bileti almasıyla birlikte Ḫekimcan Ağabey'in içine zenginlik isteği daha çeşitli bir şekilde girdi. O şimdi, zenginleri kendisinin gelecekteki arkadaşları olarak sayıyordu, birkaç ay sonra kendisinin de onlar gibi şansı daha göz alıcı ve daha büyük bir bey olacağından şüphesi yoktu; o, şimdi sokakta yürüdüğü zamanlar acele etmeksizin, gerinerek büyük (1060) gibi olup zenginler gibi yürümeye başladı.

Ḫekimcan Ağabey, biletinin numarasını hiç kimseye göstermedi. Dükkândaki arkadaşları, onun bilet satın aldığını öğrenerek ona ortak olmaya ne kadar çalışsalar da o ona razı olmuyordu. Çünkü onun yüz bini kazanacağına şüphesi yoktu. Hatta o, bu şans deneme oyununu Allahu Teala onun için gönderdi diye düşünüyordu. Eğer bu yüz binli şans deneme (1065) oyunu olmasa o kendisinin zengin olma ihtimalinin olmadığını bildiğinden dolayı bu şans deneme oyununu düşünüp çıkaran kişilere içinden dua dahi ediyordu.

O, şimdi her gün günler geceler boyunca, "Yüz bin çıkınca işe nereden ve nasıl başlamalı?" diye düşünerek, hayaller kura kura dükkândaki işlerini de unutmaya başladı. İşte şu yüz bini kazanma hayalini kurduğu gecelerden birinde o acayip bir rüya gördü.

(1070) Bütün dünya yüzü suymuş, güya... Bu büyük suyun ortasında bir tane sandal görünmüş. Halkın her biri bu sandala oturmak için ona doğru aceleyle yüzerek gidiyorlarmış. Ḫekimcan Ağabey, ilkin mahsus kandırmak için bir yerde yüzüp yüzüp, halk sandala yaklaşmaya başlayınca sadece bir defa sıçramış, o an halkın her biri çok arkada kalmış, tek başına sandala oturup aşağıya doğru yüzerek (1075) gitmiş. Bu sandalı tek bir kürek ile çekip gide gide bir yere çıkmış. O yer Petersburg imiş. İşte bu yerde beyaz elbiseler giyen bir kişi ortaya çıkıp Ḫekimcan Ağabey'e elini uzatarak onu sudan çıkarmış. Bu beyaz elbiseli kişi, doğruca Ḫekimcan'a bakıp biraz durunca: – Biletini göster, knez, demiş. Bu kişi bileti bazı kâğıtlar ile karşılaştırıp kontrol ede ede: – Ḫekimcan Ḫeyrĕtdinoviç, (1080) sen pek şanslı kişiymişsin, sana elbette yüz bin çıktı, demiş. Ondan sonra nasılsa büyük saray gibi bir şey görmüş. Beyaz elbiseli kişi, büyük bir odanın ortasında duran vagon gibi demir bir dolabı açarak para saymaya başlamış. Yanındaki iki kişi ise altın paraları bakır kürekler ile torbalara doldurmuşlar. Ondan sonra bir kâğıda imza attırıp altın doldurulan torbaları Ḫekimcan Ağabey'e vererek, alıp gitmesini emretmişler. (1085) Ḫekimcan Ağabey, altın doldurulan on kadar torbanın en küçüğünü kaldırmak isteyip ne kadar uğraşsa da kaldıramamış.

Böyle uğraşıp dururken kan ter içinde kalmış hâlde uyandı. Onun kalbi masadaki çalar saatin çıngırağından eksik vurmuyordu.

O, bu sevindirici rüyasını anlatmak için karısını dirseği ile dürte dürte:

(1090) – Ḳamer, Ḳamer kalk, rüya gördüm, zengin oluyoruz, kalk, aptal, kalk, diyerek uyandırıp rüyasını tamamen anlatıverdi.

Fakat Şemsĕḳamer Hanım bu rüya ile çok ilgilenmedi.

Hatta kaygılanıp:

– Sana söyleyeyim, atalarımız, "Rüyanın uzun zamanda tam tersi olur." der şüphesiz. Yine de Allah hayra (1095) yorsun artık… "Rüyada altın para iyi değil." diyorlar.

– Biliyorsun sen… Elbet görürüz, tam tersi olur mu ki, görürüz… Yüz binin sahibi şimdi biziz artık, diyerek yeniden zengin olunca yapacağı işlerin planlarını yapmaya başladı.

İşte böyle, bilet aldığı günden beri Ḫekimcan Ağabey bazı hikmetli rüyalar görüp dağılıp, sayıklayıp, geceler boyu düzgün bir şekilde uyuyamıyordu. Geceleri uyuyamayınca dükkândaki pek (1100) çok işini tam tersi yaparak bitirdiği için kendisinden aşağı kişilerden de kötü kötü sözler işitmeye başlamıştı. Fakat onu aşağılayan kişilerin o, kendilerine merhamet ediyordu. Çünkü elbette onlar, onun birkaç ay sonra yüz binli bey olacağını bilmiyorlardı. Yine

de kendisi, o konuda bir şey söylemiyordu. Hatta rüyasını dahi kötüye yorumlanmasından korkup karısından başka hiç kimseye anlatmıyordu. Son zamanlarda geceler boyu uyumadı. Ḫekimcan Ağabey'in başı yeteri kadar çok (1105) ağrımaya başlasa da o ona da önem vermedi. "Yüz bin çıkınca rahat rahat kımız tedavisine gidip, iyileşip geri dönerim." diyerek onu da kendi hâlinde bırakıyordu.

III

Dört gözle beklenen gün geldi. Şans deneme oyunu başladı, şanslı biletlerin numaraları gazete sayfalarında sütun sütun görünmeye başladı. Yüz bin de elli bin de (1110) çıktı. Yirmi beş bin, on bin hepsi çıktı. Fakat Ḫekimcan Ağabey'in çeşitli tılsımlar ile efsunlanan biletine yüz bin değil, iki yüz ruble bile çıkmadı.

Fakat Ḫekimcan Ağabey, yüz bini kazanacağına tamamen inandığı için bu gazetelerdeki rakamlara inanmadı. Ona göre, doğru kazananları gösteren özel kâğıtlar Petersburg'dan gelecekti henüz. İşte o kâğıtlarda gösterilen rakamların arasında yüz bin Ḫekimcan (1115) Ağabey'in biletine denk gelmeli diye sabırsızlıkla bu kâğıtları beklemeye başladı.

Ḫekimcan Ağabey, bir gün akşamleyin dükkândan bir kucak gazete alıp gelerek, hiç kimseye bir kelime söylemeksizin masanın arkasına oturup, bu gazetelerdeki sütun sütun dizilen rakamlara pek uğraşarak, sessiz sedasız endişe ile aralıksız birkaç saat bakınca aniden çirkin bir ses ile bağırıverdi:

(1120) – Kazandım, ben kazandım! Yüz bin benimki, yüz bin benimki. Hatun, zengin olduk elbette artık biz. Yüz bin kazandım ben, tabi ki evet. Ben kazandım. Şimdi sen benden derhâl boş ol, boş ol! Yüz bini ben kazandım. Lamba da semaver de benden boş olsun. Hepsi boş olsun, boş olsun! Hatun, dolabı aç, paraları saklarız! Görüyorsun elbette, masa kaplanmış para ile hepsi de kâğıt, hepsi de altın! "Yüz bin." diyorlar ona, "Yüz bin." diyorlar! Bak bak, gümüş paralar ile oda dolmuş! Daha çabuk hatun, çabuk ol! (1125) Saklayalım bu paraları… İşte, işte sokakta hırsızlar çalmak için gelmişler, saklayalım paraları, saklayalım, diyerek, masadaki gazeteleri kucaklayıp oda boyunca hızlı hızlı yürümeye başladı.

Ondan sonra aniden oldukça önemli bir iş aklına gelmiş gibi kucağındaki gazeteleri taş döşemeye atarak, kazak kolunun içinden gömlek kolunu çıkarıp, pek uğraşarak ağzından köpükler çıkara çıkara gömlek kolunu çiğnemeye başladı.

(1130) Şemsĕḳamer Hanım, bu durumu görünce şaşırmaktan ne yapması gerektiğini bilmeyerek, biraz bulunduğu yerde hareketsiz durduktan sonra kocasının boynuna sarılıp:

– Ḫekimcan, Ḫekimcan’ım! Ne yaptın sen, ne oldu sana, kimlerin bedduaları tuttu acaba sana? Ay, Allah’ım! Çekeceğim varmış daha benim, diyerek, odayı baştan sona geçerek ağlamaya başladı.

(1135) Ḫekimcan Ağabey, karısını itiverip, kendisi yer döşemenin tam ortasına basarak bıyıklarını bura bura bütün gücüyle bağırarak:

– Otomobil, altı idi tekerlekleri, otomobil! 95-64-45 tekerlekli otomobil! Yüz bin, yüz bin tekerlekli otomobil! Ha!

1915

2.2.5. “Jübile” (1140)

I

Ḳamerĕtdin, çocukluk çağında çok arsız ve yaramaz bir çocuktu. Onun hiç durmadan açılıp duran salyalı ağız kenarları, şekilsiz ve büyük burnu yaralardan arınmıyordu. Ḳamerĕtdin, kuyruğu kesilen köpek gibi başına gelenlerden ders alan bir çocuk olmadığı için dövüşmeden duramadığından onun (1145) kırmızı patatese benzeyen yüzünde yeni dövüşlerden peyda olan yeni yaralar oluşup duruyordu.

Ḳamerĕtdin, sadece sokaktan geçen çocuklara değil, aynı zamanda sürüden ayrılan ineklere de keçilere de rahat vermiyordu.

Çeşmeden su taşıyan kadınların karşısında Ḳamerĕtdin bir büyük belaydı, çünkü o su ile (1150) geçenlerin kovalarına tükürmeden ya da birer kalıntı şey atmadan duramıyordu.

Ḳamerĕtdin, on yaşına kadar sokakta yalınayak dövüşüp, yaramazlıkta örnek olarak gösterilmeye başlayınca, babası onu bir dükkâna çırak olarak verdi. Başı boş büyüyen Ḳamerĕtdin dükkânda da kendisini tezgâhtarların önünde durduramadı.

Kendi mertebesini bilmediğinden her işte, her meselede büyüklere karışıp bütün (1155) esnaflık derecesini aksatıyordu.

Elbette Ḳamerĕtdin’e bu davranışları ile dükkânda uzun süre kalmak nasip olmadı, onu dükkândan kovdular.

Ḳamerĕtdin tekrardan kendisini hür buldu. Bu defa o, su taşıyan hizmetçi kızların kovalarına tükürmekle yetinmeyince su taşıyanların kendileri ile de oynamaya (1160) başladı. Ḳamerĕtdin’in bu muameleleri ana babasına korku verdi. İhtiyar Siracĕtdin’in bütün düşüncesi Ḳamerĕtdin’i tüccar yapıp Müslümanların arasından dışarı çıkarmamaktı. Çünkü Siracĕtdin’e

göre, Rus malı, yabancı ülke malı çok olsa da yine de bereketsiz oluyor. “Fakat kendi aralarında nasıl da insan hor görülmüyor, işi öğreniyor falan ama tükeniyor…” diyerek Ḳamerĕtdin’i Rusların hizmetine vermeyi düşünmüyordu.

(1165) Yine de Ḳamerĕtdin’in yukarıdaki muameleleri ihtiyarı korkuttuğu için tamamen, “İnsanları küçümsemesi daha çok artar.” diyerek Ḳamerĕtdin’i sigorta şirketinde acente sahibi olan bir Yahudi’ye çırak olarak verdi. Ḳamerĕtdin, bu yeni yerinde iyi hizmet etti, hatta dükkânın tabelalarını okuya okuya Rusça okuma yazma öğrendi. Burada da önceki huyları yüzünden her bir meseleye, söze karışmayı sevse de burada, onun bu uygunsuz (1170) muamelelerini sadece gülerek seyrediyorlardı. Arsız Yahudi’ye arsız Ḳamerĕtdin’in arsızlığı hoş geliyordu, onu postaneye, hatta bazen bir akçalı işlere de göndermeye başladı. Ḳamerĕtdin kendisini işe gönderilen çırak olarak kabul etmiyordu, kendisinin adı geçen şirketin müdüründen de daha önemli olduğunu zannederek büyük-küçüğe öğütler de vermeye başladı, gerçekten de o, son olaydan sonra her nasılsa gereğinden çok büyüdü.

(1175) Hatta o:

– İstemeyen kişiye bir kuruş sigorta akça verdirmek içimden geliyor, diye kendi kendine söylenmeye başladı.

O, şimdi büyük bir insan oldu. Örneğin; o, önceden yaptığı gibi sürüden ayrılan keçilerin üstüne de çıkmıyordu artık. Karşılaştığında bu şekilde sopa ile keçinin ya da sokak köpeğinin (1180) kaburgasını dürterek heyecanlandırıyordu. Ḳamerĕtdin’in yüreğinde büyüme dağ kadar olsa da işte öncekinden çok hizmete gitme ve yazıhanenin taş döşemelerini süpürme ile yetiniyordu. Yine de kendisinin adı geçen şirketin en gerekli kişisi olduğuna onun inancı tamdı. Hatta o olmasa şirketin bütün işleri darmadağın olacak, işler tamamen duracak gibiydi. Ḳamerĕtdin, bu fikri kendi akılsızlığından çıkarmıyordu. Hayır, onun sebepleri (1185) vardı. Çünkü o, firmanın adreslerini ebced hesabını ezberden bildiği gibi biliyordu.

II

Ḳamerĕtdin’in hizmet ettiği şirketin baş müdürü kendisine jübile yaptığı günden beri Ḳamerĕtdin’in gönlünde “jübile” denen bir hastalık peyda oldu. Onun jübile yapıp çeşitli hediyeler alma hayali günden güne gelişti, büyüdü. Ḳamerĕtdin’e göre, düşününce bu hiç de (1190) şaşılacak bir şey değildi. Bir ihtiyar Rus kendisine jübile yapıyorsa şirketin bütün işlerini yapan Ḳamerĕtdin’in jübileden mahrum kalması oldukça uygunsuz gibiydi. O, hesaplayınca kendisinin hizmet etmeye başlayalı on yılının tamamlanması münasebeti ile kendisine bir jübile

yapmayı düşünüp aklını gece gündüz bu jübile yapma işine vermeye başladı. O, jübile vesilesiyle kendisini bütün dünyaya gösterip büyük ve ünlü bir kişi olacağından da asla şüphe etmiyordu.

(1195) "Bir şekilde Mollalar da jübileler yapıp Tatar dünyasını çınlatıyorsa ben neden çınlatmayayım? Şimdi benim jübilem olacak. Jübile haberi dünyaya yayılınca da bütün gazeteler benim hakkımda yazmaya başlar. Beni yükseltirler, o elbette onlar için zor bir iş değil. İşte sonra beni Petersburg'a milletvekili olarak gönderirler. Ben milletvekili olunca günlük on beş ruble maaş alarak rahatça yaşarım, ziyadesiyle keyifli olur ha!" şeklinde çeşitli çeşitli hayallere dalınca uzun (1200) zaman yazıhanenin taş döşemelerini süpürmeyi de unutmaya başlıyordu. Jübilenin sonunun böyle aydınlık, keyifli olması Ḳamerĕtdin'i jübile yapmaya heveslendiriyordu.

O, jübile hakkında düşüne düşüne hayallerine de doğru iş diye inanmaya başladı. Bir tanıdığına jübile davetiyesi yazdırıp, onu tiyatro davetiyesi kadar büyük beyaz kâğıda altın ile bastırıp önceden hazırlattı.

(1205) Jübile günü yaklaştı.

Ḳamerĕtdin, jübile davetiyesini şehirdeki cemaate hizmet eden kişilere, gazete yazarlarına, gazete habercilerine, oyunculara, beylere ve kendisinin yakın dostlarına postacı Safa ile zamanında dağıttırdı.

Artık o, jübile hakkında gazetelerin ses getirmelerini büyük bir sabırsızlıkla beklemeye (1210) başladı, hatta birer gazeteye bastırmak için istendiğinde hazır olsun diye fotoğrafını da gözünün önüne astı.

Bir gün geçti, iki gün geçti, jübile günü de geliverdi. Fakat gazetelerde herhangi bir şey görünmedi. Fotoğrafını da isteyen olmadı. Ḳamerĕtdin bu işe gerçekten çok üzüldü.

"Bu kadar masraf ederek jübile yapıp gazetelere dahi çıkmamak nasıl oluyor (1215) artık?" diyerek ne kadar acımasız düşünse de onun kavun gibi uzunca başı bu anlaşılmayan durumun sonuna varamıyordu.

III

Kızmış koyun yağı kokusu dolan küçük ve alçak odanın duvarları bugün bazı kutsal yerlerin resmi ile süslenmişti. Bu resimlerde zevksiz parmaklar ile büyükçe "1905-(1220) 1915

Ḳamerĕtdin Şemsetdinov Jübilesi” diye yazılan çirkin yazılar odaya gireni dişleyip yutacak gibi duruyorlardı.

Bu yeni gelin sandığına benzeyen küçük odanın ortasındaki büyük masanın arkasında oturan bir grup ahali herhangi bir şey bekleyip duruyordu. Misafirler arasında Ḳamerĕtdin’in en yakın dostlarından kunduracı Ġıylaci, börekçi Şemsĕveli ve tatlıcı Nurmöḫemmet’in yüzleri özellikle sevgi (1225) ve mutluluk doluydu. Akşam saat yedide toplantı başlayacak olsa da aydınların gelmemeleri sebebiyle toplantının başlaması da kısa bir süre için geciktirildi.

Saat sekize geldiğinde toplantıya gelen Nurmöḫemmet’ten daha önemli, daha alim kişi görünmedi.

Duvardaki eski saat Ḳamerĕtdin’in kendi sesine benzeyen kaygılı ve belli belirsiz ses ile akşam (1230) dokuzu göstermeye başladığında kunduracı Ġıylaci’nin beklemeye daha fazla sabrı kalmayarak, rahatsız olup:

– Ḳamerĕtdin dost, biz tabi ki iş adamıyız, sen de biliyorsun, şimdi bizim işin canlı zamanı, bana dönmek için izin ver artık. Yengen de yer döşeyerek bekliyordur şimdi. Ben yarın saat beşte kalkmak istiyorum mutlaka, diyerek yerinden kalkmaya başladı.

Börekçi Şemsĕveli Ağabey, “jübile”nin ne olduğunu düşüne düşüne oturduğu yerde (1235) uyuyakalıp rüya dahi gördü. Rüyasında o “jübile”yi hamur tatlısına da başka tatlıya da benzer bir şey olarak gördü.

Medrese öğrencisi Ġallem, davetiyede yazılan “Jübile toplantısına lütfen buyurun.” şeklindeki cümleyi görünce “jübile”yi, “Lezzetli bir yemektir…” diye gönlüne yerleştirmişti. Fakat bundan üç yıl önce mukaddem “jübile” masrafı için diyerek ev kirasını bir ruble elli kuruş arttırdığı aklına (1240) gelince, Ḳamerĕtdin’in jübilesinin ne olduğuna mana veremeyerek şaşakaldı. Şapkacı Safiyulla, onu bunu düşünmeksizin, sofra örtüsünün kenarıyla tırnaklarındaki pislikleri temizleyip duruyordu.

Yemek sofrasının alt başında oturan postacı Safa, misafirlerin bu şekilde yavaşça toplanmasına üzülüp, kapı açıldıkça:

(1245) – İşte geliyorlar, işte geliyorlar, diyerek beklemekten hâlsiz düşen misafirleri canlandırmaya çalışıyordu.

“Jübile” sahibi Ḳamerĕtdin, tabağa basmış kedi gibi aydınların ve beylerin toplantıya gelmemelerine üzülüp, “Davetiyeleri güzelce dağıtmamışsın!” diyerek postacı Safa’yı bezdiriyordu.

Saat onu gösterdi. Sofradaki kişi sayısı artmadı.

(1250) Ḳamerĕtdin masanın başına geçip, şekilsiz yüzünü daha da şekilsizleştirip, üzülmüş bir ses ile nutuğuna başladı:

– Cemaat! Gelmeyenler bize öfkelenmesinler. Biz hepsini bekledik demin. Efendiler, ey, yani dostlar! Bu gün benim jübilem. Abram Biniyaminoviç’in elinin altında yorulmadan, dinlenmeden on yıl hizmette bulundum. Ben onların yanında işe girdiğimde Rusça bir harf bile okuyamıyordum. (1255) Fakat şimdi Allah’a şükür, sadece basma kitabı değil aynı zamanda el yazısını da okumaya başladım. Onun, yani Abram Biniyaminoviç’in hizmetini yapmaya başlayalı bugün on yıl doldu. İşte bu gün benim jübilem, cemaat, diyerek konuşmasını bitirip beş altı dakika kadar durduğu yerde hareketsiz kalsa da toplantıda o-bu görünmedi. Ḳamerĕtdin içinden cahil dostlarına ve postacı Safa’ya sövmeye başladı.

(1260) Yemekler yenildi, çaylar içildi, toplantı kapanıp hayır duası da okundu. Fakat sadece Ḳamerĕtdin’e hediyeler verilmedi.

Ahali yerlerinden kalkmaya başlayınca börekçi Şemsĕveli, yerinden ayağa kalkıp:

– Cemaat, durunuz, “jübile” var tabi ki daha, dedi Ḳamerĕtdin’e üzülerek: – Ḳamerĕtdin dost, “jübile”, “jübile” nerede? Yoksa unutmuş muydun, dedi.

(1265) Kunduruca Ġıylaci bıyıklarını düzelterek:

– Nereye Ḳamerĕtdin dost, zaten bugünkü gece geçti artık, getir onu, nasıl hâlâ “jübile” mi diyorsun, tadalım artık, dedi.

Tatlıcı Nurmöḫemmet, bunların jübileyi de bilmemelerine katıla katıla gülerek Ġıylaci’nin kulağına bilmiş bir ses ile:

(1270) – Ġıylaci dost, jübileyi yemiyorlar! Katı bir şey o, onu dişin kesmez, diyerek tekrardan gülmeye başladı.

Ġıylaci, şaşırarak:

– Ben bilmiyorum, sadece kendim fikir yürütmüştüm. Peki, Nuri dost, nedir o, dedi.

– O mu? O mu? O… Şakir üretnikněñ göğsünde görmüşlüğün yok mu? Ha-ha! İşte (1275) odur o, dedi.

Dostlarının jübileyi anlamamalarına Ḳamerětdin'in canı sıkılınca o, "Gelecek jübilelerde belki faydası olur…" diyerek jübilenin ne olduğunu anlatmaya başladı. Ḳamerětdin son nutuğunda jübilenin hediyelerden başka bir güzelliği olmadığını açıkça ve ustaca anlattı.

Kunduracı Ġıylaci'ye Ḳamerětdin'in son sözleri tesir etmiş de şaşırmış, endişelenmiş (1280) gibi bir ses ile:

– Öyleymiş Ḳamerětdin dost, eksik görme artık, biz cahil insanlarız, her şeyi de nereden biliyorsun? Tamam Ḳamerětdin dost, geçmiş iş geçmiş, onu geri döndürmek olmaz, yine de sen, şey, eski ayakkabılarını sabah bana getir, işte özel deriden ayağının altına göre yerleştirip veririm, "jübile" hediyen olur, dedi.

(1285) IV

Nice aylar uğraşıp biriktirdiği parayla yapılan "jübile" toplantısının istediği gibi olmadığını Ḳamerětdin'in kendisi de hissetti. Yine de o, bu işe çok endişelenmedi. Ona göre, jübilenin böyle istediği gibi çıkmaması sadece postacı Safa'nın suçuydu. O, jübile toplantısına aydınların ve beylerin gelmemelerinin davetiyelerin postacı Safa tarafından (1290) zamanında dağıtılmaması yüzünden olduğunu sanıyordu. Ondan dolayı, Allah ömür verirse on beş yıllık jübile yaptığında davetiyeleri bizzat kendisi gezinerek dağıtmaya karar verdi.

1915

2.2.6. Yazlıklar Hayırlı Olsun!

I

(1295) Fetḫěraḫman Ağabey için bu yıl şanslı bir yıldı. Bütün yeryüzünü oynatan büyük savaşın dehşetine onun şuana kadar katılma ihtimali olmadığı için ona bu büyük olayların soğukkanlı şahidi olarak kalmak doğru geliyordu. Onun üstüne, ticaret de iyi olup tahıl tanesi de olmayacak kazançlar sağladığı için Bey'i beş ruble olan maaşını da arttırmıştı. İşte böylece bir şekilde yıllardan beri düşünüp söylenen yazlığa gitme meselesi bu yıl (1300) gerçekleştirildi.

Fetḫěraḫman Ağabey, şehre çarıkla geldiği için şehrin türlü zorlamalarına pek sonra alışmaya başladı. Şehre ayak bastığı günden başlayarak işten başını kaldırmadan Allah'ın verdiği günü tok geçirmek ve yersiz kalmak kaygılarından kurtulmadığı için kötü hava-iyi hava

şeklindeki zorlamaları öğrenmeye dahi onun zamanı yoktu. Sonraki yıllarda ise (1305) onun durumu ziyadesiyle iyileştiği için o, değişmeye başlayarak "hava kötü", "hava iyi" şeklindeki şatafatlı sözleri öğrenmeye başladı.

İşte böylece bu yıl yazlığa gitmeye karar verdi. Fakat onun yazlığa gitmesinde yine bir hususiyet vardı. Örneğin, o yazlığa gitmeyi zenginlerin yaptığı gibi yapmadı. O, yazlığı şehirde bulunmaktan mümkün olduğu kadar daha uyguna getirip, az da olsa bundan yararlanarak yaşamayı düşündü. (1310) Bunun için o, görmüş geçirmişlerden kendisine uygun, yani ucuz ve güzel yazlıkların nerede olduklarını sorup, "Hangi yerlere gitmek uygun?" diyerek, yazlıkta yaşamış tanıdıklarından bilgi alıp yazlıkta yaşamanın pek çok şartını öğrendi.

Böyle yazlıklar hakkında fikirler toplayıp düşüne düşüne yazlığa Oslan'a gitmeyi uygun buldu.

(1315) Nisan ayının başlarında bir cuma günü o, Oslan'a özellikle yazlık bakmak için gidip, pek uzun süre aradıktan sonra yazlığı otuz rubleye iki odalı ve orta miktarda bahçeli bir Rus köylüsünün evini alarak, iki ruble kaparo verip, geri döndü. Selime Yenge, bu yıl yazlığa gitme kararlarını kış günü bütün sülalesine, komşularına, dostlarına, düşmanlarına hepsine bildirerek gururlanmıştı artık.

(1320) Kocası yazlık için anlaşıp geri dönünce, yazlığa gitme haberini tekrardan daha keyifli ve daha şamatalı olarak görüp tanıdıklarına:

– Mayıs başında yazlığımıza gideceğiz, babaları Oslan'da pek gösterişli bir yazlık aldı, yazlığa çaya lütfediniz, pek güzel bir bahçesi de var, çardak denen şeyi de pek güzel. Bahçeye gelince çilek ağacı dolu, çokça reçel kaynatmayı düşünüyorum, taze reçel ile çay içmeye (1325) geliniz, falan diyerek bütün konu komşuyu çınlattı.

Selime Yenge, şehir kızıydı. Gerçek şehir adetlerine de, köy adetlerine de çok dikkat etmediği için böyle iki arada kalarak yaşıyordu. O, fazla iyi de fazla sıradan da olmadığından ortaca bir kadındı. Böbürlenmekten, çocuklar gibi sıradan şeyler ile övülmekten hoşlanan, övünme yolunda saç örgüsünü satarak olsa da misafir ağırlamayı seven, ayıptan korkarak (1330) sırrını düşmanlara bildirmeme yolunda kocasını iflas ettirse bile cömert davranmayı seven bir kadındı.

II

Beklenen gün geldi.

Fetḫĕraḫman Ağabey, yazlığa gitmesini daha uyguna getirmek için ilde yaşayan (1335) arabacı Miñlĕbay Ağa'yı akşamleyin görüp, çaya çağırarak Oslan'a eşyalarını kendi isteğince götürmesi için anlaşıp, rahatça uyudu.

Selime Yenge ise rüyasında taşınacak yazlıklar, yine herhangi bir şeyler görerek düzgünce uyuyamasa da sabahleyin horozlar ile birlikte kalkıp toplanmaya başladı. Levazımı Miñlĕbay Ağa'nın uzun arabasına düğümleyerek bağladı. Gereksiz eşyalar önceden bakan Siracĕtdin Ağabey'in boş ambarının üstüne (1340) koyuldu. Miñlĕbay Ağa'nın arabası ne kadar büyük olsa da bazı eşyaları örneğin; ayna, tabak çanak ve fincan gibi kırılacak eşyaları Fetḫĕraḫman Ağabey'e iskeleye kadar yük arkasından taşıyarak gitmek doğru geldi… Bu az miktarda eşyaların ağırlıkları Usiye'ye kadar dört kat ağırlaşarak Fetḫĕraḫman Ağabey'in ellerini yormuş, hatta yüreğini dahi hoplatmaya başlamışlardı.

(1345) O, yazlığa gitmeden önce sonbaharın gelmesinin meşakkatinden korkmaya başlasa da uzun yaz mevsimi boyunca rahatlama hayalleri bu üzüntüsünü unutturdu. Selime Yenge, birkaç bohça taşıyarak vagona oturup önceden gitti, vazifesi Oslan İskelesi'nin karşısında beklemek olsa da nedendir ki o söylenen yerde görünmüyordu. Fetḫĕraḫman Ağabey, biletleri alarak yükü feribota yerleştirdi. Vapurun düdüğü öttü, Selime Yenge yoktu. Bu arada şehirden (1350) tramvay vagonları birkaç kere gelip, geri dönüp gittiler, yenge görünmüyordu. Fetḫĕraḫman Ağabey, telaşlanarak Usiye boyunca karısını aramaya başladı. Şansına, Selime Yenge bir iskele yanıldığı için onu arayıp bulması çok zor olmadı. Vapura çıkıp yerleştiği zaman Fetḫĕraḫman Ağabey'i herhangi bir rahatsızlık kuşatmış gibi oldu. Tanıdık falan görse onun yazlığa çıkmasını suçlayacak gibiydi.

(1355) Fakat Selime Yenge'nin hâli tam tersiydi. O, vapura oturmasıyla havalanarak gitti.

Herhangi bir şekilde ömründe görmediği kadınların yanına giderek:

– Yazlığımıza gidiyoruz şimdi… İşte şu yük bizim, kalan eşyalarımızı sonra alırız, pek çok eşyalarımız evde kaldı daha, diye yalan söyleyip, kendi kendine rahatlayarak, mutluluğuna direnemeyince bir oraya bir buraya giderek vapurun üstünde yürümeye (1360) başladı.

Vapurdan çıkınca eşyalar yazlığa getirilerek boşaltılmaya başlandı.

"Bismillah" diyerek yazlığın kapısını açtıkları zaman, Selime Hanım'ın gözü sağ tarafta bulunan odadaki bir şeye konunca onun bedenine tuzlu su serpilmiş gibi oldu. O, afallayıp şaşırarak, bu odadaki eşyaları alıp almama konusunda fikir danışmak için kocasının yanına

koşup gitti, karı koca (1365) şaşırıp birbiriyle uzun süre bakıştıktan sonra, Rus kızından o odadaki eşyaları almasını rica ettiler. Rus kızı itaat etti.

Fetḫĕraḫman Ağabey, oradan buradan eşyaları dürterek, kimi eşyaları nereye koymak gerektiği hakkında bazı emirler verip kendisi şehre, dükkâna döndü.

Selime Yenge'nin, gün boyu elleri işten kurtulamadı. Bir şurasını düzene sokup, bir orasını temizleyip (1370) yıkayarak bitap düştü. Akşam vakti oldu, kocası döndü. Böylece aynı çeşitlilikte birkaç gün geçti. Günlerin ısınmaya başlamasıyla yazlıklar güzelleşmeye, canlanmaya başlayınca bizim yazlıkçıların keyifleri yerine gelmeye başladı… Fetḫĕraḫman Ağabey et, tereyağı, onu bunu taşımaktan kurtulamasa da kendi rahatı için olduğundan onu bunu düşünmüyordu.

Fetḫĕraḫman Ağabey, perşembe günü dükkânı kapatınca gündüz alıp hazırlayarak koyduğu yumurta (1375) falan gibi böyle ufak tefek eşyalarını taşıyarak aceleyle doğru yazlığına gitti. Yolda ertesi gün, yani cuma günü, hava da iyi olursa gün boyunca yazlıkta zamanını keyifli bir şekilde geçireceğine tamamen inanarak, sevine sevine yazlığına dönüp, elindeki eşyaları karısına vererek, daha çok seyrederek yazlığından yararlanmak istedi.

Cuma günü hava bulutsuz, sıcak ve güzeldi. Selime Yenge, ta saat sekizde kalkıp fırın, (1380) semaver ve tavaların etrafında dolaşmaya başladı.

Fetḫĕraḫman Ağabey, uyanık olsa da kalkmaya üşenerek, bugüne kadar böyle güzel yere gelmemesine şaşırıp, "Masrafı da yok ya, kendi rahatımızı kendimiz bilmemişiz meğer…" diye içinden kendi kendisine çekişip, sakalı ile oynayarak böyle düşünüp yatarken onun yazlığının önünde kadınlar sesi ile:

(1385) – Fetḫĕraḫman Kâhya, jdiç cibut, şeklinde bir ses işitildiğinde o, yerinden sıçrayarak kalktı, "Kimdir acaba bu?" diyerek çıplak ayağına ayakkabılarını giyip, itiraz ederek dış kapıyı açtı:

– Selamünaleyküm, hoş geldiniz enişte haydi, Sacide Ebe, hoş geldiniz… Sizi böyle hangi rüzgar getirdi, demesiyle misafirler eve girmeye başladı.

Eniştesi, Fransız mendili ile yüzünü sile sile:

(1390) – Onu sonra anlatırım, nerede dua edelim, dedi. Dua etmesi bitince sağına soluna bakınarak, "Senin yazlık pek güzelmiş, hayırlı olsun!" dedi.

Fetḫĕraḫman, mutluluğu içine sığmayınca gülüverdi:

– Amin, öyle olsun artık, dedi.

Eniştesi deminki ses ile:

(1395) – Güzel, güzel, pek güzel, dedi.

Fetḫĕraḫman daha da böbürlenerek:

– Kendimize göre evet, şuanda burada bizim büyük caddede mağaza yok tabi ki. Mağaza olunca daha güzelini de alırız, diyerek tekrardan güldü.

Selime Yenge, acaba neden hepsi gelmiş olan eniştelerine, hepsi güzel eşyalarını çıkararak:

(1400) – Haydi misafirler, bahçeye, dilerseniz çayı kameriyede içelim, dedi.

Eniştesinin yaşlı anası, başındaki baş örtüsünün kenarları ile oynayarak:

– Biz evin içinde evde de çay içebiliriz, biz tamamen bahçede çay içmek için geldik elbette, deyince misafirler yerlerinden kalkarak bahçeye yöneldiler.

Fetḫĕraḫman Ağabey, ondan bundan yüzünü temizleyerek evden çıkıp gideceği zaman aniden (1405) dış kapıya vurulduğu işitildi. O, dış kapıyı açıverdiğinde karşısında bahar günü kelebekler gibi alacalı kıyafetlere bürünen kadınları görünce utanmış gibi olup, dış kapıyı kapatmak istediğinde:

– Nereye kaçıyorsun, nereye kaçıyorsun? Selamünaleyküm, şeklinde tanıdık bir sesi işiterek:

– Ve aleykümselam! Hoş geldiniz, Nigmetcan Ağabey haydi, geçiniz, Meftuḫa (1410) Hanım haydi, hoş geldiniz, haydi, doğruca bahçeye, bahçeye, kaynanız seviyormuş, yeni çaya hazırlanıyorduk şimdi, diyerek, misafirlerini bahçeye doğru alıp gitmek istedi.

Meftuha Hanım, çaya hiç ilgi göstermeyen biri gibi:

– Dur hele komşu, yazlığını görüp, dua edip çıkalım, hayırlı olsun yazlığınız, dedi.

Fetḫĕraḫman'ın mutluluktan yüreği hoş hâle gelip:

(1415) – O kadar mı, ha-ha-ha, diye gülmeye başladı.

Misafirler, çardağa geçip:

– Merhaba, nasılsınız, diyerek tanıştılar.

Çaylar yapılıp, rahatça çay içilmeye başlanınca Rus kızı koşarak çardağın yanına gelip:

(1420) – Sizi arıyorlar, deyince Fetḫĕraḫman Ağabey biraz rahatsızlanıp:

– Kimdir acaba, diyerek dış kapıya doğru gitti.

Üç kızı ve birkaç torunu ile avluda dizilen Mestüre Ebe'yi görünce Fetḫĕraḫman Ağabey'in kalbi hızla çarpmaya başladı.

Yine de çocukluğunu çok sezdirmek istemeyerek:

(1425) – Haydi misafirler, çay içmek ister misiniz, dedi.

Mestüre Hanım, dişsiz ağzını şapur şupur yaparak:

– Bu kadar yol geldik çay içirtmeyecek miydin yoksa, deyip, Fetḫĕraḫman'a öz çocuğu gibi davranarak cesaretlendi.

Fetḫĕraḫman Ağabey, ne yapması gerektiğini bilemeyince, şaşakalıp, "Bunlara fincanlar nereden bulunup tamamlanacak (1430) şimdi?" diye kaygılanıp resmi bir şekilde:

– Haydi, haydi, bahçeye geçiniz, dedi.

Mestüre Ebe, sağına soluna bakınarak:

– Dur hele, Fetḫĕraḫman oğlum, acele etme, senin yazlığın pek güzelmiş, pek gösterişli yerden yazlık almışsın meğer... Hayırlı olsun! Böyle gösterişli yazlıktan sen bizi çabucak (1435) kovup çıkaramazsın. Ha-ha-ha, diyerek oldukça mülayim ve sevimli bir gülüş ile güldü.

Misafirler çardağa sığmayınca odada da çay yeri hazırlandı. Fetḫĕraḫman Ağabey çardakta, Selime Yenge odada misafirleri ağırlamaktan kurtulamadıklarından ve boş fincan da kalmadığından sonradan, yani misafirleri uğurlayınca, rahatlayıp sakince çay içmek istediler…

(1440) "Çaylar içilip bitiyor…" dediğinde, Ḫemidulla Tellal'ın iki karısı ve bir sürü çocuğu ile dış kapıdan girerek, direkt çardağa doğru gelmeye başladığını görünce öfkelenip, öfkeli yüzüne gülümseme yerleştirmeye çalışarak:

– Şimdi, Ḫemidulla Ağabey, kaynanız sevmiyormuş çaylar içilip bitince geliyorsunuz, diyerek sesinden ne kadar çay içirtmek istemediğini misafirlerine anlatmaya çalışsa da (1445) arsız tellalın keyfini kaçıramadı.

Ḫemidulla Tellal, kazağının düğmelerini gevşete gevşete çardağın baş köşesine geçip oturarak:

– Zararı yok, yeniden semaver koyarsın şimdi… O zaman da haddinden de çok keyifli olur… Bak hele sen, akılsız, yazlığın en iyi cinsini almışsın elbette, öyle mi? Hayırlı olsun, dedi.

(1450) Fetḫĕraḫman Ağabey, dişlerini sıkıp kendi kendine:

– Ah, yok olup gitsin, dedi.

Masanın başına oturarak, ipek şalının kenarlarını ağzına götürüp yüzünü acaba kimden saklamaya uğraşan ihtiyar karısı Gölcamal Hanım, kızmış bir sesle:

– İnsanlar yazlığını da buluyor, faydasını da görüyor… Sadece sen bizi toz içinde tutarak (1455) kurutup mahvediyorsun şüphesiz, düşünüp duruyorum da insanları aklım almıyor, yazlığına da gidiyor, saban toyuna da gidiyor, bahçesinden de mahrum olmuyor, fakat bizimki… Şey, olmamış şey, dedi.

Ḫemidulla, nasihat tonuyla:

– Hatun, sen hiçbir şey bilmiyorsun, eş dost olsun eş dost olursa hepsi oluyor, işte Fetḫi dost yazlığa gelmese sizi buraya çıkarır mıydım ben, dedi ve (1460) Fetḫĕraḫman'a dönüp: – Böyle mutlaka, akılsız dost, semaverini acele ettir şimdi! Bizim dağa çıkasımız var mutlaka… Bana bak, akılsız, eğer vapurdan mahrum ettirirsen senin yerine çıkıp yatarım, diye bağırarak gülüp bahçeyi çınlatıverdi.

Fetḫĕraḫman, bunları ne ile doyuracağını şaşırarak düşünüp dururken arkadan paldır küldür gelen kadınların sesleri işitildi.

(1465) Şemsi Ebe, kıyafetini başından ala ala:

– Şimdi neredeymiş onlar! Merhaba damat! İtiraz da etmiyorsunuz, yazlığa gelince tamamen şımardınız siz… Kadın lazım olunca, "Şemsi Ebe, Şemsi Ebe."… Fakat yazlığa gelince Şemsi Ebe lazım olmuyormuş, dedi, sağına soluna bakınarak: – Vallahi gösterişliymiş yazlığınız! Cennetmiş bu, haddinden de fazla güzelmiş… Yazlıklar hayırlı olsun, damat! Allahu Teala (1470) hayırlı rızıklar nasip etsin, deyip yanındaki oldukça alacalı kıyafetlere bürünen, ömründe görmediği, tanımadığı birkaç kadın ile hepsi birlikte masanın arkasına oturmaya başladılar.

Fetḫĕraḫman ilkin şaşırıp, sonradan öfkesinden kızarak terleyiverip:

– Evet, evet, cevabından başka bir şey söylemedi.

(1475) Şemsi Ebe, pek önemli bir iş yapmış gibi heyecanlanıp:

– Aa Fetḫĕraḫman damat, şu sizin Sağır Ḳamaliler bütün sürüleri ile yazlığınızı arayarak yürüyorlardı, ben söylemedim, dedi.

Fetḫĕraḫman, “Sağır Ḳamaliler” şeklindeki sözü işitince irkilerek:

– Ne, ne?! Sağır Ḳamaliler mi diyorsun, deyip, gözlerini büyüterek şaşakaldı.

(1480) Gerçekten de onun Sağır Ḳamalilerin ailesinden korkması için sebebi vardı. Çünkü o Sağır Ḳamalilerin ailesi kalabalıktı.

Böyle Sağır Ḳamalilerin ailesinden Allah’a sığınıp dururken arkada selam veren bir ses işitildi. Fetḫĕraḫman tamamen rahatsız olarak, öfkesinden bıyıklarını çiğneye çiğneye arkasına dönüp bakınca, şehirde yaşayan ev sahibi Semiġulla Ağabey’in karısı, hizmetçisi, daha acaba (1485) kimleri ile birlikte dizilerek ayakta durduğunu gördü.

Semiġulla Ağabey, durduğu yerden biraz hareket ederek, iki elini aynı anda uzatıp:

– Yazlığınız hayırlı olsun, dedi.

Fetḫĕraḫman Ağabey, acıdan gözleri dönerek, hiçbir şey söylemeden aceleyle eve doğru gitti. O, çocuklar gibi bahçedeki misafirlerden kaçmak için odanın kapısını açtığı zaman önündeki (1490) münazarayı görüp afallayarak, bastığı yerde şaşırarak durdu. Odanın taş döşemelerinde, pencere diplerinde, masanın arkasında görülen her yere, fırının başında tavana yapışan hamam böcekleri gibi kadınlar yapışmıştı.

Fetḫĕraḫman, yorularak hâli kalmayan Selime Yenge’nin kolunu kendisine doğru çekerek:

– Bu nedir bu? Bunlar kim, dedi.

(1495) Selime Yenge, önlüğü ile yüzündeki terini sile sile:

– Hor görülecek, utanılacak hâle geldik, hiçbir şeyim kalmadı. Ne yapayım artık? Ne ile doyurayım artık bunları, diyerek yakınmaya başladı.

Fetḫĕraḫman Ağabey, bütün suçu karısının üstüne atarak hiddetli bir ses ile:

– Nerede, misafirlerin yok olup gitmezler şimdi, benim sabahtan beri bir şey yiyip içmişliğim (1500) yok. Yemek yemek istiyorum, yemek ver sen bana, yemek, dedi.

Selime Yenge üzülerek:

– Tü, tü sana söyleyeyim, duyarlarsa iyi olmaz.

Fetḫĕraḫman Ağabey inat edip, güçlenerek bağırdı:

– Duysunlar. Yemek ver diyorum ben sana. Sen şunu duyuyor musun? Ben yemek yemek istiyorum, (1505) dedi.

Selime Yenge biraz yumuşayarak:

– Sana söylüyorum, biraz sabret, misafirlerden sonra rahatça yiyip içeriz, tamam mı ha?! Biliyorum, yemek yemek istediğini de biliyorum, lütfen, biraz sabret artık canım, dedi.

Uzun zaman da geçmedi, Sağır Ḳamali'nin ünlü ailesi de gelince, çer çöpe (1510) hücum ederek birkaç dakika içinde Fetḫĕraḫman Ağabey'in yazlığında yiyecek içecek bakımından göze çarpacak bir şey bırakmamışlardı.

Fetḫĕraḫman Ağabey, kendisi aç kurttan daha az aç olmadığı için adım attıkça yemek sorsa da karısından, "Sabret, misafirlerden sonra rahatça yiyip içeriz…" şeklindeki cümleden başka bir cevap alamıyordu.

(1515) III

Güneş battı. Misafirler gitti. Yiyecek içecekler tamamen bitti.

Fetḫĕraḫman Ağabey, son misafirlerini dış kapıdan uğurlayınca, misafirlere açıldığı için dış kapıyı öfkelenmiş gibi şak diye kapatarak kilitleyip:

– Allah'a şükür, kurtuldum, diyerek rahatça bir nefes aldı. O, eve girince soyunup (1520) rahatlayarak, yiyip içmek için hazırlanıp masanın arkasına oturdu.

Dolap çekmecelerinde, masa içlerinde telaşlanarak herhangi bir şey arayan karısını görünce:

– Hey, sana söylüyorum, çaya kadar birer şey atıştırmak istiyorum, dedi.

Selime Yenge, daima aranmasına devam ederek cevap vermedi.

Fetḫĕraḫman Ağabey daha çok bağırarak:

(1525) – Sana söylüyorum, diyorum ki, ben bugün hiçbir şey yemedim tabi ki hâlâ! Çaya kadar birer şey atıştıralım, çay daha lezzetli olur, dedi.

Selime Yenge bu defa da cevap vermedi.

Fetḫĕraḫman Ağabey, kendini kaybederek hiddetlenip masaya eli ile vurdu:

– Sana söylüyorum, yoksa sağır mı oldun, dedi.

(1530) Selime Yenge, masanın çekmecesini kapata kapata sandalyeye oturup eli ile başını tuttu:

– Buradan da bularak yiyip gitmişler, diyerek üzülüverdi.

Fetḫĕraḫman Ağabey'in rahatsızlanarak sesi düştü:

– Ne oldu sana yine, ne, ne "gitmişler", dedi.

Selime Yenge:

(1535) – Senin için işte buraya bir tabak puf böreği koymuştum. Almışlar, almışlar, yemişler, dedi.

Fetḫĕraḫman Ağabey, "Atıştırmalı…" diyerek onu istedi bunu istedi, istediği şeylerin hiçbiri kalmadığı için:

– Hiç olmazsa ekmek dilimi yok mu, dedi. O da bulunmadı. Çay içmeye şeker de kalmamıştı. (1540) Dükkânlar da misafirlerin gitmesi ile birlikte kapandığından dolayı işler sarpa sardı.

Fetḫĕraḫman, sesini gırtlaktan çıkararak daha da tahrik eder gibi yapıp:

– Sen suçlusun, sen. Hepsi senin yüzünden, dedi.

Selime Yenge, suçlu biri gibi önüne bakarak durmaya devam etti.

(1545) Fetḫĕraḫman Ağabey, öfkeden dişlerini sıkarak, sesini dişlerinin arasından çıkarıp parmağı ile masaya vura vura:

– Gelecek yıl sen beni yazlığa çağırmaz mısın acaba, diyerek, bu beladan kurtulmak için yollar arayarak şaşakaldı…

Böyle karnının açlığından ahmakça düşünürken yazlığın vatandaşı (1550) sivrisinek, yazlığınız hayırlı olsun dercesine:

– Vz-z-z, yaparak, Fetḫĕraḫman'ın alnına konup keskin burnunu onun tenine batırdı.

1915

2.2.7. Beyaz Ayakkabı

(1555) I

Minhacĕtdin tezgâhın üstünden son basma kumaş parçasını alarak asma dolaba derli toplu bir şekilde koyup "Başka yapılacak iş yok mu acaba…" dercesine gözlerini etrafında biraz

gezdirirken, bugün vapur saati ile doğrulanan saatini maharetle cebinden çıkararak yan gözle baktı. Bir şekilde daha yapılacak bir iş kalmış gibi onun keyfi yerinde değildi. (1560) O, ceplerinde herhangi bir şey ararken gözüne çarpan altın süslemeli kağıt, onun yüreğini daha güçlü bir şekilde hoplatmaya başladı. O, avucuyla şapkasının kürkünü temizleye temizleye dükkânın en sessiz yerine gidip, deminki altın süslemeli kağıdı cebinden çıkararak baştan sona, sondan başa kadar sağlı sollu hemen iki defa okudu. O, onu bugüne kadar beş altı kere okuduğu için bu altın süslemeli kağıttaki kelimeler harflerine kadar onun gönlüne ebediyen çıkmayacak şekilde yerleşmişti (1565) artık.

"Nasip olursa 1915 yılının 18 aralığında cuma günü akşam saat 7'de bizim evimizde eşli loto akşamına çift olarak lütfetmenizi rica ederiz: Gölcihan Şemsĕtdinova ve Şerefĕtdin Şemsĕtdinov diye biliyorsunuz…" şeklindeki cümleler onun kulağında tılsımlı bir ahenk gibi yankılanırken bu tatlı izlenim altında onun yüreği sıcak suda kaynayıp kabaran birinci tür sosis gibi (1570) kabarıyor, büyüyor ve yumuşuyordu.

Hatta o, tezgâhın arkasında öfkelenerek kağıtlar düzenleyen dükkân çırağına her zamanki gibi "Haram yiyen… çırak!" demeyerek:

– Böyle kardeşim, böyle, işi öğrenmeli, aferin, diyordu.

Hepsinden de evvel bu altın süslemeli kağıdın arkasına orman perisinin parmakları gibi çirkin, ince ve uzun (1575) harfler ile yazılan "Minhacĕtdin Seyfĕtdinov Efendi Hazretlerine…" şeklindeki cümle ona güzel, hatta en güzel kutsal resimden bile daha güzel ve daha sevimli geliyordu. O, bu kadar mutluluğu onurlu beyin oğlunun düğününe dünür olarak gittiğinde dahi hissetmemişti. O, aşınıp mahvolan demir çekiç ucu gibi solmuş gümüş kapaklı "çapalı" saatinin bazı dualar ile tutulan kapağını açıp uğraşa uğraşa onun yaylarını tamamen gevşetmeye başlasa da saat altıydı (1580) hâlâ.

Onun yirmi yıllık kâhyalık ömründe dükkânın kapanmasını bu kadar sabırsızlık ile beklemişliği yoktu. Hatta kız istenmeye gittiği gün de o, bu kadar sabırsızlanmamıştı. Beklediği dakika geldi, dükkân kapandı. Çuvaş atı gibi bodur, büyük başlı, sarılı kızıllı sakalları olan vekil, her zamanki gibi dükkân kapılarındaki kilitleri bağlamayı (1585) bitirince esnaflık edebinden dolayı dükkân çırağından başlayarak kendisini vekilliğe aday farz eden ihtiyar kâhyaya kadar birlikte dizilerek dükkânın önünde dikildi, vekilin:

– Tamam yiğitler, Allah'a emanet, fermanı işitilince on kişinin yirmi galoşunun aynı zamanda işe girişerek laştır loştır etmesi, aralık gecesinin sessizliğini kendine mahsus bir (1590)

kabalık ile bozuverdi. Minhacĕtdin evine yürüyerek dönmüyor, uçarak dönüyordu. Onun ayağındaki yarım tenekeli, deri altlı, kalın ve yünlü kumaşlı "terakkiperver" galoşunun sesi, sokağın diğer tarafından yankılanarak saman üstünde tırpan bilenmesi gibi sesler çıkarıyordu.

O, yolda gelirken şu altın süslemeli kağıda "Düşmemiş mi ki…" diyerek beş altı defa baktı. O kaybolsa sanki Minhacĕtdin'in bütün değerleri de kaybolacak gibiydi. Bir defa (1595) okuyunca bu kağıdın önemini o bilse de onun ile evine dönünce karısı Miñsılu'yu hayrete düşürmek istemişti. İşte bunun için o, onu zenginin banka defterinden çokça üstün sayıyor ve saklıyordu. Oldukça keyifli hayallere dalıp giderken evine vardığını anlamadı. İç kapı açıldı. Başka günlerde tereyağı kokusu ya da semaver dumanı ile dolan oda bugün gaz yağı kokusuyla dolmuştu.

(1600) Miñsılu, pek önemli vazifesi olan biri gibi ağzının içinden birisine söverek homurdanırken mutfakta vura çarpa bir şeyler hazırlıyordu. Odadaki nefes aldırmayan gaz yağı kokusu Minhacĕtdin'in olağanüstü mutluluğunu biraz bozdu.

O, kaşlarını çatıp burnunu tıkayarak, gaz yağını birkaç defa içine çekip:

– Sana söylüyorum, bu ne gaz yağı kokusu yine, diyerek Miñsılu'ya pek kuvvetli bir şekilde bağırdı.

(1605) Miñsılu, işinden başını kaldırmayarak, sadece çır çır gelip:

– Bu lambadaki yanan gaz yağı kokusu, diyerek bağdaki it gibi bağırdı. Komposto suyunda kaynayan erik gibi mutluluk ile kabaran Minhacĕtdin'in yüreğine karısının bu karşılaması iyi gelmedi.

O, gözlerini odada gezdirerek:

(1610) – Bak şimdi şuna, bak şimdi! Yeri nasıl hoşuna gidiyor, döşeğini de toplamamış hâlâ, dedi.

Miñsılu, memnuniyetsiz suratına zehirli bir gülümseme yansıması vererek:

– Toplamamış diye taş döşemede yatmazsın şimdi, hemen geberirsin, diyerek kocasını kendisine bir şey için yalvartmak istercesine köylü hamutunun ağacı gibi kaba ve paytak ayakları ile elbisesinin eteğine dolana dolana ağaç kütüğü gibi şekilsiz gövdesini sallayarak, salona (1615) geçip masa hazırlamaya başladı.

Minhacĕtdin, karısının böyle kaba muamele etmesine karşı "bir şey"i bir kere göstermeyi düşünmüştü, fakat altın süslemeli kağıttaki haberin öneminin yok olmasından

korkarak kuyruğu kırkılmış tay gibi şekilsiz bıyığını burarak cevap vermedi. Her zamanki gibi dükkândan dönünce yemek, yani erişte masaya koyuldu. Minhacĕtdin evlendiği günden başlayarak, yani (1620) yedi yıldan beri her gün işte bugünkü gibi yumuşayıp unlu suya dönüşen erişteyi yiyerek bugüne kadar yaşadı. O, bu erişteden başka yemeklerin varlığını işiterek öğrense de Miñsılu erişteden başka bir şey pişirmeyi bilmiyordu, çünkü anacığı ona sadece erişte pişirmeyi öğretmişti. Minhacĕtdin yemek istemiyordu. O, yarın akşam olacak çiftli loto toplantısının güzel ikramı ile bugün çok ağırlanmış, doymuştu.

(1625) Miñsılu, kocasının erişteye yaklaşmamasını onun kızgınlığına yorumlayarak, yavaş yavaş zehrini yutup kocasına yılışmaya başladı. Çünkü Minhacĕtdin "terakkiperver" olsa da fırsat çıktığında karısını usta bir şekilde oynatarak heyecanlandırıyordu.

İşte Miñsılu da bunu düşünmüş olmalı ki kocasının etrafında tatlı dille dolaşarak:

– Sana söylüyorum, yoksa bugün yemek tatsız mı olmuş? Niye yemiyorsun canım? Bütün gün (1630) dükkânda acıkmışsındır mutlaka? Bak hele, sana söylüyorum, bu boğaza takılan kediye tahammül edecek gücüm kalmadı, hatta yarın babamlara geri götürüp bırakayım kendisini. Gaz yağının şişesini bugün de fırlatıp kırdı tabi ki. Hiçbir yere eşya koyacak yer yok, hemen yanına gidiyor, haddinden de fazla arsız artık, dedi.

Minhacĕtdin'in gönlünde yeniden mutluluk güneşi doğdu. O, deminki altın süslemeli kağıdı karısına nasıl daha güzel, şaşırtarak göstereceğinin planını yapmaya başladı. Önemsizce cebinden (1635) altın süslemeli kağıdı çıkararak, elinde biraz döndürüp, bıyık altından gülümseyerek onu geri cebine koydu.

Bütün kadınlar meraklı olduğu için burada Miñsılu, kadınların en meraklısı olduğundan hamut ayağı ile büyükçe bir adım attı ve kıpkızıl Mokşı küreği kadar büyük elleri ile kocasının boynuna sarılarak:

(1640) – Sana söylüyorum, o ne? Yoksa piyango bileti mi aldın, diyerek kocasına nazlanmaya başladı.

Minhacĕtdin ilgisiz, gerçekten de bir şey olmamış gibi soğukkanlılıkla:

– Hayır, öylesine, bir şey yok, dedi. İçinden ise, "Aha, takıldın mı, işte şimdi yalvartayım ben seni…" diyerek neredeyse mutluluktan bağırmaya başlayacaktı.

Miñsılu, ağzını hindi gibi kabartarak, kirpiksiz, koyun gözleri gibi olan ifadesiz gözlerini döndürüp:

(1645) – Biliyorum, biliyorum oynaşının mektubudur. O sana böyle altından mektuplar mı yazıyor? Yarın anamlara giderek hepsini anlatacağım, fakir başınla böyle oynaşlar mı tutuyorsun? Nikahlı karına insanlarınki gibi bir kıyafet dahi almıyorsun, fakat oynaşınla altınlı kağıtlara mektuplar yazıyorsunuz meğer, diye ateş saçarak tartışmaya başladı.

Minhacĕtdin, erkeklik iktidarı ile sesine kendisinin de anlamadığı bir büyüklük tonu vererek:

(1650) – Sana söylüyorum, sözlerini düşünerek söyle, ben konuşmadan dururum dururum da bana bak, sonradan pişman olma, diyerek parmağı ile masanın kenarına birkaç defa vurdu.

Miñsılu, kızmış tereyağına su damlatmış gibi çır çır gelip:

– Evet, kork. Oynaşının varlığını söylemeyi istemez miydin yoksa? Senin oynaşın var, o onun mektubu, diye ciddi şekilde öksürüp, bununla birlikte hıçkırık da tutunca odayı boğaz (1655) ağrısına tutulmuş koyun ağılına benzetiverdi.

Minhacĕtdin bu altın süslemeli kağıdı böyle saklayarak tutmada mana, ilgi çekici bir şey bulmamaya başladı.

– Haydi, o kadar fazla gürültüye sebep budur, diyerek cebinden altın süslemeli kağıdı çıkarıp: – Al oku, deyip karısına uzattı.

Miñsılu, yaşlı gözlerini koluyla silerek gönlü ile birlikte yumuşayan burnunu çeke (1660) çeke kağıdı gözden geçirmeye başladı.

Minhacĕtdin, ona nasihat tonuyla:

– Ya, neymiş, oynaşımın mektubu mu? Sen her zaman böyle acele ediyorsun hatun, Avrupalı kadına böyle davranmak hiç yakışmıyor, diyerek karısına öğüt verdi.

Miñsılu, altın süslemeli kağıdı elinde döndüre döndüre heceleyerek okumaya çabaladı, çok bir (1665) şey anlamasa da davetiye olduğunu anladı, yüzüne tatlı bir mutluluk yerleştirip nazlanan bir ses ile:

– Onu ilkin göstersen daha doğru olmaz mıydı, ama ben gerçekten de oynaşından gelmiş bir mektup olduğunu düşünmüştüm. Bu davetiye kimden, diyerek altın süslemeli kağıdı kocasının önüne koyarak kendisi çirkin ve kıllı bileğine dayanıp gözlerini doldurtarak kocasının gözlerine bakmaya başladı.

(1670) Minhacĕtdin, yalvartmak isteyerek kadife başlığı ile oynaya oynaya:

– Kendine gel, dedi.

Miñsılu, kocasının ellerinden tutarak:

– Haydi artık, sana söylüyorum, söyle kimden bu davetiye, ikimizi de çağırıyorlar mı, diyerek kocasına yılışmaya başladı.

(1675) Minhacĕtdin, fıkra anlatır gibi:

– Hayır, sadece beni çağırıyorlar, diyerek bıyık altından gülümseyiverdi.

Miñsılu, pudrasını kuruyan çilli burnuna sürüp, sesini mutsuzlaştırarak, uzunca bir ses çıkarıp:

– Beni çağırmış olsa da zaten gitmezdim. İnsanların arasına giyip gidecek kıyafetin olmayınca insanı soytarıya çeviren evde durman daha gereksiz, diyerek ağlamaklı oldu, inek (1680) ağzı kadar büyük ağzının kenarları hışır hışır titremeye başladı.

Minhacĕtdin, işin tekrardan bozulma ihtimalini akılda tutarak, yüzüne bayramlık bir görünüş yerleştirip:

– Mahsus söylüyorum, ikimiz de davetliyiz. Yarın akşam Şerefilere çiftli loto akşamına gitmeye tabi ki, duyuyor musun, loto akşamına, diyerek karısının bütünüyle koluna vuruverdi.

(1685) Miñsılu mahsus anlamamış gibi davranarak:

– Hangi Şerefilere, diye yeniden sordu.

– Hangi Şerefi olacak, Çuvaş köylüsü Şerefi'ye. Bana bak orada çok insan olur, gözünü açarak yürü, beni mahcup etmezsin değil mi?

Miñsılu, yalvartmak isteyerek, küspe, yuvarlak ve kalın kollarını kavuşturup, omzuna (1690) boyunsuz yerleştirilen büyük başını büküp aşağıdaki kocasının burnuna kadar götürdü:

– Evet, ben gitmiyorum, dedi.

Minhacĕtdin, karısından böyle bir cevap beklemediği için gözlerini büyüterek açıp:

– Neden? Seni de çağırmış elbette, dedi.

Miñsılu, önceki görünüşüyle:

(1695) – Çağırsa ne olacak, elbisem dahi hazır değil, ayakkabım da ayağımı sıkıyor, dedi.

– Zararı yok, ben terziye akşam gitmiştim, "Yarına hazırlatırım." demişti.

Miñsılu, kocasının kendi ağzından “Terziye gitmiştim.” şeklindeki sözü duyunca aşhane mantısı sığacak burnunu genişleterek, gözlerini döndürüp:

– Sen şu Rus kızının etrafında yine mi dolaşmaya başladın? Sen benim elbisemi (1700) dikme işini de onunla daha sık görüşmek daha kolay olsun diye ona vermişsindir, diyerek kocasının unutulan tecrübelerini tekrardan hatırlatmaya başladı.

Minhacĕtdin, çok diye düşündüğü aklını akışına bırakıp ne yapıp ne edip karısını sakinleştirdi. Şimdi semaver de masaya koyuldu.

Miñsılu sönmüş semaverin bacasından üfleye üfleye:

(1705) – Seninle ağız dalaşı yapıp dura dura semaverim de sönmüş, diyerek sönen semaverin suçunu, yıkanmamış fincanlarını, pisliklerini hepsini kocasının üstüne yükledi.

O, hazırladığı fincanı kocasının önüne koyarken:

– Sana söylüyorum, yarın elbisem hazır olursa Şerefilere ben de giderdim gitmesine de işte ayakkabım ayağımı pek sıkıyor, hiçbir zaman insanlarınki gibi (1710) rahatça giyilecek bir ayakkabı almışlığın yok. Ayaklarım nasır tutup görevlerini yapamaz hâle geldiler, deyip ağzını karıştırarak, isimsiz ve tek yüzüksüz parmağını fincanın sapına sokup oynamaya başladı.

Minhacĕtdin, karısının konuşmayı nereye vardıracağını pek iyi anlayarak meseleyi değiştirmemek için kuru:

(1715) – Sıkıyorsa ne olmuş, bir yere gitmeyeceksin, oturup çay içerek loto oynamaya gideceksin, deyip karısının ağzını kapatmak istese de Miñsılu’nun kendisine göre olmayan tatlı dilliliği sebebiyle ayakkabı meselesi tekrardan gündeme koyularak müzakere edilmeye başlandı.

Miñsılu, tepsi böreği kenarı kadar kalın dudaklarını büzüp, çukurlaştırarak:

– Sana söylüyorum, öfkelenmesen bir şey söylerdim de öfkelenmenden korkuyorum, (1720) dedi.

Minhacĕtdin kendisindeki iktidarı hissederek bıyığını bura bura:

– Söyle, ne o derece… Duyalım bakalım, diyerek baba hindi gibi biraz şişti.

Miñsılu, pamuğu az minder gibi göğsü ile kocasına sıkışarak onun salma meyvesi kadar olan kulak memesi ile oynaya oynaya:

(1725) – Şimdi şey, sen bana akşam Şerefilerde giymek için beyaz ayakkabı alsan ömrüm boyunca o iyiliğini unutmazdım, diyerek şap diye kocasının hamuru yoğrulmamış köfte gibi pütürlü yanağından öptü.

– Beyaz ayakkabı, diyerek Minhacĕtdin gözlerini iyice açıp kulaklarını dikti. Bu beyaz ayakkabı ile birlikte "Kaç ruble oluyor acaba o…" şeklindeki düşünce onun aklına aynı zamanda geldi, "Ucuz (1730) olmaz elbette…" şeklindeki düşünce onun başının daha çok ağrımasına sebep oldu.

– Ne demek sana beyaz ayakkabı, siyah ayakkabın var, yoksa asilzade kadını olmayı mı istiyorsun, diyerek meseleyi alaya almak istedi.

Miñsılu öfkelenmiş bir sesle:

– Ben daha önce öyle olur demiştim… Bize artık insanlarınki gibi giyecek almak nerede, (1735) alıp geldiğin her şeyi taban koydura koydura giyiyorsun. İnsanların alay etmesine de katlanıyorsun, ayağını sıkmasına da alışıyorsun artık, dedi.

Minhacĕtdin bugün kuaförde Avrupalılar gibi yaparak ayarladığı başını iki parmağı ile kaşıyıp:

– Peki, onun kaç ruble ederinde olduğunu biliyor musun, diyerek karısına gözlerini dikti.

(1740) Miñsılu tekrardan fırından çıkmış hamur gibi şişen yüzüne ciddi bir görünüş vererek:

– Sen masraftan korkuyorsan yaklaşık bir rublesini kendim bulup veririm. Sana söylüyorum, ciddi şekilde düşündüğünde masrafından korkmaya gerek yok elbette. Şimdi sen bana beyaz ayakkabı alırsan yazı da bununla çıkarırım. Fakat şimdi beyaz ayakkabı almasan yaz için birer şey almaya durumun yok. (1745) Bu ayakkabılarım ayağa giyilecek gibi değil, sıkıyorlar. Onları giyip yürüyünce mes giymek gereksiz artık, diyerek, "Ah!" deyip inek ağzı kadar olan ağzını büyüterek açınca, atlı şeytanın girmemesi için onu avucu ile kapayarak uzunca esneyiverdi.

Duvara asılan, Miñsılu'nun en büyük çeyizlerinden sandığı kerpiç ile parlata parlata dirhemlerinin bakırları aşınıp mahvolan eski saat, ihtiyar müezzin yatsı namazına (1750) başlamış gibi net işitilmeyen bir sesle zar zor dokuzu vurdu.

Minhacĕtdin, saatin vurması şeklinde ağzını kulaklarına kadar açarak esneye esneye kendi saatine bakıp:

– Ohoo… Saat dokuz olmuş artık, diyerek her zamanki gibi uyku vakti yaklaşınca soyunup, sünger karışık tavuk tüyünden yapılan döşeğe girip yattı.

(1755) Miñsılu, yavaş yavaş hamut ayaklarını sürüyerek, semaverini ve fincanlarını yerlerine koyup, demir leğeni fırının kenarına dayayıp, fırına iki ibrik su koyunca, şalgam bitkisinin yağı ile yağlanarak örülen saçını çözmeden besmelesini çekip, "Yattım ya Allah, kalkarım inşallah." diyerek tekrar belli belirsiz dualarını okuyarak, kocasının yanına yatıp bir şeyler homurdanmaya başladı. Beyaz ayakkabı hakkında ziyadesiyle uzun bir süre boyunca homurdayınca aralık gecesinin karanlığında evin (1760) içi sessizleşti. Sadece fırın aralığından çıt çıt şeklinde çıkan çekirge sesi, karanlık gecenin sessizliğini biraz bozuyordu.

II

Miñsılu, sabahleyin saat yedide kalkıp çatının üstünde yürür gibi nereye bastığını kontrol edemeyerek mutluluğuna direnemedi, eli ayağı tutmayınca semaverini koydu, alelacele (1765) gaz ocağına bir iki tava akıtma dahi attı. Onun bu mutluluğunun sebebi vardı. Dün yatınca homurdanırken kocası ona Şerefilere giderken giymesi için beyaz ayakkabı almaya söz vermişti.

Minhacĕtdin, ilkin kalkmış, sonra ikinci defa yatmıştı şimdi. O, rüyasında gördüğü akşam olacak çiftli loto meclisi ile dağılıp düzgünce uyuyamadı. Her zaman saat yedide kalkmaya (1770) alışkın olduğu için yediden sonra gözüne uyku girmiyordu.

Böyle oyalanarak döşeğin üstünde yatarken, Miñsılu kocasının uyanık olduğunu anlayıp, mahsus ayağının ucuyla yürüyerek divanın yanına geldi:

– Ah miskinim, çok tatlı uyuyormuşsun, uyandırmaya kıyamadım, diyerek kocasının saçından okşamaya başladı.

(1775) Minhacĕtdin, mahsus uyur gibi yapıp aniden uyanmış gibi gözlerini ova ova:

– Kalkma vakti gelmiş, diyerek kalkıp giyinmeye başladı.

Miñsılu kocasına ayakkabısını vererek, bağcıklarını bağlayıp, ne yaparak nazlanacağını bilmeksizin onun karşısında kaba ayaklarının üstünde pıtır pıtır dans edip duruyordu. Sıcak akıtma ile çay içilince beyaz ayakkabı almak için pazara çıkma vakti yaklaştı.

(1780) Minhacĕtdin, masanın arkasında durarak:

– Sana söylüyorum, en güzel çoraplarını giy, "Tatar kadınları" falan diye başkalarına söyleyecek söz kalmasın, deyip kendisi de giyinmeye başladı.

Miñsılu, aceleyle oradan buradan yanağına pudra sürüp giyininces, evi kilitleyip, kol kola girerek beyaz ayakkabı almaya gittiler.

(1785) Ayakkabı satılan pek çok mağazanın penceresinin dibinde uzun uzun dikilerek bakıp girmeden daima ileriye doğru gidiyorlardı. Bu mağazaların bazısı çok şatafatlı olduğu için girmeye Minhacĕtdin'in cesareti yetmiyordu, bazısında tanıdık Tatar tezgâhtarları olduğu için "Beyaz ayakkabı alacağım." diyerek, karısının hamut ayağını gösterip insanların alay konusu olmaktan korkuyordu.

(1790) Giderken bir Yahudi'nin dükkânına girdiler. Elbette, şimdi girince en moda beyaz ayakkabıyı sordular.

Yamuk salatalık gibi büyük ve yamuk burunlu Yahudi çırağı erik gibi büyük, kara gözlerini parlak parlak yumup:

– Kaç numara galoş giyiyorsunuz, diyerek ne kadar sorsa da kendisine gerekli olan cevabı (1795) alamayınca, on çift çeşit çeşit şekildeki beyaz ayakkabıları bunların önüne dizerek seçmelerini istedi. Miñsılu birbirine benzeyen ayakkabıların hiçbirini ayağına giymeye razı olmuyordu.

Yahudi çırağı, pek az geçtikten sonra en büyük numaralı beyaz ayakkabıları getirerek bunları Miñsılu'nun Mokşı çarığı kadar olan şekilsiz ve büyük ayağına ne kadar çok sığdırmaya çalışsa da yapamadı.

O, Miñsılu'nun ayağına kadınların giydiği ayakkabıyı bulmaktan aciz olunca, astragan kürkü (1800) gibi kıvırcık başını kaşıyarak biraz şaşakaldı, aniden uyanmış gibi yapıp sevinçle bağırdı:

– Olacak, olacak! Şimdi olacak, diyerek mağazanın büyük vitrininin önüne kedi gibi sıçrayarak çıktı hemen. Mağaza açıldığı zaman insanları şaşırtmak için işte, "Bizde herhangi bir insanın giymeyeceği büyük ayakkabılar da var…" dercesine, vitrine sergiye koyulan yarım arşınlı beyaz ayakkabıyı getirip (1805) Miñsılu'nun ayağına giydirtti.

Bu ayakkabı da Miñsılu'nun ayağına tam olmayıp biraz baş parmağını sıksa da Miñsılu, tamamen beyaz ayakkabısız kalmaktan korkarak işte bu, sergide on yıl yatan beyaz ayakkabıyı almaya razı oldu. Dükkândan direkt terziye giderek elbiseyi… Tüh! Yanlış söyledim, battal boy elbiseyi aldılar. O da ayakkabı gibi oldu.

(1810) III

Çaylar içilip bitince saat altı oldu. Şimdi giyinme süslenme başladı.

Minhacĕtdin, çevirmeli yakalı, arkasını yırtmaçlı olarak diktirdiği ceketini giyip, Tatar gömleğinin üstünden bir çeyrek uzunluğundaki bir katlı düzgün yakanın düğmesini ortaya çıkararak kravatsız giydi, kol düğmelerini koluna takmaksızın tersine, yaka düğmeleri ile (1815) içine giydi, saçını su ile ıslatıp karısının tarağı ile tarayıverdi. Tatar'ın diktiği boylu boyunca ütülenen pantolonunun paçaları, kaba burunlu botlarının üstünde dolanıp kabararak kendisiyle bir çeşit uyum sağlıyorlardı.

Miñsılu, kokulu kuşkirazı sabunu ile yanaklarını yıkayarak çillerini kapatan makyaj malzemesini sürdü, yüzünü genç buzağı öpmüş gibi yapıp süslendi, sağ ayağından başlayarak, beyaz (1820) ayakkabısını giyip taş döşemeye basınca şaşakaldı:

– Abov! Sana söylüyorum, tüysüz Rus çırağı bizi kandırmış, bana bak, bana bak, ayakkabımın ökçeleri düz değil, diyerek öfkeli bir şekilde konuşmaya başladı.

Gerçekten de Miñsılu'nun ayağındaki ayakkabının ökçelerinin birer tarafı yere değiyordu.

Miñsılu, topuklarını düzleyerek yere değdirmeye ne kadar çalışsa da yapamadı, (1825) yürümek isteyerek sadece bir adım atmıştı:

– Hayret! Bunlarla adım atacak hâlim yok elbette… Hiçbir şey alamıyorsun, diyerek kocasına hakaret etmeye başladı.

Minhacĕtdin, taş döşemeye yatarak, ayakkabının ökçelerine bakıp:

– Alışmadığın için öyle o, diyerek karısını zar zor sakinleştirdi.

(1830) İşte elbise de giyildi, dergiye göre dikilen elbiseyi giymek, elbisenin şekilsiz gelişen Miñsılu'nun vücuduna sığması at eyeri eyerleme gibi oldu. Onu da "Alışmadığı için öyle…" diyerek hayırlara yorup önem vermediler. Minhacĕtdin, bütün gücünü vererek karısını bağırta bağırta şanssız elbisenin kopçalarını zar zor iliklediler.

Miñsılu, şalgam bitkisinin yağı ile yağlanan, eski paspas gibi olan saçını iki örgü yaparak, yeşil (1835) kurdele ile sarıp üstüne son moda incili kadife şapkayı koydu. Artık işi bitti dediğinde beklenmedik bir şekilde ayağının altından yeniden bir zorluk çıktı; beyaz ayakkabısına uygun bir galoş alınmamıştı, evdeki çoraplar ise beyaz ayakkabıya uymuyorlardı. Miñsılu, bunun için de kocasını bezdirdi. Fakat Minhacĕtdin şaşırmadı, kendisinin yarım

tenekeli, deri altlı, kalın ve yünlü kumaştan olan galoşunu karısına giydirip kendisi yazki kauçuk botunu giydi, ışıklarını söndürüp, loto akşamına yan yana takılarak çıkıp (1840) gittiler.

Miñsılu, kocasına asılarak zar zor dış kapıdan çıktı. Öncelikle beyaz ayakkabı onun baş parmağını sıkıyordu. İkinci olarak topuklarının düz basmamasının üstüne kocasının ağır galoşları onu tamamen muhtaç duruma düşürttü.

– Sana söylüyorum, yayan gidecek hâlim yok. Allah rızası için taksi kirala artık, diyerek (1845) kocasına yalvarmaya başladı.

Şansına son kalmış bir "arabacı" tesadüf edince Minhacĕtdin onu durdurdu:

– Kirası kaç kuruş, diye sordu.

"Arabacı" kızağından atlayarak indi, bunların yanına değneğini kaldırarak gelip:

– Kaç kişi, iki mi, diyerek biraz düşününce: – Tamam, sekiz kuruş verirsin, artık, (1850) dedi.

Minhacĕtdin, sinirlenip:

– Git oradan, aptal insan mı buldun sandın, diyerek, karısını kolundan sürükleyerek gitti.

"Arabacı", deri eldivenlerini birbirine doğru şap şap yaparak vurup, bunların arkasından geride kalmaksızın bir mahalle gidip:

(1855) – Peki, ne kadar verirsin, dedi.

Minhacĕtdin, gitmesini durdurmaksızın:

– Dört kuruş, dedi.

"Arabacı" altı kuruştan aşağı inmedi. Böylece sokağı baştan sona geçerek pazarlık ettikten sonra beş kuruşa anlaşıp, "arabacı"nın geniş torbaya saman yerleştirdiği döşeğine oturup, arkaya doğru (1860) bakarak gittiler.

IV

Bunlar Şerefilerin evine girdiklerinde çift misafirler toplanıp tamamlanmışlardı artık. Şekerlemeler, ballı hamur tatlıları ve elmalar ile dolan masanın arkasında otuz kadar insan birbirinden çekinerek, hiç konuşmadan oturuyorlardı. Alacalı kıyafetler giyinmiş erkeklerin arasında oturan bu (1865) kadınların oyuncak dükkânının rafına dizilen kuklalardan bir farkları varsa o da yanaklarındaki pudralar ile parmaklarındaki yüzükleri ve vücutlarının kabalığıydı.

Bunların yüzleri şişmanlık yönünden çeşit çeşit olsalar da ifadeleri yönünden hepsinin yüzü aynıydı.

Miñsılu, sendeleye sendeleye salona girerek şu büyük ve kırmızı eliyle hepsinin elini sıkıverdi. (1870) Minhacĕtdin, buradaki kadınların balık gibi soğuk, bazısının boğazı yeni kesilerek her yeri kanlanmış et gibi sıcak fakat cansız ellerini sıktı.

Hâl hatır sorma bitince meclis tekrar sessizleşti. "Avrupai" tepsi ile çay verildi. Çay ile birlikte meclise ruh geldi. Şimdi çeşitli fıkralar anlatılmaya başlandı.

Minhacĕtdin, karısının yanına oturarak, pütürlü ve kırmızı patates gibi gözenekli yüzü olan (1875) yumurtacıya dönüp:

– Ey sen, Ḫisami, neden insanların karısına laf çarpıyorsun? Bana bak, kendi karını elden çıkarmak mı istiyorsun yoksa, deyip kendisi hepsinden çok haykırarak güldü.

Yumurtacı geri kalmadı. Tabaktan bir elma alarak, etrafına bakınıp, elmayı avucunun içinde tamamen ısıtınca onu Minhacĕtdin'e uzattı.

(1880) Minhacĕtdin elmayı alayım dediğinde yumurtacı:

– Dur, dur hele sen, diyerek elmayı Miñsılu'ya verdi.

İşte bu anekdota alkışlanarak gülündü. Ev sahibi ikinci bardakları getirip her birinin önüne kendi bardaklarını koyduğu zaman, sakalını şeriate göre düzelttiren, Tatar gömleği ve bağcıklı pantolonunun üstüne akşamleyin bir avukattan satın aldığı eski frakı güzelleştirerek (1885) giyip oturan Çuvaş görünümlü pazarcı:

– Ey terbiyesiz, kadınlara önce koymalı, diyerek önündeki kendi bardağını yakınında oturan semiz, yüzüne pudra süre süre una batan hamam böceği görünümüne girmiş bir kadının önüne koydu.

Orta masada oturan bodur kadın masanın kenarından görünür görünmez bir şekilde kabak kadar büyük (1890) başını kaldırıp:

– Bize iltifat eden de yok, peki, şuh bakışa, biz öyle erkekleri kendimize baktırmayı bilmiyoruz, diyerek yarı şaka yarı öfke ile içindeki bütün şeylerden kıskançlığını dağıtmaya çalışır gibi oldukça öfkeli bir sesle, "Hi-hi-hi!" diyerek güldü.

Miñsılu, kağıdına kadife başlıklı delikanlı sureti düşürülmüş, altına Tatarca "Tuḳayĕv" diye yazılan (1895) bir şekerlemeyi alarak elinde pek uzun süre çevirdikten sonra:

– Delikanlısı sevimliymiş, diyerek, kağıdını soyarak yere atıp şekerlemeyi bütün bir şekilde ağzına götürdü.

Fakat onun midesine çay içe içe şekerleme yemek olarak inmiyordu. Bir yandan ayakkabısı ayağını sıkarak zulüm ediyor, diğer yandan elbisesi sıkarak rahatça nefes almasına engel oluyordu. Böylece (1900) çay içmeksizin koltuğunun altından teri elbisesinin dışına çıkmıştı artık.

Çay bitti. Misafirler çeşitli yerlere dağılarak oturmaya başladılar. Erkekler kendi aralarında toplanarak, savaş hakkında öfkeli öfkeli konuşup yorulunca:

– Bir rublelik bilete yüz bin çıksa büyük-küçüğün anlayacağı dilde gazete çıkarırdım, dedi birisi.

(1905) Yumurtacı:

– Tiyatro açarım, dedi.

Minhacĕtdin:

– Millî okul açarak sorumlu müdürü kendim olurum, dedi.

Kadınlar kendi aralarında toplanarak, birbirlerinin elbiselerini incelerken, “Bizimki falan, bizimki (1910) filan…” diyerek kocalarını övdüler. Miñsılu, “Rus malı ayakta pek rahatmış…” diyerek beyaz ayakkabısını övdü. Erkeklerden biri dolap ile yan yana dizilen piyanonun tuşlarına bir parmağı ile basarak “Te, te, te…” şeklinde bir ezgi çıkarmakla meşgul olmaya başladı.

Deminki una düşmüş hamam böceği gibi olan pudraya boyanan şişman kadın:

– Bizimki de şunu almak isteyip duruyor hâlâ, fiyatında anlaşamıyorlar. Rus (1915) kırk beş ruble istiyormuş, dedi.

Ev sahibinin karısı piyano hakkında pek çok şey bilen kişi gibi:

– Aldır sen onu, aldır, pek ucuz şüphesiz! Kırk beş ruble pek ucuzdur. Fakat bizim aptal şuna üç yüz rubleden de çok ödemiş hemen. Aldır sen onu, pek güzel, pek keyifli şey, odaya güzellik veriyor, dedi.

(1920) Tahta gibi önü ile arkası eşit olarak, canlılığını kaybedip kuruyarak mahvolan, dükkân vitrinlerine koyulan kötü yapılmış bal mumu heykeli gibi biri, işitilir işitilmez bir şekilde sesini ta uzaktan taş döşemenin altından çıkararak:

– Bizim piyanoyu alalı üç yıl oluyor artık. Parasını da ödeyerek bitirdik, dedi.

(1925) Fakat bu otuz kadar kişiden bir parmakla bile olsa bir ezgiyi baştan sona adam akıllı çalabilecek bir kişi yoktu.

Dört inç uzunluğundaki inci şapkasını iki parmak genişliğindeki alnının üstüne koyarak soylu burunlu bodur bir kadın, gramofon kutusundan konuşur gibi burnunun içinden ses çıkararak:

(1930) – Bizimki müziğe o kadar hevesli değil, başka oyunları pek seviyor. Beş altı çeşit iskambil kağıdımız var, üç çeşit loto aldı. Domino da oynamayı biliyor. Fakat işte son zamanlarda "Pırlanta" mı deniyor burada, yeni bir oyun çıkmış meğer, onu öğrenmeyle meşgul, bu oyundan dönünce "Kenara, ortaya…" deyip patırtı kütürtü yapıyor, dedi.

Miñsılu, bu büyük burunlu kadının bu gayretine, anlatmasına ilgisiz gibi kalmamak için:

(1935) – Peki, o yeni oyun kendinizde yok mu, dedi.

Deminki kadın, o oyunun kendilerinde olmamasına içinden biraz sıkılarak:

– Şuan yok, gıyabında alıp döner, gördüğü şeyi almayacak bir insan değil, diyerek bavul kadar çantasından mendil çıkarıp, bütün salonu çınlatarak burnunu sümkürdü.

Masaya yemek koyuldu. Yemek vaktini geçirmek Miñsılu için cehennem azabından eksik olmadı. (1940) Yemek toplandığı zaman masalardan üstteki sofra örtüleri alınarak meclisin yıldızı olan loto oyunu oynanmaya başlandı. Hamam böceği kemirmiş hamur gibi pütürlü yanaklı bir kadın, kasiyer olarak tanesi bir kuruştan loto kağıtlarını satmaya başladı. Meclis boyunca insanlara karışmaksızın, masanın başında saklanarak oturan, lotonun bütün hikmetlerinde usta olan, gazete dairesinde hizmet eden delikanlıdan, başlayarak bağırmasını istediler. O, loto bilyelerini önce burnuna kadar kaldırıp dikkatlice bakarak (1945) bağırmaya başladı. Oyun kavgasız, hiç karşı gelinmeden, düzenli bir şekilde oynandı. Sadece 69 sayısı bağırıldığı zaman lahana yaprağı gibi sarkan büyük şapkalı, kaba yüzlü, maymun gözlü biri, "Oraya, buraya." deyip, 90 sayısı bağırıldığında, "Dedeciğim!" diye bağırarak anekdot anlattı. Anlaşılan böyle bağırması bir yandan bazılarını rahatsız etse de diğer yandan akşama ruh veriyordu. Bir oyun bitti, bağırma sırası yumurtacıya geldi. O, yirmiyi yirmi diye söyleyemeyince iki (1950) deste, on beşi yarım deste diye yerleştiriyordu. Gittikçe bağırma sırası pazarcıya geldi.

O, loto bilyeleri doldurulan minder astarının içine elini tıkarak pek uzun süre karıştırıp, bir bilyeyi alarak "Eskileri alıyoruz!" kaygılanıyor:

– Pĕçtĕr-penĕç, dedi.

Pütürlü yanaklı kadın:

(1955) – Kaç, diye sordu.

Lahana yaprağı gibi büyük kulaklı delikanlı:

– Yirmi beş, diye tercüme etti.

Pazarcı deminki ses ile:

– Bingo, dedi.

(1960) Bodur kadın, masanın kenarından başını uzatarak:

– Kandırmayınız artık, şaşırttırıyorsunuz, burada cam parçalarıyla oynamıyorlar şüphesiz, diyerek öfkelendi.

Pazarcı tekrar bilyelerini karıştırarak şimdi oyunu pek uzun süre beklettikten sonra:

– Antun, diyerek uzunca ses çıkardı.

(1965) Diğer yandan biri bağırarak:

– Altı on, diyerek düzeltti.

Miñsılu'ya hiç çıkmıyordu. O, böyle lotoyu güzel ve usta bir şekilde oynayanlardan sayılsa da işte sadece 12'li rakam ile 16'lı rakamı, 13'lü ile 31'li rakamı iyice ayıramıyordu. Oyun boyunca bir tane daire olan 96'lı rakam dahi çıkmadı. Onu da 69 ile (1970) aldılar.

Çiftli loto akşamı saat ikide bitti. Misafirler merdivenden inerken birisi diğerinin karısını kucaklayarak indi, işlerini Avrupalılar gibi yürüttüler. Madamsız, yalnız inen erkeklere "Korkak!", "Terbiyesiz!" diyerek gülüştüler.

Miñsılu'nun ayaklarında hâl kalmamıştı. Daima bir yerde otura otura sağ ayağını ovarak zar zor (1975) dış kapıdan çıktı. Dış kapının önünde yeniden el sıkışıp, birbirinden farklı yönlere dağılarak gittiler.

Minhacĕtdin, karısının lotoda kazanmamasına öfkelenip:

– Sen şu gözlerini erkeklerden ayırmayarak oturdun, diyerek biraz öfkeleniverdi.

Miñsılu, kocasına asılıp adımlarını zar zor atarken sendeleyerek:

– Hayretler olsun, diyerek acı ve tiz bir sesle bağırarak yığıldı.

(1980) Minhacĕtdin:

– Ne, ayağını atamıyorsun inek, diyerek karısına öfkelenmeye başlasa da Miñsılu'nun:

– Allah, ayağım! Allah, ayağım… Kırıldı, kırıldı, diye sokağı baştan geçerek, feryat eden sesinin altında hiçbir sözünü duyuramayınca, afallayarak, durduğu yerde donakalıp karısını dövmeli mi sövmeli mi bilemedi.

(1985) – Dur, inek, dur, deyip, karısını kucaklayarak kaldırmak için uğraşsa da Miñsılu değil ayağa kalkmak kocasına asılarak dahi duramıyordu.

Minhacĕtdin, gerçekten de işin ciddileştiğini anlayarak:

– Taksici, taksici, diyerek bütün şehrin duyacağı şekilde bağırmaya başladı. Yarım saat sonra geçip gelen bir taksici rastlayınca Minhacĕtdin, karısını kızağa kaldırıp yerleştirerek (1990) evine gitti. Minhacĕtdin, Miñsılu'yu eve taşıyarak sokup yerin üstüne bıraktı ve kendisi yakınlarındaki deva-şifa gibi şeylerle geçimini sağlayan ihtiyarı çağırmaya gitti. Bu ihtiyar, kendisinin "bilimi" vesilesiyle şöhretini Yeni Şehir'e kadar yayan tanınmış bir ihtiyardı. On dakika içinde ihtiyar geliverdi. O, önce Miñsılu'dan olayı iğneden ipliğe kadar soruşturarak öğrenip, daha sonra Miñsılu'nun ayağını okuyup üflemeye başladı.

(1995) İhtiyarın bu işine Minhacĕtdin'in canı sıkılarak:

– Ebe, onun ayağı belki burkulmuştur, sen ov onu, ovmayı biliyorsundur mutlaka, dedi.

İhtiyar, derhâl merhamet ederek kemikten ibaret olan elleri ile bağırta bağırta Miñsılu'nun ayağını ovmaya başladı.

Miñsılu'nun bütün gücüyle:

(2000) – Ölüyorum! Ölüyorum, kıymayınız, diyerek bağırmasına karşı Minhacĕtdin, onun kollarına basarak, öfkesinden dişlerini sıkıp:

– Bağırma, nereye bağırıyorsun, neyine senin beyaz ayakkabı giymek, dedi.

İhtiyar, dişsiz ağzının dudaklarını şapıl şapıl yaklaştırıp, ağzının içinden belirsiz bir şekilde dualar okuyarak, ovmasını devam ettirip:

(2005) – Sabret kızım, sabret. Hastalığın kötü yavrum, kör şeytanın yumurtasına basmışsın, dedi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİZİN

Bu bölümde metinlerde geçen bütün sözlerin dizini TürkSözDiz isimli program yardımıyla hazırlanmıştır. Söz dizini bölümü hazırlanırken aşağıdaki kurallara uyulmuştur.

1. Sözlerin kök veya gövdeleri madde başı yapılarak koyu puntolarla yazılmış, olumsuz gövdeleri ayrıca madde başı yapılmamıştır.

2. Alıntı sözlerin kökenleri kısaltmalarla gösterilmiş, Türkçe sözlerde ise herhangi bir köken gösterilmemiştir.

3. Sözler metinlerde kullanıldıkları anlamlar ile verilmiş, birden fazla anlamı olan sözlerin anlamları numaralandırılmıştır.

4. Madde başlarının altında girintili hâlde sözün baş harfi yazılmış, ona getirilen çekim ekleri alfabetik olarak sıralanmıştır. Sözlerin çekimli kullanımları metinde geçtiği yere satır numaraları verilmek suretiyle gösterilmiştir.

5. Sözlerin çekim ekli şekillerinde ses değişikliği meydana geliyorsa bu değişim parantez içinde gösterilmiştir.

6. Bir söz aynı satırda birden fazla geçiyorsa satır numarası tireyle ayrılarak kaç kere geçtiği rakamla belirtilmiştir.

7. Birleşik söz, deyim ve atasözü gibi birleşik yapılar madde başlarının en altında girintili olarak verilmek suretiyle anlamlandırılmıştır. Bu yapılardaki ilk söz asıl unsur kabul edilmiş ve yardımcı unsurun geçtiği yerlerde bu yapıların ilk unsuru madde başı altında parantez içinde gösterilerek verilmiştir. Yardımcı unsurun gösterildiği yapılarda tekrara düşmemek amacıyla ikinci defa anlamlandırılmaya gidilmemiştir.

8. Söz, metinde tek başına geçmeyip de alt madde başı olarak geçiyorsa alt madde başı asıl madde başı hâlinde verilmiştir. Örneğin;

ağaç tayaḳ: Baston.

a.+ ın 62

9. Madde başlarının en altında köşeli parantez içinde sözün kullanım sıklığı gösterilmiştir.

10. Sözlüklerde tanıklanamayan sözler metinden hareketle anlamlandırılmaya çalışılmış ve bu durum sözün yanına (?) koyulmak suretiyle belirtilmiştir.

3.1. SÖZ DİZİNİ

A

abayla -: Dikkat ve itina göstermek.
a.- maġanġa 1327
a.- p 1944
[2]

abıstay: 1. Molla hanımı.
a.+ lar 810
a.+ larnıñ 815
2. Hanımefendi.
a. 1410
[3]

abruy: *Far.* İtibar.
a.+ ınıñ 230
[1]

abzar: Ağıl.
a.+ ına 1655
[1]

aç -: Açmak.
a. 1122
a.- ıp 349, 1082, 1479, 1579, 1688, 1692, 1746, 1751, 1908
a.- ıp ciberdĕ 22
a.- ıp ciberüvge 17, 1405
a.- madı 571
a.- tı 716-2, 881
a.- uvġa 288, 1362, 1386, 1489
(küz) a.- ıp yomġançı 172, 253
(şar) ķader a.- ıp 1728
[24]

aç: Aç, açlık hissi duyan.
a. 1512-2, 562, 578, 584
[5]

açı: 1. Acı.
a. 325
2. Kaygılı, sıkıntılı.
a. 564
[2]

açıķ: Açık.
a. 24, 27
2. Açıkça, alenen.
a. 964, 1278
[4]

açıķ -: Acıkmak.
a.- ķansıñdır 1630
[1]

açıl -: Açılmak.
a.- açaķ 1225
a.- dı 1598
a.- ġan 1244
a.- ġanda 1803
a.- ġanı1517
a.- ġanın 695, 701
a.- ıp 747
a.- ıp torġan 1142
a.- uvġa 826
a.- uvı 1226
[11]

açķıç: Anahtar.
a.+ lar 715
[1]

açlı: Aç olan.

a. 561

[1]

açlıḳ: Açlık.

a. 548

a.+ ınnan 1549

a.+ tan 851, 857

[4]

açuv: Çok derin nefret hissi, hiddet, kızgınlık, öfke.

a. 268, 1892

a.+ dan 940

a.+ ı 311

a.+ ına 890

a.+ ınnan 1473, 1483, 1545, 2001

açuvı kil -: Öfkelenmek.

a.- ĕp 1441

[10]

açuvlan -: Kızmak, öfkelenmek.

a.- a 999, 1981

a.- ġanday 1518

a.- ıp 1528, 1976

a.- ıp aldı 750, 1962

a.- masañ 1719

a.- uvıñnan 1719

[9]

açuvlı: Öfkeli, kızgın.

a. 715, 1441, 1498, 1893

[4]

adaş -: Yolunu kaybetmek, yoldan çıkmak.

a.- ıp 393

[1]

adem: *Ar.* İnsan, adam.

a. 401, 1166, 1679

[3]

adım: 1. Adım.

a. 173, 550, 600

a.+ ı 45

a.+ nan 713

a.+ narı 172

a.+ narın 1978

2. İş, davranış.

a.+ ın 876

adım sayın: Her zaman, her adımda.

a.+ı s. 45

[8]

adımlı: Adımlı.

a. 600

[1]

adres: *Rus.* Adres.

a.+ ın 731

a.+ ların 1185

[2]

advokat: *Rus.* Avukat.

a.+ tan 1884

[1]

afet: *Ar.* Felaket, bela.

a. idĕ 1149

a.+ ten 1547

[2]

aġa: Ağabey.

a. 445

[1]

aġaç: 1. Ağaç.

a. 527

a.+ ı 28, 1613

a.+ ķa 561

2. Ağaç malzeme.

a. 197

ağaç tayaķ: Baston.

a.+ ın 62

[6]

ağar -: Ağarmak.

a.- ġan 510

[1]

ağay: bk **ağa**

a. 725, 777, 796

a.+ nı 732

a.+ nıñ 797

ağay-ěně: Büyük küçük, ağabey kardeş.

a. 1903

a.+ ge 1173

[7]

agent: *Rus.* Acente.

a. 1166

[1]

ağız -: Gözyaşı dökmek.

a.- sa 818

[1]

ağuvla -: Zehirlemek.

a.- p 885

a.- p aldı 778

[2]

ağyah: *Ar.*

ağyah bul -: Haberdar olmak, bilgili olmak.

a.- ığız 937

[1]

ah: Pişmanlık, endişe anlatan ünlem.

a. 1746

[1]

aḫ: bk. **ah**

a. 960

[1]

aḫır: *Ar.* Son.

a.+ ı 1020

[1]

aḫırda: Sonunda.

a. 592

[1]

aḫiret: *Ar.* Ahiret, öteki dünya.

a.+ ke 922

a.+ te 339

[2]

aḫrı: İhtimal ki, muhtemel olarak, şöyle olmalı ki, belki.

a. 893

[1]

aḫrısı: Herhalde, galiba.

a. 1006

[1]

ajdaha: *Far.* Ejderha.

a.+ lar 572

[1]

aķ: Ak, beyaz.

a. 73, 122, 162, 168, 203, 204, 205, 265, 442, 443, 445-2, 507, 662-2, 664, 737, 930, 947, 949, 959, 961, 963-2, 972, 1076, 1077, 1081, 1203, 1554, 1725, 1728-2, 1731, 1743, 1744, 1759, 1766,

1779, 1784, 1788, 1790, 1795, 1797, 1804, 1807-2, 1819, 1836, 1837, 1841, 1910, 2002

[55]

aḳ -: Akmak.

a.- ḳan 414

[1]

aḳayt -:

(küzlerĕn) a.- ıp 1488, 1644, 1698

[3]

aḳça: Para.

a. 562, 993, 1001, 1053, 1082, 1095, 1123, 1176

a.+ ġa 1049, 1286

a.+ lar 1124

a.+ larnı 609, 1082, 1122, 1125

a.+ ñ 921

a.+ nı 801

a.+ sın 803, 1923

[20]

aḳçalı: Paralı.

a. 1171

[1]

aḳıl: *Ar.* Akıl.

a.+ ı 890

[1]

aḳıllı: Akıllı, akıllıca, mantıklı.

a. 52, 979, 1051

aḳıllı it -: Akıllılık etmek.

a.- e idĕ 983

[4]

aḳır -: Pek kuvvetli bağırmak.

a.- asıñ 2002

a.- dı 1604

a.- maḳçı 458

a.- uvıña 2000

[4]

aḳla -: Suçsuzluğunu kabul etmek, aklamak.

a.- v 231

[1]

aḳrın: 1. Yavaş, ağır.

a. 931-2

2. Yavaşça, acele etmeden.

a. 08, 235, 1243

3. Sakince, gürültü etmeden.

a. 160, 706, 745

[8]

aḳsa -: Aksamak.

a.- y(aḳsıy)963-2

[2]

aḳsaḳ: Aksak.

a. 674

[1]

aḳsat -: Aksatmak.

a.- a idĕ 1155

[1]

aḳtıḳ: Son, en sona kalmış.

a. 140, 330, 350, 370, 406, 514, 609, 1517, 1556

[9]

al -: 1. Almak.

a. 797

a.- dı 716

a.- ġannar 1535-2

a.- ıp 271, 610, 802, 961, 1084, 1357, 1411, 1531, 1556, 1878, 1895, 1952, 1990
a.- ıp toruvın 1365
a.- ıym 1880
a.- mav 1364
a.- uv 1189, 1364
2. Ele geçirmek, kazanmak.
a.- dılar 1970
a.- ıp 1199
a.- uv 855
3. Kız almak, evlenmek.
a.- ırġa 889
4. Satın almak.
a.- a 1826
a.- masañ 1744
a.- am 1788
a.- dı 443, 1322, 1931
a.- dılar 1808
a.- dıñmı 1640
a.- ġan 1098
a.- ġanıbızġa 1923
a.- ġanıñ 1710
a.- ġansıñ 1434, 1449
a.- ıp 1041, 1045, 1317, 1348, 1374, 1735, 1937
a.- ıp birmiysĕñ 1647
a.- ıp birĕrge 1766
a.- ıp birseñ 1743
a.- ırbız 1398
a.- ırġa 1042, 1046, 1055, 1779, 1784, 1807
a.- ırġa buldı 1048
a.- maķçı bulıp tora 1914
a.- mıy 1744
a.- mıyça 1937
a.- sañ 1049, 1725
a.- uv 1056, 1734
5. Göreve, işe almak.
a. 774
a.- ġan 777
a.- ıp ķalsa 626
a.- ıp ķalsam 785
6. Sahip olmak.
a.- ıp 572
a.- uvın 166
7. Çıkarmak.
a.- a 1465-2
8. Cevap almak.
a.- a almıy idĕ 1514
a.- a almaġaç 1794
9. Nefes almak.
a.- dı 1519
a.- ıp 25
a.- ırġa 927, 1899
a.- maġanlıķları 744
a.- maslıķ 1601
10. Almak, yapmak, görev üstlenmek.
alıp baruvçı 1190
11. Bir duygunun içine girmek.
a.- dı 148, 170
a.- ıp 72
12. Herhangi bir durumu kabul etmek.
alıp barırġa 474
13. Yardımcı eylem.
buldıra a.- a iken 489

ĕçe a.- abız 1402
kürĕnĕp a.- arġa 274
ķapķalap a.- ası idĕ 1522
açulanıp a.- dı 750
açuvlanıp a.- dı 1962
aġuvlap a.- dı 778
ĕşlep a.- dı 19
ırjayıp a.- dı 1606
isnep a.- dı 1747
ķarap a.- dı 1559
ķıyulanıp a.- dı 1428
ķızdırıp ta a.- dı 1977
kürĕp a.- dı 1235
maķtap a.- dı 1911
örĕlĕp a.- dı 1722
öyreneр a.- dı 1168
salıp a.- dı 1765
suġıp a.- dı 1684
töçkĕrĕp a.- dı 720
übĕp a.- dı 1727
ügĕtlep a.- dı 1663
pışıldaşıp a.- dılar 744
ķulın küterĕp a.- ġaç 639
törtkelep a.- ġalıy idĕ 1180
biyĕtkelep a.- ġalıy torġan idĕ 1627
cıyıp a.- ġan 343
kötĕp a.- ġan 88
öyreneр a.- ġan idĕ 470
çolġan a.- ġanday 1353
çolġap a.- ġanday 257, 393
ķaplap a.- ġanday 127
ķurķıtķalap a.- ġanġa 1004
çĕmĕtĕp a.- ıp 67
çolġan a.- ıp 384
çolġap a.- ıp 181
ķaplap a.- ıp 375
östĕrep a.- ıp 1852
ķapķalap a.- ırġa 1537
çıġa a.- ırlıķ 1925
basa a.- ırlıķ 402
ķapķalap a.- ıyķ 1526
işĕttĕre a.- lmıyça 1983
eyte a.- mıyça 806
ķavışa a.- mabız 893
bara a.- madı 555
bĕtĕre a.- madı 970
bula a.- madı 576
buldıra a.- madı 165, 1798, 1824, 506
cibere a.- madı 605, 1445
çıġa a.- madı 932
ĕşliy a.- madı 876
ḫereketlendĕre de a.- madı 179, 509
işĕte a.- madı 714
ķarap tora a.- madı 534
kitĕre a.- madı 440
küre a.- madı 502, 578
kütere a.- madı 1086
tora a.- madı 505
tota a.- madı 1153
uylıy a.- madı 498
yoķlıy da a.- madı 1769
ala a.- maġaç 1795
basa a.- maġan 447

eyte a.- maġan 349
ķala a.- maġanġa 1144
turı kitĕre a.- maġanġa 877
añlıy a.- masa 1665
yoķlıy a.- masa 1338
uvyata a.- masalar 101
çıġa a.- maslıķ 912
çıġara a.- massıñ 1435
añlıy a.- mavına 965
ķaldıra a.- mayaçağına 451
ayıra a.- mıy 1977
bire a.- mıy 133
buldıra a.- mıy 459
çıdaşa a.- mıy 1764
ĕşley de a.- mıy 1002
küme a.- mıy 545
ala a.- mıy idĕ 1514
añlıy a.- mıy idĕ 456
arttıra a.- mıy idĕ 603
ayıra a.- mıy idĕ 1969
basa a.- mıy idĕ 590
buldıra a.- mıy idĕ 303
oçına çıġa a.- mıy idĕ 588, 1216
ķala a.- mıy idĕ 1150
tora a.- mıy idĕ 1986
yoķlıy a.- mıy idĕ 1099
tota a.- mıybız 920
bĕtĕre a.- mıyça 370
bire a.- mıyça 310, 1240
çıdaşa a.- mıyça 1359
eyte a.- mıyça 1949
sıya a.- mıyça 1392
sıyışa a.- mıyça 38
taba a.- mıyça 687, 1007, 1051
töşĕne a.- mıyça 18
tuya a.- mıyça 120
reḫetlene de a.- mıylar 997
basa a.- mıylar idĕ 167
buldıra a.- mıym 818
kütere a.- mıym 818
atlıy a.- mıysıñ 1981
(ķarşı) a.- ġan idĕ 1039, a.- uvı 1608
(satıp) a.- ġan 815, a.- ġanın 1062, a.- madı 1046
(iske) a.- ıp 1681
(soraşıp) a.- ıp 1993
(ayaķķa) da a.- ırlıķlar 1745
[209]

al (I): Ön, ön taraf, ileri.

a.+ ġa 172, 405, 498, 499, 500, 502-2, 518-3, 520-2, 521, 522, 604, 605, 1786

a.+ ġaraķ 142

[18]

al (II): Beyazımsı kırmızı, açık kırmızı.

a. 203, 222

[2]

alalı-ķolalı: Alacalı, benekli.

a. 1406, 1470, 1864

[3]

alar: "o" zamirinin çokluk şekli.

a. 230, 250, 338, 496, 525-2, 538, 703, 947, 1101, 1466

a.+ da 538

a.+ ga 938

a.+ ġa 678, 1197, 1254

a.+ nı 142, 199, 508, 537, 1745

a.+ nıñ 480, 531-2, 660, 865

[26]

alaşa: Kısırlaştırılmış aygır.

a.+ ġa 953

a.+ sı 569

[2]

alay: 1. Öyle.

a. 991, 1702, 1891

a. iken 1281

2. O derece, o kadar.

a. 868, 1046, 1722, 1930

a.+ mı 1415

[9]

alda: 1. İleride.

a. 937

2. Önce.

a. 407

[2]

alda -: Yalan söylemek, kandırmak, hıyanet etmek.

a.- ġan 1821

[1]

aldağı: İlerideki.

a. 251

[1]

aldan: 1. Önden, ön taraftan.

a. 449

2. Önceden.

a. 198, 698, 1204, 1339, 1347

[6]

aldaş -: Hile yapmak, yalan söylemek, aldatmak.

a.- ıp 1358

[1]

aldı: 1. Ön, ileri. **krş. al**

a. 1920

a.+ ġızda 618

a.+ na 103, 128, 130, 152, 184, 349, 441, 532, 586, 694, 702, 703, 747, 971, 1053, 1211, 1544, 1668, 1707, 1795, 1802, 1883, 1888

a.+ nda 230, 524, 699, 751, 972, 1053, 1153, 1383, 1586, 1975

a.+ ndağı 15, 181, 428, 708, 941, 957, 1489, 1886

a.+ ınnan 639, 942

2. Önce.

a.+ ınnan 31

[46]

aldır -: Satın aldırmak.

a.- dır 1917-2, 1918

[3]

alın -: Alınmak.

a.- ıp 1940

a.- mağan 1837

(ḳarşı) a.- açağına 37

(satıp) a.- gan 1884

[4]

allayar: *Rus.* Dindar, Allah korkusu olan.

a. 850

[1]

alleya: *Rus.* Etrafına ağaçlar dikili yol.

a. 117, 168

a.+ ġa 224

a.+ nıñ 224

a.+ sı 199

[5]

alma: Elma.

a. 1878

a.+ lar 1863

a.+ nı 1878, 1880, 1881

[5]

almaġaç: Elma ağacı.

a.+ ķa 99

[1]

almaştır -: 1. Değişmek.

a.- maslıķ 185

2. Nöbet değiştirmek.

a.- ırġa 481

(cĕn) a.- ġan 862

[3]

alpavıt: Asilzade, bey.

a. 579, 679, 681

a.+ nıñ 673

[4]

alsu: Açık kırmızı renk, pembe.

a. 53

[1]

altı: Altı.

a. 1035, 1811, 1858

a.+ dan 910

a. idĕ 1137

altı ġına idĕ 1579

[6]

altı un: bk. **altmış**

a. 1966

[1]

altın: Altın.

a. 760, 1082, 1084, 1085, 1095, 1123, 1203

[7]

altınçı: Altıncı.

a. 838

[1]

altınla -: Altınlamak, yaldızlamak.

a.- p 1645

[1]

altınlı: Altınlı.

a. 1647, 1656

[2]

altışar: Altışar.

a. 829, 852

[2]

altmış: Altmış.

a. 921

[1]

alyapķıç: Gömlek üstüne giyilen koruyucu kıyafet, önlük.

a. 175

a.+ ı 206, 1495

a.+ ın 724

[4]

amin: *Ar.* Amin.

A. 1019, 1025, 1393

[3]

ana: Ana, anne.

a. 681

a.+ ña 517

a.+ sı 36, 530, 684, 1401

a.+ sın 1160

a.+ sınıñ 314

[8]

aña: "o" zamirinin yaklaşma durumu şekli.

a. 06, 236, 989, 1062-2, 1071, 1101, 1105, 1296, 1766

[10]

añar: bk. **aña**

a. 29, 36, 74, 76, 83, 129, 131, 236, 237, 256, 260, 273, 313, 320, 324, 348, 408, 415, 449, 463, 508, 570, 572, 590-2, 600, 681, 684, 714, 811, 833, 909, 927, 945, 988, 1575, 1661

a.+ ğa 683

[38]

anda: "o" zamirinin bulunma durumu şekli.

a. 08, 635, 917, 1687

[4]

andıy: Öyle, onun gibi.

a. 692, 985, 989

[3]

añğı-miñğĕ: Aptal, akılsız, ahmak.

a. 522, 1549

[2]

anı: "o" zamirinin yapma durumu şekli.

a. 11, 41, 56, 83, 101-2, 106, 123, 124, 131, 132, 148, 170, 245, 256, 267, 290, 303, 304-2, 316, 384, 388, 402, 407, 418, 442, 458, 459, 463, 474, 493, 514, 521, 622, 624, 647, 672, 697, 752, 825, 827, 869, 945, 1052, 1077, 1106, 1124, 1152, 1156, 1171, 1203, 1241, 1270, 1282-2, 1352, 1373, 1461, 1537, 1563, 1596, 1603, 1622, 1635, 1650, 1667, 1687, 1747, 1821-2, 1831, 1842, 1846, 1876, 1879, 1917, 1918, 1969, 1996

a.+ sı 916, 917

a.+ sın 765

a.+ sına 454

[84]

anıñ: "o" zamirinin ilgi durumu şekli.

a. 08, 18, 22, 23, 26, 27, 30, 34, 38, 44, 51, 54, 64, 71, 74, 103, 104, 106, 115, 118, 126, 128, 130-2, 163, 165, 167, 178, 181, 201, 203, 219, 220, 223, 257, 258, 275, 276, 292, 293, 302, 311, 313, 316, 328, 329, 333-2, 344, 374, 390, 407, 427, 430, 437, 439, 441, 451, 485, 486, 492, 504, 512, 519, 526-2, 529, 530, 532, 533, 537, 556, 575, 578, 580, 593, 606, 623, 679, 656, 659, 663, 717, 718, 719, 720, 759, 774, 779, 782, 819, 826, 835, 837, 860, 889, 928, 930, 934, 935, 938, 942, 947, 949, 977, 983, 992, 1010, 1049, 1051, 1059, 1062, 1063, 1064, 1087, 1102, 1113, 1142, 1144, 1169, 1182, 1184, 1188, 1590, 1215, 1255, 1287, 1296, 1297, 1304, 1305, 1307, 1354, 1363, 1383, 1551, 1559, 1560, 1564, 1568, 1569, 1579, 1595, 1625, 1654, 1700, 1723, 1729, 1730, 1739, 1765, 1778, 1796, 1841, 1898, 1996, 2000

[157]

anısı: "o" zamiri.

a.+ n 1390

a.+n (ansın)456

[2]

anısı-monısı: Onu bunu.

a.+n - m.+n (ansın-monsın)1372

[1]

anker: *Rus.* Çapa, saat mekanizması düzgün çalışmasını sağlayan saat parçası.

a. 1578

[1]

añla -: Anlamak.

a.- dı 964

a.- maġan 326

a.- maġanġa 82, 1685

a.- mavlarına 1276

a.- r 947

a.- rlıḳ 1903

a.- y almasa 1665

a.- y almavına 965

a.- y almıy idĕ 456

[10]

añlaş -: Anlaşmak, birbirini anlamak.

a.- tılar 948

[1]

añlaşıl -: Anlaşılmak, belli olmak.

a.- maġan 20, 107, 127, 180, 181, 218, 262, 1215

[8]

añlat -: Anlatmak, açıklamak.

a.- ıp 159

a.- ıp birüvçĕ 590

a.- ırġa 328, 877, 893, 1444

a.- ḳan 395

a.- maḳçı idĕ 131

a.- tı 747, 783

[10]

annan: 1. "o" zamirinin uzaklaşma durumu şekli.

a. 129, 419

2. Oradan.

a.1852

[3]

annan-monnan: Oradan buradan, çeşitli taraflardan.

a. 1367, 1404, 1783

[3]

antun: bk. **altı un**

a. 1964

[1]

ap-aḳ: Apak, bembeyaz.

a. 73, 206

[2]

apara: Hayvanlara içirilmek için una batırılarak hazırlanan koyu su.

a.+ ġa 1620

[1]

aprel: *Rus.* Nisan.

a.+ nĕñ 1315

[1]

aptıra -: Şaşırıp kalmak, telaşlanmak.

a.- dıñ 1007

a.- ġan 1279

a.- madı 1838

a.- p 18, 186, 1363, 1463, 1490, 1548, 1983

a.- p bĕttĕ 1051

a.- p ḳalıp 1272, 1429

a.- p ḳaldı 687, 799, 1240, 1479, 1820

a.- p tordı 1800

[19]

aptıraş: Şaşkınlık, şaşakalma.

a.+ ta 17, 185, 310

[3]

aptıraş -: Karşılıklı şaşırmak.

a.- ıp 1365

[1]

aptırat -: Muhtaç duruma düşürtmek.

a.- tılar 1843

[1]

ara: 1. Toplu bulunan nesnelerin ve kimselerin içi, iç.

a.+ larınnan 724

a.+ sına 283, 1678

a.+ sında 465, 533, 663, 711, 873, 1114, 1223

a.+ sındaġı 53

a.+ sınnan 201, 708, 715, 1161, 1545

2. Zaman, süre, an.

a.+ da 470, 701, 708, 734, 737, 755, 800, 954, 1007, 1349

3. İki olgu, olay veya kişinin içinde bulunma.

a.+ dağı 1327

a.+ ġa 897

4. Kişilerin veya toplulukların birbirine karşı olan durumu veya ilgisi.

a.+ sında 964

a.+ sı 902

[30]

aralaş -: Katılmak, karışmak.

a.- ıp 512

[1]

aralaş: Arasında, karışık.

a. 1864

[1]

arba: At veya öküz arabası.

a.+ sı 1340

a.+ sına 1339

[2]

arçı -: Çöp, kir, çamur vb. şeylerden arındırmak, temizlemek.

a.- p 1241

[1]

arġamaḳ: Çok hızlı koşan at, küheylan.

a.+ ḳa 924

a.+ larda 574

[2]

arı -: Yorulmak, hâlsizleşmek, takatsiz kalmak.

a.- ġaç 1902

a.- ġan 482

a.- p 1370, 1493

a.- mıy (armıy)1253

[5]

arın -: Temizlenmek, arınmak.

a.- ıp tormıylar idĕ 1143

[1]

arıslan: Arslan gibi kimse.

a. 499

[1]

arış: Çavdar.
a. 544, 688
a.+ ıñnı 613
a.+ larġa 543
[4]
aristoḳratlıḳ: Soyluluk.
a. 75
[1]
arḳasında: Sebebiyle, vesilesiyle.
a.+ 294, 1193, 1226, 1717, 1992
[5]
arḳılı (I): Bir şeyin eni boyunca, enine doğru, enlemesine.
a. 16
[1]
arḳılı (II) : Boylu boyunca, bir baştan bir başa, tamamınca.
a. 27, 118, 136, 168, 827
a.+ ġa 1816
[6]
arşınlı: Arşınlı.
a. 1804
[1]
art: Arka.
a. 955
a.+ ı 1920
a.+ ın 1812
a.+ ına 231, 242, 724, 835, 1117, 1471, 1483, 1520
a.+ ında 120, 121, 345, 1003, 1222, 1491, 1571, 1863
a.+ ındağı 09, 118, 125, 128, 490
a.+ ınnan 113, 261, 409, 577, 579, 659, 677, 702, 703, 717, 718, 719, 962, 963, 1342, 1780, 1853
a.+ ḳa 484, 1859
a.+ ta 1074, 1482
a.+ tan 718, 1463
artına töş -: Ardına düşmek, peşinden gitmek.
a. -üv 391
[48]
art -: Artmak, çoğalmak.
a.- a 446
a.- madı 1249
a.- tırdı 108
[3]
artıġraḳ: 1. Gereğinden daha fazla.
a. 1166
2. En gereksiz.
a. 1679
[2]
artıḳ: 1. Gereğinden fazla, artık.
a. 1230, 1327-2
2. Gereksiz, ihtiyaç olmayan.
a. 1339, 1746
3. Çok, fazla.
a. 313, 340, 575, 806, 1092, 1287, 1326, 1352, 1424, 1664, 1786, 1877, 1918
4. Üstün.
a. 207, 356
artıḳ itĕp: Çokça.
a. 1596
[21]
artıḳlıḳ: Fazlalık, çokluk.

a. 815

[1]

artist: *Rus.* Sanatçı, artist, hüner sahibi.

a.+ larġa 1207

[1]

artlı:

(běr-běr) a. 387, 942

[2]

arttır -: Arttırmak, çoğaltmak.

a.- a almıy idě 603

a.- ġan idě 1298

a.- ġanlığı 1239

a.- ġanlığın 251

[4]

arzan: *Far.* Ucuz.

a. 1310, 1729, 1917-2

[4]

arzanraḳ: En ucuz.

a.+ ḳa 1309, 1334

[2]

as: bk. **ast**

a. 1735

a.+ ḳaraḳ 232, 595

a.+ lı 1591, 1838

(**tamaḳ**) a.+ ları 74

[4]

asılın -: Asılmak, tutunmak.

a.- ıp 368, 1841, 1978, 1986

[4]

asılındır -: Asılmak.

a.- ıp 43

[1]

asḳı: Alttaki, aşağıdaki.

a. 520, 1690

[2]

asla: *Ar.* Hiçbir zaman, hiçbir şekilde, katiyen.

a. 1194

[1]

asra -: Gönülde herhangi bir şeye karşı bir his, duygu saklamak, bulundurmak.

a.- y idě(asrıy idě) 455

[1]

asrav: Ev işleri yapan hizmetçi kız, halayık.

a.+ ġa 824

a.+ ı 1484

a.+ ına 900

a.+ ların 849

a.+ larnıñ 811, 1158

a.+ nıñ 901

[7]

ast: Alt, aşağı.

a.+ ın 959

a.+ ına 1894

a.+ ında 73, 196, 224, 495, 500, 555, 558, 835, 837, 1569, 1983

a.+ ındağı 65, 273, 283, 405, 501, 830

a.+ ınnan 372, 726, 1635, 1676, 1836, 1900, 1922

a.+ ıñnan 675

astın öske kitěr-: Altını üstüne getirmek, alt üst etmek.

a.- gen 495

(ayaḳ) a.+ ına tězleněp 780

(cir) a.+ ında 570

(ḳul) a.+ nda 1253, a.+ ndağı 390

[32]

aş: Yemek, aş.

a. 1619, 1629, 1898, 1939-2, 1940

a.+ lar 1260

a.+ larınnan 851

a.+ larnıñ 1621

a.+ tır 1238

[10]

aşa -: Yemek yemek.

a.- ġan 1941, 851, 886

a.- ġannar 1536

a.- ġız 968

a.- maġan 1525

a.- mıylar 1270, 966, 969

a.- mıysıñ 1629

a.- p 1507, 1513, 1520, 1531, 1620, 968

a.- r idĕ 967

a.- rġa 585

a.- ysı 1623

a.- ysım 1500, 1504

a.- ysıñ 1508

[22]

aşal -(I): Yenilmek.

a.- dı 1260

[1]

aşal -(II): Aşınmak, yıpranmak.

a.- ıp 1749

[1]

aşamlıḳ: Yiyecek, azık.

a. 1510, 1516

[2]

aşar: Nimet, rızk, yiyecek.

a.+ ġa 1500-2, 1504, 1513

[4]

aşarlıḳ: Yenecek, yemeye layık.

a. 638, 643

[2]

aşat -: Yemek yedirmek.

a.- ıp 85

a.- uv 789

2. Bakmak, yetiştirmek, beslemek.

a.- ıp 64

[3]

aşav-ĕçüv: Yiyecek içecek.

a.+ nĕñ 911

[1]

aşıḳ -: Acele etmek.

a.- asıñ(aşıġasıñ)1662

a.- ıp(aşıġıp)138, 182, 198, 231, 1071, 1375, 1488, 1783

a.- ma 1433

a.- mıyça 224, 1059

a.- tır 1460

a.- tırdı 278

[14]

aşıḳtır -: Acele ettirmek.

a.- dı 123

[1]

aşlıḳ: Tahıl, ekin.

a.+ ı 547

a.+ larnı 547

a.+ larnıñ 729

[3]

aşyavlıķ: Sofra örtüsü.

a.+ ları 1940

a.+ nıñ 1241

[2]

at: At.

a. 581, 600, 945-2

a.+ ı 405, 575, 678, 1583

a.+ ıbız 691

a.+ ın 689

a.+ ına 365

a.+ ķa 850, 954

a.+ lar 317, 673, 692

a.+ ları 658, 673, 680

a.+ ların 398

a.+ larnıñ 371, 675

a.+ nıñ 407, 945, 1033

[25]

at -:

(çeçek) a.- ıp kilgen 688

[1]

ata: Ata, baba.

a. 469, 989, 1160, 1722

a.+ ları 1094, 1322

a.+ sı 21, 115-2, 489-2, 490-2, 683, 720, 879, 1152

a.+ sına 683

a.+ sınıñ 111, 314, 651

a.+ sınnan 122, 449, 853

[24]

ataka: *Rus.* Hücum.

a.+ ġa 497

[1]

ataķlı: Ünlü, tanınmış.

a. 1992

[1]

atası: Doğrusu, gerçekten de.

a. 1667

[1]

atla -: Adımlamak.

a.- dı 1638

a.- ġan 1512

a.- ġan idĕ 1825

a.- p 198, 1590, 1978

a.- r 1826

a.- vların 138

a.- y almıysıñ 1981

[9]

atlan -: 1. Ata binmek.

a.- ġan 365

2. At üstüne biner gibi bir şeyin üstüne çıkmak.

a.- mıy 1179

[2]

atlat -: Adımlatmak.

a.- ıp 225

[1]

atlı:

atlı ġasker: Atlı asker süvari.

a.+ lerněñ 400

[1]

atna: *Far.* Hafta.

a. 892

a.+ dan 919

[2]

atnakiç: Perşembe.

a. 83, 1374

[2]

atsız: Atı olmayan.

a. 443

[1]

av: Av.

a.+ ġa 220

[1]

av -: Yıkılmak, yan yatmak.

a.- dı 527

[1]

avaz: *Far.* Ses, seda.

a. 564

[1]

avıl: Köy, oba.

a. 1326, 552, 811, 812

a.+ da 570

a.+ dan 552

a.+ ġa 701

a.+ ı 1687

a.+ ına 558

a.+ ınıḳı 727

a.+ ların 438

a.+ larına 549

a.+ nıḳı 707

a.+ nıñ 654

[14]

avır: 1. Ağır, hafif olmayan.

a. 558, 834, 1842

2. Ağır, kaygılı, üzücü.

a. 325, 422

a. idĕ 473

3. Yavaş hareket eden.

a. 677, 1018

4. Zor, meşakkatli.

a. 471, 591, 687, 811, 909-2, 938, 947, 1197

5. Çok, büyük.

a. 313, 333, 375, 407

avır itĕp: Yavaşça.

a. 406

[22]

avır -: Hasta olmak, bir hastalıkla karşılaşmak, bir tarafı ağrımak.

a.- ġan ikensĕñ 917

[1]

avıray -: 1. Ağırlaşmak.

a.- ıp 1343

2. Kötüleşmek.

a.- a 596

a.- a bara 906

a.- dı 729

a.- ġan 596

[5]

avırayt -: Ağırlaştırmak.

a.- ıp 422

[1]

avırlıḳ: 1. Ağırlık.

a.+ ları 1342

2. Zorluk, müşkül.

a.+ ınnan(avırlığınnan)912

[2]

avırt -: Fiziki bir ağrıyla acı çekmek, acımak.

a.- a 1105

[1]

avıruv: 1. Hasta, sağlıksız, ağrılı.

a. 780, 910, 939

a.+ lar 918

2. Hastalık.

a. 1188

a.+ dan 940

a.+ ı 912

a.+ ıñ 2005

a.+ ına 1655

a.+ ınnan 441

a.+ nı 1730

(ĕç) a.+ınnan 442

[12]

avış -: Bir tarafa yığılmak, eğilmek, yana yatmak.

a.- ḳan idĕ 151

[1]

avıştır -: Bir tarafa eğiltmek.

a.- ıp 68, 142

[2]

avız: Ağız.

a. 1143

a.+ ı 1680, 1746

a.+ ın 862, 1426, 1644, 1711, 1716, 1746, 1751

a.+ ına 640, 1452, 1897

a.+ ında 548

a.+ ınıñ 1680, 2003

a.+ ınnan 115, 930, 970, 1128, 1697

2. Giriş yeri, baş kısım.

a.+ ınnan 145

avız ĕçĕnnen: Kendi kendine, ağzının içinden.

a. 13, 263, 1600, 2003

avız it-: Tatmak, tadına bakmak.

a.- ik 1267

[27]

avlaḳ: Issız, sakin, tenha.

a. 199

[1]

avna -: 1. Ağnamak, debelenmek, yerde yuvarlanmak.

a.- p yatḳan 501

2. Oyalanmak.

a.- p 1771

[2]

avtomobil: *Rus.* Otomobil, araba.

a. 1137-3, 1138

a.+ lerde 1015

a.+ nĕñ 1034

[6]

ay (I): 1. Ay.

a. 261, 272

a.+ ġa 262, 263

a.+ nıñ 272

2. Bir ay.

a.+ dan 1058, 1102

a.+ ına 839

a.+ ınıñ 05, 25

a.+ lar 1286

[11]

ay (II): 1. Acı veya sızlanma.

a. 1133

2. Şaşırma.

a. 1773

[2]

aya -: Merhamet etmek, acımak, esirgemek, şefkat göstermek.

a.- madılar 338

[1]

ayaḳ: Ayak.

a. 47, 194, 501, 562, 754, 1772, 1836

a.+ ı 405, 556, 780, 1974, 1996

a.+ ım 728, 1982-2

a.+ ımnı 1695, 1709

a.+ ın 556, 558, 1638, 1788, 1898, 1993, 1998

a.+ ına 1796, 1798, 1799, 1805, 1806, 1985

a.+ ında 1823

a.+ ındağı 414, 1591

a.+ ınnan 1819

a.+ ıñnı 1981

a.+ ıñnıñ 1736

a.+ ḳa 559, 1910

a.+ lar 910

a.+ ları 1613, 1778

a.+ larım 1710

a.+ ların 58, 225, 939, 1755

a.+ larınıñ 138

a.+ nıñ 560

a.+ tan 717

ayaḳ astına tĕzlen -: Ayaklarına kapanmak, diz çökmek.

a.- ĕp 780

ayaḳ bas-: Ayak basmak, girmek.

a.- ḳan 1302

ayaḳ kiyĕmĕ: Ayakkabı.

a. 1710, 1785

ayaḳḳa al -: Giymek.

a. da a.- ırlıḳlar 1745

ayaḳḳa bas-: 1. Ayağa kalmak.

a.- tı 712

a.+ ına b.- uv 1985

2. Yürüyebilmek, düzgün yürümek.

a.+ına da b.- a almaġan 447

ayaḳları ḳalma -: Ayaklarında hâl kalmamak.

a.- ġan idĕ 1974

ayaḳtan yıḳ -: Devirmek, yıkmak, güçsüz bırakmak.

a.- madı 443

a.- tı 549

[59]

ayaḳlı: Ayaklı, ayağı olan.

a. 710, 861

[2]

ayaz: Bulutsuz, açık hava.

a. 1379

[1]

ayġır: Aygır.

a. 599, 692

[2]

ayır -: 1. Ayırmak, uzaklaştırmak.

a.- a almıy 1977

a.- dı 477

2. İki nesne arasındaki değişikliği anlamak, fark etmek.

a.- a almıy idĕ 1968

[3]

ayırıl -: Ayrılmak.

a.- ası 257

a.- uv 324, 325

[3]

ayırılış -: Birbirinden ayrılmak.

a.- tılar 252

a.- uv 322

[2]

ayırım: Ayrı, tek başına, başlı başına, münferit.

a. 227, 364-2

[3]

ayırma: Fark, ayrım.

a.+ ları 1865

[1]

ayıruça: Özellikle, özel olarak.

a. 106, 1224

[2]

az: Az, biraz, herhangi bir şeyin küçük kısmı, küçük miktar.

a. 18, 34, 86, 183, 492, 822, 1309, 1507, 1508, 1625-2, 1723, 1797

[13]

azaplan -: Uğraşmak.

a.- ıp 295

a.- ıp torġanda 1087

a.- sa 1086

[3]

azıḳ: Azık, yiyip içmek için hazırlanmış maddeler.

a.+ ları 585

[1]

azraḳ: Daha az.

a. 793

[1]

B

bab: *Ar.* Konu.

b.+ ta 1637

[1]

baba: 1. Baba.

b.+ larınnan 989

b.+ sı 683

b.+ sına 684

2. Dede.

b.+ sınıñ 671

[4]

babaḳay: Dedecik.

b.+ ım 669, 671

[2]

babay: bk. **baba**

b. 665, 667

[2]

badyan: *Rus.* Anasonun bir çeşidi.

b. 719

[1]

bağana: 1. Yere çakılan ağaç direk.

b.+ ġa 943

2. Kapı pervazı.

b. 695

b.+ ġa 941

3. Sütun.

b. 1109-2, 1117-2

[7]

bağanalan -: Uzun direk şeklinde olmak.

b.- ıp 372

[1]

bağışla -: Adamak, karşılıksız bağışlamak.

b.- p 377

b.- y idĕ(bağışlıy idĕ)514

[2]

baḳa: Kurbağa.

b.+ lar 07

[1]

baḳça: *Far.* Sebze, meyve, çiçek veya ağaç yetiştirilen yer, bahçe.

b. 12, 25, 27, 28, 69, 261

b.+ da 1402

b.+ dağı 1489

b.+ dan 177, 427

b.+ ġa 64, 146, 195, 1400, 1403, 1410-2, 1411, 1431

b.+ larınnan 821

b.+ nı 64, 1462

b.+ nıñ 97, 199, 212, 238, 240, 282

b.+ sı 1323-2

b.+ sında 03

b.+ sınnan 1456

[32]

baḳçalı: Bahçesi olan, bahçeli.

b. 1316

[1]

baḳır: Bakır.

b. 1083

[1]

bala: 1. Çocuk.

b. 1142, 1144

b.+ dan 831

b. idĕ 1142

b.+ lar 1328, 1489

b.+ larġa 1147

b.+ nı 774

2. Yavru.

b.+ sın 265

3. Evlat.

b. 564

b.+ lar 640, 642, 663-2

b.+ ları 530, 1422

b.+ larığızını 620

b.+ ların 789

b.+ larına 450, 645

b.+ m 517, 805

b.+ nıñ 690, 699

b.+ sı 1427, 1440

bala çaḳ: Çocukluk çağı.

b.+ ında(çağında)29, 1142

[27]

bala-çaġa: Çocuklar, çoluk çocuk.

b. 907

[1]

balaḳ: Pantolon paçası.

b.+ ları 1816

[1]

balaḳay: Yavrum, evladım.

b. 191, 2005

[2]

balavız: Bal mumu.

b. 1921

[1]

balçıḳ: Çamur, balçık.

b.+ ınnan(balçıġınnan)103

b.+ tan 467

[2]

balıḳ: Balık.

b. 1870

[1]

balnis (bolnitsa): *Rus.* Hastahane.

b. 918

[1]

baltır: Konç, çizmenin koncu.

b.+ ına 235

[1]

bank: *Rus.* Banka.

b. 1596

[1]

bar -: 1. Gitmek, belli bir yöne hareket etmek.

b.- a 1456

b.- a idĕ 138, 654

b.- a torġaç 1597, 1790

b.- a torġan 1989

b.- a almadı 555

b.- açaḳ idĕ 521

b.- açaḳ 90

b.- alar idĕ 1786

b.- alar iken 1072

b.- asıñ 1715

b.- dı 502, 798, 1075-2

b.- ġan 137

b.- ġan 231

b.- ġanda 231, 522, 1577, 1978

b.- ıp 84, 314, 755, 1105, 1356, 1359, 1562, 1646, 1808, 1854

b.- ıp cite 1632

b.- ır 1844

b.- ır idem 1708

b.- ırġa 91, 113, 285, 1342, 1683, 1725, 1766

b.- ırlıḳ 1678

b.- mas idĕm 1678

b.- mıysıñ 1715

b.- uvdan 226

b.- uvı 225

b.- uvın 1709

b.- uvına 142

b.- uvınnan 1856

b.- mıym 1691

2. Devam etmek, sürmek, cereyan etmek.

b.- dı 1945

b.- ġan idĕm 1696, 1697

b.- madı 21

3. Zaman geçmek.

b.- a tora 561

b.- a torġaç 1950

4. Bir sözün veya konuşmanın gidişatı.

b.- ġanlıġın 1713

5. Yardımcı eylem.

zuraya b.- a idĕ 446

tanıp b.-a 623

avıraya b.- a 906

ruḫları küterĕlgennen küterĕle b.- a idĕ 1372

yomşarġannan yomşara b.- a idĕ 1570

naçarlana b.- dı 560

zuraya b.- dı 1189

size b.- ġan 591

yuḳḳa çıġa b.- ġan 630

canlana b.- ġanġa 1371

çıġıp b.- ġanda 1404

yota b.- ıp 1626

alıp b.- ırġa 474

alıp b.- uvçı 1190

barıp çıḳ -: Gerçekleşmek, hayata geçmek.

b.- sa 613

(ḳarşı) b.- ġanday 326, b.- uvdan 329

[75]

bar: 1. Var, mevcut.

b. 454-2, 580, 623, 782, 1263, 1323, 1654, 1731, 1804, 1931

b. idĕ 79, 122, 445, 456, 462, 1185, 1308, 1480, 1765

b. iken 921, 1133

b. mı 791

2. Bütün.

b. 416

3. Kendinden önce -ası/-esĕ eki alan eylemlerle birlikte gereklilik ve istek bildirir.

b. 1114, 1233, 1461

[27]

baraban: *Rus.* Davul, trampet.

b. 270, 497

[2]

barabız: Köyden gelip şehirde kızakla insan taşıyan arabacı.

b. 1846, 1848, 1853, 1858

b.+ nıñ 1859

[5]

barı: Hepsi, bütün, tamamen.

b. 853, 1402, 1945

b.+ sı 643, 739, 1110, 1122, 1123-2, 1458, 1471, 1543

b.+ sın 39, 1646

[14]

barıbĕr: 1. Zaten, yine de, nasıl olsa da, hepsi bir.

b. 1162, 1266, 1678

2. Ama, faka, gene de, ne de olsa.

b. 933, 1744

[5]

barış: Gidiş, seyir.

b. 270

[1]

barlıḳ (I): Bütün, hepsi, her.

b. 111, 116, 130, 163, 473, 904, 1399

b.+ ına 1319

[8]

barlıḳ (II): Varlık, var olma, mevcut.

b. 608, 831, 927

b.+ ın 346, 589, 1621, 1653, 1721

[8]

barmaḳ: Parmak.

b. 868, 1911, 1925, 1927

b.+ ı 628, 630, 1546, 1651, 1738

b.+ ın 1711, 1806, 1842

b.+ lar 1219

b.+ ları 50, 67, 178, 203, 1574

b.+ ların 179

b.+ larına 51
b.+ larındağı 1866
b.+ larınnan 68
[22]

bas -: 1. Ayağa kalkmak.
b.- a alırlıḳ 401
b.- tı 533

2. Ayakta durmak, dikilmek.
b.- ıp 46, 58, 156, 194, 255, 405, 717, 738, 1135, 1250, 1772, 1785, 1820, 2001
b.- ıp torırġa 910
b.- ıp torġan 328, 419
b.- ıp torġanın 1485
b.- ıp torıp 1586
b.- ḳan 292, 483, 808, 1131, 1246, 1257, 1486, 1490, 1983
b.- ḳanın 1763
b.- mavları 1842
b.- tı 747
b.- tılar 531

3. Basmak.
b.- asın 749
b.- ıp 637, 1912,

4. Engel olmak.
b.- a almıylar idĕ 167
b.- a almıy idĕ 590
b.- arġa 164

5. Kaplamak.
b.- tı 907
(ayağına) da b.- a almaġan 447, b.- uv 1985
(ayaḳ) b.- tı 712, b.- ḳan 1302
(suḳır cĕnnĕñ yomırḳasına) b.- ḳan ikensĕñ 2005
[46]

basḳıç: Merdiven.
b.+ ınnan 235
b.+ tan 160, 197, 1971
[4]

basma: Basılmış kitap.
b.+ nı 1255
[1]

bastır -: Yayımlamak.
b.- ıp 1204, 1210
[2]

baş: 1. Baş, kafa.
b.+ ı 503, 1051, 1104, 1215
b.+ ın 67, 232, 270, 325, 595, 1530, 1690, 1737, 1800, 1960
b.+ ında 1730
b.+ ındağı 1011, 1401
b.+ larınnan 897
b.+ nı 511
b.+ ıñ 1646
b.+ ınnan 529, 648, 1465

2. Akıl, zekâ.
b.+ ı 492
b.+ ına 33, 408, 1729
b.+ ında 597

3. Bir topluluğu yöneten kimse, başkan.
b. 1187

4. Bir şeyin yakını veya çevresi.
b.+ ında 1491

5. Bir şeyin uçlarından biri.
b.+ ına 1250, 1452

b.+ ında 225, 1243, 1491, 1942

b.+ tan 1965

6. Bir şeyin ilki.

b. 1806, 1841

7. Başlangıç.

b.+ḳa 1562

b.+ tan 1562

8. Ay başı.

b.+ ında 1322

b.+ larında 1315

baş bökĕl-: Baş eğilmek.

b.- gen(bögĕlgen)595

baş bul-: Egemen olmak, baş olmak, önderlik yapmak.

b.- ıp 856

baş eylen-: Başı dönmek, iradesini kaybetmek, şuursuzlaşmak.

b.+ ı e.- ĕp 292, 373

baş eylendĕr-: Baş döndürmek.

b.+ ın e.- dĕrĕp cibergenge 650

baş iy-: Baş eğmek.

b.- dĕ 56

b.+ ın i.- dĕ 366

baş ḳat -: Baş ağrımak.

b.+ ı ḳ.- ıp 1001

baş ḳatır -: Baş ağrıtmak.

b.+ ın da ḳ.- mıy idĕ 985

baş küter-: Baş kaldırmak.

b.+ ın k.- megenge 1302

b.+ ın k.- miyçe 1605

b.+ın k.- ĕp 1890

baş söyegĕ: Kafatası.

b.+ nĕñ 511

baş vat-: Kafa yormak, meşgul olmak.

b.- sa 587

(isĕrĕk) b. 582, 681

(üz) b.+ ına 905

(yalġız) b.+ı 1074

[60]

başaḳ: Başak.

b. 545

b.+ ı 545

[2]

başḳa: Başka, özge, öteki, öbür.

b. 33, 75, 80, 85, 86, 110, 276, 346, 352, 544, 643, 771, 774, 930, 1002, 1007, 1103, 1278, 1474, 1513, 1598, 1621, 1930

b.+ lar 717

b.+ larġa 1782

b.+ larnıñ 293

b.+ nı 498, 1622

b.+ sı 832

[29]

başla -: 1. Başlamak, girişmek.

b. 1251

b.- nġan idĕ 04

b.- p 824, 1188, 1302, 1585, 1619, 1819, 1944

b.- rġa 186, 1068

b.- rlıḳ 187

2. Başlamak, oluşmak.

b.- ġan 176

3. -A ve -y zarf-eylem eklerinden sonra gelerek eylemde bildirilen iş veya

hareketin başlanma anında olduğunu belirtir.

b.- dı 27, 38, 170, 181, 219, 263, 266, 290, 301, 363, 413, 491, 500, 510, 511, 521, 661, 695, 697, 698, 701, 713, 780, 837, 872, 875, 889, 907, 909, 953, 1002, 1060, 1082, 1041, 1068, 1097, 1101, 1115, 1126, 1129, 1134, 1160, 1171, 1173, 1177, 1193, 1202, 1210, 1233, 1259, 1271, 1277, 1302, 1306, 1338, 1360, 1361, 1380, 1497, 1561, 1615, 1626, 1634, 1640, 1648, 1656, 1660, 1669, 1674, 1680, 1701, 1712, 1717, 1759, 1774, 1776, 1782, 1822, 1827, 1845, 1912, 1942, 1945, 1988, 1998

b.- dılar 489, 525, 552, 704, 709, 735, 899, 943, 1109, 1388, 1472, 1901

b.- dım 1255

b.- dıñ 1008

b.- dıñmını 1699

b.- ġaç 89, 374, 880, 936, 1003, 1073, 1152, 1262, 1418

b.- ġan idĕ 312, 838

b.- ġanda 1230

b.- ġanıma 1256

b.- ġannan 463, 980

b.- ġannar idĕ 1344

b.- ġannı 1441

b.- p 1305

b.- sa 1105, 1345, 1981

b.- vına 1192

b.- y 1028

b.- ylar 866

yaza başla-: Yazmaya başlamak.

b.- rlar 1197

[138]

başlan -: Başlamak.

b.- dı 528, 1811, 1873, 1941

b.- ıp 535, 813, 1108

[7]

başlı: Başı olan, başlı.

b. 861, 1584

[2]

başsız: Başkansız, başı boş.

b. 1152

[1]

başsızlı̱k: Yüreklilik, cesurluk.

b. 396

[1]

başta: İlkin, önce.

b. 17, 307, 1039, 1047, 1050, 1072, 1473, 1667, 1734, 1993

[10]

baştanayaı̱: Tamamen, bütünüyle.

b. 1091

[1]

bat -: 1. Batmak.

b.- ḳan 256, 1087

2. İyice bulanmak, bulaşmak.

b.- ḳan 272, 348

(ḫıyalġa) b.- ıp 1597

(ḳanġa) b.- ḳan 516

[6]

batır -:

(ḳanġa) b.- ġançı 862

[1]

batḳaḳlıḳ: Bataklık.

b. 382

[1]

bav: Bağ, ip, urgan.

b. 42

[1]

bavır: Bağır, ciğer.

b.+ larımnı 967

[1]

bay: 1. Malı mülkü çok olan, bey, zengin.

b. 617, 735-2, 740, 745, 753, 774, 793, 863, 872, 899, 903-2, 978

b.+ da 977

b.+ ġa 869, 877

b.+ ı 1298

b.+ ıña 612

b.+ ınıñ 998

b.+ lar 85, 91, 678, 997, 1060, 1308

b.+ larġa 996, 1057, 1207

b.+ larnı 85, 806, 990, 998, 1000, 1032, 1036

b.+ larnıñ 988, 989, 995, 1246, 1289

b.+ nıñ 743, 751, 861, 872, 875, 881, 888, 889, 1577, 1596

2. Güzel.

b. 161

bay bul -: Zengin olmak.

b.- açaḳbız 1014

b.- sam 996

b.- asın 1000, 1102

b.- ası 992

b.- asına 980

b.- ġaç 1003

b.- uvında 1058

b.- uvnı 980

bay bul: İyilik, yardım veya hoşa giden bir davranış karşısında "çok yaşa, teşekkür ederim, sağ ol" anlamlarında söylenen bir söz.

b. 923

[62]

baya: Biraz önce, az vakit evvel, demin.

b. 260

[1]

bayaġı: Deminki, biraz önceki.

b. 243, 251, 718, 1913

[4]

bayġura: Cimri zengin.

b.+ lar 553

[1]

bayı -(I): Güneş batmak.

b.- dı 1516

b.- rġa 241, 244

[3]

bayı -(II): Zengin olmak, zenginleşmek.

b. 1029

b.- dıḳ 1120

b.- ġaç 1097

b.- ġanın 986

b.- ġanlıḳları 988

b.- mayınça 1023

b.- r 992

b.- sañ 1029

b.- v (bayuv)983, 984, 1045, 1065

b.- vdan (bayuvdan)1007
b.- vġa (bayuvġa)991
b.- vı (bayuvı)934, 935
b.- vınnan (bayuvınnan)1001
b.- vnı (bayuvnı)991
b.- vnıñ (bayuvnıñ)982
b.- yaçaḳsıñ 1016
b.- ybız 1026-2, 1031, 1032, 1090
b.- ysı 994
b.- ysın 1026
[27]

bayış: Güneşin batışı.
b.+ ı 238
[2]

baylıḳ: Zengilik.
b. 451, 981, 982, 1006, 1036, 1056
b.+ ı 928
b.+ ın 1001
b.+ ıñnı 1007
b.+ nı 980
b.+ nıñ 997
[11]

baz: *Far.* 1. Kazılmış büyük çukur.
b. 419
b.+ ı 389
b.+ larında 385

2. Taban döşemesi altındaki büyük çukur, ambar.
b.+ ı 1339

3. Yeraltı zindanı.
b.+ ġa 373
[5]

bazar: *Far.* Pazar, çarşı.
b.+ dan 816
b.+ ġa 816, 1779
[3]

bazlı: Gözenekli, küçük çukurları olan.
b. 1874
[1]

beddoġa: *Ar.*
beddoġa töş -: Beddua tutmak.
b.+ ları t.- tĕ 1132
[1]

bediġat: *Ar.* Güzellikler, hoşluklar.
b.+ lerge 1306
[1]

bedref: Tualet.
b.+ ĕn 830
[1]

beġırĕm: Canım, bağrım, iki gözüm.
b. 671
[1]

beġzĕ: *Ar.* Bazı.
b. 1003, 1171, 1340, 1368, 1948, 320, 456
b.+ sĕ 1786
b.+ sĕnde 1787
[9]

beha: *Far.* Fiyat.
b.+ sĕ 1914
[1]

beḫĕt: *Far.* 1. Talih, şans, baht.
b. 454-2, 464, 467, 571
b. kĕne idĕ 468
b.+ ĕ 1058
b.+ ke 1351, 1846

b.+ ler 267

b.+ lerĕ 466

b.+ nĕ 471, 572

b.+ nĕñ 571, 990

2. Mutluluk.

b.+ lerĕnnen 290

beẖĕt kür -: Talih görmek, gün görmek.

b.+ nĕ k. - üvge 462

beẖĕt sına-: Şansını denemek

b.- mış 1048

beẖĕt sınaş-: Karşılıklı şansını denemek.

b.- ş 1038, 1044, 1063, 1064, 1065, 1108

[24]

beẖĕtlĕ: 1. Şanslı, talihli.

b. 855, 1080, 1108, 1295

2. Mutlu, mesut, bahtiyar.

b. 285

b.+ lerĕ 285

b.+ lerněñ 285

beẖĕtlĕ it-: Mutlu etmek.

b. 214

[8]

beẖĕtsĕz: Bahtsız, şanssız.

b. 1833

b.+ lĕk 949

[2]

beẖil: *Far.*

beẖil bul -: Affetmek, bağışlamak, hakkını helal etmek.

b. 352

[1]

beẖilleş -: Vedalaşmak.

b.- mekçĕ bulsa 350

b.- tĕ 316

[2]

belekey: Küçücük.

b. 977

[1]

belĕş (I): "Hayret olsun" (aniden ortaya çıkan bir olumsuzluğa şaşırmayı bildirir).

b. 1979

[2]

belĕş (II): İçine elma, patates, kıyma vb. konulan, hamur kaplı tepsi böreği türü misafir yemeği.

b. 1718

[1]

belki: *Ar.* + *Far.* Belki, fakat, ancak.

b. 370-2, 1277, 1996

[4]

bende: *Far.* Kul, köle.

b. idĕ 850

[1]

ber -: Bir şeyle sertçe vurmak, çarpmak.

b.- e 943-2, 1546-2

b.- ĕp 173, 1011, 1528, 1853

b.- ĕp ḳuydı 1651

[9]

beraberĕne: Beraberinde, devamında.

b. 562

[1]

bereketsĕz: Bereketsiz.

b. 1162

[1]

beren: Kuzu.

b.+ nerĕ 661

[1]

bereñgĕ: Patates.

b. 859, 1874

b.+ ge 1145

b.+ lerĕn 828

[4]

berĕl -: Çarpmak.

b.- dĕ 28

b.- e 1601

b.- üvĕ 140

[3]

beriniye: *Rus.* Reçel.

b. 1324

[1]

berliyant: *Rus.* Pırlanta.

b.+ mı 1931

[1]

besedka: *Rus.* Çardak.

b. 241, 1418

b.+ da 1437

b.+ ġa 238, 1416, 1436, 1441

b.+ nı 238

b.+ nıñ 1446

[9]

beye: bk. **beha**

b.+ sĕ 956

[1]

beyle -: Bağlamak, düğümlemek.

b.- dĕ 1339

b.- p 369

b.- y 724-2

[4]

beylen -: Birisine musallah olmak, aşırı isteklerle bezdirmek.

b.- dĕ 1838

b.- e idĕ 1248

[2]

beyleněş -: Karşılıklı sataşmak.

b.- miyçe 1144

[1]

beylev: Bağ.

b.+ degĕ 1606

[1]

beyrem: *Ar.* Bayram.

b. 259

b.+ nerněñ 89

[2]

beyremlĕk: Bayramlık.

b. 1681

[1]

bĕl -: 1. Bilmek, haberli olmak.

b. 1671

b.- e 463, 980, 1931

b.- e idĕ 763, 1185

b.- em 1508-2, 1645-2

b.- emĕ 762, 764

b.- emsĕñ 1739

b.- ĕp 968, 1062, 1065

b.- ĕp bĕtesĕñ 1282

b.- ĕr iděm 996

b.- esĕñ 1033, 1096, 1231

b.- esĕñdĕr 1996

b.- esĕñmĕ 1012

b.- esĕz 1568

b.- gen 698, 1185, 1916

b.- gendey 116

b.- geněn 493

b.- genge 96

b.- medĕ 799, 1984

b.- megenbĕz 1382

b.- meseñ 801

b.- mevlerĕnnen 1268

b.- miy 765

b.- miy idĕ 1047, 1622

b.- miy idĕm 766

b.- miy torġan 323

b.- miybĕz 1892

b.- miyçe 875, 1130, 1154, 1429, 1778

b.- miyler 997

b.- miyler idĕ 1102

b.- miym 1273

b.- miyseñ 1458, 1826

b.- se 1595, 1621

2. Bilgi edinmek, öğrenmek.

b.- em 987

b.- geç 883, 1040

3. Tanımak, görmüş olmak.

b.- genge 1321

4. Anlamak.

b.- dĕñmĕ 1024

b.- e torıp 1771

5. Yardımcı eylem.

ķıçķıruvın b.- dĕ 1136

ķuya b.- mevĕ 998

tora b.- mevlerĕne 995

tora b.- miyler 1000

(kürgen) b.- gennerden 1310, 1321

[64]

bĕlděklĕ: Bilindik, yanıdık.

b. 1269

[1]

bĕlděr -: Bildirmek, belirtmek.

b.- ĕp 796

[1]

bĕlek: Bilek.

b. 55

b.+ ĕne(bĕleğĕne)54, 1669

b.+ ler 448

b.+ lerĕ 204

[5]

bĕlen: İle, beraber.

b. 06-2, 32-2, 35, 41, 42, 43, 47, 55, 56, 57, 62, 67, 76, 77-2, 78, 81, 83, 86, 87, 97, 107, 113, 114, 117, 130, 138, 141, 143, 153, 157, 159, 162, 163, 172, 175, 178, 190, 195, 203, 216, 226, 229, 231, 235, 236, 238, 240, 241, 249, 270, 276, 277, 280, 282, 284, 298, 299, 301, 303, 316, 317, 325, 343, 344, 350, 357, 360, 363, 365, 368, 377, 382, 384, 388, 390, 391, 395, 410, 412, 414, 415, 417, 424, 425, 429, 481, 489-2, 498, 509, 524, 532, 547, 565, 581, 605, 607, 628, 630, 662, 701, 710, 715, 717-2, 725, 756, 769, 773, 810, 814, 827, 852, 854, 855, 867, 868, 881, 891, 895, 896, 901, 902-3, 904, 910,

914, 915, 938, 946, 950, 961, 963, 983-2, 985, 987, 994, 998, 1014, 1015, 1022, 1056, 1069, 1075, 1079, 1083, 1089, 1111, 1118, 1119, 1123, 1124, 1144, 1149, 1156, 1159-2, 1179, 1181, 1204, 1219-2, 1229, 1241, 1251, 1269, 1280, 1324, 1327, 1328, 1338, 1355, 1371, 1383, 1384, 1389, 1394, 1401, 1422, 1435, 1441, 1453, 1457, 1463, 1471, 1477, 1485, 1495, 1496, 1498, 1528, 1530, 1540, 1546, 1558-2, 1561, 1575, 1578, 1590, 1595, 1598, 1607, 1614, 1624, 1639, 1646, 1647, 1649, 1651, 1654, 1659-2, 1661, 1666, 1670, 1694, 1700, 1705, 1723, 1724, 1729, 1733, 1738, 1744, 1747, 1748, 1750, 1756, 1769, 1772, 1779, 1814, 1815-2, 1818, 1826, 1834, 1835, 1863, 1864, 1866, 1872, 1873, 1892, 1893, 1911-2, 1914, 1920, 1925, 1958, 1965, 1968-2, 1969, 1991, 1997

(dürt küz) b. kötĕlgen 1108

(irte) b. 1763

(ḳırın küzĕ) b. 1558

(salḳın ḳan) b. 1039, 1641

(tüzĕmsĕzlĕk) b. 165, 383, 421, 431, 1115, 1209, 1582

(vaḳıtı vaḳıtı) b. 326

[276]

bĕlĕm: Bilgi, bilim.

b.+ ĕ 416, 1991

[2]

bĕlĕn -: 1. Bilinmek.

b.- ĕp tora idĕ 220

2. Tanınmak.

b.- ĕp ḳaluvları 227

[2]

bĕlĕş: Bildik, tanıdık.

b. 612

[1]

bĕlĕş -: Öğrenmek, bilgi almak.

b.- ĕp 1312

[1]

bĕlĕştĕr -: Kendine gelmek, bilincini kazanmak.

b.- ĕr 519

b.- mes 520

b.- miy 1764

2. Hâl hatır sormak.

b.- miy 672

[4]

bĕlgĕrt -: Belirtmek, bildirmek, sezdirmek.

b.- ĕrge 1424

b.- mev 1330

[2]

bĕr: 1. Bir.

b. 05, 11-2, 20, 25, 44, 46, 47, 57, 67, 71, 79, 81, 84, 87, 107, 117, 122, 126-2, 127, 133, 143, 148, 168, 169, 175, 180, 184, 185, 201, 203, 227, 228, 240, 250, 262, 325, 340, 346, 352, 362, 379, 389, 392, 394, 404, 406, 408, 418, 419, 455, 467, 469, 472, 477, 487, 488, 492, 503, 505, 522, 536, 562, 578, 579, 589, 603, 607, 611, 637, 638, 660, 663, 680, 705,

715, 716, 738, 740, 750, 765, 784, 794, 797, 800, 803-2, 822, 829, 834, 892, 898, 899, 908, 919, 923, 926, 939, 947, 955, 977, 980, 984, 994, 1014, 1017, 1031, 1039, 1045, 1049, 1050-2, 1051, 1053, 1054, 1055, 1069, 1072, 1073, 1075, 1076, 1083, 1116, 1117, 1127, 1144, 1149, 1152, 1167, 1171, 1176, 1188, 1190, 1192, 1202, 1212, 1223, 1236, 1238, 1239, 1254, 1280, 1308, 1317, 1328, 1330, 1340, 1352, 1353, 1359, 1368, 1440, 1519, 1535, 1559, 1594, 1604, 1638, 1647, 1719, 1765, 1790, 1813, 1817, 1825, 1836, 1846, 1854, 1878, 1884, 1887, 1895, 1898, 1903, 1911, 1912, 1925-2, 1926, 1928, 1932, 1941-2, 1947, 1948, 1951, 1974, 1989

b.+ ĕgĕz 782

b.+ ĕnde 913, 1069, 1315

2. Bir kere.

b. 64, 1616

3. Biraz.

b. 22, 1486, 1722, 1768

4. Aynı.

b. 1370

5. Hepsi.

b. 1399

bĕr-bĕr artlı: Birbiri ardınca.

b. 387, 942

bĕr de: Hiç, hiç de, hiçbir, asla.

b. 729, 1189, 1412, 1663

(könnerden) b. kön 611, 1053

[209]

bĕraz: Biraz.

b. 67, 1078, 1130, 1420, 1506, 1557, 1602, 1635, 1761, 1800, 1806, 1849, 190, 1936, 1977

bĕrazġa: Kısa bir süre için.

b. 1226

[16]

bĕr-bĕrsĕ: Birbiri.

b.+ ne 173, 483, 895, 1365, 1853

b.+ nĕñ 1909

b.+ nnen 1863

[7]

bĕrden: İlk olarak, öncelikle.

b. 1841

[1]

bĕrdenbĕr: Biricik, bir tane, yegane, tek.

b. 76, 428, 1070, 1711, 1969

[5]

bĕrem bĕrem: Teker teker, birer birer.

b. 260

[1]

bĕrer: 1. Birer.

b. 612, 634, 736, 1150, 1210, 1522, 1525, 1744, 1823

2. Bir kadar, yaklaşık bir.

b. 1742

bĕrer können: Yaklaşık bir gün, bir an önce.

b. 633

[11]

bĕrev: Birisi, herhangi biri, bazı.

b. 724, 1911, 1921, 1946, 1965

b.+ nĕñ 710

bĕrevler: Kimileri, bazıları.

b.+ ně 1948

[7]

bĕrĕnçĕ: 1. Birinci.

b. 1569

2. İlk.

b. 23, 158, 476, 626, 699

bĕrĕnçĕ kil-: Birinci gelmek, birinci olmak.

b.- e torġan 444

[7]

bĕrge: Beraber, birlikte.

b. 41, 130, 286, 303, 946, 1056, 1338, 1471, 1485, 1540, 1586, 1654, 1659, 1729, 1873

[15]

bĕrkönnĕ: Bir gün.

b. 1116

[1]

bĕrnerse: Bir şey.

b. 1016, 1102, 1458, 1499, 1525, 1641, 1642

b.+ ge 1363

b.+ m 1496

[9]

bĕrniçe: Birkaç.

b. 17, 89, 173, 292, 315, 343, 375, 406, 550, 702-2, 703, 856, 1058, 1102, 1118, 1346, 1350, 1370, 1422, 1471, 1510, 1603, 1651

b.+ sĕn 778

[25]

bĕrsĕ: Birisi, herhangi biri.

b. 89, 94, 215, 219, 485, 564, 659-2, 747, 1971, 1904

b. idĕ 98, 988

b.+ n 948

b.+ ne 173, 483, 795, 895, 1365, 1853

b.+ nĕñ 1909

b.+ nnen 251, 564 , 1863

[24]

bĕrsüzsĕz: Karşılık vermeden, hiç konuşmadan.

b. 1864

[1]

bĕrtigĕz: Eşit, denk, benzer.

b. 1920

[1]

bĕrtörlĕlĕk: Aynılık, eşlik.

b.+ ke 256

[1]

bĕrtöslĕ: Aynı, eş.

b. idĕ 1868

[1]

bĕrtuḳtamıy: Daima, devamlı.

b. 584

[1]

bĕrtuḳtavsız: Daima, sürekli, aralıksız şekilde.

b. 496

[1]

bĕryalġız: Sadece, tek, yalnız.

b. 215

b.+ ı 1075

b.+ ıñ 214

[3]

běryulı: 1. Aynı zamanda.

b. 526, 580, 643, 739, 1486, 1589, 1729

2. Hemen.

b. 1563

[8]

bět -: 1. Bitmek, tamamlanmak.

b.- e 1440

b.- ërdëk 1923

b.- ëresĕ 1430

b.- keç 1390, 1443, 1872

b.- ken idĕ 372

b.- kençĕ 1811

b.- kenner idĕ 1862

b.- megen 16

b.- mes 439

b.- tĕ 1516, 1835, 1901, 1949, 548, 563, 94

b.-tëler 1110

2. Mahvolmak, mahvetmek.

b.- ëresëñ 1455

b.- ken 26, 1577, 1749, 1920

b.- tĕ 972

b.- tëk 950

b.- tëm 933

b.- tëñmëni 950

3. Yardımcı eylem.

çiremleněp b.- ken 315

ülĕp b.- ken 427

tanış bulıp b.-kenner idĕ 161

küçěněp b.-mes 1345

kilĕp b.- mevlerĕ 1225

kilĕşĕp b.- miyler 1914

aptırap b.-tĕ 1051

ĕşten çığıp b.-tĕ 1370

ĕşten çığıp b.-tëler 1710

[37]

bětĕr -: 1. Bitirmek.

b.- dĕ 361

b.- e almadı 970

b.- e almıyça 370

b.- ĕp 93, 1257

b.- ërlĕk 453

b.- gençĕ 1585

b.- üvge 123

2. Yardımcı eylem.

bĕlĕp b.- esĕñ 1282

[9]

bĕz: "biz" birinci çokluk kişi zamiri.

b. 727, 786, 866, 915, 919, 950, 951, 952, 1014-2, 1097, 1121, 1231, 1252, 1281, 1402-2, 1891

b.+ de 884, 1803

b.+ den 789, 794, 884-2, 920, 923

b.+ ge 296, 689, 692, 782, 786, 788, 796, 918, 1252, 1734, 1891-2

b.+ nĕ 361, 363, 411, 635, 867, 1434, 1454, 1821

b.+ nĕñ 212, 624, 771, 885, 916, 917, 918, 920, 950, 990, 1231, 1371, 1397, 1460, 1566, 1909-2, 1917, 1923

b.+ nĕñçe 886

b.+ nĕkĕ 1357, 1456, 1914, 1930

[70]

bılçıraḳ: Çamur, pislik.

b.+ ı(bılçırağı)382

b.+ ların 1241, 1706

b.+ tan 503

[4]

bırġı: Boru, borazan.

b. 497, 519

[2]

bıyıl: Bu yıl.

b. 543, 544, 556, 633, 728, 1044, 1299, 1307, 1317

[9]

biçitke: *Rus.* bk. **besedka**

b. 1323

[1]

bigrek: 1. Haddinden fazla, gereğinden çok.

b. 998, 1174, 1448, 1469, 1773, 1632

2. Hepsinden evvel.

b. 1574

[7]

bigruşnıy: *Rus.* Piyango.

b. 1640

[1]

bik: Pek, pek fazla, çok.

b. 70, 80, 81, 86, 109, 163, 449, 490, 583-2, 589, 619, 811, 868, 964, 992, 1041, 1080, 1081, 1099, 1118, 1128, 1302, 1312, 1322, 1323-2, 1358, 1391, 1395, 1433-2, 1475, 1600, 1709, 1713, 1785, 1797, 1806, 1910, 1916, 1917-2, 1918-2, 1930, 1951, 1968

[48]

bikeç: Evlenecek kız, müstakbel gelin.

b.+ ke 1582

[1]

bikle -: Kilitlemek, kapatmak.

b.- p 1783

b.- p ķuyıp 1518

[2]

bil:

bil bök-: Selamlamak için yarıya kadar eğilmek.

b.+ ler b.- erge (bögerge) 304

[1]

bile -: Sahip olmak.

b.- p 835

b.- v 600

[2]

bilet: *Rus.* Bilet.

b. 1045, 1046, 1048, 1049, 1062, 1098, 1640

b.+ ı 1041

b.+ ına 1111, 1115

b.+ ıñnı 1078

b.+ ķa 1044, 1903

b.+ lar 1348

b.+ larnıñ 1108

b.+ nı 1042, 1045, 1055, 1056, 1079

b.+ nıñ 1061

[21]

bilevçĕ: Herhangi bir şeye sahip olan.

b. 553

[1]

bilgĕlĕ: Elbette, şüphesiz.

b. 1156, 1790

[2]

billehiy ġazıym: *Ar.* "Yanlışım varsa Allah'a sığınırım" anlamındaki söz.

b. 1014

[1]

binaberin: Bundan dolayı. (?)

b. 623

[1]

bir -: 1. Vermek, eline tutuşturmak, sunmak.

b. 797, 1500, 1504

b.- dĕ 287, 645, 802, 901, 1152, 1881

b.- dĕm 935

b.- e 726-2, 731-2

b.- eçegĕñ 921

b.- em 647

b.- ĕp 84, 152, 336, 482, 804, 1290, 1084, 1377, 1777

b.- ĕr 775

b.- ĕrge 624, 1056

b.- ĕrmĕn 637, 1284, 1742

b.- ĕrsĕñ 1849

b.- esĕm 621

b.- esĕñ 1855

b.- gen 726, 759, 1303

b.- gen idĕ 727

b.- gensĕñdĕr 1700

b.- ik 725

b.- megen 682, 685

b.- mes idĕm 679

b.- miybĕz 786

b.- se idĕ 689

b.- señ 634

b.- üv 615

2. Bazı soyut isimlerle beraber kullanılarak o isimlerde bildirilen özelliğe sahip olmak.

b.- ĕp 11, 57, 232, 1649

b.- eler idĕ 74

3. Yardımcı eylem.

söylep b.- dĕ 1091

eytĕp b.-dĕ 297

alıp b.- ĕrge 1766

urıp b.- ĕr iděm 613

alıp b.- miysĕñ 1647

alıp b.- señ 1743

añlatıp b.- üvçĕ 590

(can) b.- dĕ 971

(ḳarar) b.- dĕ 1291, 1307, b.- se 1050

(köç) b. -dĕ 210

(söal) b.- dĕ 680, b.- ĕp 944

(selam) b.- dĕ 714, 755, b.- děler 740, b.- gen 1482, b.- gennerĕ 739, b.- seler 713

(ḫisap) b.- e almıy 133

(meġne) b.- e almıyça 310, 1240

(cavaplar) b.- e idĕ 111

(fatiḥasın) b.- ĕp 642, 839

(ferman) b.- ĕp 798

(emĕrler) b.- ĕp 91, 1368

(mesliḫetler) de b.- ĕp yöriy 1173

(cavap) b.- ĕrge 164, b.- mekçĕ bulsa 178

(ḫĕzmetke) b.- ĕrge 1164

(tabiyġıylĕk) b.- ĕrge 295

(ehemiyet) b.- medĕ 1105, b.- miyçe 651

(irĕk) b.- miy idĕ 1899

(tınġılıḳ) b.- miy idĕ 1148

(lezzet) b.- seler 227

[91]

birdĕr -: Verdirmek.

b.- meske 1176

[1]

birĕl -: Verilmek.

b.- dĕ 1167, 1873

b.- ĕp 449

b.- gen 467

b.- medĕ 1261

2. Bir işe tutkuyla, gönülden bağlanmak.

b.- ĕp 332

3. Yaklaşma durumu ile kullanılan bazı soyut isimlerden sonra gelerek, o isimden anlaşılan duruma duçar olunduğunu bildirir.

b.- ĕp 229

(fatiḫa) b.- dĕ 1260

[8]

birĕş -: Herhangi bir durumda üstün çıkmak.

b.- mes 960

[1]

birlĕ: ... beri, itibaren.

b. 438, 463, 599, 877, 919, 980, 1006, 1041, 1098, 1299, 1499, 1620

[12]

bisitke: *Rus.* Kameriye.

b.+ de 1400

[1]

bismilla: *Ar.* Besmele.

b. 716-2, 717, 1362

[4]

bismillasız: Besmelesiz.

b. 850

[1]

biste: Bir şehrin ayrılmış bölgeleri, semt.

b. 1326

b.+ ge 1992

[2]

biş: Beş.

b. 564, 600, 628, 786, 787, 789, 796, 828, 921, 1044, 1298, 1859, 1915, 1917

b.+ ĕsĕn 715

b.+ te 1233

[16]

biş-altı: Beş altı.

b. 831, 1257, 1563, 1593, 1930

[5]

bişer: Beşer.

b. 829, 852

[2]

bişĕnçĕ: Beşinci.

b. 495, 836

[2]

biş mĕñ: Beş bin.

b. 1110

[1]

bit (I): 1. Yanak, yüz.

b. 53, 176

b.+ ĕn 209, 1404, 1818

b.+ ĕne 274, 1783

b.+ ĕnnen 275, 1727

b.+ lĕ 1941, 1954

b.+ lere 73

b.+ lerĕndegĕ 1866

2. Bir şeyin üstü, yüzü.

b.+ ĕndegĕ 613

[14]

bit (II): Sayfa, yaprak.

b.+ lerĕnde 1109

[1]

bit (III): 1. Elbette, tabii ki.

b. 682, 685, 686, 691, 766, 770, 919, 1034, 1080, 1101, 1120, 1121, 1123, 1197, 1231, 1263, 1397, 1402, 1449, 1525, 1631, 1684, 1693, 1743

2. Acaba.

b. 1529, 1731

3. Şüphesiz, mutlaka.

b. 538, 1014, 1015, 1033, 1034, 1094, 1233, 1454, 1460, 1461, 1630, 1961, 1996

[39]

biyeley: Eldiven.

b.+ ĕ 961

b.+ lerĕn 1853

b.+ dĕr 790

[3]

biyĕ -: Müzik eşliğinde dans etmek, oynamak, ritim tutarak el ve kol hareketleri yapmak.

b.- p tora idĕ 1778

[1]

biyĕk: 1. Uzun, uzun boylu.

b. 242

2. Yüksek.

b. 09, 1033-2

[4]

biyĕklĕk: Uzunluk.

b.+ ĕndegĕ(biyĕklĕgĕndegĕ)1813

b.+ tegĕ 1927

[2]

biyĕkrek: En yüksek.

b. 240

[1]

biyĕr: Bir yer.

b.+ ge 1715

[1]

biyĕt -: Oynatmak, dans ettirmek.

b.- kelep alġalıy torġan idĕ 1627

[1]

bize -: Bezemek, süslemek, güzelleştirmek.

b.- gen 973

[1]

bizel -: Bezenmek, süslenmek.

b.- gen 98

b.- genner idĕ 1219

[2]

bizzat: *Ar.* Aracısız, kendisi olarak.

b. 1291

[1]

bolar: "bu" zamirinin çokluk şekli.

b. 711, 1494, 1759, 1795, 1826, 1848, 1853, 1862

b.+ ġa 868, 1429

b.+ nı 481, 1463, 1497

b.+ nıñ 1268, 1867

[15]

bolay: Böyle, bu şekilde.

b. 157, 310, 586, 687, 993, 1008, 1179, 1243, 1288, 1388, 1608, 1616, 1656, 1663, 1702, 1765, 1934, 1947, 1967

bolay da: Böyle iken de, zaten.

b. 633

bolay ġına: Öylesine, bayağı tarzda.

b. 467, 1642

[22]

bolġançıḳlıḳ: Bulanıklık, karışıklık.

b.+ ta 20

[1]

bolġat -: Karıştırmak.

b.- ıp 1963

[1]

bolın: Hayvan gütmeye veya at koşturmaya uygun otlak, çayır.

b. 09, 136

b.+ dağı 139

b.+ nardan 122

b.+ nıñ 118, 119, 278

[7]

bolıt: Bulut.

b.+ ı 675

b.+ lar 537

b.+ ları ġına i.- děler 538

[3]

bor -: Bıyık burmak.

b.- ıp 1618

b.- ırġa 50

(kölkěge) b.- maḳçı buldı 1732

[3]

borçaḳ: Bezelye.

b. 546

[1]

borçı -: Rahatsız etmek, birisinin rahatını huzurunu kaçırmak.

b.- madımı 109

[1]

borçıl -: 1. Kaygılanmak, üzülmek, rahatsız olmak.

b.- dı 1213

b.- ġan 1251

b.- ıp 1093, 1230, 1244, 1247, 1420, 1430, 1483, 1501

b.- uvnı 1346

2. Merak etmek, telaşlanmak.

b.- ıp 1351, 1521

[13]

borġalan -: Bir oraya bir buraya dönmek, sağa sola çevirmek.

b.- ıp 137

[1]

borıl -: Hareket yönünü geriye veya başka bir tarafa doğru değiştirmek, yön değiştirmek, dönmek.

b.- ıp 231, 352, 795, 1263, 1460, 1484, 1875

[7]

borın (I): Önce, evvel.

b. 30, 694, 814, 1345

b.+ ın 794

b.+ nan 80

[6]

borın (II): Burun.

b. 73, 837, 1928

b.+ ı 68, 545, 760, 1143

b.+ ın 862, 1551, 1603, 1659, 1677, 1938

b.+ ına 720, 841, 1690, 1944

[17]

borıṅġı: Eski zamanlardaki, pek eski.

b. 119

[1]

borınlı: Burunlu.

b. 14, 1792, 1816, 1928, 1934

[5]

bot: Ayağın dizden kalça kemiğine kadar olan kısmı, but.

b.+ ı 117

b.+ ın 614

[2]

botik: *Rus.* Potin, ayakkabı.

b.+ ları 710

[1]

boyar: Eski Moskof devletinde asilzade.

b. 689, 1731

[2]

boyıḳ -: Sıkılmak, bunalmak, hüzünlenmek, kederlenmek.

b.- ıp torġan(boyıġıp torġan)705

[1]

boz -: Bozmak, tahrip etmek, parçalamak.

b.- a idĕ 1761

b.- ıp 387, 546

b.- ıp ciberdĕ 1590

b.- mas 07, 24

[6]

bozav: Buzağı.

b. 768, 1819

[2]

bozıḳ: Bozuk, kötü, yaramaz.

b. 577-2, 579

[3]

bozıl -: Bozulmak.

b.- uv 1681

[1]

bozlı: Buzlu.

b. 501

[1]

bödre: Kıvırcık (saç, yün).

b. 1800

[1]

bögĕl -:

(baş) b.- ĕlgen 595

[1]

bök -: Bükmek, eğmek.

b.- e idĕ 595

b.- ĕp(bögĕp)156, 232

(bil) b.- erge(bögerge)304

[4]

bölděr -: Batırmak, iflas ettirmek.

b.- ĕrlĕk 1330

[1]

börĕştĕr -: Buruşturmak.

b.- ĕp 1718

[1]

börtĕk: Tane.

b.+ leröněñ 208

[1]

bötĕn: Tam, eksilmemiş, sağlam, hepsi, tamamen.

b. 126, 161, 181, 185, 207, 275, 290, 291, 294, 310, 331, 342, 388, 398, 422, 452, 457, 473, 524, 529, 592, 645, 711, 889, 903, 904, 927, 935, 977, 979, 996, 1045, 1070, 1136, 1154, 1161, 1183, 1190, 1193, 1196, 1295, 1318, 1325, 1476, 1491, 1498, 1594, 1832, 1892, 1896, 1938, 1943, 1988, 1999

[54]

bötĕnley: Tam, tamamen, sonuna kadar.

b. 148, 299, 367, 556, 562, 1165, 1183, 1807

[8]

bötĕr -: Çevirmek, döndürmek, parmakları arasında çevirmek.

b.- e 1136-2, 1721-2

[4]

bötiy: Muska.

b.+ ně 336

[1]

bu: Bu.

b. 10, 20, 22, 23, 24, 28, 98, 101-2, 111, 161, 162, 196, 201, 206, 223, 234, 237, 249, 256, 266, 267, 268, 293-2, 296, 298, 302-2, 304, 307, 313, 324, 337, 362, 402, 416, 423, 457, 470, 473-4, 484, 485, 487, 534, 544, 555, 586, 588-2, 591, 672, 678, 683, 686, 690, 711, 727, 732, 742, 750, 796, 837, 876, 888, 915, 919, 926, 933, 937, 945-3, 968, 969, 1007, 1010, 1017-2, 1050, 1051, 1055, 1063, 1064, 1077, 1089, 1092, 1112, 1125, 1130, 1156, 1158, 1160, 1167, 1169-2, 1184, 1189, 1212, 1213, 1215, 1219, 1222, 1253, 1256-2, 1258, 1287, 1295, 1296, 1342, 1346, 1386, 1469, 1494-2, 1527, 1547, 1563, 1574, 1576, 1581, 1582, 1595, 1604, 1630, 1637, 1656, 1668, 1673, 1745, 1786, 1806, 1864, 1934, 1991, 1995

b.+ dır 1657

[141]

budilnik: *Rus.* Çalar saat.

b.+ nıñ 1088

[1]

buġay: 1. Hemen, o anda.

b. 1918

2. Muhtemelen.

b. 948

[2]

buġaz: 1. Gırtlak.

b.+ ınnan 932

[3]

2. Boğaz.

b.+ ına 817, 926

bul -: 1. Bulunmak.

b.- ġan 19, 1969

b.- ġanda 1467

b.- ġanġamı 492

b.- ġanlığın 06, 964

b.- ır 1687

b.- ırġa tiyĕş 311

b.- maġaç 771, 1679

b.- maġan 1716

b.- ġanġa 86, 237, 308, 484, 622, 992, 1637, 1638

b.- maġanda 77

b.- maġanġa 1296, 1438, 1512

b.- mas 794, 885, 1035, 1730

b.- masa 922, 1065, 1183

b.- mavına 1936

b.- sa 679, 691, 692, 921, 960, 1050, 1162, 1381, 1626, 1658, 1865

b.- sañ 359

b.- sın 1458

b.- uvçılıķ 490

2. Meydana gelmek, olmak.

b.- a 1021, 1094, 1162, 1196, 1214, 1458, 1729, 1802-3

b.- a idĕ 89, 127, 326, 393, 592

b.- a almadı 575

b.- a torġan 268, 544

b.- açaķ 1623, 1768

b.- am 1908

b.- asıñ 757

b.- dı 20, 26, 111, 257, 469, 470, 700, 811, 902, 912, 1081, 1132, 1178, 1353, 1363, 1533, 1809, 1811, 1831

b.- ġaç 609, 869, 1398, 1708

b.- ġan 13, 63, 355, 488, 1602, 1715, 1753, 1940, 1969

b.- ġançı 1679

b.- ġanda 258

b.- ġanġa 876, 1373, 1787, 1788

b.- ġanlığın 166

b.- ġanmı 1629

b.- ıp 09, 116, 529, 663, 1166, 1198, 1941

b. ıp ķaluvdan 1788

b.- ıp kitüvĕne 1194

b.- ıp toruvçı 1167

b.- ır 354, 647, 1032, 1096, 1166, 1199, 1277, 1284, 1448, 1526, 1734

b.- ır idĕ 259

b.- ırġa 1731

b.- ırġa kirek 1017

b.- ırlıķ 655

b.- madı 1213

b.- maġan 1456, 1641

b.- maġanlığın 1278

b.- mas 1282

b.- masa 444

b.- masın 450

b.- mav 547

b.- mıyça 1328

b.- sa 183, 774, 891, 993, 1014, 1180, 1225, 1309, 1329, 1340, 1347, 1376, 1925

b.- salar 51, 394, 1867

b.- sın 340, 1687

b.- uv 905, 1038

b.- uv idě 978

b.- uvı 110, 657

3. Gerçekleşmek veya yapılmak.

b.- ırlığı 445

b.- ırġa kirek 1628

b.- madı 306, 1352, 1939

b.- mıy 771, 777, 787

b.- sa 1008

b.- sın 1393, 1700

4. Tamamlanmak.

b.- a 1923

5. Uygun gelmek, olmak.

b.- mayınça 1806

6. ... gibi görünmek.

b.- ırġa tiyěş 886

7. Sahip olmak, ait olmak.

b.- abız 727

b.- ıp 214

b.- uvı 658

8. Yardımcı eylem.

kölgen b.- dı 1435, 1893

uķıġan b.- ıp 784

salışķan b.- ıp 1685

kěrtken b.- ıp 1741

9.-GAn ekinden sonra gelerek öncelik görevinde kullanılan birleşik eylemler oluşturur.

b.- sa 414, 1678

10. Ana yardımcı fiil "imek".

b.- dı 578

b.- ır 790, 956, 960, 1386, 1421

b.- sa 324, 589, 606, 815, 899, 905, 909

11.-maķçı/-mekçě; -mAK, -r, -AçAķ, -rGA, -mAs, -mASKA ve –rdAy eklerinden sonra gelerek “istek” çekimi yapar.

yalınmaķçı b.- a idě 129

ķolaķ ķaķmaķçı b.- asıñmı 1877

alırġa b.- dı 1048

eytmekçě b. -dı 648, 929, 932

kitmekçě b.- dı 1411

ěçerge b.- dılar 1438

kölkěge bormaķçı b.- dı 1732

zarlanmaķçı b.- dı 930

kütermekçě b.- ġan 1085

yapmaķçı b.- ġanda 1407

yalındırmaķçı b.- ġanday 1613, b.ıp 1670, 1689

bülěşmekçě b.- ıp 130

faş itmekçě b.- ıp 457

kitmekçě b.- ıp 405

yılamaķçı da b.- ıp 262

yörmekçě b.- ıp 1825

almaķçı b.- ıp tora 1914

cavap birmekçě b.- sa 178

beḫilleşmekçě b.- sa 350

tomalamaķçı b.- sa 1716

(bay) b. 923, b.- açaķbız 1014, b.- asın 1000, 1102, b.- asına 980, b.- ası 992, b.- ġaç 1003, b.- sam 996, 1014, b. uvında 1058, b.- uvnı 980

(sav) b. 805

(tiz) b. 1124

(mecbür) b.- a idĕ 134, b- ġanġa 312, b.- dı 900

(beḫil) b.- dan 352

(metlub) b.- dı 1312

(peyda) b.- dı 1188, b.- dılar 507, b.- uvları 814

(riza) b.- dı 1808, b.- ıp 962, b.- mavı 889, b.- sañ 787, 790

(temam) b.- dı 814

(vafat) b.- dı 730

(ḫur) b.- dıḳ 1496

(ġaciz) b.- ġaç 857, b.- ıp 133, 329, 851, 1799

(matlaġ) b.- ġan 1943

(merġub) b.- ġan 847

(mörekkeb) b.- ġan 1997

(ḫasil) b.- ġan 139, 180, 223, 226, 288, 1145

(şöbhelĕ) b.- ġan 848

(tanış) b.- ġan 989, b.- ıp bĕtkenner idĕ 161, b.- sa 29

(ḫezĕr) b.-ġanlıġın 56, b.- ıp 1210, b.- ırlıḳ 1708

(aġyah) b.- ıġız 937

(baş) b.- ıp 856

(ḳunaḳ) b.- ıp 281

(zahir) b.- ıp 1077

(şarj) b.- ıp toralar idĕ 1817

(meḫrüm) b.- ıp kile idĕ 1043

(mesliḫet) b.- ır 615

(ḫeyĕrlĕrek) b.- ır idĕ 1020

(şep) b.- ır idĕ 691

(yaḫşıraḳ) b.- ır idĕ 634

(salḳın ḳanlı) b.- ırġa 309

(ürnek) b.- ırlıḳ 996

(nasıyp) b.- madı 600, 840, b.- sa 1566

(ḫazir) b.- masa 80

(ḫeyĕrlĕ) b.- masḳa 1020, b.- sın 785

(ḫur) b.- mıy 1163

(ġadet) b.- sa 366

(möbarek) b.- sın 1293, 1391, 1413, 1434, 1449, 1469, 1487, 1550

(sabaḳ) b.-sın 933, 937

(yuş) b.- sın idĕ 1019

(duçar) b.- uvdan 890

(küñĕllĕ) b.- uvları 1201

(ġaşıyḳ) b.- uvlarına 896

(yuḳ) b.- uvı 407

[310]

buldır -: Oldurmak, meydana getirmek, kurmak, yapmak.

b.- a ala iken 489

b.- a almadı 164, 506, 1798, 1824

b.- a almıy idĕ 303

b.- a almıy 459

b.- a almıym 818

[8]

bulġala -: Gerçekleşmek, vuku bulmak.

b.- salar 547

b.- y (bulġalıy) idĕ 1036

[2]

bulıp: ... halinde, şeklinde, olarak, gibi.

b. 23, 1,05, 126, 148, 207, 256, 267, 274, 291, 299, 320, 333, 356, 368, 370, 374, 376, 409, 419, 493, 522, 551, 698, 736, 860, 866, 927, 942, 984, 1057, 1060, 1085, 1109, 1117, 1127, 1152, 1221, 1297, 1406, 1452, 1549, 1576, 1577, 1775, 1800, 1898, 1920

[47]

burıç: Borç.

b.+ larnı 603

b.+ nı 608

[2]

burıçlan -: Borçlanmak.

b.- ġan 603

b.- ġanġa 608

[2]

burlaḳlıḳ: İşçilik.

b. 552

[1]

buş: 1. Boş.

b. 1339, 1437

2. Karşılıksız.

b. 787, 789, 796

[5]

buşa -: 1. Tenhalaşmak, boşalmak.

b.- maġanġa 1437

2. Meşgul olunan herhangi bir işi bırakmak.

b.- madılar 1369

b.- masa 1373

[3]

buşan -: Boşalmak, kurtulmak, arınmak.

b.- maġanġa 1303

[1]

buşatıl -: Boşaltılmak.

b.- a 1361

[1]

buşlay: Bedava ücretsiz.

b. 852

[1]

buta -: Herhangi bir şeyi karıştırmak.

b.- ġaç 1951

[1]

butal -: Aklı dağılmak.

b.- ıp 1099

b.- ıp ç.- ıp(çıġıp) 1769

[2]

butalçıḳlıḳ: Karışıklık, düzensizlik.

b. 376

[1]

buv -: Boğmak, nefes almasına mani olmak.

b.- a 697

[1]

buvıl -: Boğulmak, nefessiz kalmak.

b.- a yazıp 940

[1]

buvın: 1. Eklem yeri, boğum.

b.+ a 57

2. Kemik.

b.+ narı 508

3. Kuşak, nesil, göbek.

b.+ nan 03

4. Bir şeyin parçalarından biri, bölümü.

b.+ da 07

[4]

buy: 1. Boy.
b.+ ı 544, 600
2. Boyunca, süresince.
b.+ ı 471, 579, 587, 821, 895, 1099, 1346
b.+ ına 582
[9]
buyal -: Boyanmak, renkli bir tabakayla kaplanmak.
b.- dı 510
b.- ġan 1913
[2]
buyı: (…) devamınca, içinde, tüm, bütün.
b.+ na 551
[1]
buyınça: 1. … boyunca, yönünde.
b. 505
2. Süresince.
b. 25, 88, 1067, 1104, 1942, 1969
3. Göre.
b. 1830
4. Ötürü, dolayı.
b. 312, 314, 1169, 1585
[12]
buylap: Boyunca.
b. 137, 169, 387, 412, 1126, 1351
[6]
buylı: Boylu.
b. 483, 1583
[2]
buysın -: Boyun eğmek, egemenlik altına girmek.
b.- ıp 594
b.- ır 158
b.- ırġa 133
[3]
bügĕn: Bugün.
b. 35, 63, 106, 296, 356, 679, 699, 743, 95, 963, 1218, 1525, 1557, 1598, 1624, 1629, 1631, 1737
b.+ ge 1621
b.+ nen 920
[20]
bügĕngĕ: Bugünkü.
b. 1266, 1620
[2]
büken: Ağaç kütüğü.
b. 1614
[1]
bül -: Bölmek, parçalara ayırmak.
b.- ĕp 645
[1]
bülek: Armağan, hediye.
b.+ ĕmdĕr(bülegĕmdĕr)370
b.+ ĕnnen(bülegĕnnen)1284
b.+ ler 1189, 1261
b.+ lerden 1278
[5]
bülĕş -: Bölüşmek, paylaşmak.
b.- mekçĕ bulıp 130
[1]
bülme: Oda.
b. 1124, 1126, 1222, 1598
b.+ de 81, 162, 1437, 1609
b.+ degĕ 335, 1601
b.+ den 59

b.+ ge 16, 740, 1220, 1436, 1918

b.+ nĕ 1133, 1654

b.+ nĕñ 161, 1081, 1218, 1489, 1490

b.+ sĕ 255

b.+ sĕne 160, 255, 838

b.+ sĕnĕñ 65

[28]

bülmelĕ: Odalı.

b. 1316

[1]

bürĕ: Kurt, canavar.

b.+ den 1512

[1]

bürĕk: Soğuktan muhafaza eden başlık, şapka, börk.

b.+ ĕ(bürĕgĕ)726

b.+ ĕn(bürĕgĕn)712, 767

b.+ ĕnĕñ(bürĕgĕnĕñ)1561

[4]

bürĕklĕ: Şapkalı.

b. 703, 722, 745

[3]

bürt -: Nemden kabarmak.

b.- ken 1607

[1]

bürtĕl -: bk. **bürtĕn -**

b.- gen 1607

[1]

bürtĕn -: Kaynayıp kabarmak, dolup taşmak.

b.- e 1570

b.- gen 1569

[2]

büten: Başka, diğer.

b.+ ner 1046

[1]

bütençe: Başkaca.

b. 994

[1]

bzzz: Yansıma ses, sivrisinek vızlaması.

b. 1551

[1]

C

can: *Far.* 1. Can.

c.+ ınnan 325

2. Dost, sevgili.

c.+ ım 345, 893, 894, 1508, 1629

can bir-: Can vermek, ölmek.

c.- dĕ 971

can kĕrt-: Can vermek, canlandırmak.

c.- tĕ 234

[8]

canaş: Sevgili, yâr.

c.+ ı 874, 881

[2]

canlan -: Canlanmak

c.- a barġanġa 1371

[1]

cansız: Güçsüz.

c. 1871

[1]

canvar: *Far.* 1. Adi, zayıf karakterli insan.

c.+ dan 934

2. Haşarat cinsi hayvan.

c.+ larnıñ 814

[2]

cavap: *Ar.* 1. Cevap.

c. 243, 759

2. Sesli karşılık.

c. 687

c.+ ı 888

c.+ nı 1794

c.+ tan 1513

cavap bir-: Cevap vermek.

c.- ĕrge 164

c.- mekçĕ bulsa 178

c.+ lar b.- e idĕ 111

cavap ḳaytar- : Cevap vermemek.

c.- madı 1474, 1523, 1527

cavap köt -: Cevap beklemek.

c.+ nı k.- megenge 1692

[13]

cebĕr: *Ar.* Cebir, zulüm, zorlama.

c. 589

[1]

cehalet: *Ar.* Cehalet, bilgisizlik.

c.+ ĕgĕz 619

[1]

cehennem: *Ar.* Cehennem.

c. 391, 425, 535, 883, 909

c.+ ge 374

c.+ nĕñ 389

[7]

cehet (I): Hızlı, çabuk.

c. 225-2

[2]

cehet (II): *Ar.* Cihet, yön.

c.+ ĕnnen 832, 1867, 1868

[3]

cemeġat: *Ar.* 1. Toplum, topluluk, cemiyet.

c. 80, 1206, 1252, 1257, 1263

c.+ lerĕn 967

2. Aile

c.+ ĕ 602

c.+ lerĕ 561, 607

c.+ leräñ 915

[10]

cenap: *Ar.* Hazret.

c.+ larına 1575

[1]

cennet: *Ar.* Cennet.

c. 678

c. iken 1469

[2]

cereḫet: *Ar.* Yara, cerahat.

c.+ ĕnnen 414

c.+ ler 1145

[2]

cereḫetlen -: Yaralanmak.

c.- gen 509

[1]

cereḫetlenděr -: Yaralamak.

c.- ĕp 425

[1]

cereḫetlĕ: Yaralı.

c. 424

[1]

cey: Yaz mevsiminin haziran, temmuz ve ağustos aylarına denk gelen en sıcak dönemi.

c. 601, 1346, 1744

c.+ ĕn 1316

c.+ ge 1322

c.+ gĕ 254, 1839

c.+ lerĕn 569

c.+ nĕ 1743

[9]

cey -:

(urın) c.- ĕp 1232

[1]

ceyev: Yaya şeklinde, yayan, yürüyerek.

c. 817, 1844

[2]

ceyevlĕ:

ceyevlĕ ġasker: Piyade.

c. 399

[1]

cĕgĕt: Delikanlı, genç erkek.

c.+ ĕ 1896

[1]

cĕn: *Ar.* Cin, şeytan, iblis.

c.+ ĕ 1006

cĕn almaştırġan: Şeytan suratlı, çirkin.

c. 862

(suḳır) c.+ nĕñ yomırḳasına basḳan ikensĕñ 2005

[3]

cĕnĕs: *Ar.* Kabile, kavim.

c.+ ĕne 311

[1]

cĕntĕkle -: Dikkatle gözetlemek.

c.- p 761

[1]

cĕp: Yün, pamuk, ipek veya ketenden yapılmış ip, iplik, urgan.

c.+ ĕne(cĕbĕne)1993

[1]

cılı: Sıcak.

c. 15, 278, 662, 1379, 1569, 1871

2. Munis, müşfik.

c. 318

[7]

cılın -: 1. Isınmak, üşüdükten sonra kendini ısıtmak.

c.- ıp yörmedĕ 576

2. Hava ısınmak.

c.- ıp 1371

[2]

cılıt -: Sıcaklık vermek, ısıtmak, sıcak hâle getirmek.

c.- ıp 1879

[1]

cır: Türkü söyleme.

c.+ ı 100

[1]

cırla -: 1. Türkü söylemek, şarkı söylemek.

c.- maḳçı 262

2. Ötmek, şakımak.

c.- p toradır idĕ 06

[2]

cıy -: 1. Toplamak, yığmak.

c.- ġan 969

c.- ıp 927, 1313

c.- ıp alġan 342

2. Çeki düzen vermek.

c.- maġan 1612

3. Toplantıya çağırmak, bir araya getirmek.

c.- ıp 85

4. Koku veya nemi içine çekmek.

c.- ıp 453

(tın da) c.- mıyça 496

[8]

cıyıl -: 1. Toplanmak, çeki düzen vermek.

c.- maġan 1610

c.- uvġa 1940

2. Birikmek.

c.- ġan 1286

3. Bir araya gelinmek.

c.- ıp 1862, 1901, 1909

c.- uvına 1243

4. Yapılmak, oluşturulmak.

c.- ġan 79

[8]

cıyın -: Toplanmak, hazırlanmak, tedarik yapmak.

c.- a 1338

[1]

cıyın: Yaz mevsiminde ekin işleri bittikten sonra yapılan köy bayramı, saban tuy.

c.+ ına 1455

[1]

cıyır -:

(ķaş) c.- ıp 1603

(közen) c.- ıp 508

[2]

cıyıştır -: Toplamak.

c.- a 312

c.- uv 827

[2]

cıyıştırıl -: Düzenlenmek, tertiplenmek.

c.- ġan 161

[1]

cıynaķ: Mazbut, düzenli, muntazam, derli toplu.

c. 79

[1]

cıynaķlıķ: Düzenlilik, derli topluluk.

c.+ ın (cıynaķlığın)39

[1]

ciber -: 1. Göndermek.

c.- dĕ 275, 625

c.- ĕrler 1198

c.- gendĕr 1064

c.- miym 300, 301

2. Kovmak.

c.- e almadı 1445

3. Serbest bırakmak, gevşetmek.

c.- e 1446-2

4.Harekete geçirmek, yürütmek.

c.- e almadı 605

c.- ĕrge 604

c.- üvge 278

5. Yardımcı eylem olarak

açıp c.- dĕ 23

bozıp c.- dĕ 1590
ḳabıp c.- dĕ 629
ḳıçḳırıp c.- dĕ 1119
kölĕp c.- dĕ 1415
ḳurḳıtıp c.- dĕ 690
oḫşatıp c.- dĕ 1655
tarap ta c.- dĕ 1815
yañġıratıp c.- dĕ 1462
kĕrtĕp c.- e 1919
onıtıp c.- e idĕ 1200
ḳıçḳırıp c.- e yazdı 1643
ĕtĕp c.- ĕp 1135
kölĕp c.- ĕp 1392
tĕtĕp c.- gendey 700
başın eylendĕrĕp c.- genge 650
açıp c.- üvge 17, 1405
(ḫodḳa) c.- ĕp 1047, 1702
[32]

cidĕ: Yedi.
c. 571, 839, 853, 1620, 1769
c.+ de 61, 95, 1225, 1763
c.+ den 1770
[10]

cidĕlĕ: Yedili.
c. 662
[1]

cigüvlĕ: Koşulu.
c. 1746
[1]

cihan: *Far.* Dünya.
c. 272
c.+ nı 422
[2]

cik -: Taşıyıcı hayvanı arabaya koşmak, yola hazırlamak.
c.- ĕp(cigĕp)581
c.- ken(cigken)678, 689
[3]

ciktĕr -: Atı arabaya koşturmak, bağlamak.
c.- ĕp çıġar idĕm 1034
[1]

cil: Yel, rüzgâr.
c. 208, 278, 429
c.+ ĕ 54, 217
c.+ nĕñ 140, 226
(niçĕk) c. taşladı 1388
[8]

cilen: Genişçe dikilen ve paltoya benzer eski bir kıyafet.
c. 737
[1]

cilek:
(ḳura) c.+ lĕk 1324
[1]

cilke: 1. Arka, sırt.
c.+ de 634
c.+sĕne 472, 1684
2. Omuz.
c.+ ler 448
c.+ lerĕn 1689
c.+ lerĕnnen 2000
c.+ sĕne 1689
[7]

cilkelĕ: Omuzu olan.
c. 483

[1]

cillen -: Rüzgâr estirmek, savurmak.

c.- ĕp 1401

[1]

ciměr -: Yıkmak, tahrip etmek, bozmak.

c.- ĕp 672

[1]

ciměş: Meyve.

c.+ ĕ 1723

(ķara) c. 1792

[2]

ciñ: Elbisenin omuzdan bileğe veya dirseğe kadar olan kol kısmı, kolun yeni.

c. 512

c.+ ĕ 1128, 1659

c.+ ĕn 1128, 1129

c.+ ĕne 1814

c.+ ĕnnen 671, 720, 1493, 1852,

[10]

ciñ -: Yenmek, galip gelmek, üstünlük sağlamak.

c.- dĕ 899

[1]

ciñĕl: 1. Az miktarda.

c. 1342

2. Kolay.

c. 306

[2]

ciñge: bk**. ciñgi.**

c.+ ñ 1232

[1]

ciñgi: Yenge, ağabeyin hanımı.

c. 1317, 1350, 1352

[3]

cir: 1. Yer, toprak üstü.

c.+ den 222, 582

c.+ ĕnde 419, 808, 1131, 1257, 1490, 1983

c.+ ĕnnen 1486

c.+ ge 527, 1823, 1824

c.+ lerĕnde 484

c.+ nĕ 387

2. Memleket, yer, toprak.

c. 1076, 1162

c.+ ge 1075

3. Toprak, tarla.

c. 605, 682

c.+ ĕ 580, 658

c.+ ĕn 553, 599, 600, 604

c.+ lerĕn 550

c.+ nĕñ 608

4. Kısım, parça.

c.+ ĕn 09

c.+ ĕnde 240

c.+ ĕnde 455

c.+ ĕne 97, 961, 1561

c.+ lerĕ 161

5. Alan, yer.

c. 1051

c.+ den 775, 1050

6. Yer, mahal.

c.+ de 199, 1974

c.+ ge 1381, 1491, 1632

7. Yer, mesafe.

c. 1427

8. Konum, mevki, yer.

c.+ den 1434

cir astı: Yeraltı.

c.+ nda 570

cir yözĕ: Yeryüzü.

c.+ n 1295

c.+ nnen 384

[47]

ciren: Koyu kırmızı ile sarı arası bir renk.

c. 569

[1]

cit -: 1. Yakınlaşmak.

c.- ĕp 752

c.- üvĕne 417

2. Ulaşmak, varmak.

c.- er 398

c.- keněn 1597

3. Vakti gelmek.

c.- e 89

c.- kenge 1753

c.- tĕ 1108, 1333, 1370, 1583, 1779, 1949, 1950

4. Belli bir dereceye kadar yükselmek, artmak.

c.- keç 881

c.- ken 305

c.- tĕ 873

c.- üvçĕ 355

5. Yeterli gelmek, yetmek.

c.- medĕ 562

c.- miy 907

c.- miy idĕ 608, 1787

6. Yardımcı eylem olarak.

barıp c.- e 1632

kilĕp c.- ĕp 1509

kibĕp c.- megen 369

kilĕp c.- tĕ 1212, 1993

[26]

citdiy: *Ar.* Ciddi kişi.

c. 111, 735, 1740

[3]

citekle -: Birini kolundan tutup götürmek, yanında götürmek.

c.- p 654, 694

[2]

citĕş -: 1. Yetişmek, büyümek.

c.- mevçĕlĕk 492

2. Yeterli gelmek, yetmek.

c.- mevĕnnen 911

3. Erişmek, yaklaşmak.

c.- mevĕn 1625

[3]

citĕzlĕk: Çeviklik.

c.+ ĕne(citĕzlĕgĕne)48

[1]

citkĕr -: 1. Yakınlaştırmak, yanına kadar getirmek.

c.- gen 854

2. Beklenmeyen bir hâle sokmak.

c.- geç 1879

3. Yapmak, meydana getirmek.

c.- ĕp ĕşledĕ 39

[3]

ciz: Pirinç, sarı bakır.

c.+ lerĕ 1749

[1]

cizne: Enişte.

c.+ leréne 1399
c.+ sĕ 1389, 1394
c.+ sĕnéñ 1401
[4]

cizniy: bk. **cizne**
c. 1387
[1]

comġa: *Ar.* Cuma günü.
c. 05, 89, 592, 1315, 1376, 1379, 1566
[7]

cömle: *Ar.* 1. Hepsi, bütün, her biri.
c.+ sĕnnen 986
2. Cümle.
c. 1575
c.+ ler 1568
c.+ lerden 215
c.+ ně 1238
c.+ sĕnéñ 364
[6]

cöret: *Ar.* Cüret, cesaret.
c.+ ĕ 1787
c. itmiy idĕ 818
[2]

cu:
cu it -: Heyecanlanmak.
c.- ĕp kittĕ 147, 1423
[2]

cuy -: Yitirmek, kaybetmek.
c.- dı 890
c.- ġan 325
c.- masḳa 294
[3]

cuydır -: Yitirmek, kaybettirmek.
c.- ıp 245
[1]

cüler: Akılsız, deli.
c. 1047, 1090, 1852, 1917
[4]

cünsĕz: Tüysüz.
c. 1821
[1]

Ç

çabata: Kayın kabuklarından veya kayış gibi şeylerden örülerek yapılan bir ayakkabı çeşidi, çarık.
ç.+ sı 1798
[1]

çabatalı: Ayağında çarık bulunan.
ç. 1301
[1]

çabıl -:
(ḳul) ç.- a 1882-2
[2]

çabuv: Önden açılan iki parçalı cübbe cinsi elbisede bir parçanın etek kısmı.
ç.+ ınnan 664
[1]

çaġıl -:
küzge çaġıl -: Göze çarpmak.
k.+ ĕne ç.- ıp kitken 1560
[1]

çaġıştır -: Karşılaştırmak.
ç.- ıp 1079
[1]

çaḳ (I): Belli bir vakit, an, süre.

ç.+ ı(çaġı)1231

ç.+ ta 602

çaġında: … vakitte, iken.

ç.+ ında(çaġında)867

(bala) ç+ ında(çaġında)29, 1142

[5]

çaḳ (II): Güç bela, zar zor.

ç. 674

[1]

çaḳ (III): Tam, cuk. (Bir giysinin üste tam oturduğunu belirtmek için.)

ç. 1806

[1]

çaḳır -: 1. Çağırmak, ses veya işaretle gelmesini istemek.

ç.- asıñ 460

ç.- dı 195

ç.- ıp 838

ç.- ırġa 1991

ç.- maḳçı idĕ 506

2. Misafirliğe veya herhangi bir yere davet etmek.

ç.- alar 1676

ç.- alarmı 1673

ç.- ġan 1678, 1693

ç.- ıp 1335

ç.- massıñmı 1547

ç.- sa 1695

[12]

çaḳırt -: Çağırtmak, gelmesini emretmek.

ç.- ıp 913

[1]

çaḳıruvlı: Çağrılı, davetli.

ç. 1683

[1]

çaḳlı: Kadar.

ç. 817

[1]

çaḳrım: 1,06 kilometreye eşit bir uzunluk ölçüsü.

ç. 817

[1]

çaḳrımlı: 1,06 kilometreye eşit bir uzunlukta olan.

ç. 487

[1]

çal: Kır renkli, ak saç veya sakal.

ç. 73

çal kĕr -: Ağarmak.

ç.- gen 510

[2]

çalbar: *Far.* Şalvar, pantolon.

ç. 1816, 1884

ç.+ ındağı 153

ç.+ nı 848

[4]

çalġı: Tırpan.

ç. 1592

[1]

çalmalı: Sarıklı. (Erkeklerde dinî kıyafetin bir parçası olarak takılan başlık.)

ç. 559

[1]

çana: Önüne at veya traktör koşularak kar üstünde taşıma yapılan kızak.

ç. 667

ç.+ ġa 1989

ç.+ sınnan 1848

[3]

çandır: Zayıf, yağsız, sıska.

ç. 13, 710, 1997

[3]

çap -(I):

(pĕçenĕn) ç.- ıp(çabıp)602

[1]

çap -(II): Koşmak, çok hızla gitmek.

ç.- ıp(çabıp)232, 404, 405, 652, 673, 925, 1364, 1418

[8]

çap -(III): Kanat çırpmak.

ç.- ıp(çabıp) 221

[1]

çapan: Cübbe gibi uzun ve bol kesimli bir kıyafet.

ç.+ ın 1465

ç.+ narġa 1470

[2]

çaptır -: Dörtnala koşturmak.

ç.- ıp 399

[1]

çar çor: Paldır küldür.

ç. 1463

[1]

çarşav: *Far.* Perde, bir şeyi kaplayan örtü.

ç. 640

[1]

çeç: Saç.

ç. 208

ç.+ ĕn 47, 1757, 1815, 1834

ç.+ ĕnnen 1774

ç.+ lerĕn 141, 344

ç.+ lerĕne 136

[9]

çeç -: Ekin ekmek, toprağa tohum atmak.

ç.- miy idĕ 599

[1]

çeçek: Çiçek.

ç. 193, 199, 208, 209

ç.+ ĕ 201

ç.+ ĕn 202

ç.+ ler 202, 342

ç.+ lerĕ 16

ç.+ lerĕññĕ 191

ç.+ lerně 139, 193

ç.+ ně 204, 222

çeçek at -: Çiçeklenmek.

ç.- ıp kilgen 688

[15]

çeçeklĕ: Çiçekli.

ç. 894

[1]

çeçĕl -: Saçılmak.

ç.- ĕp 519

[1]

çeçüvçĕ: Toprağa tohum atma işini yapan.

ç.+ ler 547

[1]

çeẖol: *Rus.* Kılıf, muhafaza.

ç. 162

[1]

çemodan: *Rus.* Valiz, bavul.

ç. 1938

[1]

çest: *Rus.* Şeref, onur, yüz akı.

ç.+ ĕ 327

ç.+ ĕn 338

[2]

çesuça: *Rus.* Sarımsı-kum renkli, ipek kumaş.

ç. 61

[1]

çey: 1. Çay.

ç. 56, 103, 827-2, 1003, 1402, 1418, 1425, 1427, 1436, 1438, 1444, 1526, 1539, 1715, 1779, 1873-2, 1898-2, 1900, 1901

ç.+ ĕn 95

ç.+ ge 1411, 1412,

ç.+ ler 1260, 1418, 1440, 1443, 1811

ç.+ nĕ 96, 236, 1400, 1402

2. Çay içme, çay toplantısı.

ç. 1324,

ç.+ ge 56, 1335, 1522, 1525

[39]

çeyẖane: Çayhane, kafe.

ç.+ den 826

[1]

çeyne -: Çiğnemek, ezip parçalamak

ç.- y(çeyniy)688-2, 1129, 1483-2

[5]

çeyněk: Çaydanlık, çay demliği.

ç.+ ĕnnen(çeyněgĕnnen)103

[1]

çĕlpereme:

çĕlpereme kil -: Tuzla buz olmak.

ç.- gen 511, 559

[2]

çĕlterlĕ: Oymalı.

ç. 440

[1]

çĕmĕt -: Çimdirmek.

ç.- ĕp alıp 67

[1]

çĕrĕk: Çürüntü.

ç. 382

[1]

çĕrki: Sivrisinek.

ç.+ nĕ 274

[1]

çĕrt çĕrt: Yarılırken veya parçalanırken çıkan yansıma ses. Çıt çıt.

ç. 1760

[1]

çıbıḳ: Esnek dal, çubuk.

ç. 153, 850

ç.+ ı 235

[3]

çıbırḳı: Hayvan dürtmek için kullanılan çubuk, değnek.

ç. 665

ç.+ sın 1848

[2]

çıda -: *Moğ.* Tahammül etmek, sabırlı olmak.

ç.- r 1630

[1]

çıdamlı: Metanetli, sabırlı.

ç. 435

[1]

çıdaş -: Direnmek, karşı durmak, müdafaa etmek.

ç.- a almıy 1764

ç.- a almıyça 1359

[2]

çığar -: 1. Çıkarmak.

ç.- a 1129-2

ç.- a almassıñ 1435

ç.- dı 839, 897, 936, 1077

ç.- dılar 1157

ç.- ġalıy idě 860

ç.- ġan 936

ç.- ıp 66, 397, 644, 658, 1128, 1399, 1558, 1562, 1635, 1657, 1938

ç.- ıp yörěr iděmmě 1459

ç.- ırġa 778

ç.- ma 346

ç.- mav idě 1161

ç.- uv 868

2. Çıkarmak, elde etmek, kazanmak.

ç.- açaḳ 1055

3. Belli bir zamanı geçirmek, geride bırakmak.

ç.- mın 1744

4. Herhangi bir duyguyu yüzüne yansıtmak.

ç.- ıp 318, 328, 883, 1665, 1682

ç.- ırġa 1442

5. Yayımlamak.

ç.- ırġa 1210

6. Ses çıkarmak.

ç.- a idě 1592

ç.- ġanday 394

ç.- ıp 58, 173, 271, 957, 1542, 1545, 1922, 1929

ç.- uvdan 183, 458

ç.- ırġa 1912

7. Ortaya çıkarmak, meydana getirmek.

ç.- ġan 1066

ç.- mıy idě 1184

(gezite) ç.- ır iděm 1903

(yuḳḳa) ç.- ıp 638

[52]

çığarıl -: Çıkarılmak.

ç.- ıp 928

[1]

çıḳ: Çiy, kırağı, şebnem.

ç.+ ları 15

[1]

çıḳ -: 1. Çıkmak, terk edip gitmek.

ç.- ıp barġanda 1404

ç.- ıp 642, 806, 887, 941, 1361

ç.- ıyḳ 1413

ç.- tı 798, 1975

2. Ortaya çıkmak, görünmek.

ç.- ıp běttěler 1110

ç.- ıp 153, 1900

ç.- ḳanġa 901

3. Çıkmak, bir şeyin içinden çıkmak.

ç.- ḳan 1740

4. Bir yere gitmek, çıkmak.

ç.- a(çığa) almaslıḳ 912

ç.- arġa 1779

ç.- ıp (çıġıp)59, 114, 652, 654, 1316, 1839

ç.- maġansıñ 919

ç.- tı 145, 224, 391, 1076, 1841, 1364

5. Meydana gelmek, oluşmak.

ç.- ar (çıġar) 547

ç.- ıp(çıġıp) 372

ç.- ıp kilgen(çıġıp) 49

ç.- ḳan 1932

ç.- ḳan 675, 847

ç.- mas 547

6. Göçmek, yer değiştirmek.

ç.- a(çıġa) 1455

ç.- arbız 1358

ç.- arġa 1307

ç.- ḳaç 1466

ç.- masa 1459

ç.- uv 1299, 1311, 1318, 1320

ç.- uvın 1354

ç.- uvında 1307

ç.- uvnı 1308

7. Taşmak.

ç.- ḳançı 520

8. Fırlamak, çıkmak.

ç.- am 503

ç.- ıp(çıġıp) 148, 368

ç.- ḳan 145

ç.- ḳanmı 749

ç.- madı 930

9. Çıkmak, ses çıkmak.

ç.-a(çıġa) alırlıḳ 1925

ç.-a(çıġa) almadı 932

10. Talihine veya payına düşmek, isabet etmek, vurmak.

ç.- a(çıġa) torġan 1042

ç.- ḳaç 1055, 1067, 1105

ç.- ḳan 562

ç.- madı 1111, 1969

ç.- mıy idĕ 1967

ç.- mıyça 1049

ç.- sa 1903

ç.- tı 1080, 1110

ç.- uvı 1040

11. Ay, güneş görünmek.

ç.- mas 694

ç.- ına 342

12. Akıldan veya gönülden çıkmak, unutmak.

ç.- maslıḳ 1564

13. Bir durumun içinden çıkmak, kurtulmak.

ç.- uv 591

14. Herhangi bir olay, durum için sonuçlanmak.

ç.- ḳanlıġın 1287

ç.- uvına 1288

15. Herhangi bir özelliğini kaybetmek.

ç.- ḳan 962

16. Sorun çıkmak.

ç.- tı 1836

17. Söylenilen bir şeyin dışında hareket etmek.

ç.- masa 625

18. Yardımcı eylem.

uylanıp ç.- a idĕ 587

yılap ç.- a idĕ 895

butalıp ç.- ıp(çıġıp) 1769

ḳoyıp ç.- ḳan 533

uḳıp ç.- ḳanġa 1563

totıp ç.- tı 1871

tottırıp ç.- tı 1869

uḳıp ç.- tı 1563

ciktĕrĕp ç.- ar(çıġar) idĕm 1034

(oçına) ç.- a(çıġa) almıy idĕ 588, 1216

(otstavkaġa) ç.- ıp(çıġıp) 71

(üzĕññnen) ç.- ıp(çıġıp) 1528

(ĕşten) ç.- ıp(çıġıp) bĕttĕler 1710, ç.- ıp(çıġıp) bĕttĕ 1370

(dönyaġa) ç.- ḳaç 1196

(süz) ç.- ḳanda 1036

(ḳarşı) ç.- ıp(çıġıp) 1386, da ç.- mıysız 1466

(yuḳḳa) ç.- a(çıġa) barġan 630, ç.- tı 524

[102]

çılan -: Islanmak.

ç.- ġan 342

[1]

çılat -: Islatmak.

ç.- ıp 1815

[1]

çılbır: Zincir, pranga, bukağı.

ç. 399

[1]

çın: 1. Hakiki, gerçek.

ç. 36, 74, 111, 165, 268, 275, 435, 466, 626, 703, 1326

ç.+ nan 1213

2. Doğru.

ç. 1202

çın küññelden: Tamamen, hakikaten, canı gönülden.

ç. küññelĕnnen 965, 981

[15]

çınayaḳ: Fincan, kâse, fağfur.

ç. 1341, 1437

ç.+ lar 1429

ç.+ larnı 1755

ç.+ larnıñ 1706

ç.+ nı 1707

ç.+ nıñ 1711

[7]

çınlap: 1. Hakikaten, gerçekten.

ç. ta 841, 947, 969, 1173, 1480, 1641, 1667, 1823, 1987

2. Ciddi şekilde.

ç. 1654,1742

[11]

çıñla -: Çınlamak, sesi duyulmak.

ç.- p 365

[1]

çır-çır kil -: Öfkeli veya neşeli bir ses ile konuşmak.

ç.- e 1822

ç.- ĕp 1605, 1652

[3]

çırılda -: Kaygılı ve belli belirsiz bir ses meydana getirmek.

ç.- vıklı 1229

[1]

çış-pış kil -: Fısır fısır konuşmak.

ç.- e 735

ç.- ĕp 640, 708

[3]

çiber: Yüzü güzel olan, siması sevimli kimse.

ç. iken 1896

[1]

çiberrek: Daha çok övgüye layık.

ç. 788

[1]

çigĕn -: Geri çekilmek, gerilemek.

ç.- e 881

[1]

çik: 1. Hudut çizgisi, sınır.

ç.+ ĕn(çigĕn)119

2. Son, son derecede.

ç.+ ĕne(çigĕne)305

[2]

çik -:

(keyĕf safa) ç.- ĕp(çigĕp)574

[1]

çikĕrtke: Çekirge.

ç.+ ke 1760

[1]

çiksĕz: Sınırsız.

ç. 107

[1]

çilek: Kova veya kazan benzeri bir kap.

ç.+ leręne 1150, 1158

[2]

çina -: Acı ve tiz bir sesle bağırmak.

ç.- p 1979

[1]

çirbik: Uzun konçlu kadın ayakkabısı.

ç. 846, 1554, 1717, 1725, 1728, 1729, 1731, 1743, 1744, 1759, 1766, 1779, 1784, 1788, 1791, 1799, 1806, 1809, 1823, 1828, 1841, 2002

ç.+ ĕ 1898

ç.+ ĕm 1695, 1709

ç.+ ĕmnĕñ 1822

ç.+ ĕn 1820, 1910

ç.+ ĕñ 1731

ç.+ ke 1836, 1837

ç.+ ler 1804

ç.+ lerĕm 1745

ç.+ lerĕññĕ 1283

ç.+ lerně 1795, 1797

ç.+ lerněñ 1796

ç.+ ně 1804, 1807

[39]

çirbiksĕz: Ayakkabısız.

ç. 1807

[1]

çiremlen -: Yeşillenmek.

ç.- ĕp bĕtken 315

[1]

çirĕk: Bütünün dörtte biri, çeyrek.

ç. 923, 1813

[1]

çirt -: Ele geçirmek, yakalamak.

ç.- kendey 46

[1]

çişĕn -: Soyunmak.

ç.- ĕp 1519, 1754

[2]

çit: 1. Kenar, kıyı.

ç.+ ĕ 1241

ç.+ ĕn 175

ç.+ ĕnde 270, 273, 676

ç.+ ĕne 391, 1651

ç.+ ĕnnen 1889, 1960

ç.+ lerĕ 1143, 1401, 1680

ç.+ lerĕn 1452

ç.+ te 86, 705

ç.+ terek 28

2. Yan taraf.

ç.+ te 601

3. Dış.

ç.+ ke 1161

4. Yabancı.

ç. 1162

çit kür -: Yabancı saymak, uzak bellemek.

ç.- megenge 78

[20]

çitĕk: Yumuşak deriden yapılmış uzun konçlu ayakkabı, çizme.

ç.+ ĕn(çitĕgĕn)1777

çitĕk-kevĕş: Yumuşak deriden, biri uzun biri kısa konçlu olarak yapılan ve iç içe ayağa giyilen ayakkabılar.

ç.+ ten 1745

[2]

çitĕkçĕ: Ayakkabıcı.

ç. 882

[1]

çitĕn: Çetin, zor.

ç. 75, 909, 1352

[3]

çitlĕ: Kenar çizgisi olan.

ç. 42

[1]

çiye: Vişne.

ç. 53

[1]

çiyĕrt -: Fiske vurmak.

ç.- ĕrge 866

[1]

çolġa -: Kuşatmak.

ç.- p alıp 181

ç.- p alġanday 257, 393

[3]

çolġan -: 1. Bir şeye dolanmak.

ç.- a 1614-2

ç.- ıp 272

2. Kuşatılmak.

ç.- a 240-2

ç.- alġanday 1353

ç.- ġan 426

ç.- ġan idĕ 276

3. İyice, teferruatıyla anlamak.

ç.- alıp 384

4. Yayılmak.

ç.- ġan 146, 428

[11]

çolġav: 1. Etek gibi ayağa giyilen kıyafetleri dolamak için dokuma bölümü.

ç.+ dır 790

2. Bağcık.

ç.+ ın 1777

[1]

çönki: *Far.* Çünkü.

ç. 449, 466, 475, 555, 571, 599, 605, 855, 860, 983, 1046, 1063, 1101, 1149, 1161, 1185, 1480, 1622, 1626

[19]

çuḳraḳlan -: Sağır olmak.

ç.- dıñmı 1529

[1]

çum -: Çok derin duygulara dalmak, hayal kurmak.

ç.- dı 100, 120

ç.- ıp 874, 982, 1199

[5]

çup : "Şap" şeklinde yansıma ses.

ç.- ĕp 1726

[1]

çurt ḳuş -: Uygun olmak, yaraşır olmak.

ç.- ḳanmı 2002

[1]

çü: "Hey" anlamına gelen seslenme ünlemi.

ç. 497, 1029-2, 1502-2

[5]

çükĕç: Çekiç.

ç. 1578

[1]

D

da: da~de, dahi, ve.

d. 07, 15, 19, 29, 37, 39, 47, 49, 51, 57, 68, 76, 80, 82, 84, 101, 145, 164, 167, 175-2, 178, 187, 232, 249, 262-2, 304, 319, 324, 350, 359, 372, 394, 406, 414, 431, 443, 444, 447, 470, 478, 501, 519, 532, 534, 537, 546, 547-2, 560, 562, 563, 570, 575-2, 577, 580, 585, 587, 588, 589, 592, 606, 623, 627, 643, 648, 677, 679, 684, 686-2, 692, 718, 742, 746, 747, 771, 774, 798, 801, 803, 815, 818, 819, 837, 840, 850, 860, 867, 873, 876, 879-2, 880-2, 884-2, 890, 891, 899, 901, 905, 909, 910, 946, 960, 980, 982, 984, 985, 991-2, 996, 1002, 1010, 1014, 1023, 1024, 1036, 1042, 1050, 1052, 1059, 1062, 1063, 1066, 1072, 1075, 1079, 1084, 1086, 1105-2, 1106, 1110, 1111, 1122-2, 1123-2, 1148, 1162, 1164, 1168, 1169, 1171-2, 1180, 1195, 1202, 1211, 1213, 1215, 1225, 1235, 1255, 1258, 1260, 1268, 1274, 1279-2, 1298, 1309, 1323, 1328, 1329, 1338, 1340, 1345, 1347, 1373, 1381, 1382, 1444, 1454, 1455-3, 1456, 1458, 1466, 1509, 1513, 1527, 1531, 1539, 1543, 1561, 1577, 1579, 1594, 1610, 1626, 1628, 1638, 1646, 1648, 1650, 1653, 1665, 1678, 1703, 1705, 1709, 1716, 1736, 1743, 1745, 1753, 1764, 1769, 1773, 1776, 1779, 1794, 1796, 1798, 1800, 1806, 1808-2, 1811, 1824, 1830, 1831, 1835, 1837, 1865, 1867, 1878, 1918, 1923, 1925, 1948, 1950, 1968, 1969-2, 1981, 1984, 1985, 1990

(bolay) d. 633

(tağın) da 104-3, 177, 330-2, 408, 424, 595, 779, 1250

(tın) d. cıymıyça 496

[258]

daça: *Rus.* Yazlık, sayfiye.

d. 1315, 1322, 1391, 1434

d.+ bızġa 1322, 1357

d.+ da 1311, 1312, 1376

d.+ dan 1434

d.+ ġa 1299, 1307-2, 1308, 1313, 1317, 1320, 1322, 1334, 1345, 1361, 1459, 1466, 1467, 1547

d.+ ġız 1468

d.+ ġızını 1477

d.+ lar 1293, 1313, 1337, 1371, 1413, 1469, 1487, 1550

d.+ larġa 1354

d.+ larnıñ 1310

d.+ ñ 1433

d.+ nı 1308, 1320

d.+ nıñ 1362, 1449, 1549

d.+ ñnı 1413

d.+ sı 1383

d.+ sın 1454

d.+ sına 1375, 1377, 1455

d.+ sında 1510

[50]

daçaçı: Yazlıkçı, yazlığa giden kişi.

d.+ larnıñ 1372

[1]

damasız: Yanında bir kadın olmayan.

d. 1972

[1]

dars dors: Eğri büğrü.

d. 738

[1]

daru: İlaç, şifa.

d.+ vın 1008

[1]

de: bk. **da**

d. 19, 42, 74, 78, 79, 82, 83, 122, 149, 162, 179, 187, 194, 197, 219, 228, 243, 263, 274, 277, 285, 302, 303, 308, 312, 326, 333, 340, 346, 352, 369, 424, 435, 436, 437, 439, 442, 456, 458, 466, 502, 509, 520, 531-2, 534, 538, 545, 557, 569, 575-2, 577, 580-2, 584-2, 585, 589, 590, 604, 605, 608, 612, 616, 627, 633, 638, 685-2, 695, 713, 735, 740, 765, 766, 770, 771, 777, 789, 794, 799, 826, 837, 838, 862, 866, 868, 877, 897, 906, 912, 916-2, 937, 939, 950-2, 958, 960, 966, 967, 979, 992, 993, 997, 1002, 1023, 1024, 1035, 1050, 1056, 1058, 1068, 1071, 1074, 1100, 1102, 1103, 1109-2, 1133, 1148, 1153, 1159, 1172, 1173, 1179, 1194, 1200, 1212, 1214, 1227, 1231, 1232, 1235, 1281, 1287, 1297-2, 1301, 1304, 1306, 1323, 1326-2, 1327, 1343, 1376, 1398, 1402, 1427, 1436, 1454, 1458, 1467, 1496, 1508, 1512, 1525, 1539, 1540, 1566, 1576, 1582, 1595, 1597, 1617, 1621, 1631, 1642, 1647, 1649, 1673, 1677, 1679, 1683, 1693, 1695-2, 1700, 1708-2, 1719, 1735, 1743,

1782, 1804, 1826, 1837, 1873, 1891, 1914, 1931, 1984

(bĕr) d. 729, 1189, 1412, 1663

[199]

deduşka: *Rus.* Büyükbaba, dede.

d. 1947

[1]

defter: *Ar.* Defter.

d. 800

d.+ ĕnnen 1596

[2]

deġva: *Ar.* İstek, talep.

d.+ sı 987, 1056

[2]

deġvetname: *Ar.* Davetiye.

d. 1668, 1673

d.+ de 1237

d. ikeněn 1665

d.+ ler 871

d.+ lerĕn 1291

d.+ lerně 1247

d.+ lerněñ 1289

d.+ sĕ 1203

d.+ sĕn 1206

[10]

dehşet: *Ar.* Bir tehlike veya korkunç bir şey karşısında duyulan ürküntü, dehşet.

d.+ ĕ 548

d.+ leréne 1296

[2]

dehşetlĕ: Korkunç, müthiş, feci.

d. 298, 391, 401, 429, 476

[5]

dekabr: *Rus.* Aralık ayı.

d. 1759

d.+ de 1566

d.+ něñ 1589

[3]

dekolte: *Rus.* Dekolte.

d. 205

[1]

deputat: *Rus.* Milletvekili, temsilci, vekil.

d. 1198-2

[2]

derece: *Ar.* 1. Ölçü, derece.

d.+ de 325, 402, 906

d.+ sĕne 752

2. Hiyerarşide adım, basamak.

d. 717-2, 832

d.+ sĕn 166, 872, 914, 1154

d.+ sĕnde 71

d.+ sĕne 354

d.+ sĕnnen 404

[14]

derḫal: *Ar.* Çabucak, hemen.

d. 1997

[1]

dert: *Far.* Arzu, istek.

d. 46

d.+ ĕne 439

[2]

dertlĕ: Şevkli, arzulu, istekli.

d. 450

d. idĕ 436

[2]

derviş: *Far.* Derviş.

d. 149

[1]

deş -: 1. Konuşmak, söz söylemek.

d.- miyçe 346, 1117, 1650

2. Cevap vermek.

d.- miyçe ḳaldı 1618

[4]

dev: Büyük.

d. 1934

[1]

devam: *Ar.* Devam.

d.+ ına 477

devam it-: Devam etmek, başlanmış bir iş sürmek.

d.- tĕrĕp 2004

d.- ĕp 1523

d.- tĕ 1544

[4]

devlet: *Ar.* Mal mülk, zenginlik.

d. 842, 989

d.+ nĕ 683-2

[4]

dĕr-dĕr kil -: Ürpermek.

d.- e 889

[2]

dĕrĕldet -: Ürpertmek.

d.- ĕp 198

[1]

dımlan -: Nemlenmek, ıslanmak.

d.- ıp torġan 1870

[1]

di -: 1. Söylemek, demek, haber vermek.

d.- dĕ 613, 730, 795, 956, 1263, 1264, 1267, 1273, 1275, 1284, 1391, 1393, 1395, 1400, 1413, 1425, 1431, 1449, 1451, 1456, 1459, 1477, 1487, 1494, 1500, 1505, 1508, 1522, 1526, 1529, 1533, 1536, 1539, 1543, 1610, 1632, 1642, 1691, 1693, 1695, 1720, 1736, 1850, 1855, 1857, 1903, 1906, 1908, 1915, 1919, 1924, 1933, 1935, 1953, 1959, 1996, 2002, 2006

d.- geç 1026, 1031, 1420

d.- gen idĕ 1696

d.- gen idĕm 1734

d.- genĕ 411

d.- mes idĕ 968

d.- miyĕnçe 1572

d.- p 84, 155, 158, 177, 191, 194, 215, 340, 361, 455, 517, 586, 595, 628, 637, 639, 641, 647, 671, 679, 682, 687, 709, 723, 725, 732, 735, 743, 750, 754, 757, 772, 775, 778, 798, 801, 806, 859, 885, 886, 923, 944, 952, 958, 961, 970, 1078, 1029, 1036, 1080, 1090, 1097, 1106, 1115, 1126, 1133, 1163, 1166, 1176, 1199, 1202, 1215, 1233, 1238, 1239, 1245, 1247, 1257, 1270, 1277, 1311, 1325, 1358, 1362, 1383, 1386, 1390, 1398, 1403, 1411, 1415, 1417, 1421, 1427, 1430, 1435, 1444, 1462, 1468, 1470, 1479, 1497, 1519, 1531, 1547, 1593, 1604, 1606, 1612-2, 1640, 1643, 1648, 1651, 1654, 1657, 1658, 1663, 1668-2, 1673, 1676, 1679, 1684,

1686, 1705, 1711, 1715, 1722, 1726, 1728, 1732, 1739, 1746, 1753, 1758, 1773, 1776, 1782, 1788, 1794, 1802, 1822, 1826, 1829, 1832, 1844, 1849, 1852, 1877, 1881, 1886, 1892, 1893, 1896, 1910, 1933, 1938, 1947-2, 1961, 1964, 1966, 1973, 1977, 1979, 1981, 1982, 1985, 1988, 2000

d.- p ḳuya 1024

d.- p ḳuydı 689, 1573, 1671

d.- p te ḳuya idĕ 1009

d.- p torġanda 264, 472

d.- señ 545-2, 625, 627, 685

d.- y 665, 667, 669, 1012, 1019, 1023, 1323, 1324, 1653, 1931

d.- y idĕ 1017

d.- yĕp 1411

d.- yer idĕ 969

d.- yler 566, 1095, 1123, 1124

d.- ym 1504, 1525

d.- yseñ 1027

d.- yseñmĕ 1267, 1479

d.- yüvĕne 176, 1388

digen: 1. Adında, isimli, denen.

d. 593, 1323, 1188

2. Şeklinde, şeklindeki.

d. 109, 346, 364, 408, 658, 783, 893, 894, 997, 1049, 1237, 1304, 1305, 1385, 1408, 1478, 1513, 1568, 1575, 1588, 1697, 1729, 1730

d.+ ĕn 1034

3. Mahsus, has, dair, özel.

d. 572, 1283,

digende: Dediğinde.

d.- gende 822, 1440, 1835, 1880

digendey: Dercesine, derken.

d.- gendey 07, 192, 761, 938, 1550, 1557, 1804

[302]

din: *A*r. Din, Tanrı'ya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum, diyanet.

d. 617

[1]

dindar: *Ar.* Din inancı güçlü, din kurallarına bağlı kimse.

d. 846

[1]

dip (I): … için.

d. 549, 552, 571, 651, 1055, 1210, 1520, 1535, 1537

[9]

dip (II): …diye, olarak.

d. 41, 297, 332, 361, 364, 411, 488, 503, 518, 632, 707, 712, 767, 770, 818, 869, 1000, 1016, 1026, 1047, 1064, 1068, 1220, 1240, 1568, 1700, 1702, 1781, 1847, 1894, 1949, 1950, 1955, 1957

[34]

disetine: *Rus.* Yaklaşık bir hektar.

d. 580

[1]

diste: Deste.

d. 1950-2

[2]

divar: *Far.* Duvar.

d.+ da 1748

d.+ dağı 1229

d.+ ları 1218

[3]

diy: Masalsı ifadelerde kalıp olarak kullanılan söz.

d.- y 1070, 1071, 1072-2, 1073, 1075-2, 1076-2, 1077, 1078, 1079, 1080, 1081, 1082, 1083, 1084-2, 1086

[19]

diyüv: Pek büyük, korkunç görünüşlü çok başlı ve efsanevi varlık, canavar, dev.

d.+ ler 448

[1]

doğa: *Ar.* Dua.

d.+ lar 1578

d.+ ların 377, 1758, 2004

d.+ sın 13

doğa ḳıl-: Dua etmek.

d. da ḳıla idĕ 1066

d. ḳılalar idĕ 532

d. ḳılıp 842, 1390, 1413

d. ḳılıyḳ 1390

[11]

doğaçı: Dua eden kimse.

d.+ ñ 346

[1]

doḫa: *Rus.* İçi dışı kürkten palto.

d. 886

[1]

doktor: *Rus.* Doktor.

d. 556

[1]

dorfa: Kaba, sert tavırlı.

d. 700, 1613

d. idĕ 466

[3]

doşman: *Fars.* Düşman.

d. 31, 383, 521

d.+ ġa 417

d.+ narġa 1330

d.+ narına 1318

d.+ nı 400

d.+ nıñ 384, 390, 418, 526

[11]

doverennıy: *Rus.* Vekil. (?)

d. 905, 1584

d.+ nıñ 828, 1587

[4]

doverennıylıḳ: Vekillik. (?)

d.+ ḳa 1585

[1]

döměk -: Soluksuz kalıp boğulmak, gebermek.

d.- ĕrsĕñ(döměgĕrsĕñ)1612

[1]

dönya: *Ar.* 1. Dünya, yeryüzü.

d. 342, 453

d.+ da 331, 339, 394, 401, 678

d.+ dağı 207, 831, 922

d.+ ġa 638

d.+ lar 672

d.+ nı 473, 529

d.+ nıñ 495, 588

d.+ sında 578

d.+ sınnan 592

d.+ yözĕ 1070

2. İnsanlık âlemi.

d.+ ġa 457, 1194

d.+ sın 1195

dönyaġa çıḳ -: Yayımlanmak.

d.- ḳaç 1196

dönyaġa kil -: Dünyaya gelmek, doğmak.

d.- genner 465

[24]

dörĕs: *Far.* 1. Gerçek, doğru.

d. 636, 1113

2. (Cümle başı edatı olarak: doğrusu, galiba, anlaşılan.)

d. 443, 546, 1947

[5]

dörĕsle -: Doğrulamak.

d.- gen 1558

[1]

dörĕsregĕ: Cümle başı edatı olarak: "daha doğrusu".

d. 468

[1]

drap: *Rus.* Kalın, yünlü kumaş.

d. 1591, 1838

[2]

duçar: *Far.*

duçar bul -: Uğramak, maruz kalmak, … ile karşı karşıya kalmak, duçar olmak.

d.- uvdan 890

[1]

duġasız: Boyunduruksuz.

d. 1034

[1]

dula -: Sinirlenmek, razı olmamak, kavga dalaş etmek.

d.- p 1851

[1]

dulḳın ḳıl -: Heyecanlanmak, telaşlanmak.

d.- ġan 331

[1]

dumine: *Rus.* Domino.

d. 1931

[1]

duñġız: Domuz.

d. 749

[1]

dus: *Far.* Yakın arkadaş, dost, yakınlık duyulan kimse.

d. 1231, 1264, 1266, 1270, 1273, 1281, 1282, 1458, 1459, 1460

d.+ ı 949

d.+ lar 1253

d.+ ların 1258

d.+ larına 1207, 1318

d.+ larınıñ 1276

d.+ larınnan 1224

[18]

duslıḳ: Dostluk.

d.+ nı 251

[1]

duv kil -: Güçlü bir gürültü kopmak.

d.- e 1933

[1]

duvamallan -: Düşünmeksizin aceleyle ve kabaca iş yapmak.

d.- ıp 1046

[1]

dükeş: *Rus.* Bingo, tam isabet.

d. 1959

[1]

dürt: Dört.

d. 611, 658, 787, 845, 1343, 1857, 1927

dürt küz bĕlen kötĕl -: Dört gözle beklemek.

d.- gen 1108

[8]

dürtĕnçĕ: Dördüncü.

d. 834

[1]

dürter: Dörder.

d. 849

[1]

dürtev: Dördü birlikte.

d. 634

[1]

dvorets: *Rus.* Saray.

d. 1081

[1]

dvornik: *Rus.* Temizlik işçileri.

d.+ lar 695

[1]

dvoryan: *Rus.* Asilzade, zadegan.

d. idĕ 70

[1]

E

e I: 1. Soru vurgusuyla şaşma ve merak anlatan ünlem.

e. 689, 1245, 1449, 1466, 1479-2

2. Hatırlama, akla gelme anlatan ünlem.

e. 1476

[7]

e II: 1. Fakat, ama.

e. 868, 1027, 1255, 1456, 1467, 1647, 1667, 1917, 1931

2. Buna rağmen, yine de.

e. 991, 1102, 1282

3. Oysa… -e gelince, ise.

e. 1082, 1323, 1642, 1837

[16]

ebced: *Ar.* Ebced hesabı.

e.+ nĕ 1185

[1]

ebev: "Abov" anlamında şaşma anlatan ünlem.

e. 1821

[1]

ebi: İhtiyar kadın.

e. 1996

e.+ lerden 1047

[2]

edeb: *Ar.* Edep, terbiye.

e.+ ĕ 1585

[1]

edepsĕzlĕk: Edepsizlik, terbiyesizlik.

e. 876

[1]

efendi: Efendi, bey.

e.+ ler 1252

[1]

egel: *Rus.* Sosis.

ĕ. 1569

[1]

eger: *Far.* 1. Eğer, şayet.

e. 612, 862, 966, 1064, 1461

2. Bir de…

e. 627

[6]

eğuzĕ-bismilla: *Ar.* Besmele.

e.+ sın 1757

[1]

eğza: *Ar.* Üye, uzuv, organ.

e.+ ları 23, 64

e.+ ların 21

e.+ larına 26

[4]

ehe: "Aha, işte" anlamında edat.

e. 1642

[1]

ehemiyet: *Ar.* Gereklilik, önem, değer.

e.+ ĕ 1595, 1617

e.+ lerĕ 906

ehemiyet bir-: Önem vermek.

e.- miyçe 651

e.- medĕ 1105

[5]

ehĕl: *Ar.* Bir işte yetkili olan, bir işi yapan, erbap.

e.+ ĕ (ehlĕ) 618

[1]

ekiyet: Masal.

e.+ ler 435

e.+ lerdegĕ 448

[2]

elĕ I: 1. Şimdi, şu an, hemen.

e. 227, 609, 633, 692, 771, 794, 1358, 1411, 1448, 1460, 1499, 1612, 1803

2. Daha, henüz.

e. 29, 124, 1114, 1263

3. Hâlâ, hâlen.

e. 437, 1266, 1525, 1580, 1610, 1914

4. Daha, bunun dışında.

e. 777, 1358

(ḳara) e. 1448, 1630

(tor) e. 1881

(tuḳta) e. 1413, 1433

[30]

elĕ II: 1. Emir ve istek ifadeleriyle beraber öğüt, rica, istek veya kararlılık anlamları verir.

e. 1106

2. Sıralı ve denk ifadeleri birbirine bağlamakta kullanılır.

e. 217, 218, 1359-2, 1369-2, 1777-2

3. Söylenen sözden dolayı şaşırma ifadesi verir.

e. 1645, 1700

4. "bit" şekli yanında ise belirsizlik, şüphe ifadesini güçlendirir.

e. 770, 766

[13]

elĕge: Şuana kadar, şimdiye kadar.

e. 1296

[1]

elĕgĕ: Şu, adı geçen, deminki.

e. 1075, 1078, 1394, 1562, 1633, 1869, 224, 303, 471, 747

[10]

elḫemdĕlillah: *Ar.* Elhamdülillah.

e. 637

[1]

elle: 1. Yoksa, acaba.

e. 492, 1264, 1399, 1427, 1452, 1484, 1529, 1629, 1640, 1653, 1731, 1877

2. Sıralı bağlı cümleler meydana getirir.

e. 459-2

elle ḳayçan: Ne zamandır, eskiden.

e. 12

elle ḳayda: 1. Kim bilir nerde, her neredeyse.

e. 119, 405

2. Çok uzak.

e. 1074

elle ḳaydan: Ta uzaktan.

e. 1921

elle nerse: Şey, herhangi bir şey.

e. 1020, 1456

e.+ ler 327, 1337

elle niçe: Herhangi bir.

e. 03, 580, 1299

elle niçĕk: 1. Her nasılsa.

e. 1173

2. Oldukça.

e. 1191

elle niḳader: Pek çok.

e. 19

elle nindiy: 1. Nasılsa, herhangi bir tarzda.

e. 107, 126, 266, 319, 329, 357, 362, 375, 392, 396, 492, 812, 1016, 1080, 1195, 1353,1356

2. Bazı, belli belirsiz.

e. 13, 169, 218, 1079, 1098, 1218, 1578, 1758

e. 696

3. Oldukça.

e. 32, 35, 45, 72, 321, 327, 256-2, 298, 376, 981, 1127, 1435, 1470, 1597, 1657, 1893

elle tağın: Kim bilir, bilmem kim.

e. 63

[73]

emĕr: *Ar.* Emir, buyruk.

e.+ ĕ 314

emĕr bir- (it-): Buyurmak, emretmek.

e.- p 63, 113

e.+ ler b. -ĕp 91, 1368

[5]

emma: *Ar.* 1. Ama, fakat.

e. 444, 460, 491, 564, 574, 579, 583, 589, 590, 606, 621, 645, 683, 814, 878, 933, 935, 1110, 1162, 1355, 1867

2. Ziyadesiyle, çok fazla.

e. 1032, 1199

[23]

ene: İşte, oradaki.

e. 31, 120, 123, 212, 770, 1125-2, 1357

[8]

enke: Ana, anne (sevimlilik şekli).

e.+ ñe 517

e.+ sĕ 1622

[2]

enkey: bk. **enke**

e.+ lerge 1646

[1]

erçĕ -: Soymak.

e.- p 1896

[1]

erçĕt -: Temizletmek.

e.- ĕp 820

e.- üv 830

[2]

erem-tamaḳ: Haramzade, haram yiyen.

e. 749, 1572

e.+ lar 754, 771

[4]

ernĕ -: Acımak, sızlamak.

e.- y idĕ(erniy idĕ)544

[1]

ersĕz: Arsız, cüretkâr.

e. 546, 1170, 1142

[3]

ersĕzlĕk: Arsızlık.

e.+ ĕ(ersĕzlĕgĕ)1170

[1]

esselaměğaleykĕm: *Ar.*Selamünaleyküm.

e. 1387, 1408

[2]

eşne: *Far.* Dost, tanıdık, aşina.

e.+ lerĕbĕzden 625

[1]

eteç: Horoz.

e.+ ĕ 654

e.+ ler 1338

[2]

etkey: Baba (sevimlilik).

e. 566-2, 689, 691

e.+ lerge 1631

[5]

evele -: Yuvarlamak, çevirmek.

e.- gennen 1895

e.- p 467

[2]

evĕrĕl -: Evrilmek, değişmek, başka bir hâle geçmek, dönüşmek.

e.- dĕler 535

e.- gen 240

[2]

evvel: *Ar.* Evvel, önce.

e. 27, 228, 1944

e.+ gĕ 51

[4]

evvelgĕ: Evvelki, önceki.

e. 1694, 1958

[2]

evvelgĕçe: Önceki gibi.

e. 1178, 1181

[2]

ey: Ey (ünlem).

e. 754, 859, 1253, 1451, 1876, 1886

[6]

eyběr: Eşya.

e. 1632

[1]

eyde: Haydi.

e. 1409, 1410, 1431

e.- egěz 1400, 1410, 1425, 1431

[7]

eyde ük: bk. **eyde**

e. (eydük)1387

[1]

eydeş -: Çağırmak, seslenmek.

e.- e 859

[1]

eyě: Evet, elbette.

e. 616, 617, 636, 918, 950, 951, 1023, 1026, 1121, 1474, 1653

e.+ den 1474

[12]

eyěm: "Evet, tamam."

e. 1691

[1]

eylen -: 1. Kendi ekseni etrafında dönmek.

e.- ěp 47

2. Daima yürüyüp hareket etmek.

e.- e 1380,

3. Bir şeyin etrafında dolaşmak.

e.- e 525, 1699

e.- e idě 92

e.- genge 464

4. Boydan boya yürüyüp dolaşmak.

e.- ěp 63

e.- gençě 64

5. Tamamen başka hâle geçmek.

e.- dě 561

e.- e yazġan 1620

(başı) e.- ěp 292, 373

[12]

eylenděr -: 1. Döndürmek, çevirmek.

e.- ěp 1664-2

e.- gelep 1635

2. Tamamen başka hâle geçirmek.

e.- gen idě 11

(b.+ ın) e.- ěp cibergenge 650

[5]

eylene: Etraf, çevre, muhit.

e.+ sěnde 1628

[1]

eyt -: 1. Söylemek.

e. 1673, 1722

e.- e almıyça 806, 1949

e.- em 1006, 1007, 1019, 1029-2, 1094, 1502, 1507, 1522, 1525, 1529, 1604, 1629, 1630, 1640, 1650, 1673, 1683, 1708, 1719, 1742, 1781, 1808, 1821, 1844

e.- ěp 370, 716-2, 970, 1016, 1757

e.- ěp birdě 297

e.- ěr iděm 1719

e.- ěrge 210, 818, 819, 1004, 1653

e.- ěrměn 517

e.- eseñ 770

e.- ken 260, 1475

e.- ken de idě 616

e.- medĕm 1477
e.- mekçĕ idĕ 518
e.- mekçĕ buldı 648, 929, 932
e.- meseñ 916
e.- miy idĕ 1103
e.- miyçe 340, 352
e.- señ 916
e.- tĕ 1078, 1080
e.- tĕñ 636
e.- üvĕn 289

2. Anlatmak, öğretmek, açıklayarak beyan etmek.
e.- e almaġan 349
e.- e idĕ 1947
e.- ĕp 349
e.- üvden 436
(nezĕr) de e.-tĕ 1056
[66]

eytĕl -: 1. Denmek, söylenmek.
e.- e 1717
e.- gen 298, 1348

2. Tasvir edilmek, anlatılmak.
e.- gen 121
[4]

eyttĕr -: Sefa sürmek, keyif âlemi yapmak, içki içmek.
e.- eçekbĕz 1015
[1]

ez: bk. **az**
e.+ ĕne 590
[1]

ezrek: Daha az.
e. 454, 455
[2]

Ĕ

ĕç: 1. Mide.
ĕ.+ ĕne 1898

2. İç taraf, herhangi bir şeyin içi.
ĕ.+ ĕ 414, 779, 1760,
ĕ.+ ĕnde 27, 485, 535, 697, 810, 908, 1402, 1454, 1879
ĕ.+ ĕnnen 1066
ĕ.+ ĕn 388, 907
ĕ.+ ĕnde 202, 501, 529, 583, 820, 891
ĕ.+ ĕndegĕ 241
ĕ.+ ĕne 68, 644, 1951
ĕ.+ ĕnnen 1128, 1258, 1383, 1642, 1928, 1936
ĕ.+ ke 718, 1603, 1815
ĕ.+ lerĕnnen 1521

3. Gönül, yürek.
ĕ.+ ĕndegĕ 116, 349, 1892
ĕ.+ ĕne 25, 38, 452, 1056, 1392
ĕ.+ ĕnnen 999
ĕ.+ lerĕndegĕ 250

4. Belli bir zaman aralığı.
ĕ.+ ĕnde 18, 34, 184, 311, 418, 1510, 1992

5. Herhangi bir durumun içi.
ĕ.+ ĕnde 376, 430

ĕç avıruvı: İç hastalığı.
ĕ.+ nnan 442

ĕç ḳat-: Katıla katıla gülmek.
ĕ.+ĕ ḳ.- ıp 1268

ĕç kit-: İshal olmak.

ĕ.- üvden 813

ĕç poş-: Canı sıkılmak.

ĕ.- u 257

ĕ.+ĕ p.- ıp 1276, 1995

(avız) ĕ.-ĕnnen 13, 263, 1600, 2003

[65]

ĕç -: İçmek.

ĕ.- e 1418

ĕ.- e alabız 1402

ĕ.- e torġan 95

ĕ.- ĕp 579, 1715

ĕ.- er 1402

ĕ.- erbĕz 1507, 1513

ĕ.- erge 1324, 1520, 1539

ĕ.- erge buldılar 1438

ĕ.- esĕ 535

ĕ.- esĕgĕz 1425

ĕ.- ik 1400

ĕ.- miyçe 1900

[16]

ĕçĕl -: İçilmek.

ĕ.- dĕ 1260

ĕ.- ĕp 1440, 1443, 1779, 1811

[5]

ĕçĕmlĕk: İçecek.

ĕ. 1510, 1516

[2]

ĕçĕrt -: İçirtmek.

ĕ.- mes 1444

ĕ.- mes idĕñmĕ 1427

[2]

ĕçpoşırġıç: Can sıkıcı.

ĕ. 423

[1]

ĕçüv: İçki içme.

ĕ. 577

[1]

ĕh: "Ah" (ağrı, acı ünlemi)

ĕ. 868

[1]

ĕḫ-ma: bk. **ĕh**

ĕ. 454

[1]

ĕkipaj: *Rus.* Ekip, mürettebat.

ĕ. 367

ĕ.+ ġa 341

ĕ.+ nı 90

[3]

ĕkspluvatator: *Rus.* Sömürücü.

ĕ. idĕ 854

[1]

ĕl -: Asmak.

ĕ.- ĕp 1211

[1]

ĕlek -: 1. Tutulmak.

ĕ.- ĕp torġan 1579

ĕ.- miyçe 51

2. Takılmak.

ĕ.- ken 221

ĕ.- tĕñmĕ 1642

[4]

ĕlektĕr -: 1. Bağlamak, takmak, iliklemek.

ĕ.- dĕ 1833

ĕ.- ĕp 55

ĕ.- miyçe 1814

2. Dişlemek.

ĕ.- ĕp 614

ĕ.- ĕp 628

3. Kapmak.

ĕ.- e torġan 442

4. Çalmak.

ĕ.- ĕp 1054

[7]

ĕlĕgrek: Daha önce.

ĕ. 603

[1]

ĕlĕk: 1. Önce, evvel.

ĕ. 89, 1239, 1886,

ĕ.+ terek 905

2. Eskiden.

ĕ. 765

[5]

ĕlĕn -: Asılmak, tutturulmak.

ĕ.- gen 1748

[1]

ĕncĕ: İnci.

ĕ. 1927

[1]

ĕncĕlĕ: İncili, incisi olan.

ĕ. 1835

[1]

ĕnĕ: Küçük erkek kardeş, birader.

e. 1903

ĕ.+ ge 1173

ĕnĕm: Kendisinden küçük erkek için kullanılan hitap sözü, kardeşim.

ĕ. 787, 915, 919, 1573

[6]

ĕpolet: *Rus.* Apolet.

ĕ.+ lar 42

[1]

ĕskemiya: *Rus.* Sandalye.

ĕ.+ ge 65

[1]

ĕssĕ: Sıcak, kızgın.

ĕ. 282

[1]

ĕste -: İstemek.

ĕ.- p 129

[1]

ĕş: 1. İş, meşgale, hizmet.

ĕ. 86, 488, 612, 961, 987, 994, 1127, 1197, 1202, 1231, 1282, 1559

ĕ.+ ĕ 815, 826, 918, 1835

ĕ.+ ĕbĕz 917

ĕ.+ ĕn 604, 605, 998

ĕ.+ ĕnde 1193

ĕ.+ ĕne 549, 622

ĕ.+ ke 556, 620, 621, 728, 760, 788, 793, 852, 928, 936, 946, 1163, 1573

ĕ.+ ler 110, 321, 327, 577, 579, 985, 1183, 1540, 1557

ĕ.+ lerden 817

ĕ.+ lerĕ 466, 1183

ĕ.+ lerĕn 871, 1068, 1190

ĕ.+ lerĕnĕñ 1097

ĕ.+ lerĕnnen 94

ĕ.+ lerge 63, 577

ĕ.+ lernĕ 830, 1100

ĕ.+ nĕ 133, 323, 416, 1067, 1972

ĕ.+ nĕñ 1231

ĕ.+ te 1154, 1181

ĕ.+ ten 177, 1302, 1369, 1605

2. Vazife, görev.

ĕ. 331, 332

3. Davranış.

ĕ.+ ĕñ 916

ĕ.+ ĕne 1995

ĕ.+ ĕnnen 293, 926

ĕ.+ ke 228

4. Durum, vaziyet.

ĕ.+ ĕn 987

ĕ.+ ke 875, 1213, 1287

ĕ.+ lerĕ 878

ĕ.+ nĕñ 1681, 1987

ĕş yörĕt -: İş yapmak, iş yürütmek.

ĕ.- e (yörte)1040

ĕş ĕşle - (it-) : Yapmak, çalışmak.

ĕ. i. - e 995

ĕ. ĕ. -gen 736

ĕ. ĕ. -miyçe 580

ĕ. de i. -er iděm 996

ĕş kilme -: İşe yaramamak, elinden iş gelmemek.

ĕ.- megen 582

ĕşke kĕrĕş -: İşe girişmek, işe başlamak.

ĕ.- ĕp 1589

ĕşten çıḳ -: İşe yaramamak, görevini yapamaz hale gelmek.

ç.- ıp(çıġıp) bĕttĕ 1370

ĕ.- ıp (çıġıp) bĕttĕler 1710

[94]

ĕşçĕ: İşçi, emekçi.

ĕ. 918

[1]

ĕşġal: *Ar.*

ĕşġal it-: 1. Bir yeri ele geçirmek.

ĕ.- erge 399

2. Birinin yerine geçmek.

ĕ.- tĕ 485

3. Herhahgi bir durum meydana gelmek.

ĕ.- tĕ 1730

[3]

ĕşle -: 1. Yapmak, bir işle meşgul olmak, çalışmak.

ĕ.- gen idĕ 946

ĕ.- p 685, 988, 991

ĕ.- p torġan 778

ĕ.- se 569, 575

ĕ.- seler 584

ĕ.- ym 685

ĕ.- y de almıy 1002

2. Meydana getirmek.

ĕ.- p torġan 182

3. Yerine getirmek.

ĕ.- v 413

ĕ.- vden 133

ĕ.- vĕne 416

ĕ.- y almadı 876

4. Yapmak, etmek, işlemek.

ĕ.- dĕ 158

ĕ.- gen 900

ĕ.- medĕ 158, 1308

ĕ.- p 1100

ĕ.- rlĕk 321, 323

ĕ.- sĕ 63

ĕ.- ysĕ 1097, 1557, 1559

ĕ.- ysĕn 1003

5. Meşgul olmak.

ĕ.- p aldı 19

6. Yardımcı eylem.

citkĕrĕp ĕ.- dĕ 39

(ĕş) ĕ.-gen 736

(ĕş) ĕ.-miyçe 580

(ni) ĕ.**-**rge 1130, 1429, ĕ. dĕn 1132

[34]

ĕşlen -: Yapılan, edilen, işlenen.

ĕ.- gen 66, 103, 228, 1754, 1921

[5]

ĕşlepe: *Rus.* Şapka, başlık.

ĕ.+ sĕne 581

[1]

ĕşlet -: Yaptırmak, ettirmek, işletmek.

ĕ.- e 872

ĕ.- eler idĕ 831

ĕ.- ĕp 604

ĕ.- tĕ 440

[4]

ĕşlĕ: İşi, vazifesi olan.

ĕ. 1600

[1]

ĕşlĕklĕ: Çalışkan, becerikli, aktif, pratik tecrübesi olan.

ĕ. 356

[1]

ĕt: Köpek, it.

ĕ. 1144, 1606

ĕ.+ ĕ 62

ĕ.+ ĕnĕñ 1179

ĕ.+ nĕ 544, 936

[6]

ĕt -: İtmek.

ĕ.- ĕp ciberĕp 1135

[1]

ĕtlen -: İşkence görmek, eziyet çekmek.

ĕ.- e 853

[1]

ĕz: İz.

ĕ.+ ĕ 973

ĕ.+ ler 252

ĕ.+ lerĕn 35

[3]

ĕzle -: Kayıp bir şeyi bulmaya çalışmak, aramak, bakınmak.

ĕ.- gende 201, 427, 1560

ĕ.- genneñ 1316

ĕ.- p 393, 544, 1352, 1477, 1548

ĕ.- p yörgen 1521

ĕ.- rge 1351

ĕ.- se 243

ĕ.- y torġaç 1051

[13]

ĕzlen -: Aranmak.

ĕ.+ üvĕnde 1523

[1]

ĕzlet -: Kayıp bir şeyi aratmak.

ĕ.- ĕp 821

[1]

fabrika: *Rus.* Fabrika.

f. 551

[1]

familiya: *Rus.* bk. **familiye**

f. 308, 327

[1]

familiye: *Rus.* Aile, soy sop.

f.+ něñ 338

f.+ sĕ 359, 360, 363, 410, 412, 415

f.+ sĕn 115

[8]

faraz: *Ar.*

faraz it-: Farz etmek, saymak.

f.- ĕp 31

f.- se 332

f.- ĕp yörgen 1586

faraz ḳıl-: Fikir yürütmek, farz etmek.

f.- dıḳ 615, 617-2, 618-2, 620-2, 622, 623, 625, 626, 627, 636

f.- ġan 1702

f.- ıp 1172

[18]

faş: *Far.*

faş it-: Belli etmek, açığa çıkarmak.

f.- mekçĕ bulıp 457

[1]

fatiḫa: *Ar.* 1. Kur'an'ın Fatiha suresi.

f.+ sı 655

2. Hayır duası, rıza, tasvip.

f. 884, 921, 923

f.+ sın 855

fatiḫa bir-: Fatiha suresini okumak.

f.+ sın b.- ĕp 642, 839

fatiḫa birĕl-: Fatiha suresi okunmak.

f.- dĕ 1260

[8]

fatir: *Ar.* Apartman dairesi, ev.

f. 1484

f.+ ına 1239

[2]

fayda: *Ar.* Fayda, kazanç.

f. itĕp 1309

f. itmedĕ 560

f.+ lar itĕlgenge 1298

f.+ sı 856, 1277

[5]

feḳat: *Ar.* Yalnızca, sadece.

f. 214, 1288

[2]

feḳıyrrek: Çok fakir, çok muhtaç.

f. 992

[1]

feḳiyr: *Ar.* Fakir, muhtaç, yoksul.

f.+ nĕ 899

[1]

felen: *Ar.* Falan.

f. 993, 1354, 1375, 1826

[4]

felen-tögen: Çeşitli eşyalar, durumlar vb. için kullanılan söz.

t. 1163, 1325, 1909

t.+ ner 1781

[4]

ferĕşte: *Far.* Melek, ferişte.

f. 1026, 1027

f.+ lerge 1029

f.+ nĕñ 1025

[4]

ferman: *Far.* Ferman, emirname.

f.+ ı 1588

ferman bĕr-: Emretmek.

f.- ĕp 798

[2]

fikĕr: *Ar.* 1. Fikir, düşünce.

f. 408, 597, 1049, 1730

f.+ ĕ 409

f.+ ĕn 875, 877

f.+ ler 1313

f.+ nĕ 893, 1184

2. Akıl.

f.+ ĕ 182

f.+ ĕn 430, 1193

[13]

fikĕrĕnçe: Fikrince, ona göre.

f. 1113, 1162, 1287

[3]

fil: *Far.* Fil.

f. 66

[1]

firḳa: *Ar.* Bölük, takım, grup.

f. 390

f.+ lerněñ 398

[2]

firma: *Rus.* Şirket, firma.

f.+ nıñ 1185

[1]

fontan: *Rus.* Çeşme.

f.+ nan 1149

[1]

forma: *Rus.* Üniforma.

f.+ sınıñ 106, 166

[2]

formalı: Üniformalı.

f. 356

[1]

fotokartoçka: *Rus.* Fotoğraf.

f.+ nı 1213

f.+ sın 1211

[2]

frantsuz: *Rus.* Fransız.

f. 1389

[1]

front: *Rus.* Savaşta cephe.

f.+ nıñ 487

[1]

G

galstuksız: Kravatsız.

g. 1814

[1]

garmoniye: *Rus.* Uyum, efsun.

ġ.+ sĕn 07

[1]

general: *Rus.* General.

g. 354

g.+ ġa 739

[2]

generallıḳ: Generallik.

g. 166

[1]

gep: *Far.* Sohbet, konuşma.

g.+ lerĕ 484

[1]

gerb: *Rus.* Arma.

g. 43

[1]

gertsog: *Rus.* Dük.

g.+ larnıñ 146

[1]

gevde: Gövde, vücut.

g.+ lerĕnĕñ 1866

g.+ sĕ 527, 533

g.+ sĕn 197, 217, 499, 1614

g.+ sĕne 62

[8]

gevdelĕ: Gövdeli, vücutlu.

g. 737

[1]

gezit: *Rus.* Gazete.

g. 1109, 1207

g.+ ke 1210

g.+ ler 1116, 1197

g.+ lerde 1212

g.+ lerdegĕ 1112, 1117

g.+ lerge 1214

g.+ lerně 1126, 1128

g.+ lerněñ 1209

[12]

gezite: *Rus.* bk. **gezit**

g. 1943

gezite çıġar-: Gazete çıkarmak.

g.- ır iděm 1903

[2]

ğĕne: bk. **ġına**

g. 24, 79, 117, 158, 167, 198, 206, 220, 225, 228, 268, 331, 359, 406, 459, 467, 507, 536, 545, 581, 649, 659, 686-2, 810, 813, 854, 857, 873, 876, 939, 973, 977-2, 1015, 1027, 1029, 1039, 1050, 1064, 1070, 1073, 1075, 1101, 1106, 1118, 1132, 1159, 1179, 1181, 1214, 1261, 1273, 1342, 1352, 1434, 1440, 1454, 1557, 1559, 1578, 1605, 1622, 1638, 1676, 1709, 1737, 1738, 1757, 1772, 1825, 1829, 1831, 1833, 1835, 1841, 1873, 1880, 1884, 1912, 1914, 1971

[82]

ger: *Rus.* Ölçmede kullanılan ağırlık parçası, dirhem, terazideki kiloluklar.

g.+ lerĕnĕñ 1749

[1]

gimnaziya: *Rus.* Çarlık Rusyasında kolej, lise.

g. 1908

[1]

glavnıy: *Rus.* Kıdemli, sorumlu.

ġ. 1908

[1]

göl: Gül.

g. 14, 201, 260

g.+ ge 240

g.+ ler 97, 201, 240

g.+ lerĕne 12

[8]

gönah: *Far.* Günah, ayıp.

g. 875

g.+ ların 900

[2]

gönahsız: Günahsız.

g. 377

[1]

grajdan: *Rus.* Vatandaş, yurttaş.

g.+ ınız 1549

[1]

grammofon: *Rus.* Gramafon.

ġ. 1928

[1]

güya: *Far.* Sanki.

g. 263, 1594

[1]

Ġ

ġacep: *Ar.* Şaşılacak şey, acayip, olağanüstü, tuhaf, ilginç.

ġ. 1190

[1]

ġaceplen -: Şaşırmak.

ġ.- ĕp 995, 1382

[2]

ġacepsĕn -: Şaşırmak, garipsemek, hayret etmek.

ġ.- ĕp 865

[1]

ġaceyĕp: *Ar.* bk. **ġacep**

ġ. 1069

[1]

ġaciz: *Ar.* Aciz, zayıf.

ġ. 183

ġ. idĕ 132, 458

ġ. idĕler 187

ġaciz bul -: Aciz olmak.

ġ.- ġaç 857

ġ.- ıp 133, 329, 851, 1799

[9]

ġadet: *Ar.* 1. Birisine has karakter özelliği, huy, tabiat.

ġ. 1169

ġ.+ ĕn 96

2. Gelenek, görenek, örf, âdet.

ġ.+ ke 158

ġ.+ ler 1327

ġ.+ lerĕn 1326-2

ġadet bul -: Âdet olmak.

ġ.- sa 966

ġadetten tış: Olağan dışı, olağanüstü.

ġ. 488, 1602

[9]

ġadette: Hep, her zaman.

ġ. 95, 1769

ġ.+ gĕçe 61

[3]

ġadettegĕ: Her zamanki.

ġ.+ den 250

[1]

ġadettegĕçe: Her zamanki gibi.

ġ. 68, 173, 1571, 1584, 1618, 1753

[6]

ġadiy: *Ar.* Gündelik.

ġ. 109, 160, 817

[3]

ġadiylĕk: Sıradanlık, basitlik.

ġ.+ ĕ(ġadiylĕgĕ)205

[1]

ġafu: *Ar.*

ġafu it-: Affetmek, bağışlamak.

ġ.- ĕgĕz 190

[1]

ġaile: *Ar.* Aile.

ġ.+ leręne 1038

ġ.+ sĕnnen 477

[2]

ġaḳıl: *Ar.* 1. Akıl.

ġ.+ dan 1021, 1023-2, 1024

ġ.+ ın 1702

ġ.+ ların 897

2. Fikir.

ġ.+ lar 1313

[7]

ġaḳılsızlıḳ: Akılsızlık.

ġ.+ ınnan(ġaḳılsızlıġınnan)1184

[1]

ġaldiş: *Rus.* Bağırış, çığlık. (?)

ġ. 749

[1]

ġalemet: *Ar.* Alamet, iz, işaret.

ġ.+ ĕ idĕ 269

ġ.+ lerĕ 318

ġ.+ leręñ 75

[3]

ġalimrek: En bilgin, en âlim.

ġ. 1227

[1]

ġamel: *Ar.*

ġamelge ḳuyıl-: Gerçekleştirilmek.

ġ.- dı 1299

[1]

ġarlĕk: Adaletsizlik, gücenme, sinirlenme.

ġ.+ ten 940

[1]

ġarsĕz: Arsız.

ġ. 1170, 1445, 1632

[3]

ġasker: *Ar.* Asker.

ġ. 110, 482

ġ.+ ĕnĕñ 383

ġ.+ lerneñ 1038

(atlı) ġ.+ lerneñ 400

(ceyevlĕ) ġ.+ neñ 399

[6]

ġaskeriy: *Ar.* Askerî, askerlik ile ilgili.

ġ. 44, 47, 93, 110, 308

ġ.+ ler 39

ġ.+ lerçe 111, 156

[8]

ġaskeriylĕk: Askerlik.

ġ. 308

ġ.+ te 70

[1]

ġaşıyḳ: *Ar.* Âşık, seven.

ġ. 05

ġ.+ nıñ 897

ġaşıyḳ bul -: Aşık olmak.

ġ.- uvlarına 896

[3]

ġayĕp: *Ar.* 1. Günah.

ġ.+ ten 86

2. Suç.

ġ.+ ĕn 1706

ġ.+ nĕ 1498

ġayĕp it-: Ayıplamak.

ġ. itmegĕz 177

ġ. itüvĕnnen 350

[5]

ġayĕple -: 1. Suçlamak, itham etmek.

ġ.- r 1354

2. Birisinin eksiğini görmek, eksikli saymak.

ġ.- me 1281

[2]

ġayĕplĕ: Suçlu, kabahatli.

ġ. 1543, 1544

ġ. idĕ 1288

[3]

ġayĕt: Dinî bayram.

ġ. 79

ġ.+ lerde 592

[2]

ġayret: *Ar.* 1. Güç, kuvvet.

ġ. 46, 209

ġ.+ ĕ 416

2. İktidar, kendi işini yapabilme gücü.

ġ.+ ĕ 1649

[4]

ġayretlĕ: Güçlü, kuvvetli.

ġ. 324

[1]

ġayretlen -: Güçlenmek, kuvvetlenmek.

ġ.- ĕp 1503

[1]

ġayrĕ: … dışında, gayrı.

ġ. 288

[1]

ġazap: *Ar.* Azap, ceza.

ġ.+ ınnan(ġazabınnan)909, 1939

[2]

ġazapla -: Zulüm etmek, acı çektirmek.

ġ.- y(ġazaplıy)1899

[1]

ġazaplan -:

ġazaplanıp utır-: Çok acı çekmek.

ġ.- uvın 781

[1]

ġaziz: *Ar.* En değerli, biricik.

ġ. 121

[1]

ġazizrek: En değerli, en biricik.

ġ. 122

[1]

ġına: Sadece, tek, yalnızca.

ġ. 08, 18, 22, 34, 39, 48, 49, 160, 183, 224, 235, 258, 273, 359, 419, 439, 480, 503, 521, 660, 673, 678, 706, 756, 765, 788, 846, 878, 945, 1034, 1147, 1167, 1180, 1184, 1197, 1219, 1255, 1288, 1290, 1297, 1302, 1316-2, 1367, 1404, 1430, 1467, 1507, 1508, 1618, 1627,

1634, 1635, 1641, 1690, 1714, 1740, 1760, 1765, 1783, 1814, 1823, 1856, 1870, 1963, 1967, 1968, 1996
ġ. idĕ 467, 1580, 1866
ġ. iděler 538
(bolay) ġ. 467, 1642
[74]
ġıybaret: *Ar.* ... ibaret, kurulu olan, … oluşan.
ġ. 13, 63
[2]
ġıyffet: *Ar.* Namusluluk, kızlık, cinsî saflık, temizlik.
ġ.+ lerde 268
[1]
ġıyfrit: *Ar.* Korkunç cinler.
ġ.+ ler 572
[1]
ġoldırr: Geyirme sesi.
ġ. 637
[1]
ġolema: *Ar.* Âlimler, din bilginleri, ulema.
ġ. 84
ġ.+ ġa 616
[2]
ġomĕr: *Ar.* 1. Ömür, hayat, can.
ġ. 185, 471, 1290
ġ.+ de 1356, 1471
ġ.+ ĕ 579, 581
ġ.+ ĕmde 1725
ġ.+ ĕnde 699, 840, 845
ġ.+ lerĕnde 23
2. İnsanın hayatındaki bir devri.
ġ.+ ĕnde 1581
[13]
ġomĕrge: Ebediyen.
ġ. 814, 951
[2]
ġomĕrlĕk: Ömürlük, ömür boyu.
ġ. 129
[1]
ġomumiy: *Ar.* Genel, umumi.
ġ. 08
[1]

H

ha: 1. "Öyle mi?" anlamına gelen ünlem.
h. 1138.
2. "Ha ha ha" şeklinde gülme.
1435-3
[4]
haman: *Ar.* Daima, hep.
h. 142, 437, 493, 502, 578, 878, 1016, 1349, 1350, 1523, 1786, 1974
[12]
hava: *Ar.* 1. Hava.
h. 1304-2, 1305-2, 1379
h.+ da 924
h.+ ġa 428
h.+ sı 422
h.+ sın 25, 278, 453
h.+ sında 26
h.+ sınnan 911
2. Gökyüzü.
h.+ da 148,
h.+ dan 426

h.+ ġa 10, 372

[17]

he: bk. **ha**

h. 1032, 1415-3

[4]

hemme: *Far.* 1. Hepsi, bütün.

h. 1637

h.+ sĕn 1706

h.+ sĕnĕñ 1868

h.+ sĕnnen 1877, 1869

2. Her, her biri.

h. 1281

h.+ sĕ 273, 365, 531-2, 735, 832, 1071, 1074

[14]

her: *Far.* Her, hepsi, bütünü, hep.

h. 83, 88, 564, 831, 1067, 1620

[6]

herbĕr: Bir grup teşkil edenlerin hepsi, tek tek her biri.

h. 44, 266, 290-2, 328, 364, 1154-2, 1169, 1735

[10]

hem: *Far.* 1. Ve.

h. 33, 53, 86, 108, 207, 210, 214, 222, 237, 250, 273, 291, 319, 323, 325, 355, 356, 402, 408, 410, 436, 626, 655, 672, 673, 679, 795, 876, 898-2, 990, 999, 1058, 1207, 1225, 1258, 1278, 1310, 1311, 1316, 1320, 1341, 1379, 1380, 1422, 1437, 1440, 1459, 1567, 1570, 1597, 1711, 1863, 1866, 1884

2. Hem de…

h. 514, 819, 996

3. da ~ de.

h. 984, 991

[60]

herkön: Her gün.

h. 90

[1]

herḳaysı: Herhangi biri, her biri.

h.+ nıñ 1883

[1]

hervaḳıt: Her zaman, hep.

h. 436

h.+ ta 72, 998, 1662

[4]

heveslĕ: Arzulu, istekli.

h. 1930

[1]

heybet: *Ar.* Heybetli, gösterişli.

h. 1322, 1433, 1434

h. iken 1468

[4]

heybetrek: Daha büyük, daha ulu.

h. 1058

[1]

hi: bk. **ha**

h. 1274-2, 1893-3

[5]

hiç: *Far.* Hiç, hiçbir şekilde.

h. 1967

[1]

hiçbĕr: Hiçbiri.

h. 162, 310, 1061, 1103, 1116, 1488, 1631, 1709, 1770, 1945, 1983

h.+ sĕ 1538, 1796

h.+ sĕnĕñ 988

[14]

hiçnerse: Hiçbir şey.

h. 276

[1]

himmet: *Ar.* Yardım, iyilik severlik.

h.+ ĕn 618

[1]

himmetlĕ: Yardım, iyilik sever kişi.

h. 617

[1]

höcüm: *Ar.* Hücum, saldırı.

h.+ ge 390, 499

höcüm it -(ķıl -): Hücum etmek, saldırmak.

h.- ĕp 1510

h.- tĕler 643

h.- dı 525

[5]

hu: "Oho" anlamında kullanılan ünlem.

h. 1753

[1]

huş: *Far.*

huş taydır -: Bir kişinin bilincini yitirtmek.

h.+ larınnan t.- ġançı 849

huşına kil -: Aklı, bilinci yerine gelmek.

h.- gende 371

huşınnan tay -: Bilinç yitirmek.

h.- ıp 970

[3]

huşsız: Bilinçsiz.

h. 370

[1]

Ḫ

ḫadim: *Ar.* Hizmet eden kişi.

ḫ.+ nerĕne 1206

[1]

ḫafalan -: Endişelenmek, telaşlanmak.

ḫ.- madı 1287

[1]

ḫaḳ: *Ar.* 1. Hak.

ḫ.+ ı 819

ḫ.+ ım 969

ḫ.+ ımda 1197

2. Emek.

ḫ.+ ığızını 934

(Alla) ḫ.+ ı 1844

(tamaḳ) ḫ.+ ına 857

[6]

ḫaḳında: … hakkında, konuda, dair, için.

ḫ. 36, 111, 284, 305, 680, 874, 1202, 1209, 1313, 1364, 1368, 1759

ḫ.+ dır 100

ḫ. ikenlĕgĕn 289

[14]

ḫaḳlı: Layık, hakkı olan.

ḫ. idĕ 825

[1]

ḫaḳsız: Haklı olmayan.

ḫ. 899

[1]

ḫaḳsızlıḳ: Hak ve adalete aykırılık.

ḫ. 589

[1]

ḫaḳta: bk. **ḫaḳında**

ḫ. 78, 590, 592, 616, 929, 1102

[6]

ḫalıḳ: *Ar.* Ahali, halk, el âlem.

ḫ. 86, 548, 550, 1073, 1223, 1262

ḫ.+ nı 549

ḫ.+ nıñ 553, 1071, 1074

[10]

ḫalḳ: *Ar.* bk. **ḫalıḳ**

ḫ.+ ı 619

[1]

ḫane: *Far.* Hane, ev, bina.

ḫ.+ mĕzge 1566

[1]

ḫanım: Bayan.

ḫ.+ narġa 1886

[1]

ḫarap: *Ar.* Harap, bozuk.

ḫ. ite 894

[1]

ḫarci: *Ar.* Dış.

ḫ. 78

[1]

ḫarçevnye: *Rus.* Aşhane.

ḫ. 1698

[1]

ḫarikılġade: *Ar.* Eşi görülmemiş, şaşkınlık yaratıcı, olağanüstü.

ḫ. 994

[1]

ḫasıyl: *Ar.* bk. **ḫasil**

ḫ. 832, 1375

[2]

ḫasil: *Ar.* Olan, ortaya çıkan, görünen.

ḫ. 1491

ḫasil bul-: Hasıl olmak, ortaya çıkmak, peyda olmak.

ḫ.- ġan 139, 180, 223, 226, 288, 1145

[7]

ḫat: *Ar.* 1. Mektup.

ḫ. 421, 424, 431, 1668

ḫ.+ ı 1654

ḫ.+ ıdır 1645

ḫ.+ ımı 1662

ḫ.+ lar 871, 1645, 1648

ḫ.+ larında 892, 894

ḫ.+ nı 731, 760, 784

ḫ.+ nıñ 731

[16]

ḫatın: 1. Kadın.

ḫ. 1467, 1887, 1889, 1913, 1928, 1936, 1941, 1954, 1960

ḫ.+ ġa 1663

ḫ.+ ı 1731

ḫ. idĕ 1328, 1331

ḫ.+ nar 1149, 1356, 1909

ḫ.+ narı 1781

ḫ.+ narnıñ 1637, 1865, 1870

ḫ.+ nıñ 1934

2. Hanım, eş.

ḫ. 729, 1120, 1122, 1124, 1458, 1662

ḫ.+ ı 280, 530, 1004, 1018, 1028, 1440, 1453, 1484, 1498, 1595, 1874, 1916

ḫ.+ ın 1004, 1135, 1351, 1521, 1627, 1663, 1702, 1829, 1832, 1852, 1972, 1981, 1983, 1985, 1989

ḫ.+ ına 1089, 1377, 1634, 1647, 1658, 1739, 1839

ḫ.+ ınıñ 1010, 1608, 1616, 1684, 1713, 1716, 1788, 1815, 1876, 1976

ḫ.+ ınnan 1103, 1512, 1692

ḫ.+ ıñnan 1876

ḫatın-kız: Kadınlar.

ḫ. 1384, 1464, 1471, 1492, 1637, 1799

ḫ.+ nı 1406

[82]

ḫatınraḳ: Daha kadın olan, kadınların özelliklerini daha çok taşıyan.

ḫ.+ ı(ḫatınraġı)1637

[1]

ḫatiret: *Ar.* Anı, hatıra.

ḫ. 34

[1]

ḫayvan: *Ar.* Hayvan.

ḫ. 950, 960, 962

[3]

ḫazir: *Ar.*

ḫazir bul- : Dahil olmak.

ḫ.+ masa 80

[1]

ḫeber: *Ar.* Haber, bilgi, malumat.

ḫ. 431

ḫ.+ ĕ 1196

ḫ.+ ĕn 1038, 1320

ḫ.+ lerĕn 245

ḫ.+ nĕñ 1617

ḫeber kil -: Haber gelmek.

ḫ.+ nĕñ k.-mevĕ 424

[7]

ḫel: *Ar.* 1. Hâl, durum.

ḫ. 1632, 1826

ḫ.+ ĕ 560, 1355

ḫ.+ ĕn 938, 947

ḫ.+ ĕne 389, 512

2. Güç, takat.

ḫ.+ ĕm 1630, 1844

3. Sosyal durum.

ḫ.+ den 591

ḫ.+ ĕ 446, 1305

ḫ.+ ĕñ 1744

ḫ.+ ĕnĕñ 986

ḫelden kil -: İçinden gelmek.

ḫ.+ ĕmnen k.- e 1176

ḫelden tay-: Yorulmak, hâli kalmamak.

ḫ.- ġan 1493

ḫ.- ġançı 570

ḫ.- ıp 299, 521

[20]

ḫellĕ: Sosyal durumu iyi olan.

ḫ. 657

[1]

ḫemĕl: *Ar.*

ḫemĕl kıl -: Yorumlamak.

ḫ.- ıp 1625

[1]

ḫereket: *Ar.* 1. Hareket.

ḫ.+ ĕ 216

2. Davranış.

ḫ.+ ĕne 229

[2]

ḫereketlenděr -: Hareket ettirmek.

ḫ.- e de almadı 179, 509

[2]

ḫereketsěz: Hareket etmeyen, yerinden kımıldamayan, durgun, durağan.

ḫ. 255, 292, 343, 347, 379, 808, 1131

[7]

ḫeremlĕk: Haram olma durumu.

ḫ.+ ĕ(ḫeremlĕgĕ)848

[1]

ḫerĕf: *Ar.* Harf, yazı.

ḫ. 290, 1254

ḫ.+ ler 1575

ḫ.+ lerĕne 1564

[4]

ḫesite: Süs eşyası.

ḫ.+ sĕ 81

[1]

ḫesiyetlĕ: Yararlı, etkili.

ḫ. 560

[1]

ḫesret: *Ar.* Keder, üzüntü, mutsuzluk.

ḫ.+ ĕn 342

[1]

ḫesretlĕ: Kederli.

ḫ. 348, 427

[2]

ḫester: Meşakkat.

ḫ.+ ĕne 1045

[1]

ḫeter: *Ar.* Kötü.

ḫ. 2005

[1]

ḫetĕr: *Ar.* Hatır, birine karşı duyulan saygı, sevgi.

ḫ.+ ĕ 903

[1]

ḫetĕrle -: Hatırlamak, akla gelmek.

ḫ.- p 261

[1]

ḫetĕrlet -: Hatırlatmak, akla getirmek.

ḫ.- e torġan 237

[1]

ḫetta: *Ar.* Hatta.

ḫ. 29, 76, 122, 311, 315, 456, 504, 519, 559, 575, 745, 1063, 1093, 1103, 1147, 1168, 1171, 1175, 1183, 1202, 1210, 1343, 1571, 1576, 1582

[25]

ḫeyĕr: *Ar.* İyilik, güzellik.

ḫ.+ ge 1832

[1]

ḫeyĕrçĕ: 1. Çok fakir kişi.

ḫ. 1646

2. Dilenci.

ḫ.+ ge 1055

ḫ.+ nĕñ 1054

[3]

ḫeyĕrlĕ: Hayırlı, iyi, sevaplı.

ḫ. 1095, 1470

ḫ.+ ge 1094

ḫeyĕrlĕ bul -: Hayırlı olmak.

ḫ.- masḳa 1020

ḫ.- sın 785

[5]

ḫeyĕrlĕrek:

ḫeyĕrlĕrek bul -: Daha hayırlı olmak.

ḫ.- ır idĕ 1020

[1]

ḫeyle: *Ar.* Hile, aldatma, düzen.

ḫ.+ sĕ 852

[1]

ḫeyran: *Ar.*

ḫeyran kal-: Şaşırmak, şaşakalmak.

ḫ.- dırırlıḳ 402

[1]

ḫezĕr (I): *Ar.* Hazır, hazırlanmış.

ḫ. 1695

ḫezĕr bul -: Hazır olmak.

ḫ.- ġanlıġın 56

ḫ.- ıp 1210

ḫ.- ırlıḳ 1708

ḫezĕr (II): *Ar.* 1. Şimdi, şu an.

ḫ. 162, 276, 447, 622, 855, 857, 906, 928, 935, 946, 951, 1057, 1059, 1067, 1097, 1120, 1178, 1179, 1231, 1255, 1643, 1743, 1744, 1802, 1937, 1963

2. Hemen, derhâl.

ḫ. 866, 1121, 1632

[33]

ḫezĕrgĕ: Şimdiki, bugünkü.

ḫ. 127, 487, 995, 997, 1032

[5]

ḫezĕrle -: Hazırlamak.

ḫ.- p(ḫezĕrlip)1204, 1374

ḫ.- v 827

ḫ.- y(ḫezĕrliy)1615

ḫ.- y idĕ(ḫezĕrliy idĕ)1601

ḫ.- y torġan(ḫezĕrliy torġan)655

[6]

ḫezĕrlen -: Hazırlanmak, girişmek.

ḫ.- dĕ 1436

ḫ.- e iděk 1411

ḫ.- ĕp 1520

ḫ.- ĕp torġan 341

ḫ.- gen 91, 143, 390, 499

ḫ.- genner idĕ 317

[9]

ḫezĕrlet -: Hazırlatmak.

ḫ.- tĕ 96

[1]

ḫezĕrlettĕr -: Hazırlattırmak.

ḫ.- üv 236

[1]

ḫezĕrlĕk: Hazırlık, hazır olma durumu.

ḫ. 492

[1]

ḫezret: *Ar.* Hazret, dinî kimse, hoca.

ḫ. 612, 614, 630, 633, 634, 637, 642-2, 726, 759

ḫ.+ nĕ 644

ḫ.+ nĕñ 640

[12]

ḫĕzmet: *Ar.* 1. Hizmet, iş.

ḫ. 942

ḫ.+ ĕne 810

ḫ.+ ke 728, 782

ḫ.+ nĕñ 912

2. Askerlik hizmeti.

ḫ.+ ke 447

ḫ.+ ten 438

ḫĕzmet it:- Hizmette bulunmak, çalışmak.

ḫ.- 806

ḫ.- e 1192

ḫ.- e idĕ 812

ḫ.- ĕp 1167

ḫ.- erge 796

ḫ.- e torġan 1187

ḫ.- ken 867, 971

ḫ.- kende 861

ḫ.- megen 919

ḫ.- tĕm 935, 1254

ḫ.- tĕrĕp 852

ḫ.- tĕrdĕler 822

ḫ.- tĕrĕrge 787

ḫ.- üvçĕ 931, 1943

ḫĕzmetke bir-: Birinin yanında çalışması için vermek, işe sokmak.

ḫ.- ĕrge 1164

ḫĕzmetke kĕr -: İşe girmek.

ḫ.- gen 786, 851, 857

ḫ.- gende 1254

ḫĕzmette yör -: Çalışmak, çalışmaya devam etmek.

ḫ.- dĕ 834

ḫ.- ĕp 601

[31]

ḫĕzmetçĕ: 1. İşçi, emekçi, çalışan.

ḫ.+ lerĕn 849

ḫ.+ lerněñ 777, 778

2. Hizmetçi.

ḫ. 55, 286

ḫ.+ ge 152

ḫ.+ ge 828

[7]

ḫıyal: *Ar.* Hayal, rüya, düş.

ḫ. 430-2

ḫ.+ da 878

ḫ.+ dan 101, 102

ḫ.+ ġa 100, 1597

ḫ.+ ı 1069, 1189

ḫ.+ ında 656

ḫ.+ ınnan 672

ḫ.+ larġa 1199

ḫ.+ ları 905, 1346

ḫ.+ larına 982, 1202

ḫıyalġa bat-: Hayale dalmak, hayal kurmak.

ḫ. ıp 1597

[16]

ḫıyallan -: Hayal etmek, çok istemek, ümitlenmek.

ḫ.- ıp yöriy yöriy 1068

ḫ.- ıp yörgen 1069

[2]

ḫikeye: *Ar.* Hikâye, öykü.

ḫ.+ lerdegĕ 44

[1]

ḫikmet: *Ar.* Hikmet.

ḫ.+ ĕ 1017

ḫ.+ lerĕne 1943

[2]

ḫikmetlĕ: Hikmetli, hikmeti olan.

ḫ. 1098

[1]

ḫis: *Ar.* His, duygu.

ḫ.+ ĕne 326

ḫ. ittĕreler idĕ 46

ḫ. ḳıla idĕ 460

ḫ. ḳıla 362, 491

ḫ. ḳılıp 19, 376, 461

ḫ.+ lerĕn 130

ḫ.+ lerge 272

[10]

ḫisap: *Ar.*

ḫisap bir -: Hesap etmek, hesaplamak.

h.- e almıy 133

(isep) ḫ.+ nı 922

[2]

ḫisaplan -: Hesaplanmak, sayılmak, düşünülmek.

ḫ.- ırga tiyĕş idĕ 488

ḫ.- sa 1967

[2]

ḫod: *Rus.*

ḫodḳa ciber -: Akışına, seyrine bırakmak.

ḫ.- ĕp 1047, 1702

[2]

ḫosusıy: *Ar.* Hususi, özel.

ḫ. 05, 11, 83, 87, 1558

[5]

ḫosusiyet: *Ar.* Özellik.

ḫ. 1308

[1]

ḫörmet: *Ar.*

…ḫörmetĕne… : Adına, bağışlayarak, için.

ḫ. 95

[1]

ḫuca: *Far.* 1. Sahip, malik.

ḫ.+ ları 990

ḫ.+ sı 962, 1096,

2. İş başında duran, amir, patron.

ḫ. idĕ 833

3. Aile reisi.

ḫ. 1370

4. Ev sahibi.

ḫ. 1882, 1916

ḫ.+ sı 1484

[8]

ḫur: *Far.*

ḫur bul -: Hor görülmek, aşağılanmak.

ḫ.- dıḳ 1496

ḫ.- mıy 1163

ḫur it -: Aşağılamak, hor görmek.

ḫ.- e 619

[3]

ḫurlıḳ: Kötülük.

ḫ. 339

[1]

ḫuş: "Hoşça kal" anlamında kısalmış vedalaşma sözü.

ḫ. 805

ḫuş kilesĕz, huş kildĕgĕz: “Hoş geldiniz”.

ḫ. kildĕgĕz 1387, 1409, 1410

ḫ. kilesĕz 1387

[5]

I

ıçḳın -: Elden kaçmak, kurtulmak.

ı.- ıp 221

ı.- ġanlığın 186

[2]

ıçḳırlı: Pantolon bağı ile bağlanan.

ı. 1884

[1]

ındır: Harman.

ı. 490

ı.+ ına 606

[2]

ıñğıraş -: Acı çekerek feryad etmek.

ı.- uvları 401

[1]

ırım: Batıl itikat, hurafe.

ı.+ narnı 1047

[1]

ırjay -: Sırıtmak.

ı.- ıp aldı 1606

[1]

ırjıḳ: Büyük, güçlü kişi.

ı.+ tay 447

[1]

ışan -: Güvenmek, inanmak.

ı.- a 463, 1202

ı.- ġan 451

ı.- ġanġa 1112

ı.- ıp 37, 49, 285, 332, 558, 994, 1377

ı.- ıp ḳına t.- ġanda 417

ı.- madı 1113

ı.- mıy da i.- dĕ 991

2. Ümit etmek, güven duymak.

ı.- ıp 416

ı.- ıp ḳalabız 361, 364, 411

[18]

ışanıç: İtimat.

ı.+ ınıñ 294

[1]

ışanış -: Ümit etmek, inanmak.

ı.- ıp 252

[1]

ışḳı -: Bir şeyin üzerini sürterek temizlemek.

ı.- y 1561

[1]

ıştır: “Çabata” denen ayakkabıyla birlikte giyilen sarma veya dolama biçiminde çorap.

ı.+ larġa 558

[1]

İ

i -: 1. İmek, ana yardımcı eylem, birleşik eylem çekimi yapar.

aḳsata i.- dě 1155
ala almıy i.- dě 1514
alġalıy i.- dě 1180
alġalıy torġan i.- dě 1627
añlatmaḳçı i.- dě 131
añlıy almıy i.- dě 456
arınıp tormıylar i.- dě 1143
asrıy i.- dě 455
aşar i.- dě 967
arttıra almıy i.- dě 603
arttırġan i.- dě 1298
atlaġan i.- dě 1825
avışḳan i.- dě 151
ayaḳları ḳalmaġan i.- dě 1974
ayıra almıy i.- dě 1969
bağışlıy i.- dě 515
bara i.- dě 138, 655
baraçaḳ i.- dě 521
baralar i.- dě 1786
basa almıy i.- dě 590
basa almıylar i.- dě 167
başın da ḳatırmıy i.- dě 985
başlaġan i.- dě 312, 838
başlaġannar i.- dě 1344
başlanġan i.- dě 04
běle i.- dě 763, 1185
bělěněp tora i.- dě 220
bělmiy i.- dě 1047, 1622
bělmiyler i.- dě 1102
bětken i.- dě 372
beylene i.- dě 1248
bireler i.- dě 74
birgen i.- dě 727
birse i.- dě 689
biyep tora i.- dě 1778
bizelgenner i.- dě 1219
boza i.- dě 1761
böge i.- dě 595
bula i.- dě 89, 127, 326, 393, 592
buldıra almıy i.- dě 303
bulġalıy i.- dě 1036
bulıp bětkenner i.- dě 161
bulır i.- dě 259
bulsın i.- dě 1019
buluv i.- dě 978
cavaplar bire i.- dě 111
cırlap toradır i.- dě 06
citmiy i.- dě 609, 1787
cöret itmiy i.- ě 819
çaḳırmaḳçı i.- dě 506
çeçmiy i.- dě 599
çıġara i.- dě 1592
çıġarġalıy i.- dě 860
çıġarmav i.- dě 1161
çıġarmıy i.- dě 1184
çıḳmıy i.- dě 1967
çolġanġan i.- dě 276
digen i.- dě 1696
dimes i.- dě 968
dip te ḳuya i.- dě 1009
diy i.- dě 1017
diyer i.- dě 969
doġa da ḳıla i.- dě 1066
doġa ḳılalar i.- dě 532

erniy i.- dě 544
ěşlegen i.- dě 946
ěşleteler i.- dě 831
eylendĕrgen i.- dě 11
eylene i.- dě 92
eyte i.- dě 1947
eytken de i.- dě 616
eytmekçĕ i.- dě 518
eytmiy i.- dě 1103
ḫeyĕrlĕrek bulır i.- dě 1020
ḫezĕrlengenner i.- dě 317
ḫezĕrliy i.- dě 1601
ḫĕzmet ite i.- dě 812
ḫis ittĕreler i.- dě 46
ḫis ḳıla i.- dě 460
ḫisaplanırġa tiyĕş i.- dě 488
ışanmıy da i.- dě 991
ilte i.- dě 656
imgengen i.- dě 728
irĕk birmiy i.- dě 1899
isĕp toradır i.- dě 54
işĕte i.- dě 832
işlĕ i.- dě 1481
ite i.- dě 983
ḳabızıp ḳalalar i.- dě 396
ḳaçırġannar i.- dě 283
ḳadĕrliy i.- dě 1597
ḳala almıy i.- dě 1150
ḳaldıra i.- dě 35, 1106
ḳaldırmaġannar i.- dě 1511
ḳalmaġan i.- dě 1540
ḳaltırata i.- dě 536
ḳaneġatleněp tora i.- dě 1181
ḳapḳalap alası i.- dě 1522
ḳaraġan i.- dě 605
ḳarıylar i.- dě 1170
ḳarşı alġan i.- dě 1039
ḳayġıra i.- dě 999
ḳayta i.- dě 271, 1590
ḳaytmıy i.- dě 1590
kĕre i.- dě 606
kĕrĕşmiy i.- dě 982
kĕrgen i.- dě 1050
kĕrmiydĕr i.- dě 1770
kĕrmiyler i.- dě 219, 1010
ḳıçḳırmaḳçı i.- dě 506
ḳısa i.- dě 1842
ḳıynıy i.- dě 862
ḳıynıylar i.- dě 867
ḳızġana i.- dě 1101
ḳızıḳtıra i.- dě 1201
kile i.- dě 992
kilĕşmiy i.- dě 1191
kilmiy i.- dě 1063, 1623
kilmiyler i.- dě 1796, 1837
kirĕ tormıy i.- dě 436
kiteler i.- dě 34, 610, 659
ḳoçaḳlamaḳçı i.- dě 508
köte i.- dě 165, 421, 426, 431, 463
kötĕp toralar i.- dě 1223
köttĕredĕr i.- dě 384
ḳurḳadır i.- dě 1789
ḳuya i.- dě 1950
ḳarap ḳuyalar i.- dě 746
küre i.- dě 321, 823, 1290
kürĕne i.- dě 374, 534, 744

kürĕneler i.- dĕ 984
kürĕnmiy i.- dĕ 465, 989, 1348, 1350
mecbür bula i.- dĕ 134
meḫrüm bulıp kile i.- dĕ 1043
mecbür ite i.- dĕ 305, 1005
mecbür iteler i.- dĕ 246
oçına çıġa almıy i.- dĕ 588, 1216
onıtıp cibere i.- dĕ 1200
ozata i.- dĕ 85
ölgĕrgen i.- dĕ 1319, 1900
öyreněp alġan i.- dĕ 470
öyrete i.- dĕ 493
öyretken i.- dĕ 1622
ruḫ kĕrte i.- dĕ 1948
ruḫları küterĕlgennen küterĕle bara i.- dĕ 1372
sabırsızlanmaġan i.- dĕ 1583
sanala i.- dĕ 817
sırışḳan i.- dĕ 1492
sıylanġan i.- dĕ 1624
sıylar i.- dĕ 968
sibe i.- dĕ 14
sipegen i.- dĕ 1073
sizmegen i.- dĕ 1577
söylemekçĕ de bula i.- dĕ 458
söylemiy i.- dĕ 1104
suġışalar i.- dĕ 496
suḳmıy i.- dĕ 1088
şaḳḳatırmaḳçı i.- dĕ 1596
şarj bulıp toralar i.- dĕ 1817
şĕlteliy i.- dĕ 998
şep bulır i.- dĕ 691
tabar i.- dĕ 1008
tamalar i.- dĕ 931
tanış bulıp bĕtkenner i.- dĕ 1862
tapşırırġa i.- dĕ 633
tĕzleneçek i.- dĕ 184
tıngılıḳ birmiy i.- dĕ 1148
tırışa i.- dĕ 267, 1245
tilmĕrĕp kĕne ḳala i.- dĕ 461
tirbele i.- dĕ 144
tiyĕp toralar i.- dĕ 1823
tora almıy i.- dĕ 1986
toradır i.- dĕ 41
toralar i.- dĕ 574, 1221, 1146
tormaḳçı i.- dĕ 507
tota i.- dĕ 82, 83
totmıy i.- dĕ 1194
töşe i.- dĕ 811
töşĕp ḳalġan i.- dĕ 763
töşĕredĕr i.- dĕ 141
töşken i.- dĕ 248
töşmiy i.- dĕ 1898
tulġan i.- dĕ 1599
turı kile i.- dĕ 78, 1297
turı kilsĕn i.- dĕ 1025
tutıralar i.- dĕ 1083
tuyġan i.- dĕ 1624
urnaşḳannar i.- dĕ 1564
utıra i.- dĕ 1242
utırıp toralar i.- dĕ 1864
utırtḳan i.- dĕ 1238
uylaġan i.- dĕ 1617
uylamıy da i.- dĕ 1164
uylamıy i.- dĕ 1373

uylanıp çıġa i.- dě 587
uylarlıķ i.- dě 41
uylıy i.- dě 1064
ügětliy i.- dě 493
üzgertken i.- dě 334
veġde ķılġan i.- dě 1767
yaẖşıraķ bulır i.- dě 634
yaķlıy i.- dě 891
yalınmaķçı bula i.- dě 129
yarata i.- dě 869
yaratmıy i.- dě 76
yatalar i.- dě 281
yatķan i.- dě 1768
kötěp yatmıy i.- dě 993
yeşěrěněp toralar i.- dě 385
yeşiy i.- dě 87, 1327
yılap çıġa i.- dě 895
yılaşalar i.- dě 531
yoķlıy almıy i.- dě 1099
yomılġannar i.- dě 533
yomşarġannan yomşara bara i.- dě
yöriy i.- dě 878
yöriyler i.- dě 1477
yörte i.- dě 990
yuvata i.- dě 994
zuraya bara i.- dě 446
zuraya i.- dě 597
ẖezěrlene i.- děk 1411
itmiy i.- děk 868
barġan i.- děm 1696, 1697
barır i.- děm 1708
barmas i.- děm 1678
bělmiy i.- děm 766
bělěr i.- děm 996
birmes i.- děm 679
ciktěrěp çıġar i.- děm 1034
çıġarır i.- děm 1903
digen i.- děm 1734
eytěr i.- děm 1719
ěş de iter i.- děm 996
kitěrgen i.- děm 728
kitěrttěrěr i.- děm 1035
ķuyġan i.- děm 1535
onıtmas i.- děm 1726
öyretěr i.- děm 1032, 1035
tanımıy i.- děm 1254
urıp birěr i.- děm 613
uylaġan i.- děm 1273, 1668
yörěr i.- děmmě 1459
ěçěrtmes i.- děñmě 1427
ķuşmas i.- děñmě 1653
onıtķan i.- děñmě 1264
baralar i.- ken 1072
buldıra ala i.- ken 489
kirekmiy i.- ken 1468
maķtap ķına yöriysěz i.- ken 1410
sorıy i.- ken 1915
yamanlap ķına yöriysěz i.- ken 1443
yoķlıysıñ i.- ken 1773
avırġan i.- kensěñ 917
suķır cěnněñ yomırķasına basķan i.- kensěñ 2006
2. Ana yardımcı eylem, isim bildirmesi yapar.
afet i.- dě 1149

altı i.- dě 1137
altı ġına i.- dě 1579
avır i.- dě 473
bala i.- dě 1142
bar i.- dě 79, 123, 445, 456, 462, 1185, 1308, 1480, 1766
beḫět kěne i.- dě 468
bende i.- dě 851
běrsě i.- dě 98, 988
běrtöslě i.- dě 1868
dertlě i.- dě 436
dorfa i.- dě 466
dvoryan i.- dě 70
ěkspluvatator i.- dě 854
ġaciz i.- dě 132, 458
ġalemetě i.- dě 269
ġayıplě i.- dě 1288
ḫaḳlı i.- dě 825
ḫatın i.- dě 1328, 1331
ḫuca i.- dě 833
igěnçě i.- dě 435
ḳamil i.- dě 980, 1182
ḳarçıḳ i.- dě 1992
kěşě i.- dě 846
ḳızı i.- dě 1326
kirěsěnçe i.- dě 1355
ḳurḳınıç i.- dě 473
matur i.- dě 1379
mecbür i.- dě 475, 911
meġnelě i.- dě 266
miras i.- dě 449
mirza i.- dě 71
mömkin i.- dě 403
mörit i.- dě 845
neslěl i.- dě 451
nıḳ i.- dě 80
nursız i.- dě 466
oyıştırma ġına i.- dě 468
prikazçik i.- dě 977
sevdeger i.- dě 848
soldat i.- dě 475
Şakircan i.- dě 486
tañı i.- dě 360
tanış i.- dě 945
tiyěş i.- dě 471
tön i.- dě 381
töslě i.- dě 1184, 1354, 1594
tupaslığı ġına i.- dě 1866
tügěl i.- dě 75, 268, 467, 1190, 1559
un i.- dě 55
vintovḳa i.- dě 478
yaḳın i.- dě 29
yalçı i.- dě 856
yarar i.- dě 692
yaz i.- dě 437
yěgět i.- dě 448
yıl i.- dě 1295
yögě i.- dě 474
yuḳ i.- dě 276, 537, 538, 567, 590, 643, 815, 819, 929, 1059, 1063, 1304, 1349, 1582, 1926
zur i.- dě 456, 462, 473
bolıtları ġına i.- děler 539
ġaciz i.- děler 188
kübev i.- děler 526

tirenrek i.- děler 250
yözlĕ i.- děler 1225
alay i.- ken 1281
cennet i.- ken 1469
çiber i.- ken 1896
heybet i.- ken 1468
ķayda i.- ken 1466
kĕşĕ i.- ken 712
küñĕllĕ i.- ken 1469
matur i.- ken 1433
Pitĕr i.- ken 1076
reḫet i.- ken 1910
şep i.- ken 1391
vaķıt i.- ken 1776
bar i.- ken 921, 1133
kĕşĕ i.- kenšĕñ 1080
i.- se 1304, 1337

3. olmak, yardımcı eylem.
deġvetname i.- keněn 1665
ḫaķında i.- kenlĕgĕn 289
ķayda i.- kenlĕgĕn 18
kĕm i.- kenlĕgĕn 746
kĕşĕsĕ i.- kenlĕgĕnde 1182
mömkin i.- kenlĕgĕn 413, 1040
nerse i.- kenlĕgĕn 1234, 1277
niçĕk i.- kenlĕgĕn 986
öyde i.- kenlĕgĕn 159
i.- kenlĕgĕne 331
öyĕnde i.- kenlĕgĕne 21
uyav i.- kenlĕgĕn 1771
[424]

icĕkle -: Hecelemek.
i.- p 1664
[1]

iç: Tabii ki, şüphesiz ki, elbette (ifadenin, dinleyene pek tabii geldiğini, bunun iyi bilindiğini anlatır).
i. 1826, 1917
[2]

içmasam: Hiç olmazsa, hiç değilse.
i. 1539
[1]

idare: *Ar.* İdare, yönetim.
i.+ sĕnde 1943
[1]

iden: Tahta veya taştan taban döşemesi, yer.
i. 732, 1921
i.+ de 1612
i.+ ĕ 1610
i.+ ĕne 931
i.+ ge 910, 1128, 1820, 1828, 1896
i.+ nĕñ 1135
i.+ nerĕ 1181
i.+ nerĕn 1200
i.+ nerĕnde 1490
[14]

idenlĕ: Tahta veya taştan taban döşemesi olan yer.
i. 908
[1]

idĕalı: İleri fikirli.
i. 978
[1]

igĕlĕk: İyilik, engin gönüllülük.
i.+ lerĕbĕzně 917

[1]

igĕn: Ekin.

i. 549, 606, 770

i.+ ĕ 608

i.+ ĕn 602

i.+ nen 550

i.+ ner 633

i.+ nerněñ 770

[8]

igĕnçĕ: Ekinci, rençber.

i. idĕ 435

[1]

iġlan: *Ar.*

iġlan it -(ḳıl -): İlan etmek, bildirmek.

i. i.- ĕp 56

i. i.- ken 296

i. ḳ.- uvına 310

[3]

iġtibar: *Ar.* İtibar, saygınlık.

i.+ ı 446

[1]

iġtiḳad: *Ar.* İnanç.

i.+ ında 80

[1]

iḫ: İçinde "sevinme, etkilenme, dertlenme, endişelenme, kızma, hor görme" vb. duyguları bildiren ünlem.

i. 678

[1]

iḫlas: *Ar.* Endişe, merak.

i. 1118

[1]

iḫtıyac: *Ar.*

iḫtıyacı töş -: İhtiyacı olmak.

i.- meslĕk 657

[1]

iḫtıyar: *Ar.* İrade.

i.+ ında 362

iḫtıyar kıl -: Seçmek, birini beğenmek.

i.- ıp 238

[1]

iḫtıyarsız:

iḫtıyarsız ḳal -: 1. İradesiz kalmak.

i.- ıp 216

2. Mecbur olmak, mecbur kalmak.

i.- ıp 196

[2]

iḫtimal: *Ar.* 1. Olası, muhtemel.

i. 110

2. İhtimal, olasılık.

i.+ ı 1065, 1296

i.+ ın 1681

[4]

iḫtiram: *Ar.*

iḫtiram it -: Saygı göstermek, hürmet etmek.

i.- e torġan 616

[1]

iken: 1. Meğer.

i. 1382, 1434, 1648, 1932

2. Acaba (soru cümlesinde).

i. 966, 1133, 1386, 1421, 1466, 1547, 1557, 1729

3. İse (şart cümlesinden asıl cümleye bağlama).

i. 787, 884

[14]

ikĕ: İki.

i. 79, 156, 307, 405, 483, 484, 487, 498, 526, 575, 607, 823, 834, 879, 891, 892, 897, 1082, 1212, 1316, 1317, 1327, 1440, 1486, 1563, 1737, 1756, 1765, 1834, 1927, 1949

i.+ bĕz 950, 1683

i.+ bĕzně 1673

i.+ de 1971

i.+ mĕ 1849

i.+ sĕ 983, 1729

i.+ sĕněñ 897

[39]

ikĕnçĕ: İkinci.

i. 225, 280, 387, 395, 404, 825, 829, 898, 1040, 1057, 1359, 1591, 1768, 1882, 1899, 1948, 1965

i.+ den 1842

i.+ sĕ 486

i.+ sĕne 215

i.+ sĕněñ 1972

[21]

ikĕşer: İkişer.

i. 816, 827

[2]

ikĕ yöz: İki yüz.

i. 1111

[1]

ikĕ yöz mĕñ: İki yüz bin.

i. 1042

i.+ ně 1041, 1042

[3]

ikmek: 1. Ekmek.

i. 566-2, 567

2. Yemek, rızk.

i.+ ke 576

i.+ ĕmně 968

[5]

il: 1. Belli bir hükûmeti olan devlet, memleket, ülke.

i.+ de 446

i.+ ĕnnen 476

2. Devlet.

i. 609

[3]

ilahi: *Ar.* Acayip, benzersiz.

i. 06, 11

[2]

ile: bk. **bĕlen**

i. 1192

[1]

ilemsĕz: Çirkin.

i. 1119

[1]

ilĕr -: Bağıra bağıra ağlamak, feryat etmek.

i.- ĕp 565

[1]

illĕ: Elli.

i. 797, 801, 803, 1239

[4]

illĕ mĕñ: Elli bin.

i. 1109

[1]

ilt -: Alıp gitmek, çekiştirerek götürmek.

i.- e idĕ 656

i.- e torġan 674

i.- ĕp 633, 679, 1631

i.- ĕrge 632

i.- esĕz 620

[7]

iltifat: *Ar.* Saygı, yüceltme.

i. 163

iltifat it -: 1. İltifat etmek.

i. itüvçĕ 1891

2. İlgi göstermek, önem göstermek.

i. itmiyçe 415

[3]

iltifatsız: İlgisiz, değersiz, önemsiz.

i. 756, 1634, 1641, 1934

[4]

im-tom: Deva, şifa.

i. 1991

[1]

iman: *Ar.* İnanç.

i.+ ı 980, 1182

[2]

imansız:

imansız ḳubar-: İmansız gidersin.

i.- sıñ 1030, 1031-2

[3]

imen: Meşe ağacı.

i. 630

[1]

imĕş: 1. Acaba, galiba (şüphe bildiren ifadelerde).

i. 1031

2. Sanki, güya.

i. 663, 671, 1070

[4]

imgen -: 1. Bir uzvu zayıflamak, sakatlanmak, incinmek.

i.- gen 556

i.- gen idĕ 728

i.+ üvĕ 835

2. Çok çalışıp hâlden düşmek, takatsiz kalmak.

i.- gen 947

[4]

imtiḫan: *Ar.* İmtihan, sınav.

i.+ ın 123

[1]

indĕ: 1. Çeşitli ifadelerle kullanılarak hareketin tamamlandığını bildirir.

i. 12, 1923

2. Artık.

i. 04, 55, 151, 161, 248, 280, 313, 317, 372, 385, 421, 448, 471, 472, 478, 495, 561, 599, 618, 619, 623-3, 626, 627, 692, 729, 774, 837, 855, 879, 917, 929, 933, 947, 950, 951, 972, 1007, 1019, 1025, 1060, 1095, 1097, 1120, 1158, 1178, 1179, 1209, 1215, 1232, 1255, 1266, 1267, 1281, 1319, 1393, 1443, 1496, 1497, 1508, 1565, 1632, 1673, 1734, 1736, 1746, 1753, 1835, 1844, 1849, 1862, 1900, 1923, 1961

3. Şimdi, şuanda, biraz evvel, demin.

i. 612-2, 616, 634, 786, 1232, 1252, 1397, 1430, 1610-2, 1768, 1790

[90]

ine: İğne.

i. 983

i.+ sĕnnen 1993

[2]

inĕş (I): Küçük su akıntısı, dere, çay.

i. 09, 120, 121

i.+ nĕñ 118

[4]

inĕş (II): Giriş.

i. 06

[1]

inşalla: *Ar.* İnşallah.

i. 1008, 1758

[2]

inşallahırraḫmen: *Ar.*İnşaallahurrahman.

i. 625

[1]

iñ (I): En, genişlik.

i.+ ĕ 600

[1]

iñ (II): En çok.

i. 27, 97, 121, 131, 182-2, 201, 271, 285, 377, 394, 395-2, 401-2, 402, 442, 455, 461, 514, 718, 824, 1085, 1182, 1223, 1576, 1748, 1797

[28]

iñbaş: Omuz.

i.+ larına 41

[1]

iñse: Ense.

i.+ sĕn 649, 792

[2]

ipiy: Ekmek.

i. 1539

[1]

ipteş: Çok yakın dost, arkadaş, yoldaş.

i.+ lerĕ 1061

i.+ lerĕn 501

i.+ leräne 651

[3]

ir: 1. Erkek.

i.+ ler 1864, 1901

i.+ lerden 1911, 1973, 1977

i.+ lerně 1891

2.Koca, erkek eş.

i.+ ĕ 1320, 1364, 1628, 1706, 1758, 1766

i.+ ĕn 1330, 1612, 1826

i.+ ĕne 1626, 1640, 1674, 1723, 1777, 1838, 1841, 1845, 1978, 1986

i.+ ĕnĕn 1707

i.+ ĕnĕñ 1131, 1625, 1639, 1668, 1669, 1672, 1697, 1701, 1726, 1771, 1773, 1842

i.+ lerĕn 1910

[39]

irĕk: Hür, serbest.

i.+ te 1152, 1158

irĕk bir -: Rahat vermek, serbest bırakmak, engel olmamak.

i.- miy idĕ 1899

[3]

irĕklĕ: Özgür, bağımsız, azat.

i. 811

[1]

irĕksĕz: Zoraki.

i. 392

[1]

irĕn: Dudak.

i. 507

i.+ ĕn 520, 952, 962, 1690

i.+ ner 533

i.+ nerĕ 535

i.+ nerĕn 536, 538, 1718, 2003

i.+ nerĕne 210

i.+ nerĕnnen 54

[13]

irĕn -: Üşenmek.

i.- ĕp 1381

[1]

irke: İşveli, nazlı, sevilmeyi bekleyen.

i. 464, 869

i.+ ler 464

[3]

irkĕn: Rahat.

i. 744

[1]

irkĕnle -: Rahatlık hissetmek.

i.- p 1519

[1]

irlĕ-ŋatınlı: Karı koca birlikte.

i. 1364

[1]

irlĕk: Erkeklik.

i. 1649

[1]

irte: Sabah.

i. 61, 910

i.+ den 1499

i.+ leręne 05

i.+ sĕ 07

i.+ sĕn 05

irte bĕlen: Sabahleyin.

i. 1763

[7]

irtege: 1. Ertesi gün, yarın.

i. 1232, 1283, 1375, 1623, 1631, 1645, 1683, 1696, 1708, 1725

2. Gelecekte, sonra.

i. 1357

[11]

irten: Sabahleyin, sabahtan.

i. 95, 1338

[1]

is -: Esmek.

i.- ĕp toradır idĕ 54

[1]

is (I): 1. Koku.

i.+ ĕ 1218, 1598, 1601, 1604, 1606, 209, 382, 650

i.+ ĕne 1599

i.+ lerĕ 719

2. Duman, is.

i.+ ĕ 382

[11]

is (II): Akıl, hafıza, zihin.

i.+ ĕñnen 346

isĕ kit -: 1. İlgilenmek, ilgi göstermek.

i.- medĕ 1092

i.- megen 1412

2. Aklı almamak, aklı yatmamak.

i.+ĕm k.- e 1455

isĕne (iske) töş -: Aklına gelmek, hatırlamak, yad etmek.

i.- ey 593

i.- keç 125, 1045, 1239

i.- ken 1127

i.- kende 373

isĕne töşĕr -: Hatırlatmak.

i.- e 1701

i.- edĕr 141

iske al-: Akılda tutmak.

i.- ıp 1681

[13]

isbat: *Ar.*

isbat it-: İspat etmek, ispatlamak.

i.- ĕp 251

[1]

isenlĕk:

isenlĕk-savlıḳ soraş -: Hâl hatır sormak.

i.- ıp 1872

[1]

isenmĕ: "Merhaba, selam."

i. 1417, 1466

[2]

isep: Hesap, amaç, niyet.

i. 633

isep-ḫisap: Hesap kitap.

i.+ nı 922

[2]

iseple -: Hesaplamak.

i.- y torġaç(isepliy torġaç)1191

[1]

isĕm: *Ar.* İsim, ad.

i.+ ĕ 901

i.+ ĕn 839

i.+ ĕnde 606

i.+ lĕ 900

[4]

isĕmsĕz: İsimsiz.

i. 1711

[1]

isĕrĕk:

isĕrĕk baş: Sarhoş.

i. 582, 681

[2]

isĕrĕklĕk: Sarhoşluk.

i.+ ĕ(isĕrĕklĕgĕ)528

[1]

iskĕ: 1. Eski.

i. 34, 81, 315, 585, 1229, 1283, 1749, 1834

2. Eskiden beri olan, önceki, kadim.

i. 51, 70, 1168

3. Eskiden, önceki zamanlarda.

i. 1884

[12]

islĕ: Kokulu.

i. 1818

islĕ sabın: Kokulu sabun.

i. 719

[2]

islĕmay: Parfüm, güzel koku.

i.+ lar 719

[1]

isne -: Esnemek.

i.- p aldı 1747

i.- y 1751-2

[3]

istiğmal: *Ar.* Kullanılış, kullanış.

i.+ ĕ 847

[1]

iş (I)-: Kürek çekmek.

i.- ĕp 1075

[1]

iş (II)-: İp, sicim benzeri şeyleri kat kat yapıp örmek.

i. 665

[1]

iş: Eş, dost.

i. 1458-2

[2]

işan: *Far.* Keramet sahibi olduğuna inanılan kimse, şeyh.

i.+ ġa 845

i.+ nıñ 560

[2]

işare: *Ar.*

işare it -: İşaret etmek, (başı veya parmağı ile) göstermek.

i.- ĕp 365

[1]

işĕġaldı: Avlu.

i. 660

i.+ nda 660

[1]

işĕk: Kapı.

i. 747, 826, 1244, 1598

i.+ ĕ(işĕgĕ) 571

i.+ ĕn 571, 1362, 1489

i.+ ke 191, 746

i.+ lerĕndegĕ 1584

i.+ nĕ 716

i.+ te 171

[13]

işĕt -: İşitmek, duymak.

i.- e 1101

i.- e almadı 714

i.- e idĕ 832

i.- emsĕñ 1504, 1684

i.- ĕp 1408, 1621, 1722

i.- keç 115, 1697

i.- meslĕk 264

i.- seler 1502

i.- sĕnner 1504

i.- üvge 1478

[14]

işĕtĕl -: İşitilmek, duyulmak.

i.- dĕ 1405, 1464, 1483

i.- ĕr 1921

i.- ĕrlĕk 1988

i.- geç 1588

i.- gen 254, 386, 1047

i.- meslek 1921

i.- üvge 1385

[11]

işĕttĕr -: İşittirmek, duyurtmak.

i.- e almıyça 1983

[1]

işkek: Kayık, sandal çekmek için kullanılan tahta kürek.

i. 1075

[1]

işlĕ: Büyük, geniş, kalabalık.

i. idĕ 1481

[1]

it -: Yardımcı eylem: "Etmek, yapmak".

i.- e 1163-2

i.- esĕ 274

i.- ĕp 31, 36, 40, 156, 205, 264, 319, 321, 450, 453, 491, 564, 638, 655, 759, 819, 990, 991, 1011, 1040, 1057, 1060, 1152, 1167, 1172, 1198, 1236, 1307, 1321, 1330, 1370, 1428, 1518, 1542, 1551, 1563, 1564, 1634, 1702, 1726, 1737, 1746, 1760, 1777, 1812, 1834, 1853, 1858, 1912, 1988

i.- ken 841

i.- miy idĕk 868

i.- üvĕ 1589

(beḫĕtlĕ) i. 214

(ḫĕzmet) i. 806, i.- e 1192, i.- e idĕ 812, i.- e torġan 1187, i.- ĕp, i.- erge 796, 1168, i.- ken 867, 971, i.- kende 861, i.- megen 920, i.- tĕm 935, 1254, i.- üvçĕ 931, 1943

(röḫset) i. 1232

(sabır) i. 1507, 1508, 1513

(aḳıllı) i.- e idĕ 983

(ĕş) i.- e 995, de i.- er idĕm 996

(ḫarap) i.- e 894

(ḫur) i.- e 619

(iḫtiram) i.- e torġan 616

(mecbür) i.- e idĕ 305, 1005, i.- eler idĕ 246, i.- tĕ 102, 522

(meḫrüm) i.- eçek 291, i.- messĕz 194

(teḳdiym) i.- eçek 202

(kĕşĕ) i.- em 627, i.- er 674, i.- erge 485, 656

(ĕşġal) i.- erge 399, i.- tĕ 485, 1730

(razı) i.- erlĕk 132

(ġafu) i.- ĕgĕz 190

(reḫim) i.- ĕgĕz 1237, 1323

(artıḳ) i.- ĕp 1596

(avır) i.- ĕp 406

(cu) i.- ĕp kittĕ 147, 1423

(devam) i.- ĕp 1523, i.- tĕ 1544

(emĕr) i.- ĕp 63, 113

(faraz) i.- ĕp 31, i.- ĕp yörgen 1586, i.- se 333

(fayda) i.- ĕp 1309, i.- medĕ 560

(höcüm) i.- ĕp 1510, i.- tĕler 643

(iġlan) i.- ĕp 56, i.- ken 296

(isbat) i.- ĕp 251

(işare) i.- ĕp 366

(küp) i.- ĕp 25, 1324

(ḳabul) i.- ĕp 197

(mezek) i.-ĕp 1675

(osta) i.-ĕp 1278

(ozaḳ) i.- ĕp 379, 677, 842, 1951

(ozın) i.- ĕp 1747

(puf) i.- ĕp 574

(teẽsiyr) i.- ĕp 407, 1279, i.- kenge 313, i.- mese 308, i.- tĕ 491, 888

(temlĕ) i.- ĕp 22, 68, 265

(töslĕ) i.- ĕp 1819

(yalt-yolt) i.- ĕp 226

(yuḳ) i.- ĕp kitse 439, i.- tĕ 418, i.- üv 384

(zur) i.- ĕp 1638, ġına i.- ĕp 1219

(avız) i.- ik 1267

(mecbür) i.- ken 304

(mesḫur) i.- ken 246

(üç) i.- kendey 896

(ḳorban) i.- kenlĕgĕn 928, i.- tĕler 903

(ġayĕp) i.- megĕz 177, i.- üvĕnnen 351

(faş) i.- mekçĕ bulıp 457

(cöret) i.- miy idĕ 819

(iltifat) i.- miyçe 415

(şöbhe) i.- miym 193

(nasıyp) i.- sĕn 1470

(möreceġat) i.- tĕ 237

(tercĕme) i.- tĕ 1957

(yardem) i.- tĕ 490

(terbiye) i.- tĕler 860

(ḫis) i.- tĕreler idĕ 46

(iltifat) i.- üvçĕ 1891

(reḫim) i.- üvĕgĕzně 1567

[166]

it: Et.

i. 1372, 1871

i.+ ĕ 968

i.+ ĕmně 967

i.+ ĕn 969

i.+ ĕne 960

i.+ lerĕn 966

[7]

itaġat: *Ar.*

itaġat ḳıl -: İtaat etmek, boyun eğmek.

i.- madılar 508

[1]

itçĕ: Kasap.

i. 954, 959

[2]

itek: 1. Etek.

i.+ ĕne(itegĕne)265, 1614

i.+ lerĕ 226

2. Dağ eteği.

i.+ ĕnde(itegĕnde)146

i.+ lerĕn 399

[5]

itĕk: Çizme, bot.

i. 153, 235, 414

[3]

itĕkçĕ: Kunduracı, pabuççu.

i. 1224, 1230, 1265, 1279

[4]

itĕklĕ: Çizmeli, botlu.

i. 356

[1]

itĕl -:

(faydalar) i.- genge 1298

(misal) i.- ĕp 1151

(teḳdiym) i.- gende 248

[3]

itlĕlĕk: Şişmanlık.

i. 1867

[1]

ittĕr -: Başkası vasıtasıyla yapmak veya başkasının yapmasına yol açmak, yapmasını sağlamak anlamında kullanılan yardımcı eylem.

i.- tĕrĕp 324

(devam) i.- ĕp 2004

(ḫĕzmet) i.- dĕler 822, i.- ĕp 853, i.- ĕrge 787

(tasnif) i.- ĕp 1203

[6]

ittifaḳıy: *Ar.* Ansızın, birden.

i. 417, 483

[2]

iy -:

(baş) i.- dĕ 56

(başın) i.- dĕ 366

[2]

iyer: At eğeri.

i. 143, 368, 1831

[3]

iyerle -: Eğerlemek.

i.- v 1831

[1]

iyĕl -: Eğilmek.

i.- gen 595

[1]

iyun: *Rus.* Haziran.

İ. 282

[1]

izbuzçik: *Rus.* bk. **izvozçik**

i. 1844

[1]

izre -: Yumuşamak, cılklaşmak.

i.- p 1620

[1]

izvozçik: *Rus.* Taksi şoförü.

i. 1988-2, 1989

[3]

J

jalunya: *Rus.* Maaş.

j. 786, 794, 839, 907, 1198

j.+ ların 851

j.+ sı 873

j.+ sın 1298

[9]

jdiç cibut: *Rus.* (?)

j. 1385

[1]

jurnal: *Rus.* Dergi, mecmua, süreli yayın.

j. 1830

[1]

K

kaloş: *Rus.* Tabanı tahtadan yapılmış deri ayakkabı.

k. 1794, 1836

k.+ ı 1589

k.+ ın 1838

k.+ ınıñ 1591

k.+ ları 1842

[6]

kamzul: *Rus.* Kolsuz erkek ceketi, yelek.

k.+ ı 700

[1]

kandidat: *Rus.* Aday.

k. 1586

[1]

kapitan: *Rus.* Kaptan.

k. 354

[1]

karavat: *Rus.* Uzunca yatak, divan, karyola.

k. 1772

[1]

kareta: *Rus.* At arabası.

k. 677

k.+ nıñ 92

[2]

karta: *Rus.* İskambil kâğıdı.

k. 576, 579

k.+ bız 1931

k.+ ların 1942

k.+ sın 1941

[5]

kassa: *Rus.* Kasa, para dolabı, para çekmecesi.

k. 747

k.+ dan 802

k.+ ġa 921

[3]

kassirşa: *Rus.* Kasiyer kız.

k. 1941

[1]

kazaki: *Rus.* Kazak.

k.+lı 705, 718

[2]

kazakiye: *Rus.* bk. **kazaki**

k. 1128, 1446

[2]

kebeste: *Rus.* Lahana.

k. 1946, 1956

[2]

kece: Keçi.

k.+ ler 821

k.+ lerge 1148, 1178

k.+ něñ 1179

k.+ sĕ 575

kece mayı sık -: Su koyvermek.

k.- a(sıġa) 866

[6]

keġaz: *Far.* 1. Kâğıt.

k.+ ĕn 1896

k.+ ĕne 1894

k.+ ge 1083

k.+ ler 1571

k.+ lerge 1648

2. Yazılı kâğıt.

k. 1560

k.+ degĕ 1564, 1617

k.+ ge 1203

k.+ ler 1079

k.+ lerde 1114

k.+ lerně 1115

k.+ lerněñ 1113

k.+ ně 759, 1562, 1593, 1633, 1635, 1656, 1657, 1660, 1664, 1668

k.+ něñ 1574, 1595

3. Kâğıt para.

k. 1123

[26]

kekreyt -: Eğmek, bükmek.

k.- ĕp 1690

[1]

kekrĕ: Eğri, yamuk.

k. 861, 1613, 1792-2

[4]

kelepüş: *Far.* Genellikle büyük şapka içine giyilen kadife başlık.

k.+ ĕ 1670

k.+ ĕn 1011

[2]

kelepüşlĕ: Kadife başlığı olan.

k. 1894

[1]

keleveçĕ: Revani benzeri bir tatlıyı yapan kişi.

k. 1224, 1227, 1268

[3]

kenfitlen -: Nazlanmak, naz ederek istemek.

k.- ĕrge 1777

[1]

kerosin: *Rus.* Gaz yağı.

k. 1599, 1601, 1604, 1606, 1631

[5]

kerosinka: *Rus.* Gaz ocağı.

k.+ da 1765

[1]

kerzin: *Rus.* Sepet.

k.+ ner 820

[1]

kesĕp: *Ar.* Ticaret, iş.

k.+ ĕne(kesĕbĕne)552

[1]

kevĕş: *Far.* Yumuşak deriden dikilen konçsuz ayakkabı.

k. 867

k.+ ler 1837

k.+ lerĕn 702, 1386

[4]

keyĕf: *Ar.* Keyif, zevk, haz.

k.+ ĕ 743

k.+ ĕn 939, 1445

keyĕfĕ kil -: Neşelenmek, keyiflenmek.

k.- ĕp 48

keyĕfĕ kit -: Neşesi bozulmak, keyfi kaçmak.

k.- e 863

keyĕf safa çik -: Zevk ve sefa içinde yaşamak.

k.- ĕp (keyĕf safa çigĕp) 574

[6]

keyĕflĕ: Keyifli, hoş.

k. 881

[1]

kĕbĕk: bk. **kĕbi**

k. 546, 589

[2]

kĕbi: Gibi, benzer, … şeklinde.

k. 1048, 1341, 1641

[3]

kĕçkĕne: Küçük.

k. 29, 79, 206, 225, 564, 659, 670, 977, 1218, 1222

k.+ sĕn 1085

[11]

kĕm: 1. Kim.

k. 635, 683, 684, 757, 952, 1386, 1421

k.+ ge 455

k.+ gedĕr 455

k. ikenlĕgĕn 746

k.+ nen 1452, 1668, 1673

k.+ ner 1494

k.+ nerĕ 1485

k.+ nerněñ 459, 1132

k.+ nĕ 460

k.+ nĕdĕr 506, 1600

k.+ nĕñ 459, 986-2

2. Biri.

k. 795

k.+ nĕdĕr 704

3. Vurgu yapmak için kullanılan bir öge.

k. 1433, 1476, 632, 636, 639, 777

(telese) k.+ ge 1040

[31]

kĕne: bk. **ġına**

k. 221, 461, 543, 580, 859, 990, 1057, 1170, 1172, 1444, 1588, 1621, 1879

k. 1299

k. idĕ 468

[15]

kĕr -: 1. Girmek.

k.- dĕ 255, 717, 718, 719, 739, 1057

k.- dĕler 718, 1790

k.- e 1388

k.- e idĕ 606

k.- ĕp 55, 64, 644, 740, 745, 1441, 1446, 1519, 1869

k.- ĕrge 1787

k.- ĕrge torġan 856

k.- geç 720

k.- gen 24, 1582, 1887

k.- gen idĕ 1050

k.- gende 151, 316, 1862

k.- gendey 26

k.- megeç 1214

k.- mesĕn 1747

k.- miyçe 1786

k.- miyler idĕ 219, 1010

k.- üvçĕnĕ 1220

k.- üvĕ 897

k.- üvge 1790

k.- üvnĕ 984

2. Gelmek.

k.- dĕm 177

k.- eler 782

k.- ĕp 1729

3. Başlamak.

k.- mes 30

4. Belli bir görünüşte olmak, bir şekle girmek.

k.- ĕp 736

5. Girmek, herhangi bir yere geçmek.

k.- dĕ 836

k.- ĕp 724

6. İşe girmek, başka bir unvan kazanmak.

k.- miyler 869

7. Olmak, meydana gelmek.

k.- meslĕk 1298

(çal) k.- gen 510

(ḫĕzmetke) k.- gen 786, 851, 857

(ḫĕzmetke) k.- gende 1254

(ruḫ) k.- dĕ 1873

(yoḳı) k.- miydĕr idĕ 1770

[55]

kĕr: Çamaşır.

k.+ ler 820

kĕr ḳundır -: Lekelendirmek.

k.- mas 309

[2]

kĕrĕş -: Girişmek, başlamak, kalkışmak.

k.- miy idĕ 982

k.- tĕ 1045

k.- üv 875

(ĕşke) k.- ĕp 1589

[4]

kĕrfĕk: Kirpik.

k.+ lerĕn 807

[1]

kĕrfĕklĕ: Kirpikli.

k. 27

[1]

kĕrfĕksĕz: Kirpiksiz.

k. 1644

[1]

kĕrşen: Pudra.

k. 836, 1783, 1887

k.+ ĕ 1677

k.+ ge 1913

k.+ ner 1866

[6]

kĕrşen-inněk: Makyaj malzemesi.

k.+ ĕn (kĕrşen-innĕgĕn)1818

[1]

kĕrt -: 1. Birinin girmesine, geçmesine izin vermek.

k.- mesler 635

2. Yerleştirmek, sokmak.

k.- ĕp 1712, 1990

3. Getirmek, götürmek.

k. 732

4. Bir şeye bir görüntü kazandırmak.

k.- ĕp 44, 209

k.- ĕp cibere 1919

k.- ken bulıp 1741

(can) k.- tĕ 234

(ruḫ) k.- e idĕ 1948, k.- ĕrge 1245

(köç) k.- ĕrge 357

[12]

kĕse: *Far.* Cep.

k.+ lerĕnnen 1560

k.+ sĕne 1636

k.+ sĕnnen 66, 1558, 1562, 1634, 1657

[7]

kĕşĕ: 1. İnsan, kişi, şahıs.

k. 86, 123, 125, 128, 218, 544, 616, 627, 679, 738, 742, 747, 751, 841, 886, 920, 939, 969, 970, 987, 1076, 1077, 1078, 1081, 1082, 1163, 1178, 1194, 1228,

1249, 1281, 1353, 1412, 1454, 1544, 1600, 1678, 1687, 1735, 1788, 1803, 1849, 1852, 1863, 1876, 1916, 1926, 1937

k. ikenšěñ 1080

k.+ den 823, 831, 1925

k.+ ge 575, 657, 750, 856, 1061, 1103, 1117, 1455, 1942

k. idě 846

k. iken 712

k.+ ler 789, 985

k.+ lerden 1100

k.+ lerge 1066

k.+ lerně 1803

k.+ lerněñ 966, 1101

k.+ me 1176

k.+ ně 132, 920, 979

k.+ někě 1647, 1709, 1734

k.+ něñ 746, 855, 934, 1588

k.+ sě 122

k.+ sě ikenlěgěnde 1182

k.+ sěne 893

2. Adam.

k.+ ně 754

k.+ sě 1231

3. Herhangi birisi.

k. 1001

kěşě it -: Adam etmek, büyük insan olmak.

k.- em 627

k. iter 674

k. iterge 656

[90]

kětiy-kětiy: Oynamak, gıdıklamak.

k. 1159

[1]

ki: Ki (bağlaç).

k. 41, 266

[2]

kibět: Dükkân, satış mağazası.

k. 695, 701-2, 703, 708, 779, 826, 830, 908, 918, 919, 931, 941, 957, 971, 972, 1168, 1374, 1571, 1581, 1583, 1584, 1585, 1586, 1920

k.+ ě 694, 699

k.+ ěne 615, 624, 656, 1790

k.+ ěněñ 1865

k.+ ke 647, 717, 739, 810, 816, 825, 828, 912, 913, 919, 1152, 1368

k.+ ler 1540

k.+ ně 720

k.+ něñ 734, 911, 1561

k.+ te 826, 832, 834, 939, 1099, 1153, 1156, 1630

k.+ tegě 861, 1061, 1068

k.+ ten 798, 806, 816, 887, 941, 954, 1116, 1157, 1618, 1808

[71]

kibětçě: Satıcı, esnaf.

k. 647, 861

k.+ ler 739, 742, 781, 1153

[6]

kibětçělěk: Esnaflık.

k. 1155, 1585

[2]

kiç: Akşam, gece.

k. 910, 1225, 1370, 1566

k.+ lerněñ 1069

k.+ te 254, 413, 416

k.+ ten 1335

[9]

kiçe: 1. Dün.

k. 93, 1766

2. Akşam.

k. 1696

k.+ de 402

k.+ ge 1948

k.+ sĕ 1971

k.+ sĕne 1567, 1683, 1684, 1839

[10]

kiçĕktĕr -: Geciktirmek, ertelemek.

k.- dĕ 96

[1]

kiçĕktĕrĕl -: Geciktirilmek.

k.- dĕ 1226

[1]

kiçĕn: Akşamleyin, akşam vakti.

k. 1116

[1]

kiçke: Akşam, akşamleyin, akşama.

k. 1623, 1683, 1768, 1884

[4]

kiçkĕ: :Akşamki, geceki, geceleyin olan, geceye ait.

k. 208, 1229, 1589

[3]

kil -: 1. Gelmek, ulaşmak, yetişmek.

k.- dĕ 695, 800

k.- dĕk 1402

k.- e 1441

k.- ĕgĕz 1325

k.- eler 1245-2

k.- ĕp 34, 408, 530, 533, 706, 949, 954, 1116, 1225, 1350, 1419, 1427, 1772, 1848

k.- ĕp citĕp 1509

k.- ĕp cittĕ 1212, 1993

k.- esĕ 1114

k.- esĕz 1444

k.- e torġan 673

k.- gen 03, 140, 481, 827, 1399, 1463, 1667

k.- geněn 711, 756

k.- genge 1301

k.- genner 1125

k.- megenner 1252

k.- mevlerĕn 1289

k.- mevleręne 1247

2. Bir şekilden herhangi bir şekle geçmek.

k.- gen 512

k.-gende 445

3. -ası/-esĕ kil- yapısı "istek" çekimi yapar.

k.- dĕ 150, 258, 274, 314

k.- e 622, 994, 1500, 1504

k.- e idĕ 992

k.- emĕ 1425

k.- ĕp 535

k.- gen 149

k.- geněn 1508

k.- medĕ 257

k.- miy 621

k. miy idĕ 1623

k.- se 303

4. Yardımcı eylem.

birĕp k.-ĕp 84

çığıp k.- gen 49

çeçek atıp k.-gen 688

meḫrüm bulıp k.- e idĕ 1043

söyleneĕp kĕne k.- gen 1299

söylep k.- gen 245

tuydırıp k.- dĕk 915

(turı) k.- dĕ 1342, k.- e idĕ 78, 1297, k.- ĕrge tiyĕş 1115, k.- gende 493, 859, 1179, 1626, k.- medĕ 1156, k.- sĕn idĕ 1025, k.- üvlerĕ 487

(ḫuş) k.- dĕgĕz 1387, 1409, 1410, k.- esĕz 1387

(ḫelĕmnen) k.- e 1176

(çır-çır) k.- e 1822, k.- ĕp 1605, 1652

(dĕr dĕr) k.- e 889

(duv) k.- e 1933

(çış-pış) k.- e 735, k.- ĕp 640, 708

(bĕrĕnçĕ) k.- e torġan 444

(açuvı) k.- ĕp 1441

(keyĕfĕ) k.- ĕp 48

(tarmar) k.- ĕp 1183

(çĕlpereme) k.-gen 511, 559

(ḳullarınnan) k.- gen 338

(huşına) k.- gende 371

(urını) k.-gende 435

(dönyaġa) k.- genner 465

(ĕş) k.- megen 582

(ḫeberněñ) k.- mevĕ 424

(yaḳın da) k.- miy idĕ 1062, k.- miyler idĕ 1796, 1837

(şav) k.- üvlerĕn 1209

[107]

kileçek: Gelecek, istikbal, ilerde yaşayacak olan, müstakbel.

k. 286, 1276

k.+ ĕndegĕ 1057

k.+ te 110, 166, 354, 656, 1001

k.+ tegĕ 37, 284

[10]

kilesĕ: Olası, müstakbel, gelecek.

k. 1547

[1]

kilĕm: Ziyaret etme, geliş.

k. 789

[1]

kilĕn: Gelin, genç kız.

k. 1222

[1]

kilĕr:

kilĕr urın: Gelir kaynağı, kazanç kapısı.

k. 563

[1]

kilĕş: Fış görünüş, görüntü, hâl.

k. 57, 1301

[2]

kilĕş -: 1. Yakışmak, uymak.

k.- ĕp 106

k.- miy 1663

k.- üvĕ 206

k.- üvĕn 167

2. Uygun olmak, yerinde olmak.

k.- miy idĕ 1191

3. Anlaşmak, mutabakat sağlamak.

k.- ĕp 1320, 1336, 1859

k.- ĕp bĕtmiyler 1914

[9]

kilĕşlĕ: Uyumlu, güzel.

k. 40, 45, 156

[3]

kilĕşsĕz: Uygunsuz, çirkin, yakışıksız.

k. 1169, 1574, 1618, 1798

[4]

kim: Eksik, yetersiz, az.

k. 307, 1088, 1512, 1939

[4]

kimĕt -: Azaltmak.

k.- mes 308

[1]

kinet: Ansızın, aniden, apansız, birden.

k. 168, 352, 405, 407, 503, 529, 698, 747, 1118, 1127, 1404, 1775, 1800

[13]

kiñ: Geniş, enli.

k. 09-2, 14, 61, 117, 118-2, 136, 160, 1859, 197, 199, 278, 448, 452, 483, 671, 737

[18]

kiñeş -: Danışmak, fikir sormak.

k.- ĕp 284

[1]

kiñlĕk: Genişlik.

k.+ ĕ(kiñlĕgĕ)1927

k.+ ĕndegĕ(kiñlĕgĕndegĕ)923

[2]

kip -: 1. Canlılığını kaybetmek, kurumak.

k.- ĕp(kibĕp)548, 1920

2. Kurumak.

k.- ĕp(kibĕp)15

k.- ĕp (kibĕp) citmegen 369

k.- megen 382, 1677

[6]

kiptĕr -: Kurutmak, öldürmek.

k.- ĕp 1455

[1]

kirek: 1. Gerek, lüzum.

k. 625, 626, 918, 1467, 1758

k.+ ĕbĕz 951

k.+ miy iken 1468

2. Bir şeye ihtiyacı olma.

k. 460

3. "-rGA, mAsḳA kirek" yapısında gereklilik çekimi yapar.

bulırġa k. 1017, 1628

ḳuyarġa k. 1886

öyrenĕrge k. 1573

öyretĕrge k. 795

kirek-yaraḳ: Levazımat, levazım, donanım.

k.+ nı 1338

[14]

kirek -: Gerekmek, gerekli olmak.

k.- miy 918

[1]

kireklĕ: Gerekli.

k. 1182, 1794

[2]

kirekllĕk: Gereklilik.

k.+ ĕ(kirekllĕgĕ)1368

[1]

kirĕ: Geri.

k. 551, 701, 731, 1631, 1635

kirĕ tor -: Geri durmak, geri kalmak.

k.- mıy idĕ 436

[6]

kirĕge: Tersine, olumsuz yöne.

k. 1814

[1]

kirĕlen -: İnat etmek, karşı çıkmak.

k.- ĕp 1503

[1]

kirĕsĕnçe: Aksine, tam tersine.

k. 491, 1094, 1096, 1100

k. idĕ 1355

[5]

kirpĕç: Kerpiç, tuğla.

k. 1748

[1]

kis -: 1. Ameliyat etmek.

k.- erge 557

2. Sözü kestirip atmak.

k.- erge 869

[2]

kisek: 1. Bütünün bir parçası, bölüm, kısım.

k.+ ĕn 1556

k.+ lerĕ 511

k.+ lerĕn 630

k.+ lerĕnnen 1961

2. Dilim, lokma.

k.+ ĕ 1539

3. Tane.

k. 797

[6]

kisĕl -: Kesilmek.

k.- gen 527, 1144

[2]

kişte: Tahta raf.

k.+ de 750

k.+ sĕne 1865

[2]

kit -: 1. Gitmek.

k. 1852

k.- e 641-2, 1075

k.- eler idĕ 34, 610, 659

k.- ĕp 232, 798, 1347

k.- er 31

k.- erge 123, 340, 1084

k.- erge tiyĕşmĕn 297

k.- ersĕñ 922

k.- keç 221

k.- ken 379, 636

k.- kende 447

k.- kendey 368

k.- kenner 1531, 1533

k.- medĕler 674

k.- mekçĕ buldı 1411

k.- mekçĕ bulıp 405

k.- mesler 1499

k.- sĕn 1451

k.- tĕ 59, 64, 69, 114, 198, 341, 387, 485, 652, 806, 887, 925, 961, 963,

1055, 1317, 1355, 1368, 1375, 1421, 1488, 1516, 1852, 1990, 1991

k.- tĕler 160, 239, 1350, 1784, 1840, 1860, 1975

k.- üvĕ 373, 1540

k.- üvge 642

2. Başlamak, güçlenerek sürmek.

k.- üv 1371

3. Yardımcı eylem.

tirlep k.- ĕp 1473

siskeněp k.- ĕp 1478

yögĕrĕp k.- ĕp 412

çağılıp k.- ken 1560

oyalıp k.- kendey 1406

uyanıp k.- kendey 1800

yuḳ itĕp k.- se 439

ḳızarıp k.- tĕ 115

uyanıp k.- tĕ 1087

zurayıp k.- tĕ 1174

kürĕněp k.- tĕ 660

köçeyĕp k.- ĕp 912

köçeyĕp k.- tĕ 908

bulıp k.- üvĕne 1194

(isĕm) k.- e 1455

(keyĕfĕ) k.- e 863

(yoḳıġa) k.- ĕp 1235

(ḳan) k.- ĕp 970

(zurdan) k.- keněn 1987

(isĕ) k.- medĕ 1092

(isĕ) k.- megen 1412

(cu itĕp) k.-tĕ 147, 1423

(ĕç) k.- üvden 813

[88]

kitaphane: *Ar* . + *Far.* Kitaplık.

k.+ sĕ 79

[1]

kitel: *Rus.* Üniforma.

k. 40

[1]

kitĕr -: 1. Getirmek.

k.- ĕp 210, 287, 1797

k.- gen iděm 728

k.- üv 828

k.- dĕ 389

k.- e almadı 440

k.- ĕp 1804, 1882

k.- ĕr 1266, 1283

(turı) k.- e almaġanġa 877, t. -ĕp 645, 881

(şapıl-şopıl) k.- ĕp 1426, 2003

(astın öske) k.- gen 495

(kızıllık) k.- medĕler 337

[18]

kitĕrĕl -: Getirilmek.

k.- ĕp 1361

[1]

kitĕrttĕr -: Getirttirmek.

k.- ĕr iděm 1035

[1]

kiy -: Giymek.

k. 1781

k.- e torġan 1799

k.- ĕp 62, 886, 924, 1386, 1678, 1725, 1745, 1766, 1812, 1814, 1815, 1820, 1839, 1885

k.- erge 584, 2002

k.- erlĕk 1710

k.- esĕñ 1735

k.- esĕz 1794

k.- gen 737

k.- meslĕk 1803

k.- üv 1830

[24]

kiyev: Güvey, damat.

k. 1466, 1469, 1476

[3]

kiyĕktey: Yırtıcı hayvan gibi.

k. 510

[1]

kiyĕl -: Giyilmek.

k.- dĕ 1830

[1]

kiyĕm: Giyecek, elbise, kıyafet, giyim, giysi, üst baş.

k. 584, 1647, 1734

k.+ ĕñ 1678

k.+ nerge 1076, 1406, 1864

ayaķ kiyĕmĕ: Ayakkabı.

k. 1710, 1785

[9]

kiyĕmlĕ: Giyimli, giyinmiş.

k. 1077, 1081

[2]

kiyĕn -: Giyinmek.

k.- e 38, 1776, 1782

k.- ĕp 1783

k.- gen 1076, 1864

k.- üv 1811

[6]

kiyĕr -: Genişletmek, büyütmek

k.- e 57

k.- ĕp 1698

[2]

kiyĕrĕl -: Gerinmek.

k.- dĕ 22

k.- ĕp 1059

k.- üv 22

[3]

kiyĕrt -: Giydirmek, birisine giyinmesi için yardım etmek.

k.- ĕp 1839

k.- tĕ 1805

[2]

klaviş: *Rus.* Klavye tuşu.

k.+ ların 1911

[1]

knez: *Rus.* Knez.

k. 1078

[1]

koftoçka: *Rus.* Bluz.

k.+ sınıñ 205

[1]

kompaniye: *Rus.* Şirket, ortaklık.

k.+ ge 1062

[1]

kompot: *Rus.* Komposto.

k. 1607

[1]

kompozitsiye: *Rus.* Düzgün.

k. 1813

[1]

konfet: *Rus.* Şekerleme, karamela.

k. 1898

k.+ ın 1896

k.+ lar 1862

k.+ nı 1895

[4]

kontor: *Rus.* Daire, büro, ofis, yazıhane.

k. 1181, 1200

[2]

korobka: *Rus.* Kutu.

k.+ lar 750

[1]

kotlet: *Rus.* Köfte.

k. 1726

[1]

köç: Güç, enerji.

k. 11, 26, 304, 326, 357, 392, 449, 454, 505, 1721

k.+ ĕ 275, 416, 524, 536

k.+ ĕn 330, 384, 927

k.+ ĕne 439, 1136, 1832, 1999

k.+ nĕñ 362

2. Yaşama gücü.

k. 331, 332

köç bir -: Güç vermek.

k.- dĕ 210

[25]

köçey -: Güç kazanmak, güçlenmek, askerî birliklerde takviye olmak.

k.- ĕp kitĕp 912

k.- ĕp kittĕ 908

k.- se 1021

[3]

köçke: Zar zor, zorlanarak.

k. 297, 1750-2, 1829, 1833, 1841-2, 1974, 1978-2

k. 939-2

[12]

köçlĕ: Güçlü, kuvvetli.

k. 57, 178, 216-2, 221, 386, 407, 461, 841

2. Etkili.

k. 320

k.+ sĕn 402

[11]

köçsĕz: Güçsüz.

k. 461-2

[2]

köl -: Gülmek, neşelenip kahkaha atmak.

k.- dĕ 1398, 1877

k.- e 1270

k.- ĕp 1170, 1268, 1462

k.- ĕp ciberdĕ 1415

k.- ĕp ciberĕp 1392

k.- gen buldı 1435, 1893

k.- üv 1435

2. Tebessüm etmek.

k.- ĕp 232

k.- üv 234

3. Alay etmek, aşağılamak.

k.- genge 1735

k.- üvlerĕn 293

[15]

köl: Kül.

k.+ ĕn 291

[1]

köleç: Sevinçli, neşeli, mülayim, yumuşak yüzlü.

k. 244

[1]

kölĕn -: Gülünmek.

k.- dĕ 1882

[1]

kölĕş -: Gülüşmek.

k.- tĕler 723, 1973

[2]

kölkĕ: Komik, gülünç, güldürücü.

k.+ sĕ 1788

kölkĕge bor -: Şakaya vurmak, alaya almak.

k.- maḳçı buldı 1732

[2]

költe: Hasat edilen ekinlerden yapılmış demet.

k.+ ler 465

[1]

kömĕş: 1. Gümüş.

k. 43-2, 1578

2. Gümüş para.

k. 803, 1124

3. Yankılı çınlayan ses.

k. 101

[6]

kön: 1. Gün.

k. 05, 280, 296, 311, 421, 496, 564, 578, 1108, 1212-2, 1253, 1256-2, 1333, 1376, 1379, 1566

k.+ ĕ 543, 546, 549, 570, 601, 602, 607, 662, 1205, 1212, 1318

k.+ ĕnde 1582

k.+ ĕne 822, 1198

k.+ ĕnnen 1619

k.+ ge 337, 915

k.+ nĕ 471, 831, 1067, 1303, 1620

k.+ nen 1098, 1187, 1302

k.+ nĕñ 422

k.+ ner 937, 1067, 1371-2

k.+ nerde 452, 541, 1598

k.+ nerĕ 942

k.+ nerĕnde 601

k.+ nernĕ 471

k.+ nernĕñ 913, 1315

2. Hava.

k. 1376

kön kür -: 1. Gün görmek.

k.- üv 905

2. Yaşamak, ömür sürmek.

k.- gen 1311

3. Geçimini temin etmek.

k.- üvçĕ 1991

könĕ-tönĕ: Gece gündüz.

k. 569, 584, 1193

können kön: Günden güne, gün günden, her geçen gün.

k. 560, 590, 591, 906, 1189

könnerden bĕr kön: Günlerden bir gün.

k. 611, 1053

(ḳart) k.+ nde 655

(bĕrer) k.+ nen 633

[79]

köngıġış: Doğu.

k.+ ķa 97

[1]

könděz: Gündüz.

k. 1374

[1]

könge: Deri parçası.

k. 42

[1]

köngĕ: Günkü, güne ait.

k. 424

[1]

könleş -: Rakip olmak, kıskanmak, imrenmek.

k.- üvĕn 1893

[1]

könozın: Gün boyunca, bütün gün.

k. 92, 423, 1369, 1376, 1629

[5]

köpçek: Teker, tekerlek.

k.+ lĕ 1137

k.+ lerĕ 1137

[2]

köpçeklĕ: Tekerlekli.

k. 1033-2, 1138

k.+ sĕn 1035

kör: Semiz.

k. 675

[1]

körek: Kürek.

k.+ ĕ(köregĕ)1638

[1]

köt -: Beklemek, olmasını veya gelmesini beklemek.

k.- e 1115, 1209, 165, 695, 704, 712, 937

k.- e idĕ 165, 463

k.- e torġandır 1232

k.- ĕp alġan 88

k.- ĕp toralar idĕ 1223

k.- ĕp torġan 642

k.- ĕp yatmıy idĕ 993

k.- erge 1230, 1347

k.- esĕn 1252

k.- ken 1333, 1583, 471

k.- kenĕ 1582

k.- kenlĕgĕn 327

k.- kenlĕklerĕn 56

k.- miy 878

k.- miyçe 701

k.- tĕk 1252

(cavapnı) k.-megenge 1692

[30]

kötĕl -:

(dürt küz bĕlen) k.- gen 1108

[1]

kötĕlmegen: Beklenmedik.

k.+ nen 1836

[2]

köttĕr -: Bekletmek, beklemek.

k.- edĕr idĕ 383

k.- genneñ 1963

[2]

kötüv: 1. Sürü.

k.+ den 1147, 1178

k.+ ĕn 64

k.+ ge 820

k.+ lerĕ 680

2. Kalabalık topluluk.

k. 660, 663, 551-2, 1440

k.+ ĕ 201

k.+ lerĕ 1476

[12]

köy: Ahenkli ses, türkü, şarkı, ezgi.

k. 1912

k.+ lerĕ 06

k.+ nĕ 1925

[3]

köyĕ: bk. **köyĕnçe**

k. 231, 365

[2]

köyĕn -: Kaygılanmak, endişe duymak, üzülmek.

k.- e 100, 1952

k.- ĕp ḳuydı 1531

[3]

köyĕnçe: … biçimde, şekilde, hâlde.

k. 24, 51, 1087, 1106, 1896

[5]

köyge: bk. **köyĕnçe**

k. 1751

[1]

köyme: Kayık, sandal.

k. 1070

k.+ de 1075

k.+ ge 1071, 1073, 1074

[5]

köymele -: Kat kat olmak.

k.- p 206

[1]

köz: Güz, sonbahar.

k. 437, 543, 1345

k.+ en 508

[4]

közge: Güz mevsiminde, güz gelince.

k. 284

[1]

közgĕ (I): Ayna.

k. 46, 738, 1341

k.+ den 47

[4]

közgĕ (II): Güze ait, sonbaharınki.

k. 381, 422, 429,

[3]

kreslo: *Rus.* Koltuk.

ḳ.+ ġa 163

[1]

kuçer: *Rus.* At arabası sürücüsü.

k. 673

k.+ ı 90

k.+ lar 581

[3]

kuẖnya: *Rus.* Mutfak.

ḳ.+ da 1600

[1]

kübelek: Kelebek.

k.+ ler 1405

[1]

kübev: Kalabalık.

k. iděler 525

[1]

kübĕk: Köpük.

k.+ ler 507, 1129

k.+ ten 930

[3]

kübĕn -: Köpürmek, kabarmak.

k.- ĕp 573

[1]

kübĕsĕ: Çoğu, çoğunluğu.

k.+ ne 989

[1]

kübrek: 1. Daha çok.

k. 267, 330-2

2. Çoğunlukla, çoğu zaman.

k. 464

k.+ ĕn(kübregĕn)76

[5]

küç -: Göçmek, gitmek, başka bir yere gidip yerleşmek.

k.- ebĕz 1322, 1357

k.- ĕp 309

k.- erge 1313

k.- keç 1468

k.- ken 1353

k.- miy toruvına 1381

k.- üv 813

k.- üvĕ 811

k.- üvnĕ 1334

[10]

küçĕn -: 1. Eşya taşımak.

k.- eçek 1337

2. Evden eve taşınmak.

k.- ĕp bĕtmes 1345

[2]

küçĕr -: Göçürmek, taşımak, götürmek.

k.- üv 829

[1]

küçĕrt -: Göçürtmek, göç ettirmek, taşıtmak.

k.- ĕrge 1336

[1]

küger -: Göğermek, yeşermek.

k.- ĕp toruvın 120

k.- ĕp torġan 121, 125, 128, 136

[5]

kügerçĕndey: Güvercin gibi.

k. 221

[1]

kük (I): Gök, gökyüzü.

k.+ ke 291, 531

[2]

kük (II): … gibi, benzer, … şeklinde.

k. 1544

[1]

kükre -: Kükremek, gürüldemek.

k.- p 887

[1]

kükrek: Göğüs, meme, sine.

k. 43, 912

k.+ ĕ 1723, 452

k.+ ĕn 205, 57

k.+ ĕnde 1274

k.+ ĕne 126, 217, 516, 526

k.+ ĕnĕñ 203

k.+ ĕndegĕ 940

k.+ ĕnnen 148, 222, 367

k.+ ke 864

k.+ lerĕn 198

k.+ lerge 867

[19]

kül: Göl.

k.+ ge 820

[1]

külege: 1. Gölge, gölgeli yer.

k.+ ler 288

k.+ sĕ 283

2. Karaltı, silüet.

k. 522, 524

k.+ ge 524

k.+ ler 525

3. Kaygı veya keyifsizliğin yüze yansıması.

k.+ sĕ 1611

[7]

külmek: 1. Elbise, entari.

k. 1614

k.+ ĕm(külmegĕm)1695, 1708

k.+ ĕmnĕ(külmegĕmnĕ)1699

k.+ lerĕn 1909

k.+ nĕ 1808

2. Gömlek.

k. 1128, 1129

k.+ ĕ(külmegĕ)1813, 1883

k.+ ĕnĕñ(külmegĕnĕñ)664

[11]

küm -: Gömmek.

k.- e almıy 545

[1]

kümeç: Yağ ve yumurta ile hazırlanan, hamurdan çeşitli şekillerde hazırlanan yiyecek.

k. 1740, 1941

k.+ ĕ 1726

[3]

kümeççĕ: Kümeç pişirip satan, börekçi.

k. 1224, 1234, 1262

[1]

küměr: Kömür.

k. 570

k.+ ge 535

[2]

kün -: 1. Razı olmak, tasdik etmek.

k.- medĕ 557

2. Alışmak.

k.- esĕñ 1736

[2]

kün: Deri, gön.

k. 710, 961, 1591, 1838, 1853

k.+ nen 1283

[6]

küněk -: Alışmak, âdet edinmek.

k.- e(küněge)1302

[1]

küñěl: Gönül, ruh dünyası, hissiyat.

k.+ de 396, 462

k.+ ĕ 1559, 1659

k.+ ĕm 1015, 1020

k.+ ĕn 427

k.+ ĕnde 276, 1188, 1633

k.+ ĕne 1238

k.+ ĕñe 1564

k.+ ĕnnen 965, 981

küñělden: Ezberden, akıldan.

k. 1185

küñěl küzĕ: Gönül gözü.

k.+ ne 659

[16]

küñëllë (I): Keyifli, neşeli.

k. 436, 1199, 1323-2, 1448, 1918

k. iken 1469

küñëllë bul -: Keyifli olmak.

k. - uvları 1201

[8]

küñëllë (II): Kalpli, gönüllü.

k. 850

[1]

küñëlsëz: Keyifsiz.

k. 256, 422, 462

[3]

küñëlsëzlëk: Keyifsizlik.

k. 257

k.+ ë 425

[2]

küñëlsëzlenër -: Keyif kaçırmak.

k.- ëp toruvı 422

[1]

küp: 1. Çok fazla, sayısı ve miktarı yüksek.

k. 490, 583, 584, 1100, 1162, 1312, 1358, 1687, 1702, 1785

k.+ në 237, 1916

2. Uzun müddet.

k. 202, 1094, 1199,

küp itëp: Çokça.

k. 25, 1324

[17]

küpër: Köprü.

k. 1053

[1]

küpmë: Ne kadar.

k. 1855

[1]

küpten: Çoktan, çoktandır, uzun zamandır.

k. 04, 45

[2]

küptennen: bk. **küpten**

k. 1041

[1]

kür -: 1. Görmek, bakmak.

k.- dë 523, 530, 1069, 1236, 1485

k.- dëgëzmë 933, 936

k.- dëm 1090

k.- e almadı 502

k.- ëgëz 937

k.- ëp 1099, 1130, 1335, 1337, 1413, 1423, 1441, 1490, 1521

k.- ëp aldı 1235

k.- ërbëz 1096-2

k.- eşëñ 595, 805, 1123

k.- esëzmë 782, 937

k.- geç 711, 753, 1238

k.- gen 1321, 1937

k.- gendey 263

k.- genë 124

k.- genëñ 1274

k.- medë 162

k.- medëler 538

k.- megen 1356

k.- megenge 704

k.- memëşke 781

k.- miysĕz 754

k.- se 1354

k.- seler 538

k.- üvçĕ 537

k.- üvge 1406

2. Anlamak, sezmek.

k.- gengemĕ 492

3. Bir şeye maruz kalmak, baştan geçirmek, eziyet çekmek.

k.- e idĕ 823

k.- ĕp 831

k.- esĕlerĕm 1133

k.- dĕ 1158

4. Bir şeye sahip olup ondan faydalanmak.

k.- e 1454

k.- em 472-2

k.- gen 23

5. Sanmak, kabul etmek.

k.- e idĕ 321

k.- e idĕ 1290

k.- ĕp 131

k.- megenge 78

6. -A ve -ı/-ĕ zarf-eylem eklerinden sonra gelerek "emir" çekimi meydana getirir.

k. 1844

k.- me 894, 1030

kürgen-bĕlgen: Görmüş geçirmiş.

k.- nerden 1310

(kön) k.- gen 1311, k.- üv 840, 905, k.- üvçĕ 1991

(mesliḫet) k.- em 624

(reḫet) k.- e almadı 578, k.- mevĕne 999

(beḫĕtnĕ) k.- üvge 462

[70]

küre: 1. Göre.

k. 1050, 1065, 1290, 1298, 1397, 1716, 1899, 357, 465, 549, 714, 864, 873, 984, 988

2. (Sıfat-fiillerden sonra) bu sebeple.

k. 1112

[16]

kürĕk: Güzellik.

k+ ĕ 1278

[1]

kürĕl -: Görülmek.

k.- megen 1471

[1]

kürĕn -: 1. Görünmek, gözükmek.

k.- dĕ 105, 171, 356, 409, 482

k.- dĕler 207

k.- e 661, 1109

k.- e idĕ 374, 534, 744

k.- eler idĕ 984

k.- ĕp 256, 291, 299, 591, 329

k.- ĕp kittĕ 660

k.- ĕp alarġa 274

k.- ĕp tora 1071

k.- ĕp torġan 503

k.- ĕr 1889

k.- ĕrge 736

k.- gen 320

k.- medĕ 563, 1213, 1228, 1258

k.- megeç 638

k.- megen 42

k.- mes 1889

k.- miy idĕ 465, 989, 1348, 1350

k.- üvĕn 118

k.- üvge 147

2. Ortaya çıkmak, belirmek.

k.- dĕ 259, 1633

k.- e 838

3. Görünmek, herhangi bir rahatsızlıktan dolayı tedavi amaçlı gitmek.

k.- miysĕnmĕ 1008

k.- señ 1020

[42]

kürĕnĕş: Görüntü.

k.+ ler 942

[1]

kürĕş -: 1. Görüşmek.

k.- ĕrge 1700

k.- kende 140

k.- üv 36

2. Vedalaşmak.

k.- ĕp 249

3. Karşılaşmak, rastlaşmak.

k.- e 489

(ķullar) k.- ĕp 1975

[6]

kürke: Hindi.

k. 960, 1722

[2]

kürset -: Göstermek, ortaya çıkarmak, takdim etmek.

k. 191

k.- e torġan 617, 1113

k.- ĕp 1015, 1194, 1788, 1814

k.- ĕrge 319, 651, 1616

k.- ken 119, 332, 917

k.- medĕ 1061

k.- señ 1667

k.- tĕ 261

k.- üv 1634

[17]

kürsetçĕ: Göster hele.

k. 1078

[1]

kürsetĕl -: Gösterilen.

k.- gen 1114

[1]

kürşĕ: 1. Komşu.

k. 83, 579, 657, 673, 826, 954, 1413

k.+ de 1991

k.+ lerĕne 551, 1318

k.+ sĕ 583

2. Yakın.

k.+ sĕnde 1886

[12]

kürşĕ-külen: Çevredeki, konu komşu.

k.+ nĕ 1325

[1]

kürüvçen: Görücü, bakıcı.

k.- üvçen 1339

[1]

kürüvçĕ: Herhangi bir şeyi gören kişi.

k. 917

[1]

küsektey: Ağaç kalas, sopa gibi.

k. 852

[1]

küter -: 1. Yukarı çıkarmak, yükseltmek, kaldırmak.

k.- dĕ 520

k.- e almadı 1086

k.- e almıym 818

k.- ĕp 222, 532, 842, 1116, 1690, 1848, 1944, 1989

k.- megen 582

k.- mekçĕ bulġan 1085

2. Yükseltmek, derece arttırmak.

k.- dĕ 873

k.- ĕrler 1197

3. Baştan sona geçmek.

k.- ĕp 720, 1133, 1858, 1982

4. Taşımak.

k.- ĕp 816, 1342, 1347, 1375, 1990

k.- ĕrge 470, 474

(başın) k.- megenge 1302, k.- miyçe 1605, k.- ĕp 1890

(ḳulın) k.- ĕp alġaç 639

[30]

küterĕl -: Yukarı çıkmak, yükseltilmek.

k.- gen 372, 696

k.- gendey 529

(ruḫları) k.- gennen k.- e bara idĕ 1372

[5]

küterĕn -: bk. **küter-**

k.- ĕp 1352

[1]

küz: Göz.

k. 181, 229, 524, 618, 942, 1211, 1356

k.+ den 867

k.+ ĕ 1362

k.+ ĕn 749

k.+ ĕne 28, 104, 328, 1560

k.+ ĕññĕ 1687

k.+ ler 250

k.+ lerĕ 52, 72, 201, 343, 427, 504, 527, 533, 938, 1644

k.+ lerĕn 17, 27, 99, 103, 318, 378, 748, 757, 781, 931, 1479, 1609, 1659, 1669, 1692, 1728, 1739, 1775, 1793

k.+ lerĕñ 1557

k.+ lerĕne 128, 504, 1669

k.+ lerĕnĕñ 180, 194

k.+ lerĕññĕ 1977

k.+ lerĕnnen 218, 243, 314, 348, 818, 930

k.+ lerge 246

küz açıp yomġançı: Göz açıp kapayıncaya kadar, bir anda, aniden.

k. 172, 253

küz aḳayt-: Gözü dönmek.

k.+ lerĕn a.- ıp 1488, 1644, 1698

küz töpĕ: Gözaltı.

k.+ lerĕ (töplerĕ)72

küz ütker -: Göz geçirmek, kontrol etmek.

k.+ ĕnnen ü.-ĕp 90

küz yeşĕ: Göz yaşı.

k.+ lerĕ 700

küzden yuġal-: Gözden kaybolmak, görünmez olmak, kaybolmak.

k.- dı 233, 741

k.- sa 742

küzden yuġalt -: Gözden kaybetmek.

k.+ lerĕnnen y.- tı 253

küzge sört -: Göze çarpmak, göze görünmek.

k.- ĕrlĕk 1511

(dürt) k. **bĕlen kötĕlgen** 1108

(ķırın) k.+ ĕ bĕlen 1558

(küñĕl) k.+ ĕne 659

(maylı) k.+ ge 1891

[76]

küzge küz: Göz göze, baş başa.

k. 184

[1]

küzlĕ: Gözlü.

k. 670, 703, 1946

[3]

küzlĕk: Gözlük.

k.+ ĕn(küzlĕgĕn)760

[1]

kvartal: *Rus.* Mahalle.

ķ. 1854

[1]

kvartir: *Rus.* Yuvarlak, çember.

k. 1969

[1]

Ķ

ķabaḫet: *Ar.* Uygunsuz hareket, çirkin, yakışıksız davranış, suç, kusur, töhmet.

ķ. 832

[1]

ķabaķ: Kabak.

ķ. 1889

[1]

ķabar -: 1. Kabarmak, şişmek.

ķ.- ıp 1816

2. Artmak, genişlemek, büyümek.

ķ.- dı 311

[2]

ķabartma: Yufkadan parça parça kesilip yağda pişirilen börek cinsi bir yiyecek, puf böreği.

ķ. 1535

[1]

ķabatla -: Yinelemek, tekrarlamak, tekrar etmek, ısrar etmek, tutturmak.

ķ.- y(ķabatlıy)218, 219

[2]

ķabĕr: *Ar.* Kabir, mezar.

ķ. 315, 596-2

ķ.+ ĕ 314

[4]

ķabırġa: *Moğ.* Kaburga, eğe kemiği.

ķ.+ ların 277

ķ.+ larıñ 141

ķ.+ sına 1180

ķabırġaġa tört -: Laf çarpmak, tenkit etmek.

ķ.+ sına t.- esĕñ 1876

[4]

ķabız -: İşletmeye başlamak, hareket ettirmek.

ḳ.- ıp ḳalalar i.- dĕ 396

[1]

ḳabil: *Ar.* Tür, cins.

ḳ.+ ĕnnen 210, 1831

[2]

ḳabul: *Ar.*

ḳabul it -: Kabul etmek, almak, karşılamak.

ḳ.- ĕp 197

[1]

ḳabzıyet: *Ar.* Korkma, ürkme.

ḳ. 148

ḳ.+ ĕ 170

[2]

ḳaç -: Kaçmak, sıvışmak.

ḳ.- ar 1489

ḳ.- asıñ 1408-2

[3]

ḳaçır -: Kaçırmak.

ḳ.- ġannar idĕ 283

[1]

ḳada -: Batırmak, sokmak, saplamak.

ḳ.- dı 204, 524, 1552

ḳ.- p torġan 209

ḳ.- p torġanda 208

[5]

ḳadaḳ: 409,5 grama denk ağırlık ölçüsü.

ḳ. 955

[1]

ḳadal -: Batırılmak, saplanmak.

ḳ.- dılar 526

ḳ.- ġan 43

2. Boğaza takılmak.

ḳ.- ġan 1630

3. Ölmek, yok olmak.

ḳ.- ıp 1451, 1499

[5]

ḳader: *Ar.* 1. Kadar, gibi.

ḳ. 545, 1082, 1180, 1203, 1576, 1581, 1582, 1638, 1680, 1718, 1724, 1746, 1798, 1889, 1938,

2. -a kadar, değin.

ḳ. 337, 355, 439, 474, 513, 786, 790, 824, 841, 910, 915, 1151, 1257, 1342, 1343, 1522, 1525, 1562, 1564, 1586, 1621, 1690, 1751, 1944, 1992, 1993

(mömkin) ḳ. 267, 295, 1309

(şar) ḳ. açıp 1728

[45]

ḳadĕr: *Ar.* Kadir, kıymet, değer.

ḳ.+ ĕn 997

[1]

ḳadĕrle -: Saymak, hürmet etmek.

ḳ.- p 82, 83

ḳ.- y idĕ 1597

[3]

ḳadĕrlĕ: Değerli, saygıdeğer.

ḳ. 241

[1]

ḳadĕrlĕrek: Daha değerli.

ḳ. 122

[1]

ḳaharman: *Far.* Kahraman, yiğit.

ḳ. 319, 321, 332

ḳ.+ narnı 480

[4]

ḳaḳ -: 1. Vurmak, vurarak çalmak.

ḳ.- alar(ḳaġalar)497

ḳ.- ḳan 1405

2. Silkeleyip boşaltmak, dökmek.

ḳ.- a(ḳaġa) 69-2

ḳ.- ıp torġanda(ḳaġıp torġanda)153

(ḳolaḳ) ḳ.- maḳçı 1877

[6]

ḳaḳşat -: 1. Gevşetmek.

ḳ.- a yazsa 1579

2. Bozmak.

ḳ.- tı 1602

[2]

ḳal -: 1. Kalmak, durmak.

ḳ.- a almaġanġa 1144

ḳ.- a almıy idĕ 1150

ḳ.- a torġan 1937

ḳ.- açaḳsıñ 215

ḳ.- asıñ 697

ḳ.- dı 183, 292, 347, 365, 379, 419, 553, 676, 973

ḳ.- dılar 562

ḳ.- ġan 255, 428, 429, 873

ḳ.- ıp 555, 559, 835, 1074

ḳ.- ırġa 1156, 1297

ḳ.- madı 443

ḳ.- ıym 785

2. Değişmeden durmak.

ḳ.- dılar 52

ḳ.- ġanı 814

3. Mahrum olmak.

ḳ.- uv 1191, 1303

ḳ.- uvdan 1807

ḳ.- mıy 1049, 1456

4. Yaşamak, hayat sürmek.

ḳ.- alar 634

ḳ.- ıp 86

ḳ.- ırġa 1309

5. Bir parçadan veya şeyden geriye kalmak.

ḳ.- dı 686, 1358

ḳ.- ġan 1357, 1559, 1846

ḳ.- ġanġa 989

ḳ.- madı 906, 1496, 1630

ḳ.- maġaç 1048, 1230

ḳ.- maġanġa 536, 1538

ḳ.- maġan idĕ 1539

ḳ.- masın 1782

6. Bir yerden geri gelmek, dönmek.

ḳ.- ġanına 879

7. Zaman, uzaklık veya nicelik belirtilen miktarda bulunmak.

ḳ.- ġan 81

8. İçinde kalmak, herhangi bir ruh hâlinde bulunmak.

ḳ.- dı 17

ḳ.- ġanday 20, 362, 376

ḳ.- ıp 310

9. Yardımcı fiil.

tilmĕrĕp kĕne ḳ.- a idĕ 461

ışanıp ḳ.- abız 361, 364, 411

üteneĕp ḳ.- abız 1567

ḳabızıp ḳ.- alar idĕ 396

aptırap ḳ.- dı 687, 799, 1240, 1479, 1820

deşmiyçe ḳ.- dı 1618

ḳarap ḳ.- dı 963
ḳatıp ḳ.- dı 808, 1548
ḳatıp ḳ.- dılar 484
ḳavşap ḳ.- dı 186
měskěnleněp ḳ.- dı 752
onıtılıp ḳ.- dı 430
sizmiy de ḳ.- dı 1597
şaşıp ḳ.- dı 1490
tınıp ḳ.- dı 779, 1760, 1872
moñlanıp ḳ.- ġan 253
něçkerěp ḳ.- ġan 425
şaltırap ḳ.- ġan 45
ozatıp ḳ.-ġan 530
töşěp ḳ.- ġan idě 763
aptırap ḳ.- ıp 1272, 1429
ḳatıp ḳ.- ıp 1983
alıp ḳ.- sa 626
alıp ḳ.- sam 785
tökěrěp ḳ.- uv 1159
bulıp ḳ.- uvdan 1788
bělěněp ḳ.- uvları 227
(uyġa) ḳ.- dı 944
(miras) ḳ.- ġan 853
(iḫtıyarsız) ḳ.- ıp 196, 216
(ayaḳları) ḳ.- maġan idě 1974
[101]

ḳaldıḳ: Atık.
ḳ.+ ların 642

ḳaldıḳ-postıḳ: Çer çöp, ıvır zıvır, döküntü, süprüntü.
ḳ.+ ḳa 1509
[2]

ḳaldır -: 1. Belli bir yere koymak, bırakmak.
ḳ. 921
ḳ.- a idě 35
ḳ.- ıp 1317
2. Bir şeyi birisine saklamak, ayırmak.
ḳ.- ırmın 955
3. Bırakmak, geride bırakmak.
ḳ. 791
ḳ.- a almayaçağına 451
ḳ.- asıñ 787
ḳ.- ġan 683-2, 684
ḳ.- ıp 611
ḳ.- maġannar idě 1511
ḳ.- mas 1934
4. Bırakmak, önem vermemek.
ḳ.- a idě 1106
ḳ.- dılar 1832
5. Baş başa bırakmak.
ḳ.- am 190
6. Bırakmak, ertelemek.
ḳ.- mıyḳ 922
7. Mahrum ettirmek.
ḳ.- sañ 1461
8. Herhangi bir durum içerisinde kalmak.
ḳ.- ıp 185, 252
ḳ.- mıy 142
(ḳazaġa) ḳ.- a torġan 846
(ḫeyran) ḳ.- ırlıḳ 402
[23]

ḳalfaḳ: İnci ile işlenmiş, kadifeden dikilmiş kız şapkası.
ḳ.+ ın 1927

ḳ.+ nı 1835

[2]

ḳalfaḳlı: Kalpağı olan.

ḳ. 1946

[1]

ḳalġı -: Unutulmak, varlığını kaybetmek.

ḳ.- p torġan 952

[1]

ḳalın: Kalın.

ḳ. 54, 62, 1718

[3]

ḳalınay -: Kalınlaşmak.

ḳ.- ġan 837

[1]

ḳalınayt -: Kalınlaştırmak.

ḳ.- ıp 573

[1]

ḳalıpsız: Şekilsiz.

ḳ. 1830

[1]

ḳalış -: Geri kalmak, yarışta arkada kalmak.

ḳ.- madı 1878

ḳ.- mıyça 1854

[2]

ḳaltıra -: (Soğuktan veya korkudan) titremek.

ḳ.- dı 579

ḳ.- ġan 344, 368, 531, 537, 773

ḳ.- y 1680

[7]

ḳaltıran -: bk. **ḳaltıra -**

ḳ.- ġan 298

ḳ.- ıp 751

[2]

ḳaltırat -: Titremek, soğuktan veya korkudan dolayı ürpertmek.

ḳ.- a 962-2

ḳ.- a idě 536

ḳ.- ıp 175, 302, 952

[6]

ḳama -: Etrafını kuşatmak, sarmak.

ḳ. totḳan 923

[1]

ḳamet: *Ar.*

ḳamet töşĕr -: Kamet, namaza başlamak.

ḳ.- gen 1749

[1]

ḳamır: Hamur.

ḳ. 512

[1]

ḳamış: Kamış, saz, kargı.

ḳ. 203

[1]

ḳamışlıḳ: Kamışlık.

ḳ.+ tağı 07

[1]

ḳamıt: Hamut, at boyunluğu.

ḳ. 710, 1638, 1755, 1788

ḳ.+ ınıñ 1613

[5]

ḳamil: *Ar.* Kâmil, olgun, erişkin, yetişmiş, gelişmiş.

ḳ. idě 980, 1182

[2]

ḳan: Kan.

ḳ. 229, 414, 501, 969, 973

ḳ.+ ġa 510, 511

ḳ.+ ı 412

ḳ.+ ına 892

ḳ.+ narı 520

ḳ.+ narına 573

ḳ.+ nıñ 216

ḳan kit -: Kan akmak.

ḳ.- ĕp 970

ḳanġa batḳan -: Savaşarak kan revân olmak.

ḳ.- ḳan 516

ḳ.- ırġançı 862

(salḳın) ḳ. bĕlen 1039, 1641

(salḳın) ḳ.+ lı 1296

(salḳın) ḳ.+ lı bulırġa 309

[19]

ḳanat: Kanat.

ḳ.+ ların 10

[1]

ḳanatlan -: Heyecanlanmak, şevklenmek.

ḳ.- ıp 1475

[1]

ḳanefĕr: *Ar.* Karanfil.

ḳ. 719

[1]

ḳaneġatlen -: Kanaat getirmek, razı olmak, yetinmek, tatmin olmak.

ḳ.- ĕp tora idĕ 1181

ḳ.- miyçe 143, 1159

[3]

ḳaneġatlendĕr -: Tatmin etmek, doyurmak.

ḳ.- ĕp 401

[1]

ḳanlı: Kanlı.

ḳ. 503

ḳanlı yeş: Kanlı gözyaşı.

ḳ.+ ler 818

(salḳın) ḳ. 309, 1296

[4]

ḳansız: Merhametsiz, acımasız.

ḳ. 934

[1]

ḳap -: 1. Yemek veya içmek için bir şeyi ağza götürmek.

ḳ.- ıp(ḳabıp)1452

ḳ.- tı 1897

2. Yutmak, yemek, içmek.

ḳ.- ıp ciberdĕ(ḳabıp ciberdĕ)629

3. Dişlemek.

ḳ.- ıp(ḳabıp)1221

[4]

ḳapçıḳ: Bez veya kâğıttan yapılmış torba, kese.

ḳ.+ ḳa 1859

ḳ.+ larġa 1083

ḳ.+ larnı 1084

ḳ.+ nıñ 1085

[4]

ḳapçıḳlan -: Torbacıklar oluşmak.

ḳ.- ıp 72

[1]

ḳapḳa: Kapı, cümle kapısı, avlu kapısı.

ķ. 1405, 1975

ķ.+ dan 316, 635, 1441, 1517, 1841, 1975

ķ.+ ġa 1421

ķ.+ lar 440

ķ.+ larınnan 151

ķ.+ nı 1386, 1405, 1406, 1518

ķ.+ nım 1499

ķ.+ sına 69

ķ.+ sınnan 654

[18]

ķapķaç: Kapak.

ķ.+ ın 1579

[1]

ķapķaçlı: Kapaklı.

ķ. 1578

[1]

ķapķala -: Atıştırmak.

ķ.- p alası idě 1522

ķ.- p alırġa 1537

ķ.- p alıyķ 1526

[3]

ķapla -: 1. Kaplamak, sarmak.

ķ.- ġan 205

ķ.- p 1747

ķ.- p alġanday 127

ķ.- p alıp 375

ķ.- sa 431

2. Kapatmak, üzerini örtmek.

ķ.- r 901

[6]

ķaplan -: Kapatmak, üzerini örtmek.

ķ.- ġançı 1818

[1]

ķaptırma: Kopça, toka.

ķ.+ ların 1833

[1]

ķar: Kar.

ķ. 924

ķ.+ nı 973

[2]

ķara (I): 1. Siyah, kara.

ķ. 47, 49, 53, 128, 179, 206, 382, 385, 397, 529, 534, 536, 537, 670-2, 692, 703-2, 710, 722, 745, 795, 832, 837, 896, 1731, 1792

2. Kötü, neşesiz.

ķ. 452, 541, 620, 621,

ķara ciměş: Erik.

c. 1792

[32]

ķara (II): Yazı mürekkebi.

ķ.+ sın 82

[1]

ķara -: 1. Bakmak, görmek.

ķ. 1610-2

ķ.- dı 104, 231

ķ.- mıyça 398

ķ.- p 48, 128, 192, 246, 262, 263, 343, 379, 430, 543, 677, 722, 769, 795, 803, 858, 1078, 1544, 1752, 1828, 1860, 1944

ķ.- p aldı 1559

ķ.- p ķaldı 963

ķ.- p ķuyalar idě 746

ķ.- p ķuydı 772, 1593

ḳ.- p tordı 938

ḳ.- p torġan 97, 640

ḳ.- p torġanda 1118

ḳ.- p torıp 1786

ḳ.- vġa 1484

ḳ.- y 1669

ḳ.- y torġan 768

2. Gözünü dikip bakmak.

ḳ.- y 120-2

3. Seyretmek.

ḳ.- braḳ 1377

ḳ.- p 194

ḳ.- p tora almadı 534

ḳ.- ylar idĕ 1170

4. Dikkatlice gözlemek, takip etmek.

ḳ.- dı 761

5. Gözden geçirmek, kontrol etmek.

ḳ.- y 1079-2, 1660

6. Hüküm vermek, hâlletmek.

ḳ.- p 1584

ḳ.- vlarınnan 223

ḳ.- yaçaḳların 229

ḳ.- yaçaḳlarına 49

7. Belirlemek, seçmek.

ḳ.- rġa 1315

8. Çalışmak, bir şeyi yapmak için çaba sarfetmek.

ḳ.- ġan idĕ 605

ḳ.- y 1579-2

9. Düşünmek, saymak, farz etmek.

ḳ.- p 1058

10. Dikkate almak, itibar etmek.

ḳ.- madı 501

11. Bakmak, herhangi biri veya bir şey ile ilgilenmek.

ḳ.- rlıḳ 655

ḳ.- y 618

ḳara: Uyarı, tehdit, hayranlık ve şaşırma gibi duyguları bildirir.

ḳ. 749-2, 1124-2

ḳ.- yḳ 1722

ḳara anı: Tehdit ve uyarı sözü, "bana bak" anlamında kullanılan söz dizisi.

ḳ. 1461, 1650, 1687, 1821-2, 1876

ḳara elĕ: "Bak hele!", "Bak sen şuna!".

ḳ. 1448, 1630

[75]

ḳaraboday: Kara buğday, Arnavut darısı.

ḳ. 546

[1]

ḳarağanda: Nispeten, nazaran, göre.

ḳ. 394, 395, 575

[3]

ḳara-ḳarşı: Yüz yüze, karşılıklı, karşı karşıya.

ḳ. 483

[1]

ḳarakül: Astragan kürk.

ḳ. 703, 722, 745, 1799

[4]

ḳaraḳ: Hırsız.

ḳ.+ lar 1125

[1]

ķaral -: Kararmak.

ķ.- ıp torġan 272

[1]

ķaralıķ: Karalık.

ķ.+ ı(ķaralığı)883

[1]

ķaraltı: Ev eklemeli olarak, kümes, dam, hamam, ambar vb. çeşitli binalar.

ķ.+ lar 440

[1]

ķaran -: Sağa- sola bakınmak, aranmak.

ķ.- ıp 1391, 1432, 1468, 1878

[4]

ķarañġı: Karanlık.

ķ. 381, 382, 385, 386, 408, 1760

ķ.+ da 393

ķarañġı yöz: Memnuniyetsiz surat.

ķ.+ ĕnde 1611

[8]

ķarañġılıķ: Karanlık.

ķ. 248

ķ.+ ı 383

ķ.+ ında 391, 397, 1759

ķ.+ ķa 398

[6]

ķarañġıraķ: Daha karanlık.

ķ. 408

[1]

ķarar: *Ar.* Karar.

ķ.+ ın 1318

ķarar bir -: Karar vermek.

ķ.- se 1050

ķ.- dĕ 1291, 1307

[4]

ķaraş: Duyguların aksettiği mimikler bütünü.

ķ. 768, 1867

ķ.+ ı 56, 195, 872

ķ.+ ında 328

ķ.+ ınnan 180

ķ.+ lar 32

ķ.+ ları 244

2. Fikir.

ķ.+ ında 983

[10]

ķaraş -: Bakışmak, göz göze gelmek.

ķ.- ıp 33, 483

ķ.- ıp torġannıñ 1365

ķ.+ nıñ 184

[4]

ķarat -: Baktırmak.

ķ.- a 1892

[1]

ķaravılçı: Kapıcı, bekçi, nöbetçi.

ķ.+ lar 695

[1]

ķarçıġa: Atmaca.

ķ. 747

[1]

ķarçıķ: Yaşlı kadın.

ķ. 530, 1401, 1991, 1992, 1997, 2003

ķ. idĕ 1992

ķ.+ larnıñ 812

ķ.+ nı 1991

ķ.+ nıñ 558, 1995

[11]

ķardeş-ķabile: Soy sop, sülale.

ķ.+ sĕ 992

ķ.+ sĕne 1318

[2]

ķarġa: Karga.

ķ. 957

[1]

ķarın: Karın.

ķ.+ ında 681, 685

ķ.+ nıñ 1549

[3]

ķarlıġaç: Kırlangıç.

ķ. 670

[1]

ķarlıķ -: İnsan sesi için bozulmak, bulanmak, karışmak.

ķ.- ıp(ķarlıġıp)804, 940

[2]

ķarşı: 1. Karşı.

ķ. 153

ķ.+ dağı 99, 242, 521

ķ.+ na 530

ķ.+ nda 133, 184, 196, 216, 245, 318, 320, 326, 522, 1149, 1405, 1778

ķ.+ sına 46, 102

ķ.+ sında 230, 258, 354, 1347

2. …e doğru.

ķ. 90, 163, 1853

3. …e karşı.

ķ. 1351, 1616, 1846, 2000

ķarşı al -: 1. Karşılamak.

ķ.- uvı 1608

4. Yeni bir durumu karşılamak.

ķ. alġan idĕ 1039

ķarşı alın -: Karşılanmak.

ķ.- ınaçağına 37

ķarşı bar -: İnkâr etmek, karşı çıkmak.

ķ.- ġanday 326

ķ.- uvdan 329

ķarşı çıķ -: Karşı çıkmak, itiraz etmek.

ķ.- ıp 1386

ķ. da ç.- mısız 1466

ķarşı tor -: Direnmek, karşı durmak.

ķ.- ıp 417

[38]

ķart: 1. Kart, ihtiyar, yaşlı.

ķ. 03, 28, 29, 30, 32, 62, 64, 99, 119, 121, 125, 199, 212, 282, 952, 960, 1190, 1453, 1586, 1749

ķ.+ ķa 307

ķ.+ nı 1165

2. Eski.

ķ. 71

3. Tecrübeli.

ķ.+ ı 484

ķart könĕ: İhtiyarlıkta, ihtiyarlık günü.

ķ.+ nde 655

ķart-ķorı: İhtiyar.

ķ.+lar 552

[26]

ḳartay -: İhtiyarlamak, yaşlanmak, kocamak.

ḳ.- ġan 946

[1]

ḳartayuvçı: İhtiyarlayan kişi.

ḳ. 987

[1]

ḳaş: Kaş.

ḳ.+ ları 53, 73

ḳaş cıyır -: Kaşlarını çatmak.

ḳ.+ ların c.- ıp 1603

[3]

ḳaşı -: Kaşımak.

ḳ.- p 792, 1738, 1800

ḳ.- p ḳuydı 649

[4]

ḳaşḳa: Hayvanların alın ortasındaki beyaz akıtma.

ḳ. 443, 947, 949, 963-2

ḳ.+ ġa 445

ḳ.+ nı 961

ḳ.+ nıñ 959

ḳ.+ sınıñ 442

[9]

ḳaşlı: Kaşlı, kaşı olan.

ḳ. 670

[1]

ḳat -: Hareketsiz kalmak.

ḳ.- ıp torsa 1257

ḳ.- ıp ḳaldı 808, 1548

ḳ.-ıp ḳaldılar 484

ḳ.- ıp ḳalıp 1983

(baş) ḳ.- ıp 1001

(ĕç) ḳ.- ıp 1268

[8]

ḳat: 1. Birisinin veya bir şeyin yanı, yakını.

ḳ.+ ına 706, 1356, 1364, 1418, 1772, 1848

2. Kat, tabaka, katman.

ḳ. 571

3. Kat, misli, kere, kez, defa.

ḳ. 784

[8]

ḳatı: 1. Katı, sert.

ḳ. 926, 1270

2. Güçlü, acımasız.

ḳ. 864, 1215

[4]

ḳatır -:

(başın da) ḳ.- mıy idĕ 985

[1]

ḳatış -: Karışmak, iç içe olmak, alışveriş hâlinde olmak.

ḳ.- ıp 1154

ḳ.- mıyça 1942

ḳ.- uvnı 1169

[3]

ḳatış: Karışık, karışmış hâlde.

ḳ. 1754

[1]

ḳatlı: Katlı, tabakalı.

ḳ. 1813

[1]

ḳatnaş -: Katılmak, karışmak, birleşmek, kaynaşmak, eşleşmek.

ḳ.- uv 1296

[1]

ḳavın: Kavun.

ḳ. 1215

[1]

ḳavış -: Kavuşmak.

ḳ.- a almabız 893

ḳ.- uv 196, 891

ḳ.- uvġa 881

[4]

ḳavşa -: 1. Kuvvetli bir tesir altında kalıp ne yapacağını bilememek, afallamak, şaşakalmak.

ḳ.- ġan 175

ḳ.- p 751, 759, 1363, 1473

ḳ.- p ḳaldı 186

ḳ.- vınnan 1130

2. Titreme.

ḳ.- v 164

ḳ.- vnı 323

[9]

ḳaya: 1. Nereye, ne tarafa.

ḳ. 1367, 1408-2, 2002

2. Nerede.

ḳ. 692, 1266

3. Hey!

ḳ. 1522

[7]

ḳayçaḳta: Bazen, bazı vakitler, ara sıra.

ḳ. 589

[1]

ḳayçan: Ne zaman.

ḳ. 632, 1014

2. Ara sıra, bazen, zaman zaman.

ḳ. 979

[3]

ḳayda: Nerde, hangi yerde.

ḳ. 35, 236, 359, 1264, 1390, 1499, 1713, 1734, 1763

ḳ. iken 1466

ḳ. ikenlĕgĕn 17

[11]

ḳaydalıḳ: Neredelik.

ḳ.+ ların 1311

[1]

ḳaydan: Nereden.

ḳ. 186, 460, 1067, 1282, 1429

ḳ.+ dır 1049

[6]

ḳayġı: Endişe, gam, tasa, üzüntü, tedirginlik, vehim.

ḳ.+ larınnan 1303

[1]

ḳayġılı: Endişeli, üzüntülü.

ḳ. 348

[1]

ḳayġır -: Endişelenmek, kaygılanmak.

ḳ.- a idĕ 999

ḳ.- ıp 965

[2]

ḳayın: Akçaağaç, kayın.

ḳ. 273

ḳ.+ narnıñ 242

ḳ.+ nı 31

[3]

ķayır -: Bir meselenin derinine inmek, deşmek.

ķ.- a 880

[1]

ķayış: Kayış.

ķ. 55

[1]

ķaymıķ -: Yerinden kaymak, eli kolu çıkmak, burkulmak.

ķ.- ķandır 1996

[1]

ķayna -: Kaynamak, köpürüp kabarmak.

ķ.- p torġan 99, 389

[2]

ķaynar: Kaynar hâlde, sıcak.

ķ. 315, 376, 931, 1778

[4]

ķaynat -: Kaynatmak.

ķ.- ırġa 1324

[1]

ķaysı: 1. Hangi, hangisi.

ķ. 707, 1311, 1686, 1687

2.Bazı, kimi.

ķ. 1367

ķ.+ sı 666

3. Bazısı, kimisi.

ķ.+ sınıñ 1870

[7]

ķaysıbĕr: Bazı, kimi.

ķ. 546, 586

ķ.+ sĕ 668

[3]

ķayt -: 1. Gelmek, geri gelmek, dönmek.

ķ.- a idĕ 271, 1590

ķ.- ıp 316, 601, 1317, 1350, 1368, 1377

ķ.- ır 89, 1937

ķ.- ırġa 1232

ķ.- ırmın 1106

ķ.- ķaç 861, 1320, 1595, 1932

ķ.- ķan 550, 1735

ķ.- ķanda 1593

ķ.- ķanına 437

ķ.- ķannan 438

ķ.- mıy idĕ 1590

ķ.- tı 93, 558, 1370

ķ.- uvçı 354

ķ.- uvġa 1619

ķ.- uvı 88

ķ.- uvnıñ 1345

ķ.- uv 701

2. Ayrılmak.

ķ.- a torġan 1147, 1178

3. Baş kaldırmak.

ķ.- ıp 849

[33]

ķaytar -: Geri çevirmek, geri döndürmek.

ķ.- ıp 1282

2. Göndermek, indirmek.

ķ.- ıyķ 639

(selam) ķ.- ġanın 713

(cavap) ķ.- madı 1474, 1523, 1527

(selamnĕ) ķ.-mıyça 740

[7]

ķaytarmalı: Kıvırmalı, çevirmeli.

ḳ. 1812

[1]

ḳaz: Kaz.

ḳ. 660

[1]

ḳaza: *Ar.*

ḳazaġa ḳaldır -: Kazaya kaldırmak, sonraya bırakmak.

ḳ.- a torġan 846

[1]

ḳazı -: Kazmak.

ḳ.- sa 570

ḳ.- uv (ḳazuv)983

[2]

ḳazıḳ: Kazık.

ḳ. 438, 603

[2]

ḳazılıḳ: Atın döş eti.

ḳ. 955

[1]

ḳazna: *Ar.* Hazine.

ḳ.+ dan 562

[1]

ḳıçḳır -: 1. Bağırıp çağırmak.

ḳ.- a 1945, 1988

ḳ.- dı 733, 958

ḳ.- ġan 1760

ḳ.- ġanda 654, 1945, 1947

ḳ.- ıbraḳ 1524

ḳ.- ıp 1462, 1503, 1801, 1877, 1947

ḳ.- ıp torġan 1016

ḳ.- ıp tormıy 1027

ḳ.- ıp ciberdĕ 1119

ḳ.- ıp cibere yazdı 1643

ḳ.- ma 2002

ḳ.- maḳçı 457

ḳ.- maḳçı idĕ 506

ḳ.- uv 1947, 1950

ḳ.- uvın 1136, 1944

2. Sert sesle azarlamak.

ḳ.- dı 754

3. Vapur düdüğü ötmek.

ḳ.- dı 1349

[27]

ḳıçḳırın -: Bağırınmak.

ḳ.- uv 1949

[1]

ḳıçḳırış -: Bağrışmak, tartışmak.

ḳ.- a 1648

[1]

ḳıçḳırt -: Bağırtmak.

ḳ.- a 1832, 1833, 1997, 1998

ḳ.- ḳan 518

[5]

ḳıl -: Yapmak, etmek, kılmak.

ḳ.- a torġan 987

(ḫis) ḳ.- a 362, 491, ḳ.- a idĕ 460, ḳ.- ıp 20, 376, 461

(doġa) da ḳ.- a idĕ 1066, ḳ.- alar idĕ 532, ḳ.- ıp 842, 1390, 1413, ḳ.- ıyḳ 1390

(höcüm) ḳ.- dı 525

(faraz) ḳ.- dıḳ 615, 617-2, 618-2 620-2, 622, 623, 625, 626, 627, 636, ḳ.- ġan 1702, ḳ.- ıp 1173

(dulḳın) ḳ.- ġan 331

(veġde) ḳ.- ġan idĕ 1767

(ḫeměl) ḳ.- ıp 1625

(iḫtıyar) ḳ.- ıp 238

(teḳdiym) ḳ.- ıp 36

(itaġat) ḳ.- madılar 508

(teḳdiyr) ḳ.- uvdan 132

(möġamele) ḳ.- uvına 1616

(iğlan) ḳ.- uvına 310

[38]

ḳıl: Kıl.

ḳ.+ ların 46, 302

[2]

ḳılan -: Tabii olmayan davranış ve hareketlerde bulunmak.

ḳ.- uv 1663

[1]

ḳılanış: Davranış, hareket tarzı.

ḳ.+ ları 1156

[1]

ḳılıç: Kılıç.

ḳ. 43, 369, 400, 414

[4]

ḳılıçlı: Kılıcı olan.

ḳ. 356

[1]

ḳımız: Kımız tedavisi yapılan yer.

ḳ.+ ġa 1105

[1]

ḳına: bk. **ġına**

ḳ. 29, 79, 86, 254, 264, 265, 275, 417, 674, 742, 1048, 1073, 1145, 1410, 1418, 1443, 1590

[17]

ḳıñġırav: Çan, zil, büyük çıngırak.

ḳ.+ ınnan 1088

[1]

ḳıp-ḳızıl: bk. **ḳızıl**

ḳ. 1638

[1]

ḳır: Tarla.

ḳ. 654

ḳ.+ dağı 543

ḳ.+ ları 680

[3]

ḳırıḳ: Kırk.

ḳ. 600

[1]

ḳırıḳmış: Kuyruğu kırkılan tay.

ḳ. 1617

[1]

ḳırıḳ biş: Kırk beş.

ḳ. 921, 1915, 1917

[3]

ḳırın:

ḳırın küz bĕlen: Yan göz ile.

ḳ.+ ĕ 1558

[1]

ḳırıy: Kenar.

ḳ.+ ı 1718

ḳ.+ ına 1756

[2]

ḳırıysız: Uçsuz, bucaksız.

ḳ. 09, 118, 588

[3]

ḳırpuv: Bir giysinin özellikle de şapkanın kenarına dikilen kürk.

ḳ.+ ın 1561

[1]

ḳırt: Birden, aniden.

ḳ. 869

[1]

ḳıs -: 1. Sıkmak.

ḳ.- ıp 498

2. Kucaklamak.

ḳ.- ıp 217

3. Sıkıştırmak, kıstırmak.

ḳ.- arġa 400

4. Dişlerini sıkmak.

ḳ.- ıp 1450, 1545, 2001

5. (Ayakkabı veya elbise) dar olmak.

ḳ.- a 1695, 1709

ḳ.- a idĕ 1842

ḳ.- alar 1745

ḳ.- ıp 1899-2

ḳ.- sa 1715, 1806

ḳ.- uvına 1736

6. Kısmak, azaltmak.

ḳ.- ıp 851

(ḳul) ḳ.- uvına 178

(ḳulın) ḳ.- tı 174

[18]

ḳısıl -: 1. Sıkılmak.

ḳ.- ġan 179

2. Sıkışmak.

ḳ.- a 181, 263

ḳ.- ıp 126, 1723

[5]

ḳısınḳı: Kasvetli.

ḳ. 846

[1]

ḳısḳa: Kısa.

ḳ. 848

[1]

ḳıstır -: Kıstırmak, arasına sokmak.

ḳ.- ġan 581

[1]

ḳış: Kış.

ḳ. 25, 570, 601, 602, 607, 662, 1318

ḳ.+ lar 155

[8]

ḳışḳı: Kışa ait, kışın.

ḳ. 578

[1]

ḳıtıḳla -: Gıdıklamak.

ḳ.- p 142, 277

ḳ.- vı 209

[3]

ḳıtıḳlan -: Gıdıklanmak.

ḳ.- ıp torġan 182

[1]

ḳıtırşı: Pütürlü, pürüzlü.

ḳ. 1726, 1941, 1954

[3]

ḳıyafet: *Ar.* Dış görünüş, tarz, şekil.

ḳ. 1740

ḳ.+ ĕ 1694

ḳ.+ ĕne 44, 1887

[4]

ḳıyafetlĕ: Herhangi bir görünüşte, şekilde olan.

ḳ. 1885

[1]

ḳıyafetsĕz: Şekilsiz.

ḳ. 1250, 1614

[2]

ḳıyafetsĕzlendĕr -: Şekilsizleştirmek.

ḳ.- ĕp 1250

[1]

ḳıyar: Hıyar, salatalık.

ḳ. 1792

[1]

ḳıybla: *Ar.* Kıble.

ḳ. 788

[1]

ḳıyın: Başarılması için çok güç isteyen, zor, çetin.

ḳ. 452, 823, 831

[3]

ḳıymmet: *Ar.* Kıymet, değer.

ḳ.+ ĕ 185

[1]

ḳıymmetlĕ: Kıymetli, değerli.

ḳ. 416

[1]

ḳıyna -: Dövmek.

ḳ.- rġa 825, 1983

ḳ.- sa 850

ḳ.- y idĕ 862

ḳ.- ylar idĕ 867

[5]

ḳıynat -: Dövdürtmek.

ḳ.- masa 862

[1]

ḳıyuvlan -: Cesaretlenmek.

ḳ.- ıp aldı 1428

[1]

ḳız: Kız.

ḳ.+ ı 280, 882, 1418, 1422

ḳ.+ ı idĕ 1326

ḳ.+ ım 2005

ḳ.+ larınıñ 1422

ḳ.+ larnıñ 136

(ḫatın) ḳ. 1384, 1464, 1471, 1492, 1637, 1799, ḳ+nı 1406

[15]

ḳız -: Kızmak, sinirlenmek.

ḳ.- a torġan 1036

ḳ.- ıp 1003

2. Kızmak, pişmek.

ḳ.- ġan 1218, 1652

[4]

ḳızar -: Yüzü veya teni kızarmak.

ḳ.- ıbraḳ 177

ḳ.- ıp 1473

ḳ.- ıp kittĕ 115

[3]

ḳızdır -: Kızartmak, kavurmak.

ḳ.- ıp 967

2. Öfkelenmek, dövüşmek.

ḳ.- ıp ta aldı 1977

[2]

ḳızġan -: Merhamet etmek, acımak, şefkat göstermek.

ḳ.- a idĕ 1101

ḳ.- dı 699, 752

ḳ.- ıp 774, 1997

[5]

ḳızġanıç: Miskin.

ḳ. 1773

[1]

ḳızıḳ -: 1. Beğenmek, arzulamak.

ḳ.- ıp(ḳızığıp)58

2. Bulmak istemek.

ḳ.- sa 1041

3. Kızmak.

ḳ.- ıp(ḳızığıp)620

[3]

ḳızıḳ: 1. İlgi çekici, dikkate değer.

ḳ. 1656

2. Komik, güldürücü, kendisine has, orijinal.

ḳ. 1032

3. Kıymet, değer.

ḳ.+ ları 904, 1594

[4]

ḳızıḳsınuçan: Meraklı, her şeyle ilgilenen.

ḳ. 1637

[1]

ḳızıḳtır -: Heveslendirmek.

ḳ.- a idĕ 1201

ḳ.- ġannan 1201

[2]

ḳızıl: Kırmızı, kızıl.

ḳ. 42, 54, 62, 199, 224, 369, 973, 1145, 1869, 1874

[10]

ḳızıllı: Kırmızılı.

ḳ. 1584

[1]

ḳızıllıḳ: Kırmızılık, kızıllık.

ḳ.+ ı 535

ḳ.+ larnı 176

ḳızıllıḳ kitĕr -: Kara çıkarmak, utandırmak.

ḳ.- medĕler 337

[3]

ḳızuv: 1. Asabi, kızgın, öfkeli.

ḳ. 1902-2

2. İşlek, canlı, aktif, hareketli.

ḳ. 1231

[3]

ḳızuvlıḳ: Sıcaklık, cehennemî sıcak.

ḳ.+ nıñ 169

[1]

ḳoçaḳ: 1. Kucak.

ḳ.+ ına 344

ḳ.+ ında 347

ḳ.+ ındağı 1127

ḳ.+ tan 221

2. Bir kucak, bir kucağa sığacak kadar.

ḳ. 1116

[5]

ḳoçaḳla -: Kucaklamak, kucağa alıp sarmak.

ḳ.- maḳçı idĕ 508

ḳ.- p 511, 1126

[3]

ḳoçaḳlanış -: Kucaklaşmak.

ḳ.- ıp 303

[1]

ķoda: Dünür.

ķ. 1577

[1]

ķol: Kul, köle.

ķ.+ larına 812

ķ.+ larnıñ 815

[2]

ķola: Kara kuyruklu ve kara yeleli açık sarı renkli at.

ķ. 599

[1]

ķolaķ: Kulak.

ķ. 391, 518

ķ.+ ına(ķolağına)219, 1010, 1025, 1049, 1269

ķ.+ ında(ķolağında)364, 1568,

ķ.+ ların 1728

ķ.+ larına 1751

ķolaķ ķaķ -: Elden çıkarmak; mahrum kalmak.

ķ.- maķçı bulasıñmı 1877

ķolaķ yomşaġı: Kulak memesi.

k. 1724

[13]

ķolaķlı: Kulaklı.

ķ. 1956

[1]

ķollıķ: Kulluk, kölelik.

ķ. 55, 811

[2]

ķom: Kum.

ķ. 199, 224

[2]

ķomġan: İbrik.

ķ. 1756

[1]

ķomsızlan -: Tatmin olamamak.

ķ.- ıp 217

[1]

ķoñġırt: Konur, kestane rengi.

ķ. 52

[1]

ķor -: Kurmak, düzmek, yapmak, tanzim etmek, meydana getirmek.

ķ.- ıp 611

(planın) ķ.- a 1634

(plannar) ķ.- a 874, ķ.- p 286

(plannarın) ķ.- a 1097

[5]

ķorban: *Ar.* Kurban.

ķ. 393

ķorban it- : Kendini kurban etmek, canını feda etmek.

ķ.- kenlĕgĕn 928

ķ.- tĕler 903

[3]

ķorı -: Kurumak.

ķ.- ġan 31

ķ.- p 548

[2]

ķorı: Kuru, umursamaz, adi.

ķ. 1714

[1]

ķorıç: Çelik.

ķ. 58

[1]

ķorıştır -: 1. Kotarmak, uydurup bir araya getirmek.

ķ.- ıp 1689

2. Sıkmak, tıkamak.

ķ.- ıp 1603

[2]

ķorsaķ: Kursak, mide, işkembe.

ķ. 859, 959

[2]

ķort: İpek böceği vb. kurt.

ķ. 461, 543

[2]

ķoş: Kuş.

ķ. 581

[1]

ķotıl -: Kurtulmak, savuşturmak, atlatmak, beladan uzaklaşmak, azat olmak.

ķ.- dım 1519

ķ.- ırġa 1547

[2]

ķotır -: Kudurmak.

ķ.- ġan 673

[1]

ķotķar -: Kurtarmak, azat etmek, serbest bırakmak.

ķ.- dı 1052

[1]

ķotlan -: Hoş olmak, hoş bir hâle gelmek.

ķ.- ıp 1414

[1]

ķoy -: Dökülmek, saçılmak.

ķ.- ıp çıķķan 533

[1]

ķoyaş: Güneş.

ķ. 15, 151, 238, 242, 480, 694, 1516

ķ.+ ı 1633

ķ.+ ınıñ 282

ķ.+ nıñ 244

[10]

ķoyı: Kuyu.

ķ. 983

[1]

ķoyma: Bahçe vb. için yapılan çit, duvar.

ķ.+ sı 117

[1]

ķoymaķ: Hamurdan yapılıp tavada pişirilen ve genellikle çayla beraber yenen bir yiyecek, akıtma.

ķ. 645-2, 1765, 1778

ķ.+ larnı 644

ķ.+ nı 651

ķ.+ nıñ 650

[7]

ķoyrıķ: Kuyruk.

ķ.+ ı(ķoyrıġı)581, 1143, 1618

[3]

ķubar -:

(imansız) ķ.- sıñ 1030, 1031-2

[3]

ķul: El.

ķ.+ ı 83, 175, 368, 498, 864, 1528, 1530

ķ.+ ın 157-2, 1486, 1869, 1951,

ķ.+ ına 679

ķ.+ ında 478, 553, 1635, 1664, 1895

ķ.+ ındağı 14, 152, 235, 369, 715, 1377

ķ.+ ınıñ 186

ķ.+ ınnan 186, 527, 582, 675

ķ.+ ıñnan 634

ķ.+ lar 304

ķ.+ ları 216, 344, 1369, 1638, 1997

ķ.+ ların 508, 531, 841, 1343, 1871

ķ.+ larına 425

ķ.+ larınnan 129, 1672

ķ.+ nı 210

ķul astı: El altında, bünyesinde.

ķ.+ nda 1253

ķ.+ ndağı 390

ķul çabıl -: Alkışlanmak.

ķ.- a çabıla çabıla 1882

ķul ķıs -: El sıkışmak, tokalaşmak.

ķ.- uvına 178

ķ.+ın ķ.- tı 174

ķul ķuy -: İmzalamak.

ķ. 801

ķ.- ıp 922

ķul ķuydır -: İmzalatmak, imza attırmak.

ķ. 796

ķ.- dılar 1083

ķul kürĕş-: El sıkışmak.

ķ.+ lar k.- ĕp 1975

ķul küter-: El açıp dua etmek.

ķ.+ın k.- ĕp alġaç 639

ķul suz-: Elini uzatmak.

ķ.+ın s.- dı 155, 249, 353

ķ.+ ın s.- ıp 1077

ķulı ķulġa yoķma -: Eli ayağı tutmamamak.

ķ.- yınça 1764

ķulınnan kil -: Elinden geleni yapmak.

ķ.+larınnan k.- gen 338

(tiz) ķ.+ ġa 1764

[64]

ķultıķ: Omuz başının altında, kolun gövde ile birleştiği yer.

ķ. 1900

[1]

ķultıķla -: Koltuk altından tutup kucaklamak.

ķ.- p 1972, 1985

[2]

ķultıķlaş -: Kucaklaşmak.

ķ.- ıp 1784

[1]

ķun -: Konmak.

ķ.- ġan 274

ķ.- ıp 1551

[2]

ķunaķ: Misafir, konuk, ziyaretçi.

ķ. 160, 1329,

ķ.+ lar 1223, 1388, 1400, 1403, 1416, 1425, 1436, 1516, 1540, 1862, 1901, 1971

ķ.+ lardan 1489, 1507, 1513

ķ.+ larġa 1245, 1444, 1517

ķ.+ larıñ 1499

ķ.+ larnı 1411, 1437, 1438,1517

ķ.+ larnıñ 1243

ķ.+ nıñ 241

ķunaķ bul-: Konuk olmak, misafir olmak.

ķ.- ıp 281

[28]

ķundır -:

(kĕr) ķ.- mas 309

[1]

ķupşı: Şık, muhteşem, göz alıcı, şatafatlı, cakalı.

k. 1786

[1]

ķupşıla -: Giyimini kuşamını güzelleştirmek.

ķ.- p 1884

[1]

ķupşıraķ: Daha göz alıcı, daha şataftlı, daha şık.

ķ. 1058

[1]

ķura:

ķura cilek: Ahududu, ağaç çileği.

ķ.+ lĕk 1324

[1]

ķurçaķ: Kukla, yapma bebek.

ķ.+ lardan 1865

[1]

ķurġaşın: Kurşun, mermi.

ķ. 836

[1]

ķurıķ -: Korkmak.

ķ.- a (ķurķa)1345, 1653

ķ.- adır (ķurķadır) idĕ 1789

ķ.- am (ķurķam)1719

ķ.- ıp (ķurķıp)83, 230, 294, 351, 751, 1103, 1329, 1617, 1807

ķ.- ırġa (ķurķırġa)1480

ķ.- ırlıķ (ķurķırlıķ)1743

ķ.- ķanlığınnan 293

ķ.- sañ 1742

[17]

ķurķaķ: Korkak, ürkek, ödlek.

ķ. 1973

ķ.+ larġa 339

[2]

ķurķın -: Korkmak, korkuya kapılmak.

ķ.- ıp 1028

[1]

ķurķınıç: Tehlikeli, korku veren, korkunç.

ķ. idĕ 473

[1]

ķurķınıçlı: Korkulu, tehlikeli.

ķ. 298, 376, 388, 395, 430-2, 477

[7]

ķurķıt -: 1. Korkutmak.

ķ.- ıp 289

ķ.- ıp ciberdĕ 690

ķ.- ķanġa 1165

2. Ürkütüp kaçırmak.

ķ.- ıp 275

[4]

ķurķıtķala -: Devamlı, sürekli korkutmak.

ķ.- p alġanġa 1004

[1]

ķurķuv: Korku.

ķ. 404

ķ.+ dan 223

ķ.+ ġa 1160

ķ.+ nı 323

ķ.+ nıñ 305

[5]

ķuş -:1. Birisine bir iş yapmasını emretmek, buyurmak.

ķ.- ķan 595

2. İstemek.

ķ.- mas iděñmě 1653

ķ.- sa 890

ķ.- tı 1378, 1795

ķ.- tılar 1084

ķ.- uvı 312

(çurt) ķ.- ķanmı 2002

(süz) ķ.- masa 187

(süz) ķ.- tı 725

[10]

ķuşıl -: Katılmak.

ķ.- ıp 08

ķ.- ırġa 1062

[2]

ķuştan: İkiyüzlü, mürai, dalkavuk, şakşakçı.

ķ.+ nar 552

ķuştanlan -: 1. Yılışmak.

ķ.- a 1626, 1674

2. Sıcak, sevimli olmak.

ķ.- ġan 243

[4]

ķutır: Yara ya da kesik üstündeki kabuk.

ķ.+ lardan 1143

[1]

ķutırlı: Pürüzlü.

ķ. 1874

[1]

ķuv -: Kovmak, belli bir yerden gitmeye mecbur etmek.

ķ.- ıp 936-2, 1157, 1435

[4]

ķuvaķ: 1. Çalı, funda.

ķ.+ larınıñ 283

2. Çalılık, fundalık.

k.+ ı(ķuvaġı)65

[2]

ķuvan -: Sevinmek, büyük bir mutluluk duymak, kıvanç duymak.

ķ.- ıp 91

[1]

ķuvdır -: Sürdürmek.

ķ.- ıp 821

[1]

ķuvet: *Ar.* Kuvvet, gayret, güç.

ķ.+ leřěne 399

[1]

ķuvetlě: Kuvvetli, etkili.

ķ. 395, 905

[2]

ķuvetlendĕr -: Kuvvetlendirmek, güçlendirmek.

ķ.- genge 139

ķ.- gennen 139

[2]

ķuy -: 1. Koymak, yerleştirmek.

ķ.- a 1707-2

ķ.-a idě 1950

ķ.- ar 1632

ķ.- arġa 1368

ķ.- arġa kirek 1886

ķ.- asız 621

ķ.- dı 103, 1204, 1211, 1636, 1835, 1888

ķ.- ġan 644, 1374

ķ.- ġan iděm 1535

ķ.- ıp 760, 587, 839, 1053, 1556, 1668, 1756-2, 1927

ķ.- ıp torġanda 1883

2. Koymak, hazırlamak.

ķ.- arsıñ 1448

ķ.- dı 1764

3. Yapmak, yerine getirmek.

ķ.- a bělmevě 998

4. Yardımcı eylem.

dip ķ.- a 1024

dip te ķ.- a idě 1009

ķarap ķ.- alar idě 746

berěp ķ.- dı 1651

dip ķ.- dı 689, 1573, 1671

ķarap ķ.- dı 772, 1593

ķaşıp ķ.- dı 649

köyěněp ķ.- dı 1531

sorap ķ.- dı 707

sorap ta ķ.- dı 632

tarap ķ.- dı 47

tartķalap ķ.- dı 50

tözetěp ķ.- dı 767

yılamsırap ķ.- dı 1679

yılmayıp ķ.- dı 1676

biklep ķ.- ıp 1518

(ķul) ķ. 801, ķ.- ıp 922

[50]

ķuy: Koyun.

ķ. 1218, 1644

[2]

ķuydır -: Koydurmak, hazırlatmak.

ķ.- ıp 822

(ķul) ķ. 796, ķ.- dılar 1083

[3]

ķuyı: 1. Koyu.

ķ. 140, 949

2. Sık, yoğun.

ķ. 65, 73-2, 122, 282, 283, 375, 537

[10]

ķuyıl -: 1. Koyulmak, bırakılmak.

ķ.- dı 1340, 1939

ķ.- ġan 41, 1804, 1920

ķ.- ġan 449

2. Takılmak.

ķ.- ġan 55

3. Verilmek.

ķ.- ġan 828

ķ.- ıp 810

(ġamelge) ķ.- dı 1299

4. Herhangi bir konunun yeniden konuşulmaya başlanması, gündeme koyulmak.

ķ.- ıp 1717

[11]

ḳuyırt -:

(meseleně) ḳ.- mas 1713

[1]

ḳuzġal -: 1. Ayağa kalkmak.

ḳ.- a 1233, 1262

ḳ.- ıp 255, 1403, 1486

ḳ.- uvġa 367

2. Kalkmak, yerinden oynamak.

ḳ.- ıp 367

[7]

ḳuzġat -: 1. Hareketlendirmek, kımıldatmak.

ḳ.- mıyça 22

2. Uyandırmak.

ḳ.- ıp 169

[2]

L

la: Elbette, tabi ki.

l. 1730

[1]

labasa: Elbette, ya.

l. 1382

[1]

laçın: Laçın, şahin, doğan.

l. 143

[1]

lampa: *Rus.* Lamba.

l. 662, 1122

l.+ da 1606

[3]

laştır loştır: Islanmış ayakkabıyla su içinde yürürken çıkan ses.

l. 702, 1589

[2]

lazaret: *Rus.* Revir.

l.+ ında 557

[1]

le: bk. **la**

l. 1451

[1]

[1]

legen: Leğen, tas.

l.+ ně 1756

[1]

lekin: *Ar.* Lakin, ama, ancak, fakat; gerçi, ne var ki, oysa ki.

l. 20, 34, 160, 293, 308, 409, 456, 458-2, 464, 518, 525-2, 537, 558, 587, 605, 618, 643, 648, 686, 708, 744, 786, 875, 893, 929, 930, 932, 938, 946, 955, 1010, 1019, 1029, 1042, 1092, 1101, 1112, 1212, 1238, 1307, 1346, 1373, 1617, 1716, 1838, 1871, 1898, 1925

[50]

lezzet: *Ar.* Lezzet, tat.

l. 180

l.+ ten 181, 262

lezzet bir-: Lezzet vermek, lezzetlendirmek.

l.- seler 227

[4]

lezzetlě: Tatlı, keyifli.

l. 133, 196, 266, 650

[4]

lezzetlen -: Huzur bulmak, keyiflenmek.

l.- üvden 194

[1]

lĕbĕrdet -: Kanat çırpmak.

l.- ĕp 10

[1]

lĕpĕr lĕpĕr: Ağaç yapraklarının rüzgârda çırpınırken çıkardığı ses.

l. 1680

[1]

letuçka: *Rus.* Tiyatro, piyes gibi gösterileri halka duyurmak amaçlı dağıtılan kağıt, davetiye.

l.+ sı 1203

M

mabihiliftiḫar: *Ar.* Kendisiyle övünülen.

m.+ ları 355

[1]

magazin: *Rus.* Mağaza, büyük dükkân.

m. 1397-2, 1803

m.+ narnıñ 1785, 1786

m.+ nıñ 1802

[6]

mahir: *Ar.* Mahir, yetenekli, usta.

m. 854

[1]

maḫsus: *Ar.* 1. Bir kimseye veya kişiye ayrılmış, özel.

m. 1113, 1315, 1589

2. Bir kimseye veya bir şeye has olan, başkasında bulunmayan, mahsus.

m. 74

[4]

makler: *Rus.* Simsar, tellal.

[1]

lomovoy: *Rus.* Arabacı, taşıyıcı, yük arabacısı.

l. 1335

[1]

loto: *Rus.* Loto, tombala.

l. 1567, 1623, 1683, 1684, 1715, 1769, 1839, 1931, 1940, 1942, 1944, 1951, 1971

l.+ da 1976

l.+ nı 1967

l.+ nıñ 1943

[16]

m.+ nıñ 1445

[1]

maḳsat: *Ar.* Maksat, amaç.

m.+ ına 417

[1]

maḳta -: Övmek, daima iyi taraflarından söz etmek.

m.- p 06

m.- p aldı 1911

m.- sa 167

maḳtap ḳına yörĕ -: Sevilmek.

m.- sĕz(yöriysĕz) iken 1410

[4]

maḳtal -: Övgüye layık olmak, övgüyle anılmak, övülmek.

m.- ırġa 1328

[1]

maḳtan -: Övünmek, böbürlenmek.

m.- ıbraḳ 59, 1396

m.- ıp 1319

m.- ırġa 1328

m.- uv 1329

[5]

maḳtandır -: Gururlandırmak.

m.- açaḳ 412

m.- ır 361, 363, 411

m.- ırlıḳ 415

[5]

maḳtaş -: Bir şeyi veya bir kimseyi karşılıklı övmek.

m.- tılar 1910

[1]

maḳtavlı: Övgüye değer, değerli.

m. 441

[1]

mal: Ticaret metası.

m. 749

m.+ ı 1162-2

[3]

malaḫay: Kürkten dikilmiş kulakçın şapka.

m. 726

[1]

malay: 1. Oğlan.

m. 702

m.+ ı 862

m.+ ıña 681

m.+ nı 612

2. Delikanlı.

m. 705, 718, 729

m.+ ġa 732

m.+ larnıñ 696

m.+ nıñ 797

3. Çırak.

m. 860, 866, 1152, 1167, 1172, 1572

m.+ ı 1792, 1797, 1821

m.+ ına 1571

m.+ ınnan 1585

m.+ lar 864

m.+ larġa 786, 857

m.+ larnıñ 859

m.+ nıñ 834

[26]

mamıḳ: Pamuk.

m. 174

m.+ ı 1723

[2]

mançıl -: Batırılmak.

m.- ıp 892

[1]

manjet: *Rus.* Gömlek koluna takılan kol düğmesi, manşet.

m.+ ların 1814

[1]

mañġay: Alın.

m.+ ı 1927

m.+ ına 1551

m.+ ınnan 102, 218, 340

mañġay tirĕ: Alın teri, emek.

m.+ lerine 573

[6]

marca: *Rus.* Rus kızı.

m. 1366, 1418

m.+ dan 1365

m.+ ñ 1699

[4]

mataş -: 1. Bir işle meşgul olmak.

m.- a 1912, 1932

2. Bir işe niyetlenmek, girişmek.

m.- ıp torġanda 482

3. Çabalamak.

m.- ıp 50, 1664

m.- ḳan 1453

m.- sa 1985

[7]

matlaġ: *Ar.*

matlaġ bul -: Usta olmak.

m.- ġan 1943

[1]

matur: Güzel, hoş, latif.

m. 27, 45, 57, 97, 143, 146, 147, 195, 201, 205, 207, 225-2, 226, 232, 234, 272, 355, 356, 659, 663, 1576-2, 1918

m. idě 1379

m. iken 1433

[26]

maturlan -: 1. Süslenmek, bezenmek.

m.- ıp 1819

2. Güzelleşmek.

m.- a 1371

[2]

maturlıḳ: Güzellik.

m. 232

m.+ ın(maturlığın)166

m.+ ına(maturlığına)48

m.+ larına 193

[4]

maturraḳ: En güzel.

m. 104, 1576

[2]

may: 1. Mayıs.

m. 05, 24, 1322

2. Yağ, tereyağı.

m. 1372, 1598

m.+ ġa 1652

m.+ ı 1218, 1756, 1834

m.+ ın 959

may ĕçĕnde yat-: Bolluk içinde yaşamak.

m. 582

(kece) m.+ ı sıġa 866

[12]

mayla -: Yağlamak.

m.- p 1757

[1]

maylan -: Yağlanmak, yağ sürülmek.

m.- ġan 1834

[1]

maylı: Yağlı, yağ sürülmüş, yağda pişmiş.

m. 651

maylı küz: Şuh bakış.

m.+ ge 1891

[2]

maymıl: *Far.* Maymun.

m. 1946

[1]

me: "Al, eline al, tut, işte buyur" anlamlarındaki ikram veya takdim sözü.

m. 1658

[1]

mecbür: *Ar.* Mecbur, mecburen, zorunlu, zoraki.

m. idě 475, 911

mecbür it-: Mecbur etmek.

m.- e idě 305, 1005

m.- eler idě 246

m.- ken 304

m.- tě 102, 522

mecbür bul -: Mecbur olmak.

m.- a idě 134

m.- dı 900

m.- ġanġa 312

[11]

meclěs: *Ar.* 1. Meclis, toplantı.

m. 1225, 1260, 1872, 1942

m.+ ě 84, 1769

m.+ ěne 1237, 1289

m.+ ěněñ 1286, 1623

m.+ ke 1247, 1717, 1873

m.+ něñ 1226, 1940

m.+ te 1227, 1258

[17]

meclěsteş: Aynı meclise veya toplantıya katılan arkadaş.

m.+ lerě 1057

[1]

mecruḫ: *Ar.* Yaralı.

m.+ lerněñ 400

[1]

meçě: Kedi.

m. 1246, 1802

m.+ ge 1630

[3]

meçět: *Ar.* Mescit, cami.

m.+ ěbězně 618

[1]

medrese: *Ar.* Medrese.

m.+ lerde 813

[1]

meġalmemnüniyat: *Ar.* Memnun olma, sevinç duyma durumu.

m. 360

[1]

meġne: *Ar.* 1. İfade, meram, mana, anlam.

m. 1656

m.+ něñ 1215

m.+ sě 331

m.+ sěn 82

m.+ sěz 1644

2. Önem.

m.+ sě 185

meġne bir-: Mana vermek, anlamak.

m. bire almıyça 310, 1240

[8]

meġnelě: Manalı, çok şey anlatan.

m. 32, 72, 320

m. idě 266

[4]

meġsumane: *Ar.* + *Far.* Masumane.

m. 234

[1]

mehabet: *Ar.* 1. Çarpıcı derece güzel, haşmetli.

m. 03, 58, 272, 738, 914

2. Büyük, ulu.

m. 1649

3. Ürkütücü.

m. 386, 401

4. Sevgi.

m. 1224

[9]

mehabetlĕk: 1. Heybetlilik.

m.+ ĕn 166

2. Güzellik.

m. 74

[2]

mehabetrek: Daha çarpıcı.

m. 105

[1]

meharet: *Ar.* Ustalık, beceri, yetenek.

m. 05

m.+ ĕ 623

[2]

meḫebbet: *Ar.* 1. Muhabbet, sevgi, saygı.

m. 107, 275

m.+ ĕn 514

2. Aşk.

m. 129, 269, 378

m. 275

[7]

meḫrüm: *Ar.*

meḫrüm bul -: Mahrum olmak, yoksun kalmak.

m.- ıp kile idĕ 1043

meḫrüm it -: Mahrum etmek.

m.- eçek 291

m.- messĕz 194

[3]

mekerce: 16. asır ortalarında İdil boyundaki Makaryĕvo manastırı yanında teşkil edilen, 1817'de Nijniy Novgorod (Gorki) şehrindeki pazar yeri (bütün Rusya'dan ve uzak yerlerden gelen tüccarların mal sattığı bu pazar 1917'den sonra da bir müddet devam edip 1929'da tamamen kaldırılmıştır).

m. 825

[1]

mektep: *Ar.* Mektep, okul.

m.+ nĕ 93

[1]

melcĕre -: Türlü sebeplerle hâlsiz düşmek, elini kolunu oynatamaz hâle gelmek.

m.- p torġan 767

[1]

melle: (<*mĕ elle*) bk. **elle**

m. 1852

[1]

meñgĕ: 1. Ebedî, daima, sonsuza dek.

m. 214, 258-2, 259, 1564

2.Hiçbir zaman.

m. 382

[6]

meñgĕge: Ebediyen, daima.

m. 213, 697, 972

[3]

merġub: *Ar.*

merġub bul -: Rağbet etmek.

m.- ġan 847

[1]

merḫemet: *Ar.* Merhamet, acıma.

m. 108, 127, 274, 394

[4]

merḫemetlĕ: Merhametli.

m. 15

[1]

mermer: Mermer.

m. 204

[1]

mertebe: *Ar.* 1. Defa, kere.

m. 23, 84, 340, 438, 699, 716, 1073, 1350, 1563-2, 1593, 1603, 1651, 1768

2. Otorite, derece, mertebe, rütbe.

m.+ lerněñ 37

[15]

mesele: *Ar.* Mesele, sorun.

m.+ de 1154

m.+ ge 1169

m.+ lerně 587

m.+ ně 881, 1732

m.+ něñ 309

m.+ sĕ 236, 1299, 1717

m.+ sĕněñ 333

mesele ḳuvyırt -: Herhangi bir meseleyi, konuyu değiştirmek.

m.+ ně ḳ.- mas 1713

[11]

meselen: *Ar.* Mesela, örneğin, söz gelimi, söz gelişi.

m. 616, 619, 621, 637, 789, 918, 993, 1178, 1308, 1340

[10]

mesḫere: *Ar.* Komik duruma düşme, aşağılanma, gülünç hâle gelme.

m.+ sĕ 1166, 1679

[2]

mesḫur: *Ar.*

mesḫur it -: Kuşatmak, sarmak, çevirmek.

m.- ken 246

[1]

mesḫür: *Ar.*

mesḫür bul -: bk. **mesḫur it -**

m. 06

[1]

mesliḫet: *Ar.* Maslahat, öğüt.

m. 1311

m.+ ke 1364

mesliḫet bir-: Öğüt vermek.

m.+ ler de b.- ĕp yöriy 1173

mesliḫet bul-: Yerinde olmak, uygun olmak.

m.- ır 615

mesliḫet kür-: Uygun görmek, anlaşmak.

m.- em 624

[5]

meşeḳat: *Ar.* Meşakkat, zorluk, eziyet.

m.+ ĕnnen 1345

[1]

meşhür: *Ar.* Meşhur, ünlü, tanınmış.

m. 77, 1194, 1509

[3]

metlub: *Ar.*

metlub bul -: Öğrenmek.

m.- dı 1312

[1]

meydan: *Ar.* Meydan, alan.

m.+ ında 488

[1]

meyĕt: *Ar.* Ölü, ceset, cenaze.

m. 504, 509

m.+ nĕ 508

m.+ nĕñ 504

[4]

mezek: *Ar.* Fıkra, anekdot.

m. 436, 1892, 1947

m.+ ler 1873

m.+ ten 1882

mezek it -: Fıkra anlatmak.

m.- ĕp 1675

[6]

mezin: *Ar.* Ezan okuyan din görevlisi, müezzin.

m. 1749

[1]

mezkür: *Ar.* Anılan, söylenen, adı geçen.

m. 82, 1172, 1182

[3]

mĕn -: 1. Çıkmak, yukarı doğru çıkmak.

m.- dĕ 1803

m.- esĕbĕz 1461

m.- ĕp 160, 233, 1461, 1754

m.- gen 265

m.- gende 236

2. Binmek.

m.- ĕp 472

3. Koyulmak.

m.- dĕ 1619, 1703

[11]

mĕnder: Minder, yastık.

m. 1723, 1951

[2]

mĕne: İşte, şimdi, şu anda.

m. 10, 322, 329, 332, 385, 386, 402, 412, 416, 421, 454, 495, 532, 618, 659, 678, 681, 682-2, 685, 691, 782, 786, 789, 790, 796, 801, 891, 919, 933-2, 934, 1015, 1026, 1033, 1034, 1044, 1068, 1076, 1098, 1114, 1196, 1197, 1209, 1245-2, 1256, 1274, 1283-2, 1298, 1307, 1443, 1458, 1466, 1535, 1596, 1628, 1642, 1703, 1709, 1725, 1803, 1811, 1830, 1873, 1882, 1931, 1968

2. Tabi, elbet.

m. 1096

[70]

mĕñ: 1. Bin.

m. 580, 853, 232

m.+ ner 451

2. Pek çok, binlerce, hudutsuz.

m. 454

m.+ nerçe 573

[6]

mĕskĕn: *Ar.* Miskin, uyuşuk olan kimse.

m.+ ĕm 1773

[1]

mĕskĕnlen -: Mutsuz veya zavallı görünmek.

m.- ĕp ḳaldı 752

[1]

měskěnlendĕr -: Mutsuz veya zavallılaştırmak.

m.- ĕp 1677

[1]

mığırda -: 1. Mırıldamak.

m.- p 715

2. Homurdamak, dırlamak.

m.- p 1600

m.- y 1758

[3]

mığırdaş -: Homurdanmak.

m.- a torġaç 1766

m.- ḳaç 1759

[2]

mıltıḳ: Tüfek.

m.+ ı(mıltığı)526

m.+ ın(mıltığın)498, 520

[3]

mıştır mıştır: Yavaş yavaş.

m. 1755

[1]

mıyıḳ: Bıyık.

m. 49, 51, 1635, 1676

m.+ ın 1618, 1721

m.+ ların 1135, 1265, 1483

m.+ larına 512

m.+ larınıñ 73

[11]

mıyıḳlı: Bıyıklı.

m. 122, 703, 722, 745, 795

[5]

miç: *Rus.* Binayı ısıtmak veya yemek pişirmek için kerpiç veya demirden yapılmış fırın, ısıtma sistemi, soba.

m. 639, 1379, 1491, 1756, 1760

m.+ ke 585, 1756

m.+ ten 1740

[8]

miken: Acaba, … mi imiş, … mı ki.

m. 628, 1096, 1593

[3]

milliy: *Ar.* Millî.

m. 1908

[1]

min: Ben.

m. 177, 190, 193, 264, 296, 300-2, 621, 622, 624, 625, 636, 647, 679, 685-2, 886, 933, 934, 935, 944, 996, 1023, 1034, 1035, 1120, 1121-3, 1198, 1254, 1273, 1459, 1477, 1504, 1525, 1643, 1650, 1667, 1691, 1696, 1708, 1734

m.+ de 1034

m.+ ĕ 194, 213, 214, 1197, 1198, 1547, 1676, 1678

m.+ ĕm 213, 214, 612, 621, 686, 967, 968, 969, 1133, 1196, 1197, 1232, 1253, 1257, 1499, 1504, 1699

m.+ ĕmçe 615

m.+ nen 352, 1121, 1122

min üzĕm: Kendim, bizzat ben.

m. 765, 1273

[75]

minĕkĕ: Benimki.

m. 1120-2

[2]

minut: *Rus.* Dakika.

m. 184, 228, 246, 292, 407, 745, 1257, 1510, 1583, 1992

m.+ larda 416

m.+ ta 127, 947

[13]

miña: "ben" zamirinin yaklaşma durumu şekli.

m. 615, 665, 667, 669 671, 958, 1195, 1232, 1283, 1500, 1725, 1743

[12]

miras: *Ar.* Miras.

m. 450, 993

m. idě 449

miras kal -: Miras kalmak.

m.- ġan 853

[4]

mirbik: İkileme oluşturmak amacıyla kullanılmış söz. bk. **çirbik**

m. 847

[1]

mirza: *Far.* Beyzade, soylu.

m. 70

m. idě 71

m.+ lar 75

m.+ nıñ 93

[4]

misal: *Ar.*

misal itěl -: Örnek olmak.

m.- ěp 1151

[1]

miy: 1. Beyin.

m.+ ě 18

m.+ ler 512

m.+ lerě 519

2. Akıl.

m.+ ě 20

m.+ ěn 375

[5]

mobilizatsiya: *Rus.* Seferberlik.

m. 296

m.+ sě 476

[2]

moda: *Rus.* Moda.

m. 1835

m.+ lardan 207

[2]

modnıy: *Rus.* bk. **moda**

m. 1790

[1]

moḫtaclıḳ: Muhtaçlık.

m.+ ın(moḫtaclıġın)459

[1]

moḳıt: Ahmak, akılsız.

m. 723, 859, 1449, 1460, 1461

m.+ lar 788

[6]

molodets: *Rus.* Aferin, bravo.

m. 1573

[1]

monazara: *Ar.* Münazara, söz yarıştırma.

m.+ ġa 534

m.+ ně 1490

[2]

monda: “Bu” zamirinin bulunma durumu şekli.

m. 08, 324, 771, 1026, 1168, 1459, 1535, 1961

[8]

mondıy: Bunun gibi, bu şekilde, böyle.

m. 872, 1200, 1434, 1692

[4]

monı: “Bu” zamirinin yapma durumu şekli.

m. 1241, 1373, 1537, 1610

m.+ sın 1369

[5]

monıñ: “Bu” zamirinin ilgi durumu şekli.

m. 1020, 1837

[2]

monnan: “Bu” zamirinin uzaklaşma durumu şekli.

m. 33, 228, 360, 363, 406, 410, 951, 1238, 1367, 1404, 1531, 1783

[12]

moñar: “Bu” zamirinin yön gösterme hâli, bura.

m.+ da 815

[1]

moñarçı: Bu güne kadar, bu vakte kadar.

m. 349, 360, 561, 965, 1381, 1563

[6]

moñçan: Sık sık kederlenen kaygılı kimse.

m. 52

[1]

moñlan -: Hüzünlenmek, kederlenmek.

m.- ıp ḳalġan 253

[1]

moñlı: Kederli, hüzünlü, melankolik.

m. 103, 343

[2]

moñlıraḳ: En hüzünlü, en kederli.

m. 250

[1]

morca: Baca.

m.+ sınnan 1704

[1]

motlaḳan: *Ar.* Mutlaka, kesinlikle.

m. 847

[1]

möbarek: *Ar.*

möbarek bul -: Mübarek olmak.

m.- sın 1293, 1391, 1413, 1434, 1449, 1469, 1487, 1550

[8]

möbtelye: *Ar.* Müptela, tutulmuş.

m. 1655

[1]

mödiyr: *Ar.* Müdür.

m.+ ĕ 1187, 1908

m.+ ĕnnen 1172

[3]

möġamele: *Ar.* Muamele, davranma, davranış.

m.+ lerĕ 1160, 1165

m.+ leréne 1170

m.+ sĕne 223

möġamele ḳıl -: Davranmak.

m.- uvına 1616

[5]

mögĕzlĕ: Boynuzlu.

m. 443

[1]

mögĕzsĕz: Boynuzsuz.

m. 441

[1]

möhĕr: *Far.* Mühür.

m.+ ĕmnĕ 637

[1]

möhĕrlĕ: Mühürlü.

m. 759

[1]

möḫbir: *Ar.* Gazeteye haber toplayan.

m.+ leréne 1207

[1]

möḫerrir: *Ar.* Gazete yazarı, redaktör.

m.+ lerge 1206

[1]

möḫit: *Ar.* Muhit, çevre.

m.+ ĕ 430

[1]

möḳaddem: *Ar.* Mukaddem, önceki, önce gelen.

m. 1239

[1]

möḳatdes: *Ar.* Mukaddes, kutsal, muhterem.

m. 131

[1]

mölayımlıḳ: *Ar.* Yumuşak huyluluk.

m. 127

[1]

mölděret -: Doldurtmak.

m.- ĕp 1669

[1]

mömkin: *Ar.* Mümkün, olası.

m. idĕ 403

m. ikenlĕgĕn 413, 1040

mömkin ḳader: Elden geldiğince, mümkün olduğu kadar.

m. 267, 295, 1309

[6]

mönecet: *Ar.* Münacat.

m.+ ĕ 10

[1]

mönesebet: *Ar.* Sebep.

m.+ ĕ 1192

[1]

möreceġat: *Ar.*

möreceġat it-: Müracaat etmek.

m.- tĕ 237

[1]

mörekkeb: *Ar.*

mörekkeb bul -: "-den oluşmak"

m.- ġan 1997

[1]

mörit: *Ar.* Mürit.

m. idĕ 845

[1]

mösĕlman: *Ar.* Müslüman.

m. 627

m.+ nar 1161

[2]

möttasil: *Ar.* Aralık vermeden, aralıksız, durmadan, biteviye.

m. 1142

[1]

mözakere: *Ar.* Müzakere, fikir alışverişi.

m. 1717

[1]

mujik: *Rus.* Köylü.

m. 1613

m.+ ı(mujiġı)1317

[2]

mulla: *Ar.* Molla, hoca, din adamı.

m. 593, 594

m.+ ġa 83

m.+ lar 85, 1195

m.+ larnı 85

[6]

munçala: *Rus.* Sünger.

m. 1754

[1]

muvafik: *Ar.* Uygun.

m. 627, 1310, 1836

muvafik tabıl -: Uygun görülmek.

m.- dı 1314

[4]

muvafiḳatsĕz: Beklenilen şekilde olmayan.

m. 1286, 1288

[2]

muyın: Boyun.

m. 573

m.+ ına 301, 1131, 1639

[4]

muyınsız: Boyunsuz.

m. 1690

[1]

muzıka: *Rus.* 1. Müzik.

m.+ ġa 11, 1930

2. Müzik ahengi.

m. 1568

[3]

N

naçar: *Far.* Kötü, çirkin.

n. 223, 633, 1304, 1305, 1921

n.+ ġa 1103

[6]

naçarlan -: Kötü duruma gelmek.

n.- a bardı 560

[1]

nadan: *Far.* Cahil, bir işten haberi olmayan.

n. 619, 1258, 1281

[3]

namaz: *Far.* Namaz.

n. 924

n.+ ın 845

n.+ ınnan 80

n.+ larına 80

[4]

name: *Far.* Mektup.

n. 637

[1]

narasıy: *Rus.* Çocuk, yavrucak.

n. 51, 699

[2]

narasıylıḳ: Çocukluk.

n.+ nı 1424

[1]

narat: Çam ağacı.

n. 119, 121, 125, 136

[4]

nasıyp: *Ar.*

nasıyp bul -: Nasip olmak.

n.- madı 600, 840

nasıyp bulsa: Allah buyurduysa; inşallah.

n. 1566

nasıyp it-: Nasip etmek.

n.- sĕn 1470

[4]

nazlan -: Nazlanmak, cilvelenmek.

n.- ġan 1665

[1]

nazlı: Nazlı, cilveli.

n. 10, 464

[2]

nedoimka: *Rus.* Ödenmeyen vergi.

n.+ larnı 609

[1]

nefis: *Ar.* 1. Güzel, enfes.

n. 43, 129, 203, 209

2. Estetik.

n. 50

[5]

neḳ: *Ar.* Fazla veya eksik değil, tam.

n. 203

[1]

nemets: *Rus.* Alman.

n. 311

[1]

nerse: 1. Ne.

n. 100, 289, 1012, 1013, 1214, 1273, 1275, 1494, 1496, 1533-2, 1640, 1662, 1665, 1722, 1981

n. ikenlĕgĕn 1234, 1277

n.+ ge 1731

n.+ ler 1003

n.+ lerdĕr 518

2. Nesne.

n. 638, 643, 1081

n.+ ler 1361

n.+ lerĕbĕz 1358

n.+ lerĕbĕzně 1357

n.+ lerĕn 1335, 1377, 1399

n.+lerně 1340, 1341, 1367-2, 1375

n.+ lerněñ 1342

n.+ ně 1364, 1365

n.+ sĕ 1910

3. Şey.

n. 75, 300, 593, 926, 930, 1150, 1236, 1270, 1283, 1456, 1463, 1511, 1514, 1522, 1526, 1612, 1719, 1725, 1744, 1826, 1918

n.+ den 1892

n.+ ler 1328, 1339

n.+ lerden 848

n.+ lerĕn 312, 338

n.+ lerĕnnen 131

n.+ lerně 182, 837, 1002

n.+ lerněñ 1537

n.+ ñ 1049

n.+ ně 1281, 1735

n.+ nĕñ 168

n.+ sĕ 1323

n.+ sĕn 1937

4. Kişi.

n. 997

(elle) n. 1020, 1456, n.+ler 327, 1337

[82]

nersedĕr: Bir şey, herhangi bir şey.

n. 165, 383, 427, 458, 506, 648, 715, 1223, 1521, 1560, 1601, 1758

[12]

nesĕl: *Ar.* Soy, nesil.

n.+ den 63, 70

n.+ ĕ 451

n.+ ĕmĕz 337

n. idĕ 451

[5]

nesĕllĕ: Soylu, nesilli.

n. 1928

[1]

nevbet: *Ar.* Sıra, nöbet.

n.+ ĕ 1949, 1950

[2]

nevbetle -: Sırayla yapmak.

n.- p 13

[1]

nevbetleş -: Nöbetleşmek.

n.- ĕp 08

[1]

nezĕr eyt-: Adak adamak.

n. de e.-tĕ 1056

[1]

nĕçke: Narin, hassas, ince.

n. 50, 53, 272, 302, 377, 1574

[6]

nĕçker -: İncelmek.

n.- ĕp ḳalġan 425

[1]

nıġraḳ: Çok güçlü derece.

n. 1561

[1]

nıḳ: 1. Güçlü.

n. 54, 675

2. Sağlam, dayanıklı.

n. 138

3. Pek güçlü derecede.

n. 533

n. idĕ 80

[5]

nıḳ-nıḳ: Pek güçlü derecede.

n. 58

[1]

ni: 1. Ne?

n. 455, 517, 815, 891, 944, 952, 966, 1132, 1240, 1348, 1533, 1695, 1715

2. Nasıl?

n. 757

3. Şey, nesne.

n. 725

ni ĕşle-: bk **nişle-**

n.- rge 1130, 1429

n.- dĕn 1132

[18]

niçe: 1. Ne kadar, kaç?

n. 1729, 1739, 1847, 1849, 1955

2. Pek çok, fazlasıyla, birçok.

n. 384, 155-2, 421, 487, 1286

niçeşer: Kaçar tane?

n. 246

[12]

niçĕk: Nasıl.

n. 1163, 1174, 1191, 1266, 1634, 1777, 35, 684, 782, 986, 993, 994

n. ikenlĕgĕn 986

niçĕk cil taşladı: "Hangi rüzgar getirdi".

n. 1388

[14]

niçençĕ: Kaçıncı.

n. 1794

[1]

niden: Nereden, nasıl?

n. 1067

[1]

nige: Niye, neden.

n. 586, 754, 944, 969, 1195, 1399, 1610, 1629, 1876

[9]

nigmet: *Ar.* Nimet, rızık, yiyecek.

n.+ nĕ 639

[1]

nihaye: *Ar.* bk. **nihayet**

n.+ sĕne 474, 1541

[2]

nihayet: *Ar.* Son, nihayet.

n. 132, 510, 512

[3]

nik: Niçin, neden, ne maksatla?

n. 686, 1693

[2]

nikaḫlı: Aralarında nikâh işlemi yapılan.

n. 1647

[1]

niḳader: Ne kadar?

n. 28, 50, 164, 167, 196, 303, 450, 587-2 686, 905, 909-2, 1062, 1086, 1215, 1340, 1444, 1794, 1798, 1824

2. Pek çok, birçok.

[21]

nimek: *Ar.* bk. **nigmet**

n.+ nĕ 885

[1]

nindiy: 1. Ne.

n. 1604

2. Hangi.

n. 229, 230, 359, 986

3. Herhangi.

n.1803

nindiy de bulsa: Herhangi bir şekilde.

n. 589

(elle) n. 13, 107, 126, 169, 266, 319, 329, 492, 1016, 1079, 1080, 1098, 1127, 1195, 1218, 1353, 1356, 1435, 1470, 1578, 1597, 1657, 1758

[30]

nindiydĕr: Her nasılsa, bir şekilde, belirsiz bir şekilde.

n. 426, 1559, 2003

[3]

niy: Şey.

n.+ ler 1811

n.+ sĕz 1118, 1488

[2]

nişan: *Far.* Nişan, arma, simge.

n. 44

[1]

nişle -: "Ne yapıyorsun?" anlamında kullanılan soru fiili.

n.- rge 799

n.- ym(nişliym)1496

[2]

nit -: Ne yapmak, herhangi bir şey yapmak.

n.- miyçe 1046

[1]

niyetli: Niyeti olan, niyet eden.

n.+ sĕñ 632

[1]

nizaġsız: Kavgasız, çekişme olmadan.

n. 1945

[1]

nokta: *Ar.* Nokta, yer.

n.+ ġa 379

n.+ sına 487

[2]

nomer: *Rus.* 1. Numara, rakam, sayı.

n.+ ı 1109

n.+ ın 1061

2. Ölçü.

n. 1794

3. Hücre, küçük bölme, otel odası.

n. 25

[4]

nomĕrlı: Numaralı, ölçülü.

n. 1797

[1]

notıḳ: *Ar.* Nutuk, söylev.

n.+ ın(notığın)1251

n.+ ında(notığında)1278

[2]

nösẖe: *Ar.* Nüsha.

n.+ sĕn 81

[1]

nur: *Ar.* 1. Işın, ışık.

n.+ ına 272

n.+ ınnan 244

n.+ ları 481

2. Nur.

n. 529

[4]

nurlan -: Işıklanmak, aydınlanmak.

n.- ıp 244

[1]

nursız: 1. Cansız, solmuş.

n. 504, 1578

2. Sevimsiz.

n. idĕ 466

[3]

O

obşçestvo: *Rus.* Şirket.

o.+ nıñ 1172, 1182, 1183

[3]

oç -: 1. Uçmak, boşlukta yüzmek, havada gitmek.

o.- arġa 143

o.- ḳanday 148

2. Çabuk hareket etmek.

o.- ıp 1590

o.- ıp tora torġan 444

[4]

oç: 1. Uç.

o.+ ı 1772

o.+ larına 513

2. Taraf.

o.+ nıñ 583

oçına çıḳ -: Bir düşünce veya durumun sonuna varmak, içinden çıkmak.

o.- a(çıġa) almıy idĕ 588, 1216

[5]

oçır -: Uçurmak.

o.- açaḳ 291

[1]

oçḳılıḳ:

oçḳılıḳ tot-: Hıçkırık tutmak.

o.- ıp 1654

[1]

oçlap: Birbiri ardınca, baştan sona.

o. 1925

[1]

oçra -: 1. Rastlamak, karşı karşıya gelmek, tesadüf etmek.

o.- ġan 880

o.- p 236, 429, 504, 1846, 1989

o.- y torġan 813

2. Başına bir şey getirmek, baştan geçirmek, düçar olmak, tecrübe edinmek.

o.- ġan 1144

[8]

oçraş -: Rastlaşmak, karşılaşmak.

o.- ḳan 250

o.- ıp 483

[2]

oçsız: Uçsuz bucaksız.

o. 588

[1]

odekolon: *Rus.* Kolonya.

o. 209

[1]

ofitser: *Rus.* Subay, zabit.

o. 36, 106, 165

o.+ nıñ 100

[4]

oh: Sevinç, beğenme, hayranlık, rahatlama vb. duyguları belirten bir söz.

o. 1753

[1]

oḫşa -: 1. Benzemek.

o.- y(oḫşıy) 743, 1020

2. Şekil, hareket vs. bakımından yakınlığı olmak, andırmak.

o.- ġan(oḫşıġan) 1145, 1229

3. Hoşa gitmek, iyi gelmek.

1610

[5]

oḫşaşlı: Benzer, denk.

o. 146, 1222, 1235

[3]

oḫşat -: Benzetmek, benzerlik kurmak.

o.- ıp ciberdĕ 1655

[1]

okop: *Rus.* Siper.

o. 481, 485

[2]

olı: Ulu, büyük.

o. 1059

o.+ larġa 1154

[2]

oluġ: bk. **olı**

o. 88

[1]

omtıl -: Hücum etmek, atılmak.

o.- ıp 344, 405

[2]

omtıldır -: Hücum ettirmek, saldırtmak.

o.- ıp 499

[1]

on: Un.

o.+ ġa 1887, 1913

[2]

onıt -: Unutmak.

o.- a 1068

o.- ıp 182

o.- ıp cibere idĕ 1200

o.- ḳan idĕñmĕ 1264

o.- mas idĕm 1726

[5]

onıtıl -: 1. Unutulmak.

o.- ġan 1701

2. Kendini kaybetmek.

o.- ġan 271

o.- ġanday 376

o.- ıp 320

o.- ıp ḳaldı 430

[5]

onıttır-: Unutturmak.

o.- dı 519, 1346

[2]

or -: Vurmak.

o.- mıy torġan 850

[1]

orçıḳ: Ağırşak, iğ.

o. 671

[1]

orkestr: *Rus.* Orkestra.

o.+ ġa 08, 10

[1]

osta: *Far.* Usta, ehil, becerikli mahir.

o. 854, 1967

o.+ sı 12

osta itĕp: Ustaca.

o. 1278

[4]

oşa -: Hoşa gitmek, iyi gelmek.

o.- ġan 1796

o.- madı 1608

o.- p 1171

[3]

ot -: Kumar oyunlarında para kazanmak.

o.- arġa 1041, 1044

o.- ıp 1045

o.- mavına 1976

o.- tım 1120-2, 1121-2, 1122

o.- uv 1069

o.- uvdan 1043

o.- uvına 1112

o.- uvında 1048, 1063

[14]

otış: Kumarda yutulan para, oyunda elde edilen kâr.

o. 1041

o.+ larnı 1113

[2]

otstavka: *Rus.*

otstavkağa çıḳ -: İstifa etmek.

o.- ıp(çığıp) 71

[1]

oy -: Ovmak.

o.- ıp 1974

[1]

oyal -: Utanmak, çekinmek.

o.- ıp kitkendey 1406

[1]

oyalçan: Utangaç, çekingen.

o. 175

[1]

oyat: Ayıp.

o.+ tan 1329

[1]

oyatlı: Utanılası.

o. 1496

[1]

oyık: *Rus.* Çorap.

o.+ larıññı 1781

o.+ tır 790

[2]

oyıştırma: Düzenleme, örgüt, bir araya getirilen.

o. ġına idě 467

[1]

ozaḳ: Uzun vakit boyunca.

o. 387, 680-2, 1156, 1509, 1759, 1785-2, 1895, 1963

o.+ ḳa 21

ozaḳ itěp: Uzunca.

o. 379, 677, 842, 1951

[15]

ozaḳlamıyça: Çok geçmeden.

o.+ 777

[1]

ozat -: Uğurlamak, yollamak, geçirmek.

o.- a idě 85

o.- ıp 644, 1517

o.- ıp ḳalġan 530

o.- ır 317

o.- ḳaç 1438

o.- ḳan 213

o.- uvçı 371

[8]

ozay -: Uzamak.

o.- madı 484

[1]

ozın: 1. Uzun.

o. 27, 438, 482, 487, 663, 737, 760, 1339, 1574

o.+ çaraḳ 53

2. Uzun süren.

o. 662, 672, 1346

ozın itěp: Uzunca.

o. 1747

[14]

ozın-borın: Sivrisinek.

o. 1550

[1]

ozınça: Uzun.

Ö

öç: Üç.

ö. 311, 340, 438, 790, 899, 956, 1238, 1422, 1923, 1931

ö.+ ke 611, 686

[12]

öçĕn: İçin, … sebebiyle, … bakımından.

ö. 07, 24, 84, 121, 158, 213, 243, 258, 286, 309, 317-2, 327, 331, 398, 455, 467, 556, 603, 606, 674, 774-2, 788, 817, 822, 842-2, 856, 901, 903, 916, 928, 935-2, 944, 952-2, 966, 993, 1038, 1053, 1055, 1064, 1071, 1089, 1100, 1295, 1310, 1334, 1373, 1402, 1489, 1517, 1596, 1700, 1714, 1744, 1747, 1803, 1837, 1844, 1934, 1939

ö.+ dĕr 1348

[65]

öçĕnçĕ: Üçüncü.

ö. 716, 729

[2]

öçer: Üçer.

ö. 581, 816, 827

[3]

öçpoçmaḳlan -: Üçgen şekli vermek.

ö.- ıp 335

[1]

öç yöz: Üç yüz.

ö. 901, 1918

[2]

ölĕş: Kısım, bölüm, parça, hisse, pay.

o. 1215

ö. 575, 1343

ö.+ ĕne 323, 600, 604, 608

[6]

ölgĕr -: Bazı zarf-eylemlerden sonra gelerek asıl eylemde bildirilen eylemin belirli bir zaman içinde tamamlandığını bildirir.

ö.- gen idĕ 1319, 1900

ö.- genge 1540

[3]

ölgĕrt -: Belli bir vakitte yapmak, hazırlamak, yetiştirmek.

ö.- ĕrmĕn 1696

[1]

ömĕt: *Far.* Ümit, umut.

ö. 108, 462, 592

ö.+ ĕ 905

ö.+ lerĕn 550

ö.+ lerge 251

ömĕt öz-: Ümit kesmek.

ö.- ĕp 550, 592

[9]

ömĕtsĕzlĕk: Ümitsizlik.

ö. 396

[1]

ör:

ör yaña: Yepyeni.

ö. 41

[1]

ör -: Üflemek.

ö.- e 1704-2

[2]

örĕk: Erik.

ö. 1607

[1]

örĕl -: Hava doldurulmak, şişirilmek.

ö.- ĕp aldı 1722

ö.- gendey 126

[2]

ös: 1. Üst, üzeri, yukarı.

ö.+ lerĕ 162

ö.+ te 537

2. Elbise giyilen vücudun dış kısmı, beden.

ö.+ ke 584

(astın) ö.+ke kitĕrgen 495

[4]

öskĕ: Üstteki.

ö. 1940

[1]

öst: 1. Üst, yukarı.

ö.+ ĕnde 52

2. Üst, üzeri.

ö.+ ĕnde 09, 40, 43, 47, 81, 106, 138, 143, 206, 407, 509, 748, 781-2, 1359, 1592, 1763, 1771, 1778, 1816

ö.+ ĕne 117, 194, 203, 314, 315, 405, 504, 525, 601, 695, 696, 700, 749, 760, 932, 1340, 1498, 1706, 1835, 1927, 1990

ö.+ ĕnnen 1556, 1813, 1884

3. Elbise giyilen vücudun dış kısmı, beden.

ö.+ ĕnde 478

ö.+ ĕne 167, 737, 768

4. Üzerine, ek olarak.

ö.+ ĕne 244, 423, 609, 831, 907, 911, 1842

[56]

östel: Masa, sofra.

ö. 81, 113, 644, 1117, 1123, 1222, 1250, 1452, 1471, 1491, 1520, 1521, 1530, 1615, 1651, 1780, 1863, 1889, 1942, 1960

ö.+ de 99, 638, 643, 1889

ö.+ degĕ 1087, 1126

ö.+ ge 643, 1011, 1528, 1546, 1619, 1703, 1939

ö.+ lerden 1940

[34]

östen: Üst taraftan, üstten.

ö. 857

[1]

östevĕne: Üstelik, üstüne.

ö.+ 1297

[1]

östĕn: Üstün, yüksek.

ö. 131

[1]

östĕr -: 1. Sürüklemek.

ö.- ep alıp 1852

2. Pek zor sürünerek gitmek.

ö.- ep 702, 940, 1755

3. Kazandırmak.

ö.- ep 1054

[5]

öşkĕr -: Okuyup üflemek, bir deva bulmaya çalışmak.

ö.- ĕrge 1994

ö.- üv 559

[1]

öy: Ev, yaşanan yer.

ö. 907, 1402, 1759

ö.+ de 77, 159, 602, 662, 1358, 1402, 1679

ö.+ de ikenlĕgĕn 159

ö.+ degĕ 1837

ö.+ den 1404

ö.+ ĕ 658

ö.+ ĕn 317

ö.+ ĕnde 280

ö.+ ĕnde ikenlĕgĕne 21

ö.+ ĕne 93, 271, 278, 1590, 1595, 1597, 1990

ö.+ ge 861, 1388, 1488, 1519, 1990

ö.+ lerĕ 585

ö.+ lerĕne 829

ö.+ nĕ 1783

[32]

öyaldı: Avlu.

ö.+ nda 1422

[1]

öylen -: Evlenmek.

ö.- dĕ 469

ö.- ĕrge 882, 900

ö.- esĕñ 884

ö.- gen 1619

[5]

öylendĕr -: Evlendirmek.

ö.- ĕrmĕn 886

[1]

öylenüv: Evlenme.

ö. 874, 875, 877, 878, 904

[5]

öyren -: 1. Öğrenmek.

ö.- dĕm 765

ö.-e 1306

ö.- ĕp 1932

ö.- ĕp aldı 1168

ö.- ĕp alġan idĕ 470

ö.- ĕr 766

2. Alışmak.

ö.- genge 1770

ö.- medĕ 577

ö.- megenge 1829

ö.- megenge 1831

3. Ustalık kazanmak.

ö.- e 1163

ö.- ĕr 788

ö.- ĕrge kirek 1573

[13]

öyret -: Öğretmek, bilgi vermek.

ö.- e idĕ 493

ö.- ĕr iděm 1032, 1035

2. Eğitmek, beceri kazandırmak.

ö.- ĕrge kirek 795

ö.- ken idĕ 1622

ö.- üv 852

[5]

öyrettĕr -: Eğitmek, beceri kazandırmak.

ö.- esĕm 622

[1]

öz -: Parçalamak, kopmak.

ö.- erlĕk 564

(ömĕt) ö.- ĕp 550, 592

[3]

özeñgĕ: Üzengi.

ö.+ leréne 368

[1]

P

pak: *Far.* Pak, temiz.

p. 132, 378

[2]

paradnıy: *Rus.* Ön kapı.

p. 152

[1]

parikmaḫer: *Rus.* Berber, kuaför.

p.+ da 1737

[1]

parla -: Çif çift koymak, yanına ikincisini dizmek, eşlemek.

p.- p 1839

[1]

parlap: bk. **parlı**

p. 1567, 1795

[2]

parlı: İkişerli, çiftli.

p. 1567, 1623, 1683, 1768, 1862, 1971

[6]

paroḫod: *Rus.* Buharlı gemi, vapur.

p. 1349, 1359

p.+ ġa 1352

p.+ ķa 1355

p.+ tan 1361, 1461

[6]

passaj: *Rus.* Vapur.

p. 1557

[1]

paşport: *Rus.* Kimlik.

p.+ ı 791

p.+ ın 797

[2]

paştet: *Rus.* Üzerine meyve dizilerek rulo hâlinde sarılan hamur, yemek.

p.+ ķa 1235

[1]

payteḫĕt: *Far.* Payitaht.

p.+ ĕ 30

[1]

peçter-peneç: *Rus.* Loto oyununda bir terim.

p. 1953

[1]

pekĕ: Çakı.

p. 836

[1]

peklevenni: *Rus.* Bir çeşit tatlı. (?)

p.+ ge 1235

[1]

peleten: *Rus.* Kira. (?)

p.+ ge 1847

[1]

pelte-melte: Palto. (?)

p. 847

[1]

perde: *Far.* Perde.

p. 529

[1]

peremeç: Beklenmedik bir durumda söylenen şaşma nidası.

p. 1826

[1]

perevoz: *Rus.* Feribot.

p.+ ġa 1349

[1]

pervıy: *Rus.* En iyi, mükemmel.

p. 1449

[1]

peyda: *Ar.*

peyda bul-: Peyda olmak, ortaya çıkmak, gözükmek.

p.- dı 1188

p.- dılar 507

p.- uvları 814

[3]

pĕçen: Ot, saman.

p. 1592

pĕçen çap -: Ot biçmek.

p.+ ĕn ç.- ıp(çabıp)602

[2]

pĕrs: Fars.

p. 723

[1]

pĕsi: Kedi.

p. 265, 751

p.+ den 832

[3]

pĕşĕr -: Pişirmek.

p.- e 1622

p.- üvge 1622

[2]

pıçraḳ: Kirli.

p. 639

[1]

pışıldaş -: Fısıldaşmak, fısır fısır söyleşmek.

p.- a 709

p.- ıp aldılar 743

[2]

pışna -: Öfkelenmek, taşmak.

p.- p 1571

[1]

pıyala: *Far.* Cam.

p. 1961

[1]

pilmen: Et suyuna pişirilen çorbalı bir mantı.

p.+ ĕ 1698

[1]

pincek: *Rus.* Ceket.

p. 66

p.+ ĕn (pincegĕn)61

[2]

pireşle -: Alkollü içki yapmak.

p.- p 849

[1]

pirog: *Rus.* Turta.

p. 861

[1]

piyanino: *Rus.* Piyano.

p. 1911, 1916, 1923

[3]

plan: *Rus.*

plan ķor-: Tasarlamak, plan kurmak.

p.- a 874, 1097, 1634

p.- p 286,

[4]

platyı: *Rus.* Elbise, giyim eşyası.

p. 1830

p.+ nı 1808, 1830

p.+ nıñ 1833

p.+ sı 1899

p.+ sınıñ 1900

[5]

poçetnıy: *Rus.* Onurlu.

p. 1577

[1]

poçmaķ: 1. Köşe, kenar, çatılma yeri.

p.+ ķa 1932

p.+ larında 507

p.+ ta 750

2. Evin bir kısmı, oda.

p.+ tağı 1362, 1364, 1365

[6]

poçta: *Rus.* Posta.

p. 424, 827

p.+ ġa 1171

[3]

podnos: *Rus.* Tepsi.

p. 1872

[1]

podvore: *Rus.* Ev.

p.+ 830

[1]

pojar: *Rus.* Bazı ifadelerde, hızla gelişen sosyal olayların önemini vurgulayan olayları ifade eder.

p.+ dan 1173

[1]

polk: *Rus.* (Ask.) Alay.

p.+ ında 311

[1]

polkovnik: *Rus.* Albay.

p. 71

[1]

polnıy: *Rus.* Tam, mutlak, eksiksiz.

p. 642

[1]

polotno: *Rus.* Keten.

p.+ dan 205

[1]

portniḫa: *Rus.* Kadın terzi.

p.+ ġa 1696, 1697, 1808

[3]

pos -: Bir şeyin arkasına saklanmak, görülmemek, fark edilmemek için gizlenmek.

p.- ıp 1942

[1]

posılka: *Rus.* Posta paketi.

p.+ larnı 828

[1]

postav: Çuha.

p.+ dan 737

[1]

postıķ:

(ķaldıķ) p.+ ķa 1509

[1]

poş -: bk. **ěç poş-**

p.- ıp 1276, 1995

p.- u 257

[3]

poşın -: Usanmak, sıkılmak.

p.- ıp 1936

[1]

poşķır -: Burun deliklerinden sesli şekilde solumak.

p.- uvı 945

[1]

pot: 16.3 kilograma denk gelen eski bir ağırlık ölçüsü, yaklaşık bir teneke.

p. 607, 955

p.+ ķa 607

[3]

potlı: 16.3 kilograma denk gelen ağırlıkta olan.

p. 816, 827, 829, 1591, 1838

[5]

pöŋtele -: Derleyip toplamak, temizlemek.

p.- p 1556

[1]

prennek: *Rus.* Bala veya şeker şurubuna batırılarak türlü tatlandırıcılar koyularak pişirilen ballı hamur tatlısı.

p.+ ler 1863

[1]

pridan: *Rus.* Çeyiz.

p. 901

[1]

pridannıy: *Rus.* bk. **pridan**

p.+ larınnan 1748

[1]

prikazçik: *Rus.* 1. Kâhya.

p. 839, 913, 1385

p. idě 977

p.+ ķa 1586

2. Tezgâhtar.

p. 703

p.+ ları 1787

p.+ larnıñ 851

[8]

prikazçiklıķ: Kâhyalık.

p. 1581

[1]

prilavka: *Rus.* Tezgâh.

p. 724, 835, 1556, 1571

[4]

pristan: *Rus.* İskele, rıhtım.

p. 1352

p.+ ě 1347

p.+ ġa 1341

[3]

proletka: *Rus.* Oturulacak yeri olan, dört tekerlekli at arabası, fayton.

p.+ dan 738

p.+ ġa 1033

p.+ sın 1033

[3]

prostoy: *Rus.* Sıradan, basit.

p. 1327

p.+ ı 1035

[2]

prujina: *Rus.* Yaylar.

p.+ sın 1579

[1]

puf it -: Rahat içinde yaşamak.

p.- ĕp 574

[1]

pulat: *Rus.* Genellikle taştan yapılan büyük ev, saray.

p.+ ı 580

p.+ larda 574

[2]

pulemet: *Rus.* Makineli tüfek, mitralyöz.

p. 388

[1]

pulya: *Rus.* Mermi, kurşun.

p. 495

p.+ lar 391

p.+ larnıñ 393

[3]

pumala: *Rus.* Kül veya kurum temizlemek, yerleri silmek vb. işler için kullanılan fırça, paspas.

p. 1834

[1]

putal: *Rus.* Altın suyu ile boyanmış.

p.+ ı 1560, 1562, 1563, 1574, 1593, 1617, 1633, 1635, 1657, 1664, 1668

[11]

R

raḳıym: *Ar.* Rakam.

r.+ narġa 1113

[1]

rasḫod: *Rus.* Harcama, masraf.

r.+ ı 1382

r.+ ına 1239

r.+ ınnan 1742, 1743

r.+ lar 1214

[5]

razı: *Ar.*

razı it-: Kabul etmek.

r.- erlĕk 132

[1]

reḫet: *Ar.* 1. Rahat.

r.+ ĕ 1373

r.+ ĕbĕzně 1382

r. iken 1910

r.+ te 141

2. Rahat, bolluk.

r.+ ĕ 934

r.+te 582

3. Keyif, tat.

r.+ te 1376

4. Huzur.

r.+ ĕ 904

r.+ lerĕn 903

reḫet kür -: Gün görmek, rahat görmek.

r. - e almadı 578

r.- mevĕne 999

[11]

reḫetlen -: Rahatlamak, memnuniyet duymak, memnun olmak.

r.- e de almıylar 997

r.- ĕp 1199, 1358, 1438, 1520

r.- ĕp toruv 1346

reḫetleněp: Rahatça.

r. 1418, 1507, 1513, 1710, 1899

[11]

reḫetlĕk: Rahatlık, rahat hayat.

r.+ ně 23, 24

[2]

reḫim: *Ar.*

reḫim it-: Buyurmak.

r.- üvĕgĕzně 1567

reḫim itĕgĕz: "Lütfen buyurun".

r. 1237, 1323

[3]

reḫmet: *Ar.* Teşekkür.

r. 210, 916

[2]

ret: Fayda.

r.+ ĕ 729, 770

r.+ ĕn 1454

[3]

retle -: 1. Belli bir düzene sokmak, düzenlemek.

r.- p 1369

r.- p torġan 1571

2. Düzeltmek.

r.- p 712, 1265

retlep: Düzgünce, düzenli olarak.

r. 42, 263, 456, 447, 1002, 1099, 1337, 1769

[12]

revĕş: Dış görünüş, şekil.

r.+ tegĕ 53, 1795

[2]

revĕşçe: … hâlinde, biçiminde, tarzında.

r. 588

[1]

revĕşsĕz: Şekilsiz.

r. 1143

[1]

revmatizm: *Rus.* Romatizma.

r.+ ı 908

[1]

rezinka: *Rus.* Kauçuk bot.

r.+ sın 1839

[1]

ridikyül: *Rus.* Deri veya bez çanta.

r.+ ĕnnen 1938

[1]

riza: *Ar.*

riza bul -: Razı olmak, karşı gelmemek.

r.- dı 1807

r.- ıp 962

r.- mavı 889

r.- sañ 787, 790

[5]

rizalıḳ: Razı olma.

r.+ ı(rizalığı)774

r.+ ın(rizalığın)796

[2]

rizıḳ: *Ar.* Rızık, azık, yiyecek, içecek şey, nimet.

r.+ ların 1470

[1]

röḫset: *Ar.*

röḫset it-: İzin vermek, müsaade etmek.

r. it 1232

[1]

röḫsetsěz: İzinsiz.

r. 884

[1]

ruḫ: *Ar.* Ruh.

r. 329

r.+ nıñ 330

ruḫ kěr-: Canlanmak

r.- dě 1873

ruḫ kěrt-: Canlandırmak.

r.-e idě 1948

r.- ěrge 1245

ruḫ küteröl-: Canlanmak, keyfi yerine gelmek.

r.+ ları k.gennen k.- e bara idě 1372

[6]

S

s priyezdom: *Rus.* "Hoş geldiniz."

s. 176

[1]

sabaḳ (I):

sabaḳḳa utır-: El almak.

s.- ġan 845

[1]

sabaḳ (II): İbretlik tecrübe.

s.+ ların 1701

sabaḳ bul -: Ders olmak, aklı başına almak.

s.- sın 933, 937

[3]

saban: Saban, pulluk.

s. 442, 547

s.+ ı 658

saban sör -: Saban sürmek, toprağı sürmek.

s.- dě 468

s.- üvge 444

[5]

saban tuyı: Haziran sonlarında tarım işlerinin bittiği mevsimde, köyün geniş bir meydanında düzenlenen at koşusu, güreş, çuval yarışı gibi türlü yarışların yapıldığı geleneksel bahar bayramı.

s.+ larında 444

[1]

sabın: Sabun.

s. 836

s.+ ı 1818

s.+ nı 797

(islě) s. 719

[4]

sabır: *Ar.* Sabır.

s.+ ı 1230

sabır it -: Sabretmek.

s. 1507, 1508, 1513

[4]

sabırsızlan -: Sabırsızlanmak.

s.- maġan idě 1583

[1]

sade: Sade, pek sıradan.

s. 1328

[1]

saf (I): *Ar.* Saf, sıra, dizi.

s.+ ı 521

s.+ ın 390

s.+ ınnan 961

[3]

saf (II): *Ar.* Saf, temiz, pak, pür, arı, duru, halis, yalın.

s. 09, 18, 24, 52, 101, 242, 268

[7]

safa: *Ar.*

(keyĕf) s. çikĕp(çigĕp)574

[1]

saḫabe: *Ar.* Hz. Muhammed'i görmüş ve onun sohbetinde bulunmuş Müslümanlar, ashap.

s.+ lerden 847

[1]

saḫip: *Ar.* Bir iş yapmış, üstlenmiş kimse.

s.+ ĕ(saḫibĕ)1246

[1]

saḳal: Sakal.

s.+ ı 510, 1383

s.+ ın 1883

s.+ ına 512

[4]

saḳallı: Sakallı, sakalı olan.

s. 445, 662, 710, 738, 750-2, 1584

[7]

saḳla -: Korumak, zarara karşı emniyetli bir yerde tutmak.

s.- v 338

s.- y 1597

(Alla) s.- sın 729, 1009, 1021, 1030

[6]

saḳlan -: 1. Korunmak.

s.- a torġan 335

2. Kendini korumak, sakınmak.

s. 345-2

s.- ıp 848

s.- ırġa 890

3. Saklanmak.

s.- ġan 571

[6]

saḳson: ?

s. 102

[1]

sal -: 1. Koymak, yerleştirmek.

s.- ıp aldı 1765

s.- ıp 1283, 1989

s.- ır 1053

2. Ev yapmak, bina dikmek.

s.- dı 440

3. Herhangi bir şey atmak.

s.- mıyça 1150

(ḳurḳuvġa) s.- dı 1160

[7]

salam: *Rus.* Saman, ot.

s. 545, 582, 1859

s.+ ı 545

s.+ ın 688

[5]

salam torḫan: Havalı, mütekebbir kişi.

s.+ narnıñ 988

[1]

saldır -: 1. Kurdurmak, inşa ettirmek.

s.- am 1906

2. Koydurmak.

s.- a 1735-2

[3]

salın -: 1. İnşa edilmek, yerleştirilmek.

s.- ġan 147

2. Aşağıya sarkmak.

s.- ġan 74, 1946

s.- ıp 704

s.- ıp töşken 66, 72

s.- ıp 781

[7]

salındır -: Sarkıtmak, indirmek, daldırmak.

s.- ıp 1677

[1]

salış -: Davranmak.

s.- ıp 1775

s.- ḳan bulıp 1685

[2]

salḳın: 1. Serin, soğumuş, soğuk.

s. 908, 924, 931, 1870

s.+ nan 578

2. Çok ciddi, resmî tavırlı.

s. 1430

salḳın ḳan bĕlen: Soğukkanlılıkla, serin kanlılıkla, telaşsız.

s. 1039, 1641

salḳın ḳanlı: Soğukkanlı olan.

s. 1296

salḳın ḳanlı bul -: Soğuk kanlı olmak.

s.- ırġa 309

[10]

salma: Hamuru dört köşe keserek veya ufak parçalara ayırarak çorba içinde pişirilen bir yemek türü.

s. 1723

[1]

samıy: *Rus.* En.

s. 1790

[1]

samovar: *Rus.* Semaver.

s. 822, 826, 1122, 1380, 1448, 1598, 1703

s.+ ım 1705

s.+ ın 1764

s.+ ıñnı 1460

s.+ nı 1755

s.+ nıñ 100, 1704, 1705

[14]

san: Gövdenin bir kısmı.

s.+ ınnan 955

[1]

sana -: 1. Saymak, hesap etmek, miktarını tespit etmek.

s.- y 1082

2. Bir şey hakkında bir kanaat sahibi olmak, bir fikri olmak, sanmak.

s.- dı 855

[2]

sanal -: Sanılmak, farz edilmek.

s.- a idĕ 817

s.- ġan 131, 1748

[3]

sanavlı: Pek az, sınırlı.

s. 172

[1]

sandıḳ: *Ar.* Sandık.

s.+ ına(sandığına)1222

[1]

sanduġaç: Bülbül.

s. 05

[1]

sap: Sap, kabza, kulp, tutamak.

s.+ ına(sabına) 369, 1711

[2]

saplı: Sapı, kulpu olan.

s. 43

[1]

sarġay -: Sararmak, sarı renge dönmek.

s.- uvı 73

[1]

sarı: Sarı.

s. 137, 248, 252, 270

[4]

sarıḳ: Koyun.

s.+ lar 660

s.+ larnıñ 1655

[2]

sarıl -: 1. Kucaklamak, sarılmak.

s.- ıp 301, 1131, 1639

2. Üşüşmek, birinin veya bir şeyin başına toplanmak.

s.- ıp torġan 537

[4]

sarılı: Sarı renkte olan.

s. 1584

[1]

sası: Kötü kokulu, pis kokan.

s. 570, 830

[2]

sat -: Satmak.

s.- a 837, 1942

s.- ıp 551, 601, 1329

satıp al -: Satın almak, parayla almak.

s.- ıp alġan 815

s.- ıp alġanın 1062

s.- ıp almadı 1045

satıp alın-: Satın alınmak.

s.- ıp alıngan 1884

(taḳmaza) s.- ıp 1705

[10]

sataş -: Uykuda sayıklamak.

s.- ıp 1099

[1]

sataştır -: Konuşmasını şaşırtmak.

s.- asız 1961

[1]

satıl -: Satılmak.

s.- a torġan 1785

s.- ġan 807

[2]

satuvlaş -: Pazarlık etmek.

s.- ḳan 768

s.- ḳannıñ 1858

[2]

sav:

savmı: Selam sözü, merhaba.

s. 1417

sav bul: "Hoşça kal."

s. 805

[2]

savbullaş -: Ayrılırken "savbul" diyerek karşılıklı esenlik, sağlık dilemek; vedalaşmak.

s.- uvġa 365

s.- uvları 33

[2]

savıt: Kap, çanak.

s.+ ın 66

[1]

savlıḳ: Sağlık, selamet.

s. 454

s.+ ımnı 935

(isenlĕk) s. soraşıp 1872

[3]

sayın: 1. İsimlerden ve -GAn ekli eylemlerden sonra "her" anlamı bildiren edat.

s. 630, 745, 1042,

2. "-GAn sayın" yapısında "-dıḳça/-dikçe" ekinin işlevini taşır.

s. 149, 596-2, 597, 880, 1244, 1512

(adımı) s. 45

[11]

sayla -: Seçmek, tercih etmek.

s.- p 715

s.- p torġanda 202

s.- rġa 1795

[3]

sebep: *Ar.* 1. Sebep, neden.

s. (sebeb)1657

s.+ ĕ(sebebĕ)1765

s.+ lere(sebeblere)1184

2. Müsebbip, etken.

s.+ ĕne(sebebĕne)982

[4]

sebeplĕ: İçin, ötürü.

s. 543, 835

[2]

sedaḳa: *Ar.* Sadaka.

s. 797

s.+ sın 84

[2]

seġadet: *Ar.* Mutluluk, saadet.

s.+ lerge 252

[1]

seġat: *Ar.* 1. Bir saat süre.

s. 55, 61, 95, 910-3, 1118, 1225, 1379, 1566, 1579, 1753, 1763, 1811, 1971, 1988

s.+ nĕ 908

s.+ te 1769

2. Saat, duvar saati, kol saati.

s. 1227, 1229, 1232, 1249, 1749, 1751

s.+ ĕ 1558

s.+ ĕnde 55

s.+ ĕn 772, 1558, 1752

s.+ ĕnĕñ 1578

3. Herhangi bir zaman dilimi.

s.+ lerde 330, 452

s.+ te 324

seġatě suķ-: Zamanı gelmek.
s.- tı 322
[34]
seḫra: *Ar.* Kır, ova çöl.
s.+ nı 499
[1]
seḫtiyan: *Far.* Sahtiyan.
s. 81
s.+ ge 335
[2]
sekund: *Rus.* Saniye.
s. 343, 406, 418, 630
s.+ ķa 17, 375
[6]
selam: *Ar.*
selam bir -: Selam vermek.
s.- dě 714, 755
s.- děler 740
s.- gen 1482
s.- gennerě 739
s.- seler 713
selam ķaytar -: bk. **selam bir -**
s. ġanın 713
s.+ ně ķ.-mıyça 740
[8]
selamet: *Ar.* Sağ, salim, diri, sağlıklı.
s.+ mě 1417
[1]
selametlěk: Sağlık, dirilik.
s. 378
s.+ ěn(selametlěgěn)928
s.+ ěññě(selametlěgěññě)345
[3]
semya: *Rus.* Aile.
s.+ sı 1481, 1509
s.+ sınnan 1480, 1482
[4]
sermaye: *Far.* Varlık, servet.
s.+ sěn 853
[1]
sevde: *Far.* Alışveriş, ticaret.
s. 622, 771
s.+ ler 1297
[3]
sevdeger: Tüccar, esnaf.
s. 1161
s. idě 848
s.+ leréne 836
[3]
seyeset: *Ar.* Siyaset, politika.
s. 78
[1]
seyesiy: *Ar.* Siyasi, politik.
s. 309
[1]
sěběr -: Süpürmek, çöp temizlemek.
s.- ěrge 795, 1200
s.- üv 826, 1181
s.- üvlerěnnen 696
[5]
sěběrüvçě: Süpürme işini yapan kişi.
s. 732
[1]
sělegeylě: Salyalı çocuk.
s. 1142
[1]

sĕlkĕn -: Titremek, kımıldamak, sallanmak, silkinmek.

s.- üvĕ 220

[1]

sĕlkĕt -: Kımıldatmak, hareketlendirmek, titretmek.

s.- ken 388

s.- miyçe 197

[2]

sĕñĕrlĕ: Güçlü.

s. 54

[1]

sĕñgĕr -: Sümkürmek.

s.- dĕ 1938

[1]

sĕr: Giz, sır.

s.+ lerĕn 116, 250, 349

s.+ nĕ 1330

[4]

sĕrlĕ: 1. Gizli, saklı.

s. 35

2. Esrarengiz.

s. 148

[2]

sĕz: Siz, ikinci çokluk kişi zamiri.

s. 193, 619, 620, 754, 934, 1467

s.+ ge 725, 916, 933, 937

s.+ nĕ 190, 937, 1387, 1459

[17]

sığın -: Sığınmak.

s.- ıp torğanda 1482

[1]

sıḳ -:

(kece mayı) s.- a(sığa)866

[1]

sıla -: Ovmak.

s. 1996

s.- y(sılıy)1996, 1998

s.- vın 2004

s.- vına 558

[5]

sılan -: Bulaşmak, sıvaşmak.

s.- dılar 513

[1]

sımaḳ: bk. **sıman.**

s. 175, 243, 1060, 1280

[4]

sıman: Gibi, benzer.

s. 67, 119, 235, 270, 1081, 1775

[6]

sımançaraḳ: Daha benzer gibi.

s. 319

[1]

sın: 1. Heykel, yontu.

s.+ ı 1921

2. İnsan gövdesi.

s.+ da 206

s.+ ı 40, 106

s.+ ın 48, 142, 156

s.+ ına 232, 1831

s.+ nıñ 226

[10]

sın -: Kırılmak, iki veya daha çok parçaya ayrılmak.

s.- dı 1982-2

s.- ğan 558

[3]

sına -:

(beḫět) s.- mış 1048

[1]

sınaş -:

(beḫět) s.- ş 1038, 1044, 1063, 1064, 1065, 1108

[6]

sıra: Evde yapılan bira.

s.+ nı 849

[1]

sırış -: Yapışmak, sarılmak.

s.- ḳan 1491

s.- ḳan idě 1492

[2]

sırt: Bir şeyin arka kısmı.

s.+ ına 1574

[1]

sıy -: Sığmak.

s.- a almıyça 1392

s.- arlıḳ 1698

s.- ırġa 1831

s.- maġanġa 1436

s.- maslıḳ 126

[5]

sıy: Ziyafet, ikram.

s.+ ı 1623

[1]

sıydır -: Sığdırmak.

s.- ırġa 1798

[1]

sıyıḳ: Sıvı.

s. 512

[1]

sıyır: İnek.

s. 1679, 1746, 1981, 1985

s.+ ı 575

s.+ ınıñ 441

s.+ lar 821

s.+ larġa 1148

[8]

sıyış -: Sığışmak.

s.- a almıyça 38

[1]

sıyla -: İkram etmek, ağırlamak.

s.- r idě 968

s.- rġa 1329

s.- vdan 1437

[2]

sıylan -: Bir ziyafette ağırlanmak, ikram edilmek.

s.- ġan idě 1624

[1]

sıypa -: Okşamak, elle sıvazlayıp sevmek.

s.- p(sıypıp)648, 949

s.- p torġanda(sıypıp torġanda)481

s.- y(sıypıy)265, 1774

[6]

sızġır -: 1. Yılan tıslamak.

s.- ıp 392

2. Uğuldamak.

s.- ıp 395

[2]

siběl -: Serpilmek, yayılmak, saçılmak.

s.- gen 199, 224

[2]

sigĕz: Sekiz.

s. 1849

s.+ de 1379

s.+ ně 1227

[3]

sikĕr -: Sıçramak, zıplamak, hoplamak.

s.- ĕp 152, 172, 265, 503, 1385, 1802, 1848

s.- ĕp torıp 38

s.- gen 167

[9]

sikĕrĕş -: Karşılıklı zıplamak, hoplamak.

s.- tĕler 641

[1]

sikĕrt -: Hoplatmak.

s.- e 1343, 1561

[2]

simĕz: Semiz, dolgun, yağlı.

s. 67, 277, 673, 841, 1887

[5]

simĕzrek: En semiz, en yağlı.

s. 961

[1]

sin: Sen, ikinci teklik kişi zamiri.

s. 212-2, 214, 612, 634, 707, 859, 917, 919, 920, 950, 1007, 1016, 1027, 1080, 1096, 1121, 1132, 1283, 1434, 1449, 1454, 1458, 1500, 1504, 1543-2, 1547, 1662, 1699-2, 1725, 1742, 1743, 1876, 1881, 1917, 1918, 1977, 1996

s.+ ĕ 300-2, 886, 915, 1643, 1693

s.+ ĕkĕ 264

s.+ ĕñ 771, 788, 950, 1014-2, 1391, 1433, 1653, 1705

s.+ nen 1543

[57]

siña: "sen" zamirinin yaklaşma durumu şekli.

s. 636, 682-2, 774, 920, 923, 960, 1006-2, 1007, 1019, 1029, 1080, 1094, 1132, 1133, 1502, 1504, 1507, 1522, 1525, 1529, 1533, 1535, 1604, 1629, 1630, 1640, 1645, 1650, 1673, 1708, 1719, 1731, 1742, 1781, 1821, 1844, 2002

[39]

sip -: Serpmek, yaymak.

s.- e idĕ(sibe idĕ)14

s.- ken(sibken)1363

[2]

sipe -: Sıçramak.

s.- egen idĕ 1073

[3]

sipkeç: *Rus.* Püskürtücü, pülverizatör.

s.+ ten 14

[1]

sirĕn: Leylak.

s. 16, 65

[2]

sirpĕl -: Çırpınmak.

s.- e torġaç 221

[1]

sisken -: İrkilmek, sıçramak.

s.- ĕp kitĕp 1478

[1]

sitsı: *Rus.* Basma kumaş.

s. 1556

[1]

siz -: Sezmek, hissetmek, duymak.

s.- dĕ 1287

s.- e 170, 1015

size b.- ġan 591

s.- ĕp 177, 330, 756, 1713, 1987

s.- gen 589

s.- gendey 1021

s.- medĕ 514

s.- megen idĕ 1577

s.- mesĕnner 317

s.- miy de ḳaldı 1597

s.- miyçe 186, 277

[17]

sizĕn -: Birisinin niyetini sezmek, sırrını anlamak.

s.- ĕp 1721

[1]

soldat: *Rus.* 1. Asker.

s. 324, 470, 483

s. idĕ 475

s.+ lar 482

s.+ larnıñ 485, 739

s.+ nıñ 484, 487

2. Askerlik.

s.+ ḳa 447

s.+ tan 437, 879

[12]

soñ (I): 1. Mademki, öyleyse, peki.

s. 632, 944, 952, 1273, 1739, 1855, 1935

2. Son, sonuç.

s.+ ı 1200

3. Son, sonuncu.

s.+ ġa 1846

[9]

soñ (II): Sonra (son çekim edatı).

s. 284, 360, 362, 363, 410, 450, 586, 600, 779, 847, 920, 926, 951, 1058, 1080, 1083, 1102, 1127, 1131, 1173, 1302, 1507, 1513, 1770, 1895

s.+ ında 1316, 1365, 1858, 1963, 1989

s.+ ınnan 1039, 1198, 1390, 1438, 1473, 1651

[36]

soñ (III): Ha, ya, değil mi (seslenme edatı).

s. 1032, 1199

[2]

soñġı: Son, en son.

s. 402, 514, 824, 1104, 1173, 1277, 1279, 1304, 1835, 1931

[10]

sora -: 1. Sormak.

s.- dı 1686, 1847, 1955

s.- dılar 1791

s.- ġan 1537

s.- p ta ḳuydı 632

s.- p ḳuydı 707

s.- rlıḳ 536, 939

s.- sa 1513, 1794

2. İstemek, talep etmek, rica etmek.

s.- dı 1537-2

s.- p 378, 842

s.- y iken 1915

[16]

soral -: İstenmek, talep edilmek.

s.- ġanda 1210

[1]

soraş -: Soruşturmak, öğrenilmek istenilen şeyi inceden inceye sormak, araştırmak.

s.- ıp 1311

soraşıp al -: Soruşturuvermek.

s.- ıp 1993

(isenlĕk-savlıḳ) s.- ıp 1872

[3]

sorav: bk. **söal**

s.+ ġa 687

[1]

soravçı: İsteyen, rica eden, talep eden.

s. 1213

[1]

sorı: Kirli sarı, boz, grimsi.

s. 40

[1]

sort: *Rus.* Tür, cins.

s. 1569

s.+ ın 1449

[2]

sosḳıç: Faraş, kürek.

s.+ lar 1083

[1]

söal: *Ar.* Soru, sual.

s.+ ĕne 759

s.+ lerĕ 110

s.+ leřĕne 111, 163

s.+ lerĕnnen 109

söal bir-: Soru sormak.

s.- dĕ 680

s.- ĕp 944

[7]

sölĕk: Sülük.

s. 924

[1]

sölgĕ: Havlu.

s.+ nĕ 442

[1]

söñgĕ: Süngü, mızrak.

s. 400

[1]

sör -:

(saban) s.- dĕ 468

(saban) s.- üvge 444

[2]

sörlĕk -: Ayağı takılmak, sendelemek.

s.- e(sörlĕge)1869-2

s.- ĕp(sörlĕgĕp)1978

[3]

sörmelen -: Uzayıp gitmek, uzanmak.

s.- ĕp toruvın 118

[1]

sört -: Silmek.

s.- e 1389-2, 1495-2

s.- ĕp 318, 1659

(küzge) s.- ĕrlĕk 1511

[7]

sörtĕn -: Sürçmek, sürtmek, ayağı takılmak.

s.- ĕp 503

[1]

söy -: 1. Sevmek, hoşlanmak.

s.- e 980

2. Okşamak, kucaklayıp sevmek.

s.- e 16-2, 219, 344-2

s.- ĕp 265, 480

s.- gen 893

[9]

söye -: Bir şey yıkılmasın diye dayanak yapmak, dayamak, diremek.

s.- p 1756

[1]

söyek: 1. Kemik.

s.+ lerden 643

s.+ lerĕ 505, 559

s.+ ten 13, 1997

2. Hayvan kemiklerinden yapılmış.

s.+ ĕnnen 66

(baş) s.+ ĕnĕñ (söyegĕnĕñ)511

[7]

söyel -: Dayanmak, yaslanmak.

s.- dĕ 941

s.- ĕp 953

[2]

söyellen -: Siğil çıkmak, nasır bağlamak.

s.- ĕp 1710

[1]

söyerke: Nikâhsız sevgili, metres, oynaş.

s. 1647

s.+ ler 1646

s.+ m 1662

s.+ ñ 1645, 1653-2

s.+ ñnen 1667

[7]

söyĕklĕ: 1. Sevgili, sevimli.

s. 12, 62, 77, 95, 98, 103, 183, 255, 273, 477, 514

2. Yâr, sevgili, canan.

s. 264

s.+ sĕ 305, 378

[14]

söyĕn -: Sevinmek, kıvanmak.

s.- e 1377-2

s.- ĕp 641

[3]

söykĕmlĕ: Sevimli, çekici, alımlı, şirin.

s. 180, 207, 243, 894

[4]

söykĕmlĕrek: En sevimli, en çekici.

s. 1576

[1]

söyle -: 1. Söylemek, demek.

s. 1650

s.- gen 593, 594

s. -mekçĕ de bula i.- dĕ 458

s.- p kilgen 245

s.- rlĕk 1782

s.- sĕnner 300

s.- y 1003, 1008

2. Anlatmak, bildirmek.

s.- dĕ 1278

s.- miy idĕ 1104

s.- p birdĕ 1091

s.- p 1319

s.- r 1089

s.- rge 435

s.- rměn 1390
s.- vĕn 1934
s.- y 1277
s.- ym 1646
[18]

söylen -: 1. Söylenmiş olmak.
s.- ĕp kĕne kilgen 1299

2. Kendi kendine söylenmek.
s.- e 954-2, 1028
s.- geliy 1177
[5]

söyleş -: Konuşmak.
s.- e 160-2
s.- ĕp 745, 1902
s.- ĕp torġanda 286
s.- ken 1928
[6]

söyüvçen: Sevimli, sıcak.
s. 1329
[1]

spekulyativ: *Rus.* Spekülasyon, mal vurgunculuğu, karaborsacılık.
s. 854
[1]

stakan: *Rus.* Bardak.
s.+ ın 1886
s.+ narın 1883
s.+ narnı 1882
[3]

stantsiya: *Rus.* İstasyon, konak, menzil.
s.+ ge 90, 316, 371
[3]

staroyı berem: *Rus.* "Eskileri alıyoruz." (?)
s. 1952
[1]

stil: *Rus.* Tarz, üslup, stil.
s.+ de 147
[1]

straḫovoy: *Rus.* Sigorta.
s. 1176
[1]

straḫovoy obşçestvo: *Rus.* Sigorta şirketi.
s.+ da 1166
[1]

su: Su.
s. 52, 536, 821, 902, 1070, 1149-2, 1158, 1159, 1363, 1652, 1756, 1815
s.+ da 1569
s.+ dan 1077
s.+ ġa 501, 536
s.+ ları 560
s.+ larnı 830
s.+ nıñ 1070
[20]

sufi: *Ar.* Sufi.
s. 848
[1]

suġan: Soğan.
s.+ narın 829
[1]

suġıl -: Vurmak, çarpmak.
s.- a 1601
s.- ġandır 1006
[2]

suġış -: 1. Dövüşmek.

s.- ıp yörĕp 1151

s.- mıyça 1144

s.- uvı 31

2. Savaşmak, harp etmek, çarpışmak.

s.- alar idĕ 496

s.- ıp 482

[5]

suġış: 1. Vuruş, dövüş.

s.+ lardan 1145

2. Savaş, harp.

s. 296, 300-2, 310, 474, 488, 1901

s.+ ķa 373, 530

s.+ lar 110-2

s.+ nıñ 476, 477, 1295

s.+ ta 374, 488

s.+ tan 354, 480

[19]

suķ -: 1. Vurmak, sertçe vurmak.

s.- a(suġa) 235-2

s.- ıp(suġıp)961

s.- ıp aldı(suġıp aldı)1684

s.- ķan 270

2. Saat çanı ötmek.

s.- a(suġa)1230

s.- ķan 1751

s.- ķanda 1227

s.- mıy idĕ 1088

s.- tı 1249, 1750

(seġatĕ) s.- tı 322

[12]

suķa: Pulluk, saban.

s. 669

[1]

suķır: Göremeyen, kör, âmâ.

s. 990, 1054

suķır cĕnnĕñ yomırķasına bas -: Kör şeytanın yumurtasına basmak.

s.- ikenšĕñ 2005

[3]

suķran -: Birisine kızıp kendi kendine söylenmek, yakınıp sızlanmak.

s.- a 1497

[1]

sul: Sol.

s. 678

s.+ ġa 42

[2]

sula -: Solumak, nefes alıp vermek.

s.- dı 25, 406

s.- p 453, 677, 1018

[5]

sulış: Soluma, soluk, nefes.

s. 744, 927, 1519, 1899

s.+ ı 528

s.+ ın 406

[6]

sulķılda -: Hıçkırmak.

s.- p 301-2

[2]

sum: *Rus.* Yüz *"tiyĕn"* değerinde Rus parası, ruble.

s. 562, 839, 853, 901, 907, 921, 1055, 1111, 1198, 1239, 1317, 1729, 1739, 1915, 1917

s.+ ġa 873, 1298, 1316

s.+ ın 1742

s.+ nan 1918

[20]

sumlıḳ: Rublelik.

s. 1044, 1903

[2]

summa: *Rus.* Hesap, meblağ.

s. 1042

[1]

summasız: Hesapsız, meblağsız.

s. 983, 984

[2]

suv: bk. **su**

s.+ vın 14

s.+ vında 1607

[2]

suy -: Derisini soymak.

s.- arġa 807, 961

[2]

suydır -: Soydurmak.

s.- ırġa 962

[1]

suyıl -: Boğazı kesilmek, boğazlanmak.

s.- ġan 1870

[1]

suz -: 1. Uzatmak.

s.- dı 759, 1658, 1879

s.- ıp 498, 1486, 1960

2. Uzun hava biçiminde bir müzik söylemek.

s.- ıp 08

3. Uzunca ses çıkarmak.

s.- dı 1964

s.- ıp 1677

(ḳulın) s.- dı 155, 249, 353, s.- ıp 1077

[13]

sük -: Sövmek, küfretmek, hor görüp tenkit etmek.

s.- e(süge)1259

s.- ĕp(sügĕp)1000, 1600

s.- erge(sügerge)825, 1984

[5]

sün -: 1. Sönmek.

s.- gen 1704, 1705-2

2. Bitmek, sona ermek.

s.- gen 45

[4]

sündĕr -: Söndürmek.

s.- ĕp 1839

[1]

süt -: Kurulmuş, bağlanmış bir şeyi çözmek, bozmak.

s.- meyĕnçe 1757

[1]

süz: 1. Bir düşünceyi eksizsiz olarak anlatan kelime dizisi, lakırdı, kelam.

s. 1031

s.+ ĕ 690

s.+ ĕn 297, 361, 785, 970

s.+ ĕne 651

s.+ ge 1169

s.+ ler 167, 218, 298, 998, 1100

s.+ lerden 362

s.+ lerĕ 110, 301, 320, 357, 1010, 1279

s.+ lerĕn 260, 370, 519, 894

s.+ lerĕnde 159

s.+ lerĕnĕñ 245

s.+ lerĕññĕ 1650

s.+ lerĕnnen 346, 779

s.+ lernĕ 210, 783, 832, 932, 1004

s.+ lerneñ 1564

s.+ nĕ 186, 819, 1478, 1697

2. Söz, kelime.

s. 290, 340, 346, 352, 648, 766, 806, 1007, 1117, 1782

s.+ ĕ 364

s.+ ĕbĕzden 625

s.+ ĕn 1983

s.+ lerneñ 183

3. Konuşma, sohbet.

s.+ ĕ 1713

s.+ ĕn 1257

4. Düşünce, fikir, görüş.

s.+ nĕ 880

süz çıḳ -: Söz, konu açılmak.

s.- ḳanda 1036

süz ḳuş -: Teklifte bulunmak.

s. -masa 187

s.- tı 725

süz tiydĕr-: Söz değdirmek, söz söylemek.

s.- e kürme 1029

süz yuḳtan süz digendey: Söz yokluğunda söz olsun diye.

s. 192

[61]

süzsĕz: Direnmeden, bir söz bile demeden.

s. 1488

[1]

syuda: *Rus.* Buraya.

s. 1946

[1]

Ş

şadra: Çil, çiçek bozuğu.

ş. 1677

ş.+ ları 1818

[2]

şaĕn: Ün, şan.

ş.+ ĕn 1155

ş.+ ĕneñ 230

[2]

şahit: *Ar.* Önemli bir işe katılmadan kenarda gözetleyen.

ş.+ ı 1297

[1]

şahzade: *Far.* Şehzade.

ş.+ ler 44

[1]

şaḫmat: *Far.* Satranç.

Ş. 307

[1]

şaḫta: Maden ocağı.

ş. 556

ş.+ da 555, 607, 728, 765

ş.+ ġa 555

ş.+ larda 570

ş.+ lardan 549

ş.+ largа 551

[9]

şaḳḳatır -: İnsanları şaşırtmak, herkesi hayrete düşürmek.

ş.- ġıç 1634

ş.- maḳçı idĕ 1596

ş.- uv 1803

[3]

şaḳşı: Kusmuk, kalıntı.

ş. 1150

[1]

şaḳtıy: Pek çok, ziyadesiyle, pek fazla.

ş. 54, 64, 151, 248, 334, 1305, 1316, 1365, 1759, 1895, 1963

[11]

şalḳan: Şalgam bitkisi.

ş. 1756, 1834

[2]

şaltıra -: Gürlemek.

ş.- p ḳalġan 45

[1]

şaltıravıḳ: Parlak.

ş.+ lı 356

[1]

şan: *Ar.* Şan, şöhret.

ş.+ ın 308

[1]

şanlı: Şanlı, büyük.

ş. 942

[1]

şap: Şak şeklinde çıkan yansıma ses.

ş. 156, 1011, 1518

[3]

şapıl şopıl:

şapıl-şopıl kitĕr -: Şapur şupur yapmak.

ş.- ĕp 1426, 2003

[2]

şap şop: İki elin birbirine çarpması ile çıkan yansıma ses.

ş. 1853

[1]

şar: Bilye, misket, yuvarlak taş.

ş.+ ları 1951

ş.+ ların 1944

ş.+ larnı 1963

ş.+ nı 1951

şar ḳader aç -: Ardına kadar açmak.

ş. 1728

[5]

şarj bul -: Uyum sağlamak.

ş.- ıp toralar idĕ 1817

[1]

şart: *Ar.* Şart.

ş.+ ı 607

ş.+ larına 1312

[2]

şartla -: Patlamak, çatlamak.

ş.- vları 397, 495

[2]

şaş -: Şaşmak, sersemlemek.

ş.- a 1023

ş.- arsıñ 1021

ş.- ıp ḳaldı 1490

ş.- mam 1023, 1024

[5]

şat: *Far.* Memnun, sevinçli, mutlu, mesut, hoşnut.

ş. 261, 436, 1225

[3]

şatlan -: Sevinmek, mutlu olmak, saadet bulmak.

ş.- ıp 92, 1800

ş.- uvınıñ 1765

[3]

şatlandır -: Sevindirmek.

ş.- ıp 107

[1]

şatlıḳ: Sevinç, mutluluk.

ş. 107, 318, 1607, 1633

ş.+ ı(şatlığı)37, 1392

ş.+ ın(şatlığın)1602

ş.+ ına(şatlığına)1359, 1764

ş.+ ınnan(şatlığınnan)1414, 1643

ş.+ ların 889

ş.+ nı 840, 1576

[14]

şatlıḳlı: Sevinçli, sevindirici, mutlu.

ş. 1089

[1]

şav: Gürültü.

şav kil -: Ses getirmek, herkese duyurmak.

ş.- üvlerĕn 1209

şav-şulıraḳ: Şamata, curcuna, hengame.

ş. 1320

[2]

şavla -: Uğuldamak.

ş.- p 387

[1]

şavlat -: Çınlatmak, ayağa kaldırmak.

ş.- ıp 711, 1938

ş.- ḳannı 1195

ş.- masḳa 1196

ş.- tı 1325

[5]

şayart -: Kandırmak, oyun oynamak.

ş.- ıp 1072

ş.- mağız 1961

[2]

şayat: *Far.* Şayet.

ş. 194

[1]

şaytan: *Ar.* Şeytan, iblis.

ş.+ nar 572

[1]

şebey -: Havalanmak, mağrur davranmak.

ş.- ĕp 1355

[1]

şebrek: En güzel.

ş. 1634

ş.+ ĕn(şebregĕn)1398

[2]

şefḳatsĕz: Şefkatsiz, merhametsiz.

ş. 438

[1]

şeher: *Far.* Şehir, kent.

ş. 696, 698, 813, 821, 1326

ş.+ de 626, 979, 1308, 1484

ş.+ degĕ 1206

ş.+ den 1349

ş.+ ge 620, 656, 674, 679, 1301, 1302, 1368, 1988

ş.+ něñ 1301

[20]

şekĕrt: *Ar.* Medrese öğrencisi.

ş. 1237

ş.+ ĕm 622

[2]

şel: *Far.* Şal.

ş. 1452

[1]

şemail: *Ar.* Duvara asılan ve etrafı dualarla süslü Mekke gibi kutsal yerlerin resmi.

ş.+ den 1576

ş.+ ler 1219

ş.+ lerde 1219

[3]

şep: 1. Güzel.

ş. 1381, 1395-3

ş. iken 1391

2. Çabuk, hızlı.

ş. 226, 442

şep bul -: Güzel olmak.

ş.- ır idĕ 691

[8]

şerġıy: *Ar.* bk. **şerḳıy**

ş. 1883

[1]

şerif: *Ar.* Değerli, muhterem, saygıdeğer.

ş.+ ĕne 378

[1]

şerḳıy: *Ar.* Doğulu, şarklı.

ş. 52

[1]

şevle: *Ar.* Şule.

ş.+ lerĕ 282

ş.+ lerĕn 15

[2]

şeytan: *Ar.* bk. **şaytan**

ş. 1746

[1]

şĕş -: Şişmek.

ş.- ken 841

[1]

şĕşe: Şişe.

ş. 849

ş.+ sĕn 1631

[2]

şĕşĕn -: Kabarmak, şişmek.

ş.- gen 1740

[1]

şĕltele -: 1.Azarlamak, kızmak.

ş.- p 224

2. Eleştirmek, kınamak.

ş.- y idĕ 998

[2]

şıpırt: Sessizce.

ş. 264, 265, 742

[3]

şıtırdat -: Çatırdatmak, şakırdatmak.

ş.- ıp 763

[1]

şifa: *Ar.* Şifa, iyileştirme gücü.

ş.+ sına 557

[1]

şiker: Şeker.

ş. 1539

[1]

şikĕllĕ: Gibi.

ş. 03, 19, 23, 34, 47, 52, 53, 75, 91, 101, 137-2, 143, 145, 149, 168, 174, 179, 203, 204, 217, 218, 252, 267, 278, 285, 325, 329, 342, 392, 411, 443, 449, 461, 464, 466, 491, 493, 499, 505, 527, 577, 591-2, 616, 657, 692, 698, 738, 739, 748, 751, 788, 808, 812, 830, 836, 841, 847, 857, 871, 875, 888, 896-2, 902, 924, 927, 936, 983, 998, 1017, 1046, 1127, 1144, 1185, 1191, 1246, 1308, 1328, 1363, 1405, 1412, 1428, 1475, 1489, 1491, 1559, 1568, 1569, 1578, 1583, 1600, 1606, 1607, 1613, 1614, 1618, 1644, 1652, 1722, 1723, 1726, 1740, 1750, 1792-2, 1800, 1802, 1834, 1870, 1871, 1874, 1913, 1916, 1920, 1921, 1928, 1941, 1946, 1956

(yeşĕn taşı) ş. 888

[122]

şikĕllĕrek: Daha benzer.

ş. 1060, 1542, 1809

[3]

şinel: *Rus.* Belden kuşaklı uzun palto.

ş. 478

[1]

şirket: *Ar.* Şirket, firma, işletme, kuruluş.

ş.+ nĕñ 1187, 1190

[2]

şkaf: *Rus.* Dolap.

ş. 1521, 1911

ş.+ nı 1082, 1122

[4]

şomar -: Aşınmak, yıpranmak.

ş.- ıp 1577

[1]

şomartıl -: Cilalanmak.

ş.- ıp 204

[1]

şomırt: Kuşkirazı.

ş. 46, 179, 1818

[3]

şomlı: Kötü, uğursuz.

ş. 747

[1]

şöbhe: *Ar.* Şüphe, kuşku.

ş. 1194

ş. itmiym 193

ş.+ sĕ 1048, 1059, 1063

[5]

şöbhelĕ:

şöbhelĕ bul -: İnanmamak, şüphe duymak.

ş.- ġan 848

[1]

şöbhesĕz: Şüphesiz, kuşkusuz.

ş. 966

[1]

şöğıllen -: Meşgul olmak, çalışmak.

ş.- üvnĕ 78

[1]

şöhret: *Ar.* Şöhret, nam, ün, şan.

ş.+ ĕn 1992

[1]

şökĕr: *Ar.* Şükür, Allah'a hamdetme.

ş. 454, 624, 743, 1255, 1519

[5]

şöküh: *Far.* Ululuk, yücelik, şan, şöhret.

ş.+ ĕne 309

[1]

şpor: *Rus.* Mahmuz.

ş. 45, 100, 173

ş.+ ları 141, 277

ş.+ larınnan 58

[6]

şrapnel: *Rus.* Şarapnel.

ş.+ ĕ 418

ş.+ lerněñ 397

[2]

ştık: *Rus.* Süngü.

ş.+ ı(ştığı)526

ş.+ ın(ştığın)498, 524

[3]

ştiblet: *Rus.* Bot.

ş.+ ları 1816

[1]

ştuka: *Rus.* Bir şey.

ş.+ nı 1616

[1]

şuḳ: Afacan, yaramaz, yumurcak.

ş. 1142

[1]

şuḳlıḳ: Yaramazlık, afacanlık.

ş.+ ta 1151

[1]

şul: Bu, şu.

ş. 1, 18, 30-2, 32, 34, 78, 120, 123, 125, 128, 181, 184, 329, 331, 332, 385, 413, 416, 429, 455, 470, 524, 590, 592, 594, 612, 615, 619-2, 627, 678-2, 681, 687, 701, 708, 734, 737, 755, 765, 770, 771, 772, 777-2, 787, 800, 801, 834, 855, 880, 891, 906, 929, 932, 934-2, 937, 938, 954, 981, 1006, 1065, 1068, 1070, 1071, 1073, 1076, 1115, 1117, 1193, 1349, 1454, 1569, 1621, 1654, 1699, 1709, 1719, 1728, 1882, 1892, 1925, 1932, 1977

ş.+ nıkı 1033

[87]

şular: Şunlar, bunlar.

ş. 702, 705, 1058

[3]

şulay: 1. Şöyle, öyle, şu şekilde.

ş. 158, 258, 260, 471, 522, 595, 789, 805, 819, 860, 990-2, 1000, 1036, 1087, 1098, 1307, 1313, 1327, 1370, 1383, 1393, 1482, 1549, 1573-2, 1645, 1646, 1662, 1734, 1771, 1829, 1831, 1858

2. Doğru, dürüst.

ş. 1460

[35]

şulay da: Yine de, her şeye rağmen.

ş. 149, 452, 462, 577, 744, 890, 1094, 1165, 1182, 1287, 1424

[11]

şulay uḳ: Aynı şekilde.

ş. 34, 178, 401, 443, 448

[5]

şulıraḳ:

(şav) ş. 1321

[1]

şulḳader: Şu kadar, öylesine, öyle.

ş. 266, 40, 682-2, 1214, 1427

[6]

şul uḳ: Aynı, tam aynısı.

ş. 602, 604

[2]

şuña: Şuna, buna.

ş. 790, 994

şuña küre: Ondan dolayı.

ş. 332, 357, 465, 549, 714, 864, 873, 984, 988, 1050, 1065, 1290, 1298, 1899,

[16]

şuñar: bk. **şuña**

ş. 332, 1917

ş.+ dan 815

[3]

şunda: 1. Şurada, burada.

ş. 215, 931, 1016, 1397, 1456, 1932

ş.+ ġı 1870

2. Yine de, her şeye rağmen.

ş. 867, 968

[9]

şunda uḳ: Hemen, şu vakitte, derhâl.

ş. 1612

[1]

şundıy: Şöyle, böyle.

ş. 33, 213, 460, 586, 680, 691, 1375, 1381

[8]

şundıy uḳ: Aynı şekilde.

ş. 525, 1606

[2]

şunı: "şu" zamirinin yapma durumu şekli.

ş. 328, 965, 1504, 1628, 1914, 1932

[6]

şunıñ: "şul" zamirinin ilgi durumu şekli.

ş. 294, 609, 822, 831, 907, 911, 1310, 1596, 1654, 1744

[10]

şunnan: 1. Şundan, bundan.

ş. 498, 840, 1309

2. Ondan sonra.

ş. 784, 1054, 1080, 1083, 1127,

[8]

şuşı: Şu, işbu, adı geçen.

ş. 425, 947, 1620, 1807

[4]

şürelĕ: Halk inancına göre, ormanda yaşayıp insanlara saldıran canlı varlık, orman perisi.

ş. 1574

[1]

şürlĕk: Raf, asma dolap.

ş.+ ke 1556

[1]

T

ta: bk. **da**

t. 374, 387, 454, 536, 603, 632, 806, 1196, 1350, 1438, 1509, 1654, 1765, 1815, 1937, 1977, 1986, 1992

(çınlap) t. 947

[19]

taba (I): Tava, kızartma kabı.

t. 1765

t.+ lar 1380

[2]

taba (II): -e doğru, … doğrultusunda.

t. 10, 42, 69, 97, 136, 239, 341, 954, 1071, 1074, 1411, 1421, 1441, 1488, 1493, 1786, 1859

[17]

tabak: Çanak, tabak, tepsi.

t.+ a(tabaġa)1246

[1]

tabança: Ayağının altına göre.

t. 1283

[1]

tabıl -: Bulunmak, ele geçmek.

t.- madı 1539

(muvafik) t.- dı 1314

[2]

tabın: Yemek sofrası.

t. 611

t.+ da 1249

t.+ nıñ 1243

[3]

tabiyġat: *Ar.* Yaratılış, huy.

t.+ ĕnde 74

[1]

tabiyġıy: *Ar.* Kendi tabiatına uygun, karakteristik.

t. 288

[1]

tabiyġıylĕk:

tabiyġıylĕk bir-: Doğallık vermek.

t.- ĕrge 295

[1]

tağı: Devam ederek.

t. 583, 716

[2]

tağıl -: Takılmak, eklenmek.

t.- ġan 43

[1]

tağın: Tekrar, yine, tekrardan, yeniden.

t. 183, 327, 520, 524, 552, 659, 687, 735, 822, 1158, 1307, 1337, 1398, 1533, 1604, 1699, 1701, 1758

2. Devam ederek.

t. 63, 518, 648, 695,1484, 1556, 1559, 1560

tağın da: Daha da, daha çok.

t. 104-3, 177, 330-2, 408, 424, 595, 779, 1250

[37]

taḳ -: Takmak, iliştirmek, asmak.

t.- ıp(tağıp)839

t.- ḳan(tağḳan)914

[1]

taḳmaza sat -: Ağız dalaşı yapmak.

t.- ıp 1705

[1]

takṭa: Tahta.

t. 1920

[1]

tal -: 1. Dalmak.

t.- ġan 378

2. Yorulmak, bitap düşmek.

t.- ġan 234

t.- ġanġa 65

t.- ıp 1370

3. Dinlenmek, dinçleşmek.

t.- mıy 1254

[5]

tal: Ağaç dalı.

t.+ lar 441

[1]

tala -: Zor kullanarak birinin malını mülkünü almak, çalmak.

t.- arġa 1125

[1]

talaḳ: *Ar.* Dinen ve resmen ayrılma, boşanma.

t. 1121-2, 1122-3

[5]

talçıḳ -: Çok yorulmak, yorgunluktan hâli kalmamak.

t.- ıp(talçığıp)26

[1]

taldır -: Yormak.

t.- ıp 1343

[1]

tam -: Damlamak, damla damla düşmek.

t.- alar idĕ 931

t.- ġan 266

[2]

tamaḳ: 1. Damak.

t.+ ınnan 182

2. Mide.

t.+ ı 576

t.+ ları 584

tamaḳ ası: Gıdık.

t. ları 74

tamaḳ ḫaḳı: Karın tokluğu.

t.+ ına 857

tamaḳ töbĕ: Gırtlak.

t.+ nnen 1542

[6]

tamçı: Damla.

t. 536

t.+ lar 538

t.+ ların 316

t.+ sınnan 266

[4]

tamdır -: Damlatmak.

t.- ırġa 267

[1]

tamġa: Damga, mühür.

t. 801

[1]

tamız -: Damlatmak.

t.- ġan 1652

t.- ıp 316

[2]

tana: Dana.

t. 443

[1]

tanav: İnsan burnu.

t.+ ların 1698

[1]

tanı -: 1. Tanımak, bilmek.

t.- p bara 623

t.- y 635, 990

2. Okuyabilmek.

t.- maġanġa 82

t.- mıy idem 1254

[5]

tanıl -: Tanınmak, bilinmek.

t.- maġan 1471

[1]

tanış: Tanış, aşina, belli, tanıdık, bildik.

t. 29, 237, 1408, 1787

t.+ ınnan 1203

t. idě 945

t.+ larınnan 1312

tanış bul -: Tanıdık olmak.

t.- ġan 989

t.- ıp bětkenner idě 161

t.- sa 29

[10]

tanış -: Tanışmak, tanımak.

t.- tılar 1417

[1]

tañ: Tan, şafak.

t. 217, 342, 654

t.+ ı idě 360

[4]

tap -: Bir şeyi bulmak.

t.- uvdan (tabuvdan)1799

t.- a(taba)1454

t.- a almıyça(taba almıyça) 687, 1007, 1051

t.- ar idě(tabar idě)1008

t.- arġa(tabarġa)75, 403

t.- arsıñ(tabarsıñ)628

t.- ıp(tabıp) 993, 1001, 1429, 1531, 1742

t.- ḳan 492, 684-2, 685, 1031

t.- maġaç 648

t.- maġanġa 979

t.- mıy 1656

t.- tıñ 1852

t.- uvdan(tabuvdan)187

t.- uvı(tabuvı)1352

[25]

tap: Tam.

t. 1135

[1]

tapıl -: Bulunmak.

t.- madı(tabılmadı)939

[1]

tapḳır: Kez, defa, kere.

t. 1594

[1]

tapşır -: 1. Birisinden alıp bir başkasına vermek, teslim etmek.

t.- a 796

t.- alar 789

t.- ırġa idě 633

2. Tanrı'ya sığınmak, Allah'a havale etmek.

t.- am 339

t.- dıḳ 923, 1588

t.- dım 805

[7]

tapta -: Basıp ezmek.

t.- p 674

[1]

taptal -: Çiğnenmek, ayak altına alınmak.

t.- uvınnan 230

[1]

taptat -: Çiğnetmek ayak altına aldırmak.

t.- mağız 934

[1]

tar: Dar, sıkı, sıkışık.

t. 484

[1]

tara -: Taramak.

t.- p ḳuydı 47

t.- p ta ciberdĕ 1815

[2]

taraf: *Ar.* Taraf, yan, yön.

t.+ ınnan 37, 1289

[2]

taraḳ: Tarak.

t.+ ı(tarağı)1815

[1]

taraḳan: Hamam böceği.

t. 1887, 1913, 1941

t.+ nar 1491

[4]

taral -: Dağılmak.

t.- a 552

t.- dı 1971

t.- ıp 1901, 1975

[4]

tarantas: *Rus.* Oturacak yerlerle tertip edilmiş at arabası, fayton.

t.+ ḳa 798

[1]

tarat -: Dağıtmak, yaymak.

t.- ırġa 1291, 1893

t.- ḳan 1992

t.- maġansıñ 1247

[4]

taratıl -: Dağıtılmak.

t.- mavınnan 1290

[1]

tarattır -: Dağıttırmak.

t.- dı 1208

[1]

taray -: Darlaşmak, daralmak.

t.- dı 528

[1]

tarmar: *Far.*

tarmar kil -: Darmadağın olmak.

t. 1183

[1]

tart -(I): 1. Çekmek.

t.- a 671, 1659, 1660

t.- ıp 664, 1493, 1603,

t.- tı 68, 721

2. Bağlamak.

t.- ıp 1584

[9]

tart -(II): Sigara içmek.

(temekĕ) t.- uv 577

[1]

tartıp-suz -: Çekmek, germek.

t.- ıp 1832

[1]

tartış -: Mücadele etmek.

t.- a 899

t.- ıp torġanına 429

t.- uvçı 332

[3]

tartḳala -: İnatla çekiştirmek.

t.- p ḳuydı 50

[1]

tartma: Kutu, çekmece, sandık.

t.+ larınnan 1521

t.+ sın 1530

t.+ sınnan 1928

[3]

tasma: Süsleme aksesuarı olarak kullanılan bez, kurdele.

t. 137, 1835

[2]

tasnif: *Ar.*

tasnif ittĕr -: Yazdırmak.

t.- ĕp 1203

[1]

taş: Taş.

t. 555, 558, 700, 908, 910

t.+ ınnan 204

t.+ ı 505

(yeşĕn) t.+ ı **şikĕllĕ** 888

[8]

taşı -: Taşımak.

t.- uv (taşuv)827, 829

t.- uvdan (taşuvdan)1373

[3]

taşıt -: Taşıtmak.

t.- ıp 820, 821

[2]

taşla -: 1. Bırakmak, terketmek, fırlatıp atmak.

t.- dı 1990

t.- p 1128

t.- p 1896

t.- ym 1631

2. Bir işi, meşgaleyi bitirmek.

t.- ġanı 1100

(niçĕk) cil t.- dı 1388

[6]

taşlan -: Bırakılmak, atılmak, terkedilmek.

t.- dıḳ 952

t.- dıḳlar 951

[2]

taşlav: Terk etme, bırakma.

t.+ nıñ 929

[1]

taşuvçı: Taşıyıcı.

t. 1149, 1158

t.+ larnıñ 1159

[3]

tav: Dağ.

t. 146, 1180

t.+ ġa 1460

[3]

tavıḳ: Tavuk.

t. 63, 630, 660, 1754

t.+ ım 686

t.+ ları 77

t.+ nı 611, 638

t.+ nıñ 614

[9]

tavış: Ses, gürültü, seda, avaz.

t. 101, 298, 299, 395, 506, 773, 1022, 1119, 1229, 1251, 1269, 1280, 1385, 1394, 1405, 1453, 1483, 1498, 1666, 1733, 1750, 1893, 1929, 1958

t.+ ı 386, 497, 500, 519, 673, 837, 914, 932, 1384, 1591, 1760, 1982

t.+ ın 885, 1542, 1545, 1677, 1921

t.+ ına 294, 1229, 1649

t.+ ınnan 1444

t.+ ḳa 1657

t.+ ları 45, 58, 101, 173, 254, 271, 388, 394-2, 400, 957, 1464

t.+ ların 183

t.+ larnı 1592

t.+ nı 1408

tavışı töş -: Sesi düşmek, morali bozulmak.

t.- ĕp 1532

(yeşĕl) t. 1965

[64]

tavışsız: 1. Sessiz, sakin.

t. 527, 1118

2. Ses çıkarmadan, karşı gelmeden.

t. 1945

[3]

tay -:

(ḫelden) t.- ġan 1493, t.- ġançı 570, t.- ıp 299, 521

(huşınnan) t.- ıp 970

[5]

tay: Tay.

t. 807

t.+ nıñ 1618

[2]

tayaḳ: Sopa, tahta.

t. 1179

(aġaç) t.+ ın(tayaġın)62

[2]

tayan -: Dayanmak.

t.- ıp 425, 1669

[2]

taydır -:

(huşlarınnan) t.- ġançı 849

[1]

taza: 1. Güçlü, gür, sağlıklı, besili.

t. 435, 448, 451, 483, 663

t.+ mı 760

2. Saf, halis.

t. 24

[7]

tazalıḳ: 1. Saflık, halislik.

t. 54

2. Güçlülük.

t.+ ı 451

[2]

tazar -: İyileşmek.

t.- ıp 1106

[1]

tazaraḳ: Daha güçlü.

t. 550

[1]

te: bk. **da**

t. 798, 868, 993, 994, 996, 998, 1009, 1045, 1064, 1163, 1174, 1176, 1235, 1238, 1240, 1254, 1448, 1469, 1574, 1632, 1806

[21]

te-te-te: "Tın-tın-tın" şeklinde müzik sesi.

t. 1912-3

[3]

teatr: *Rus.* Tiyatro.

t. 1203, 1906

[2]

tebenek: Alçak, basık, bodur, bücür.

t. 1218, 1583, 1889, 1928, 1960

[5]

tecriybe: *Ar.* Tecrübe, deneyim.

t. 556

[1]

tecriybelĕ: Tecrübeli.

t. 985

[1]

teĕsiyr: *Ar.* Tesir, etki.

t. 223

teĕsiyr it -: Tesir etmek, etkilemek.

t.- ĕp 407, 1279

t.- kenge 313

t.- mese 307

t.- tĕ 491, 888

[7]

teĕssorat: *Rus.* Deneyim, izlenim.

t. 1569

[1]

tegere -: Yuvarlanmak, dönmek.

t.- p 137, 253

t.- iy(tegeriy)510

[2]

teġayĕn: Tam, bütün, mükemmel.

t. 1006

[1]

teġtıyl: *Ar.* Tatil.

t.+ ge 88

[1]

teġziym: *Ar.* Saygı, selam, itizam.

t. 157

[1]

teġziymle -: Saygı göstermek.

t.- p 157

[1]

teharetẖane: *Ar.* Abdesthane.

t.+ ler 820

[1]

tekliyf: *Ar.* Zorlama, zorla yöneltme, ısrar etmek.

t.+ leršne 1301

t.+ lernĕ 1304

[1]

teḳdiym: *Ar.*

teḳdiym it -(ḳıl-): Takdim etmek.

t.- eçek 202

t.- ıp 36

teḳdiym itĕl -: Takdim edilmek.

t.- ĕlgende 248

[3]

teḳdiyr: *Ar.* Taktir, kader.

t. 593

t.+ ge 594

teḳdiyr ḳıl -: Değerlendirmek.

t.- uvdan 132

[3]

teḳva: *Ar.* Allah korkusuyla dinin yasaklarından kaçınan, dindar.

t. 626, 845

[1]

telegramma: *Rus.* Telgraf.

t. 286, 307

t.+ dağı 290

t.+ nı 288

t.+ nıñ 289

[5]

temam: *Ar.* Tamamen, bütünüyle.

t. 22, 37, 49, 187, 254, 331, 549, 1112, 1376, 1467, 1483, 1516, 1579, 1843, 1879

temam bul -: Tamamlanmak, sona ermek.

t.- dı 814

[16]

temekĕ: 1. Tütün.

t. 66

t.+ nĕ 67

2. Sigara.

t. 69

t.+ den 73

t.+ nĕ 68

temekĕ tart -: Sigara içmek.

t.- uv 576

[6]

temlĕ: 1. Tatlı, lezzetli.

t. 650, 1238,

2. Keyifli, güzel, tatlı.

t. 22, 182, 304, 650, 672, 981, 1399, 1569, 1597, 1623, 1773

temlĕ it -: Keyiflenmek.

t.- ĕp 22, 68, 265

[16]

temlĕrek: 1. Daha lezzetli.

t. 1526

2. Daha keyifli.

t. 1320

[2]

temsĕz: Tatsız, lezzetsiz.

t. 1629

[1]

temuġ: *Soğd.* Cehennem.

t. 339, 1939

[2]

ten: 1. Beden, gövde.

t.+ ĕ 169, 504, 576

t.+ ĕne 1363

2. Ten.

t.+ ĕne 1551

[5]

terbiye: *Ar.*

terbiye it -: Terbiye etmek.

t.- tĕler 860

[1]

terbiyelen -: Terbiyelenmek, eğitilmek, yetiştirilmek.

t.- gen 40, 324

[2]

tercĕme: *Ar.*

tercĕme it -: Tercüme etmek.

t.- tĕ 1957

[1]

teredděd: *Ar.* Tereddüt.

t. 133

[1]

tereḳḳıy-perver: *Ar.*+*Far.* İlerici.

t. 1591, 1626

[2]

tereze: *Far.* Pencere.

t. 15, 27, 168, 428, 658, 1490

t.+ ge 1804

t.+ lerden 24

t.+ lerĕ 441, 1785

t.+ leréne 1920

t.+ sĕ 65, 1802

[13]

terrasa: *Rus.* Teras.

t. 98, 117, 235

t.+ da 56

t.+ dan 114

t.+ ġa 96, 232

[7]

telinke: *Rus.* Tabak, çanak.

t. 1053, 1341, 1535

t.+ den 1878

t.+ sĕnnen 1054

[5]

tertiyplĕ: Tertipli, düzenli, nizamlı.

t. 1945

[1]

tevfıyḳ: *Ar.* Terbiyelilik, mazbutluk, edepli olma.

t. 842

[1]

tevlĕk: Yirmi dört saat, gün, gün boyu, gece gündüz.

t. 385

[1]

tĕgĕ: 1. Şu.

t. 31, 212, 797, 1032, 1357, 1476

t.+ sĕn 1369

2. Adı geçen, mezkûr.

t. 597, 740, 745, 747, 864, 1266, 1363, 1593, 1936

3. Bilinen.

t. 441, 913

[18]

tĕgĕl -: Dikilmek.

t.- gen 205, 206, 1830

[3]

tĕgĕrmen: Değirmen.

t.+ ner 682

t.+ nerĕ 680

[2]

tĕk -: Dikmek.

t.- erge 1700

t.- ken 39, 1815

[3]

tĕke -: Gözleri dikmek, dikkatlice bakmak.

t.- dĕ 758, 1739

t.- p 932

[3]

tĕktĕr -: Diktirnek.

t.- gen 1812

[1]

tĕl: 1. Dil.

t. 534

t.+ lerĕ 438

2. Lisan.

t.+ de 1903

3. Söz, kelime.

t.+ ĕnnen 86

tĕl tiydĕr -: Dil değdirmek, söz söylemek.

t.- üvçĕ 1101

[5]

tĕle -: Dilemek, istemek.

t.- dĕ 843

t.- gen 1049

t.- gençe 744, 825, 1335

t.- megen 1176

t.- miyçe 1424

t.- se 557, 647

t.- segĕz 1400

t.- seler 300

t.- y 981

t.- yseñmĕ 1731

[13]

tĕlek: Dilek, istek, amaç, gaye, arzu, talep.

t. 881

t.+ ĕ (tĕlegĕ)978

t.+ ĕne (tĕlegĕne)329, 903

t.+ eněn (tĕlegeněn)489, 883

t.+ lerněñ 906

[7]

tĕlese kĕm: Herhangi bir kimse.

t.+ ge 1040

[1]

tĕllen -: Dillenmek, dile gelmek.

t.- ĕp 1628

[1]

tĕllĕlĕk: Dilli olma durumu.

t.+ ĕ(tĕllĕlĕgĕ)1716

[1]

tĕñke: Altın veya gümüş akçe, para, lira.

t.+ ge 609

[1]

tĕrel -: Zaman bakımından yakında olmak, az kalmak.

t.- dĕ 1541

[1]

tĕrĕklĕk: Hayat.

t.+ ĕne(tĕrĕklĕgĕne)377

[1]

tĕrsek: Dirsek.

t.+ ĕ(tĕrsegĕ)1089

[1]

tĕş: Diş.

t.+ ĕñ 1270

t.+ lerĕ 1545

t.+ lerĕn 1450, 1545, 2001

[5]

tĕşle -: Dişlemek, ısırmak.

t.- p 520

[1]

tĕşlen -: Dişlenmek.

t.- gen 534

[1]

tĕşsĕz: Dişsiz.

t. 1426, 2003

[2]

tĕt -: Düzgün bir şeyi dağıtmak, parçalamak.

t.- ĕp cibergendey 700

[1]

tĕtĕl -: Ufalanmak, kırılmak, parçalanmak.

t.- gen 509, 511, 532

[3]

tĕtret -: Titretmek.

t.- ĕp 548

t.- ken 474, 1295

[3]

tĕz: Diz.

t.+ den 501

[1]

tĕz -: Dizmek, sıralı yerleştirmek.

t.- ĕp 750, 1795

[2]

tĕzĕl -: Dizilmek, sıralanmak, düzene girmek.

t.- ĕp 1485, 1586

t.- ĕp torġan 1422

t.- gen 1117, 1865

[5]

tĕzlen -: Diz çökmek.

t.- eçek idĕ 184

t.- ĕp 128, 130, 350

(ayaķ astına) t.- ĕp 780

[5]

tfü: Tükürülürken çıkarılan yansıma ses, tüh.

t. 1808

[1]

tıçķan: Fare, sıçan.

t. 544, 751

[1]

tıġıl -: Tıkanmak.

t.- ıp 817

[1]

tıķ -: Tıkmak.

t.- ıp(tıġıp)1951

[1]

tılsım: *Ar.* Büyü, tılsım, sihir, efsun.

t.+ nar 1111

[1]

tılsımlan -: Büyülenmek, sihirlenmek.

t.- ġan 1111

[1]

tılsımlı: Tılsımlı, sihirli, büyülü.

t. 1051, 1568

[2]

tın -: 1. Ses kesilmek.

t.- ıp ķaldı 779, 1760, 1872

2. Dinginleşmek.

t.- ġan 18

[4]

tın (I): 1. Sessiz, gürültüsüz.

t. 254

2. Rüzgârsız, durgun.

t. 278, 924

[4]

tın (II): Teneffüs etme, soluk alma.

t. 1601

tın da cıy -: Hiç dinlenmemek.

c.- mıyça 496

[2]

tınġılıḳ:

tınġılıḳ bir-: Rahat vermek.

t.- miy idě 1148

[1]

tınıç: Sessiz, sakin, rahat.

t. 86, 87

[2]

tınıçlap: Rahatça, sakince.

t. 1336, 1438

[2]

tınıçlıḳ: Esenlik, ferahlık, huzur, barış, rahatlık.

t.+ ın(tınıçlığın)387

[1]

tınıçraḳ: En sessiz.

t. 1561

[1]

tınıçsızlan -: Huzursuz olmak, rahatsızlanmak.

t.- ıp 20

[1]

tınlıḳ: Sessizlik, sakinlik.

t.+ ın(tınlığın)1589, 1761

[2]

tınsız: Sessizce, gürültüsüzce.

t. 527

[1]

tıñla -: İtaat etmek.

t.- dı 1366

t.- p 785

[2]

tıpırçın -: Debelenmek, tepinmek, çırpınmak.

t.- ıp 406

[1]

tıpır-tıpır: Pıtır pıtır, ayağın yere vurmasından çıkan yansıma ses.

t. 1778

[1]

tırılda -: Dırıldamak, zırıldamak.

t.- p 08

[1]

tırış -: Gayret etmek, çabalamak, uğraşmak, çalışmak.

t.- a idě 267, 1245

t.- am 686

t.- ıp 164, 208, 294, 309, 318, 328, 358, 569, 605, 685, 991, 1118, 1128, 1286, 1442

t.- ḳanday 1893

t.- sa 164, 1444, 1798, 1824

t.- salar 1062

t.- sam 686

t.- tı 319, 893

t.- tılar 736

t.- tım 944-2

t.- uvları 399, 400

[32]

tırış: Gayretli, çalışkan.

t. 450, 856

t.+ ıñ 1934

[3]

tırışlıḳ: Çalışkanlık, gayret, çaba.

t. 952

t.+ ı(tırışlığı)853

[2]

tırnaḳ: Tırnak.

t.+ larına 512

t.+ larındaġı 1241

tırnaḳ tirlet -: Kişi önünde yüzü değil tırnak ucu dahi kızaracak hâle gelmek.

t.+ nı t.- messĕñ 1688

[3]

tırpıçlandır -: Karıştırmak.

t.- ıp 1711

[1]

tış: 1. Dış.

t.+ ḳa 458

2. Elbisenin dış tarafı.

t.+ ına 1900

3. Minder veya battaniye üzerine yapılan kaplama astar.

t.+ ı 1951

(ġadetten) t. 488, 1602

[5]

tışlı: Dışlı, kaplı.

t. 81

[1]

tıyıl -: Bir şey yapmaktan veya söylemekten çekinmek, kendini tutmak.

t.- ırġa 304

[1]

tibrenděr -: Sallandırmak, uçuşturmak.

t.- ĕp 807

[1]

tigĕz: Girintisi, çıkıntısı, pürüzü olmayan, düz.

t. 1822, 1842

[2]

tigĕzle -: Düzlemek, pürüzlü yeri düzeltmek.

t.- p 1824

[1]

tik: 1. Sadece, yalnızca.

t. 219, 246, 333, 419, 454, 507, 972, 1260, 1760, 1945, 1968

2. Fakat, ancak.

t. 521, 930, 1709, 1735

[15]

tikke: Boşuna, yersiz, sebepsiz.

t. 1026

[1]

tikmege:

tikmege tügĕl: Tevekkeli, bir maksat güderek.

t. 1017

[1]

tikşĕr -: Bir şeyi araştırıp gerekli bilgiyi edinmeye çalışmak.

t.- ĕp 987, 1001

t.- ĕrge 1304

[3]

tikşĕrĕş -: Bir şeyi öğrenmek için karşılıklı incelemek, araştırmak.

t.- keç 1909

[1]

tilmĕr -: Bir şeyden mahrum olma sebebiyle acı çekmek.

t.- ĕp 565, 938

t. -ĕp kĕne ḳala idĕ 461

t.- gen 536

[4]

timĕr: Demir.

t. 1082, 1577, 1756, 570, 571, 658, 943

t.+ lerĕ 509, 532

[9]

tip -: 1. Tepmek, tekmelemek.

t.- e 867-2

t.- ĕp 754

2. Yürek çarpmak.

t.- ken 220

t.- se 197

t.- üvĕnnen 227

[6]

tiptĕr -: İçki içip keyiflenmek, sarhoş olmak.

t.- ĕp 580

[1]

tir: Ter.

t.+ ĕ 1900

t.+ ĕn 1495

t.+ ge 1087

t.+ leręne 573

[4]

tirbel -: Hafif hafif sallanmak, sallanmak, çalkalanmak.

t.- e idĕ 144

[1]

tirbelĕş: Salınım, titreşim.

t. 143

[1]

tirbet -: Yumuşak bir şekilde sallamak, çalkalamak, dalgalandırmak.

t.- ĕp 1614

[1]

tire: Belli bir noktanın veya eşyanın etrafı, yakın çevresi.

t.+ sĕnde 92, 464, 465, 481, 1380, 1699

[6]

tire-yaḳ: Çevre, etraf, civar, ortam.

t.+ ı 97

t.+ ında 1557

t.+ tağı 85

[3]

tirek: Kavak ağacı.

t.+ nĕn 428

[1]

tiren: Derin, güçlü tesiri olan.

t. 25, 72, 100, 101, 120, 180, 244, 252, 453, 944

[10]

tirenrek: En derin, en etkili.

t. iděler 250

[1]

tirĕslĕ: Sağlı sollu.

t. 1562

[1]

tirge -: Hakaret etmek, sövmek.

t.- y(tirgiy)998, 1827

[2]

tirgen -: Kavga etmek, çekişmek, sövüşmek.

t. 1383

[1]

tirle -: Terlemek.

t.- p kitĕp 1473

[1]

tirlet -:

(tırnaḳnı) t.- messĕñ 1688

[1]

tiy -: 1. Değmek, temas etmek.

t.- ĕp 609

t.- ĕp toralar idĕ 1823

t.- erge 83, 868

2. Payına düşmek, kazanmak.

t.- gen 600, 604, 608

[7]

tiydĕr -: Değdirmek.

t.- ĕrge 1824

(süz) t.- e kürme 1030

(tĕl) t.- üvçĕ 1101

[2]

tiyĕn: "Sum"un yüzde biri değerinde para, kuruş.

t. 794, 797, 801, 921, 956, 1050, 1176, 1239, 1847, 1849, 1857

t.+ ĕ 1055

t.+ ge 803, 1859

t.+ nĕ 1051, 1054

t.+ nen 1858, 1942

[18]

tiyĕnlĕk: Kuruşluk.

t. 582

[1]

tiyĕş: 1. Gerekli

t. 158

t. idĕ 471

2. Kendinden önceki -rGA/-ArGA ve masḳa/-meske eki almış eylemle birlikte gereklilik çekimini oluşturur.

bulırġa t. 311, 886

turı kilĕrge t. 1115

kiterge t.+ mĕn 297

[6]

tiz: Çabuk, hemen, tez.

t. 21, 34-2, 1434,

tiz bul-: Çabuk olmak.

t. 1124

tiz ḳulġa: Alelacele, çarçabuk.

t. 1764

[6]

tizek: Tezek.

t. 441

[1]

tizrek: Daha çabuk, en çabuk.

t. 314, 1124

[2]

toḳımlı: Soylu.

t. 77

[1]

toḳmaç: Erişte, şehriye.

t. 1619, 1622

t.+ nı 1620

t.+ tan 1621, 1622, 1625

[6]

tolçoḳçı: Pazarcı.

t. 1885, 1958, 1963

t.+ ġa 1950

[4]

tolım: Saç örgüsü.

t. 1834

t.+ ın 1329

[2]

tolıp: Elbise üstüne giyilen büyük yakalı geniş elbise, gocuk.

t.+ ın(tolıbın)886, 924

[2]

tomala -: Tıkamak, kapatmak.

t.- maḳçı bulsa 1716

[1]

toman: Duman, sis.

t. 375

t.+ ı 127, 430

[3]

ton -: Duyu organlarını kötü hissetmek, duyarlılığını kaybetmek.

t.- ġan 504

[1]

ton: Ton, ses derecesi.

t. 1649

t.+ ı 1457, 1661

[3]

tonıḳ: Net işitilmeyen.

t. 1750

[1]

tor -: 1. Belli bir yere basar hâlde durmak, hiçbir şey yapmadan durmak.

t.- a 1705-2, 1780-2

t.- a 1881

t.- a almıy idĕ 1986

t.- a bĕlmevlerĕne 995

t.- alar idĕ 1221

t.- dı 406, 677-2, 803-2

t.- ġaç 343, 1078

t.- ġan 10, 28, 273, 561, 751, 1081

t.- ġannan 1131

t.- ıp 12, 67, 113

t.- ırġa 246

t.- ırmın 1650-2

t.- uvında 1544

2. Bulunmak.

t.- a 1017

t.- adır idĕ 40

t.- ıp 41

t.- sın 1210

t.- uvı 106

t.- uvıñ 1679

t.- uvnıñ 331

3. Ayağa kalkmak, doğrulmak.

t.- a almadı 505

t.- ıp 69, 117, 172, 189, 1262, 1386, 1776

t.- ırġa 1381

t.- maḳçı idĕ 507

4. Yaşamak, hayat sürmek.

t.- a bĕlmiyler 1000

t.- a 996

t.- alar idĕ 574

t.- ġan 561, 1484

t.- ıp 1311

t.- uvçı 1334

t.- uvdan 1309

t.- uvnıñ 1312

5. Kalkmak, uyanmak.

t. 1090-3, 1985-2

t.- asım 1233

t.- ıp 61, 1338, 1379, 1763, 1768, 1776
t.- ırġa 1769, 1776
t.- sam 1757
6. … ederinde olmak.
t.- ġanlıġın 1739
7. Yardımcı eylem.
kürĕnĕp t.- a 1071
ķaneġatleneĕp t.- a idĕ 1181
biyep t.- a idĕ 1778
almaķçı bulıp t.- a 1914
bĕlĕneĕp t.- a idĕ 220
oçıp t.- a torġan 444
ķarap t.- a almadı 534
bara t.- a 561
cırlap t.- adır idĕ 06
isĕp t.- adır idĕ 54
yañarıp ķına t.- alar idĕ 1146
kötĕp t.- alar idĕ 1223
şarj bulıp t.- alar idĕ 1817
tiyĕp t.- alar idĕ 1823
utırıp t.- alar idĕ 1864
yeşĕrĕneĕp t.- alar idĕ 385
uylap-uylap t.- am 1455
yözĕp t.- dı 1072-2
aptırap t.- dı 1800
ķarap t.- dı 938
bara t.- ġaç 1597, 1790, 1950
ĕzliy t.- ġaç 1051
isepliy t.- ġaç 1191
mıġırdaşa t.- ġaç 1766
sirpĕle t.- ġaç 221
uylap t.- ġaç 1849
yata t.- ġaç 1771
açılıp t.- ġan 1142
bara t.- ġan 1989
basıp t.- ġan 328, 419
bĕlmiy t.- ġan 323
boyıġıp t.- ġan 705
bula t.- ġan 268, 544
çıġa t.- ġan 1042
dımlanıp t.- ġan 1871
ĕçe t.- ġan 95
ĕlegĕp t.- ġan 1579
ĕlektĕre t.- ġan 442
ĕşlep t.- ġan 182, 778
ĵetĕrlete t.- ġan 238
ĵezĕrleneĕp t.- ġan 341
ĵezĕrliy t.- ġan 655
ĵĕzmet ite t.- ġan 1187
iĵtiram ite t.- ġan 616
ilte t.- ġan 674
ķadap t.- ġan 209
ķala t.- ġan 1937
ķaldıra t.- ġan 846
ķalġıp t.- ġan 952
ķaralıp t.- ġan 272
ķarap t.- ġan 97, 640
ķarıy t.- ġan 768
ķaynap t.- ġan 99, 389
ķayta t.- ġan 1147, 1178
kĕrĕrge t.- ġan 856
ķıçķırıp t.- ġan 1017
ķıla t.- ġan 987
ķıtıķlanıp t.- ġan 182
ķıza t.- ġan 1036

kile t.- ġan 444, 673
kiye t.- ġan 1799
kötĕp t.- ġan 642
kügerĕp t.- ġan 121, 125, 128, 136
kürĕnĕp t.- ġan 503
kürsete t.- ġan 617, 1113
melcĕrep t.- ġan 767
oçrıy t.- ġan 813
ormıy t.- ġan 850
retlep t.- ġan 1571
saḳlana t.- ġan 335
sarılıp t.- ġan 537
satıla t.- ġan 1785
tĕzĕlĕp t.- ġan 1422
oçıp tora t.- ġan 444
utırıp t.- ġan 572
üte t.- ġan 1797
vatıla t.- ġan 1341
yabışmıy t.- ġan 215
yaltırap t.- ġan 738
yana t.- ġan 1606
yanıp t.- ġan 244, 448
yarata t.- ġan 1330
yeneşe t.- ġan 1911
yeşĕrĕnĕp t.- ġan 457
yörte t.- ġan 848
biyĕtkelep alġalıy t.- ġan idĕ 1627
azaplanıp t.- ġanda 1087
dip t.- ġanda 265, 472
ışanıp ḳına t.- ġanda 417
ḳadap t.- ġanda 208
ḳağıp t.- ġanda 153
ḳarap t.- ġanda 1118
ḳuyıp t.- ġanda 1883
mataşıp t.- ġanda 482
saylap t.- ġanda 202
sığınıp t.- ġanda 1482
sıypap t.- ġanda 481
söyleşĕp t.- ġanda 286
uylanıp t.- ġanda 1463, 1549
uylap t.- ġanda 261
köte t.- ġandır 1232
basıp t.- ġanın 1485
tartışıp t.- ġanına 429
ḳaraşıp t.- ġannıñ 1365
basıp t.- ıp 1586
bĕle t.- ıp 1771
ḳarap t.- ıp 1786
sikĕrĕp t.- ıp 38
basıp t.- ırġa 910
ḳıçḳırıp t.- mıy 1027
arınıp t.- mıylar idĕ 1143
ḳatıp t.- sa 1257
reḫetleneĕp t.- uv 1346
bulıp t.- uvçı 1167
yalvarıp t.- uvçı 346
küñĕlsĕzlendĕrĕp t.- uvı 422
yavıp t.- uvı 423
alıp t.- uvın 1366
sörmeleneĕp t.- uvın 118
kügerĕp t.- uvın 120
küçmiy t.- uvına 1381
tor elĕ: “Dur hele”.
t. 1881
(ḳarşı) t.- ıp 417
(kirĕ) t.- mıy idĕ 436

[210]

torġız -: 1. Ayağa kaldırmak.

t.- ırġa 1985

2. Dineltmek, dikmek.

t.- dı 1728

[2]

tormış: İnsanların sosyal yaşayışı, hayat, yaşama.

t. 04, 109, 596-2, 729, 906

t.+ ına 811, 813

t.+ ınnan 811, 813

t.+ ları 284

t.+ ların 903

[12]

tormışlı: Maddi şartları iyi olan.

t. 550, 788

[2]

tot -: 1. Tutmak, kavramak.

t.- ıp 62, 498, 676, 800, 959, 1530, 1672, 1871

t.- uvda 1656

2. Tutmak, bulundurmak.

t.- a almıybız 920

t.- ası 258

t.- asıñmı 1646

t.- ıp 1454

t.- mıy idě 1194

3. Durdurmak.

t.- a almadı 1153

4. Korumak.

t.- a idě 82, 83

4. … gibi saymak, kabul etmek.

t.- mıy 1172

5. Kullanmak, yararlanmak.

t.- arġa 1377

6. Yapmak, gerçekleştirmek.

t.- ıp 1214

7. Yardımcı eylem.

ķama t.- ķan 923

(oçķırıķ) t.- ıp 1654

[22]

totaş: Tüm, hep, aralıksız, fasılasız, mütemadiyen, durmadan.

t. 1118

[1]

totın -: Bir işi yapmaya girişmek, başlamak.

t.- dı 1351, 1994

[2]

totķalı: Tutamaklı.

t. 826

[1]

tottır -: 1. Tutturmak.

t.- ıp 646, 1777

2. Değdirmek, temas ettirmek.

t.- ıp 1869

[3]

toy -: Duymak, dokunarak duymak, hissetmek, sezmek.

t.- ıp 330

[1]

toyaķ: At, sığır, koyun vb. hayvanlarda ayak ucunu kaplayan kalın tırnak, toynak.

t. 254, 271

t.+ ları 371, 675

[4]

toyıl -: Duyulmak, hissedilmek, algılanmak.

t.- a 909

t.- dı 116, 947, 1576

t.- ıp 325

[5]

toz: Tuz.

t.+ ları 560

[1]

tozlı: Tuzlu.

t. 1363

[1]

töçĕ: Tatlı, lezzetli.

t. 1628, 1665, 1716, 1765

[4]

töçkĕr -: Hapşırmak.

t.- ĕp aldı 720

[1]

tögel: Eksiksiz, bütün, tam.

t. 822

[1]

tök: Tüy, kıl, saç teli.

t.+ ler 837

t.+ lerĕn 50

[2]

tökçĕk: Tüycük.

t.+ lerĕ 51

[1]

töken -: Tükenmek, bitmek.

t.- mes 439

[1]

tökĕr -: Tükürmek.

t.- ĕp ḳaluv 1159

t.- miyçe 1150

[2]

tön: Gece.

t. 408, 1266, 1760

t.+ ĕnĕñ 1759

t. idĕ 381

t.+ ner 587, 821, 895, 1067, 1099, 1104

t.+ nerde 662, 1099

t.+ nerĕn 981

töně-köně: bk. **köně-töně**

t. 569, 584, 1193

[17]

töp: 1. Dip.

t.+ ĕn(töbĕn)826

t.+ ĕnde(töbĕnde)30, 32, 212, 518, 572, 1785

t.+ ĕndegĕ(töbĕndegĕ)65

t.+ ĕnnen(töbĕnnen)392

t.+ lerĕnde 1491

t.+ lerĕne 439

2. Uç.

t.+ ĕ(töbĕ)1578

3. Bir şeyin en iç kısmı, derin.

t.+ ĕnde(töbĕnde)333

t.+ lerĕnnen 860

4. Bir şeyin sonu.

t.+ ke 1562

t.+ ten 1562

(tamaḳ) t.+ ĕnnen 1542

(küz) t.+ lerĕ 72

[18]

töplĕ: Akıllı, akla uygun.

t. 979

[1]

töpsĕz: Dipsiz.

t. 373

[1]

törel -: Dürülmek, sarılmak.

t.- gen 335

[1]

törĕn -: Bürünmek.

t.- gen 1406, 1470

[2]

törkĕm: Grup.

t. 708, 715, 1223

[3]

törlen-sürlen -: Değişmek, başkalaşmak.

t.- e 1305

[1]

törlĕ: Türlü, çeşitli.

t. 18, 91, 97, 162, 232, 397, 719, 734, 874, 1047, 1110, 1189, 1199-2, 1301, 1795, 1817, 1867-2, 1873, 1901, 1930, 1931, 1975

t.+ sĕ 1975

[25]

törlĕlĕk: Çeşitlilik.

t.+ te 1370

[1]

törlĕrek: Daha farklı, daha çeşitli.

t. 1040, 1057

[2]

tört -: Dürtmek, dikkat çekmek için dürtmek.

t.- e 1089-2

(ķabırġasına) t.- eśĕñ 1876

[3]

törtĕl -: Çarpmak, vurulmak.

t.- geç 864

[1]

törtkele -: Dürtüp durmak.

t.- p 1367

t.- p alġalıy idĕ 1180

t.- iy(törtkeliy)630, 631

[4]

tös: 1. Renk.

t.+ tegĕ 737

2. Görüntü, görünüş.

t. 72

t.+ ĕ 1681

t.+ tegĕ 397

3. Hâl, vaziyet.

t.+ ĕn 333

t.+ ke 736

[6]

töslĕ: Gibi, benzer.

t. 259, 569, 670, 947, 1033, 1058, 1215, 1574, 1620, 1647, 1709, 1734,

t. idĕ 1183, 1354, 1594

t. itĕp 1819

[16]

töş -: 1. İnmek.

t.- e idĕ 811

t.- ĕp 57, 152, 198, 738, 1848, 1972

t.- ken 1972

t.- kende 1971

t.- miy idĕ 1898

t.- tĕ 735-2

2. Düşmek.

t.- kendey 374

t.- ken 222, 417, 700, 1887, 1913

t.- megen 1593

t.- tĕ 527

3. Konmak, bakmak.

t.- ĕp 1363

4. Herhangi bir şeyden geriye kalan.

t.- ken 323

5. Hasıl olmak, varlık bulmak.

t.- ken idĕ 248

t.- kenlĕk 543

6. Başlamak.

t.- ĕp ḳalġan idĕ 763

7. Fiyat düşürmek.

t.- medĕ 1858

8. Bir durumu değiştirmek.

t.- ĕp 885

9. Yardımcı eylem.

salınıp t.- ken 66, 72

(tavışı) t.- ĕp 1532

(isĕne) t.- ĕredĕr idĕ 141, t.- ey 593, t.- keç 125, 1045, 1239, t.- ken 1127, t.- kende 373

(iḫtıyacı) t.- meslĕk 657

(beddoğaları) t.- tĕ 1132

(artına) t.-üv 391

[39]

töş (I): 1. Düş, rüya.

t. 1069, 1090, 1094, 1235

t.+ ĕn 1090, 1103

t.+ ĕnde 1235, 1337, 1768

t.+ ke 1092

t.+ ler 1098

t.+ nĕ 1089

t.+ te 1095

[13]

töş (II): 1. Tahılın tanesi.

t.+ ke 1297

2. Bir şeyin orta kısmı, merkez.

t.+ ke 801

[2]

töşĕn -: Kavramak, anlamak, idrak etmek.

t.- dĕ 1665

t.- e almıyça 18

t.- ĕp 21, 222

t.- megen 1649

[5]

töşĕr -: 1. Aşağıya indirmek.

t.- dĕler 825

2. Fırlatmak, atmak.

t.- ĕp 1631

3. Fiyat düşürmek.

t.- ĕp 1309

t.- üv 1334

(isĕne) t.- e 1701

(ḳamet) t.- gen 1749

[6]

töşĕrĕl -: İşlenmek, sureti düşürülmek.

t.- gen 1894

[1]

tötĕn: Duman.

t. 382, 538

t.+ ĕ 1598

[3]

töye -: Üst üste yığmak, yüklemek, doldurmak, istif etmek.

t.- gen 820, 1084, 1085

t.- p 1339

[4]

töyĕl -:

(yeşĕne) t.- e 779-2, t.- ĕp 347, 806

[4]

töyĕn: 1. Düğüm.

t. 333

2. Bohça, çıkın.

t. 1347

t.+ nernĕ 816

[3]

töyme: Düğme.

t.+ lerĕ 241

t.+ lerĕn 1446

[2]

tözet -: Düzgün hâle getirmek, düzeltmek.

t.- ĕp ḳuydı 767

t.- tĕ 1966

[2]

tözettĕr -: Düzelttirmek.

t.- gen 1737, 1883

[2]

tözĕlĕş: Sosyal düzen, sistem.

t.+ ĕnde 588

[1]

tramvay: *Rus.* Tramvay.

t. 1350

[1]

tsifr: *Rus.* Rakam.

t. 1968

t.+ ġa 1969

t.+ lar 1114

t.+ larnı 1118

t.+ nı 1968-2

[6]

tucurka: *Rus.* Ceket.

t.+ sın 1812

[1]

tuda: *Rus.* Oraya.

t. 1946

[1]

tuġan: Akraba, kardeş, hısım.

t.+ narın 655

t.+ narınnan 477

[2]

tuġız: Dokuz.

t. 1753

t.+ nı 1230, 1750

[3]

tuġız yöz mĕñ: Dokuz yüz bin.

t.+ ge 854

[1]

tuḳ: Tok, karnı doymuş.

t. 1303

[1]

tuḳlı: Toklu, tok olan.

t. 561

[1]

tuḳta -: Hareketi durdurmak, dinmek, durmak, bitmek, sona ermek.

t. 1881

t.- ġan 480

t.- ġız 1263

t.- mıyça 423, 1856

t.- p 704

t.- rġa 522

tuḳtalĕ: “Dur hele, bak sen”.

t. 1413, 1433

[9]

tuḳtal -: Durmak, durdurulmak.

t.- açaḳ 1183

t.- ıp 676

t.- maġan 227

[3]

tuḳtat -: Durdurmak, kesmek, duraklatmak, kesintiye uğratmak, dindirmek, sona erdirmek.

t.- ıp 245

t.- tı 200, 1846

[3]

tul -: 1. Dolmak.

t.- ġan 414, 772, 1124, 1218, 1598, 1863

t.- ġan idĕ 1599

t.- maġan 09

2. Kaplamak.

t.- ġan 1123

(yıl) t.- ġanda 477

(yıl) t.- dı 1256

(yıl) t.- ıp 879

(yıl) t.- uv 1192

[13]

tulġan: Tam.

t. 261

[1]

tulı: 1. Dolu, tam, bütün, dolgun.

t. 61, 73, 155, 204, 205

2. Tamamen, bütünüyle.

t. 1684

[6]

tuñ -: Donmak, don tutmak, buzlanmak.

t.- ġan 888

[1]

tup: 1. Top silahı.

t. 145, 388, 495

t.+ nıñ 386

2. Top mermisi.

t. 509, 532

[6]

tupçı: Topçu asker.

t. 398

[1]

tupas: 1. Nazik olmayan, kaba, çirkin.

t. 1219, 1778, 1816, 1946,

2. Kaba ve terbiyesiz, kültürsüz.

t. 1616, 1886, 1973

[7]

tupaslıḳ: Kabalık.

t. 1590

t.+ ı (tupaslığı) ġına idĕ 1866

[2]

turġay: Tarla serçesi, toygar.

t. 545

t.+ nıñ 10

[2]

turı: Direkt, doğrudan doğruya, doğruca.

t. 57, 104, 177, 192, 1054, 1078, 1375, 1410, 1441, 1808

t.+ nnan 955

turı kil -: 1. Karşılaşmak, denk gelmek, nasip olmak, kesişmek, tesadüf etmek.

t.- ĕrge tiyĕş 1115

t.- gende 493, 859, 1179

t.- medĕ 1156

t.- sĕn idĕ 1025

t.- üvlerĕ 487

2. Yararlı olmak.

t.- e idĕ 78

3. Fırsat çıkmak.

t.- gende 1626

4. Doğru gelmek.

t.- dĕ 1342

t.- e idĕ 1297

turı kitĕr -: Denk getirmek, ayarlamak.

t.- e almağanġa 877

t. -ĕp 645, 881

[25]

turıdan turı: Dosdoğru, dolanmadan, dolaştırmadan.

t. 237

[1]

turında: bk. **turısında**

t. 231, 874

[2]

turısında: Dair, hakkında, hususunda, üzere, ilişkili.

t. 981, 1036, 1902, 1916

t.+ dır 1613

t.+ ġı 168

[6]

tursayt -: Hindi kabartmak.

t.- ıp 1644

[1]

tutaş: Evlenmemiş yetişkin kız.

t. 32

[1]

tutır -: 1. Doldurmak, tamamlamak.

t.- alar idĕ 1083

t.- ġan 1859

t.- ġanday 09

t.- ıp 388

2. Göz doldurmak, ağlamak.

t.- ıbraḳ 104

tutırġan tavıḳ: Derisiyle eti arasına sütle dövülmüş yumurta doldurulup pişirilen tavuk.

t.+ nıñ 614

[6]

tutırıl -: Doldurulmak.

t.- ġan 1951

[1]

tutırma:

(yomırḳa) t.+ sın 628

[1]

tutıy: Papağan, tuti kuşu.

t. 581

[1]

tuv -: 1. Doğmak, dünyaya gelmek.

t.- ġan 476

t.- maġanday 638

2. Ortaya çıkmak, sonucu olmak.

t.- ġan 267, 912

[4]

tuy: 1. Düğün.

t.+ dan 284

t.+ ına 1577

2. Toy, eğlence.

t.+ larında 442

[3]

tuy -(I): 1. Doymak, iştahı bitmek.

t.- ġan idĕ 1624

t.- madı 576

2. Tatmin olmak, kafi gelmek.

t.- ġançı 534

[3]

tuy -(II): Duymak, hissetmek.

t.- a almıyça 120

[1]

tuydır -: Doyurmak, beslemek.

t.- ıp kilděk 915

t.- ırġa 1463

t.- ıym 1497

[3]

tuzan: Toz.

t. 372, 675, 696, 697, 1454

t.+ ın 69

t.+ nı 153

tuzan tuzdır -: Toz uçurtmak.

t.+ ın t.- ıp 924

t.+ nar t.- ġan 677

t.+ nar t.- ıp 672

[10]

tuzdır -:

(tuzanın) t.- ıp 924

(tuzannar) t.- ġan 677

(tuzannar) t.- ıp 672

[3]

tübe: 1. Ev gibi yapıların çatısı, tepesi.

t. 1763

2. Üst kısım, tepe.

t.+ sĕnde 428

[2]

tüben: Alt, aşağı, alttaki.

t. 1100, 1243

t.+ degĕ 210, 357, 1004

t.+ ge 1074

2. Avam.

t. 583

[7]

tübeteyçĕ: Fazla yüksek olmayan, fes benzeri süslü bir başlık çeşidini satan kişi, şapkacı.

t. 1240

[1]

tügĕl: 1. Değil.

t. 29, 48, 559, 788, 868, 919, 920, 1111, 1147, 1255, 1743, 1745, 1986

2. İsim ve ad-eylemin olumsuzunu yapar.

t. 1095, 1197, 1502, 1695, 1822, 1930, 1937

t. idĕ 75, 268, 467, 1190, 1559

(tikmege) t. 1017

[26]

tügerek: Çember, daire, yuvarlak.

t. 1689

[1]

tük -: Dökmek, akıtmak.

t.- üv(tügüv)830

[1]

tüle -: 1. Ödemek.

t.- gen 1918

t.- v 607

2. Borcunu vermek.

t.- genge 603

t.- p 921, 1923

t.- rge 608

t.- v 609

[7]

tület -: Ödetmek.

t.- ĕp 609

[1]

tüp: Küspe.

t. 1689

[1]

tür: 1. Evin veya odanın kapıya bakan köşesi (buraya genellikle şeref misafirleri oturtulur).

t.+ ĕne 1446

2. Bir şeyin en iç kısmı.

t.+ ge 740

[2]

tüşek: Döşek, yatak.

t. 1771

t.+ ĕne 1859

t.+ ke 1754

[3]

tüşem: Tavan.

t.+ ge 1491

[1]

tütel: Sebze veya çiçek dikmek için dar uzun veya yuvarlak toprak yığını, evlek, çiçek veya sebze tarhı.

t.+ lerĕ 200, 260

t.+ lerĕnĕñ 193

[3]

tüz -: Katlanmak, sabretmek, tahammül etmek, dayanmak.

t. 2005-2

t.- esĕñ 1735

[3]

tüzĕmsĕzlĕk: Sabırsızlık.

t. 170

tüzĕmsĕzlĕk bĕlen: Sabırsızlıkla, dört gözle.

t. 165, 383, 421, 431, 1115, 1209, 1582

[8]

U

ucım: Yeni büyüyüp başaklanan yeşil ekin, hasıl.

u.+ ġa 543

u.+ nı 546

[2]

uç: Avuç içi.

u. 1878

u.+ ı 1561, 1747

u.+ ına 651

[4]

uḳ: 1. Pek, çok.

u. 557, 1104, 1142, 1213

2. Ta.

u. 682, 685

3. Daha, en.

u. 694, 1667, 1734

4. Tam şu vakitte, hemen.

u. 184, 409, 548

[12]

uḳa: Sırma, zıh, şerit, yalancı sırma, pullar.

u. 42-2

[1]

uḳı -: 1. Yazılı bir metni yüksek sesle okumak.

u. 1658

u.- ġaç 760

u.- ġan bulıp 784

u.- p 13, 731, 1664

u.- p çıḳḳanġa 1563

u.- p çıḳtı 1563

u.- y 763, 1168-2

2. Dua okumak.

u.- p 1758, 2004

[13]

uḳıl -: Okunmak, okunmuş olmak.

u.- ġaç 1595

[1]

uḳıştır -: Okumak.

u.- a 1255

[1]

ul (I): Oğul, oğlan.

u.+ ı 77, 95, 478, 486, 489-2, 514, 701, 712, 1577

u.+ ım 109, 337, 339, 517, 692, 805, 1433

u.+ ıma 647

u.+ ımnı 679, 727

u.+ ın 519, 654, 656, 674, 694, 699, 796

u.+ ına 90, 104, 113, 803

u.+ ında 491

u.+ ınıñ 88, 96, 102, 340, 516, 675, 767, 863

u.+ ıñnan 771

u.+ ıñnı 626, 627, 785, 787, 794

[46]

ul (II): O (gösterme ve kişi zamiri).

u. 17, 19, 21, 23, 26, 35, 75, 77, 79, 82, 89, 102, 128, 129, 131, 132-2, 151, 157, 161, 162, 165, 167, 178, 181, 183, 193, 197, 237, 258, 263, 274, 289, 299, 303, 312, 325, 330, 368, 375, 415, 425, 429, 435, 439, 440, 443, 451, 456, 457, 458, 459, 462-2, 465, 466, 471, 475, 490, 491, 498, 501, 505, 507, 508, 509, 510, 514-2, 519, 521, 522, 525, 529, 534, 578, 587, 588, 604, 605, 615, 616, 618, 621, 622, 647, 651, 655, 660, 677, 683, 697, 700, 714, 720, 746, 811, 819, 855, 857, 860, 865, 873, 875, 876, 888, 906, 911, 927, 929, 931, 939, 943, 946, 963, 966, 968, 972-3, 980, 984, 990, 992, 997, 1003, 1008, 1011, 1034, 1040, 1045, 1046, 1047, 1050, 1053, 1057, 1059, 1062, 1063, 1065, 1067, 1069, 1073, 1076, 1089, 1094, 1101, 1102-2, 1105, 1112, 1114, 1149, 1158, 1173, 1175, 1178-2, 1183, 1185, 1191, 1193, 1197, 1202, 1209, 1212, 1214, 1235, 1258, 1270, 1273, 1274, 1275, 1287, 1288, 1302,

1305, 1308-2, 1310, 1315, 1320, 1327, 1345, 1348, 1355, 1363, 1365, 1375, 1385, 1405, 1448, 1458, 1480-2, 1488, 1519, 1539, 1560, 1561, 1563, 1571, 1576, 1577, 1581, 1582, 1593, 1594, 1595, 1596, 1603, 1609, 1621, 1623, 1633, 1640, 1645, 1654, 1707, 1726, 1729, 1730, 1768, 1799, 1808, 1829, 1865, 1917, 1935, 1936, 1944, 1949, 1951, 1967, 1993

u.+ mı 1274-2

[237]

ula -: Ulumak.

u.- p 510

[1]

un: On.

u. 468, 599, 713, 828, 955, 1151, 1192, 1254, 1256, 1588, 1795, 1807, 1992

u.+ ġa 96, 910

u. idĕ 55

u.+ nı 1249

[17]

unaltı: On altı.

u. 910

[1]

unbiş: On beş

u. 63, 935, 942, 970, 1198, 1290

u.+ nĕ 1950

[7]

uncidĕ: On yedi.

u. 437

[1]

unikĕ: On iki.

u. 468, 807

[2]

unlap: On kadar.

u. 1085

[1]

unöç: On üç.

u. 830

[1]

un mĕñlĕ: On bini olan.

u. 1110

[1]

unsigĕz: On sekiz.

u. 469

[1]

uñ: Sağ taraf.

u. 1025, 1362, 1819, 1974, 717

u.+ nan 42

[6]

uñay: Uygun.

u. 877

[1]

uñaylı: Uygun, yerli yerinde olan, gerekli.

u. 398

[1]

uñayraḳ: En kolay.

u. 1700

[1]

uñaysızla -: Rahatsız etmek.

u.- dı 927

[1]

uñaysızlan -: Çekinmek, rahatsız olmak, utanmak.

u.- ıp 216, 1532

[2]

uñaysızlandır -: Rahatsız etmek, rahatsızlandırmak.

u.- sa 1948

[1]

uñaysızlıḳ: 1. Zorluk, meşakkat.

u. 1836

u.+ nıñ 1540

u.+ tan 1052

2. Rahatsızlık, çekinme duygusu.

u. 21, 169, 1353

u.+ nı 164

[7]

uñġan: Çalışkan, becerikli, mahir, ehil.

u. 435, 450

[2]

uñġanlıḳ: Çalışkanlık, maharet.

u. 47, 1558

[2]

uñ: Sağ taraf.

u.+ lı 1562

[1]

ur -: Ekin biçmek.

u.- dı 469

u.- ġanda 465

u.- ıp 602

u.- ıp birĕr iděm 613

[4]

ur-ra: Hücum sırasında söylenen söz, "hurra".

u. 499

[1]

ura -: Kat kat sarmak, dolamak.

u.- p 558, 1835

[2]

uraḳ: Orak.

u. 465, 469

[2]

uraḳ östĕ: Hasat zamanı.

u. 601

[1]

ural -: Dolanmak.

u.- ıp 1816

[1]

uram: 1. Sokak, cadde, yol.

u. 696, 836, 1179

u.+ da 1059, 1125, 1151, 1397

u.+ ġa 652, 658

u.+ ıñda 698

u.+ nan 1147

u.+ nı 711, 1858, 1982

u.+ nıñ 1591

2. Binaların dışı, dışarısı, açık hava.

u.+ ġa 928

[16]

urın: 1. Yer, mevki.

u. 877

u.+ da 146, 359, 1072, 1076, 1169, 1348

u.+ ġa 404, 829, 1359-2

u.+ ına 1461

u.+ ında 292, 1234, 1559

u.+ ınnan 38, 69, 117, 172, 189, 255, 367, 505, 507, 1233, 1262, 1385, 1486

u.+ nan 404, 627, 829

u.+ narda 546

u.+ narġa 1311, 1901

u.+ narına 1755

u.+ narında 52

u.+ narınnan 98, 1262, 1403

u.+ narnı 19

u.+ nı 628

2. Herhangi bir şey yapmak için belirlenen alan.

u.+ ı 827, 1436

u.+ narġa 398

u.+ narın 482

3. Gezilen, ayakla basılan taban.

u. 1232, 1990

4. Sebep, esas.

u. 1480

u.+ ına 39

5. Yatak, döşek.

u.+ ı 1610

6. Durum, konum.

u. 770, 772, 777, 884

u.+ da 1167

u.+ ın 485, 835

u.+ ına 507, 782

7. Vücudun bölümlerinden herhangi bir yeri.

u.+ narınıñ 226

urını kil -: Yeri gelmek, zamanı gelmek.

u.- gende 435

(kilĕr) u. 563

[62]

urındıḳ: Sandalye.

u.+ ḳa 1530

[1]

urınlı-urınsız: Yerli yersiz, olur olmadık.

u. 163

urınsız: Yersiz, kalacak bir yeri olmayan.

u. 1303

[2]

urla -: Çalmak, soymak, aşırmak.

u.- ġan 1048

u.- rġa 1050

u.- rlıḳ 1051

[3]

urman: Orman.

u. 128, 270, 273, 387, 388, 391, 399, 613, 682

u.+ ı 121, 125

u.+ ına 136

u.+ ınıñ 119

u.+ nı 145

u.+ nıñ 382, 385, 386, 397

[18]

urnaş -: 1. İşe girmek.

u.- tır 612

2. Tesir etmek, iz bırakmak.

u.- ḳannar idĕ 1564

[2]

urnaştır -: Birine bir yer bulmak, yerleştirmek, dizmek.

u.- dı 1349

[1]

urta: Orta.

u. 270, 1889

u.+ ġa 689, 1933

u.+ ları 53

u.+ larında 176

u.+ sına 1135

u.+ sında 1070, 1081

u.+ sındağı 1222

[10]

urtaça: Orta, ortaca.

u. 1328

[1]

usallıḳ: Merhametsizlik, kötülük, yaramazlık.

u.+ nı 395

[2]

ut: 1. Ateş.

u. 891, 902, 1648

u.+ ı 388

u.+ ın 396

u.+ ḳa 856

u.+ lar 291, 397, 860

u.+ nıñ 438

2. Işık.

u.+ ların 1839

[11]

utın: Odun.

u. 821

u.+ narı 585

[2]

utır -: 1. Oturmak.

u.- a 663, 1974-2

u.- a idĕ 1241

u.- dı 473, 1520

u.- dıñ 1977

u.- ġan 307, 1053, 1234, 1243, 1864, 1885, 1887, 1889, 1943

u.- ıp 66, 117, 163, 695, 798, 924, 1074, 1117, 1347, 1447, 1452, 1530, 1715, 1859, 1874

u.- ıp toralar idĕ 1864

u.- ır 1071

u.- uv 1355

2. Durmak, mevcut olmak.

u.- ıp torġan 572

3. Saplanmak, batmak.

u.- ġan 926

4. Oturmak, yüreğe oturmak.

u.- uvı 333

(sabaḳḳa) u.- ġan 845

(ġazaplanıp) u.- uvın 781

[39]

utırış -: Hep beraber oturmak.

u.- a 1471, 1901

u.- ḳan 1222

[3]

utırt -: 1. Çiçek dikmek.

u.- ḳan 193, 199

u.- tı 441

2. Oturtmak.

u.- ıp 102

3. Oturtmak, gönle oturtmak.

u.- ḳan idĕ 1238

[5]

utırtıl -: Yerleştirilmek.

u.- ġan 1690

[1]

utız: Otuz.

u. 1316

u.+ ġa 1925

[2]

utızlap: Otuz kadar.

u. 1863

[1]

uv -: Ovmak.

u.- a 1775-2

[2]

uvıl -: Yoğurulmak.

u.- maġan 1726

[1]

uy: Düşünce, fikir, niyet.

u. 1729

u.+ ġa 120

u.+ ı 384, 391, 1161

u. ın 701

u.+ ınnan 945

u.+ lar 658

u.+ larġa 874

u.+ larnıñ 588

uyġa ḳal -: Düşünceye dalmak.

u.- dı 944

[11]

uyan -: Uyanmak.

u.- ıp kittě 1087

u.- ġan 1775

u.- ıp kitkendey 1800

u.- ırġa 102

[4]

uyat -: Birisinin uykusunu bölmek, uyandırmak.

u.- a almasalar 101

u.- ıp 1090

u.- ırġa 1773

u.- tı 16, 673, 945

[6]

uyav: Uyuklamayan, uyanık, uykusuz.

u. 1381

u. ikenlěğěn 1771

[1]

uyın: 1. Oyun.

u. 1932, 1935, 1945, 1948, 1969

u.+ ı 1038, 1065, 1108, 1940

u.+ ın 1063, 1065

u.+ ında 1044

u.+ nan 1932

u.+ narda 1048

u.+ narnı 1930

u.+ nı 1963

u.+ nıñ 1936

2. Kâğıt oyunu.

u.+ ı 576

[18]

uyınçıḳ: Oyuncak.

u. 1865

[1]

uyla -: 1. Düşünmek, fikretmek.

u.- dı 1309

u.- ġan idě 1617

u.- ġan iděm 1668

u.- ġanda 1189, 1743

u.- mıy 984, 991

u.- mıy da idě 1164

u.- mıy idě 1373

u.- mıyça 1046, 1241

u.- p 19, 36, 100, 229, 231, 285, 680, 712, 894, 1066, 1192, 1628, 1650

u.- p u.- p t.- am 1455-2

u.- p torġaç 1849

u.- p torġanda 261

u.- rlıḳ idĕ 41

u.- sa 587, 1215

u.- y 374, 413, 592-2, 701, 1000, 1001, 1002, 1202-2, 1234-2

u.- y almadı 498

u.- y idĕ 1064

u.- ybız 778

u.- ym 1324

2. Fikir yürütmek.

u.- ġan iděm 1273

3. Niyet etmek.

u.- p 1044

4. Endişelenmek.

u.- ġan 1279

[50]

uylan -: Derin düşüncelere dalmak, efkârlanmak.

u.- ġan 67

u.- ıp 260, 1068, 1299, 1383

u.- ıp çıġa idĕ 587

u.- ıp torġanda 1463, 1549

u.- ırġa 982

[9]

uylı: Endişeli, kaygılı.

u. 1874

[1]

uymaḳlandır -: Çukurlaştırmak, içine doğru batırmak.

u.- ıp 1718

[1]

uyna -: 1. Oynamak.

u.- mıylar 1961

u.- p 307, 579

u.- rġa 1715

u.- vı 30

u.- y 1931

2. Göz oynatmak, göz gezdirmek.

u.- p 202

3. Amaçsız olarak eliyle bir şeyler kurcalayıp oynamak.

u.- p 1383

u.- y 241-2, 1670-2, 1712, 1724-2

4. Birisiyle oynamak, alay etmek.

u.- y 1159

5. Kımıldamak.

u.- vı 216, 226

[18]

uynat -: Hareket ettirmek, oynatmak.

u.- a 270-2

u.- ḳan 208

[3]

uynavçı: Oyuncu.

u.+ lardan 1967

[1]

uz -: 1. Geçmek, geride bırakmak, aşmak.

u.- ıp 390

2. Bir yerden geçmek.

u.- ıp 740

[2]

uzdır -: Vakti veya ömrü geçirmek, yaşamak.

u.- uv 1303

[1]

Ü

üç:

üç itkendey: Beklenmedik bir anda öç alırcasına.

ü. 896

[1]

üçĕkle -: Tahrik etmek, fişteklemek, alay etmek.

ü.- gen 1542

[1]

ügĕtle -: Öğüt vermek, öğütlemek, nasihat etmek.

ü.- p aldı(ügĕtlip aldı)1663

ü.- y idĕ(ügĕtliy idĕ)493

[2]

ük: bk. **uķ**

ü. 296, 701, 812, 906, 1058, 1181, 1318, 1379, 1624, 1631, 1646, 1763, 1806, 1900, 1958, 1968

[16]

ükçe: 1. Topuk.

ü.+ lerĕn 173, 1824

ü.+ lerĕnĕñ 1842

ü.+ sĕn 156

2. Ayakkabı ökçesi.

ü.+ lerĕ 1822

ü.+ lerĕne 1828

ü.+ lerĕnĕñ 1823

[7]

ükĕn -: Pişman olmak, nadim olmak.

ü.- me 1651

[1]

üksĕ -: Hıçkırmak, hıçkırarak ağlamak.

ü.- p 953-2

[2]

ül -: Ölmek, vefat etmek, helak olmak.

ü.- dĕ 972

ül.- em 2000-2

ü.- ĕp bĕtken 427

ü.- geç 655

ü.- gennen 599

ü.- memĕn 1023, 1024

ü.- se 782

ü.- üvĕn 374

[10]

ülçevsĕz: Ölçüsüz, pek çok, aşırı.

ü. 449

[1]

ülen: Ot.

ü.+ ner 283

[1]

ülĕk: Ölü, ölmüş.

ü.+ ler 84

[1]

ülĕm: Ölüm, ölme.

ü. 408, 409, 528

[3]

ülüv: Ölüm, ölme.

ü.+ lerĕ 442

[1]

üp -: Öpmek.

ü.- e(übe)129-2, 139-2, 219, 511

ü.- ĕp(übĕp) 102, 340, 348

ü.- ĕp aldı(übĕp aldı)1727

ü.- erge(überge)210, 304

ü.- ken(übken)1819

ü.- tĕ 157

ü.- üvĕn(übüvĕn)158

[15]

üpke: 1. Ciğer.

ü.+ leréne 697

2. Öfke, nefret.

ü. 268, 455, 456-2

ü.+ nĕ 457

ü.+ sĕnnen 751

[7]

üpkele -: Birisine veya bir şeye kızmak.

ü.- gen 1022, 1453, 1733

ü.- mesĕnner 1252

ü.- vĕne 1625

[5]

ürdek: Ördek.

ü.+ ler 660

[1]

ürĕl -: Örülmek, bağlanmak.

ü.- gen 137, 1757

[2]

üretnik: ?

ü.+ nĕñ 1274

[1]

ürnek:

ürnek bul -: Örnek, olmak.

ü.- ırlıḳ 996

[1]

üs -: 1. Büyükmek, boy atmak, yetişmek.

ü.- ken 41, 1152,

2. Gelişmek.

ü.- e 1189

ü.- ken 1830

[4]

üt -(I): 1. Geçmek.

ü.- e 942

ü.- ĕgĕz 1409, 1431

ü.- ĕp 160, 404, 659-2, 1416, 1615, 1989

ü.- ken 505, 1147

ü.- kende 392

ü.- kençĕ 675

ü.- üvçĕlerněñ 1150

ü.- üvĕ 168

ü.- üvlerĕ 396

2. Zaman geçmek, sürmek.

ü.- e torġan 1797

ü.- e 878

ü.- medĕ 387, 1509

ü.- se 437

ü.- tĕ 879, 1212-2, 1266, 1371

3. Bir şeyle karşılaşmak, duçar olmak.

ü.- tĕ 505

[28]

üt -(II): İyi kesmek, keskin olmak.

ü.- mes 1270

[1]

üte -: İfa etmek, uygulamak, gerçekleştirmek, yerine getirmek, yapmak, başarmak.

ü.- y(ütiy)812-2

[2]

ütĕn -: Rica etmek, istekte bulunmak.

ü.- děler 1366, 1944

ü.- e 289

ü.- ĕp ḳalabız 1567

ü.- üvlerĕ 219

[5]

ütěněç: Rica, dilek.

ü. 196

ü.+ ĕn 197

[2]

ütĕr -: Öldürmek, cana kıymak, yok etmek.

ü.- megĕz 2000

ü.- miyçe 275

[2]

ütken: Geçmiş, mazi.

ü. 31, 110, 555, 1282-2

[5]

ütker -: 1. Çizmek, belirlemek, ayırmak.

ü.- ĕp 16

2. Yaşamak.

ü.- ĕp 471

3. Zaman geçirmek.

ü.- ĕp 71

ü.- ĕrge 78

ü.- üvĕ 909

ü.- üv 1939

ü.- üvĕne 1376

(küzĕnnen) ü.- ĕp 90

[8]

ütkĕn: 1. Keskin.

ü. 1551

2. İyi, zeki.

ü. 1327

3. Göz için keskinlik.

ü. 179, 328, 748, 757

4. Hareket için keskinlik.

ü. 444

[7]

ütüklen -: Ütülenmek.

ü.- gen 1816

[1]

üz: 1. Kendisine ait, kendininki.

ü. 30, 90, 323, 237, 599, 600, 603, 657, 658, 838, 840, 845, 934, 1229, 1373, 1382, 1461, 1697, 1751, 1883, 1876, 1886

2. Kendi.

ü. 916, 944, 998, 1106, 1154, 1383, 1450

ü.+ ĕ 03, 58, 84, 91, 114, 142, 191, 215, 224, 240, 263, 272, 277, 308, 315, 323, 326, 456, 459, 468, 599, 601, 602, 606, 680, 684-2, 729, 752, 812, 842, 855, 856, 873, 876, 963, 994, 1102, 1135, 1287, 1291, 1335, 1358, 1368, 1370, 1512, 1642, 1649, 1669, 1782, 1839, 1877, 1990

ü.+ ĕbĕz 727, 1382

ü.+ ĕbĕzge 1397, 1891

ü.+ ĕgĕzde 1935

ü.+ ĕgĕzně 619

ü.+ ĕgĕzněñ 1476

ü.+ ĕm 793, 886, 1742, 1908

ü.+ ĕmněñ 728

ü.+ ĕn 19, 36, 224, 231, 258, 318, 320, 332, 362, 376, 461, 462, 490, 655, 855, 860, 962, 980, 985, 994, 1046, 1153, 1158, 1171, 1193, 1383, 1585, 1631

ü.+ ěñ 770, 1231, 1671

ü.+ ěnde 330, 459, 1721

ü.+ ěne 58, 87, 680, 797, 944, 1187, 1190, 1192, 1310, 1450, 1493, 1589, 1612, 1716, 1794, 1816

ü.+ ěñe 1700

ü.+ ěněñ 06, 12, 15, 17, 21, 37, 48, 62, 261, 302, 325, 853, 876, 992, 1000, 1001, 1057, 1058, 1065, 1182, 1184, 1192, 1207, 1581, 1838, 1991

ü.+ ěnnen 91, 122, 315, 450, 824, 979, 992, 1100, 1358

ü.+ ěñnen 790

ü.+ lerě 466, 551, 744, 1159

ü.+ lerěn 1101

ü.+ lerěnde 1936

ü.+ leréne 342, 393, 572, 866

3. Kendisine has.

ü.+ ěne 81

4. Öz, asıl, üvey olmayan.

ü. 1427

5. İç, birlikte olma durumu.

ü.+ ěbězde 920

üz başına: Kendi başına.

ü. 905

üzěñnen çıḳ -: Kendini kaybetmek.

ü.- ıp(çıġıp) 1528

[196]

üzara: Kendi aralarında, içlerinde, karşılıklı.

ü. 743, 745, 1901, 1909

ü.+ da 1163

[5]

üzěnçe: Kendince, kendi düşüncesine göre, kendi bildiği gibi.

ü. 841, 982

[2]

üzger -: Bir hâlden başka bir hâle geçmek, değişmek, başkalaşmak, dönüşmek.

ü.- megensěñ 212

[1]

üzgerěş: Değişim, yenilik, ilerleme, gelişme.

ü. 162

[1]

üzgert -: Değiştirmek.

ü.- ken idě 334

[1]

üzlěk: Vasıf, hassa, karakter.

ü.+ ěnnen(üzlěgěnnen)752

ü.+ ěşen(üzlěgěşen)889

[2]

üzsüzlělen -: Dediğini yapmak, inatlaşmak.

ü.- ěp 884

[1]

V

vafat: *Ar.*

vafat bul-: Ölmek, vefat etmek, mevta olmak.

v. 730

[1]

vagon: *Rus.* Vagon.

v. 1082

v.+ narı 1350

v.+ ġa 1347

[3]

vaḳ-vaḳ: Yavaş yavaş.

v. 198

[1]

vaḳ-töyek: Ufak tefek.

v. 1375

[1]

vaḳıt: *Ar.* 1. Vakit, zaman.

v. 85, 877, 1709, 1753, 1779

v.+ ı 89, 1304

v.+ ın 70, 881, 1376, 1939

v.+ ında 547, 825, 1208, 1290

v. iken 1776

v.+ larda 457, 460, 586, 874, 1003, 1104

v.+ ları 1036

v.+ larında 846

v.+ nıñ 76

v.+ ta 460, 544, 607, 636, 681, 685, 768, 837, 1034, 1059, 1094, 1200, 1931

2. Devir, çağ.

v.+ larda 875

3. Süre.

v. 18, 34, 484

v.+ ḳa 190

v.+ ta 1448

4. An, esna, sıra.

v. 1073

v.+ ta 249

v.+ ta 938, 1353

v.+ tağı 914

vaḳıtı vaḳıtı bĕlen: Bazen, zaman zaman.

v. 326

[50]

vaḳıtlı: Vakitlice, gecikmeden, zamanında.

v. 398

[1]

vaḳıyġa: *Ar.* Olay, vaka, durum.

v.+ lar 33

v.+ larnıñ 402, 1296

v.+ ne 423

v.+ nı 222, 1130, 1993

v.+ nıñ 251

[7]

vaḳıyġan: Gerçekten de.

v.+ da 319

[1]

vaḳlan -: Önemsiz şeylere kıymet vermek.

v.- mıy 76

v.- uvçılarnı 76

[2]

vallahi eglem: *Ar.* "En iyisini Allah bilir."

v. 628

[1]

vas çto li tam spraşivayut: *Rus.* "Sizi arıyorlar."

v. 1420

[1]

vat -: Parçalamak, kırmak, bozmak.

v.- tı 1631

(baş) v.- sa 588

[2]

vatanperver: *Ar. + Far.* Yurtsever.

v. 71

[1]

vatıl -: Parçalanmak, kırılmak, dağılmak.

v.- a torġan 1341

[1]

vaziyfa: *Ar.* Vazife, görev, iş.

v.+ sına 620

[1]

ve: *Ar.* Ve.

v. 13, 35, 50, 293, 328, 359, 1067

[7]

veġaleykĕmesselam: *Ar.* Ve aleykümselam.

v. 757, 1409

[2]

veġaz: *Ar.* Öğüt, nasihat.

v. 1457, 1661

[2]

veġde: *Ar.*

veġde ḳıl -: Söz vermek.

v.- ġan idĕ 1767

[1]

veġdelĕ: Sözleşmeli.

v. 32

[1]

veksel: *Rus.* Senet.

v.+ ge 922

[1]

veḳar: *Ar.* Vakar, ağırbaşlılık.

v. 159

[1]

verşok: *Rus.* İnç.

v. 1927

[1]

vırajeniye: *Rus.* İfade.

v. 1867

[1]

vıstavka: *Rus.* Vitrin.

v.+ da 1807

v.+ ġa 1804

[2]

vıveska: *Rus.* Tabela.

v.+ ları 1168

[1]

vintovka: *Rus.* Tüfek.

v. idĕ 478

[1]

vizit: *Rus.* Resmî ziyaret.

v. 113, 138

[2]

vizitka: *Rus.* Resmî törenlerde giyilen siyah renkli kısa frak.

v.+ nı 1884

[1]

voyejer: *Rus.* Gezgin.

v.+ dan 1039

[1]

vöcüd: *Ar.* Vücut, varlık.

v.+ ĕ 275

v.+ ĕn 126

ya: Hey (*Alla, Hoday, İlahi, Rabbĕm* sözleriyle, şaşırma, yalvarma, yakınma hislerini bildirmek üzere ünlem).

y. 1757

[1]

yabaġay: Fakir, dilenci.

y. 584

[1]

yabıl -: Kapanmak.

y.- dı 1583

y.- ıp 1260, 1540

y.- uvġa 1374

y.- uvın 1581

[5]

yabış -: 1. Yapışmak.

y.- ıp 697

2. Denk gelmek, uygun olmak.

y.- mıy torġan 215

[2]

yadkyar: *Far.* Yadigâr, anı, hatıra.

y. 419

[1]

yadre: *Rus.* Top güllesi.

y. 145

[1]

yafraḳ: Yaprak.

y.+ ı 1946, 1956

y.+ ḳa 429

y.+ nıñ 429

[4]

yağımlı: Sevimli, güzel, gönül okşayıcı, hoş.

y. 1435

[1]

yağın -: Boyanmak, süslenmek, makyaj yapmak.

y.- ıp 1819

[1]

yağniy: *Ar.* Yani, demek ki.

y. 616, 619, 621, 636, 789, 918, 1253, 1255, 1310, 1376, 1438, 1619-2

[13]

yaḫşı: 1. İyi, güzel, olumlu.

y. 37, 49, 96, 109, 574, 806, 877, 1167, 1297, 1304, 1305, 1310, 1376, 1502, 1713, 1967

y.+ ġa 743

2. Tecrübeli, usta.

y. 1627

3. Yeteri kadar.

y. 623, 1104

4. Olumlu yanıt olarak: “evet”, “olur”.

y. 639

[21]

yaḫşılan -: Güzelleşmek, iyileşmek, iyiye gitmek.

y.- ġanġa 1305

[1]

yaḫşılap: 1. Güzelce, gereğince, titizce.

y. 1247

2. İyice.

y. 1968

3. Rahat rahat.

y. 1105

[3]

yaḫşılıḳ: İyilik, iyi olmak, güzellik, hoş olma.

y. 274

y.+ ıñnı 1726

y. 841

[3]

yaḫşır -: İyileşmek, düzelmek.

y.- a 446

[1]

yaḫşıraḳ: Daha iyi.

y. 1781

yaḫşıraḳ bul -: Daha iyi olmak.

y.- ır idĕ 634

[2]

yaḳ: 1. Yön.

y.+ ḳa 1975

2. Yer.

y.+ ınnan 734

3. Taraf, yan.

y. 1823

y.+ ıñ 788

y.+ ına 238

y.+ ında 1592

y.+ ḳaraḳ 68

y.+ ların 591

y.+ tan 387, 898-2, 1898, 1899, 1948-2

4. Sağ veya sol taraf.

y. 1362

y.+ ḳa 678

5. Görüş, düşünce.

y.+ ın 891, 1444

y.+ tanraḳ 880

6. Bir meselenin tek bir görünüşü, bir bakımdan ele alınışı.

y.+ ına 309

yaḳ-yaḳına: Sağına soluna.

y. 1390, 1432, 1468, 1878

[25]

yaḳ -: 1. Yakmak.

y.- arġa 585

y.- ıp 1648

[2]

yaḳ -: Sürmek, krem vb. sürmek.

y.- ına 1887-2

y.- ıp 1783

[3]

yaḳa: Yaka, elbise yakası.

y.+ nıñ 1813

[1]

yaḳalı: Yaka takılmış, yaka açılmış (elbise).

y. 924, 1812

[2]

yaḳın: 1. Yakın, yakındaki, yandaki.

y.+ nan 386

2. Dost, yakın.

y. 274, 1207, 1223

y. idĕ 29

3. Yaklaşık.

y. 1925

yaḳın da kilme -: Dinlemek bile istememek, razı olmamak.

y.-y(kilmiy) idĕ 1062

y.-yler(kilmiyler) idĕ 1796, 1837

[9]

yaḳınay -: Yaklaşmak, yakınlaşmak.

y.- ġan 591

[1]

yaḳınlaş -: 1. Yaklaşmak.

y.- a 596, 1073

y.- ası 149, 150

y.- ḳan 149, 596

y.- ḳannan 150

2. Zamanı yaklaşmak.

y.- ḳan 242, 244

y.- tı 1205

[10]

yaḳınlıḳ: 1. Yakınlık, yakın mesafe.

y.+ ı(yaḳınlığı)383

2. Yakınlık, birbirine benzerlik.

y. 964

[2]

yaḳla -: ... fikrinde olmak.

y.- y idĕ(yaḳlıy idĕ)891

[1]

yaḳtı: Işıklı, aydınlık.

y. 462, 471, 725, 1200

[4]

yaḳtılıḳ: Güzellik ve mutluluk.

y. 1665

[1]

yaḳtırtıl -: Işıklandırılmak, aydınlatılmak.

y.- ġan 662

[1]

yal:

yal it -: Dinlenmek, istirahat etmek, soluklanmak, nefeslenmek.

y.- erge 485

[1]

yal: Yele.

y. 959

y.+ ın 949

[2]

yala -: Eritip yok etmek.

y.- p 439

[1]

yalanayaḳ: Yalın ayak.

y. 1151

y.+ ḳa 1386

[2]

yalçı: Irgat, hizmetçi.

y. idĕ 856

[1]

yalġış: Yanlış, hatalı.

y. 1808

[1]

yalġız: Yalnız, tek.

y. 28, 273, 428, 1972

yalġız başı: Yalnız başına, tek başına.

y. 1074

[5]

yalġızlıḳ: Yalnızlık.

y. 257

[1]

yalġızsın -: Yalnızlaşmak.

y.- ıp 255

[1]

yalın -: Yalvarmak, yakarmak.

y.- a 1845

y.- maḳçı bula idĕ 129

[2]

yalındır -: Yalvartmak, çabuk razı olmamak.

y.- am 1643

y.- maḳçı bulġanday 1613

y.- maḳçı bulıp 1670, 1689

[4]

yalla -: Kiralamak, tutmak.

y.- y(yallıy)1844

[1]

yalt:

yalt-yolt: Parlak, ışıltılı.

y. 1793

yalt yolt it -: Parlamak, ışıldamak.

y.- ĕp 226

[2]

yaltıra -: Parlamak, ışıldamak, ışık saçmak.

y.- p 106, 118, 168

y.- p torġan 738

[5]

yaltırat -: Parlatmak.

y.- a 1749-2

[2]

yaltıravıḳlı: Parlak.

y. 241

[1]

yalvar -: Yalvarmak, yakarmak.

y.- a 780

y.- dı 775

y.- ıp toruvçı 345

y.- uvlar 302

[4]

yaman: Kötü, faydasız, yaramaz.

y. 1100-2

[2]

yamanla -: Hor görmek, kötülemek.

y.- p ḳına yöriysĕz iken 1443

[1]

yamavlı: Yamalı.

y. 699, 705, 718

[3]

yan: Yan, taraf.

y.+ ına 732, 755, 800, 949, 1758, 1874

y.+ ında 200, 260, 490-2, 705

y.+ ındağı 945, 1082, 1470

[14]

yan -: 1. Yanmak, tutuşmak.

y.- a 176

y.- a torġan 1606

y.- ġan 480

y.- ıp 535

2. Çok üzülmek.

y.- dı 892

y.- ġan 526

3. Sevmek.

y.- ġan 349

yanıp tor-: Yüzünden sağlık fışkırmak.

y.- ıp torġan 448

[8]

yana -: Bilemek, kılağılamak.

y.- ġan 1592

[1]

yandır -: Yakmak, yok etmek.

y.- ıp 291

[1]

yaña: Yeni.

y. 39, 49, 169, 480, 481, 962, 1145-2, 1167, 1324, 1410, 1740, 1870, 1932, 1935, 1992

y.+ larġa 482

(ör) yaña 41

[18]

yañadan: Yeniden, tekrar, bir kez daha.

y. 714, 784, 1097, 1270, 1320, 1448, 1681, 1686, 1717

[9]

yañadan-yaña: bk. **yaña**

y. 26, 234, 440, 472

[4]

yañaķ: Yanak.

y. 859

y.+ lar 53

[2]

yañar -: Yenilenmek.

y.- ıp 1145

[1]

yañġır: Yağmur.

y.+ ı 495

y.+ lar 547

y.+ nıñ 423

[3]

yañġıra -: Yankılanmak, çınlamak.

y.- p 365, 1569, 1592

[3]

yañġırat -: Etrafı yankılatmak, çınlatmak.

y.- ıp ciberdĕ 1462

y.- ķan 499

[2]

yañlış -: Yanlış yapmak, hata etmek, yanılmak.

y.- ķanġa 1352

[1]

yap -: Kapatmak, üstünü kaplamak, örtmek.

y.- a(yaba)1530-2

y.- ıp(yabıp)1518

y.- ķan 658

y.- maķçı bulġanda 1407

[5]

yapıl -: Kapatılmak, üstü kaplanmak.

y.- ġan(yabılġan)162

[1]

yar -: Yol açmak.

y.- ıp 278

[1]

yara -: 1. Yaramak, faydalı olmak, bir iş başarabilmek.

y.- madı 556

y.- maġaç 928

y.- mıy 728, 863, 866, 868, 936, 946

y.- mıym 793

2. Geleneğe, ahlaka uygun olmak, tasvip edilmiş olmak.

y.- maġanlığın 929

3. Doğru olmak, uygun olmak.

y.- maġanmını 1667

y.- y 801

[12]

yarabb: “Ya Rab.”

Y.+ ım 1133

[1]

yaraḳ: bk. **kirek-yaraḳ**

y.+ nı 1338

[1]

yaraḳlı: Uygun, yarar.

y.+ mı 761

[1]

yarar: bk. **yarıy**

y. idĕ 692

[1]

yarat -: Sevmek.

y.- a 435, 1930

y.- a idĕ 869

y.- a torġan 1330

y.- mıy idĕ 76

y.- sa 982, 1169

y.- tı 871

[8]

yaratuçan: Yaratıcı, bir şeyle ilgilenen ve ortaya bir şeyler koyan, var eden.

y. 1329

[1]

yardem: Yardım.

y. 426, 1038

y.+ ĕne 459

y.+ ge 460, 506

yardem it -: Yardım etmek.

y. ittĕ 490

[6]

yardemçĕ: Yardımcı, yardım eden kimse.

y.+ ñ 339

[1]

yardemsĕz: Yardıma muhtaç.

y. 429, 808

[2]

yardır -: Yardırmak, kestirmek.

y.- ıp 821

[1]

yarıḳ: Az açık, aralık.

y.+ ında(yarığında)1760

[1]

yarım: 1. Buçuk.

y. 956

2. Yarım, yarı.

y. 1892-2, 1950

[4]

yarıy: “Peki, tamam, olur, oldu, olabilir”.

y. 922, 955-2, 960-2, 1282, 1588, 1849

yarıy indĕ: Gönülsüzce kabul ifade eder.

y. 785, 1397, 1891

yarıysı: Yeterince, orta miktarda.

y. 1316

[12]

yarlı: Yoksul, fakir.

y. 548, 550, 552, 584

[4]

yartı: Yarım, yarı.

y. 582, 877, 1591, 1804, 1838, 1988

[6]

yartışar: Yarımşar.

y. 645

[1]

yasa -: 1. Yapmak, oluşturmak, meydana getirmek.

y. 667, 669, 671

y.- ġaç 1190

y.- ġan 468, 1187

y.- ġanda 1291

y.- mıyça 1191

y.- p 1161, 1188, 1195, 1214, 1611, 1819

y.- rġa 1192, 1201

y.- v 1193

2. Hazırlamak.

y.- p 85, 103, 399

3. Atmak, adım atmak.

y.- p 173

[21]

yasal -: 1. Yapılmak.

y.- ġan 204, 1286

y.- ıp 1418

2. Hazırlanmak.

y.- ġan 1707

[4]

yasalma: Yapma, suni.

y. 153

[1]

yasan -: Bezenmek, süslenmek.

y.- dı 39

y.- uv 1811

[2]

yasat -: Yaptırmak, kurmak.

y.- tı 440

[1]

yasmıķ: Mercimek.

y. 546

[1]

yat -: 1. Yatmak, dinlenmek veya uyumak üzere uzanmak.

y.- a torġaç 1771

y.- ıp 1758

y.- ķaç 1766

y.- ķan 24, 519

y.- ķan idĕ 1768

y.- ķanda 1383

y.- massıñ 1612

y.- tı 1754

y.- tım 1757

2. Yayılmak, uzanmak.

y.- armın 1461

y.- ıp 516, 1828

3. Bulunmak, durmak, var olmak.

y.- alar idĕ 281

y.- ķan 681, 1807

4. Yaşamak.

y.- a 583

5. Yardımcı fiil.

avnap y.- ķan 501

kötĕp y.- mıy idĕ 993

[19]

yat: Yabancı, el, tanıdık olmayan.

y. 299

[1]

yatsın -: Çekinmek.

y.- ıp 1863

[1]

yav -: Yağmak.
y.- ıp toruvı 423
[1]
yavız: Acımasız, merhametsiz.
y. 438
[1]
yavlıḳ: 1. Baş örtüsü, eşarp.
y.+ ınıñ(yavlıġınıñ)1401
2. Mendil.
y. 1938
y.+ ı(yavlığı) 317, 1389
y.+ ın(yavlığın)369
[5]
yaz: Bahar, ilkbahar.
y. 07, 546, 549
y.+ da 88
y. idĕ 437
y.+ lar 155
y.+ nıñ 05
[7]
yaz -: 1. Yazmak.
y.- amını 1645
y.- ġan 892
y.- ıp 637
y.- uv 871
2. Yazmak, yazma bilmek.
y.- a 762, 801
3. *Hoday* ve *Alla* sözleriyle birlikte takdir etmek, yazgısı olmak.
y.- ġan 805
4. Yardımcı fiil.
ḳıçḳırıp cibere y.- dı 1643
eylene y.- ġan 1620
ḳaḳşata y.- sa 1579
buvıla y.- ıp 940
(yaza) başlarlar 1197
[12]
yazġı: Yaza ait, yaz günü olan.
y. 08, 15, 140, 480, 1405
[5]
yazıl -: Yazılmak.
y.- ġan 1220, 1237, 1575, 1894
[4]
yazış -: Birbirine mektup yazmak, mektuplaşmak.
y.- asıñ 1648
[1]
yazma: El yazısı.
y.+ nı 1255
[1]
yazmış: Yazgı, kader, alın yazısı.
y. 488
[1]
yazuv: 1. Yazı.
y.+ lar 1220
2. Yazılı kâğıt, metin.
y. 634
y.+ nı 726, 727
[4]
yazuv-sızuv: Yazıp çizme, okuma yazma.
y.+ ġa 470, 623
y.+ arġa - s.+ arġa 1168
[3]
ye I: 1. Bir işe veya harekete çağrı "haydi".
y. 1657, 1673

2. Bir durumdan memnuniyetsizliği sorarken “peki”.

y. 1855

3. Sohbetteki soruya, onay isteğine cevap olarak “iyi mi, tamam mı”.

y. 1662

y.+ mĕ 1688

[5]

ye II: 1. Ya, veya.

y. 994

2. Yoksa.

y. 1021, 1030

[3]

yeki: Ya da, veya.

y. 431, 1150, 1179, 1598

[4]

yem: Güzellik, güzel his, tat, kâm, yaşama sevinci.

y. 11, 1919

y.+ ĕ 1507

[3]

yemsĕz: Çirkin, kötü görünüşlü.

y. 1220, 1669

[2]

yene: Yine, tekrar, yeniden.

y. 1633, 1836, 1872, 1963, 1975

[5]

yeneşe: Yan yana, yanında dizili, yakın, komşu.

y. 156

yeneşe tor -: Saf saf dizilmek.

y.- ġan 1911

[2]

yerminke: Panayır, fuar.

y. 846

y.+ ge 91

[2]

yestü: Yatsı namazı.

y.+ ge 1749

[1]

yeş (I): Ergen olmayan, çocuk yaştaki, genç.

y. 26, 40, 70, 100, 101, 132, 136, 216, 229, 412, 492, 556, 690, 705, 766, 807, 1819

2. Tecrübesiz, toy.

y.+ ĕ 485

3. Genç, taze, yeni.

y. 342

4. Yeni evlenmiş delikanlı veya kız.

y. 1222

[20]

yeş (II): Ömrün bir yılı, yaş.

y.+ ĕnde 468, 469-3, 470

y.+ ke 1151

[6]

yeş (III): Gözyaşı.

y. 266, 315, 868

y.+ ĕne 804

y.+ ler 931

y.+ lerĕ 369, 377

y.+ lerge 348

yeşe töyĕl -: Gözyaşına boğulmak.

y.+ ĕne t.- e t.- e 779

y.+ ĕne t.- ĕp 347, 806

(ķanlı) y.+ ler 818

(küz) y.+ lerĕ 700

[13]

yeşçik: Kutu, kasa.

y. 835

y.+ larnı 829

[2]

yeşe -: Yaşamak, ömür sürmek.

y.- dĕ 1621

y.- vleréne 285

y.- y idĕ(yeşiy idĕ)87, 1327

[4]

yeşev: Yaşama, hayat.

y. 87

[1]

yeşĕl: Yeşil.

y. 118, 559, 1834

yeşĕl tavış: Acı ses, bağırış.

y. 1965

[4]

yeşĕn: Şimşek.

y. 33, 168, 411, 505

yeşĕn taşı şikĕllĕ: Şimşek gibi hızlı.

y. 888

[5]

yeşĕr -: 1. Bir şeyi saklamak, gizlemek.

y.- ĕp 644, 1656

y.- gen 1452

y.- ik 1123, 1125-2, 1126

y.- miyçe 251

2. Sezdirmemek, belli etmemek.

y.- ĕp 315

[9]

yeşĕrĕn -: Gizlenmek, saklanmak.

y.- dĕ 242

y.- ĕp toralar idĕ 385

y.- ĕp torġan 457

[3]

yeşĕrĕn: Gizli, saklı.

y. 269, 455

[2]

yeşĕrtĕn: Sezdirmeden, gizlice.

y. 313, 315

[2]

yeşkĕlt: Açık yeşil, yeşilce.

y. 737

[1]

yeşkĕlt-sorı: Hâkî renk.

y. 39

[1]

yeşlĕ: Yaşlı, gözyaşı dolu.

y. 313, 342, 807, 938, 1659

[5]

yeşlĕk: Gençlik.

y. 54

[1]

yeşlĕk: Yaşındaki, …yaşında.

y. 807, 830

[2]

yeşüsmĕr: 12-16 yaşları arasında delikanlı veya genç kız.

y. 702

[1]

yetim: Yetim, öksüz.

y. 774

[1]

yĕfek: İpekli.
y. 1452
[1]
yĕgĕrmĕ: Yirmi.
y. 469-2, 849, 873, 907, 1006, 1581, 1589, 1949
y.+ nĕ 1949
[10]
yĕgĕrmĕ biş: Yirmi beş.
y. 1957
[1]
yĕgĕrmĕ biş mĕñ: Yirmi beş bin.
y. 1110
[1]
yĕgĕt: 1. Delikanlı, genç erkek.
y. 702, 731, 1894, 1956
y. idĕ 447
y.+ ke 726
y.+ ler 713, 722, 735, 743, 745, 748, 861, 873, 932, 933, 936, 1588
y.+ lerge 783, 929
y.+ lerně 852
y.+ lerněñ 795
y.+ ten 1943
2. Kahraman, yiğit.
y.+ lerçe 38, 152
[25]
yĕgĕtlĕk: Kahramanlık, cesaret.
y.+ ĕn(yĕgĕtlĕgĕn)294
[1]
yıġıl -: Yere düşmek, yıkılmak, yığılmak.
y.- dı 371, 504, 1979
y.- ġan 505
y.- ġançı 521
y.- ıp 406, 971
[7]
yıķ -:
(ayaķtan) y.- madı 443
(ayaķtan) y.- tı 549
[2]
yıl: Yıl.
y. 31, 88, 446, 555-2, 729, 789, 796, 822, 834-2, 852, 935, 971, 1042, 1239, 1254, 1295, 1566, 1807, 1923
y.+ dan 446, 599, 877, 1006, 1620
y.+ ġa 562, 786, 787, 790, 825, 1547
y.+ ına 84
y.+ ında 79
y. idĕ 1295
y.+ lar 878
y.+ larda 544, 1304
y.+ lardan 1299
y.+ nı 836, 838
yıl tul -: Dönemi dolmak, süresi tamamlanmak.
y.- dı 1256
y.- ġanda 477
y.- ıp 879
y.- uv 1192
[45]
yıla -: 1. Ağlamak, gözyaşı dökmek.
y.- ġanlıġın 317
y.- maķçı 262
y.- p 350
y.- p çıġa idĕ 895

y.- salar 864

y.- y 266, 301, 698, 953, 1134

y.- ym 767-2

y.- ysı 303

2. Ağlar gibi hıçkırıp feryat etmek.

y.- ġan 1982

y.- p 350

[15]

yılamsıra -: Ağlamaklı olmak.

y.- p ḳuydı 1679

[1]

yılan: Yılan.

y.+ nar 392

[1]

yılaş -: Ağlaşmak, topluca ağlamak.

y.- alar idĕ 531

y.- ıp 530

[2]

yılav: Ağlama.

y. 266, 267, 268, 302, 350

y.+ dan 304

y.+ ı 268

y.+ ları 313

y.+ larına 865

[9]

yıllıḳ: Yıllık, çok yıllık.

y. 942, 1290, 1581

[3]

yılmay -: Tebessüm etmek, gülümsemek.

y.- ıp 1635

y.- ıp ḳuydı 1676

y.- uv 1442, 1611

[4]

yıraḳ: 1. Uzak, ırak.

y.+ ta 119, 120, 125, 136

y.+ tan 254, 710

2. Uzun süren, uzun süreli.

y. 530

[7]

yırıḳ: Yırtmaç.

y. 1812

[1]

yırtıḳ: Yırtık, delik deşik.

y.+ ınnan(yırtığınnan)640

[1]

yış: 1. Sık.

y. 489-2

2. Hızlı, çabuk.

y. 220-2

[4]

yışraḳ: Daha sık.

y. 1007, 1700

[2]

yodrıḳ: Yumruk, kaba güç, baskı.

y.+ ların 943

[1]

yoḳ -:

(ḳulı ḳulġa) y.- mayınça 1764

[1]

yoḳı: Uyku.

y.+ sın 22

y.+ sınnan 16

yoḳı kĕrme -: Uyuyamamak.

y.- iydĕr idĕ (kĕrmiydĕr idĕ)1770

yoḳıġa kit -: Uykuyakalmak.

y.- ĕp 1235

[4]

yoḳla -: Uyumak.

y.- dı 1336

y.- dıñmı 109

y.- ġanġa 1775

y.- madı 1104

y.- maġaç 1099

y.- mıyça 981

y.- rġa 1753

y.- y (yoḳlıy)almasa 1337

y.- y (yoḳlıy)almıy idĕ 1099

y.- y (yoḳlıy)da almadı 1769

y.- ysıñ (yoḳlıysıñ)iken 1773

[11]

yoḳlıḳ: Yok olma, bulunmama durumu.

y.+ ın(yuḳlıġın)159

[1]

yoldız: Yıldız.

y.+ ı 1940

[1]

yolt:

(yalt) y. 1793

(yalt) y. itĕp 226

[2]

yom -: Göz veya ağız yummak.

küz açıp y.- ġançı 172, 253

y.- ıp 1793

[3]

yomarla -: 1. Avucu içine sıkmak.

y.- p 652

2. Yumruk yapmak.

y.- p 943

[2]

yomġaḳ: Yumak.

y. 137, 252

[2]

yomıl -: Yumulmak, kapanmak.

y.- dı 528

y.- ġannar idĕ 533

[2]

yomırḳa: Yumurta.

y. 1374

yomırḳa tutırması: Yumurta doldurması, yemek.

y.+ n 628

(suḳır) cĕnnĕñ y.+ sına basḳan ikenseñ 2005

[3]

yomırḳaçı: Yumurtacı.

y. 1878, 1880, 1905

y.+ ġa 1875, 1949

[5]

yomış: 1. İş, vazife.

y. 756, 1475

y.+ ların 812

2. Hizmet.

y. 757, 810

y.+ ına 1256

y.+ ḳa 1172, 1181

y.+ larġa 1171

[9]

yomşa -: bk. **yomşar -**

y.- ġan 1659

[1]

yomşaḳ: 1. Yumuşak.

y. 141, 162, 174, 209, 217,

2. Yumuşak huylu, mülayim.

y. 850, 1435

3. Güzel, hoş.

y. 394,

3. Ilık hava.

y. 139,

(ķolaķ) y.+ ı 1724

[10]

yomşar -: Yumuşamak.

y.- ġannan y.- a bara idĕ 1570

y.- ıp 1506

[3]

yomşat -: Yumuşatmak.

y.- a 885

[1]

yon: Memeli hayvanların derisini kaplayan tüy, kürk.

y.+ ınnan 1754

[1]

yonlı: Tüylü, kıllı, yünlü.

y. 1669

[1]

yort: 1. Bina, ev.

y. 237

y.+ ı 603

y.+ lar 440

y.+ ları 147

y.+ nı 62

2. İl, ülke.

y. 810, 819

y.+ ta 1334

[9]

yot -: 1. Yutmak.

y.- arday 1221

2. İçine almak, sindirmek.

y.- a barıp 1626

[2]

yozaķ: Kilit.

y.+ larnı 1584

y.+ nı 716

[2]

yögĕr -: Koşmak, çok çabuk gitmek.

y.- e 500, 520

y.- ĕp 1126

2. Akıp gitmek.

y.- ĕp kitĕp 412

y.- geněn 170

[5]

yök: 1. Yük.

y. 472, 473-4, 1342, 1357

y.+ ĕ idĕ 474

y.+ lerně 470

y.+ ně 1348

2. Vazife.

y.+ ně 1347

[11]

yöklet -: Yüklemek.

y.- ĕp 1498

y.- tĕ 1706

[2]

yör -: bk. **yörĕ-**

y. 1688

[1]

yörek: 1. Kalp.

y. 892

y.+ ĕ(yöregĕ)126, 132, 147, 148, 181, 196, 367, 1087

y.+ ĕmde(yöregĕmde)214

y.+ ĕn(yöregĕn)700

y.+ ĕnde(yöregĕnde)276

y.+ ĕnĕñ(yöregĕnĕñ)220, 455

2. Yürek.

y. 543

y.+ ĕ(yöregĕ)203, 262, 431, 1414, 578, 958-2, 960, 1423, 1569

y.+ ĕmnĕ(yöregĕmnĕ)967

y.+ ĕn(yöregĕn)167, 349, 401, 424, 885, 1015, 1343, 1560

y.+ ĕnde(yöregĕnde)35, 107, 169, 437, 1180

y.+ ĕndegĕ(yöregĕndegĕ)130, 164, 377

y.+ ĕne(yöregĕne)1607

y.+ ke 227

y.+ lerĕn 778

y.+ lerně 392, 474, 548, 564

y.+ ně 305

y.+ te 45, 252

y.+ ten 396

3. Gönül.

y.+ ĕ(yöregĕ)20, 271, 333, 890

[57]

yöreklĕ: Yürekli.

y. 268

[1]

yörĕ -: 1. Yürümek.

y.- gen(yörgen) 1059

y.- gençĕ(yörgençĕ)1745

y.- gendey(yörgendey)1763

y.- mekçĕ bulıp(yörmekçĕ)1825

y.- üv (yörüv)1746

y.- üvler(yörüvler)817

y.- y(yöriy)1060, 1126

y.- yler idĕ(yöriyler idĕ)1477

2. Gitmek.

y.- gende(yörgende)404

y.- medĕ(yörmedĕ)577

y.- p(yörĕp)579

y.- üv(yörüv)1181

y.- y(yöriy)1256

3. Gezinmek.

y.- gen(yörgen)393, 544

y.- p(yörĕp)574, 1291

4. Meşgul olmak.

y.- y(yöriy)581

5. Düşünmek, niyetlenmek.

y.- se(yörse)877

y.- y(yöriy)1313-2

6. Yaşamak, hayat sürmek.

y.- rmĕn 1199

y.- se(yörse)580

7. Sürmek, devam etmek.

y.- gen(yörgen)548

y.- üvden (yörüvden)1166

y.- y idĕ(yöriy idĕ)878

8. Yardımcı fiil.

ḫĕzmette y.- dĕ(yördĕ)834

ḫıyallanıp y.- gen(yörgen)1069

ĕzlep y.- gen(yörgen)1521

faraz itĕp y.- gen(yörgen)1586

cılınıp y.- medĕ(yörmedĕ)576

suġışıp y.- p 1151

ḫĕzmette y.- p 601

çıġarıp y.- r idĕmmĕ 1459

ḫıyallanıp y.- y y.- y(yöriy)1068-2

mesliḫetler de birĕp y.- y(yöriy) 1173

maḳtap ḳına y.- ysĕz(yöriysĕz) iken 1410

yamanlap ḳına y.- ysĕz(yöriysĕz) iken 1443

[40]

yörĕn -: Gezinmek, yürümek, dolanmak.

y.- e 1359

[1]

yörĕt -: 1. Yürütmek, idare etmek.

y.- keněn(yörtkeněn)987

y.- tĕler(yörttĕler)1972

2. Gitmek.

y.+ tüvlerĕ (yörtüvlerĕ)816

3. Gezdirmek.

y.- e(yörte)27

y.- ĕp(yörtĕp)748, 781, 1557, 1609

y.- ken(yörtken)407

4. Unvanla çağırmak, adlandırmak.

y.- e idĕ(yörte idĕ)990

y.- kenge(yörtkenge)986

5. Herhangi bir iş için bir yere göndermek.

y.- e(yörte) 1171

6. Bir iş ile meşgul olmak.

y.- e(yörte) 1193

7. Bir şeyi olduğu gibi bırakmak, aynı durumu devam ettirmek.

y.- e torġan(yörte torġan)848

(ĕş) y.- e (yörte)1040

[15]

yörtĕl -: Gösterilmek.

y.- e 1152

[1]

yörüvçĕ: 1. Herhangi bir yere gönderilen kişi.

y. 1172

2. Yardımcı eylem.

tĕzĕp y. 750

[2]

yötkĕr -: Öksürmek.

y.- ĕp 1654

[1]

yöz I: Yüz, surat.

y. 448, 715, 725

y.+ ĕ 510, 1868

y.+ ĕn 261, 1250, 1389, 1452, 1819

y.+ ĕnde 288, 1145

y.+ ĕndegĕ 1495

y.+ ĕne 140, 318, 327, 337, 883, 1441, 1665, 1681, 1740, 1887

y.+ lerĕ 245, 1867

y.+ lerĕn 481

y.+ lerĕnde 744

(cir) y.+ ĕn 1295, y.+ ĕnnen 384

(dönya) y.+ ĕ 1070

(ḳarañġı) y.+ ĕnde 1611

[31]

yöz II: Yüz (sayı).

y. 487, 562, 1055

y.+ ĕgĕz 782

[4]

yöz -: Yüzmek.

y.- ĕp 1071, 1074

y.- ĕp tordı tordı 1072

[3]

yözĕk: Yüzük.

y. 836

y.+ lerĕ 1866

[2]

yözĕksĕz: Yüzüksüz, yüzüğü olmayan.

y. 1711

[1]

yözlĕ: Yüzü herhangi bir nitelikte olan.

y. 710, 1874, 1946

y. idĕler 1225

[4]

yöz mĕñ: Yüz bin.

y. 975, 1055, 1067, 1080, 1096, 1105, 1137, 1138, 1109, 1111, 1114, 1120-2, 1121, 1123, 1124, 1903

y.+ nĕ 1044, 1045, 1047, 1054, 1063, 1068, 1112, 1121

y.+ nĕñ 1039

[26]

yöz mĕñlĕ: Yüz bini olan.

y. 1064, 1102

[2]

yubka: *Rus.* Etek.

y. 206, 226

[2]

yuġal -: 1. Kaybolmak.

y.- ır 1594

y.- sa 1594

2. Göze görünmemeye başlamak.

y.- ası 314

3. Yok olmak.

y.- dı 904

y.- ġaç 254

y.- ġan 746

y.- uv 752

y.- uvınnan 230, 294, 1617

(küzden) y.-dı 233, 741, y.-sa 742

[13]

yuġalt -:

(küzlerĕnnen) y.- tı 253

[1]

yuġarı: Yukarı, üst.

y. 405

y.+ da 121

y.+ dağı 1165

[3]

yuġartın: Kibirli.

y. 722

[1]

yuḳ: 1. Yok.

y. 124, 300, 545, 585-2, 602, 729, 770-3, 772-2, 777, 884, 917, 951, 972, 1382, 1397, 1448, 1500, 1632, 1642, 1696, 1710, 1744, 1826, 1844, 1891, 1937

y. idĕ 276, 537, 538, 567, 590, 643, 815, 819, 929, 1059, 1063, 1304, 1349, 1582, 1926

y.+ ın(yuġın) 1937

y.+ mı 1539, 1557

y.+ mını 1274, 1935

y.+ sa 634

2. Hayır.

y. 794-2, 969, 1184, 1642, 1676

3. Pek önemsiz, gereksiz, boş.

y. 985,

yuḳ bul-: Yok olmak.

y.- uvı 407

yuḳ it-: Yok etmek, öldürmek, ortadan kaldırmak.

y.- ĕp kitse 439

y.- tĕ 418

y.- üv 384

yuḳḳa çıġar-: Yok etmek, ortadan kaldırmak.

y.- ıp 638

yuḳḳa çıḳ-: İz bırakmadan yok olmak.

y.- a barġan 630

y.- tı 524

yuḳtan: Olmadığından, olmadığı için.

y. 192

[65]

yuḳ-bar: Önemsiz, gereksiz, saçma, var yok şeyler.

y. 75

[1]

yuḳḳa: Boşuna, sebepsiz, nafile, gereksizce.

y. 970

[1]

yuḳlıḳ: Yokluk, olumsuzluk.

y.+ ın 1065, 1595

y.+ tan 1042

[3]

yul: 1. Yol.

y. 109, 137, 273, 676

y.+ dan 28, 993, 1001

y.+ ġa 379

2. Yolculuk, sefer.

y.+ da 1375, 1593

3. Kez, kere, defa.

y.+ ı 111, 206, 256, 304, 1158, 1527

4. İş, meşgale.

y.+ larda 846

5. Yöntem, metot.

y. 605

y.+ lar 230, 987, 1547

y.+ larına 984

6. Amaç.

y.+ ında 332, 338, 617, 1329, 1330

[27]

yumalan -: Nazlanmak, naz etmek.

y.- a 1640

[1]

yumart: Eli açık, cömert.

y. 900

[1]

yumartlan -: Cömertleşmek, cömert davranmak.

y.- ırġa 1330

[1]

yumartlıḳ: Cömertlik, eli açıklık.

y.+ lar 617

[1]

yura -: 1. Tabir etmek, yormak, yorumlamak.

y.- ġanıñ 1019

y.- vdan 1103

2. Hayra yormak.

y.- sın 1095

y.- p 1832

[4]

yurġa: Rahvan at.

y. 138, 145, 248, 252, 270, 278

y.+ nı 152

y.+ nıñ 142, 254

y.+ sı 273

y.+ sınnan 152

[11]

yuş:

yuş bul-: Tabir veya tahmin edilen şey gerçek olmak.

y.- sın idě 1019

[1]

yuv -: 1. Yıkamak.

y.- ıp 1370, 1818

2. Kirini temizlemek.

y.- ıp 1404

[3]

yuvan: 1. Kalın.

y. 448, 1689

2. İri, şişman, şişko.

y. 737, 740, 742, 746, 747, 957, 1913

[9]

yuvat -: 1. Teskin ve teselli etmek.

y.- ır 467

y.- ırlıḳ 427

y.- tı 1703, 1829

y.- uv 305

2. Ümitlendirmek.

y.- a idě 994

[6]

yuvıl -: Yıkanmak.

y.- maġan 1706

[1]

yuvın -: Yıkanmak, kirlerini temizlemek.

y.- dı 38

[1]

yübiley: *Rus.* Önemli bir olayın veya büyük bir şahsın doğumunun belli dönemlerine atfedilen tören, jübile.

y. 1140, 1187, 1188-2, 1190, 1191, 1192, 1193-2, 1196, 1201, 1202, 1203, 1205, 1206, 1209, 1212, 1214, 1237, 1239, 1246, 1263, 1264-2, 1267, 1284, 1286, 1288, 1290

y.+ ě 1220

y.+ ěm 1196, 1253, 1257

y.+ ına 1240

y.+ lar 1195

y.+ larda 1276

y.+ nı 1235, 1238, 1268, 1270, 1276

y.+ nıñ 1200, 1234, 1277, 1278, 1288

[46]

yüke: Ihlamur ağacı.

y. 28, 29, 30, 32

y.+ ně 30

y.+ sĕ 212

[6]

yüler: bk. **cüler**

y. 218

[1]

yünel -: Belli bir yöne bakıp gitmek, yönelmek, yollanmak.

y.- dĕ 191

y.- dĕler 1403

[2]

yünelděr -: Yönlendirmek, yöneltmek, çevirmek, doğrultmak.

y.- ĕp 379

[1]

yünelt -: bk. **yünelděr -**

Z

zadat: *Rus.* Kaparo vermek, kaparo yatırmak.

z.+ ķa 1317

[1]

zagranitsa: *Rus.* Yurt dışı.

z.+ dan 1035

[1]

zahir: *Ar.*

zahir bul-: Zahir olmak, meydana gelmek, gözükmek.

z.- ıp 1076

[1]

zal: *Rus.* 1. Salon (konser, toplantı veya spor salonu).

z.+ ġa 1869

z.+ nı 1938

2. Evin salonu.

y.- ĕp 99

[1]

yüriy: Mahsus, oyundan.

y. 1072, 1683, 1685, 1772, 1775

[5]

yütel: Öksürük, boğaz ağrısı.

y. 1654

y.+ ĕne 940

[2]

yüyĕş: 1. Islak, yaş.

y. 820

2. Nemli.

y. 386, 428, 911

[4]

z.+ ġa 1614

[3]

zaman: *Ar.* Zaman.

z.+ dağı 814

z.+ narda 604

[2]

zamok: *Rus.* Şato.

z.+ larına 146

[1]

zaponka: *Rus.* Yaka düğmesi.

z.+ ları 1814

z.+ sıñ 1813

[2]

zarar: *Ar.* Zarar, ziyan, hasar, kayıp.

z. 439, 1448, 1696

[3]

zarıķ-: Bekleye bekleye hâlsiz düşmek.

z.- ḳan 1245

[1]

zarlan -: Şikâyet etmek, yakınmak, sızlanmak.

z.- maḳçı buldı 930

z.- uv 268

[2]

zat: *Ar.* Zat, varlık, şey.

z.+ ınnan 1511

[1]

zavod: *Rus.* Fabrika.

z.+ larġa 551

[1]

zeġıyf: *Ar.* Zayıf ve güçsüz büyümüş.

z. 688

[1]

zeher: *Far.* Kötülük.

z.+ ĕn 1625

z.+ nĕ 395

[2]

zeherlĕ: 1. Zehirli.

z. 392

2. Kötü.

z. 783, 1611

[3]

zeñger: *Far.* Çivit mavisi, gök mavisi.

z. 522

[1]

zevıḳ: *Ar.* Lezzet, keyif, huzur.

z. 227

z.+ ların 291

[2]

zıyalı: Aydın, okumuş, entelektüel.

z.+ larnıñ 1225, 1246, 1289

[3]

zifa: *Far.* Nefis, çok güzel, süsü yerinde.

z. 26, 40, 57, 106, 142

[5]

zifalıḳ: Güzellik.

z. 57

[1]

zinhar: *Far.* Aman, lütfen.

z. 1029, 1508

[2]

zirat: *Ar.* Kabir, mezarlık.

z.+ tan 316

[1]

zur: 1. Büyük.

z. 64, 71, 99, 128, 203, 240, 527, 474, 477, 529, 573, 710, 820, 1038, 1070, 1081-2, 1143, 1203, 1222, 1295, 1296, 1340, 1397, 1583, 1638, 1680, 1690, 1746, 1748, 1792-2, 1797, 1798, 1802, 1804, 1869, 1889, 1946, 1956

2. Fazla, çok.

z. 107, 252, 589, 617, 840, 876, 964, 993, 1209

z. idĕ 456, 473

3. Güçlü.

z. 384

z. idĕ 462

4. Mühim, önemli.

z. 93, 321, 327, 449, 711, 1127, 1149, 1178, 1194, 1475, 1600

5. Ciddi.

z. 875

6. Yaşça büyük.

z. 478, 647

zur itĕp: Büyükce.

z. 1638

z. ġına i. 1219

zurdan kit-: Büyümek, ciddileşmek, önemli hale gelmek.

z.- keněn 1987

[70]

zuray -: 1. Büyümek.

z.- a 1570

z.- a bara idĕ 446

z.- a bardı 1189

z.- ıp kittĕ 1174

z.- uv 1180

2. Karmaşıklaşmak.

z.- a idĕ 597

z.- dığız 1467

[7]

zurayt -: Büyütmek.

z.- ıp 1479, 1692, 1746

[3]

zurlıḳ: Yaşça büyüklük.

z. 74

[1]

zurraḳ: Daha mühim, daha önemli.

z. 1172, 1227

2. Daha çok, daha fazla.

z. 1730

[3]

3.2. ÖZEL İSİM DİZİNİ

A

Abram Biniyaminoviç: "Yübiley" isimli hikâyede Ḳamerĕtdin'in yanında çalıştığı kişi.

A. 1253

A.+ nıñ 1256

[2]

Abruy: "Ḳara Könnerde" isimli hikâyedeki ihtiyar kişi.

557

[1]

Alla: *Ar.* Allah, Tanrı.

A. 339, 570, 595, 647, 774-2, 918, 1094, 1290, 1303, 1468, 1757, 1982-2

A.+ dan 345, 378, 842

A.+ ġa 149, 339, 624, 743, 805, 923, 1255, 1482, 1519, 1588

A.+ nıñ 1017

Alla ḫaḳı: Allah rızası.

A.+ 1844

Alla saklasın: "Allah korusun".

729, 1009, 1021, 1030

[33]

Allahı Teġale: *Ar.* bk. **Alla**

A. 681, 684, 916, 1064, 1469

[5]

Allahı Teġale Ḫezretlerĕ: bk. **Alla**

A. 916

[1]

B

Bayběķov: “İskender” isimli hikâyedeki bir aile.
B.+ lar 410
[1]

Ç

Çuķraķ Ķamali: “Daçalar Möbarek Bulsın!” isimli hikâyedeki Fethirahman’ın yazlığına gelen misafirlerden biri.
ç.+ lar 1476, 1478, 1479
ç.+ larnıñ 1480
ç.+ nıñ 1482, 1509
[6]

Çuvaş: Çuvaş.
ç. 1583, 1687, 1885
[3]

D

Devletgildiyĕv: “İskender” isimli hikâyedeki bir aile.
D.+ ler 337, 363, 410, 412, 415
D.+ lerněñ 355, 359, 360
[8]

E

Eḫmetcan: “Ķara Könnerde” isimli hikâyede Heyrullah Ağabey’in komşusu.
E. 583
[1]

Emirovlar: “İskender” isimli hikâyedeki bir aile.
E. 409
E.+ nıñ 49
[2]

F

Fatıyma: “Ķara Könnerde” isimli hikâyede Möhammethan’ın evlendiği hizmetçi kız.
F. 900, 903
F.+ ġa 904
F.+ nıñ 902
[4]

Feḫĕrnisa: “Ķara Könnerde” isimli hikâyedeki Möhammethan’ın sevdiği kız.
F. 874, 891, 898
F.+ ġa 882, 892
F.+ nı 889
F.+ nıñ 879, 880, 894, 895
[10]

Feḫri: “Ķara Könnerde” isimli hikâyedeki kasap.
F. 954, 959
[2]

Feṭḫĕraḫman: bk. **Feṭḫĕraḫman Abzıy**
F. 1385, 1392, 1396, 1433, 1463, 1473, 1476, 1478, 1483, 1493, 1542
F.+ ġa 1427, 1460
F.+ nıñ 1414, 1551
[15]

Feṭḫĕraḫman Abzıy: “Daçalar Möbarek Bulsın!” isimli hikâyedeki baş karakter.
F. 1295, 1301, 1334, 1348, 1351, 1367, 1372, 1374, 1381, 1404, 1420,

1429, 1436, 1450, 1488, 1498, 1503, 1512, 1517, 1524, 1528, 1532, 1537, 1545
F.+ ġa 1341
F.+ nı 1353
F.+ nıñ 1343, 1423, 1510
[29]

Feṯḥi: bk. **Feṯḥĕraḫman Abzıy**
F. 1459
[1]

G

Gĕrmaniye: Almanya.
G. 296
G.+ nĕñ 310
[2]

Gölcamal Abıstay: "Daçalar Möbarek Bulsın!" isimli hikâyede Fethirahman Ağabey'in yazlığına gelen misafir.
G. 1453
[1]

Gölcihan Şemsĕtdinova: "Aḳ Çirbik" isimli hikâyede loto gecesini yapan ev sahiplerinden biri.
G. 1567
[1]

Gölfervaz: "İskender" isimli hikâyede İskender'in sevdiği kız.
G. 32, 35, 36, 171, 175, 185, 187, 190, 196, 202, 212, 213, 220, 222, 231, 254, 262, 280, 284, 303, 333, 343, 349, 352, 371, 408, 409, 421
G.+ dan 276, 307, 324
G.+ ġa 150, 192, 202, 249, 298
G.+ ım 214
G.+ nı 195, 282, 289
G.+ nıñ 140, 159, 174, 179, 184, 204, 208, 217, 219, 225, 228, 242, 243, 253, 313, 348, 367, 373, 375, 424
G.+ sıñ 213
[62]

Ġ

Ġalimulla: "Ḳara Könnerde" isimli hikâyede Heyrulla Ağabey'in komşusu.
Ġ.+ nıḳı 657
[1]

Ġaliyulla: "Ḳara Könnerde" isimli hikâyede çırak.
Ġ. 796, 800
[2]

Ġallem: "Yübiley" isimli hikâyede jübileye katılan konuklardan biri.
Ġ. 1237
[1]

Ġarep: 1. Arap.
ġ. 896
2. Arapça.
ġ.+ ke 763
[2]

Ġaynicamal: "Ḳara Könnerde" isimli hikâyede Heyrulla Ağabey'in hayalindeki küçük çocuk.
Ġ. 670
[1]

Ġıylaci: “Yübiley” isimli hikâyede jübileye katılan konuklardan biri.

Ġ. 1224, 1265, 1270, 1272

Ġ.+ ġa 1279

Ġ.+ nıñ 1230, 1269

[7]

Ḫ

Ḫaci: bk. **Zeynulla Ḫaci**

ḫ. 755, 756, 781, 812, 824, 901, 929

ḫ.+ nıñ 824, 900

[10]

Ḫaci Efendě: bk. **Zeynulla Ḫaci**

ḫ. 626

[1]

Ḫekimcan: bk. **Ḫekimcan Abzıy**

Ḫ. 1016, 1022, 1026, 1132

Ḫ.+ ġa 1078

Ḫ.+ ım 1132

[6]

Ḫekimcan Abzıy: “Yöz Měñ” isimli hikâyedeki karakter.

Ḫ. 977, 979, 985, 991, 995, 1000, 1039, 1041, 1061, 1072, 1085, 1098, 1112, 1114, 1116, 1135

Ḫ.+ ġa 1077, 1084

Ḫ.+ nıñ 1056, 1104, 1110

[21]

Ḫekimcan Aġay: “Ḫekimcan Aġay” isimli hikâyedeki karakter.

Ḫ. 433, 450, 452, 461, 464, 468, 474, 485, 516

Ḫ.+ ġa 491

Ḫ.+ larnıñ 466

Ḫ.+ nı 476

Ḫ.+ nıñ 446, 472, 478, 535

[16]

Ḫekimcan Ḫeyrětdinoviç: bk **Ḫekimcan Abzıy**

Ḫ. 1079

[1]

Ḫemidulla: bk **Ḫemidulla maklěr**

Ḫ. 1457

[1]

Ḫemidulla Abzıy: bk **Ḫemidulla maklěr**

Ḫ. 1443

[1]

Ḫemidulla maklěr: “Daçalar Möbarek Bulsın!” isimli hikâyede Fethirahman’ın yazlığına gelen misafir.

Ḫ. 1440, 1446

[2]

Ḫeyrulla: bk **Ḫeyrulla Aġay**

Ḫ. 632, 636, 639, 800

Ḫ.+ ġa 757

Ḫ.+ larnıñ 573

Ḫ.+ nıñ 700

[7]

Ḫeyrulla Aġay: “Ḳara Könnerde” isimli hikâyde Möḫemmetḫan’ın babası.

Ḫ. 555, 557, 569, 574, 576, 583, 586, 599, 605, 606, 611, 644, 654, 675, 694, 698, 711, 714, 718, 726, 752, 755, 759, 773, 779, 792, 799, 803

Ḫ.+ ġa 571, 725, 746

Ğ.+ nı 674, 690, 704, 753
Ğ.+ nıñ 561, 597, 608, 756, 780
[40]

Ğeyrulla Babay: bk **Ğeyrulla Aġay**
Ğ. 663
[1]

Ğeyrüş Babay: "İskender" isimli hikâyede bahçıvan.
Ğ. 12
[1]

Ğisami: "Aķ Çirbik" isimli hikâyede loto gecesine katılanlardan biri.
Ğ. 1876
[1]

Ğoday: *Far.* Allah.
Ğ. 805
[1]

İ

İděl: İdil nehri (Volga).
İ. 551
[1]

İlyasovlar: "İskender" isimli hikâyedeki bir aile.
İ. 115
İ.+ ġa 113, 138
İ.+ nıñ 48, 147, 151, 355
[7]

İskender: "İskender" isimli hikâyedeki baş karakter.
İ. 01, 17, 41, 46, 57, 65, 77, 93, 104, 111, 115, 117, 121, 138, 141, 151, 156, 172, 187, 192, 201, 221, 234, 242, 249, 258, 264, 277, 282, 284, 311, 320, 323, 329, 348, 356, 362, 365, 390, 404, 413
İ.+ den 257, 289, 327, 421, 423, 431
İ.+ ěm 264-2, 345
İ.+ ge 28, 155, 161, 207, 209, 220, 234, 237, 286, 290, 305, 336, 343, 357, 378, 383, 407
İ.+ ler 384
İ.+ ně 16, 44, 180, 185, 253, 263, 271, 278, 371
İ.+ něñ 33, 40, 50, 52, 89, 98, 124, 125, 132, 140, 147, 149, 169, 178, 197, 245, 260, 271, 288, 301, 302, 344, 347, 364, 368, 369, 373, 377, 411, 414, 419
[108]

İskender Efendi: bk. **İskender**
İ. 176, 190, 361, 363, 411
İ.+ ge 191
[6]

K

Kelimulla: "Ķara Könnerde" isimli hikâyede Feğěrnisa'nın babası.
K. 882
[1]

Kelimulla Aġay: bk. **Kelimulla**
k. 898
[1]

Kildĕrmen: “Yöz Měñ” isimli hikâyede Ҕekimcan Abzıy’ın komşusu.

K.+ něñ 1032

[1]

Külbaş: “Ķara Könnerde” isimli hikâyede Ҕeyrulla Aġay’ın köyünün adı.

K. 727

[1]

Kadĕtskiy Korpus: *Rus.* Harp okulu.

K.+ ķa 30

[1]

Ķ

Ķamer: “Yöz Měñ” isimli hikâyedeki Ҕekimcan Abzıy’ın eşi.

Ķ. 1012, 1090-2

[3]

Ķamerĕtdin: “Yübiley” isimli hikâyedeki baş karakter.

Ķ. 1142, 1143, 1147, 1149, 1151, 1152, 1158, 1166, 1167, 1171, 1184, 1187, 1188, 1206, 1213, 1231, 1246, 1250, 1258, 1263, 1266, 1277, 1281, 1282, 1287

Ķ.+ ge 1156, 1191, 1260, 1263

Ķ.+ ně 1161, 1163, 1201

Ķ.+ něñ 1160, 1165, 1170, 1180, 1223, 1229, 1240, 1276, 1279

[41]

Ķamerĕtdinçe: Ķamerĕtdin’e göre.

Ķ. 1189

[1]

Ķamerĕtdin Şemsĕtdinov: bk. **Ķamerĕtdin**

Ķ. 1220

[1]

Ķaraküz: “İskender” isimli hikâyedeki Şahmar Mirza’nın köpeğinin adı.

Ķ. 62, 77

Ķ.+ ĕ 114

[3]

Ķart Mirza: bk. **Şahmar Mirza**

ķ. 95, 99

[2]

Ķor’en: *Ar.* Kur’an.

Ķ. 81, 335

Ķ.+ něñ 82

[3]

M

Majik: Özel isim.

m. 619

[1]

Meftuҕa: “Daçalar Möbarek Bulsın!” isimli hikâyede eve gelen misafirlerden biri.

M. 1409

[1]

Meftuҕa Abıstay: bk **Meftuҕa**

M. 1412

[1]

Meftuҕa Ebi: “Ķara Könnerde” isimli hikâyedeki ihtiyar kadın.

M.+ něñ 557, 559

[2]

Meryembike: "İskender" isimli hikâyede Gölfervaz'ın annesi.

M. 153, 158, 165, 183, 187, 189, 236, 238, 249, 293, 318, 328, 354, 357, 36, 409

M.+ ge 163, 353

M.+ něñ 157-2, 223, 228, 312, 350, 410

[25]

Meryembikeler: "İskender" isimli hikâyedeki aile.

M. 229

M.+ ně 415

M.+ něñ 319

[3]

Meskev: Moskova.

M.+ de 19

M.+ den 88, 93, 123

M.+ ge 31, 213, 285, 297

M.+ něñ 25

[9]

Mestüre Abıstay: bk. **Mestüre Ebi**

M. 1426

[1]

Mestüre Ebi: "Daçalar Möbarek Bulsın!" isimli hikâyede Fetḫěraḫman Abzıy'ın yazlığına gelen misafirlerden biri.

M. 1432

M.+ ně 1422

[2]

Miftaḫ Bay: "Ḳara Könnerde" isimli hikâyede Ḫeyrulla Aġay'ın yerini sattığı kişi.

M. 606

M.+ dan 604, 607

M.+ ġa 601

M.+ nıñ 569, 602

[6]

Miftaḫ Ḫezret: bk. **Miftaḫ Bay**

M. 727, 785

[2]

Minhac: bk. **Minhac Abıy**

M. 714

[1]

Minhac Abıy: "Ḳara Könnerde isimli hikâyede Möḫemmetḫan'ın çalışmaya başladığı dükkanda çalışanlardan biri.

M. 709-2, 711, 732

M.+ ġa 713

M.+ nı 712

M.+ nıñ 713

[7]

Minhacětdin: "Aḳ Çirbik" isimli hikâyedeki baş karakter.

M. 1556, 1590, 1616, 1619, 1626, 1641, 1649, 1656, 1670, 1675, 1681, 1692, 1702, 1713, 1721, 1728, 1737, 1751, 1768, 1775, 1780, 1812, 1828, 1832, 1838, 1846, 1851, 1856, 1870, 1874, 1880, 1976, 1980, 1987, 1989, 1990, 2000

M.+ ġa 1879

M.+ ı 1661

M.+ nıñ 1594, 1601, 1607, 1623, 1633, 1787, 1907, 1995

[47]

Minhacĕtdin Efendĕ Seyfĕtdinov: bk. **Minhacĕtdin**

M. 1575

[1]

Miñlĕbay Aġay: "Daçalar Möbarek Bulsın!" isimli hikâyede Fetḫĕraḫman Abzıy'ın eşya taşımasına yardım eden kişi.

M.+ nı 1335

M.+ nıñ 1338, 1340

[3]

Miñlĕġali: "İskender" isimli hikâyedeki arabacı.

M.+ ge 90

[1]

Miñsılu: "Aḳ Çirbik" isimli hikâyede Minhacĕtdin'in karısı.

M. 1600, 1605, 1611, 1621, 1625, 1628, 1637, 1644, 1652, 1659, 1664, 1672, 1677, 1685, 1689, 1694, 1697, 1704, 1718, 1723, 1733, 1740, 1755, 1763, 1771, 1777, 1783, 1818, 1823, 1824, 1834, 1837, 1841, 1869, 1894, 1910, 1934, 1939, 1978, 1985

M.+ dan 1993

M.+ ġa 1604, 1796, 1881, 1967

M.+ nı 1596, 1990

M.+ nıñ 1716, 1748, 1797, 1799, 1805, 1806, 1831, 1974, 1981, 1998, 1999

[58]

Molniye: "İskender" isimli hikâyede İskender'in atı.

M. 137

M.+ nĕñ 141, 277

[3]

Möḫemmetḫan: "Ḳara Könnerde" isimli hikâyede Ḫeyrulla Aġay'ın oğlu.

M. 688, 705, 719, 720, 807, 810, 817, 834, 835, 842, 855, 876, 892, 895, 898, 899, 902, 915, 946, 949, 963, 968

M.+ ġa 645, 819, 840, 888

M.+ nan 872

M.+ nı 621, 761, 824, 838, 871, 913

M.+ nın 864

M.+ nıñ 648, 650, 657, 697, 712, 768, 872, 879, 880, 882, 885, 904, 908, 926

[50]

Mukşı: Mokşı, Mordva.

m. 1638, 1798

[2]

N

Nigmetcan abzıy: "Daçalar Möbarek Bulsın" isimli hikâyede eve gelen misafir.

N. 1409

[1]

Nizami: "Ḳara Könnerde" isimli hikâyede Ḫeyrulla Aġay'ın komuşusu.

N. 583

[1]

Nuri: “Yübiley” isimli hikâyede jübileye gelen konuk.

N. 1273

[1]

Nur Möḫemmet: “Yübiley” isimli hikâyede jübileye gelen konuk.

N. 1224, 1268

N.+ ten 1227

[3]

O

Oslan: “Daçalar Möbarek Bulsın!” isimli hikâyede geçen şehir adı.

O. 1347

O.+ da 1322

O.+ ġa 1313, 1315, 1335

[5]

Ö

Öndevçĕ Safa: “Yübiley” isimli hikâyedeki karakter, Postacı Safa.

ö. 1207, 1243, 1247, 1258, 1288, 1289

[6]

P

Pitĕr: Petersburg.

P.+ da 1038, 19

P.+ dağı 1044

P.+ dan 1114

P.+ ġa 1198

P. iken 1076

[6]

R

Rus: bk. **Urıs**

r. 1190

r.+ ḳa 1163

[2]

Rusça: Rusça

r. 1168, 1254

r.+ lap 154

[3]

S

Sacide ebi: “Daçalar Möbarek Bulsın!” isimli hikâyede Feṯĕraḫman Abzıy’ın eniştesi.

S. 1387

[1]

Safiyulla: “Yübiley” isimli hikâyede jübileye gelen konuklardan biri.

S. 1241

[1]

Selime Abıstay: bk. **Selime Ciñgi**

S.+ nıñ 1362

[1]

Selime Ciñgi: “Daçalar Möbarek Bulsın!” isimli hikâyede Feṯĕraḫman Abzıy’ın eşi.

S. 1317, 1326, 1337, 1346, 1349, 1351, 1379, 1399, 1437, 1495, 1501, 1506, 1523, 1527, 1530, 1534, 1544

S.+ nĕñ 1355, 1369, 1493

[18]

Semiğulla Abzıy: "Daçalar Möbarek Bulsın!" isimli hikâyede yazlığa gelen misafirlerden biri.

S. 1486

S.+ nıñ 1484

[2]

Seyfulla: "Ķara Könnerde" isimli hikâyede Zeynulla Ḫaci'nin dükkânında çalışanlardan biri.

s. 732

Ş

Şahmar Mirza: "İskender" isimli hikâyede İskender'in babası.

Ş. 61, 70, 113, 308, 335

Ş.+ nıñ 03, 2807

[7]

Şakir: bk **Şakircan**

Ş. 1274

[1]

Şakircan: "Ḫekimcan Ağay" isimli hikâyede Ḫekimcan Ağay'ın oğlu.

Ş. 517

Ş.+ ġa 490, 514

Ş.+ ı 447

Ş.+ ım 517-2

Ş. idě 486

Ş.+ nıñ 478, 532

[9]

Şemsěķamer Abıstay: "Yöz Měñ" isimli hikâyede Ḫekimcan Abzıy'ın karısı.

Ş. 1130

Ş.+ nı 1004

[1]

Siracětdin: "Ķara Könnerde" isimli hikâyede Ķamerětdin'in babası.

S. 1162

[1]

Siracětdin Abzıy: bk. **Siracětdin**

S.+ nıñ 1339

[1]

Siracětdin ķart: bk. **Siracětdin**

S.+ nıñ 1160

[1]

Ş.+ nıñ 1092

[3]

Şemsěveli: "Yübiley" isimli hikâyedeki jübileye katılan konuklardan biri.

Ş. 1224, 1262

[2]

Şemsěveli Ağay: bk **Şemsěveli**

Ş. 1234

[1]

Şemsi Ebi: 1. "Yöz Měñ" isimli hikâyedeki ebe.

Ş.+ ge 1008, 1019

2. "Daçalar Möbarek Bulsın!" isimli hikâyedeki ebe.

Ş. 1465, 1467-2, 1468, 1475

[7]

Şerefětdin Şemsětdinov: bk **Şerefi**

Ş. 1568

[1]

Şerefi: "Aķ Çirbik" isimli hikâyede loto gecesi düzenleyen ev sahiplerinden biri.

Ş. 1687

Ş.+ ge 1687

Şerefiler: “Aḳ Çirbik” isimli hikâyede loto gecesi düzenleyen ev sahipleri.

Ş.+ lerge 1686, 1683, 1708, 1725, 1766, 1862

[8]

T

Tahir: “Tahir ile Zühre” hikâyesindeki karakter.

T. 896

[1]

Tatar: İdil boyu merkez olmak üzere Kırım, Astırhan, Samara, Saratav, Moskova, Penza, Orenburg, Ufa ve Batı Sibirya bölgelerinde yaşayan Türk topluluğu.

T. 957, 1195, 1781, 1787, 1812, 1815, 1883

[7]

Tatarca: Tatar Türkçesi.

T. 1894

[1]

Törkiy: Türk, Türk soylu.

T.+ ně 622

2. Türkçe.

T.+ ně 763

[1]

Tuḳayĕv: Abdullah Tukay.

T. 1894

[1]

U

Urıs: Rus, Rusya halkı veya bu halktan birisi.

u. 1162, 1317, 1821, 1910, 1914

[5]

Urısça: bk. **Rusça**

U. 764, 765

U.+ sın 765

[3]

Usi: “Daçalar Möbarek Bulsın!” isimli hikâyede geçen şehir adı.

U.+ ye 1351

U.+ yege 1342

[2]

Y

Yevrapĕyski: Avrupalı.

y. 1662

[1]

Yĕvrĕy: Yahudi.

Y. 1790, 1792

Y. 1797

Y.+ ġa 1167, 1170

[5]

Yĕvropaça: Avrupai.

y. 1972

[1]

Yĕvropĕyski: bk. **Yevrapĕyski**

y. 1737

[1]

Yevrupaça: bk. **Yĕvropaça**

Y. 1872

[1]

Yunus Mirza: “İskender” isimli hikâyede Gölfervaz’ın babası.

Y. 280

Y.+ nıñ 159

[2]

Z

Zeynulla Bay: bk. **Zeynulla Ḫaci**

Z. 776, 838

Z.+ nıñ 656, 972

[4]

Zeynulla Ḫaci: “Ḳara Könnerde” isimli hikâyede dükkân sahibi.

Z. 615, 624-2, 760, 768, 840, 845, 856, 871, 882, 898, 913, 967

Z.+ da 945

Z.+ ġa 927, 951

Z.+ nıñ 694, 698, 780, 890, 896, 899, 926

[23]

Zöhre: “Tahir ile Zöhre” hikâyesindeki karakterlerden biri.

Z. 896

[1]

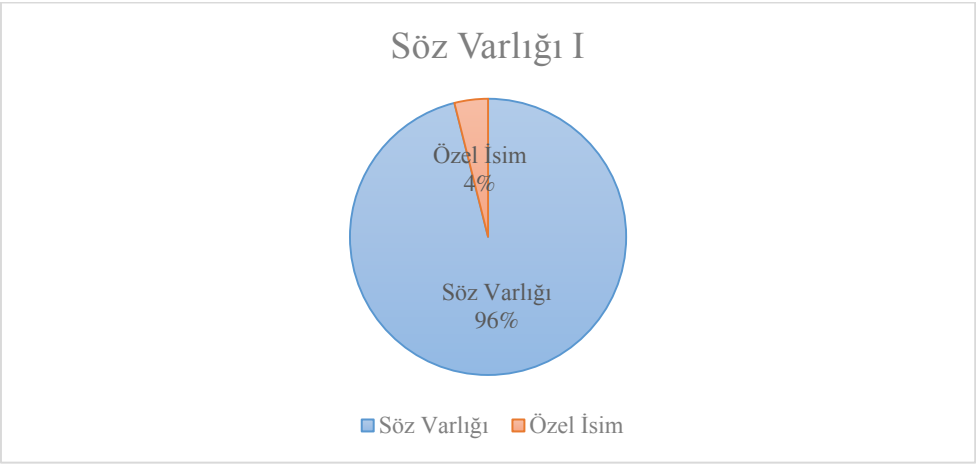
SONUÇ

Tatar tiyatrosunda ünlü yazar, oyuncu ve rejisör olarak tanınan fakat bu unvanlarının yanı sıra aynı zamanda başarılı bir hikâye yazarı da olan Kerim Tinçurin'in hikâyeleri, dönemin siyasî ve sosyal yaşamı hakkında bilgi vermesi açısından oldukça önemlidir.

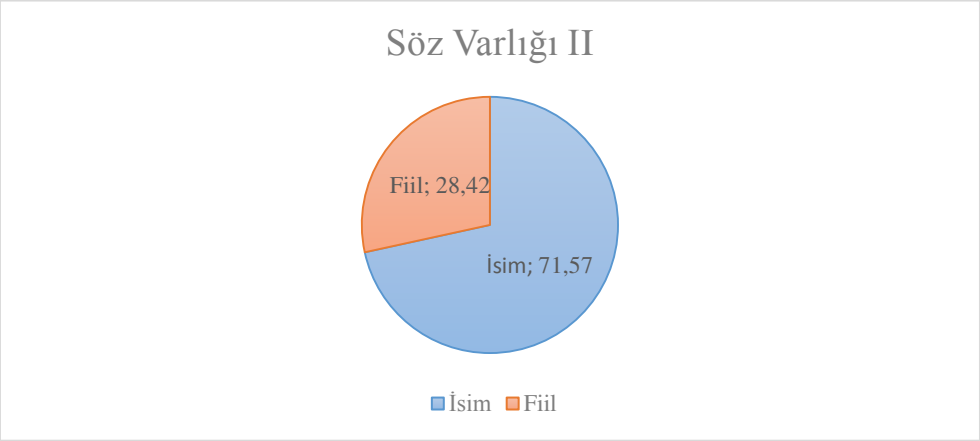
Kerim Tinçurin'in bilinmeyen bir yönü olan hikâyeciliğini ön plana çıkarmayı amaçladığımız çalışmamızda, Kerim Tinçurin'in *Kerim Tinçurin Dramalar, Ķomědiyeler, Ḩikeyeler (2007)* isimli kitapta yer alan *İskender, Ḩekimcan Ağay, Ķara Könnerde, Yöz Měñ, Yübiley, Daçalar Möbarek Bulsın!* ve *Aķ Çirbik* hikâyelerini gramer ve söz varlığı yönüyle inceledik.

İnceleme, Metin ve *Dizin* olmak üzere üç bölümden oluşan çalışmamızın girişinde Tatarlar ve Tatar Türkçesi ile ilgili verilen genel bilgilerden sonra Kerim Tinçurin'in hayatı, eserleri ve dil incelemesini yaptığımız hikâyeleri hakkında bilgiler verdik. *Ses Bilgisi* ve *Biçim Bilgisi* olmak üzere iki alt başlığa ayırdığımız *Dil İncelemesi* başlığı altında metnimizde rastladığımız dil bilgisi yapılarını mümkün olduğunca ayrıntılı bir biçimde incelemeye çalıştık. *Transkripsiyon* ve *Türkiye Türkçesine Aktarma* başlıklarından oluşan *Metin* bölümünde transkripsiyonu yapılan metne satır numaraları vermek suretiyle toplamda 2007 satır tespit ettik.

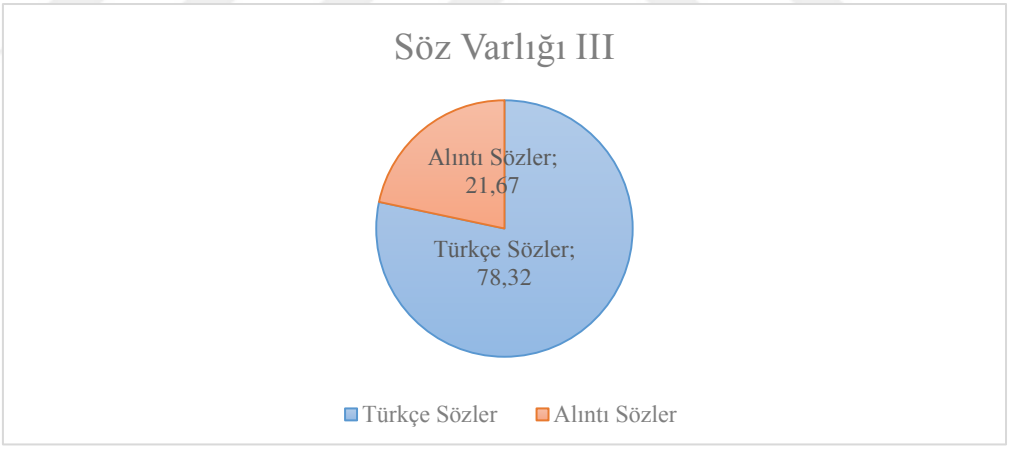
Söz Dizini ve *Özel İsim Dizini* olarak iki başlık altında hazırladığımız *Dizin* bölümü ile metnin söz varlığının 124'ü özel isim olmak üzere toplam 3160 adet sözden oluştuğunu tespit ettik.

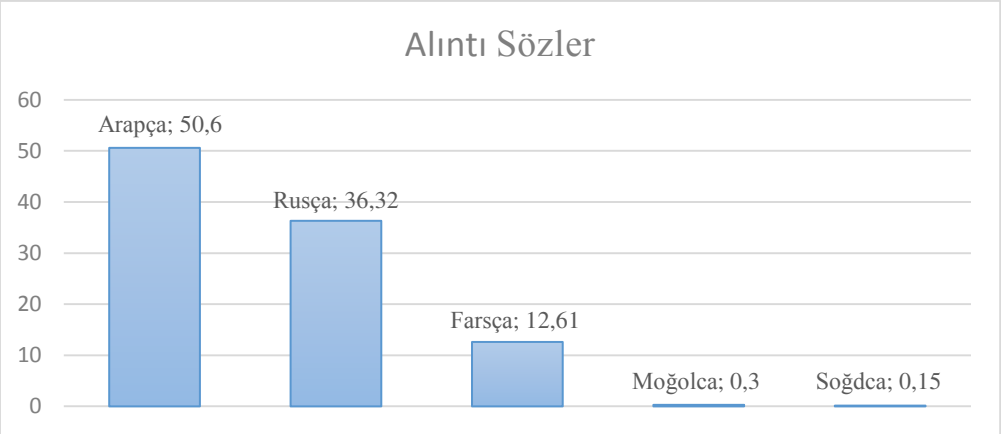
Bu 124 adet özel ismin dışındaki 3036 sözü toplam söz varlığı olarak değerlendirdik. 2173'ü isim, 863'ü ise fiillerden oluşan söz varlığının, % 71,57'sini isimler, % 28,42'sini ise fiiller ise oluşturmaktadır.

Toplam 3036 adet olan sözün 658 adeti alıntı sözlerdir. Bu rakamın 333'ü Arapça, 239'u Rusça, 83'ü Farsça, 2'si Moğolca, 1'i Soğdcadır. Geriye kalan 2378 söz ise Türkçedir. Bu veriler ışığında metnin söz varlığının % 78,32'si Türkçe, % 21,67'si ise alıntı sözlerden oluşmaktadır.

Alıntı sözlerin % 50,60'ı Arapça, % 36,32'si Rusça, % 12,61'i Farsça, % 0,30'u Moğolca, % 0,15'i ise Soğdcadır.

Tatar tiyatrosunun ünlü isimlerinden biri olan Kerim Tinçurin'in sadece tiyatro alanında değil, hikâye alanında da güçlü bir kaleme sahip olduğunu göstermeye çalıştığımız çalışmamızda, Türkiye Türkçesine aktarımını yaparak dil varlığını değerlendirdiğimiz hikâyelerden hareketle Kerim Tinçurin'in hikâyeciliği hakkında şunları söylemek mümkündür:

» Hikâyelerini genel olarak Birinci Dünya Savaşı çerçevesinde oluşturan Kerim Tinçurin, gerek satirik gerek dramatik hikâyelerinde toplumun müzik zevki, giyim-kuşam tarzı, eğlence anlayışı gibi sosyal yaşamının yanı sıra gelir düzensizliği gibi ekonomik durumunu da yansıtmaktadır. Buradan hareketle yazarın tıpkı tiyatro eserlerinde olduğu gibi hikâyelerinde de konu ve kişilerini hayatın içinden seçtiğini,

» "*suḳır cĕnnĕñ yomırḳasına bas-*", "*ḳulı ḳulġa yoḳma-*", "*may ĕçĕnde yat-*", "*dürt küz bĕlen kötĕl-*", "*maḳtap ḳına yöriysĕz iken*" gibi kullandığı atasözü ve deyimler ile hikâyelerinde farklı bir nüans yakaladığını,

» Ölçünlü Tatar Türkçesinin ses ve şekil bilgisine uygun olarak yaptığımız dil incelemesi neticesinde yazarın dili büyük oranda ölçünlü Tatar Türkçesine uygun olarak kullandığını ancak zaman zaman *añar, añarġa, şuñar, moñar* gibi ölçünlü Tatar Türkçesinde olmayan yapılara da yer vediğini,

» Çalışmamızda ele aldığımız hikâyelerin tespit ettiğimiz söz varlığına bakarak geniş bir söz varlığına sahip olan yazarın diline büyük oranda Türkçenin hakim olduğunu ancak zaman zaman alıntı sözler de kullandığını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Abdullin, İ. A.; Vahitova, S. B.; Gazizova, F. M.; Gaynanova, L. R.; Ganiyev, F. E.; Möhemmediyev, M. G.; Hanbikova, Ş. S.; Ehmetyanov, R. G.; Ahuncanov, G. H.; Mingulova, R.R. (1977-1981). *Tatar Tĕlĕnĕñ Añlatmalı Süzlĕgĕ*, *I-II-III*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.

Alişev, S. H. (2007). Kazan Hanlığı: Kuruluşu ve Gelişmesi. (Çev. İlyas Kamalov), *Avrasya Fatihi Tatarlar*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Aliyev, Alaeddin Mehmedoğlu; Şayhulov, Almas; Kajibek, Erden Zadaulı; Konkobay Uulu, Kadirali; Yusuf, Berdak; Göklenov, Cebbarmehmet; Mahpir, Valeriy Uyguroğlu; Çeçenov, Ali (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I.* (Ed. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Alkaya, Ercan (2008). *Sibirya Tatar Türkçesi*. Ankara: Turkish Studies Publication.

Alkaya, Ercan (2014). *Mişer Tatar Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Arat, Reşit Rahmeti (1987). Türk Şivelerinin Tasnifi. (Haz. Osman Fikri Sertkaya), *Makaleler II*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Argunşah, Mustafa; Güner, Galip (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Arpacı, Mehmet (2014). Tatar Destanlarındaki Zarf-Fiil Ekleri. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Asilgarayev, Ş. N.; Ganiyev, F. A.; Zakiyev, M. Z.; Minnullin, K. M.; Ramazanova, D. B. (2007). *Tatarça-Rusça Süzlĕk, I-II*. Kazan: Megarif Neşriyatı.

Battal-Taymas, Abdullah (1988). *Kazan Türkleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Bayraktar, Nesrin (2004). *Türkçede Fiilimsiler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Borhanova, H. B.; Veliyullina, Z. M.; Ġaniyĕv, F. A.; Zekiyev, M. Z.; Zinnetullina, K. Z.; İbrahimov, S. M.; Seğıytov, M. A.; Selimov, Ḫ. Ḫ.; Tumaşĕva, D. Ġ.; Ḫisamova, F. M.; Fettaḫova, R. F. (2002). Tatar Grammatikası-Morfologiye II, (Ed. M. Z. Zekiyev), Meskev-Kazan: İnsan-Fikĕr.

Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirtennth-Centruy Turkish*. Oxford: The Clarendon Press.

Dautov, Reis; Rahmani, Ravil (2009). Kerim Tinçurin. *Ediplerĕbĕz II*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.

Demir, Nurettin; Yılmaz, Emine (2010). *Türk Dili El Kitabı*. İstanbul: Grafiker Yayınları.

Deny, Jean (1921). *Türk Dil Bilgisi.* (Çev. Ali Ulvi Elöve; Uyar. Ahmet Benzer), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Devlet, Nadir (2002). Tataristan Cumhuriyeti. *Türkler Ansiklopedisi Türk Dünyası*, 20, Ankara, 84-99.

Ehmedullin, A. G. (1994). Kerim Tinçurin. (Düz A. G. Ehmedullin), *Edebiyat 10 XX. Yöz Başı hem 20 nçĕ Yıllar Tatar Edebiyatı,* Kazan: Meğarif.

Eker, Süer (2011). *Çağdaş Türk Dili.* Ankara: Grafiker Yayınları.

Ercilasun, Ahmet Bican (2007). Türkiye Türkçesinde Yardımcı Ses. (Haz. Ekrem Arıkoğlu), Makaleler Dil-Destan-Tarih-Edebiyat, Ankara: Akçağ Yayınları.

Ercilasun, Ahmet Bican; Akkoyunlu, Ziyat (2014). *Dîvânu Lugâti't-Türk.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ergin, Muharrem (2007). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.

Ergin, Muharrem (2011). *Dede Korkut Kitabı.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gabain, A. Von (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Golden, Peter B. (2016). *Türk Halkları Tarihine Giriş.* İstanbul: Ötüken Yayınları.

Gömeç, Saadettin (2006). *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Güzel, Sinan (2010). Türkçede -lA-p > +lAp Zarf Kalıplaşması: Tatarca ve Başkurtça Örneği. *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, *3(1)*, 54-64.

Hacıeminoğlu, Necmettin (1992). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Hangildin, V. N. (1959). *Tatar Tĕlĕ Grammatiḳası*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.

Hanzafarov, N. (1989). Kerim Tinçurin. (Düz Ġ. Ḫ. Ġıylmanov), *Tatar Edebiyatı Tariḫı - Tatar Sovet Edebiyatı (1917-1941) IV*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.

Harisova, Ç. M. (2012). *Tatar Tělě Morfologiye*. Kazan: Meġarif Neşriyatı.

Hisamova, F. M. (2006). *Tatar Tělě Morfologiyesě*. Kazan: Meġarif Neşriyatı.

Karaağaç, Günay (2013). *Türkçenin Dil Bilgisi.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Karabeyoğlu, Adnan Rüştü (2012). (Kazan) Tatar Türkçesinde iměş. *Turkish Studies*, *7(1)*, 1353-1373.

Karataş, Mustafa (2019). *Her Yönüyle Türk Dili.* Kayseri: Kimlik Yayınları.

Kerim Tinçurinıñ Tuvuvına 120 Yıl. (2007). *Kazan Utları(9)*, 116-119.

Kerim Tinçurin Dramalar, Ķomědiyeler, Ḫikeyeler. (2007). (Haz. Ferit Beşirov), Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.

Kerimoğlu, Caner (2014). *Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Dizmi.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kerimoğlu, Caner (2019). *Sorularla Dilbilgisi Yazımı ve Öğretimindeki Tartışmalar Dilbilgisi Yazımı ve Öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi.

Korkmaz, Zeynep (2017). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kurat, Akdes Nimet (1972). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Kurat, Akdes Nimet (1992a). Altın Ordu Devleti. *Türk Dünyası El Kitabı I*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Kurat, Akdes Nimet (1992b). Kama (Çulman) Bulgarları Devleti. *Türk Dünyası El Kitabı I,* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Kurban, İklil (1998). *Yaşlı Tarihin Yankısı Bulgar-Tatar Tarihi ve Medeniyeti*. İstanbul: AD Kitapçılık.

Maraş, İbrahim (2002). *Türk Dünyasında Dinî Yenileşme (1850-1917).* İstanbul: Ötüken Yayınları.

Mehmutov, H. Ķ. (1965). *Tatar Dramaturgiyesěnde Tragědiya Janrı*. Kazan: Ķazan Ünivěrsitětı Neşriyatı.

Memiş, Ekrem; Köstüklü, Nuri. (2008). *Yeni ve Yakın Çağda Türk Dünyası*. Konya: Çizgi Kitabevi.

Nadelyev, V. M.; Nasilov, D. M.; Tenişev, E. R.; Şçerbak, A. M. (1969). *Drevnetyurkskiy slovar',* Leningrad: İzdatel´stvo Nauka Leningradskoe Otdelenie.

Ögel, Bahaeddin; Temir, Ahmet; Sümer, Faruk (1993). "Tatar" Maddesi. *İslam Ansiklopedisi* 12(1), 50-61.

Öner, Mustafa (2007). Tatar Türkçesi. (Ed. Ahmet Bican Ercilasun), *Türk Lehçeleri Gramer*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Öner, Mustafa (2009). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Öner, Mustafa (2011a). Kırım-Tatar Türkçesinde Sıfır Morfem. *Türkçe Yazıları*, İstanbul: Kesit Yayınları.

Öner, Mustafa (2011b). Türkçede Soru ve Belirsizlik. *Türkçe Yazıları*, İstanbul: Kesit Yayınları.

Öner, Mustafa (2011c). Türkçede -prAK Zarf-Fiili. *Türkçe Yazıları*, İstanbul: Kesit Yayınları.

Öner, Mustafa (2011d). Türkçede dan/den Edatı. *Türkçe Yazıları*, İstanbul: Kesit Yayınları.

Öner, Mustafa. (2013). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özdemir, H. Ahmet. (2002). Tatarların Kökeni Meselesi. (Düz. Yusuf Halaçoğlu), *Türkler Ansiklopedisi*, 8, Ankara, 742-755.

Özkan, Nevzat (2007). *Türk Dilinin Yurtları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Özşahin, Murat (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Öztekten, Özkan (2008). Türkiye Türkçesinde Yardımcı Sesin Ekleşmesi. VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, 20-25 Ekim 2008, 1-5.

Poppe, Nicholas (1963). *Tatar Manual*. Bloomington: Indiana Universty.

Ramazanova, D. B. (2007). *Tatarça-Rusça Süzlĕk, I-II.* Kazan: Megarif Neşriyatı.

Rásonyi, László (1971). *Tarihte Türklük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Rorlich, Azade-Ayşe (2000). *Volga Tatarları*. (Çev. Mehmet Süreyya Er), İstanbul: İletişim Yayınları.

Safiullina, F. S.; Zekiyev, M. Z. (2006). *Hezĕrgĕ Tatar Edebi Tĕlĕ*. Kazan: Meğarif Neşriyatı.

Schönig, Claus (2013). Modern Türk Dillerinin Eş Zamanlı Tasnifi ve Tarihsel Yönleri. (Çev. İsa Sarı), *Dil Araştırmaları*, 12, 221-257.

Serebrennikov B. A.; Gadjieva, N. Z. (2018). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı-Tarihî Grameri.* (Çev. Tevfik Hacıyev; Mustafa Öner), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Şçerbinin, V. G. (1994). *Yeni Rusça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Multilingual Yayınları.

Tagirov, I. R. (2007). İdil Bulgarları. (Çev. İlyas Kamalov), *Avrasya Fatihi Tatarlar*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Tavkul, Ufuk (2003). Türk Lehçelerinin Sınıflandırılmasında Bazı Kriterler. *Kırım Dergisi,* 12(45), 23-32.

Tekin, Talat (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kitap Matbaası.

Tekin, Talât (2014). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, Talat; Ölmez, Mehmet (2015). *Türk Dilleri*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

Temir, Ahmet (1976). İdil-Ural ve Yöresi. *Türk Dünyası El Kitabı I*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Temir, Ahmet (1992). Kazan Hanlığı (1437-1552). *Türk Dünyası El Kitabı I*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Türk, Ahmet Turan (2011). "Kazan Utları" Dergisi, 1994-2009 Yılları Arası Yazarlar İndeksi ve Yazılar Dizini, *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, (20),* 65-231.

Türk, Ahmet Turan (2014). Nurihan Fettah'ın "Sızğıra Torğan Uklar" Romanı Üzerine Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

Vural, Hanifi; Böler, Tuncay (2011). *Ses ve Şekil Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Zekiyev, Mirfatih (2001). İdil Tatarları. (Çev. Mustafa Öner), *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi Tatar Edebiyatı I, (17),* Ankara: Kültür Bakanlığı.

Zekiyev, Mirfatih (2017). *Türklerin ve Tatarların Kökeni*. (Çev. D. Ahsen Batur) İstanbul: Selenge Yayınları.

İnternet Kaynakları

Bayçura, Şerif (2003). Edip Turında Ḳaybĕr Ḫatireler. (Der. Kollĕktiv), *Kerim Tinçurin: İstelĕkler, Şiğırler,* Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı. http://kitaphane.tatarstan.ru/tat/tinch/edip1.htm, (Erişim Tarihi: 27.04.2019).

İlskaya, Fatıyma (2003). Soḳlandırğıç Kerim Ağa. (Der. Kollĕktiv), *Kerim Tinçurin: İstelĕkler, Şiğırler*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı. http://kitaphane.tatarstan.ru/tat/tinch/ilsk1.htm, (Erişim Tarihi: 27.04.2019).

İlzilya, Kamaliyĕva (2016). *Kerim Tinçurin - Senġat Ostası*. Kazan: Tatar Filologiyesĕ. https://nsportal.ru/ap/library/literaturnoe-tvorchestvo/2016/10/29/krim-tinchurin-sngat-ostasy, (Erişim Tarihi: 02.05.2019).

İşmorat, Riza (2003). Soñğı Oçraşuvlar. (Der. Kollĕktiv), *Kerim Tinçurin: İstelĕkler, Şiğırler, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.* http://kitaphane.tatarstan.ru/tat/tinch/ishm.htm, (Erişim Tarihi: 27.04.2019).

Kaybitskaya, Galiya (2003). Kerim Tinçuriṅga Ḳarata İsteĺeklerĕm. (Der. Kollĕktiv), *Kerim Tinçurin: İstelĕkler, Şiğırler,* Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı. http://kitaphane.tatarstan.ru/tat/tinch/kaib.htm, (Erişim Tarihi: 27.04.2019).

Kerim Tinçurin Tercĕmei Ḫelĕ. (2006). *Tataristan: İsteĺeklĕ hem Onıtılmas Datalar Ḳalĕndarĕ.* (Düz. Ġ. Ş. Comaġolova), Kazan: Milli Kitap. http://kitaphane.tatarstan.ru/tat/tinch/biogr.htm, (Erişim Tarihi: 27.04.2019).

Miñnllin, Tufan (2003). Ostaz. (Der. Kollĕktiv), *Kerim Tinçurin: İstelĕkler, Şiğırler,* Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı. http://kitaphane.tatarstan.ru/tat/tinch/ostaz.htm, (Erişim Tarihi: 27.04.2019).

Rabota, Navçnaya (tarih yok). *Kerim Tinçurin Ḳomĕdiyelerĕnde Kölkĕ Oběktı.* https://infourok.ru/nauchnaya-rabota-krim-tinchurin-klass-2136101.html, (Erişim Tarihi: 02.05.2019).

Selimcanov, Marcěl (2003). "Zenger Şel" Sěrě. (Der. Kollěktiv), *Kerim Tinçurin: İstelěkler, Şiğırler*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı. http://kitaphane.tatarstan.ru/tat/tinch/zeng.htm, (Erişim Tarihi: 27.04.2019).

Resimlerin Alındığı Kaynak

Resim I, II, III, IV, V http://kitaphane.tatarstan.ru/tat/tinch/pixf.htm, (Erişim Tarihi: 01.05.2019).

Resim VI http://kitaphane.tatarstan.ru/tat/tinch/art.htm, (Erişim Tarihi: 01.05.2019).

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı	: ŞEKER Kübra
Uyruğu	: T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri	: 04.07.1994 / BEYOĞLU
Telefon	: 0(538) 200 4357
E-mail	: sekeerkubra@gmail.com

Eğitim

Derece	*Eğitim Birimi*	*Mezuniyet Tarihi*
Lisans	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	2017
Lise	Mecidiyeköy Anadolu Lisesi	2012

Yabancı Dil

İngilizce